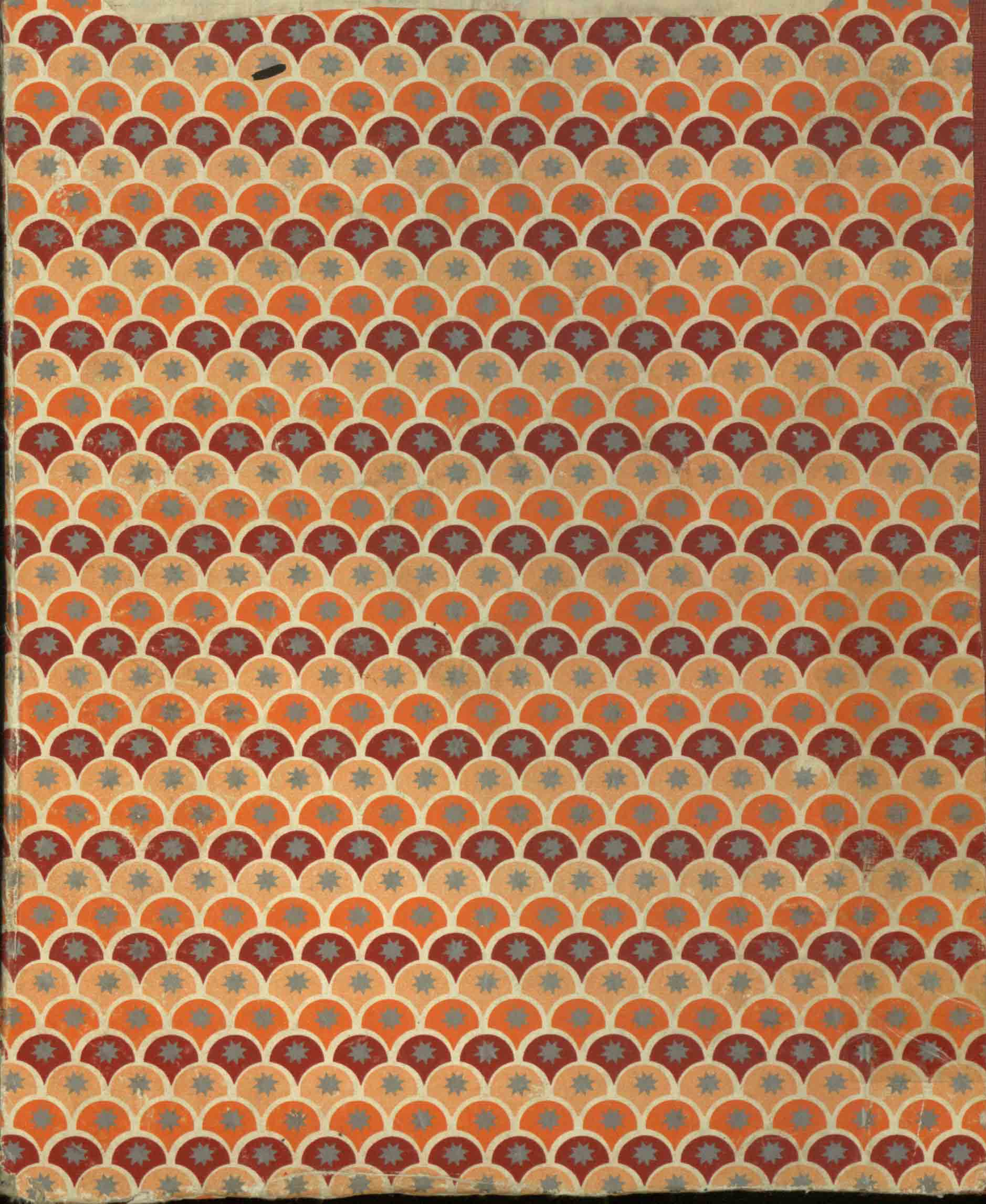

مکتوبات امام ربانیؒ

جلد اول دوم

مکتوباتِ امامِ ربّانی

حضرت مجدّد الف ثانی

الشیخ احمد سرہندی قدس سرہٗ

مع حواشی و شرح

از علامۂ اجل حضرت الحاج مولانا نور احمد صاحب
نقشبندی مجددی امرتسری رحمۃ اللہ علیہ

حصہ اوّل۔ دوم۔ سوم

ناشر

نور کمپنی۔ ۱۷۴۔ انارکلی۔ لاہور (پاکستان)

فهرست جدید کتاب مستطاب مکتوبات امام ربانی مجدد الف ثانی رح حصه اول از دفتر اول

هٰذَا بَصَآئِرُ لِلنَّاسِ

بصیرت اوّل - قال الله تعالیٰ اَلَآ اِنَّ اَوْلِیَآءَ اللّٰهِ لَاخَوْفٌ عَلَیْهِمْ وَلَا هُمْ یَحْزَنُوْنَ اَلَّذِیْنَ اٰمَنُوْا وَکَانُوْا یَتَّقُوْنَ لَهُمُ الْبُشْریٰ فِی الْحَیٰوةِ الدُّنْیَا وَفِی الْاٰخِرَةِ لَا تَبْدِیْلَ لِکَلِمَاتِ اللّٰهِ ذٰلِکَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِیْمُ - وفی صحیح البخاری عن ابی هریرة رضی الله تعالی عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ان الله تبارك وتعالیٰ قال من عادلی ولیا فقد اذنته بالحرب وما تقرب الی عبدی بشیٔ احب الی مما افترضت علیه ومایزال عبدی یتقرب الی بالنوافل حتی احبه فاذا اجبته کنت سمعه الذی یسمع به وبصره الذی یبصر به و

يده التى يبطش بها ورجله التى يمشى بها وان سالنى اعطيته ولان استعاذنى لاعيذنه۔

بصیرت دوم ۔باید دانست کہ کشفِ اہل اللہ راست و درست است ولیکن در بعض اوقات حقیقۃ الامر را بطریق اجمال در می یابند و در بعض اوقات بتفصیل و در بعض اوقات بتشبیہ و در بعض اوقات بغیر حجاب۔ و متتبعان کلام صوفیہ ناچار اند از دانستن اجمال و تفصیل و اغماض نظر از مخالفتے کہ قائل را درمیان کلام مجمل و کلام مفصل میباشد و نیز دانستنی است کہ حقائق اجمالیہ کہ بر اہل اللہ ظاہر میشود چوں لغت و عرف از تعبیر آن کوتاہ است این طائفہ لفظے از کتاب و سنت کہ بحسب فن اشارہ و اعتبار بر آں حمل تواں کرد می گیرند و آں را عنوان آں حقائق اجمالیہ فائضہ بر قلب ایشاں میگردانند و سخن را بآن مربوط میسازند و آں معارف غامضہ را در پردۂ آن لفظ ادامی فرمایند۔ مطالعہ کنندگانِ متفرس را لازم کہ از خصوصیتِ آں لفظ اغماض کنند و مطمحِ نظر خود ہماں حقیقت اجمالیہ و معرفتِ غامضہ سازند چنانکہ در صورت دَاَیْتُ اَسَدً ایَّرْمِیْ۔ اعتراض بفقد انیاب و اظفار و ذنب اسد وجہے ندارد۔ و یا متشابہات کلام ایشان را موافق محکمات کلام شان تاویل کنند و یا بعالم السر والعلانیہ واگذارند۔ و معذور دانند چرا کہ این قوم را عذرہائے بسیار عارض میشود۔ گاہ در غلبہ حال عبارات ایشان بمرادات ایشان مساعدت نمی کنند و گاہ اطلاع بر اصطلاح ایشان میسر نمی آید و گاہ در معلومات بنا بر غلط وہم و خیال خطا واقع می شود و دران خطا مثل خطا اجتہادی معذور اند بلکہ یک درجہ صواب یابند۔

بصیرت سوم ۔بدانکہ بعد از ہزار سال از ہجرت نبویہ علی صاحبہا الف الف صلوٰۃ و سلام و تحیۃ فتح دورۂ دیگر شدہ است کہ بہ بعض اعتبارات اجمال فیوض متقدمہ است و بہ بعض اعتبارات تفصیل فیوض سابقہ۔ و حضرت شیخ مجدد قدس سرہ ارہاص این دورہ اند بسا معارف مختصہ این دورہ از زبان شیخ بطریق رمز و ایما سر زدہ و بسیارے از علوم غیر متعارفہ کہ در قرونِ اولیٰ المشہود بالخیر شیوع داشتہ و بعد قرون ثلثہ در پردۂ کمون رفتہ از جناب ایشاں بظہور پیوستہ بجہت خصوصیت طینت مطہرہ حضرت ایشاں کہ از بقیہ طینت مقدسہ حضرت رسالت مآب بودہ۔ و شیخ قطب ارشاد این دور است و بر دست وے بسیارے از گمراہان بادیہ طبیعت و بدعت خلاص شدند۔ تعظیم حضرت شیخ مجدد تعظیم حضرت مدور ادوار و مکون کائنات است و شکر نعمت حضرت شیخ شکر نعمت مفیض اوست تعالےٰ و تقدس۔

بصیرت چہارم ۔اگر میسر شود مجلدات ثلثہ مکاتیب حضرت ایشاں را قدس اللہ سرہم الاقدس مطالعہ باید

نمود کہ این از برائے رفع توہمات فاسدہ و ازالہ خیالات باطلہ اقرب ترین طرق است۔

بصیرت پنجم ۔خواجہ محمد ہاشم جامع مجلد ثالث مکتوبات شریف در خطبہ از حضرت امام ربانی نقل می فرمایند کہ "دوش نداد رو دادند و ظاہر ساختند کہ این ہمہ علوم کہ نوشتہ بل ہر چہ در گفتگوئے تو آمدہ ہمہ مقبول و مرضی است" و اشارت بنوشتہ ہائے من کردہ فرمودند "این ہمہ ما گفتہ ایم و بیان ما است" و دراں وقت آن علوم را بنظر من داشتند و من بر یک یک اجمالاً و تفصیلاً نظر میکردم سیما علومے کہ وقتے مرا دراںہا ترددے بود۔ و ہمہ را دران حکم داخل یافتم۔

بصیرت ششم ۔جملہ عدد مکاتیب حصہ اول چہل است۔ منجملہ ازانہا بست مکتوب اولین عرضداشتہا است بہ پیر بزرگوار حضرت خواجہ محمد الباقی قدس سرہ۔ و مکتوب بست و یکم بنام شیخ محمد ملی۔ و مکتوب بست و دوم بنام شیخ عبد الحمید۔ و مکتوب بست و سوم بنام شیخ عبد الرحیم المشہور بخان خاناں۔ و مکتوب بست و چہارم بنام محمد قلیچ خان۔ و مکتوب بست و پنجم بنام خواجہ جہاں۔ و مکتوب بست و ششم و سی و سیوم و سی و چہارم و سی و پنجم و سی و ششم بنام حاجی محمد لاہوری۔ و مکتوب بست و ہفتم و بست و ہشتم بنام خواجہ عمک۔ و مکتوب بست و نہم و سی ام بنام شیخ نظام تھانیسری و مکتوب سی و یکم بنام شیخ صوفی و مکتوب سی و دوم بنام مرزا حسام الدین احمد و مکتوب سی و ہفتم و سی و ہشتم و سی و نہم و چہلم بنام شیخ محمد چتری صدور یافتہ +

خاکسار نور احمد عفی عنہ پسروری ثم امرتسری

حضرات کہ ارادہ خریداری ایں گوہر آبدار دارند

بعنوانِ ذیل طلب فرمایند

مولوی محمد سلیمان فاروقی بی-اے

ابن استاذ العلماء امام الصوفیا علامہ اجل حضرت الحاج

مولانا نور احمد صاحب نقشبندی مجددی رحمۃ اللہ علیہ

نور کمپنی - ۱۷/۴ - انارکلی - لاہور

(پاکستان)

إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ ۚ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ ۚ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ

للہ الحمد ہر آن چیز کہ خاطر میخواست — آخر آمد زپسِ پردۂ تقدیر پدید

یعنی

بہ فضلِ رحمانی و امدادِ یزدانی بآئینِ نوی

حصّہ اوّل دفترِ اوّل

مکتوباتِ امامِ ربّانی

حضرت مجدّدِ الفِ ثانی

الشیخ احمد سرہندی قدس سرہٗ

مع حواشی و شرح

از علامۂ اجل حضرت الحاج مولانا نور احمد صاحب رحمۃ اللہ علیہ

غرض نقشیست کز ما یاد ماند * کہ ہستی را نمی بینم بقائے

مگر صاحب دلے روزے برحمت * کند در حقِ این مسکین دعائے

باعانت

محکمہ اوقاف مغربی پاکستان

مطبوع گردید

ناشر

نور کمپنی - ۱۷۴ - انارکلی - لاہور (پاکستان)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

بامداد یزدانی و فضل رحمانی

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ اَضْعَافَ مَاحَمِدَهٗ جَمِيْعُ خَلْقِهٖ كَمَا يُحِبُّ رَبُّنَا وَيَرْضٰى وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰى مَنْ اَرْسَلَهٗ رَحْمَةً لِّلْعٰلَمِيْنَ كُلَّمَا ذَكَرَهُ الذَّاكِرُوْنَ وَكُلَّمَا غَفَلَ عَنْ ذِكْرِهِ الْغَافِلُوْنَ كَمَا يَنْبَغِيْ لَهٗ وَيَحْرٰى وَعَلٰى اٰلِهٖ وَاَصْحَابِهِ الْبَرَرَةِ التُّقٰى النُّقٰى ط اَمَّا بَعْدُ نمودہ می آید کہ ایں دفتر اول است از مکتوبات قدسی آیات حضرت غوث المحققین قطب العارفین برہان الولایۃ المحمدیۃ حجۃ الشریعۃ المصطفویۃ شیخ الاسلام والمسلمین شیخنا و امامنا الشیخ احمد الفاروقی النقشبندی[1] سلمہ اللہ سبحانہ وابقاہ + ایں حقیر قلیل البضاعۃ کمترین خاک نشینان آں مقدس درگاہ یار محمد الجدید البدخشی الطالقانی جمع نمودہ در تحریر آوردہ رجا آنکہ نفعے ازاں بطالبان حق جل وعلا برسد والمسئول من اللہ سبحانہ العصمۃ والتوفیق ط

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی بداں نوّر اللہ تعالی قلوبنا کہ جملہ مکاتیب جلد اول سہ صد وسیزدہ (۳۱۳) اند موافق عدد مرسلین صلوات اللہ وتسلیماتہ علیہم اجمعین ونیز مطابق شمار اہل بدر واصحاب طالوت رضی اللہ تعالی عنہم اجمعین ونیز بداں کہ اسم تاریخی جلد اول "درالمعرفت" است جامع ایں جلد از مکتوبات حضرت مولانا یار محمد الجدید البدخشی اند رحمہ اللہ تعالے ولقب شاں بہ الجدید بجہت امتیاز است از مولانا یار محمد القدیم کہ از بیشتر بخدمت حضرت ایشاں بشرف صحبت مشرف بودند ومکتوب یک صد وہفدہم بنام اوشاں است قولہ اضعاف بالفتح جمع ضعف بالکسر بمعنی مانند دو برابر چیزے وزیادہ بر چیزے۔ بررۃ بفتحات جمع بارّ بمعنی نیکوکار۔ تقی بضم اول وفتح ثانی جمع تقی بفتح اول وکسر ثانی بمعنی پرہیزگار۔ نقی بضم اول وفتح ثانی جمع نقی بفتح اول وکسر ثانی بمعنی پاک۔ غوث بمعنی فریادرس۔ قطب بالضم مدار واصل ہر چیز وپیر سالار کہ مدار کار بروباشد۔ برہان بالضم حجت روشن ودلیل قاطع۔ فاروقی منسوب بحضرت خلیفہ ثانی اعنی حضرت عمر الملقب بہ فاروق رضی اللہ تعالی عنہ ۱۲ نقشبندی منسوب بہ نقشبند اعنی خواجہ خواجگان خواجہ بہاء الحق والدین قدس سرہ کہ امام ومقتدائے سلسلہ علیہ نقشبندیہ اند قدس اللہ اسرارہم بضاعۃ سرمایہ کہ بداں تجارت کنند البدخشی منسوب است بہ بدخش مخفف بدخشاں الطالقانی منسوب بہ طالقان است بفتح لام وآں نام دو شہر است یکے میان بلخ ومرو ودیگر میان قزوین وابہر ۱۲ المصحح رحمہ اللہ تعالے۔

[1] الحنفی مذہبا الشہیر عند الاقاصی والادانی بالمجدد للالف الثانی الاویسی الرحمانی العارف الربانی قدس اللہ سرہ وروح روحہ ونور ضریحہ وافاض علینا من برکاتہ وجعل لنا نصیبا وافرا من جمیع مقاماتہ بحرمۃ اشرف العباد وآلہ الامجاد۔ وقد کانت ولادۃ الشیخ علی الصحیح سنۃ تسعمایۃ واحد وسبعین (۹۷۱) ووفاتہ سنۃ الف واربع وثلثین (۱۰۳۴) وقد دفن فی البقعۃ المتبرکۃ من بلدۃ سرہند ومزارہ الشریف ہناک معروف مشہور یزار ویتبرک ۱۲

مکتوب[۱] اول

دربیان احوالے کہ مناسبت باسم الظاہر دارند وظہور قسم خاص از توحید وبیان عروجات کہ بر فوق محدد واقع شدہ است وانکشاف درجات بہشت وظہور مراتب بعضے از اہل اللہ بہ پیر بزرگوار خود نوشتہ اند هُوَ الشَّیْخُ الْکَامِلُ الْمُکَمِّلُ الْوَاصِلُ اِلٰی دَرَجَاتِ الْوِلَایَۃِ الْهَادِیْ اِلٰی طَرِیْقِ اِنْدِرَاجِ النِّهَایَۃِ فِی الْبِدَایَۃِ مُؤَیِّدُ الدِّیْنِ الرَّضِیِّ شَیْخُنَا وَاِمَامُنَا الشَّیْخُ مُحَمَّدُ الْبَاقِیْ النَّقْشْبَنْدِیُّ الْاَحْرَارِیُّ قَدَّسَ اللّٰہُ تَعَالٰی سِرَّہُ الْاَقْدَسَ وَبَلَّغَہُ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ اِلٰی اَقْصٰی مَا یَتَمَنَّاہُ ۔ عرضداشت کمترین بندگان احمد بذروہ عرض میرساند حسب الامر الشریف گستاخی مینماید واحوال پریشاں را معروض میدارد کہ در اثناء راہ آں قدر بتجلی اسم الظاہر متجلی گشت کہ در جمیع اشیاء بتجلی خاص علیحدہ علیحدہ ظاہر گشت علی الخصوص در کسوت نسا بلکہ در اجزاء ایشاں جدا جدا وآں قدر منقاد ایں طائفہ گشتم کہ چہ عرض نمائم ودر ایں انقیاد مضطر بودم ظہورے کہ در ایں کسوت بود در ہیچ جا نبودہ خصوصیات لطائف ومحسنات عجائب کہ دریں لباس مینمودہ از ہیچ مظہرے ظاہر نمی شدہ پیش ایشاں تمام گداختہ آب شدہ میرفتم وہم چنیں در ہر طعامی وشرابے وکسوتے جدا جدا تجلی شد لطافتے وحسنے کہ در طعام لذیذ پر تکلف بود در ماوراء آں نبود ودر آب شیریں تا آب غیر شیریں ہمیں تفاوت بود بلکہ در ہر لذیذ وشیریں یک خصوصیت کمال علی تفاوت الدرجات جدا جدا بود خصوصیات ایں تجلی را تحریر بعرض نمیتواند رسانید

۱ قولہ باسم الظاہر ایں اسمی است از نود ونہ ۹۹ اسمائے حسنی آلہیۃ کہ احصاء حفظ آنہا موجب دخول جنت است بحدیث صحیح کہ دریں باب وارد است عن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان للہ تعالی تسعا وتسعین اسما مائۃ الا واحدا من احصاھا دخل الجنۃ متفق علیہ یعنی بدرستیکہ خدائے تعالی را نود ونہ نام است یعنی یک کم صد کسے کہ احصاء کند آں اسماء را درآید بہشت را یعنی با مقرباں وسابقاں ومراد باحصاء حفظ است وبعضی گفتہ اند کہ علم بمعانی آں وایمان بداں وتعظیم مسمائے آں وبعضی گفتہ اند کہ عمل بمقتضائے ہر اسمے بحسب طاقت کہ معنی تعلق وتخلق است یعنی تعلق باسم ذات وتخلق باسماء صفات ۱۲ از مشکوۃ وترجمہ شیخ عبد الحق محدث دہلوی رح ۲ قولہ محدد اسم فاعل است از تحدید یعنی عرش عظیم چنانچہ در مکتوب دو صد وہشتاد وپنجم مذکور نمودہ اند چہ عرش تحدید کنندہ جہات است ومنتہائے ابعاد ۱۲ ۳ قولہ محمد الباقی بن قاضی عبد السلام قدس سرہ ولادت ایشاں در بلدہ کابل در سنہ نہ صد وہفتاد ویک یا دو ونہصد وپیوستہ ودفات بروز شنبہ بست وپنجم از شہر جمادی الثانی سنہ یک ہزار ودوازدہ بحصول الجامیدہ بیت دال زہجر بعد الف اثنا عشر بودہ سنیں ۔ از وفات قطب دوراں تکیہ گاہ مسلمیں ۔ ہر کہ آید بر مزارش از سر صدق ویقیں ۔ حاجتش گردد روا ہم مقصد دنیا ودیں ۔ دیگر سال تاریخ وممالش خسرے ۔ تی البدیہہ نقشبند وقت گفت ۔ ومناقب خواجہ در اسفار مسطور است ومزار ایشاں در بلدہ دہلی مشہور ومعروف قدس سرہ العزیز ۴ قولہ الاحراری نسبت بخواجہ عبید اللہ احرار کہ یکے از اعلام اکابر نقشبندیہ اند رضی اللہ تعالی عنہم ۱۲ ۵ قولہ ذروہ بالکسر وبالضم وبفتح نیز آمدہ بالائے ہر چیز وبالائے کوہان ۱۲ ۶ قولہ متجلی گشت یعنی حق سبحانہ وتعالی در مظاہر مختلفہ بدیں اسم خاص بایں کمترین جلوہ گردید ۷ قولہ در جمیع اشیاء بدانکہ ایں بیان واقع وحال است کہ ہر در اثناء راہ رو میدہد ومرید را لابد است کہ پیش پیر عرضداشت نماید ومطلق بر صرافت اطلاق خود است (باقی بر ص ۵)

اگر در ملازمت علیہ می بود شاید معروض میداشت اما در اثناء ایں تجلیات آرزوئے رفیق[۱] اعلی داشتم وبایں ہا مہما[۲] امکن ملتفت نمی شدم اما مغلوب بودم چارہ نداشتم دریں اثناء معلوم شد کہ ایں تجلی با آں نسبت تنزیہی جنگ ندارد وباطن ہمچناں گرفتار آں نسبت است بظاہر اصلا ملتفت نیست وظاہر را کہ از آں نسبت خالی ومعطل بود بایں تجلی مشرف ساختہ اند والحق ہمچناں یافتم کہ باطن اصلا از نیغ بصر مبتلا نیست واز جمیع معلومات وظہورات معرض است وظاہر کہ متوجہ کثرت واتینیۃ بودن بایں تجلیات مستسعد گشتہ است بعد از چندگاہ ایں تجلیات روبخفا آوردند وہماں نسبت حیرت ونادانی بحال خود ماند وَصَادَفْتُ تِلْکَ التَّجَلِّیَاتِ کَاَنْ لَّمْ یَکُنْ شَیْئًا مَّذْکُوْرًا وبعد از آں یک فناء خاص رو داد وہماں کہ آں تعین علمی کہ بعد از عود بعضی پیدا شدہ بود دریں فنا گم شد واثرے از بمظان انا نماند در ہر وقت آثار اسلام وعلامات انہدام معالم شرک خفی بظہور آمدن گرفتند وہمچنیں دید قصور اعمال وتہمت داشتن نیات وخواطر بالجملہ بعضے امارات عبودیت ونیستی از آں یاز ظاہر گشتہ اند حق سبحانہ وتعالے بہ برکت توجہ حضرت ایشاں بحقیقت بندگی رساند وعروجات برفوق محدد بسیار واقع می شود مرتبہ اول کہ عروج[۳] واقع شد بعد از طی مسافت چوں بہ فوق محدد در رسید دار خلد از انجا بما تحت مشہود گشت دراں اثناء بخاطر آمد کہ مقامات بعضے مردم را دراں جا مشاہدہ نمائم چوں متوجہ شدم مقامات آنہا در نظر آمد وآں اشخاص را نیز دراں محال دید علی تفاوت درجاتہم مَکَانًا وَّمَکَانَۃً وَّشَوْقًا وَّذَوْقًا مرتبہ دوم باز عروج واقع شد مقامات مشائخ عظام وائمہ اہلبیت وخلفاء راشدین ومقام خاصہ حضرت رسالت پناہ صلی اللہ تعالے علیہ وعلیہم وسلم وبارک وہم چنیں مقامات سائر انبیاء ورسل علی التفاوت ومقامات ملائکہ ملأ اعلی فوق محدد مشہود گشت وفوق محدد آں مقدار عروج واقع شد کہ مرکز خاک تا محدد باشد کے کمتر ازیں وتا مقام حضرت خواجہ نقشبند قدس اللہ تعالی سرہ الاقدس منتہی شد وفوق آں مقام چندے از مشائخ بودند بلکہ در ہماں مقام با فوقیت قلیلہ مثل شیخ معروف کرخی[۴] وشیخ

(بقیہ حاشیہ ص ۴) ہیچ قیدی با وراہ نیافتہ است اما چوں در مراتب متقیدہ ظہور فرماید عکس او باحکام آں مرآۃ منصبغ گشتہ مقید ومحدود نماید لاجرم ورید دانش آںہا بس اکتفا بدید دانش التفات است بر عکسے از عکوس آں مطلوب بلند ہمتاں بجوز ومویز سیر نشوند ۱۲ منتقط ۸ قولہ محسنات اسم مفعول است از تحسین یعنی اشیائے پسندیدہ مظہر بالفتح جائے ظہور تفاوت بضم واو یعنی فرق علی تفاوت الدرجات یعنی حسب مراتب ودرجہ بدرجہ ۔ در ملازمت علیہ یعنی در خدمت عالی حضرت پیر بزرگوار اثنا بالفتح یعنی درمیاں (حاشیہ صفحہ ہذا) ۱ قولہ رفیق اعلی یعنی محبوب حقیقی حق جل وعلا در مرتبہ تجرد وصرافت محضہ واطلاق رفیق برائے تعالی عز شانہ آمدہ در حدیث وارد است ان اللہ رفیق یحب الرفق فی الامر ۱۲ ۲ قولہ مہما امکن یعنی بقدر وسعت وطاقت وامکان گنجائش ۱۲ ۳ عروج عبارت است از استغراق صوفی در مشاہدہ ذات وصفات عالیات وانقطاع از خلق ۱۲ حضرت قاضی ثناء اللہ رحمہ اللہ تعالی ۔ ۴ قولہ معروف کرخی شیخ از طبقہ اولی است واز قدمائے مشائخ استاد سری سقطی وغیرہ وکنیت وے ابو محفوظ ونام پدر وے فیروز یا فیروزاں ومعروف با داؤد طائی صحبت داشت ومعروف در سنہ دو صد از دنیا برفتہ وے گفتہ است کہ صوفی اینجا مہمان است تقاضائے مہمان بر میزبان جفا است (باقی بر ص ۶)

ابوسعید خراز[1] و باقی مشائخ بعضے درتۂ آں مقام مقامات داشتند و بعضے در ہماں مقام بودند اما در تحت مثل شیخ علاء الدولہ[2] و شیخ نجم الدین کبری[3] و فوق آں مقام ائمہ اہل بیت بودند و فوق آں خلفائے راشدین رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین و مقامات سائر انبیاء علیٰ نبینا و علیہم الصلوٰۃ والسلام یک طرف علیحدہ از مقام آں سرور بود و

(بفتح خائے معجمہ و تشدید رائے مہملہ در آخر زائے معجمہ است و در میان خا و الف است بمعنی مشک دوز و موزہ دوز آمدہ ۱۲ — مثال باقی مشائخ — یعنی خوشنودی خدا تعالیٰ — بر ہمہ ایشاں باد ۱۲ — باقی ۱۲)

(بقیہ حاشیہ صفحہ ۵) جہاں کہ با ادب بود منتظر بود نہ متقاضی شخصے معروف کرخی را گفت مرا وصیتی کن گفت احذر ان لا یراک اللہ فی زی المساکین وسئل عن المحبۃ فقال المحبۃ لیست من تعلم الخلق انما ھی من مواہب الرحمن و قبر معروف در بغداد است از نفحات (حاشیہ صفحہ ہذا)

۱ قولہ شیخ ابوسعید خراز ابوسعید خراز قدس اللہ سرہ و رضی اللہ عنہ از طبقۂ ثانیہ است و نام وے احمد بن عیسیٰ و لقب وی خراز است و گفتہ اند وے روزے خرز موزہ میکرد و بازمی کشاد گفتند این چیست گفت نفس خود را مشغول میکنم پیش از انکہ مرا مشغول کند وے بغدادی الاصل است و در محبت صوفیاں بصر شدہ و در مکہ مجاور بودہ از ائمہ قوم و اجلہ مشائخ است یگانہ و بے نظیر شاگرد محمد بن منصور طوسی است او با ذوالنون مصری و ابوعبید بصری و سری سقطی و بشر حافی قدس اللہ اسرارہم و غیر ایشاں صحبت داشت گفتہ اند کہ وے پیشین کسے است کہ در علم فنا و بقا سخن گفت از یاران و اقران جنید بودہ بر از وے است و پیش از وے برفتہ در سنہ ۲۸۶ دو صد و ہشتاد و شش۔ و وے گفتہ کہ روزگارے او را می جستم خود را می یافتم الکنوں خود را می جویم او را می یابم و نیز گفتہ چوں بیابی ربہی و چوں بہ ہی بیابی کدام پیش بود او داند و نیز فرمودہ چوں او پیدا شود کدام پیش بود او داند و بایزید قدس سرہ گوید با او نہ پیوستم تا از خود نہ گسستم و از خود نہ گسستم تا با او نہ پیوستم کدام پیش بود او داند شیخ ابوعلی سیاہ گوید کہ ماوراء النہریاں میگویند تا نہ ہی نیابی و عراقیاں میگویند تا نیابی نہ ہی ہر دو یکے است خواہ سبو بر سنگ خواہ سنگ بر سبو لیکن من با عراقیانم کہ سبق از دی نیکوتر است و ہم وے گفتہ من ظن انہ ببذل المجہود یصل فمتمن و من ظن انہ بغیر بذل المجہود یصل فمتمن و ہم گفتہ ریاء العارفین خیر من اخلاص المریدین و از اشعار اوست رضی اللہ تعالیٰ عنہ الوجد یطرب من فی الوجد راحتہ ۔ والوجد عند وجود الحق مفقود ۔ قد کان یطربنی وجدی فاذہلنی ۔ عن رؤیۃ الوجد من بالوجد مقصود ۔ از نفحات باختصار ۱۲

۲ قولہ شیخ علاء الدولہ بدانکہ شیخ ابو المکارم رکن الدین علاء الدولہ احمد بن محمد البیابانکی رہ در اصل از ملوک سمنان است بعد از پانزدہ سالگی بخدمت سلطان وقت شغل گرفت در یکے از حروب کہ سلطان را با اعداء بود وے را جذبہ رسید و بعد از اں در سنہ ششصد و ہشتاد و ہفت در بغداد بصحبت شیخ نور الدین عبد الرحمن رسید و بعد دو سال از اں ارشاد یافت گویند کہ در عمر شریف خود زیادہ از دو صد چلہ برآوردہ و بعمر ہفتاد و سال شب جمعہ بست و دوم رجب در سنہ ۷۳۶ در برج احرار صوفی آباد بجوار رحمت حق پیوستہ در حظیرۂ قطب الزمان عماد الدین عبد الوہاب مدفون گشتہ روزے پادشاہ چوپاں پیش شیخ آہوئے فرستاد و سلام رسانید و نیاز مندی نمود کہ ایں گوشت صید است بخورند کہ حلال باشد شیخ پادشاہ را فرمود کہ اسپ تو دوش جو کدام مظلوم خوردہ است کہ امروز او را قوت دویدن حاصل آمدہ است تا تو در پیت آں آہو بتوانی زد مرا خوردن او روا نباشد وے فرمود کہ جملہ انبیاء برائے آں آمدند تا چشم خلق بکشایند بعیب خود و کمال حق و بعجز خود و بقدرت حق و بظلم خود و بعدل حق و بجہل خود و علم حق و بذلت خود و عزت حق و ببندگی خود و خداوندی حق و بفقر خود و غنائے حق و بتقصیر خود و نعمتہائے حق و بفنائے خود و بقائے حق و ہمبریں قیاس و شیخ نیز برائے آنست کہ چشم مریداں را بایں معانی بکشاید وے فرمود کہ ممکن نیست کہ کسے بمرتبۂ ولایت برسد الا کہ حق تعالیٰ پردہ بر سر او پوشد و او را از چشم مردم پنہاں دارد و معنی اولیائی تحت قبائی ایں است و معنی لا یعرفہم غیری آنست کہ تا نبود بارادت باطن کسے را منور نہ کند ولی را نشناسد پس آں نور او را شناختہ باشد نہ آں کس ۱۲ نفحات الانس مع الاختصار

۳ قولہ شیخ نجم الدین کبری کنیت وے ابو الجناب است و نام وے احمد بن عمر و لقب وے کبری۔ گفتہ اند کہ در اوان جوانی بتحصیل علوم مشغول بود و ہر کہ با وے مناظرہ و مباحثہ کردے بر وے غالب آمدے ازیں جہت او را الطامۃ الکبری لقب کردند یعنی بلائے کلاں و آفت عظیم بعدہ لفظ طامہ را حذف کردند۔ نقل کردہ ایں را یک جماعت معتبر از اصحاب وے و بعضے بمد خواندہ اند یعنی کبرا بوزن علما جمع کبیر و اول صحیح است و او را شیخ ولی تراش نیز گفتہ اند بسبب آنکہ در غلبات وجد نظر مبارکش بر ہر کہ افتاد بمراتب ولایت رسیدے و وی رضی اللہ عنہ بخوارزم در فتنہ تاتار در سنہ ۶۱۸ شہادت یافت و حضرت شیخ را مریداں بسیار بودہ اند اما چندے از ایشاں یگانہ جہاں و مقتدائے زماں بودہ اند چوں شیخ مجد الدین بغدادی و شیخ سعد الدین حموی و غیرہم ۱۲ نفحات با دنی تغیر ۱۲ المصحح رحمہ اللہ

ہم چنیں مقامات ملائکہ عالین صلوٰت اللہ و سلامہ علیٰ نبینا و علیہم اجمعین در طرف دیگر جدا از اں مقام بود اما مقام آں سرور را از جمیع مقامات فوقیت و سروری بود و اللہ سبحانہ اعلم بحقائق الامور کلہا و ہر گاہ منجانب ہم بعنایت اللہ سبحانہ عروج واقع می شود و در بعضے اوقات بے خواست ہم واقع می شود و چیزے دیگر ہم دیدہ می شود و بر بعضے عروجات آثار ہم مترتب می شود و اکثر چیزہا فراموش می شود و ہر چند میخواہم کہ بعضے حالات را بنویسم کہ در وقت عرضداشت کردن بیاد آید میسر نہ می شود زیرا کہ در نظر محقر مے درآید جائے آں دارد کہ از آں استغفار کردہ شود چہ جائے آنکہ بنویسد در اثناء املاء عریضہ ہم بعضے چیزہا بیاد بود تا آخر وفا نہ کرد کہ نوشتہ شود زیادہ گستاخی نہ نمودہ حال ملا قاسم علی بہتر است غلبۂ استہلاک و استغراق است و از جمیع مقامات جذبہ بفوق قدم نہادہ و صفات را کہ اول از اصل می دید حالا با وجود آں صفات را از خود جدا می بیند و خود را خالی محض می یابد بلکہ نورے کہ صفات قائم باو بیند نیز از خود جدا می بیند و خود را از اں نور در طرف دیگر می یابد و احوال یاران دیگر ہم روز بروز در بہی است در عرضداشت دیگر انشاء اللہ العزیز بتفصیل عرضداشت خواہد کرد ۔

(بغیر ارادہ ۱۲ — جمع اثر بالتحقیق بمعنی نتائج و احکام ۱۲ — حقیر ۱۲ — فنا ۱۲ — یعنی بر ملا قاسم علی ۱۲ — سیر النفسی ۱۲ — بالکلیہ ۱۲ — مفعول ۱۲ — مفعول ۱۲ — فعل ۱۲ — ہمرت ۱۲ — بہتری و ترقی ۱۲)

مکتوب[1] دوم

در بیان حصول ترقیات و مباہات بعنایات خداوندی جل سلطانہ نیز بہ پیر بزرگوار خود نوشتہ اند قدس سرہ عرضداشت کمترین بندگان احمد بندہ عرض میرساند آمر باستخارہ[2] متصل ماہ مبارک رمضان مولانا شاہ محمد رسانید آں قدر فرجہ نہ دید کہ تا ماہ رمضان خود را بعتبہ بوسی مشرف تواند ساخت بضرورت بر مقتضی آں خود را تسلی داد از عنایات خداوندی جل و علا کہ بہ برکت توجہات علیہ حضرت ایشان علی التواتر

(بالضم تنگنائے و کشادگی یعنی فرصت و وسعت و گنجائش ۱۲ — فرصت ۱۲ — عہد — گذشتن ۱۲ — بزرگ ۱۲ — بلند ۱۲ — پے در پے ۱۲)

(ع بالضم و فتح ضاد و تشدید یا در آخر یعنی گذشتن ۱۲)

۱ قولہ دوم کہ بمعنی لفظ ثانی است بزیادت یائے تحتانی خلاف قاعدہ است چراکہ یا در اخوانش ہیچ جا نیست لیکن مع ہذا در نظم بعضے استاداں آمدہ است مگر صحیح دوم است بدون یائے تحتانی و در بہار عجم نوشتہ کہ دوام بفتح ہمزہ نیز آمدہ ۱۲ غیاث ۱۲

۲ قولہ استخارہ یعنی طلب خیر کردن از حق تعالیٰ بایں نہج کہ بعد دو رکعت خواندن نماز نفل دعائے ماثور اَللّٰہُمَّ اِنِّیْ اَسْتَخِیْرُکَ بِعِلْمِکَ وَاَسْتَقْدِرُکَ بِقُدْرَتِکَ وَاَسْأَلُکَ مِنْ فَضْلِکَ الْعَظِیْمِ فَاِنَّکَ تَقْدِرُ وَلَا اَقْدِرُ وَتَعْلَمُ وَلَا اَعْلَمُ وَاَنْتَ عَلَّامُ الْغُیُوْبِ اَللّٰہُمَّ اِنْ کُنْتَ تَعْلَمُ اَنَّ ہٰذَا الْاَمْرَ خَیْرٌ لِّیْ فِیْ دِیْنِیْ وَمَعَاشِیْ وَعَاقِبَۃِ اَمْرِیْ اَوْ عَاجِلِ اَمْرِیْ وَاٰجِلِہٖ فَاقْدُرْہُ لِیْ وَیَسِّرْہُ لِیْ ثُمَّ بَارِکْ لِیْ فِیْہِ وَاِنْ کُنْتَ تَعْلَمُ اَنَّ ہٰذَا الْاَمْرَ شَرٌّ لِّیْ فِیْ دِیْنِیْ وَمَعَاشِیْ وَعَاقِبَۃِ اَمْرِیْ اَوْ عَاجِلِ اَمْرِیْ وَاٰجِلِہٖ فَاصْرِفْہُ عَنِّیْ وَاصْرِفْنِیْ عَنْہُ وَاقْدُرْ لِیَ الْخَیْرَ حَیْثُ کَانَ ثُمَّ اَرْضِنِیْ بِہٖ بخواند چنانچہ در حدیث وارد است و آں سرور علیہ و علیٰ آلہ الصلوات والتسلیمات در تعلیم ایں دعا اہتمام بسیار میفرمود قَالَ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ مِنْ سَعَادَۃِ ابْنِ اٰدَمَ اسْتِخَارَتُہُ اللّٰہَ وَمِنْ شَقَاوَتِہٖ تَرْکُہُ اسْتِخَارَۃَ اللّٰہِ رواہ الترمذی والحاکم فی المستدرک ۲ حصن حصین

التوالی فائض ووارد اند چہ عرض نماید ؎

من آں خاکم کہ ابر نو بہاری　　کند از لطف بر من قطرہ باری
اگر بروید از تن صد زبانم　　چو سبزہ شکر لطفش کے توانم

ہر چند اظہار ایں قسم احوال موہم[1] جرأت و گستاخی است و مشعر افتخار و مباہات است ؎

ولے چوں شاہ مرا برداشت از خاک　　سزد گر بگذرانم سر ز افلاک

ابتداء عالم صحو و بقا از اواخر ماہ ربیع الآخر است و تا حال بہ بقائے خاص در ہر یک مدّتے مشرف میسازند ابتدا از تجلی ذاتی حضرت شیخ محی الدین است قدس سرہ در صحو می آرند باز لیکہ می برند و در نزول[2] و عروج[3] علوم غریبہ و معارف عجیبہ افاضہ می فرمایند و باحسان و شہود خاص در ہر مرتبہ کہ مناسب بقائے آں مقام است مشرف می سازند بتاریخ ششم ماہ مبارک رمضان بہ بقائے مشرف ساختند و احیانے میسر شد کہ چہ عرض نماید میداند کہ نہایت استعداد تا آنجا بود و وصلے کہ مناسب حال بود ہم ایں جا میسر گشت و جہت جذبہ الکنوں تمام شدہ و شروع در سیر[4] فی اللہ کہ مناسب مقام جذبہ است واقع شد ہر چند فنا اتم باشد بقاء مترتب بر آں اکمل خواہد بود و ہر چند بقا اکمل باشد صحو بیشتر خواہد بود و ہر چند صحو بیشتر باشد افاضہ علوم موافق شریعت غراء می افتد چہ کمال صحو انبیاء را بود علیہم الصلوٰۃ والسلام و معارفیکہ از ایشاں سر بر زدہ اند شرائع است و عقائد بکہ در ذات و صفات بیان فرمودہ اند و مخالفت ظاہر آں از بقیہ سکر است الحال معارفیکہ بایں کمینہ فائض اند اکثر تفصیل معارف شرعیہ است و بیان آنہا و علم[5] استدلالی کشفی و ضروری میگردد و مجمل مفصل می شود۔ ع

گر بگوئم شرح ایں بے حد شود

ؔ قولہ موہم اسم فاعل از ایہام یعنی در وہم اندازندہ جرأت بالضم دلیری مشعر اسم فاعل است از اشعار شعور و آگاہی دہندہ افتخار بمعنے فخر مباہات در خوبی و حسن و جمال بر دیگرے سبقت و غلبہ خواستن صحو بالفتح ہوشیاری و ہوشیار شدن سکر بالضم مستی و مست شدن ۱۲ ؔ۲ قولہ نزول عبارتست از توجہ بسوئے خلق برائے تکمیل و ارشاد ۱۲ حضرت قاضی پانی پتی رحمہ اللہ تعالیٰ قولہ نزول عبارت است از سیر عن اللہ باللہ نہایت مراتب نزول تا مقام قلب است و ارشاد و تکمیل بفرود آوردن بایں مقام تعلق دارد ۱۲ از مبداء و معاد ؔ۳ قولہ عروج بفتحتین برآمدن و بالا بر شدن آفامنہ بمعنی ریزانیدن ؔ۴ بدانکہ سیر فی اللہ عبارت است از حرکت علمیہ در مراتب وجوب از اسماء و صفات و شیون و اعتبارات و تقدیسات و تنزیہات و ہذا السیر یسمی بالبقاء ۱۲ ملخص ؔ۵ قولہ علم استدلالی یعنی علمیکہ از دلیل حاصل کردہ شود کشفی یعنے علمیکہ بکشف حاصل آید ضروری منسوب بہ ضرورت بمعنی بداہت یعنی علمیکہ بہ بداہت حاصل آید و محتاج بدلیل و فکر نباشد و مجمل مفصل الخ یعنی علمیکہ اولا باجمال حاصل آید بہ تفصیل می در آید ۱۲ لمصححہ رحمہ اللہ۔ اللہم اغفر لکاتبہ ولمن سعی فیہ ولوالدیہم اجمعین برحمتک یا ارحم الراحمین ۱۲

می ترسم مبادا منجر بہ گستاخی شود مصراع
بندہ باید کہ حدّ خود داند

مکتوب[1] سوم

در بیان محبوس شدن یاران بمقام مخصوص و گذشتن بعضے ازاں و رسیدن بمقامات تجلی ذاتی نیز بہ پیر بزرگوار خود نوشتہ اند۔ عرضداشت آنکہ یاراینکہ اینجا اند و ہم چنیں یاران آں جائی ہر کدام بمقامی محبوس[2] اند طریق برآوردن آنہا ازاں مقامات متعسّر است آں قدر قدرت کہ مناسب آں مقام است در خود نمی یابد حق سبحانہ بہ برکت توجہات علیہ حضرت ایشاں ترقی بخشد یک کس از خویشان ایں کمینہ ازاں مقام گذشت و بمقدمہ تجلیات ذاتی رسید حالش بسیار خوب است قدم بر قدم حقیر دارد در بارہ دیگراں ہم امید وار است دیگر بعضے از یاراں آنجائی بطریق مقربین[3] مناسبت ندارند موافق حال آنہا طریق ابرار[4] است فی الجملہ یقینے کہ حاصل کردہ اند ہم غنیمت است بہماں طریق امر باید فرمود

ع ہر کسے را بہر کارے ساختند

در تفصیل اسامی آنہا جرأت نہ نمود کہ از ایشاں مخفی نخواہد بود زیادہ گستاخی نہ نمود در تحریر عرضہ داشت

ؔ۱ قولہ سوم بکسر اول و ضم ہمزہ و سکون میم ترجمہ ثالث و بالکسر و ہمزہ مشدّد و مضموم و سکون میم نیز آمدہ واکہ ہروی گوید بیت در صورت و معنی از نعظم ÷ خواندش دو جہان جہان سوم ÷ از بہار عجم۔ و خان آرزو در سراج نوشتہ کہ سوم بعضے گویند بضم اول و تشدید واو معدد سہ کہ بعربی ثالث گویند واہ ہروی در مدح قطب نامی گفتہ بیت قطب است سہ حرف در تعلم ÷ زاں یافت دو قطب چرخ سوم ÷ مولف گوید کہ بفارسی در آخر اعداد میم برائے معدود می آید چنانکہ دوم و سوم و چہارم و ماقبل میم مذکور بضم و فتح ہر دو آمدہ ضم چنانکہ دوم گذشت و فتح چنانکہ ملا نظیری در قصیدہ کہ قافیہ در و نقش ضم راد کرم راست ہماں دوم را بستہ است و در ہندی ہمیں قسم می آید چنانکہ ایکم بمعنی یکم و پنچم بمعنے پنجم چوں موافقت دریں دو زبان بیش از بیش است ایں ہم دلالت بر فتح دارد بہر حال لفظ سہ ہائے مختفی کہ در مکتوبے محض است در شمار نمی آید مثل کہ و چہ لیس سہ را در ترکیب با میم معدود حال کہ و چہ باشد وہائے کہ و چہ در حالت ترکیب بسبب کسرہ کاف و جیم بیا بدل شود چنانکہ کیم و چیم دریں صورت سیم بیائے ثابت شدہ چوں دریں حال اشتباہ باسیم کہ معدود تلثیر است میشود لہذا واو در کتابت معدود سہ زیادہ میکنند پس کسانیکہ بضم ماقبل خوانند واو را نیز خوانند و آنانکہ بفتح واو خوانند دریں صورت تشدید واو حساب ندارد ۱۲ غیاث ؔ۲ قولہ محبوس اسم مفعول از حبس بمعنی قید کردن یعنی قید کردہ شدہ متعسّر اسم فاعل از تعسّر یعنی دشوار ۱۲ ؔ۳ قولہ مقربین جمع مقرب بصیغہ اسم مفعول از تقرب بمعنی نزدیک کردن یعنی نزدیک کردہ شدگان بحق و طریق شاں محبت و عشق و ذکر و فکر و مراقبہ و مشغولی باطن و استہلاک و استغراق و نگہداشت و یادداشت و فنا و بقا و تجرید باطن از غیر حق سبحانہ کلیتہ است ۱۲ منہ ؔ۴ قولہ ابرار بالفتح جمع بار بمعنی نیکوکار و طریق شاں کثرت عبادات از صوم و صلوٰۃ و غیرہ و غیرہ است

میر سید شاہ حسین در مشغولی خود چناں دیدند کہ گویا بدروازۂ کلاں رسیدہ است میگویند کہ دروازۂ حیرت است درون او کہ نظرے کنم حضرت ایشاں را و ترا می بینم ہر چند سعی سے کنم کہ خود را درون اندازم پاے من یاری نمیکند

مکتوب چہارم

در بیان فضائل شہر عظیم القدر شہر رمضان و بیان حقیقت محمدی علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام نیز بہ پیر بزرگوار خود نوشتہ اند عرضداشت احقر الخدمہ آنکہ مدتے است کہ از راہ مفاوضۂ شریفہ از احوال خدمۂ آں عتبہ علیہ اطلاعے ندارد نگران میباشد قدوم ماہ مبارک رمضان مبارک باشد این ماہ را با قرآن مجید کہ حاوی جمیع کمالات ذاتی و شیونی است و داخل دائرہ اصل است کہ ہیچ ظلیتے باو راہ نیافتہ است و قابلیت اولی ظل اوست مناسبت تمام است و باں مناسبت نزول آں دریں ماہ واقع شدہ شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِيْ أُنْزِلَ فِيْهِ الْقُرْاٰنُ مصداق این سخن است و باں مناسبت این ماہ نیز جامع جمیع خیرات و برکات است ہر برکتے و خیرے کہ در تمام سال بہر کہ میرسد از ہر راہ کہ می آید قطرہ ایست از دریائے بے نہایت برکات این شہر عظیم القدر جمعیت این ماہ سبب جمعیت تمام سال است و تفرقۂ این ماہ سبب تفرقۂ تمام سال فَطُوْبٰى لِمَنْ مَضٰى عَلَيْهِ هٰذَا الشَّهْرُ الْمُبَارَكُ وَرَضِيَ عَنْهُ وَوَيْلٌ لِمَنْ سَخِطَ عَلَيْهِ فَمُنِعَ مِنَ الْبَرَكَاتِ وَحُرِمَ مِنَ الْخَيْرَاتِ و ایضاً سنت ختم قرآن دریں ماہ بواسطۂ آں تواند بود کہ تا جمیع کمالات اصلی و برکات ظلی میسر شود فَمَنْ جَمَعَ بَيْنَهُمَا يُرْجٰى اَنْ لَّا يُحْرَمَ مِنْ بَرَكَاتِهٖ وَلَا يُمْنَعَ مِنْ خَيْرَاتِهٖ برکاتے کہ

۱ قولہ احقر الخدمہ یعنی کہترین خادماں مفاوضہ بفتح واو یعنی خط و مکتوب عتبہ بفتحتین چوب پائین دریا بالائے در قدوم بضمتین بمعنی آمدن ۱۲
۲ قولہ مناسبت تمام است الخ یعنی این ماہ را با قرآن مجید مناسبت تامہ و موافقت کاملہ حاصل است ۱۲ ۳ قولہ شہر رمضان الخ اشارت است بآیہ کریمہ کہ واقع است در پارہ دوم یعنی ماہ رمضان است کہ فرود آوردہ شدہ است درو قرآن ۱۲ قولہ فطوبی الخ یعنی پس بشارت است مر آنکس را کہ گذشت بروی این ماہ مبارک و راضی شد ازو و وائے است بر آنکس کہ غصہ کرد برو پس ممنوع گردید از برکات او و محروم ماند از خیرات او ۱۲
۴ قولہ جمیع کمالات اصلی الخ یعنی کمالات کہ متضمن آنہا قرآن است ۱۲ قولہ و برکات ظلی یعنی برکات کہ متضمن آنہا این ماہ مبارک است بواسطۂ نزول قرآن مجید دراں ۱۲ ۵ فمن جمع بینہما الخ یعنی کسے کہ جمع کرد در میان این ہر دو یعنی کمالات اصلی و برکات ظلی این ماہ امید کردہ می شود کہ از برکات این ماہ مبارک محروم نماند و از خیرات او ممنوع ۱۲ المصحح رحمہ اللہ تعالی اللہم اغفر الکاتبہ و لمن سعی فیہ و لوالدیہم اجمعین ۱۲ ۶ در مشغولی یعنی در مراقبہ خود قولہ حضرت ایشاں یعنی خواجہ عبد الباقی قدس سرہ و ترا یعنی حضرت امام ربانی قدس سرہ سعی میکنم یعنی سید شاہ حسین ۱۲ منہ

بایام این شہر وابستہ اند دیگر اند و خیراتے کہ بلیالی آں متعلق اند دیگر و از جہت این سر تواند بود کہ علم باولویۃ تعجیل افطار و تاخیر تسحر بودہ باشد تا امتیاز تمام بین اجزاء الوقتین حاصل آید قابلیت اولی کہ بالا مذکور شد و حقیقت محمدی عبارت از آن است عَلٰى مَظْهَرِهَا الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ نہ قابلیت ذات است مر اتصاف جمیع صفات را کما حکم بعض بلکہ قابلیت ذات است عز سلطانہ مر اعتبار علم را کہ متعلق شود بجمیع کمالات ذاتی و شیونی کہ حاصل حقیقت قرآن مجید است و قابلیت اتصاف کہ مناسب خانہ صفات است و برزخ است میان ذات جل شانہ و صفات او حقائق انبیاء دیگر است عَلٰى نَبِيِّنَا وَعَلَيْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ وَالتَّحِيَّاتُ ہمیں قابلیت بملاحظہ اعتبارات کہ مندرجہ اند در وے حقائق متعددہ گشتہ قابلیتے کہ حقیقت محمدی است علیہ الصلوۃ والتحیۃ اگرچہ ظلیت دارد اما رنگ صفات باو ممتزج نہ گشتہ است و ہیچ حائلے در میان نیامدہ و حقائق جماعۂ محمدی المشرب قابلیات ذات است عز شانہ مر اعتبار علم را کہ متعلق شود بہ بعض آن کمالات و آں قابلیت محمدیہ برزخ است میان ذات جل سلطانہ و میان این قابلیات متعددہ و حکم آں بعض بواسطۂ آنست کہ او را در خانۂ صفات قدم گاہ است و بس و نہایت عروج آں خانہ تا بآں قابلیت است لاجرم آں را بآں سرور نسبت کردہ علیہ الصلوۃ والسلام والتحیۃ و چوں این قابلیت اتصاف ہرگز مرتفع نمی شود آں بعض نیز حکم کردہ باآنکہ حقیقت محمدی ہمیشہ حائل است و الا قابلیت محمدیہ را علی مظہرہا الصلوۃ والتحیۃ کہ مجرد اعتبار است در ذات جل شانہ ارتفاع از نظر ممکن است بلکہ واقع

۱ قولہ حکم باولویت افطار الخ قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا یزال الناس بخیر ما عجلوا الفطر متفق علیہ از مشکوۃ یعنی مردم ہمیشہ بخیر و نیکوئی باشند مادامیکہ در افطار روزہ شتابی کنند یعنی بعد از تیقن بدخول وقت و تحقیق آں و احتیاط دراں نہ استعجال با تردد یا ظن چنانکہ بعضے از ارباب تکلف در تسنن میکنند ۱۲ ۲ قولہ و تاخیر تسحر الخ در بخاری شریف از حضرت انس از زید بن ثابت مرویست کہ تسحرنا مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثم قام الی الصلوۃ قلت کم کان بین الاذان والسحور قال قدر خمسین آیۃ ۱۲
۳ قولہ کما حکم بعض الخ یعنی چنانکہ بعضے اشخاص از صوفیائے کرام حکم کردہ اند کہ قابلیت اولی و حقیقت محمدی عبارت از قابلیت ذات است مر اتصاف جمیع صفات را و این قول متعلق بمنفی است نہ نفی ۴ قولہ کہ متعلق شود الخ یعنی قابلیت ذات مر اعتبار علم را ۱۲ ۵ بدانکہ فرق در میان صفات و شیونات بسیار دقیق است بالجملہ صفات در خارج موجود اند بوجود زائد بر ذات تعالی و تقدس و شیونات مجرد اعتبارات اند در ذات عز سلطانہ خود حضرت ایشاں قدس سرہ در مکتوب دو صد و ہشتاد و ہفتم از مکاتیب جلد اول این فرق را بمثالے واضح فرمودہ اند و آں مکتوب را بمنزلہ شرح این مکتوب چہارم ساختہ اند این مضامین را از انجا مطالعہ باید کرد ۱۲ ۶ قولہ برزخ الخ بالفتح حائل و واقع میان دو چیز و از زمان مرگ تا زمان قیامت و برازخ الایمان ما بین اول ایمان و آخر آں و ما بین شک و یقین و این جا معنی اول مراد است ۱۲ المصحح رحمہ اللہ تعالی اللہم اغفر لکاتبہ و لمن سعی فیہ و لجمیع المومنین والمومنات برحمتک یا ارحم الراحمین ۱۲

است و قابلیت اتصاف اگرچه نیز اعتبار است اما بواسطهٔ برزخیّت رنگ صفات گرفته که در خارج موجود اند بوجود زاید و ارتفاع اداز امکان برآمده لاجرم حکم میکند بوجود آں حائل دائما امثال این علوم که منشأ آں جامعیت اصالت و ظلیت است بسیار وارد میشوند اکثر آنها در پرچه ہائے کاغذ نوشته می شود مقام قطبیت[۱] منشاء دقائق علوم مقامِ ظلی است و مرتبهٔ فردیّت واسطهٔ ورود معارفِ دائرهٔ امتیاز میان ظل و اصل بے اجتماع این دو دولت[مقام قطبیت و مرتبه فردیت ۱۲] میسر نیست لهذا بعضے از مشائخ قابلیت اولیٰ را که تعین اول میگویند زاید بر ذات نمی دانند و تجلی ذاتی شهود آں قابلیت را می انگارند وَالْحَقُّ[۲] مَا حَقَّقْتُ وَالْاَمْرُ مَا اَوْضَحْتُ وَاللّٰهُ سُبْحَانَهٗ يُحِقُّ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيْلَ رساله که بتسوید[تحریر ۱۲] آں مامور شده بود باتمام آں موفق نمی شود و همان مسوّدها افتاده اند تا حکمت الٰهی جل سلطانه درین توقف چه بوده باشد زیاده گستاخی از ادب دور است ❖
[تحریرات ۱۲]

مکتوب پنجم

در سفارش خواجه برہان الدین که یکے از مخلصان بود با بیان بعضے احوال او نیز به پیر بزرگوار خود نوشته اند

[۱] قوله مقام قطبیت و مرتبهٔ فردیت بدانکه ابدال و اقطاب و اغواث و افراد و اوتاد و اخیار و ابرار و نقباء اصناف اند از ارباب ولایت بعضی از ایشاں مکتوبان اند از خلائق و مریک دیگرے را ہم نشناسند و جمال حال خود را ہم ندانند و ایشاں چہار ہزار اند و بعضے از ایشاں اہل حل و عقد اند و سرہنگان درگاه حق و ایشاں سه صد اند کذا فی النفحات و امام احمد رحمة الله علیه از حضرت علی رضی الله تعالےٰ عنه روایت کرده است که گفت علی رضی الله عنه شنیدم از رسول خدا صلی الله علیه وسلم که می فرمود ابدال بشام میباشند و آں چہل مرد اند ہرگاه که بمیرد مردے می آرد خدا تعالےٰ در بدل او مردے دیگر آب داده می شود بوجود ایشاں و ببرکت ایشاں باراں یعنی باراں ببرکت ایشاں می بارد و داد ستانیده می شود و انتقام کشیده می شود بیاری ایشاں بر دشمناں و برگردانیده می شود از اہل شام ببرکت ایشاں عذاب تخصیص باہل شام بجہت قرب و جوار است و الا برکت و نصرت ایشاں ہمہ عالم را شامل است خصوصا کسیکه استنصار و استعانت کند از ایشاں ۱۲ از ترجمه مشکوة - و فی المرقاة لعلی القاری، و اخرج ابن عساکر عن عبد الله بن مسعود رضی الله عنه مرفوعا ان الله تعالیٰ خلق ثلثمائة نفس قلوبهم علی قلب آدم و له اربعون قلوبهم علی قلب موسیٰ و له سبعة قلوبهم علی قلب ابراهیم و له خمسة قلوبهم علی قلب جبریل و له ثلثة قلوبهم علی قلب میکائیل و له واحد قلبه علی قلب اسرافیل کلما مات الواحد ابدل الله مکانه من الثلاثة وکلما مات واحد من الثلثة ابدل الله مکانه من الخمسة وکلما مات من الخمسة واحد ابدل الله مکانه من السبعة وکلما مات واحد من السبعة ابدل الله مکانه من الاربعین وکلما مات واحد من الاربعین ابدل الله مکانه من الثلثمائة وکلما مات واحد من الثلثمائة ابدل الله مکانه من العامة بهم یدافع البلاء عن هذه الامة قال بعض العارفین لم یبین که رسول الله صلی الله علیه وسلم ان احدا علی قلبه اذ لم یخلق الله فی عالمی الخلق والامر اعز و لشرف والطف من قلبه صلی الله علیه وسلم فلا یساویه ولا یحاذیه قلب احد من الاولیاء سواء (باقی بر صفحه ۱۳)

عرضداشت احقر الخَدَمة[بفتحتین جمع خادم ۱۲] آنکه رساله در بیان طریقت حضرات خواجگان قدس الله تعالےٰ اسرارهم نوشته ارسال داشته است بنظر مبارک خواهد درآمد هنوز مسوده است خواجه برهان[نقشبندیه ۱۲] بسرعت راهی شدند فرصت بیاض آں نه شد محتمل که بعضے علوم دیگر هم به آں ملحق شوند روزے رساله سلسلة الاحرار[۱] بنظر درآمد درآں اثنا بخاطر فاتر[سست ۱۲] رسید که بایشاں عرضداشت بکنم تا خود چیزے در باب بعضی علوم آں رساله نویسند یا بفقیر امر کنند تا چیزے درآں باب نویسد این خاطر[۲] خیلے[۳] قوی گشت متصل آں بعضے از علوم این[۴] مسوّده فائض گشتند و فی الجمله معذرت[۵] بعضے علوم آں رساله درضمن آں مبیّن گشت اگر همین مسوّده را تکمله[۶] آں رساله سازند گنجائش دارد و اگر بعضے علوم مناسبه را از آں انتخاب نموده بآں رساله ملحق سازند هم وجهی دارد زیادت جرأت از ادب دور است خواجه برهان درین مدت کار خوب کردند و از سیر سیوم که مناسب مقام جذبه است نیز نصیبے یافتند خاطر بواسطهٔ مهم مدد معاش صوبه مالوه مشوّش وقت می شد در ملازمت رسیده اند هرچه امر خواهند فرمود مبارک خواهد بود ❖

مکتوب ششم

در بیانِ حصول جذبه و سلوک و تربیت یافتن بهر دو صفتِ جمال و جلال و بیانِ فنا و بقا و ما یتعلق بذلک و بیان فوقیت نسبتِ نقشبندیه نیز به پیر بزرگوار خود نوشته اند عرضداشت کمترین بندگان احمد

(بقیه حاشیه صفحه ۱۲) کانوا ابدالا او اقطابا قال الامام الیافعی و قد سترت احوال القطوب عن العامة والخاصة غیرة من الحق علیه ۱۲ انتهی ۱۲ [۲] قوله والحق ما حققت الخ یعنی حق دریں باب آن است که من تحقیق کرده ام و امر صحیح آنست که من واضح ساخته ام و خدائے پاک اظهار حق میکند و او راه هدایت می نماید ۱۲ (حاشیه صفحه هذا) [۱] قوله رساله سلسلة الاحرار بدانکه حضرت خواجه محمد الباقی نقشبندی قدس سره رباعیات خود را که از مصنفات دقیقه شریفه ایشان است شرح فرموده مسمی بسلسلة الاحرار کرده اند [۲] قوله این خاطر الخ یعنی رائے ثانی که بفقیر امر کنند تا چیزے درآں باب نویسد ۱۲ [۳] قوله خیلے الخ خیل بالفتح سواراں و گروه مردم وغیره و گلهٔ اسپان و بمعنی بسیار و کم و اینجا بمعنی بسیار مراد است ۱۲ [۴] یعنی رساله در بیان طریقت حضرات خواجگان ۱۲ [۵] قوله معذرت بعضی علوم آں رساله یعنی رساله سلسلة الاحرار درضمن آں مبین گشت یعنی بعضے از علوم رساله "سلسلة الاحرار" دریں مسوده بیان کرده ام ۱۲ [۶] یعنی سیر عن الله بالله که عبارت از حرکت علمیه است از علم اعلیٰ بعلم اسفل و ازاں اسفل باسفل دیگر الخ ۱۲ المصحح رحمه الله تعالیٰ - اللهم اغفر لکاتبه و لمن سعی فیه و لوالدیهم و لجمیع المومنین والمومنات والمسلمین والمسلمات الاحیاء منهم والاموات انک مجیب الدعوات و قاضی الدرجات و رافع الدرجات برحمتک یا ارحم الراحمین

آنکه مرشد علی الاطلاق (حق سبحانہ وتعالیٰ ہادی علی الاطلاق ۱۲) جل شانہ بہ برکت توجہ عالی بہر دو طریق جذبہ[1] وسلوک تربیت فرمود وبہر دو صفت جمال[2] وجلال مربی ساخت حالا جمال[3] عین جلال است وجلال عین جمال در بعضے حواشی رسالہ قدسیہ[4] این عبارت را از مفہوم (معنی ۱۲) صریح (ظاہر ۱۲) خود منحرف ساختہ بہ مفہوم موہوم خود حمل کردہ است وعبارت محمول بر ظاہر خود است قابل انحراف (برگشتن ۱۲) وتاویل نیست وعلامت این تربیت محقق شد لنست بجہت ذاتی پیش از تحقق آں امکان ندارد ومحبت ذاتیہ علامت فنا است وفنا عبارت از نسیان (فراموشی ۱۲) ماسوا (غیر حق تعالیٰ ۱۲) است پس تا زمانیکہ علوم بتمام از ساحت (میدان ۱۲) سینہ رُفتہ[5] نشود فہم جہل مطلق متحقق نشود واز فنا بہرہ ندارد واین حیرت وجہل دائمی است امکان زوال ندارد نہ آنست کہ گاہے حاصل شود وگاہے زائل گردد غایۃ[6] مافی الباب پیش از بقا جہالت محض است وبعد از بقا جہالت وعلم باہم جمع اند در عین نادانی بہ شعور است ودر عین حیرت بحضور کہ این موطن (مقام ۱۲) حق الیقین[7] است کہ علم وعین حجاب یک دیگر نیستند وعلمی کہ پیش از چنیں جہالت حاصل شود از حیز اعتبار خارج ست باوجود آں اگر علم است در خود است واگر شہود است ہم در خود واگر معرفت است یا حیرت نیز در خود است تا زمانیکہ نظر در بیرون است بے حاصل است اگرچہ در خود ہم نظر داشتہ باشد نظر از بیرون بالکل منقطع میباید کہ شود حضرت خواجہ بزرگ (خواجہ بہاؤ الدین نقشبند قدس سرہ ۱۲) قدس اللہ سرہ میفرمایند کہ اہل اللہ بعد از فنا وبقا ہرچہ می بینند در خود می بینند وہرچہ می شناسند در خود می شناسند وحیرت ایشاں در وجود[8] خود است ازیں جا ہم صریحاً مفہوم می شود کہ شہود ومعرفت

---

[1] جذبہ یعنی سیر انفسی وسلوک یعنی سیر آفاقی وبعبارت دیگر تصفیہ وتزکیہ بدانکہ پیر کامل مکمل نائب جناب پیغمبر چوں توجہ خود را بکار مرید می برد کہ مرید را دراں ہیچ عمل نمی باید وببرکت توجہ او لطائف عالم امر او از حضیض ترقی کردہ در اصول خود فانی می شوند وتزکیہ لطائف عالم امر او وفنا ہر یک ازاں در اصول شاں دست میدہد این را سیر انفسی میگویند واین جذب است ومرید کہ ایں چنیں تربیت کردہ شود اورا مجذوب میگویند وچوں پیر کامل مرید را باتیان ریاضات اربعینیات وامثال آں دلالت فرماید وتاثیر صحبت پیر کامل ہم ممد ریاضات او باشد و مرید را طہارت نفس وعناصر خود دست دہد این سلوک است واین را سیر آفاقی میگویند وہمچنین مرید را سالک میگویند وچوں جذب مقدم باشد از سلوک چنانکہ معمول حضرات نقشبندیہ است مرید را مجذوب سالک می نامند وبر تقدیر تقدیم سلوک چنانچہ مروج حضرات سلاسل دیگر است مرید را سالک مجذوب میگویند ۱۲ بلخص [2] قولہ جمال بالفتح خوب شدن وخوبی صورت وسیرت مراد این جا انعام واکرام است ۱۲ [3] قولہ جلال بالفتح بزرگی مراد اینجا ایلام والقائے مصائب کہ صورت غضب است ۱۲ [4] قولہ رسالہ قدسیہ بدانکہ رسالہ قدسیہ از مصنفات حضرت خواجہ خواجگان خواجہ بزرگوار نقشبند قدس سرہ است ۱۲ [5] قولہ رفتہ بضم را از رفتن بمعنی روبیدن ۱۲ [6] قولہ غایۃ مافی الباب یعنی نہایت کار آں کہ درین باب است ۱۲ [7] قولہ حق الیقین الخ بدانکہ معنی حق الیقین وعین الیقین وعلم الیقین ومعنی نظر در بیروں ونظر در خود وتفصیل بودن ونابودن یکے حجاب دیگر این ہمہ را حضرت مجدد علیہ الرحمۃ در مکتوب دو صد وہفتاد وہفتم از جلد اول یاد فرمودہ اند آنجا مطالعہ باید نمود ۱۲ [8] مبادا احمقے وسادہ لوحے ازیں جا حلول واتحاد فہم کند وبورطۂ ضلالت رود ع این جا حلول کفر بود اتحاد ہم ✤ بیت می فقد این غلطہا در اعتقاد ✤ در مغاک حلول واتحاد ✤ دیگہا تا بندہ ز خود فانی مطلق نشود ✤ توحید بنزد او محقق نشود ✤ توحید حلول نیست نابودن تست ✤ ورنہ بگزاف آدمی حق نشود ۱۲

وحیرت در نفس است وبس در بیروں ہیچ کدام اینہا نیست تا زمانیکہ یکے از بن ثلثہ[1] در بیروں است اگرچہ در خود ہم دارد از فنا بہرہ ندارد فکیف[2] البقا نہایت مرتبہ در فنا وبقا این است واین فنا مطلق ست ومطلق فنا عام است وبقا باندازۂ فنا است لہذا بعضے از اہل اللہ بعد از تحقق بفنا وبقا در بیروں نیز شہود دارند اما نسبت این عزیزاں (حضرات نقشبندیہ ۱۲) فوق ہمہ نسبتہا است ؎

"نہ ہر کہ آئینہ دارد سکندری داند نہ ہر کہ سر بتراشد قلندری[3] داند"

ہرگاہ از اکابر این سلسلہ بعد از قروں[4] بسیار یکے یا دوئی را بایں نسبت مشرف سازند از سلاسل دیگر چہ گوید این نسبت حضرت خواجہ[5] عبد الخالق غجدوانی است قدس سرہ ومتمم ومکمل (ہر دو بصیغہ اسم فاعل از تکمیل وتتمیم یعنی تمام وبکمال رسانندہ ۱۲) آں حضرت خواجہا خواجہا است یعنی حضرت خواجہ بہاؤ الدین[6] المعروف بہ نقشبند قدس سرہم واز خلفاء ایشاں حضرت خواجہ علاؤ الدین[7] باین دولت

---

[1] قولہ یکے ازیں ثلثہ یعنی از شہود ومعرفت وحیرت ۱۲ [2] قولہ فکیف البقاء یعنی پس از بقا چگونہ بہرہ دارد ۱۲ [3] قولہ قلندری قلندر در اصل بمعنی کندہ نا تراشیدہ کہ درپس در اندازند کہ زود کشادہ نہ شود ۱۲ [4] قولہ قروں جمع قرن بالفتح است مدتے صد سال را گویند وبعضی بر بیش ازیں وبعضے دیگر بر کم ازیں اطلاق کردہ اند ۱۲ [5] قولہ خواجہ عبد الخالق غجدوانی الخ بدانکہ روش ایشاں در طریقہ حجت است وایشاں مقبول ہمہ فرق اند علی الدوام در راہ صدق وصفا ومتابعت شرع وسنت مصطفی صلی اللہ علیہ وسلم ومجانبت ومخالفت بدعت وہوا کوشیدہ اند ایشاں را سبق ذکر اول در جوانی از حضرت خواجہ خضر بود علیہ السلام وبراں سبق مواظبت نمودہ اند وخواجہ خضر ایشاں را بفرزندی قبول کردند بعد ازاں بصحبت شیخ شیوخ عالم عارف ربانی خواجہ امام ابو یعقوب یوسف ہمدانی قدس سرہ بودہ اند گویند کہ خواجہ خضر پیر سبق ایشاں بود وخواجہ یوسف پیر صحبت وخرقہ شخصی پیش ایشاں آمدہ گفت کہ سر حدیث اتقوا فراسۃ المومن فانہ ینظر بنور اللہ چیست فرمودند کہ زنار ببری وایمان آری آں شخص از زنار انکار کرد خواجہ بخادم اشارت کردند خادم چوں خرقہ آناں برکشید زنار پیدا شد فی الحال زنار ببرید ومسلمان شد فرمودند مر طالباں را بیائید ما ہم زنار باطن را کہ عبارت از عجب است ببریم وچنانکہ وی آمرزیدہ شد ما نیز آمرزیدہ شویم ۱۲ از نفحات [6] قولہ خواجہ بہاؤ الدین المعروف بہ نقشبند نام ایشاں محمد بن محمد البخاری است ایشاں را نظر قبول بفرزندی از خدمت خواجہ محمد بابا سماسی است وتعلم آداب طریقہ بحسب صورت از سید امیر کلال اما بحقیقت ایشاں اویسی اند وتربیت از روحانیت خواجہ عبد الخالق غجدوانی یافتہ اند حضرت خواجہ را ہرگز غلام وکنیزک نبودہ است ازیں معنی ایشاں را سوال کردند گفتند بندگی با خواجگی راست نمی آید ومیفرمودند کہ نفی وجود نزدیک ما اقرب طرق است لیکن جز بترک اختیار ودید قصور اعمال حاصل نمی شود ومیفرمودند تعلق بما سوائے روندۂ این راہ را حجاب بزرگ است شعر تعلق حجاب است وبے حاصلی ✤ چوں پیوندہا بگسلی واصلی ✤ از خدمت ایشاں طلب کرامات کردند فرمودند کرامات ما ظاہر است کہ باوجود چندیں بار گناہ بر روئے زمین میتوانیم رفت فرمودند در پیش جنازۂ ما این بیت خوانند شعر مفلسانیم آمدہ در کوئے تو ✤ شیئاً للہ از جمال روئے تو ✤ ومیفرمودند کہ حضرت عزیزاں علیہ الرحمۃ والغفران میگفتند کہ زمین در نظر این طائفہ چوں سفرہ ایست وما میگوئیم کہ چوں روئے ناخنے است ہیچ چیز از نظر ایشاں غائب نیست وفات ایشاں در شب دوشنبہ سیوم ماہ ربیع الاول سنہ ہفتصد ونود ویک (۷۹۱) بودہ است قدس اللہ سرہ العزیز ۱۲ نفحات مع الاختصار [7] قولہ خواجہ علاؤ الدین یعنی عطار نام وے محمد بن علی بن محمد البخاری است از کبار اصحاب خواجہ بہاؤ الدین بود وحضرت خواجہ در ایام حیوۃ خود حوالہ تربیت بسیارے از طالباں با ایشاں میکردہ ومیفرمودہ کہ علاؤ الدین خیلے بار از ما سبک کردہ است لاجرم انوار ولایت وآثار آں علی الوجہ الاتم والاکمل از ایشاں بظہور پیوستہ است وبہ یمن صحبت وحسن تربیت ایشاں بسیارے از طالباں از پایگاہ بعد ونقصان بہ پیش گاہ قرب وکمال رسیدہ اند ومرتبہ تکمیل واکمال یافتہ اند شیخ عطار رحمہ اللہ مے گوید (بقیہ حاشیہ بر صفحہ ۱۶)

مشرف شده بودند ؎

این کار دولت ست کنوں تا کرا دہند

عجب کاریست اوّلا ہر بلا و مصیبت کہ واقع می شد باعث سرور و فرحت می شد وَھَلْ مِنْ مَّزِیْدٍ میگفت و ہرچہ از اَمتِعۂ دنیویہ کم می شد خوش می آمد و این قسم را آرزو میکرد حالا کہ بعالم اسباب فرود آوردند و نظر بہ عجز و افتقار خود افتاد اگر اندک ضررے لاحق می شود در اول وہلہ نوعے از حزن رو میدہد ہرچند بسُرعت زائل میشود و ہیچ نمی ماند و ہمچنین اگر دعا میکرد از برائے دفع بلا و مصیبت مقصود ازو نہ رفع آں بود بلکہ امتثال امر اُدْعُوْنِیْ بود حالا مقصود از دعا رفع بلیّہ و مصائب است و خوف و حزنے کہ زائل شدہ بودند باز رجوع کردند و معلوم شد کہ آں از سکر بود و در صحو ہرچہ عوام الناس راہست ایں راہست از عجز و افتقار و خوف و حزن و غم و شادی در ابتدا ہم کہ مقصود از دعا رفع بلا نہ بود دل را ایں معنی خوش نمی آمد لیکن حال غالب بود بخاطر میگذشت کہ دعاء انبیاء ازیں قبیل نہ بود کہ حصول مراد بخواہند حالا کہ باں حالت مشرّف ساختند و حقیقت کار را واضح گردانیدند معلوم شد کہ دعاہاء انبیاء علیہم الصلوات والتسلیمات از سرِ عجز و افتقار و خوف و حزن بود نہ بمجرد امتثال امر بعضے امور کہ رو میدہد بحسب امر گاہ بگاہ بعرض آں گستاخی می نماید؁

مکتوب ہفتم

در بیان بعضے از احوال غریبہ خود با بعضے استفسارہائے ضروری نیز بہ پیر بزرگوار خود نوشتہ اند؁

عرضداشت کمترین بندگاں احمد آنکہ مقامیکہ فوق محدّد بود روح خود را بطریق عروج در آنجا می یافت و آں مقام بحضرت خواجہ بزرگ قدس اللہ سرہ الاقدس اختصاص داشت بعد از زمانے بدنِ عنصری خود را نیز در

دبقیہ حاشیہ ۱۵) شعر صد ہزاراں قطرہ خوں از دل چکید؁ تا نشان قطرۂ زاں یافتم؁ و نیز حضرت شیخ عطار فرمودہ اند کہ مقصود از زیارت مشاہد اکابر دین رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین میباید کہ توجہ بحق بود و روح آں برگزیدۂ حق را وسیلہ کمال توجہ بحق گردانید چنانکہ در حال تواضع با خلق کہ ہرچند تواضع ظاہر با خلق بود بحقیقت با حق سبحانہ باشد و ایشاں را مظاہر آثار قدرت و حکمت بیند۔ وفات حضرت خواجہ علاؤ الدین قدس سرہ بعد از نماز خفتن شب چہار شنبہ بستم رجب ۸۰۲ھ ہشت صد و دو بودہ است روضہ مطہرہ ایشاں در دہ نوچغانیاں است ۱۲ نفحات مع الاختصار (حاشیہ صفحہ ہذا) ؎۱ قولہ امر ادعونی اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سورۃ المومن و پارہ بست و چہارم واقع است کہ وقال ربکم ادعونی استجب لکم الآیۃ یعنی و گفت پروردگار شما دعا کنید بجناب من تا قبول کنم دعائے شما ۱۲ الخ ؎۲ قولہ بدن عنصری منسوب است بہ عنصر بضم اول و ثالث بمعنی اصل و بنیاد و نزد اطبا خاک و باد و آب و آتش یعنی بدنے مرکب از چہار عناصر مفردات و مرکبات ۱۲

ہماں مقام یافت و دراں وقت چناں متخیل گشت کہ ایں عالم تمام از عنصریات و فلکیات بتہ فرو رفت و نام و نشان ازاں نماند و چوں دراں مقام نبودند الا بعضے از اولیائے کبار ایں زمان کہ تمام عالم را بخود در جائے و مقامے شریک می یابد حیرت دست میدہد کہ باوجود بے گانگی تمام خود را با ایشاں می بیند الغرض حالتے کہ گاہ گاہ دست میداد کہ دراں نہ خود میماند و نہ عالم نہ در نظر چیزے می آمد نہ در علم حالا آں حالت مستمرّہ است و وجود خلقت عالم از دید و دانش برآمدہ بعد ازاں در ہماں مقام یک کوشک عالی ظاہر شد کہ زینہا نہادہ اند آنجا بر آمد و آں مقام ہم در رنگ عالم تدریج فرو رفت و ساعۃً فساعۃً خود را متصاعد می یافت اتفاقاً نماز شکر وضو میگذارد کہ مقامے بس عالی نمایاں شدہ و اکابر اربعہ نقشبندیہ را قدس اللہ اسرارہم دراں مقام دید و مشائخ دیگر ہم مثل سید الطائفہ وغیرہ در آنجا بودند و بعضے دیگر از مشائخ بالائے آں مقام ہستند اما قوائم آں را گرفتہ نشستہ اند و بعضی پایاں علی تفاوت درجاتہم و خود را بسیار دور ازاں مقام یافت بلکہ مناسبت ہم ندید ازیں واقعہ اضطراب تمام پیدا شد نزدیک بود کہ دیوانہ شدہ برآید و از فرط اندوہ و غصہ قالب تہی کند چند گاہ بریں نہج گذشت آخر بتوجہات علیہ حضرت ایشاں خود را مناسب آں مقام دید اول سر خود را محاذی آں مقام یافت بتدریج رفت و بالائے آں مقام نشست بعد از توجہ چناں مخطور شد کہ آں مقام مقام تکمیل تام است کہ بعد از تمامی سلوک باں مقام میرسند مجذوب سلوک تمام ناکردہ را ازاں مقام بہرہ نیست و نیز دراں وقت چناں متخیل گشت کہ وصول بایں مقام از نتائج آں واقعہ است کہ در ملازمت حضرت ایشاں دیدہ بود و بعرض رسانیدہ کہ حضرت امیر کرم اللہ تعالیٰ وجہہ میفرمایند کہ آمدہ ام تا ترا علم سموات تعلیم کنم و چوں

؎۱ قولہ عنصریات یعنی ہر چہار عناصر مفردات و مرکبات ۱۲ ؎۲ قولہ اکابر اربعہ نقشبندیہ یعنی چہار کلاں بزرگ از سلسلہ علیہ نقشبندیہ علامہ محمد مراد مکی معرب مکتوبات فرمودہ است کہ شاید مراد ازینہا خواجہ عبد الخالق غجدوانی و خواجہ محمد بہاؤ الدین نقشبند و خواجہ علاؤ الدین عطار و خواجہ عبید اللہ احرار باشد کاتب الحروف میگوید کہ بحاشیہ نسخہ قلمیہ کہ بروضہ مقدسہ حضرت مجدد علیہ الرحمۃ موجود است نوشتہ یافتم یعنی حضرت خواجہ بزرگ خواجہ نقشبند و حضرت خواجہ محمد پارسا و حضرت خواجہ علاؤ الدین عطار و خواجہ احرار قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم ۱۲ ؎۳ قولہ سید الطائفہ الخ یعنی خواجہ جنید بغدادی رحمہ اللہ تعالیٰ کہ از طبقہ ثانیہ است کنیت او ابو القاسم و لقب وے قواریری و زجاج و خزاز است قواریری و زجاج ازانکہ پدر وے آبگینہ فروختے و امام یافعی رحمہ اللہ تعالیٰ در تاریخ خود آوردہ کہ خزاز بخائے معجمہ یعنی مفتوحہ و زائے مشددہ مکررہ ازاں گویند کہ او عمل و شغل خز یعنی جامہ میکرد گویند کہ اصل وے از نہاوند است و مولد و منشاء وے بغداد است جنید را گفتند کہ بلا چیست گفت البلاء ہو الغفلۃ عن المبلی یعنی غفلت کردن از بلا انداز ندہ از جنید پرسیدند کہ علمی بے عمل می باشد گفت تمام عمل از عطائے او ست ولہ رحمہ اللہ مناقب کثیرۃ و فضائل عدیدۃ از نفحات جامی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ ؎۴ قولہ قوائم جمع قائمہ بمعنی دست و پائہائے بہائم و آدمی و بمعنی پایہائے چیزے کہ قیام آں چیز بدانست ؎۵ قولہ نہج بالفتح و فارسیاں بفتحتین نیز استعمال کنند بمعنی راہ راست و راہ پیدا و کشادہ ۱۲ ؎۶ قولہ مخطور بالخاء المعجمۃ والطاء المہملۃ چیزے کہ بخاطر در آید ۱۲ ؎۷ قولہ تکمیل تام یعنی بکمال رسانیدن بروجہ کامل ۱۲ ؎۸ نتائج جمع نتیجہ بمعنی ثمرہ و حاصل و فائدہ ۱۲ المصحح

نیک متوجه شد این مقام را مخصوص بحضرت امیر در میان سائر خلفائے راشدین رضی اللہ تعالے عنہم اجمعین یافت واللہ سبحانہ اعلم دیگر چناں ظاہر مے شود کہ اخلاق سیئہ (اخلاق بد ۱۲) ساعت فساعت می برآیند بعضے در رنگ رشتہ از وجود می برآیند وگاہے در رنگ دود (دخان ۱۲) بیروں می آیند در بعضے اوقات متخیل مے شود کہ تمام برآمدہ اند در ثانی الحال چیزے دیگر باز ظاہر می شود و می برآید ثانیاً معروض میگرداند کہ توجہ از برائے دفع بعض امراض و شدائد آیا مشروط بآں است کہ اول مرضی حق سبحانہ دانستہ شود کہ دراں توجہ ہست یا نہ یا مشروط نیست آنچہ ظاہر از عبارت رشحات[1] است کہ از حضرت خواجہ (عبید اللہ الاحرار ۱۲) قدس اللہ تعالی سرہ الاقدس نقل میکنند مفہوم میشود کہ نیست (مشروط ۱۲) دریں باب بہ ہرچہ حکم فرمایند باآنکہ خوش نمی آید توجہ کردن ثالثاً بعرض میرساند کہ بعد از تحقیق حضور مر طالباں را آیا از ذکر باز داشتن و امر بنگاہداشت[2] حضور کردن لازم است یا نہ دیگر کدام مرتبہ حضور است کہ دراں ذکر نگویند لیکن بعضے ہستند کہ از اول تا آخر ذکر گفتہ اند و اصلاً از ذکر ممنوع نشدہ اند و کار تردیک بنہایت رسانیدہ اند حقیقت کار چیست بہرچہ امر فرمایند رابعاً معروض آنکہ حضرت خواجہ (عبید اللہ الاحرار ۱۲) در فقرات (یعنے ملفوظات خود ۱۲) میفرمایند آخر بذکر امر میکنند کہ بعضے مقاصد ہستند کہ بے آں میسر نمی شوند تعین آں مقاصد فرمایند خامساً بعرض اقدس میرساند کہ بعضے طالباں اظہار طلب تعلیم طریقہ میکنند لیکن در لقمہ احتیاط نمیتوانند کرد با وجود بے احتیاطی حضور و نحو استغراق پیدا میکنند و اگر تاکید در لقمہ کردہ میشود از سستی طلب ترک کلی می کنند دریں باب چہ حکم است و بعضے دیگر ہستند کہ مجرد اتصال باین سلسلہ شریفہ بطریق (بالکلیۃ یعنی تمام) ارادہ (طریقہ یعنے ترک) میخواہند بی آنکہ طلب تعلیم ذکر کنند ایں قسم اتصال ہم مجوز ہست یا نہ اگر مجوز (بصیغہ اسم مفعول از تجویز یعنی جائز داشتہ شدہ ۱۲) است طریق آں چیست زیادت گستاخی بے ادبی تمام است۔

مکتوب ہشتم

دربیان احوالے کہ بہ بقاء و صحو (بالفتح ہوشیاری ۱۲) تعلق دارند نیز بہ پیر بزرگوار خود نوشتہ اند عرضداشت کمترین بندگان

[1] قولہ رشحات کتابے است از تصانیف فخر الدین علی بن حسین الواعظ الکاشفی المشتہر بالصفی دربیان احوال حضرات نقشبندیہ قدس اللہ اسرارہم خصوصاً حضرت ناصر الحق و الدین عبید اللہ احرار قدس سرہ العزیز ۱۲ [2] قولہ بنگاہداشت حضور مراد مراقبہ خاطر است از خطرہ ماسوی اللہ۔ چنانکہ اگر دریک دم صد بار کلمہ طیبہ را گوید خاطر بغیر نرود بلکہ از اسماء و صفات ہم غافل بود و احدیت مجردہ را وراء الوراء را منظور نظر داشتہ باشد از ضیاء القلوب از حضرت قبلہ حاجی امداد اللہ قدس سرہ العزیز و نور مرقدہ السمی۔

احمد آنکہ از اں زماں کہ بصحو آوردہ اند و بقا بخشیدہ اند علوم غریبہ و معارف نادرہ غیر متعارفہ بتواتر[1] و توالی فائض و وارد اند اکثر آنہا بہ بیان قوم و اصطلاح متداول (بفتح واو بمعنی مستعمل و شائع ۱۲) شان موافقت ندارند ہرچہ از مسئلہ وحدت وجود و لوازم آں گفتہ اند در اوائل بآں حال مشرف ساختہ اند و شہود وحدت در کثرت میسر شد از اں مقام بدرجات بالا بردند و انواع علوم دریں ضمن افادہ فرمودند اما مصداق (تصدیق ۱۲) آں مقامات و معارف از کلام قوم صریحاً یافتہ نمی شود۔ اشارات و رموز[2] اجمالیہ در کلام شریف بعضی از بزرگان اینہا ہست لیکن گواہ عدل بر صحت آنہا موافقت ظاہر شریعت و اجماع علماء اہل سنت است در ہیچ چیزے مخالفت بظاہر شریعت غرا[3] ندارند و ہیچ موافقت بحکماء و اصول معقولہ آنہا ندارند بلکہ از علماء اسلام جماعۃ کہ مخالفت باہل سنت دارند باصول (روشن ۱۲) آنہا نیز موافق نیست استطاعت[4] مع الفعل منکشف شدہ است پیش از فعل قدرتے ندارد قدرت بمقارنت فعل مے بخشند و تکلیف بر سلامت اسباب و اعضا میدہند (یعنی اللسان ۱۲) کَمَا قَرَّرَہٗ عُلَمَاءُ اَہْلِ السُّنَّۃِ و دریں مقام خود را بر قدم حضرت خواجہ[5] (حق جل و علا ۱۲) نقشبند قدس اللہ تعالے سرہ الاقدس می یابد ایشاں دریں مقام بودہ اند و حضرت خواجہ علاؤ الدین را نیز ازیں مقام نصیبی ہست و از بزرگان ایں سلسلہ علیہ حضرت خواجہ عبد الخالق (یعنی عطار ۱۲) اند قدس اللہ تعالی سرہ الاقدس و از مشائخ ماتقدم حضرت خواجہ[6] معروف کرخی و امام داؤد[7] طائی و حسن بصری[8] (یعنی غجدوانی ۱۲) و حبیب[9] عجمی قدس اللہ تعالی اسرارہم المقدسہ حاصل ایں ہمہ کمال بعدو بے گانگی است کار از معالجہ گذشتہ است تا زمانے کہ (مقامات و معارف و علوم ۱۲)

[1] قولہ بتواتر و توالی ہر دو مصدر اند از باب تفاعل بمعنی پے در پے ۱۲ [2] قولہ رموز بضمتین جمع رمز بالفتح بلب و ابرو و جز آں اشارہ کردن ۱۲ [3] قولہ شریعت غرا بفتح غین معجمہ و تشدید رائے مہملہ و الف مقصورہ یعنی شریعت روشن و واضح و ظاہر ۱۲ [4] قولہ استطاعت مع الفعل منکشف شدہ است اشارت است بمسئلہ اختلافیہ میان اہل سنت و معتزلہ کہ استطاعت فعل در مکلف قبل از ایجاد فعل موجود میباشد یا مقارن بفعل ثانی مذہب اہل سنت است و اول مذہب معتزلہ و کشف حضرت مجدد قدس سرہ موافق اہل سنت است و موید و مقوی آں۔ بدانکہ استطاعت فعل بمعنی قدرت حقیقیہ کہ باعث و سبب و علۃ الکتساب فعل است نزد فرقہ ناجیہ اہل سنت با فعل مقارنت دارد نہ تقدم براں یعنی زمانی چنانکہ معتزلہ گویند و ایں قدرت مدار صحت تکلیف باحکام شرعیہ نیست و اما قدرت و استطاعت بمعنی سلامت اسباب و آلات و جوارح پس مقدم است بر فعل تقدم زمانی و تکلیف باحکام براں مترتب است و مدار صحت تکلیف او است نہ اول واللہ اعلم و علمہ اتم [5] قولہ خواجہ نقشبند و حضرت خواجہ علاؤ الدین و حضرت خواجہ عبد الخالق احوال این ہر سہ بزرگان اجمالاً بحاشیہ مکتوب ششم تحریر نمودہ آمد ۱۲ [6] قولہ خواجہ معروف کرخی حال وی قدس سرہ باختصار بحاشیہ مکتوب اول نوشتہ شد ۱۲ [7] قولہ داؤد طائی آن شمع دانش و بینش آں چراغ آفرینش آں عامل طریقت آں عالم حقیقت از اکابر ایں طائفہ و سید القوم بود در ورع بحد کمال بود و در انواع علوم بہرہ تمام داشت خاصہ فقہ کہ بہ سر آمدہ بود و بست سال امام ابو حنیفہ رضی اللہ تعالی عنہ را شاگردی کردہ و فضیل و ابراہیم ادہم را دیدہ بود و پیر طریقت وی حبیب راعی بود از مادرش حال وفات او پرسید تا گفت ہمہ شب نماز میکرد و آخر شب سر بسجدہ نہاد و برنداشت ۱۲ تذکرۃ الاولیاء [8] قولہ حسن بصری آں پروردۂ نبوت آں خو کردہ فتوت آں کعبہ عمل و علم آں قبلہ ورع و حلم مناقب او بسیار است و محامد او بیشمار مادر وے از موالی ام سلمہ بود رضی اللہ تعالی عنہا مادرش بکارے مشغول شدے حسن در گریہ آمدے ام سلمہ پستان در دہان او نہادے تا او بمکیدے و قطرۂ چند شیر پدید آمدے چندیں ہزار برکات کہ حق تعالی در وے دیاتی برحمۃ ۱۲)

حجب مسدول بوده اند سعی واهتمام گنجائش رفع آنها داشت اکنون بزرگی او حجاب اوست فَلَا طَبِیْبَ لَهَا وَلَا رَاقِیْ مگر کمال بیگانگی وبے مناسبتی را وصل واتصال نام نهاده اند هَیْهَاتَ هَیْهَاتَ همان بیت یوسف زلیخا موافق حال است ؎

در افگنده دُف ایں آوازه از دوست
کزو بر دست دف کوباں بود پوست

شهود کجا است وشاهد کیست ومشهود چیست ع "خلق را روئے کے نماید او" مَا لِلتُّرَابِ وَرَبِّ الْاَرْبَابِ خود را بندۂ مخلوق غیر قادر میداند وهم چنیں تمام عالم را وخالق وقادر حق را عز وجل میداند غیر ازیں هیچ نسبت اثبات نمی کند عینیت ومرآتیت خود کجا ع درکدام آئینه در آید او + وعلماء ظاهر اهل سنت وجماعت هرچند در بعضے اعمال مقصر باشند اما جمال درستی عقاید ایشاں در ذات وصفات آں قدر نورانیت دارد که آں تقصیر در جنب آں مضمحل وناچیز در نظر می در آید وبعضی متصوفه باوجود ریاضات ومجاهدات چوں در ذات وصفات آں قدر درستی عقیده ندارند آں جمال در ایشاں یافته نمی شود ومحبت بعلماء وطلبه علوم بسیار پیدا شده است روش ایشاں خوش می آید وآرزو دارد که در جرگه ایشاں باشد وتلویح را از مقدمات اربعه بطالب علمی مباحثه میکند وهدایه فقه نیز مذکور می شود ودر معیت واحاطه علمی با علماء شریک است وهمچنیں حق سبحانه را نه عین عالم میداند ونه متصل عالم ونه منفصل ونه باعالم ونه جدا از عالم ونه محیط ونه ساری وذوات وصفات وافعال را مخلوق او میداند نه آنکه صفات ایشاں صفات اوست وافعال ایشاں افعال او بلکه در افعال مؤثر قدرت او را میداند قدرت مخلوقات را تاثیرے نمیداند کَمَا هُوَ مَذْهَبُ الْعُلَمَاءِ الْمُتَکَلِّمِیْنَ وهم چنیں صفات سبعه را موجود میداند وحق سبحانه وتعالی را مرید می داند

(بقیه حاشیه صـ۱۹) پدید آورد وهمه از اثر خاتون مصطفی صلی الله علیه وسلم بود ۱۲ تذکرة الاولیاء (۹) قوله حبیب عجمی آں ولی قبه غیرت آں صفی پردۂ وحدت آں صاحب صدق آں صاحب همت کرامات وریاضات شامل حال داشت در ابتداء مالدار بود وربا خوار آخر کار از و بر آمد وبر دست حسن بصری توبه کرد وبصحبت او بود تا از بزرگان مستجاب الدعوات شد مناقب وی مشهور است وفضائل وے در کتب مذکور ۱۲ رضی الله تعالی عنه ۱۲ تذکره مع تغییر یسیر (حاشیه صفحه هذا)
(۱) بلبل شیرازی سراید + بادر دیقین پرده هائے خیال + نماند سرا پرده الاجلال + ۱۲ (۲) نقل است که روزے اعرابی در مسجد باواز خوش ودلکش ایں ابیات می سراید ع کل حیة کل اشواقی + ابتاك عینی بل مع مشتاقی + قد لسعت حية الهوی کبدی + فلا طبیب لها ولا راقی + الا الحبیب الذے شغفت به + عنده رقیتی وتریاقی + چوں آنحضرت علیه الصلوة والسلام شنیدند محظوظ گشته بتکرار ایں ابیات فرمودند الخ ۱۲ اسبه سالار (۳) پوست در دست بودن کنایه است از بے حاصلی وبیفائدگی. قوله دف کوباں در کتاب یوسف زلیخا ره کوباں واقع است یعنی آیندگاں وروندگاں ودر بعض نسخ آں کتاب زه گویاں ست یعنی تحسین کنندگاں ۱۲ (۴) قوله جرگه بالفتح وکاف فارسی مفتوح صف کشیدن وانبوه مردم ونوعی از شکار کردن که چند مردم گرد صید حلقه بسته میگیرند وبالکسر تنگ است وایں جا معنی ثانی مراد است ۱۲ غیاث (۵) قوله تلویح کتابے است کلاں نهایت معتبر از مصنفات نفیسه علامه تفتازانی در علم اصول فقه ۱۲ (۶) قوله از مقدمات اربعه بحثی است مشکل ومقامی است بس دقیق از ابحاث تلویح ۱۲ (۷) قوله کما هو الخ یعنی چنانکه همیں است مذهب علماء متکلمین که موثر در افعال اختیاریه بندگاں محض قدرت حق را میدانند وجمهور معتزله صرف قدرت بنده را موثر میدانند وبعضی برآں اند که هر دو قدرت موثر است ۱۲ (بقیه بر صـ۲۱)

وقدرت را بمعنی صحت فعل وترک بریقین تصور مینماید نه بمعنی اِنْ شَآءَ فَعَلَ وَاِنْ لَّمْ یَشَأْ لَمْ یَفْعَلْ که شرطیه ثانی ممتنع باشد کَمَا قَالَ الْحُکَمَآءُ وَبَعْضُ الصُّوْفِیَّةِ زیرا که ایں سخن بایجاب میکشد وموافق اصول حکما است ومسئله قضا وقدر را بطور علماء میداند فَلِلْمَالِكِ اَنْ یَّتَصَرَّفَ فِیْ مِلْکِهٖ کَیْفَ یَشَآءُ وقابلیت واستعداد را هیچ دخل نمیدهد که بایجاب میکشد وَهُوَ سُبْحَانَهٗ مُخْتَارٌ فَعَّالٌ لِّمَا یُرِیْدُ + عَلٰی هٰذَا الْقِیَاسِ چوں عرض حال ازجمله ضروریات است بنابرآں بجرأت آں گستاخی نموده ع بنده باید که حد خود داند +

مکتوب نهم

دربیان احوالے که بمقام فرود آمدن مناسبت دارند نیز به پیر بزرگوار خود نوشته اند عرضداشت مُدبر سیاه رو ومقصر بدخو مغرور وقت وحال مفتون وصل وکمال کارش همه نافرمانبرداری مولی است وعملش همه بترک عزیمت واولی است نظرگاه خلق را آراسته ومنظر حق تعالی وتقدس را خراب ساخته همتش مقصور بر ظاهر آرائی است باطنش ازیں رهگذر همواره برسوائی است قال او منافی حال اوست وحال او مبنی بر خیال او ازیں خواب وخیال چه آید وازیں قال وحال چه کشاید ادبار وخسارت نقد وقت است عداوت وضلالت برکف دست مبدأ فساد وشرارت است منشأ ظلم ومعصیت بالجمله عیوب مجسمه است وذنوب مجتمعه خیرات او لائق لعن ورد وحسنات او شایان طعن وطرد رُبَّ قَارِی الْقُرْاٰنِ وَالْقُرْاٰنُ یَلْعَنُهٗ در حق او گواه عدل است

(بقیه حاشیه صـ۲۰) (۸) قوله صفات سبعه یعنی صفات هفت گانه ذاتیه ازلیه حضرت باری تعالی عز اسمه از حیات وعلم وقدرت واراده وسمع وبصر وکلام وایں قول مبنی است بر مذهب اشاعره که خلق وتکوین را از فروعات اراده وقدرت میدانند اما ماتریدیه تکوین را از صفات حقیقیه میشمارند پس نزد شاں صفات حقیقیه هشت اند نه هفت وتحقیق حضرت ایشاں نیز موافق ماتریدیه است چنانچه در مبدأ ومعاد فرموده اند الحق آنست که تکوین صفت حقیقیه علیحده است اما ورائے قدرت وارادت بیانش آنکه قدرت بمعنی صحت فعل وترک است وارادت تخصیص یکے ازیں دو طرف قدرت است که فعل وترک باشد پس رتبه قدرت متقدم شد بر رتبه ارادت وتکوینی که ماوراء از صفات حقیقیه میدانیم رتبه او بعد رتبه قدرت وارادت است کار آں صفت ایجاد آں طرف مخصص است پس قدرت مصحح فعل است وارادت مخصص آں وتکوین موجد آں ۱۲ (۹) قوله موجود میداند بخلاف معتزله که در حقیقت منکر وجود صفات اند که آثار صفات را مترتب بر عین ذات میگویند ۱۲ (۱۰) قوله مرید میداند یعنی با اختیار وباراده نه مانند فلاسفه که او را سبحانه مضطر وبے اختیار مثل آتش وآب در احراق واغراق میدانند ۱۲ (حاشیه صفحه هذا) (۱) قوله وقدرت را بمعنی الخ اشارتست بمسئله مختلف فیها درمیان اهل کلام وفلاسفه یعنی قدرت حق سبحانه بدو معنی محتمل است یکے آنکه ایجاد وعدم ایجاد هر دو ممکن وجائز اند وازیں معنی بصحت فعل وترک آں تعبیر کنند دریں تقدیر ایجاد اشیاء وعدم ایجاد آنها هیچ یکے ازیں بر حق تعالی واجب نیست وایں را اهل ملل وشرائع اختیار کرده اند ودیگر بمعنی ان شاء فعل وان لم یشأ لم یفعل مع استحالة الشرطیة الثانیة یعنی اگر خواهد کند واگر نه خواهد نه کند ولیکن نخواستن ممتنع ومحال است پس امتناع نا کردن هم لازم آمد پس ایجاد (باقی بر صـ۲۲)

ـه بضم میم وسکون دال وفتح بار موحده لپشت داده شده ۳۷ یعنی کسی که دولت وبخت او را پشت داده باشد ۱۲

وَکَم مِن صَائِمٍ لَیسَ لَهٗ مِن صِیَامِهٖ اِلَّا الظَّمَاءُ وَالجُوعُ درشان او شاہدِ صدق فَوَیلٌ لِمَن کَانَ هٰذَا حَالُهٗ وَمَنزِلُهٗ وَکَمَالُهٗ وَدَرَجَتُهٗ اِستِغفَارُهٗ ذَنبٌ کَسَائِرِ الذُّنُوبِ بَل اَشَدُّ وَتَوبَتُهٗ مَعصِیَةٌ کَسَائِرِ المَعَاصِی بَل اَقبَحُ کُلُّ مَا یَفعَلُ القَبِیحُ قَبِیحٌ مصداق این سخن است ع زگندم جوز جو گندم نیاید ٭ مرض او ذاتی است علاج نمی پذیرد و دوائے او اصلی است قبول دوا نمی کند مَا بِالذَّاتِ لَا یَنفَکُّ عَنِ الذَّاتِ مصراع سیاہی از حبشی کے رود کہ خود رنگ است ٭ چہ تواں کرد وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ وَلٰکِن کَانُوا اَنفُسَهُم یَظلِمُونَ۔ آرے خیر محض را شر یہ محض میباید تا حقیقتِ خیریت بظہور آید ٭ وَبِضِدِّهَا تَتَبَیَّنُ الاَشیَاءُ خیر و کمال جمیا بود شر و نقص دربایست حسن و جمال را آئینہ درکار است و آئینہ نمی باشد مگر در مقابل شے پس لاجرم خیر را شر و کمال را نقص آئینہ آمد پس در ہر چہ نقص و شرارت بیشتر نمایندگی خیر و کمال زیادہ تر عجائب کاروبار است این ذم معنی مدح پیدا کرد و این شرارت و نقصان محل خیر و کمال گشت پس لاجرم مقام عبدیت فوق جمیع مقامات باشد چہ این معنی در مقام عبدیت اتم و اکمل است محبوباں را بایں مقام مشرف میسازند محباں بذوق شہود متلذذ اند التذاذ در بندگی و انس بآں مخصوص بمحبوبان است انس محباں بمشاہدۂ محبوب است و انس محبوبان بہ بندگی محبوب در این انس ایشاں را بایں دولت میرسانند و بایں نعمت سرفراز میسازند شہسوار یکہ تاز بایں میدان آں سرور دنیا و دین و سید اولین و آخرین حبیب رب العالمین است عَلَیهِ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَتَمُّهَا وَمِنَ التَّحِیَّاتِ اَکمَلُهَا و کسے را کہ محض فضل خواہند کہ بایں دولت رسانند او را بکمال متابعت آں سرور علیہ الصلوٰۃ والسلام متحقق میسازند و توسل آں بآں ذروۂ علیا می برند ذٰلِکَ فَضلُ اللّٰهِ یُؤتِیهِ مَن یَّشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الفَضلِ

(بقیہ حاشیہ صد ۲۱) عالم را خواستن و موجود کردن ہر دو واجب شد و اختیار نماند و فلاسفہ بایں قائل اند ۱۲ ۲ قولہ کما قال الحکماء و بعض الصوفیۃ یعنے چنانکہ فلاسفہ و بعضی صوفیہ بایں قائل شدہ اند ۱۲ ۳ قولہ فللمالک الخ یعنی مالک را جائز است کہ تصرف کند در ملک خود ہر چہ خواہد و فیہ ایماء الی ماجاء عن ابی بن کعب لو ان اللہ عزوجل عذب اھل سمواتہ و اھل ارضہ عذبھم و ھو غیر ظالم و لو رحمھم کانت رحمتہ خیرا لھم من اعمالھم رواہ احمد و ابو داؤد و ابن ماجۃ و ایضا تلمیح الی قولہ تعالیٰ لا یسئل عما یفعل و ھم یسئلون والی ما فی التوراۃ یا ابلیس ما عرفتنی و لو عرفتنی ما اعترضت علی کما فی تفسیر الامام الرازی رح ۱۲ ۴ قولہ و ہو سبحانہ الخ یعنی و خدائے پاک تعالیٰ است بوجود آرندہ است مر آں چیزے را کہ خواہد ۱۲ ۵ قولہ علی ہذا القیاس یعنی ہم برین قیاس دیگر اشیاء را ہم دخل نمی بود ۱۲ ۶ بدانکہ حضرت امام قدس سرہ این مضمون را در مکتوب دو صد و بست و دوم از جلد اول ازین واضح تر آوردہ اند آنجا باید دید و نیز در مکتوب یازدہم این را آوردہ اند ۱۲ ۷ قولہ مفتون یعنی در فتنہ انداختہ شدہ و آزمودہ شدہ و شورانیدہ شدہ و در شر و بلا انداختہ شدہ و دیوانہ شدہ ۱۲ ۸ قولہ رب قاری القرآن الخ یعنے بسیار کساں خوانندۂ قرآن اند در حالیکہ قرآن بر ایشاں لعنت میکند۔ علامہ محمد مراد مکی معرب مکتوبات گفتہ کہ ذکر کرد این را امام غزالی رح در احیائے خود از قول حضرت انس و مخرجین احیاء ہمہ سکوت کردہ اند بر آن ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) ۱ قولہ و کم من صائم یعنی بسیار روزہ دار کہ نیست او را حاصل از روزہ خود مگر تشنگی و گرسنگی چنانکہ روزہ دار دروغ و غیبت و دیگر مناہی خود را باز ندارد و علامہ محمد مراد گفتہ کہ این حدیث را ابن ماجہ و نسائی باین لفظ آوردہ است رب صائم لیس لہ من صیامہ الا الجوع و در بعض طرق الا العطش وارد شدہ و ابن حجر از نسائی و ابن ماجہ بلفظ کم من صائم لیس لہ من صومہ

العَظِیمِ مراد از کمالِ شر و نقص علم ذوقی است بآں نہ آنکہ بشرارت و نقص متصف شود صاحب این علم متخلق باخلاق اللہ است تعالیٰ شانہ و تقدس این علم ہم از جملۂ ثمرات آں تحقق است شرارت و نقص را دراں موطن چہ مجال جز آنکہ علم بآں متعلق شود این علم بواسطۂ شہود تام بخیر محض است کہ در جنب آں شہیر شر می نماید این بعد از فرود آمدن نفس مطمئنہ است بمقام خود۔ ہذا۔ تا این قسم خود را بر زمین نزند و کارش تا بایش انجام نرسد از کمال مولائے خود جل شانہ بے نصیب است فکیف کہ خود را عین مولا داند و صفات خود را صفات او انگارد تعالیٰ اللّٰهُ عَن ذٰلِکَ عُلُوًّا کَبِیرًا۔ این الحاد در اسماء و صفات است ارباب این در زمرۂ وَذَرُوا الَّذِینَ یُلحِدُونَ فِی اَسمَائِهٖ داخل اند نہ آنکہ ہر کہ جذبۂ او بر سلوک او مقدم است از مجبوبین است لیکن تقدم جذبہ شرط است در محبوبیت آری در ہر جذبہ نحوی از معنی محبوبیت حاصل است کہ جذب بے آں نمی شود و آں معنی از عوارض پیدا شدہ است ذاتی نیست آں معنی ذاتی غیر معلل است لشیء من الاشیاء چنانکہ ہر منتہی را آخر جذبہ میسر است اما داخل زمرۂ محباں است بواسطۂ عارض معنی محبوبیت پیدا شدہ است وَهُوَ لَا یَکفِی فِیهِ و آں عارض تزکیہ و تصفیہ است و در بعضے مبتدیاں اتباع آں سرور علیہ الصلوٰۃ والسلام ولو بالجملہ باعث حصول آں معنی فی الجملہ است بلکہ در منتہی ہم اتباع است و بس و در محبوباں ظہور آں معنی ذاتی فضلی نیز و المستمر باتباع آں سرور است عَلَیهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّةُ بلکہ گوئم آں معنی ذاتی ہم بواسطۂ مناسبۂ ذاتیۂ آنحضرت است عَلَیهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ و اسمی کہ رب اوست مناسب اسمیکہ رب آنحضرت است عَلَیهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّةُ واقع شدہ است در حق این خصوص و از آں جا این سعادت اکتساب کردہ است وَاللّٰهُ سُبحَانَهٗ اَعلَمُ بِالصَّوَابِ وَاِلَیهِ المَرجِعُ وَالمَاٰبُ وَاللّٰهُ یُحِقُّ الحَقَّ وَهُوَ یَهدِی السَّبِیلَ ٭

بقیہ صد ۲۲

۳ قولہ استغفارہ الخ یعنی از خدا آمرزش خواستنش گناہ است مانند دیگر گناہان است بلکہ قوی تر از انہا قال بعض العارفین استغفارنا یحتاج الی استغفار کثیر ۱۲ ۴ قولہ توبتہ الخ یعنی و توبہ او معصیت است مانند معاصی دیگر بلکہ قبیح تر از انہا ۱۲ ۵ قولہ کل ما یفعلہ الخ یعنی از مرد بد ہر چہ آید بد باشد ۱۲ ۶ قولہ ما بالذات الخ یعنی چیزیکہ در ذات شے داخل است از ذات گاہے جدا نمیشود ۱۲ ۷ قولہ و ما ظلمھم اللہ الخ اشارت است بکریمہ کہ واقع است در پارہ ربما و سورہ نحل یعنی خدا تعالیٰ بر ایشاں ستم نہ کرد و لیکن بودند کہ بر نفسہائے خود ستم میکردند ۱۲ ۸ قولہ و بضدہا الخ یعنی چیزہا بواسطہ ضدہائے خود روشن و واضح میگردد ۱۲ ۹ قولہ انس بالضم خو گرفتن و آرام گرفتن بہ چیزے ۱۲ ۱۰ قولہ محبوب الخ یعنی بدوستی گرفتہ شدہ محبوباں جمع ۱۲ ۱۱ قولہ محباں جمع محب یعنی دوست دارندہ و بدوستی گیرندہ ۱۲ ۱۲ قولہ ذالک فضل اللہ اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سورہ جمعہ واقع است یعنی این مذکور فضل است از خدا تعالیٰ و میدہدش ہر کرا خواہد و خدا تعالیٰ صاحب فضل عظیم است ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) ۱ قولہ مراد از کمال شر الخ جواب سوال مقدر است کہ از ماقبل پیدا می شود و تقریر سوال اینکہ صوفی با وجود اتصاف بفضائل بے حد و فواضل بے عد چگونہ متصف بود بکمال شر و نقص و تقریر جواب ظاہر است از قول حضرت شیخ قدس سرہ ۱۲ ۲ قولہ باخلاق الخ بفتح ہمزہ جمع خلق بضمتین بمعنی خوی و عادت و سیرت ۱۲ ۳ قولہ تا این قولہ فکیف یعنی پس چگونہ بے نصیب نباشد کسے کہ خود را عین الخ ۱۲ ۵ اشارت است بکریمہ کہ بپارہ قال الملا و سورہ اعراف واقع است و للّٰہ الاسماء

مکتوب دہم

در حصول قرب و بعد و فرق و وصل بمعانی غیر متعارفہ (یعنی غیر مشہورہ ۱۲) با بعضے علوم مناسبۂ آں نیز بہ پیر بزرگوار خود نوشتہ اند عرضداشت احقر الخدمہ آنکہ مدتے است کہ از احوال خدمۂ آں عتبہ علیہ اطلاع ندارد نگران (منتظر ۱۲) نسبت بیت

عجبے نیست اگر زندہ شود جان عزیز * چوں ازاں یار جدا ماندہ پیامے برسد * میداند کہ شایان دولت حضور نیست ع ایں بسکہ رسد ز دور بانگ جرسم * عجائب کار و بار است نہایت بعد را قرب نامیدہ اند و غایت فراق را وصل گفتہ اند گویا فی الحقیقت در ضمن ایں اشارت بنفی قرب و وصال کردہ اند۔ شعر

كَيْفَ الْوُصُوْلُ اِلٰى سُعَادَ وَدُوْنَهَا ... قُلَلُ الْجِبَالِ وَدُوْنَهُنَّ حُيُوْفٌ

پس حزنِ ابدی و فکر دائمی لاجرم دامنگیر آمد مراد را نیز آخر الامر بارادۂ مرید مرید بباید شد و محبوب را بمحبت محب بباید گشت آں سرور دین و دنیا علیہ من الصلوات اکملہا و من التحیات افضلہا با وجود مقام مرادیت و محبوبیت از محبّین آمد و از مریدین گشت لاجرم از حال او چنین خبر دادہ اند کہ کَانَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُتَوَاصِلَ الْحُزْنِ دَائِمَ الْفِكْرِ و آں سرور فرمودہ عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ مَا اُوْذِيَ نَبِيٌّ مِّثْلَ مَا اُوْذِيْتُ محباں بار محبت تو انند کشید محبوباں را تحمل ایں بار دشوار است ایں قصہ پایانے ندارد ع قِصَّةُ الْعِشْقِ لَا انْفِصَامَ لَهَا حامل عرضداشت شیخ الہ بخش نحوی از جذب و محبت دارد و باہرام چند کلمہ بخادمان ایشاں نویسانیدہ الغرض کہ شوق ملازمت ظاہر ساختہ متوجہ آں حدود گشتہ است اول بعضے ارادہا ظاہر ساخت چوں دراں باب ازیں حقیر تقاعد مفہوم کرد بہجر و ملاقات راضی شدہ چند کلمہ نویسانیدہ زیادہ گستاخی از ادب دور است *

ا؎ قولہ کان رسول اللہ الخ یعنی مے بودے پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم بایں صفت کہ حزن و غم او پے در پے بود و فکر او دائم علامہ محمد مراد مکی میگوید کہ ترمذی در شمائل خود و بیہقی در شعب و دلائل خود و طبرانی در کبیر خود روایا فی و ابن عساکر ہمہ تخریج ایں حدیث نمودہ اند ۱۲ ۲؎ قولہ ما اوذی نبی الخ یعنی ہیچ پیغمبرے ایذا دادہ نشد چنانکہ من ایذا دادہ شدہ ام علامہ معرب مکتوبات میگوید کہ آورد ایں حدیث را ابن عدی و ابن عساکر از جابر بایں لفظ ما اوذی احد ما اوذیت و آورد احمد و ترمذی و ابن حبان از انس مرفوعا بلفظ لقد اوذیت فی اللہ وما یوذی احد و اخفت فی اللہ وما یخاف احد ۱۲ ۳؎ قولہ محباں بار محبت تو انند کشید محبوباں را الخ یعنی ایں ہمہ بار کشیدن آنحضرت علیہ الصلوٰۃ والسلام از حیثیت محب بودن بود نہ از راہ محبوبیت کہ محباں بار محبت الخ ۱۲ ۵؎ قولہ کیف الوصول الی سعاد الخ بضم سین نام عشیقہ غیر منصرف است بسبب علمیت و تانیث معنوی قلل بضم کاف و تشدید لام مفتوحہ بمعنی سر کوہ الجبال جمع جبل بفتحتین بمعنی کوہ حیوف بضمتین جمع خیف بالفتح (باقی بر ص ۲۵)

مکتوب یازدہم

در بیان بعضے کشوف و حصول مقام دیدن قصور خود و متہم داشتن خود را در جمیع اعمال (جمع عمل ۱۲) و اقوال (جمع قول ۱۲) و ظہور سرّ کلام شیخ ابو سعید ابو الخیر کہ گفتہ است عین نہ می ماند اثر کجا ماند و بیان احوال بعضی یاراں نیز بہ پیر بزرگوار خود نوشتہ اند عرضداشت کمترین بندگان احمد آنکہ مقامیکہ سابقا خود را دراں دیدہ بود چوں حسب الامر العالی باز ملاحظہ نمود عبور خلفائے ثلثہ رضوان اللہ تعالی علیہم اجمعین دراں مقام در نظر آمد اما چوں مقام و استقرار دراں جا نداشت در دفعۂ اولی بنظر نہ در آمدند چنانکہ از ائمہ اہل بیت غیر از امامین و امام زین العابدین رضی اللہ تعالی عنہم اجمعین دراں مقام استقرار و ثبات ندارند لیکن عبورے دراں واقع شدہ است بدقت نظر بعنواں یافت و آنکہ اول خود را باں مقام نامناسب میدید بے مناسبتی دو نوع است یکے آنکہ بواسطۂ عدم ظہور طریقے از طرق بے مناسبتی طاری میشود چوں راہے با و نمودند آں بے مناسبتی برطرف میشود دیگر بے مناسبتی مطلق است کہ بہ ہیچ وجہ قابل زوال نیست و راہہا کہ موصّل آں مقام اند دو اند کہ ثالث ندارند یعنی در نظر ورای آں دو طریق طریق دیگر ظاہر نمی شود یکے دید نقص و قصور است و نیّات خود را متہم داشتن است در خیرات با قوت جذب دیگر صحبت شیخ مکملی مجذوبی سلوک تمام کردہ حضرت حق سبحانہ و تعالی بطفیل عنایت حضرت ایشاں طریق اول را بقدر استعداد عنایت فرمودہ است ہیچ عملے از اعمال خیر بوقوع نمی آید مگر آنکہ خود را دراں عمل متہم می سازد بلکہ تاز ما نے کہ بوجوہ تہمت نہ نہد

(بقیہ حاشیہ ص ۲۴) جائے بلند از راہ آب و فرد تر از کوہ و ہر بلندی و پستی کہ در کنارہ کوہ باشد۔ یعنی رسیدن بسعاد چگونہ متصور است و حال آنکہ پیش از وے قلہائے کوہہا است و پیش از انہا بسیارے از بلندی و پستیہا است غرض اینست کہ تا ایں ہمہ را قطع و طے نکردہ آید وصول بسعاد ناممکن است الحاصل کہ وصول باو بسے دشوار است بلکہ محال۔ منہ (حاشیہ صفحہ ہذا) ا؎ قولہ خلفائے ثلثہ الخ اعنی حضرت صدیق اکبر و حضرت عمر فاروق و حضرت عثمان بن عفان علیہم الرضوان ۱۲ ۲؎ قولہ امامین یعنی دو امام سبط اصغر و سبط اکبر الحسن والحسین رضی اللہ تعالی عنہما و عن والدیہما ۱۲ ۳؎ یعنی امام زین العابدین بن الحسین ابن علی بن ابی طالب رضی اللہ تعالی عنہم اجمعین و غفرنا بحرمتہم یوم الدین ۱۲ ۴؎ قولہ کہ موصل آں مقام اند یعنی مقام مذکور الصدر بقول او قدس سرہ مقامیکہ سابقا خود را دراں دیدہ بود ۱۲ ۵؎ قولہ یعنے در نظر ورائے الخ اشارہ است بایں کہ حصر راہہا در دو استقرائی است نہ حقیقی ۱۲ ۶؎ قولہ مکملی بصیغہ اسم مفعول از تکمیل یعنے بکمال و تمام رسانیدہ شدہ یا بصیغہ اسم فاعل یعنی بکمال رسانندہ ۱۲ اللہم اغفر لکاتبہ و لمن سعی فیہ و لوالدیہم و لاخوانہم و لاقربائہم و لاحبائہم و لجمیع المومنین والمومنات برحمتک یا ارحم الراحمین ۱۲

بیقرار و بے آرام میباشد نزد خود چناں میداند کہ ہیچ عملے از وے صادر نمی شود کہ قابل کتابت ملائکہ یمین باشد و میداند کہ صحیفہ یمین از خیر خالی است و کتبۂ آں معطل و بیکار اند خود شایانِ آنحضرت جل و علا کے بودہ باشد و ہر کہ در عالم است حتی کہ کافرِ فرنگ و ملحدِ زندیق از خود بوجوہ بہتر میداند و بدترین ہمۂ اینہا خود را می انگارد و جہت جذبہ ہر چند بتمامی سیر الی اللہ تمام شدہ بود اما بعضے از لوازم و توابع آں ماندہ بودند کہ در ضمن فنائے کہ در مرکز مقام سیر فی اللہ واقع شدہ بود تمام شدند و احوال آں فنا را در عرضداشت سابق بہ تفصیل نوشتہ است و میباید کہ حضرت خواجۂ احرار کہ نہایت ایں کار را فنا گفتہ اند ہماں فنا بودہ باشد کہ بعد از تجلی ذات و تحقق سیر فی اللہ متحقق شدہ و فنائے ارادہ ہم از جملہ شعب ہماں فنا است ؎

ہیچکس را تا نگردد او فنا — نیست رہ در بارگاہ کبریا

و تا مناسبان ایں مقام ہم کہ دو طائفہ اند در نظر اند جماعہ متوجہ آں مقام و جویائے طریق وصول آنند و طائفۂ دیگر ہیچ التفات و توجہ باں مقام ندارند و توجہ حضرت ایشاں بطریق دوم از طرق وصول آں مقام بیشتر ظاہر میشود و مناسبت بہ ہماں طریق مینماید چوں از جانب حضرت ایشاں مامور بود امتثالا للامر در بعضے امور

۱ قولہ کہ قابل کتابت ملائکہ یمین باشد یعنی سزاوار و لائق تحریر فرشتگان جانب دست راست باشد ۱۲ ۲ قولہ کتبہ بفتحات جمع کاتب بمعنی نویسندہ یعنی فرشتگان کہ برائے نوشتن اعمال خیر مامور اند ۱۲ ۳ قولہ حتی کہ کافر فرنگ و ملحد زندیق موافق قول بزرگے است کہ میگوید کہ صوفی تا خود را از کافر فرنگ بدتر نداند از کافر فرنگ بدتر است ۱۲ اگر گوئی ایں معنی چگونہ راست آید کہ صوفی البتہ مومن است و گاہ عالم و متقی می باشد و در حالت صحو علم باوصاف و اعراض خود دارد و مناط فضل فردے بر فرد دیگر از افراد یک نوع ہمیں اوصاف و اعراض اند نہ ذات و حقیقت پس صوفی باوجود علم باتصاف کافر فرنگ بکفر و معاصی و علم باتصاف خود بایمان و فضائل دیگر چگونہ خود را بدتر از و میتواند دانست و اگر بتکلف چنین بداند آں فضائل را از اں رذائل بدتر دانستہ باشد و فساد ایں عقیدہ شرعاً و عقلاً بدیہی است گوئیم کہ تحقیق جواب اشکال مذکور مبنی است بر دانستن حقائق ممکنات نزدیک حضرات مجددیہ قدس سرہم کہ مرکب اند از اعدام اضافیہ و ظلال صفات حقیقیہ یعنی آں اعدام بنا بر تقابل اسماء و صفات در علم الٰہی ثبوتے پیدا کردہ و مرایائے انوار اسماء و صفات گشتہ مبادی تعینات عالم گردیدہ اند و در خارج ظلے کہ ظل خارج حقیقی است بصنع خداوندی بوجود ظلی موجود شدہ و بنا بریں ترکیب مصدر آثار خیر و شر شدہ اند از جہت عدم ذاتی کسب شر مینمایند و از جہت وجود ظلی کسب خیر پس نظر صوفی بر مظاہر خیریہ و خسیسہ بر جہت وجود کہ در اں مظاہر است و مصدر خیر شدہ است می افتد و چوں در خود نظر میکند نگاہ او بر جہت عدم کہ ذاتی اوست و منشاء شر است خواہد افتاد و خود را از ہر خیر و کمال مطلقاً عاری خواہد دید و خیر و کمال عاریتی را کہ در جہت وجود کسب کردہ از مالک خود خواہد یافت ناچار خود را از کافر فرنگ و دیگر اشیائے خسیسہ بدتر خواہد فہمید ۱۲ از مکتوب نہم از مکاتیب حضرت مرزا جانجاناں قدس سرہ باختصار یسیر ۱۲ ۴ قولہ فنائے ارادہ یعنی ارادۂ خود را در ارادہ حق جل و علا گم ساختن از جملہ فروعات ہماں فنائے مذکور الصدر است بیت اُرید وصالہ و یرید ہجری ‡ فاترک ما ارید لما یرید ‡ دیگر فاترک ما اھوی لما قد ھویتہ ‡ فارضی لما ترضی و ان سخطت نفسی ‡ ۵ قولہ شعب بضم شین معجمہ و فتح عین مہملہ جمع شعبۂ بالضم بمعنی شاخ ۱۲ ۶ قولہ ہیچکس را تا نگردد الخ تعریبہ و من لم یکن فی حب مولاہ فانیا ‡ فلیس لہ فی کبریاہ سبیل ‡ ۱۲ ۷ قولہ بطریق دوم یعنی صحبت شیخ مکمل مجذوب سلوک تمام کردہ ۱۲ ۸ قولہ امتثالا للامر یعنی بجہت فرمانبرداری و اطاعت حکم حضرت پیر قدس سرہ ۱۲

جرأت و گستاخی نمود و الاع ؎ من ہماں احمد پارینہ کہ ہستم ہستم ‡ ثانیاً معروض آنکہ در اثنائے ملاحظۂ آں مقام مرۃ ثانیۃ مقامات دیگر بعضہا فوق بعض ظاہر شدند بعد از توجہ بہ نیاز و شکستگی چوں بمقام فوقِ آں مقام سابق رسیدہ شد معلوم شد کہ ایں مقام حضرت ذی النورین است و خلفائے دیگر را ہم در اں مقام عبوری واقع شدہ است و ایں مقام ہم مقام تکمیل و ارشاد است و ہم چنیں دو مقام فوق ہم کہ اکنوں مذکور میشوند و بالائے آں مقام مقامِ دیگر در نظر آمد چوں باں مقام رسیدہ شد معلوم گشت کہ آں مقام حضرت فاروق است و خلفائے دیگر را ہم در آنجا عبورے واقع شدہ است و فوق آں مقام مقام حضرت صدیق اکبر ظاہر شد رضی اللہ تعالی عنہم اجمعین باں مقام نیز رسیدہ شد و از مشائخ خود حضرت خواجہ نقشبند قدس اللہ سرہ الاقدس را در ہر مقامی با خود ہمراہ مییافت و خلفائے دیگر را ہم در اں مقام عبوری واقع شدہ است تفاوت نیست الا در عبور و مقام و مرور و ثبات و بالائے آں مقام ہیچ مقامے مفہوم نمیشود الا مقام حضرت رسالت خاتمیت عَلَیْہِ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَتَمُّہَا وَمِنَ التَّحِیَّاتِ اَکْمَلُہَا و محاذی مقام حضرت صدیق رضی اللہ تعالی عنہ مقامی دیگر نورانی بس شگرف کہ ہرگز مثل آں در نظر نیامدہ بود ظاہر شد و اندکے از اں مقام ارتفاع داشت چنانکہ صفہ را از روئے زمین بلند بسازد و معلوم شد کہ آں مقام مقام محبوبیت است و آں مقام رنگین و منقش بود خود را ہم بانعکاس آں مقام

۱ قولہ اثناء بالفتح شکنہا و میانہائے چیزے جمع ثنی بالکسر ۱۲ ۲ قولہ آں مقام سابق یعنی مذکور در قول او قدس سرہ عرضداشت کمترین بندگان احمد آنکہ مقامیکہ الخ ۳ قولہ حضرت ذی النورین یعنی صاحب دو نور مراد ازاں خلیفہ ثالث سرور کائنات علیہ الصلوات و التسلیمات عثمان بن عفان است و ملقب بذی النورین ازیں جہت گشتہ کہ آں سرور دوراں اولا رقیہ دختر خودش بنکاحش داد و بعد وفات او ام کلثوم را بزوجیتش در آورد پس عثمان جامع دو نور گردید رضی اللہ تعالی عنہم اجمعین ۱۲ ۴ قولہ ہمچنیں دو مقام فوق ہم یعنی مقام تکمیل و ارشاد اند ۱۲ ۵ قولہ مذکور میشوند یعنی در قول او قدس سرہ و بالائے آں مقام مقام دیگر الخ و فوق آں مقام مقام حضرت صدیق الخ ۵ قولہ فاروق لقب حضرت عمر است یعنی فرق کنندہ میانِ حق و باطل نقش خاتم آنجناب کفی بالموت واعظا بود رضی اللہ تعالی عنہ و عن سائر الصحابہ ۱۲ ۶ قولہ ہمراہ می یافت بمعیۃ الاب مع الابن و الشیخ مع المرید و الاستاذ مع التلمیذ فافہم و لا تکن من القاصرین ۱۲ ۷ قولہ شگرف بکسر اول و فتح کاف فارسی زیبا و نکو و عجیب و بمعنی بزرگ اگر در اشیائے استعمال کنند بمعنی زیبا باشد و اگر بمردم استعمال کنند بمعنی صاحب شکوہ و بزرگ باشد ۱۲ غیاث ۸ قولہ بانعکاس آں مقام فیہ ازاحۃ تردد مشہود فان الشیخ قدس سرہ ما قال بذلک المقام بل قال بانعکاسہ و ایضا قال رنگین و منقش یافت وما قال وصلت و دخلت ذلک المقام و بون بین الوجدان و الوصول و لہذا القول توجیہات اخر مذکورۃ فی محلہا فافہم و اثبت فانہ من مزال الاقدام و لا تکن من الممترین القاصرین عن معارفہ قدس سرہ بدانکہ حضرت ایشاں در مکتوب دو صد و دہ ثم از جلد اول فرمودہ اند دیگر شخصے کہ خود را از حضرت صدیق رضی اللہ تعالی عنہ افضل داند امر او از دو حال خالی نیست زندیق محض است یا جاہل صرف الخ و نیز بدانکہ برائے حل ایں اشکال مکتوب دو صد و ہشتم را از جلد اول مطالعہ باید نمود و نیز حضرت امام ربانی قدس سرہ صراحۃ بجواب اشکال مذکور در مکتوب صد و نود و دوم از جلد اول کہ بنام شیخ بدیع الدین صدور یافتہ تعرض فرمودہ اند من شاء فلیرجع الیہ

۱۲ اللہم اغفر لکاتبہ

رنگین و منقش یافت بعد ازاں بہماں کیفیت خود را لطیف یافت و در رنگ ہوا یا قطعۂ ابر در آفاق منتشر دید و بعضی اطراف را در گرفت و حضرت خواجہ بزرگ در مقام صدیق اند رضی اللہ تعالیٰ عنہما خود را در مقام محاذی آں مییابد بکیفیتے کہ معروض داشت دیگر ترک اشتغال بایں عمل مرضی نمی نماید کیف و حال آنکہ بگرداب ضلالت غرق میشود و کسے کہ در خود قوت برآوردن ازاں گرداب مییابد چگونہ خود را معاف دارد ہر چند کار دیگر در پیش داشتہ باشد۔ اشتغال بایں عمل ضروری است و مرضی است اما بشرط آنکہ از بعضے وساوس و ہواجس کہ در اثنائے ایں عمل رو دہند استغفار را لازم باید داشت بہمیں شرط داخل رضا میشود بے ملاحظۂ ایں شرط داخل رضا نمی شود و در تہ می ایستد اما در مادۂ حضرت خواجہ نقشبند و حضرت خواجہ علاؤ الدین عطار قدس اللہ تعالیٰ اسرارہما بے آنکہ ایں شرط را ملاحظہ کردہ شود مرضی است و عمل ایں کہتر الحال بے ملاحظۂ آں شرط گاہے داخل است و گاہ در تہ می ایستد دیگر در نفحات در سخنان حضرت شیخ ابو سعید ابو الخیر مذکور است کہ عین نمی ماند اثر کجا ماند لَا تُبْقِیْ وَلَا تَذَرُ این سخن در اول نظر مشکل نمود کہ حضرت شیخ محی الدین و تابعان ایشان برآنند کہ زوال عین کہ معلومی است از معلومات اللہ سبحانہ محال است وَ اِلَّا انْقَلَبَ الْعِلْمُ جَہْلًا و چوں عین زائل نشود اثر کجا رود و ہمیں طور در ذہن ایں سخن تمکن یافتہ بود سخن حضرت شیخ ابو سعید ہیچ حل نمی شود بعد از توجہ تام حق سبحانہ و تعالیٰ سر ایں سخن را منکشف ساخت و متحقق گشت کہ نہ عین میماند نہ اثر و در خود نیز ہمیں معنی را یافت و ہیچ مشکل نماند و مقام ایں معرفت نیز در نظر آمد بس عالی است فوق مقامے کہ حضرت شیخ و متابعان ایشان فرمودند ایں دو مبحث باہم دیگر ہیچ منازعت و جنگ نہ دارند یکے از جائے است و دیگرے از جائے دیگر بہ تفصیل عرض داشتن موجب تطویل و ملال

۱ قولہ آفاق جمع افق بفتحتین بمعنی کنارۂ آسمان ۱۲ ۲ قولہ بکیفیتے کہ معروض داشت یعنی رنگین و منقش و لطیف و منتشر در رنگ ہوا یا قطعہ ابر ۱۲ ۳ قولہ غرق بفتحتین از سر گذشتن آب و مشہور بسکون راست ۱۲ ۴ قولہ ہواجس جمع ہاجسہ یعنی چیزے در دل درآیندہ و وسوسہ اندازندہ ۱۲ ۵ قولہ خواجہ علاؤ الدین عطار از کبار اصحاب خواجہ بہاؤ الدین نقشبند است قدس سرہ و حال شان بحاشیۂ مکتوب ششم نوشتہ شدہ است ۱۲ ۶ قولہ نفحات یعنی نفحات الانس من حضرات القدس از تصنیف مولانا نور الدین عبد الرحمن بن احمد جامی قدس سرہ در بیان احوال مشائخ کرام و اولیائے عظام قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم ۱۲ ۷ قولہ حضرت شیخ ابو سعید ابو الخیر نام وے فضل اللہ بن ابی الخیر است سلطان وقت بود و جمال اہل طریقت در وقت وے ہمہ مشائخ وے را مسخر بودند پیروی در طریقت شیخ ابو الفضل بن حسین سرخسی است شیخ شب جمعہ وقت نماز خفتن چہارم شعبان ۴۴۰ھ از دنیا برفت و عمر شریف ایشاں ہزار ماہ بودہ است ۱۲ از نفحات ۸ قولہ عین نمی ماند اثر کجا ماند ایں قول را شیخ ابو سعید ابو الخیر بجواب سوال ابو نصر محمد پیر مرد فرمودہ بود چوں ایں قول را بشنید نعرہ بزد و بر زمین افتاد در روز ہفتم در خاک رفت ۱۲ از نفحات ۹ قولہ لا تبقی و لا تذر یعنی باقی نہ گذارد و دست باز ندارد یعنی ترک نہ کند ۱۲ ۱۰ قولہ و الا انقلب العلم جہلا یعنی ورنہ علم بجہل متبدل گردد ۱۲ ۱۱ قولہ و در خود نیز الخ یعنی از قال بحال و از علم بعین متحقق شد ۱۲ مصححہ رحمہ اللہ تعالیٰ

است و ایضاً آنچہ حضرت شیخ از دوام ایں حدیث فرمودہ اند نیز ظاہر گشت کہ حدیث عبارت از چہ چیز بود و دوام آں چہ بود و در خود نیز ایں حدیث دائمی یافت اگرچہ از نوادرست دیگر کتاب دیدن اصلاً خوش نمی آید مگر آنکہ ذکر اقدام عالیہ اکابر کہ در مقامات واقع شدہ اند جائے ثبت کردہ باشند خوش می آید کہ ایں قسم چیزے دیدہ شود و احوال مشائخ متقدمین بیشتر مرغوب است کتب حقائق و معارف علی الخصوص سخنان توحید و تنزلات مراتب را نمی تواند مطالعہ کرد خود را دریں باب بحضرت شیخ علاؤ الدولہ بسیار مناسب مییابد و در ذوق و حال دریں مسئلہ بشیخ مشار الیہ متفق است اما علم سابق تا باں کار و شدت آمدن نمی دہد دیگر چند مرتبہ از برائے دفع بعضے امراض توجہ کردہ شد و اثر آں ظاہر گشت و ہم چنیں احوال بعضے موتی کہ از عالم برزخ ظاہر شدہ بود نیز از برائے رفع آلام و شدائد آنہا توجہ کردہ شد اما حالا قدرت بر توجہ نماندہ است کہ بر ہیچ چیز خود را جمع نمی توانم ساخت بعضی شدائد از مردم بر فقیر گذشتند و ستمہا نمودند و جمع کثیر از متعلقان ایں جانب را بناحق ویران ساختند و جلاوطن نمودند اصلاً بخاطر غبار و کلفت راہ نیافت چہ جائے آنکہ بد آنہا بخاطر گذرد و بعضے از یاراں کہ از مقام جذبہ شہود و معرفت پیدا کردہ اند و تا غایت قدمی در منازل سلوک نہ نہادہ اند شمۂ از احوال اینہا معروض میدارد امیدوار است کہ حق سبحانہ و تعالیٰ بعد از تمام جہت جذبہ بدولت سلوک مشرف گرداند شیخ نور در ہماں مقام جذبہ است بنقطہ فوق کہ در مقام جذبہ است نرسیدہ در حرکات و سکنات آزار میدہد و قباحت نمی فہمد بے خواست کار او در توقف می افتد ہمچنیں اکثر یاراں بواسطۂ عدم رعایت آداب کار اینہا در توقف می افتد دریں باب حیران است کہ از یں طرف

۱ قولہ و ایضاً آنچہ حضرت شیخ از دوام الخ در نفحات مذکور است کہ خدمت شیخ یعنی ابو سعید ابو الخیر از استاد ابو علی دقاق پرسید کہ ایں حدیث بر دوام بود استاد گفت نہ شیخ سر در پیش انداخت ساعتے دیگر سر برآوردہ گفت اے استاد ایں حدیث بر دوام بودہ است گفت نہ شیخ دیگر بار سر در پیش انداخت ساعتے دیگر برآوردہ گفت اے استاد ایں حدیث بر دوام بود گفت اگر بود نادر بود شیخ دست بر ہم زد و گفت ایں از آں نادرہا است ۱۲ ۲ قولہ از دوام ایں حدیث الخ علامہ محمد مراد مکی معرب مکتوبات گفتہ کہ مراد ازیں حدیث نزد امام ربانی قدس سرہ تجلی ذاتی برقی است حضرت مجدد علیہ الرحمۃ خود در بعضی مکاتیب بیان خواہند فرمود و ایں نزد ایشاں دائمی است اگرچہ نزد یک دیگراں برقی است اقول حضرت مجدد قدس سرہ در مکتوب بست و ہفتم از جلد اول در معنی یادداشت ایں معنی را مفصل بیان فرمودہ اند حیث قال و یادداشت کہ بفہم قاصر ایں فقیر الخ و نیز در مکتوب بست و یکم از جلد اول یاد نمودہ اند ۱۲ فارجع الی مابہناک ۱۲ ۳ قولہ اگرچہ از نوادرست یعنی بآں مشرف نمی سازند الا بعضی را کہ از اخص الخواص باشند ۱۲ ۴ قولہ تنزلات مراتب یعنی تنزلات خمسہ و حضرات خمسہ و تعینات خمسہ و تفصیل اینہا در مکتوب اول از جلد ثانی مذکور است آنجا میباید دید ۱۲ ۵ قولہ اما علم سابق تا بانکار یعنی باوجودیکہ مشرب حضرت ایشاں دریں معرفت موافق مشرب شیخ رکن الدولہ علاؤ الدین سمنانی قدس سرہ است اما معرفت سابقہ کہ موافق معارف اہل توحید وجودی بود تا بحد انکار از معارف ایشاں و شدت نمودن بر ایشاں آمدن نمیدہد ۱۲ ۶ قولہ عالم برزخ یعنی مابین دنیا و آخرت کہ ازاں بقبر تعبیر میکنند ۱۲ ۷ قولہ جمع نمی توانم ساخت یعنی بسبب غایت استغراق و استہلاک در حق تعالیٰ شانہ و عز سلطانہ بر ہیچ چیز خود را جمع نمی توانم ساخت چہ قدرت بر توجہ بغیر او عز اسمہ اندریں فقیر نماندہ است ۱۲ ۸ قولہ شمہ بالفتح و تشدید میم یکبار بوئے کردن و بوئے اندک و مراد دریں جا مطلق قلت است ۱۲

ہیچ ارادۂ توقف نیست بلکہ ارادۂ ترقی آنہا است ہیچو است در کار مکث[1] واقع میشود والاراده اقرب
است مولانا معہود بہ نقطۂ پایاں فرو رفتہ است و کار جذبہ را بانجام رسانیدہ و بہ برزخیّت آن مقام
رسیدہ و فوق را من وجہ بنہایت رسانیدہ اول صفات را بلکہ نوری کہ صفات بآں قائم اند از خود جدا
دیدہ و خود را شبح فانی یافتہ بعد ازاں صفات را از ذات جدا دیدہ و بایں دید باحدیت مقام جذبہ رسیدہ
حالا حالم و خود را چناں گم ساختہ است کہ نہ باحاطہ قائل است و نہ بہ معیّت و چناں بابطن[2] بطون متوجہ
است کہ غیر از حیرت و نادانی حاصل ندارد و سید شاہ حسین ہم نزدیک بنقطۂ پایاں از مقام جذبہ رسیدہ
است و سرش[3] بنقطہ رسیدہ است و ہم چنین صفات را از ذات جدا دیدہ لیکن ذات احد را در ہمہ جا
می یابد و از ظہور محظوظ[4] است و ہم چنیں میاں جعفر ہم نزدیک بہ نقطۂ پایاں رسیدہ است و خیلے[5] بشوق و ولولہ[6]
ظاہر می شود قریب بشاہ حسین است و در یاران دیگر ہم تفاوت ظاہر می شود میان شیخی و شیخ عیسی و شیخ
کمال در جذبہ بنقطۂ فوق رسیدہ اند و شیخ کمال نیز متوجہ نزول است و شیخ ناگوری در تہ نقطہ فوق آمدہ است
اما خیلے مسافہ در پیش دارد و از یاران اینجائی تا الحال ہشت یا نہ کس بلکہ دہ کس در تہ نقطہ فوق آمدہ اند بعضے
واصل نقطہ شدہ رو بہ نزول دارند بعضی دیگر قریب اند و بعضے بعید میاں شیخ مزمل خود را گم می یابد و صفات
را از اصل می بیند و مطلق را در ہمہ جا می یابد و اشیا را در رنگ سراب[7] بے اعتبار می داند بلکہ ہیچ نہ می یابد در باب
مولانا معہود چناں ظاہر میشود کہ اجازت تعلیم او مر مردم را از جملۂ مرضیات است اما اجازتے کہ مناسب جذبہ
است ہر چند بعضے امور ماندہ اند کہ او را استفادہ می باید کرد لیکن[8] در رفتن سرعت کرد و توقف نہ نمود بحضور اقدس
میرسد ہر چہ صلاح کار خواہند دانست خواہند فرمود آنچہ در علم کمینہ آمد معروض داشت والحکم عندکم
خواجہ ضیاء الدین محمد چند روز اینجا بودند فی الجملہ حضور و جمعیّت پیدا کردہ بودند آخر الامر از قلت اسباب
معیشت نتوانستند خود را جمع ساخت متوجہ لشکر شدند و پسر مولانا شیر محمد ہم متوجہ بملازمت است فی الجملہ

ف۱ قولہ مکث بالفتح درنگ کردن و انتظار کشیدن و درنگ و آہستگی و بالضم نیز آمدہ ۱۲ ف۲ قولہ ابطن بطون الخ اول صیغہ اسم تفضیل است وثانی بضمتین جمع بطن بالفتح بمعنی درون چیزے یعنی مخفی و پنہاں ترین اشیاء مخفیہ اعنی مرتبہ تجرد ذات حق تعالیٰ و احدیۃ صرفہ و احدیۃ ذاتیہ ۱۲
ف۳ قولہ و سرش بیان کیفیت نزدیک شدن سید شاہ حسین است بنقطۂ پایاں ۱۲ ف۴ بصیغہ اسم مفعول است از حظ بالفتح حائے حطی و ظائے معجمہ مشددہ بمعنی بہرہ و نصیب و در استعمال بمعنی خوشی و خرمی می در آید ۱۲ ف۵ قولہ و خیلے خیل بالفتح سواراں و اسپان و بمعنی بسیار مستعمل میشود ۱۲
ف۶ قولہ ولولہ بفتح ہر دو واو واویلا گفتن ۱۲ ف۷ قولہ سراب بفتح آنچہ در ایام گرما مسافر تشنہ را بتابش آفتاب ریگ صحرا از دور چوں آب نماید و گاہے در شب مہتاب نیز ۱۲ ف۸ قولہ لیکن الخ استدراک است مر قول او را قدس سرہ از جملہ مرضیات است ۱۲

حضور و جمعیت دارد بواسطۂ بعضے موانع چندانے ترقی نہ کرد۔ زیادہ گستاخی است ع سہ بندہ باید کہ حد
خود داند ۔ بعد از تحریر عرضداشت کیفیتی رو داد و حالے پیش آمد کہ در تحریر گنجائش بیان آں نیست و در
آنجا فنائے ارادت متحقق گشت ہمچنانکہ سابقاً تعلق ارادت بمرادات برطرف شدہ بود لیکن اصل ارادت
ماندہ بود چنانچہ در عرضداشت معروض داشتہ بود الحال ارادت ہم از بیخ بر آمد وحینئذ[1] لا مراد و لا ارادۃ
و صورت این فنا نیز در نظر در آمد و بعضی علوم کہ مناسب این مقام بودہ اند فائض گشتند چوں در تحریر
آں علوم بواسطۂ دقت و غموض تعسرے بود لاجرم عنان قلم را از تحریر آں علوم گردانیدہ و در وقت تحقق ایں
فنا و افاضۂ علوم یک نظر خاص در ماوراء وحدت پیدا شدہ است ہر چند مقرر است کہ در ماورائے وحدت
نظرے نیست بلکہ ہیچ نسبتے نیست اما آنچہ می یابد معروض میدارد و تا زمانیکہ بہ یقین نہ پیوست بر نوشتن جرأت
نہ نمود و صورت آں مقام را در ماوراء وحدت چناں می بیند کہ آگرہ ماورائے دہلی است و ہیچ شبہ دراں راہ
نمی یابد ہر چند در نظر نہ وحدت است نہ ورائے آں و نہ ہیچ مقامی کہ بعنوان حقیقت بداند یا حق را ورائے
آں داند حیرت و جہل بہماں صرافت[2] است و از ایں دید ہیچ تفاوت نشدہ نمیدانم چہ عرض نمائم ہمہ تناقض
در تناقض است در گفت نمی آید و حال بے شبہ متحقق است اَسْتَغْفِرُ[3] اللّٰہَ وَاَتُوْبُ اِلَیْہِ مِنْ جَمِیْعِ
مَا کَرِہَ اللّٰہُ قَوْلاً وَّفِعْلاً خَاطِراً وَّنَاظِراً و ایضاً این زمان چناں معلوم گشت کہ سابقاً آنچہ از فناء
صفات میدانستم فی الحقیقت فنائے خصوصیّت صفات و ما بہ الامتیاز آنہا بود کہ در ضمن وحدت مندرج شدہ
بودند و خصوصیات زائل گشتہ بودند الحال اصل صفات وَلَوْ[4] کَانَتْ عَلٰی سَبِیْلِ الْاِنْدِمَاجِ وَالْاِنْدِرَاجِ
نیز بر طرف شدہ و قہرمان[5] احدیت ہیچ چیز را نگذاشتہ و تمیزے کہ از مرتبہ علم جملی یا تفصیلی حاصل شدہ بود

ف۱ قولہ حینئذ لا مراد و لا ارادہ یعنی دریں وقت نہ مراد ماندہ و نہ ارادہ یعنی بجز ذات حقہ بحتہ ۱۲ ف۲ قولہ صرافت بالفتح سرہ کردن و خالص بودن و گردانیدن ۱۲ ف۳ قولہ استغفر اللہ و اتوب الیہ الخ یعنی آمرزش میخواہم از خدا تعالیٰ و توبہ میکنم و رجوع مینمائم بجانب او عز اسمہ از ہر چیزیکہ مکروہ میدارد او را خدائے سبحانہ قول باشد یا فعل در دل باشد آں مکروہ یا در نظر بدانکہ در رشحات در بیان احوال خواجہ حسن عطار قدس سرہ نوشتہ اگر خاطر تشویش دہد با حضار خیال حضرت مرشد امید است مندفع شود و الا باید کہ سہ نوبت نفس را بقوت برکشد ہمچناں کہ از دماغ چیزے میرانند و بعد ازاں بطریق مذکور مشغول شوند اگر ہم چناں خاطر عود کند باید کہ بعد از تخلیہ بر طریق مذکور سہ بار گوید استغفر اللہ من جمیع ما کرہ اللہ قولا و فعلا و خاطرا و سامعا و ناظرا لا حول و لا قوۃ الا باللہ و دل را با زبان موافق دارد ۱۲ ف۴ قولہ و لو کانت علی سبیل الخ یعنی اگر چہ بحیثیت خلط و ملط بودہ باشند قولہ اندماج یعنی در آمدن در چیزے و استوار شدن در وے۔ قولہ اندراج بمعنی داخل شدن و در آمدن و نوردیدہ شدن ۱۲ ف۵ قولہ قہرمان بفتح اول و سکون ہا و فتح رائے مہملہ معرب کہرمان بمعنی کارفرما و بمعنی حکم با جلال و قہر و بمعنی منسوب بقہر کہ بمعنی غلبہ است یعنی حاکم و مجازاً بمعنی حکومت آمدہ از غیاث مع الاختصار

نماند و تمام نظر بر خارج آمده کَانَ اللّٰهُ وَلَمْ یَكُنْ مَّعَهٗ شَیْءٌ وَهُوَ الْاٰنَ كَمَا كَانَ این زمان مطابق حال گشته و سابقا علم بمضمون این حدیث بود نہ حال امید میدارد که بصحت و سقم متنبہ خواہند ساخت و دیگر چنان مینماید که مولانای قاسم علی را از مقام تکمیل نصیبے ہست بعضی یاران این جائی را نیز از آں مقام نصیبے معلوم میشود وَاللّٰهُ سُبْحَانَهٗ اَعْلَمُ بِحَقِیْقَةِ الْحَالِ ؂

مکتوب ۱۲ دوازدہم

دربیان حصول مقام فنا و بقا و حصول ظہور وجہ خاص ہر شے و حقیقت سیر فی اللہ و تجلی ذاتی برقی و جز آن نیز به پیر بزرگوار خود نوشته اند عرضداشت کمترین بندگان احمد بدروهٔ عرض میرساند از تقصیرات خود چه عرض نماید مَا شَاءَ اللّٰهُ كَانَ وَمَا لَمْ یَشَأْ لَمْ یَكُنْ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ الْعَلِیِّ الْعَظِیْمِ علومے که تعلق بمقام فنا فی اللہ و البقاء به داشتند حق سبحانه بعنایت خود منکشف ساخت و ہمچنین معلوم کرد که وجه خاص ہر شے چیست و سیر فی اللہ بچه معنی است و تجلی ذاتی برقی چه می باشد و محمدی المشرب کیست و امثال آں و در ہر مقامی لوازم و ضروریات آں را می نمایند و میگزرانند و کم چیزے مانده باشد که اولیاء اللہ آن را نشان داده اند و در راه فروگزارند و ننمایند قَبِلَ مَنْ قَبِلَ بِلَا عِلَّةٍ ہم چنانکه ذوات اشیاء را مجعول میداند

ا؎ قوله کان الله الخ این عبارت به مجموع خودش مبتدا است خبرش این زمان مطابق حال گشته یعنی بود خدائے تعالیٰ و نه بود با وے چیزے او تعالی الحال چنان است که بود چه آنکه در مشکوٰة از عمران بن حصین وارد است که فرمود رسول خدا صلی اللہ علیه وسلم کان الله ولم یکن شئ قبله یعنی بود خدائے تعالی و نه بود چیزے قبل از وے۔ ملا علی قاری رحمة اللہ تعالے در مرقاة شرح مشکوٰة دربیان معنی حدیث مذکور فرموده است۔ و چوں سوال از اول بود یعنی و نسئلك عن اول هذا الامر بیان فرمود برائے ایشان اولیة ازلیة و نفی قبلیت نمود از غیر او تعالیٰ و تعرض نه فرمود معنی معیت را و لہذا در عبارت سادات صوفیه این عبارت واقع شده است کان الله ولم یکن معه شئ و این ہم گفتند والان علی ما علیه کان و بدانکه در کتاب بدء الخلق از صحیح بخاری باین لفظ وارد است کان الله ولم یکن شئ غیره ۱۲ ۲؎ قوله ذروه بالکسر و بالضم و بالفتح نیز بالائے ہر چیز و بالائے کوہان ۱۲ ۳؎ قوله ما شاء الله کان الخ یعنی بوجود در آمد ہر آنچه خواست خدا تعالیٰ و موجود نشد ہر آنچه نخواست و برگشتن از معاصی و گناہان و قوت بر طاعات و مرضیات حق ناممکن است مگر بامداد و اعانت حق تعالیٰ که با علو است و با عظمت ۱۲ ۴؎ قوله فنا فی الله و البقاء بالله و تجلی ذاتی بیان معانی الاصطلاحیه این الفاظ از مکاتیب دیگر علی الخصوص مکتوب نود و چہارم از جلد ثانی و مکتوب شصت و چہارم از جلد ثالث باید طلبید و اقسام سیر را حضرت مجدد علیه الرحمة در مکتوب یک صد و چہل و چہارم از جلد اول بیان فرموده اند ۱۲ ۵؎ قوله قبل من الخ یعنی بے علت و بے سبب مقبول حق تعالیٰ عز اسمه گردیده است ہر آنکه مقبول او گردیده است ۱۲ ۶؎ قوله ہمچنان که ذوات الخ یعنی چنانکه این امر میدانم که ذات و اصل ہر چیز مجعول یعنی مخلوق و پیدا کردهٔ او سبحانه است این ہم یقین دارم که اصل قابلیت و لیاقت و سزاواری و مستعدی در ہر چیز از صنعت و کارگری او تعالیٰ است عز سلطانه و جل برہانه ۱۲

اصل قابلیات و استعدادات را نیز مجعول و مصنوع میداند او سبحانه محکوم قابلیات نیست و نشاید که چیزے بروے حاکم باشد زیاده گستاخی نه نمود ع "بنده باید که حد خود داند"

مکتوب ۱۳ سیزدہم

دربیان بے نہایتی راه و مطابقت علوم حقیقت با علوم شریعت نیز به پیر بزرگوار خود نوشته اند عرضداشت کمترین بندگان احمد معروض میگرداند آه ہزار آه از بے نہایتی این راه۔ سیر بایں سرعت و واردات و عنایات بایں کثرت از ین جا است که مشائخ عظام فرموده اند سیر الی اللہ پنجاه ہزار ساله راه است تَعْرُجُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَالرُّوْحُ اِلَیْهِ فِیْ یَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهٗ خَمْسِیْنَ اَلْفَ سَنَةٍ بگر ایمائے بایں معنی داشته اند چوں کار به یاس رسید و امیدها منقطع گشت هُوَ الَّذِیْ یُنَزِّلُ الْغَیْثَ مِنْۢ بَعْدِ مَا قَنَطُوْا وَیَنْشُرُ رَحْمَتَهٗ در کار شد چندروز است که سیر در اشیاء واقع شده است و مردم مستر شد باز غلو کرده اند فی الجمله شروعے در کار ایشان کرده شده است اما ہنوز خود را قابل آں مقام نمی یابد لیکن از ابرام مردم بواسطهٔ مروت و حیا چیزے نمی گوید و در مسئلهٔ توحید که سابقاً متوقف بود چنانکه مکرر بالعرض رسانیده بود و افعال و صفات را با صل میداد چوں حقیقت کار معلوم گشت از توقف بر آمد و یکه ہمه از دست را حجب یافت و کمال را در ان بیشتر دید از مقولهٔ ہمه اوست و افعال و صفات را ہم برنگ دیگر معلوم کرد ہمه را یک یک نموده بفوق گذرانید ند ریب و شبه بالکل بر طرف شد تمام کشفیات مطابق ظاہر شریعت بر آمدند و سرمو از ظاہر شریعت مخالفت ندید و آنچه بعضی صوفیه مخالف ظاہر شریعت کشفها را بیان میکنند یا از سہو است یا از سکر باطن از ظاہر ہیچ مخالف نیست در توسط راه مخالفت در نظر می آید و محتاج توجیه و جمع میشود

ا؎ قوله تعرج الملائکة الخ اشارت است بکریمه که در سوره معارج و پاره تبارک واقع است ۱۲ یعنی بالا میروند فرشتگان و روح یعنے جبرئیل بسوئے خدا در روزیکه ہست مقدار آں پنجاه ہزار ساله ۱۲ ۲؎ قوله ہو الذی ینزل الغیث الخ اشارت است بآیه کریمه که واقع است در سورهٔ شوریٰ و پارهٔ الیه یرد یعنی خدا تعالی است آنکه فرود می آرد آب باران بعد از انکه نا امید شدند ایشان و پراگنده میسازد رحمت خود را او است کارساز ستوده کار ۱۲ ۳؎ قوله غلو بالفتح و بضمتین و تشدید واو در آخر دست بلند کردن آں قدر که توان بلند کرد و مجاز ادراز حد در گذشتن مستعمل می شود ۱۲ ۴؎ قوله ابرام بالکسر بستوه آوردن و ملول کردن ۱۲ ۵؎ قوله ریب بالفتح گردش زمانه و حاجت و شک و ریب المنون حوادث روزگار ۱۲ ۶؎ قوله در توسط راه یعنی در اثناء راه طریقت رونده را این مخالفت بنظر نمودار میگردد ۱۲

انتہائی[1] حقیقی موافق ظاہر شریعت باطن را می یابد و درمیان علماء و این بزرگواراں ہمیں قدر تفاوت است
کہ علماء استدلالاً و علماً میدانند و ایشاں کشفاً و ذوقاً می یابند وَاَیُّ دَلِیْلٍ[2] عَلٰی صِحَّةِ حَالِهِمْ اَدَلُّ مِنْ
هٰذِهِ الْمُطَابَقَةِ یَضِیْقُ صَدْرِیْ وَلَا یَنْطَلِقُ لِسَانِیْ[3] نقد وقت است نمیدانم چہ عرض نمائم توفیق
بر تسوید بعض احوال ندارد و در عرضداشتہا ہم گنجائش تحریر نیست شاید حکمت دریں بودہ باشد ایں محروم
مہجور را از توجہ غریب پروری محروم ندارند و در راہ نگذارند

ایں سخن را چوں تو مبدا بودہ گر فزوں گردد تواش فرمودہ
زیادت گستاخی نمود ع بندہ باید کہ حد خود داند

مکتوب[14] چہاردہم

دربیانِ حصولِ وقائع کہ در اثناء راہ رو دادہ بودند و بیان احوال بعضے مسترشداں نیز بہ پیر بزرگوار
خود نوشتہ اند۔ عرضداشت کمترین بندگان احمد آنکہ تجلیاتے کہ در مراتب اکوان ظاہر شدہ بودند
پارہ ازاں در عرضداشت سابق معروض داشتہ بود بعد ازاں مرتبۂ وجوب کہ جامع صفات کلیہ است
ظاہر شد و بصورتِ زن غیر جمیلہ مسود اللون متمثل گشت و پس ازاں مرتبہ احدیت بصورت مرد
دراز بالا کہ بر دیوارہ باریک پہن ایستادہ است متجلی گشت و ایں ہر دو تجلی بعنوان حقانیہ ظاہر شدند
بخلاف تجلیاتِ سابق کہ نہ بایں عنوان بودند و در ہمیں اثنائے آرزوئے موت پیدا شد۔ وچناں در نظر
آمد کہ من گویا شخصے ام بر کنارہ دریائے محیط ایستادہ ام بارادۂ آنکہ خود را در دریا اندازد اما از عقب اورا

---

[1] قولہ انتہائی حقیقی یعنی راہرو چوں کار خود را باآخر میرساند و بنہایۃ النہایۃ واصل میگردد۔ باطن را با ظاہر شریعت متفق می یابد و مخالفتے کہ در تو سط راہ بنظر در آمدہ بود مرتفع گردد ۱۲ [2] قولہ ای دلیل الخ یعنی کدام دلیل زیادہ تر دلالت کنندہ است بر صحت حال ایں بزرگواراں ازیں مطابقت یعنی تمام کشف ایشاں موافق کتاب و سنت و ظاہر شریعت است و سر مو از ظاہر شریعت مخالف نہ ۱۲ [3] قولہ یضیق صدری ولا ینطلق بتلاوت ولقد وقت خبر و ایں رمز لیست بکریمہ کہ واقع است در سورۂ شعراء و پارہ قال الذین یعنی و تنگ شود سینہ من و جاری نمیگردد زبان من ۱۲ [4] التعریب وانت لہذا القول قد کنت مبدأ + فان فیہ اطناب فمنک مسبب + [5] التعریب علی المراد لا یجہل الدہر طورہ ۱۲ [6] بدانکہ اندریں مکتوب چہاردہم اسرار دقیقہ اند و رموز غریبہ کہ مطلع نمیگردد بر اینہا مگر کسیکہ مطلع باشد بذا اما وجدتہ مکتوبا لبعضہم ۱۲ [7] قولہ عقب بالفتح وکسر قاف فرزند و فرزند زادہ و پاشنہ و بالفتح رفتار و روش ستور بعد از رفتار نخستین و فرزند و فرزند زادہ و پس چیزے آمدن و نائب کسے شدن ۱۲ منتخب اللغات [8] در قول او قدس سرہ بحق علما میدانند و بحق صوفیا میابند رمز لیست لطیف و اشارتے دقیق فافہم ۱۲ المطہ قولہ اکوان بالفتح جمع کون بالفتح بمعنی بودن و ہست شدن یعنی مخلوقات ۱۲

بر ریسمانے مضبوط کردہ اند کہ نمی تواند بدریا درون رفت و آں ریسماں عبارت از تعلقات بدن عنصری[1]
خود دیدہ انستم و آرزو میکردم کہ ایں ریسماں گسستہ شود و ایضاً کیفیتے خاص رو داد کہ دراں وقت بطریق
ذوق دریافت کہ دل را ہیچ بالستے غیر از حق سبحانہ نماندہ است بعد ازاں صفات کلیہ وجوبیہ کہ باعتبار
مجالی و مظاہر خصوصیات پیدا کردہ بودند در نظر آمدند پس ازاں آں خصوصیات تمام از انہا فرو ریختند و باقی
نماندند الا بعنوان الکلیۃ الوجوبیۃ و صورتِ تجرید آنہا از خصوصیات نیز در نظر در آمد و چنیں معلوم گشت
کہ اکنوں حقیقۃً صفات را باصل دادی و پیش از تجرید از خصوصیات باصل دادن معنی نداشت مگر
آنکہ بطریق تجوز باشد کَمَا هُوَ حَالُ[2] اَرْبَابِ التَّجَلِّیْ الصُّوْرِیِّ و فنائے حقیقی ایں زمان متحقق گشت بعد
از تحقق ایں حالت صفاتی کہ در خود و در غیر خود بودند بیک نہج یافت و امتیاز محال بر خاست دریں وقت
از بعضے دقائق انواع شرک خفی خلاصی میسر شد و چنیں نہ عرش ماند و نہ فرش نہ زمان و نہ مکان نہ جہات[3]
نہ حدود اگر فرضاً سالہا فکر کنم در علم ہرگز نیاید کہ یک ذرہ از عالم مخلوق گشتہ است بعد ازاں تعین خود در
نظر آمد و وجہ خاص خود نیز و تعین در رنگ جامہ بود کہنہ پارہ پارہ شدہ کہ شخصے پوشیدہ باشد و آں وجہ خاص
دانستم اما بعنوان حقانیہ متصور نگشت بعد ازاں بالائے[4] آں شخص متصل پوست رقیق در نظر آمد و خود را عین
آں پوست یافتم و ایں جامۂ تعین را از خود بیگانہ دیدم و نورے کہ دراں پوست بود در نظر آمد بعد از ساعتے
آں نور از نظر غائب گشت و ایں پوست و جامہ نیز از نظر مرتفع گشتند و ہماں جہالت سابق ماند تعبیر ایں
صورتِ واقعہ[5] مذکورہ آنچہ در علم آمد بعرض میرساند کہ تا صحت و سقم[6] او معلوم شود و آں آنست کہ ایں صورت

---

[1] قولہ عنصری منسوب است بہ عنصر بالضم بمعنی اصل و بنیاد و نزد اطبا آب و خاک و باد و آتش است ۱۲ [2] قولہ کما ہو حال ارباب الخ یعنی چنانچہ ہمیں است حال اصحاب تجلی صوری۔ بدانکہ سالکان راہ حق را سبحانہ بہ تجلیات صوری می بینند و آں بآثار نسبت دارد و بہ تجلیات نوری می بینند و آں بافعال نسبت دارد و بہ تجلیات معنوی می بینند و آں بصفات نسبت دارد و تجلیات ذوقی می بینند و آں بذات نسبت دارد و در تجلیات صوری کہ بآثار نسبت دارد حق تعالی در صورت جمیع اشیاء بر بندہ تجلی میکند از مفردات عنصریات و معادن و حیوانات و افراد انسان الی آخر ما قال فی الرشحات من کلام حضرت الشیخ رکن الدین علاء الدولۃ قال الشیخ موید الدین الجندی فی تتمتہا شعر، قد یظہر الحق فی صورۃ + ینکرہا الجاہل فی ذاتہ + قال العارف الجامی قدس سرہ اگر خواہد در ہر صورتے از صور عالم ظاہر گردد و اگر خواہد از ہمہ منزہ باشد بہیچ صورتے و اسمے و رسمے باوے اضافت نتواں کرد و اگر خواہد تمام احکام و اسماء و صفات بر وے صادق و محمول باشد و با ایں ہمہ ذات پاک او منزہ است از ہرچہ لائق عظمت و جلالت او نیست الخ [3] قولہ جہات یعنی جہات ستہ مشہورہ کہ راست و چپ و زیر و بالا و پیش و پس اند ۱۲ [4] قولہ بالائے آں الخ یعنی بر آں شخص متصل بآں یک جلد باریک در نظر در آمد ۱۲ [5] قولہ واقعہ۔ واقعہ در اصطلاحات صوفیہ کرام امرے را گویند کہ در قلب واقع شود بہر طریق کہ باشد خواہ در یقظہ خواہ در نوم معروف اما تعطل حواس ضروری است و صوفی در مشاہدۂ وقائع محتاج ایں نوم معروف نیست از بہر آنکہ صوفی بسبب اشتغال او و مراقبہ او مسدود الحواس است پس در واقعات محتاج نوم معروف نیست ۱۲ [6] قولہ سقم بالضم و بضمتین بیماری یعنی خطا و غلطی ۱۲

مذکورہ عین[1] ثابتہ است کَالْبَرْزَخِ[2] بَیْنَ الْوُجُوْبِ وَالْاِمْکَانِ کہ ہر طرف[3] او از یکدگر جدا گشتہ اند و بکمال فرق متحقق شدہ اند و آں پوست کہ درمیان آں جامۂ کہنہ و آں نور واقع شدہ است برزخ است بین الوجود والعدم و خود را کہ در آخر آں پوست یافتم اشارت است بوصول بہ برزخیت و سابقاً در وقائع نیز خود را برزخ بین الوجود والعدم یافتم اما ظاہر آں بہ نسبت آفاق بود و ایں نظر بانفس است و یک فرق دیگر ہم دراں وقت ظاہر شدہ بود اما در وقت نوشتن فراموش گشت۔ ہٰذا۔ آنچہ دائم حاصل است حیرت و نکارت است و گاہ گاہ ہمیں طور شعبدہ[4] پیدا میشود و بر طرف میگردد و معرفت آں میماند و در تعبیر بعضے وقائع در می ماند و اگر چیزے در علم می آید براں اعتماد نمیکند بہماں تقریب در عرضہ داشتہا گستاخی مینماید باشد کہ با علام حضرت ایشاں یقین بامرے پیدا شود امیدوار است کہ بتوجہات علیہ از گرفتاری تعلقات دنیہ نجات میسر شود و الّا کار بسیار مشکل است ؎

بے عنایاتِ حق و خاصانِ حق گر ملک باشد سیاہ ہستش ورق

شیخ طٰہٰ پسر شیخ عبداللہ نیازی کہ از مشاہیر مشائخ سرہند است و خدّام حاجی عبدالعزیز بتفصیل بالیشاں آشنا اند قدمبوسی و نیازمندی معروض داشتہ است و اورا داعیۂ انابت طریقہ علیہ شریفہ پیدا شدہ است و بصدق و نیاز ملتجی شدہ است استخارہ اش گفتہ ام کہ بکند ظاہراً مناسبتہ دارد و یاراں کہ ایں جا تعلیم ذکر گرفتہ اند اکثر بطریق[5] رابطہ مشغول اند۔ بعضی از انہا در واقعات دیدہ رابطہ گرفتہ ہمراہ می آیند و بعضی پیش از آمدن از دہلی رابطہ داشتند و اولاً بحضور و استغراق میروند بعضے از انہا صفات ہم باصل میدہند و بعضی نہ اما ہیچکس براہ توحید و انوار و کشوف نمیرود ملا قاسم علی و ملا مودود و محمد عبدالمومن ظاہراً بنقطۂ فوق رسیدہ اند از مقام جذبہ اما ملا قاسم علی رو بنزول دارد و آں دو معلوم نیست کہ فرود آیند و شیخ نور ہم نزدیک بنقطہ

---

[1] قولہ عین ثابتہ یعنی صورت علمیہ و تفصیل اعیان ثابتہ در دیگر مکاتیب موجود است ۱۲ [2] قولہ کالبرزخ الخ یعنی مانند واسطہ است میان وجوب و امکان ۱۲ [3] قولہ کہ ہر طرف او علت استمرار بودن اورا مانند برزخ یعنی دو طرف او از یک دگر جدا و ممتاز گشتہ اند ۱۲ [4] قولہ شعبدہ بفتح اول و سکون دوم و ہائے موحدہ نیز مفتوحہ بمعنی بازی کہ بسحر و فن کنند و ایں جا مراد حال عجیب و شان غریب است کہ بر سالک فائض و وارد مے شود ۱۲ [5] قولہ بطریق رابطہ بدانکہ رابطہ حفظ صورت پیر است در دل حضرت خواجہ احرار قدس سرہ اشارتے برابطہ فرمودہ اند جائے کہ فرمودہ "سایہ رہبر بہ است از ذکر حق" یعنی ایں طریق از ذکر نافع تر است حضرت خواجہ محمد معصوم قدس سرہ در مکتوب عدد شصت و پنجم از مکاتیب خود ایں را بدلیل ثابت کردہ اند و واضح ساختہ و حضرت مجدد علیہ الرحمۃ نیز در مکتوب سی ام از مکاتیب جلد ثانی محقق نمودہ اند آنجا ملاحظہ باید نمود ۱۲

است اما نرسیدہ است ملا عبدالرحمن ہم نزدیک بنقطہ است اما مسافت قلیلہ درمیان ہست ملا عبدالہادی حضور باستغراق دراں پیدا کردہ است و نیز میگوید کہ مطلق منزہ[1] را جل شانہ در اشیاء بہ صفت تنزیہ می بینیم و افعال را ہم از و تعالیٰ میدانم دولت[2] ایشان است کہ بطالبان و مستعداں فائض میشود و ایں کمینہ را در واقعہ آں ہیچ نصیبے نیست ؏ ؎ من ہماں احمد پارینہ کہ ہستم ہستم ٭ روزے فرمودہ بودند درمیان واقعہ از وقائع کہ اگر نہ معنی محبوبیت درومی بود توقّف بسیار در وصول بمقصد واقع میشد و محبوبیت اورا نسبت بہ عنایت خود ہم بیان فرمودہ اند ازاں سخن امیدواری تمام است و ایں جرأت و گستاخی از آنست ٭

مکتوب[۱۵] پانزدہم

در بیان احوالیکہ مناسب مقامات ہبوط و نزول است با بعضے اسرار مکنونہ نیز بہ پیر بزرگوار خود نوشتہ اند

عرضداشت حاضر غائب واجد فاقد مقبل معرض آنکہ ندتہا اورا می جست خود را می یافت بعد ازاں کار بانجا انجامید کہ اگر خود را می جست اورا می یافت اکنوں اورا گم کرد اما خود را می یابد باوجود گم کردن جویائے او نیست و با تحقق[۳] فقدان خواہان او نہ از روئے علم حاضر و واجد و مقبل است و از روئے ذوق غائب و فاقد و معرض ظاہرش بقاست و باطنش فنا در عین بقا فانی است و در عین فنا باقی لیکن فنا علمی است و بقا ذوقی کار و بارش بہ ہبوط[۴] و نزول قرار یافتہ و از صعود[۵] و عروج باز ماندہ و ہم چنانکہ اورا از قلب بہ مقلّب[۶] قلب بردہ بودند اکنوں باز از مقلب قلب در مقام قلب فرود آوردند باوجود تخلص روح از نفس و خروج نفس بعد از اطمینان از غلبات انوار روح اورا جامع ہر دو جہۃ روح و نفس ساختہ اند و بہ برزخیت ایں جہتین اورا مشرف گردانیدہ اند استفادہ از فوق و افادہ بہ تحت اورا معاً بواسطۂ حصول ایں برزخیت عطا فرمودہ اند و در عین استفادہ مفید است و در عین افادہ مستفید ؎

---

[1] قولہ منزہ اسم مفعول از تنزیہ بمعنی دور کردن و پاک نمودن از چیزہائے زشت ۱۲ [2] قولہ دولت ایشاں الخ حضرت امام ربانی قدس سرہ بہ پیر بزرگوار خود التماس مینمایند کہ ایں ہمہ فیوضات دولت شما است کہ بطالباں میرسد و ایں کمینہ را الخ [3] تحقق بروزن تملق درست شدن و فقدان بالضم و بالکسر گم شدن و گم کردن یعنی بادرستی گم کردن مثمنی او نیست ۱۲ [4] قولہ ہبوط و نزول ہر دو بضمتین بمعنی فرود آمدن ایں جا عبارت است از توجہ بسوئے خلق برائے ارشاد و تکمیل ۱۲ [5] صعود و عروج ہر دو بضمتین بمعنی بالا رفتن و اینجا عبارت است از سیر فی الاسماء و الصفات ۱۲ [6] قولہ مقلب بتشدید و کسر لام یعنی گرداننده ۱۲

گر بگویم شرح ایں بے حد شود
ور نویسم بس قلم ہا بشکنند

معروض میگرداند که دست چپ عبارت از مقام قلب است که پیش از عروج بمقلب قلب حاصل
است بعد از ہبوط از فوق که بمقام قلب فرود می آیند آں مقام دیگراست که برزخ چپ وراست است کما
ہُوَ الظَّاہِرُ عَلٰی اَدْنٰی اَیَّہٖ و مجذوبان سلوک ناکرده از ارباب قلوب اند رسیدن به مقلب قلوب وابسته بسلوک
است و تعلق مقام بعضے کنایت از حصول شان خاص است او را دریں مقام و امتیاز علیحده است و اراانه
ارباب ایں مقام از جمله آں امتیاز آں سبقت انجذاب است در ما نحن فیه و لقاء خاص است که منشأ علوم و
معارف مناسبهٔ آں مقام شده تحقیق علوم مقام قلب و حقیقت جذبه و سلوک و فنا و بقا و امثال آنها در رساله
موعوده به تفصیل تحریر یافته است میر سید شاه حسین باضطراب راهی شدند فرصت بیاض آں نشد متعاقب
انشاء الله تعالے شرف از مطالعه خواهد یافت عزیز متوقف از فوق فرود آمده است در مقام جذبه اما روش
بعالم نیست توجه بفوق دارد و چوں عروج فوقانی بقسر بود بالطبع مناسبت بجذبه داشت در وقت نزول از
فوق همراه خود چیزے کمتر آورده است تاثیر نسبتی که از توجه قاسر بود و عروج اثر آں توجه بود هنوز باقی است در
نسبت جذبه کَالرُّوْحِ فِی الْجَسَدِ است و کَالنُّوْرِ فِی الظُّلْمَةِ لیکن ایں جذبه حال غیر جذبهٔ خواجها است قدس
الله تعالے اسرارہم جذبه ایست که حضرت خواجهٔ احرار را از آبائے کرام خود رسیده است و شان خاص ایشاں
را دریں مقام بوده است و در واقعهٔ بعضے طالباں که نموده بودند که خواجه را چنانچه بوده اند آں عزیز متوقف
خورده است ظهور اثر آں دریں مقام است ایں جذبه مناسبت بمقام افاده ندارد و همیشه دریں مقام رو بفوق
است و سکر دائمی لازم آنست بعضے از مقامات جذبه منافی سلوک است بعد از دخول دراں و بعضے دیگر
منافی سلوک نیست بعد از دخول از برائے سلوک متوجه میشوند. ایں جذبه منافی سلوک است بعد از دخول
دراں در وقت تحریر عریضه متوجه آں مقام شده بود بعضے دقائق آں ظاهر گشت تا باعث نباشد توجه میسّر نمی شود

۱ التعذیب فیالها قصةً فی شرحها طول + وکم یراع اذا حدوت ینکسر ۱۲ ۲ قوله بعد از ہبوط الخ یعنی اما مقام قلب که بعد از نزول از فوق بوے فرود می آیند آں مقام دیگر است که دست چپ عبارت از و نیست بلکه او میان چپ و راست برزخ و واسطه است ۱۲ ۳ یعنی بمقلب قلوب نرسیده اند که رسیدن بمقلب قلوب وابسته بسلوک است و ایشاں از سلوک ناکردگان اند ۱۲ ۴ یعنی بمطالعه حضرت ایشاں اعنی پیر بزرگوار خواهد در آمد ۱۲ ۵ قوله چوں عروج الخ یعنی چوں بفوق رفتن آں عزیز متوقف بقسر یعنی بر خلاف طبع بود بالطبع مناسبت بجذبه داشت ۱۲ ۶ قوله قاسر یعنی بزور بکارے دارنده اعنی چیزے که بر خلاف طبیعت بکارے مشغول کند ۱۲ ۷ قوله از آبائے کرام خود یعنی اجداد حضرت خواجه از طرف مادر چنانچه حضرت شیخ عمر باغستانی و اولاد و اقربائے او چنانکه در رشحات مذکور است ۱۲ علامه محمد مراد مکی معرب مکتوبات ۸ بدانکه معنی واقعه بحسب اصطلاح صوفیه کرام قدس اسرارہم عنقریب بحاشیه مکتوب چهاردهم نوشته شده است ۱۲ ۹ قوله بعد از دخول یعنی بلکه بعد از دخول دراں بعضے دیگر از مقامات جذبه از برائے سلوک متوجه میشوند ۱۲

والله سبحانه اعلم بحقیقة الحال چند ماه است که آں عزیز فرود آمده است اما تمام داخل مقام جذبه مذکوره
نشده مانع عدم علم است بشان آں مقام با توجهات پراگنده امید است که در وقت مطالعه ایں کلمات
نامربوطه دخولِ تام درآں مقام میسر شود بعد ازاں حضرت خواجه را بتمام فرو خواهد برد +

مکتوب ۱۶ شانزدهم

در بیان احوال عروج و نزول و غیر آں نیز به پیر بزرگوار خود نوشته اند عریضداشت احقر الطلبه آنکه نوازشنامه
مولانا علاؤالدین رسانید در کشف هر یک از مقدمهٔ مذکوره بمقتضائے وقت مسوده کرده شد بعضی متممات
و مکملات آں علوم مسطوره نیز مخطور شده فرصت تحریر آنها نشد که حامل عریضداشت راهی شد انشاء
الله تعالے متعاقب بخدمت خواهد فرستاد الحال رساله دیگر که به بیاض رسیده بود فرستاد و آں رساله
بالتماس بعضے یاراں میسر شده التماس نموده بودند که نصائح بنویسید که در طریقه نافع باشد و بمقتضائے
آں زندگانی کرده شود الحق رساله غیر مکرر کثیر البرکات است بعد از تحریر آں چناں معلوم شد که حضرت
رسالت خاتمیت علیه الصلوٰة والسلام والتحیة با جمعے کثیر از مشائخ امت خود حاضر اند و ہمیں رساله
را در دست مبارک خود دارند و از کمال کرم خویش آں را بوسه میکنند و به مشائخ می نمایند که ایں نوع
معتقدات می باید حاصل کرد و جماعه که بایں علوم مستسعد گشته بودند نورانی و ممتاز اند و عزیز الوجود
و روبروئے آں سرور علیه الصلوٰة والسلام والتحیة ایستاده اند وَالْقِصَّةُ بِطُوْلِهَا و در ہماں مجلس
باشاعت ایں واقعه حقیر را امر فرمودند ع با کریماں کارها دشوار نیست + از آں روز که از ملازمت
بر آمده است بواسطه میل بفوق بمقام ارشاد چندانی مناسبت ندارد چندگاه خود ہمت آں بود که در
گوشه خزیده شود و مردم در صحبت ہمچو ببر و شیر در نظر می در آمدند عزم عزلت مصمم شده بود اما استخاره

۱ یعنی مکتوب شریف حضرت اقدس را مولانا علاؤالدین نیز و ایں احقر الخدمه رسانید ۱۲ ۲ قوله متممات و مکملات ہر دو بصیغه اسم فاعل از تتمیم و تکمیل بمعنی تمام و کمال رسانیدن ۱۲ ۳ یعنی بسبب میلاں بعروج ۱۲ ۴ قوله خزیده از خزیدن بخاء و زائے معجمتین بمعنی داخل شدن و مخفی گشتن ۱۲ ۵ قوله ببر بروزن صبر درنده است که دشمن شیر باشد و در برہان و رشیدی نوشته که ببر بفتحتین جانورے صحرائی شبیه بگربه که دم ندارد و بفتح اول و سکون ثانی درنده معروف و مسموع شده که نوعے از شیر است که پشم دار باشد و در بہار عجم نوشته که ببر بفتحتین درنده ایست از قسم شیر بوده جمع آں فارسیاں بسکون استعمال نمایند ۱۲ غیاث ۶ قوله مصمم بصیغه اسم مفعول از تصمیم بمعنی بانجام رسانیدن ۱۲

موافق نمی افتاد عروج در مدارج قرب لغایة الغایة هرچند غایت ندارد میسر شد و میشود و میبرند و می آرند کُلَّ یَوْمٍ هُوَ فِیْ شَأْنٍ[1] بر مقامات جمیع مشائخ اِلَّا مَاشَاءَ اللّٰهُ تَعَالیٰ گذرانیدند ؎

گلے بردند زیں دہلیزهٔ پست بداں درگاه والا دست بر دست

دریں میان اگر توسط روحانیات مشائخ را تعداد نمائم بطول انجامد بالجملہ از جمیع مقامات اصل در رنگ مقامات ظل گذرانیدند از عنایات چه نویسد قَبِلَ مَنْ قَبِلَ بِلَا عِلَّةٍ[2] چنداں وجوه ولایت و کمالات آنرا اظهار نمودند که چه در تحریر آرد. در شهر ذی الحجه در مدارج نزول تا مقام قلب فرود آوردند و ایں مقام مقام تکمیل و ارشاد است اما هنوز چیزها از متمم و مکمل از برائے ایں مقام درکار است تا که میسر نشود امر آسان نیست با وجود مرادیت چنداں قطع منازل کرده می شود که مریداں را در عمر نوح هم معلوم نیست که میسر شود بلکه ایں وجوه مخصوص بمراد آنست مریداں اینجا قدم گاه ندارند نهایت عروج افراد تا بدایت مقام اصل است بیشتر افراد هم گذر ندارند ذٰلِکَ فَضْلُ اللّٰهِ یُؤْتِیْهِ مَنْ یَّشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیْمِ[3] وجه توقف در مراتب تکمیل و ارشاد این[4] است و عدم نورانیت بواسطهٔ ظهور نور ظلمت غیب است چیز دیگر نیست مردم در تخیلات خود چیزها می پزند اعتبار نباید کرد ؎

درنیابد حال پخته هیچ خام پس سخن کوتاه باید والسلام

در اندیشهٔ ایں قسم ظنیات احتمال ضرر غالب است آں جماعه را فرمایند که از احوال این خسته بال نظر خیالی خود بپوشند مجال تنظر را محال دیگر بسیار است ؎

من گم شده ام مرا مجوئید با گم شدگان سخن مگوئید

از غیرت خداوندی جل سلطانه باید اندیشید امرے را که حق سبحانه و تعالیٰ کمال بخواهد در تنقیص او سخن گفتن بسیار نامناسب است فی الحقیقت معارضه است با و تعالیٰ و ترددل در مقام قلب بحقیقت

---

[1] قوله کل یوم الخ اشارت است بکریمه که در پاره قال فما خطبکم و سوره رحمان واقع است یعنی هر روز خدا تعالیٰ در حالتے و ساختن کاریست ذکر ان عبد الله بن الطاهر دعا الحسین بن الفضل فقال اشکل علی قوله تعالیٰ کل یوم هو فی شان و قول النبی صلی الله علیه وسلم جف القلم بما انت لاق فاجاب بانها شئون یبدیها لا شئون یبتدیها فقام عبد الله وقبل راسه ۱۲ [2] قوله قبل من قبل بلا علة یعنے بے سبب و بے علت مقبول گردید یعنی منشاء ایں همه کمالات و ترقیات محض عنایت خداوندی است عز اسمه و جل سلطانه بلا مداخلة العلل والاسباب ۱۲ [3] اشارتست بکریمه که واقع است در سورهٔ جمعه و پاره قد سمع الله یعنی این است فضل خدا تعالیٰ میدهدش بهر که خواهد و خداوند تعالیٰ خداوند فضل بزرگ است ۱۲ [4] قوله اینست یعنی هنوز چیزها از متمم و مکمل از برائے این مقام درکار است ۱۲

مقام فرق است که مقام ارشاد است و فرق دریں موطن عبارت از جدا شدن نفس است از روح و روح از نفس بعد از آنکه نفس داخل بود در نور روح و آں جمع بود از جمع و فرق بیش ازیں هرچه مفهوم میشود از سکر است حق را از خلق جدا دیدن که مقام فرق می انگارند حقیقت ندارد همیں[1] روح را حق میدانند و جدا دیدن او را از نفس جدا دیدن حق میدانند تعالیٰ و تقدس از خلق وَهٰکَذَا الْقِیَاسُ[2] فِیْ اَکْثَرِ عُلُوْمِ اَرْبَابِ السُّکْرِ لِاَنَّ حَقِیْقَةَ الْاَمْرِ ثَمَّةَ مَفْقُوْدَةٌ وَالْاَمْرُ عِنْدَ اللّٰهِ سُبْحَانَهٗ در رساله دیگر به تفصیل علوم ارباب جذبه و سلوک و حقیقت ایں هر دو مقام تحریر یافته است بنظر شریف خواهد گذشت

مکتوب ۱۷ هفدهم

در بیان بعضے از احوال که تعلق بعروج و نزول دارند و غیر آں نیز به پیر بزرگوار خود نوشته اند

عرضداشت احقر الخدمه آنکه عزیزے که چندگاه متوقف بودند روز تحریر چناں ظاهر شد که ازاں مقام نحوے از عروج نموده بپایاں فرود آمدند لیکن تمام نزول نکرده اند و بقایائے[3] که در زیر آں مقام بود نیز عروج نموده از راه همان مقام فوق رو بنزول آورده است بعد ازیں هرچه کیفیت رو خواهد داد در معرض ظهور خواهد آمد و معروض خواهد داشت اگر صاحب معامله نیز بعد از انکشاف حال خود چیزے نویسد بصواب نزدیکتر است چون حدوث ایں قضیهٔ نزول پُر زود بود و حقیر را بواسطهٔ تناول جلاب[4] ضعفی طاری شده بود بانجام کار این نزول نپرداخت انشاء الله تعالیٰ ظاهر خواهد شد

---

[1] قوله همیں روح را حق میدانند الخ گاه باشد که نظر سالک بر عالم ارواح افتد و آں عالم را بواسطه مناسبت بمرتبه وجوب اگرچه آن مناسبت بحسب صورت باشد حق می انگارد و شهود آن عالم را شهود حق جل سلطانه تصور مینماید و بآن محظوظ و متلذذ میگردد و احسرتا اگر او را ازین مرتبه نگذرانند و از باطل بحق نرسانند بعضے مشائخ دریں مقام سی سال روح را بخدائی پرستیدند و چون ازاں مقام گذرانیدند شناعت آں را دانستند ۱۲ معارف لدنیه باختصار [2] قوله و هکذا القیاس الخ یعنی و ایں چنیں است قیاس در اکثر علوم اصحاب سکر ازیں جهت که حقیقت امر آن جا مفقود است و حقیقت امر نزدیک خدائے پاک است ۱۲ [3] قوله و بقایائے که الخ یعنے و کسانے که در زیر آن مقام یعنے مقام عزیز متوقف بود الخ بدانکه فارسیان ارجاع ضمیر مفرد بجمع جائز داشته اند ۱۲ [4] قوله جلاب بالضم و تشدید لام معرب گلاب و بمعنی شربت که از قند و گلاب سازند و بر مسهل هم مجازاً اطلاق کنند از قبیل اطلاق کل بر جزو ۱۲ هکذا فی الغیاث. اللهم اغفر لکاتبه و لمن سعی فیه

مکتوب[1] ہجدہم

دربیان تمکین[1] است کہ بعد از تلوین[2] حاصل میشود وبیان مراتب سہ گانہ ولایت ودربیان آنکہ وجود واجب تعالیٰ زاید است بر ذات او تعالیٰ وغیر آں نیز بہ پیر بزرگوار خود نوشتہ اند عرضداشت کمترین بندگان پر تقصیر احمد بن عبدالاحد آنکہ تا زمانے کہ از قسم احوال و موارد رو میداد بعرض آں گستاخی می نمود وجرأت میکرد چوں حق سبحانہ وتعالیٰ بہ برکت توجہات علیہ از رقیت[3] احوال محرر[4] ساخت واز تلوین[5] بہ تمکین مشرف فرمود حاصل کار جز حیرت وپریشانی بدست نیامد واز وصل جز فصل واز قرب جز بعد حاصل نشد واز معرفت جز نکرت واز علم جز جہل نیفزود۔ لاجرم در عرضداشتہا توقف واقع شدہ بہ مجرد عرض اخبار روزمرہ جرأت نہ نمود ومع ذالک دل را برودتے بہیجے مستولی شدہ است کہ بہ ہیچ امر سرگرمی ندارد وور رنگ بیکاراں بکارے نمیتواند پرداخت ؎

من ہیچم وکم زہیچ ہم بسیارے ۔۔۔ وز ہیچ وکم از ہیچ نیاید کارے

بر سر اصل سخن آئیم عجب آنست کہ حالا الحق[6] یقین مشرف ساختہ اند کہ دراں موطن علم وعین حجاب یکدیگر نیستند وفنا وبقا در آنجا جمع اند در عین حیرت وبے نشانی بعلم وشعور است ونفس غیبت حضور

---

[1] قولہ تمکین بمعنی جا دادن وپا برجائے کردن کسے را وبمعنی قدر ووقع ونام یکے از مقامات سالکان ۱۲ غ [2] قولہ تلوین گونا گون کردن وباصطلاح اہل تصوف نام یکے از مقامات فقر ۱۲ غ بدانکہ تلوین نزد مشائخ طریقت قدس اللہ ارواحہم عبارت است از گردیدن دل سالک در احوالے کہ بر دے میگذرد وبعضی گفتہ اند کہ گردیدن دل است میان کشف واحتجاب بسبب غیبت صفات نفس وظہور آں وتمکین باصطلاح ایشاں عبارت است از دوام کشف حقیقت بواسطہ اطمینان دل در موطن قرب وحضرت شیخ قدس سرہ در اصطلاحات خود آوردہ اند کہ نزد اکثر مشائخ تلوین مقامی است ناقص لیکن نزد ما افضل واکمل ہمہ مقامات است وحال بندہ دروے ہماں حال است کہ حق سبحانہ در شان خود میفرماید کل یوم ھو فی شان وتمکین نزد ما تمکین است در تلوین ۱۲ رشحات [3] قولہ رقیت بالکسر وتشدید قاف مکسورہ ویائے مشددہ۔۔۔ ۔۔۔ بمعنی بندگی وغلامی مرادف عبدیت ۱۲ [4] قولہ محرر بصیغہ اسم مفعول از تحریر بمعنی آزاد کردن ۱۲ [5] قولہ تلوین الخ بدانکہ تلوین صفت ارباب احوال است وتمکین صفت ارباب حقائق ۱۲ [6] التعریب وانی لاشیٔ ومن ذالک اقص + ومن ھو لاشیٔ یکون معدوم + [7] قولہ بحق یقین الخ بدانکہ معنی حق وعلم وعین مضاف بہ یقین در مکتوب دو صد وہفتاد وہفتم (۲۷۷) از جلد اول مذکور است من شاء فلینظر ھنالک ۱۲

است با وجود علم ومعرفت جز ازدیاد جہل ونکرت نیست ع ؎ عجب[1] اینست کہ من واصل وسرگردانم

اللہ تعالیٰ بہ محض عنایت بے غایت خویش در مدارج کمالات ترقیات ارزانی داشتہ است فوق مقام ولایت مقام شہادت است ونسبت ولایت بہ شہادت نسبت تجلی صوری[2] بتجلی ذات است بَلْ بُعْدُ مَا بَیْنَہُمَا اَکْثَرُ مِنْ بُعْدِ ہٰذَیْنِ التَّجَلِّیَیْنِ کَمَا اَمَرَّ وفوق مقام شہادت مقام صدیقیت است وتفاوتے کہ میان این دو مقام است اَجَلُّ[3] مِنْ اَنْ یُّعَبَّرَ عَنْہُ بِعِبَارَۃٍ وَّاَعْظَمُ مِنْ اَنْ یُّشَارَ اِلَیْہِ بِاِشَارَۃٍ وفوق آں مقامی نیست اِلَّا النُّبُوَّۃُ عَلٰی اَہْلِہَا الصَّلٰوۃُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ ونشاید کہ میان صدیقیت ونبوت مقامی بودہ باشد بلکہ محال است وایں حکم بہ محالیت او بکشف صریح صحیح معلوم گشتہ وآنچہ بعضے از اہل اللہ واسطہ میان این دو مقام ثابت کردہ اند وبقربت نامیدہ اند بآں نیز مشرف ساختند وبر حقیقت آں مقام اطلاع دادند بعد از توجہ بسیار وتفرع بے شمار اولاً بہاں طور کہ بعضے اکابر فرمودہ اند ظاہر شد آخر الامر حقیقت را معلوم فرمودند آرے حصول آں مقام بعد حصول مقام صدیقیت است در وقت عروج اما واسطہ بودن محل تامل است بعد از ملازمت حضوری انشاء اللہ تعالیٰ حقیقت را بتفصیل عرض خواہد کرد وآں مقام بسے عالی است در منازل عروج فوق آں مقام مقامے معلوم نیست وزائدیت وجود بذات جل وعلا دریں مقام ظاہر میشود چنانکہ مقرر علمائے اہل حق است شکر[5] اللہ تعالیٰ سَعْیَہُمْ وایں جا وجود ہم درراہ میماند وفوق آں عروج واقع میشود ابو المکارم[6] رکن الدین

---

[1] تعریبہ الا فاعجبوا من واصل متحیر ۱۲ [2] قولہ تجلی صوری الخ حضرت شیخ رکن الدین علاؤ الدولہ فرمودہ اند کہ سالکان راہ حق را سبحانہ بہ تجلیات صوری می بینند وآں بآثار نسبت دارد وبہ تجلیات نوری می بینند وآں بافعال نسبت دارد وبہ تجلیات معنوی می بینند وآں بصفات نسبت دارد وبہ تجلیات ذوقی می بینند وآں بہ ذات نسبت دارد ودر تجلیات صوری کہ بآثار نسبت دارد حق تعالیٰ در صورت جمیع اشیاء بر بندہ تجلی میکند از مفردات عنصریات ومعادن ونباتات وحیوانات وافراد انسان ۱۲ رشحات در احوال مولانا عبد الغفور قدس سرہ [3] قولہ اجل من ان یعبر الخ یعنی تفاوت این دو مقام اعنی شہادت وصدیقیت بس بلند است از انکہ از وتعبیر کردہ شود بعبارتے وبس عظیم است از اینکہ کردہ شود بطرف او اشارتے ۱۲ [4] دبون بعید بین کون الشیٔ واسطۃ بین الشیئین وحصولہ ما بینہما فافہم ۱۲ [5] قولہ شکر اللہ الخ یعنی خدا تعالیٰ علمائے اہل حق را جزائے جد وجہد ایشاں بدہاد ۱۲ [6] قولہ ابو المکارم رکن الدین حال شاں بحاشیہ مکتوب اول ایجازاً از نفحات نقل کردہ شدہ است ۱۲ [7] قولہ بل بعد ما بینہما یعنے بلکہ درازی آن مسافت کہ واقع است میان ولایت وشہادت زیادہ تر است از درازی مسافتے کہ واقع است میان این دو تجلی یعنے صوری وذاتی بیدہ جہا ۱۲

شیخ علاؤالدولہ در بعضے مصنفات خود میفرماید وفوقَ عَالَمِ الوُجُودِ عَالَمُ مِلْكِ الوَدُودِ ومقام فقد لقیت از مقامات لقا است کہ رو بعالم دارد پایان تر ازآں مقام مقام نبوت است کہ فی الحقیقت بالاتر است وکمال صحو وبقا است مقام قربت لیاقت بزرجت ایں دو مقام ندارد کہ روئش بہ تنزیہ صرف است وتمام عروج است شَتَّانَ مَابَيْنَهُمَا ؎

درپس آئینہ طوطی صفتم داشتہ اند ہرچہ استاد ازل گفت بگو میگویم

علوم شرعیہ نظریہ استدلالیہ را ضروریہ کشفیہ ساختہ اند سر مو مخالفت با صول علمائے شریعت نیست ہماں علوم اجمالی را تفصیلی ساختہ اند واز نظریت بضروریت آوردہ اند شخصے از حضرت خواجہ بزرگ قدس اللہ تعالیٰ سرہ الاقدس پرسید کہ مقصود از سلوک چیست فرمودند تا معرفت اجمالی تفصیلی شود واستدلالی کشفی گردد نفرمودند کہ علوم دیگر سوائے آنہا حاصل شود آرے درراہ علوم ومعارف بسیار رو میدہند کہ ازانہا میباید گذشت وتا بنہایۃ النہایت کہ مقام صدیقیت است نرسد ازیں علوم بہرہ نیابد فیالیت شعری انَّ مِنْ اَهْلِ اللّٰهِ لَقَائِلِيْنَ بِحُصُوْلِ هٰذَا الْمُقَامِ الشَّرِيْفِ وَلَيْسَ لَهُمْ مُنَاسَبَةٌ بِعُلُوْمِ هٰذَا الْمُقَامِ وَمَعَارِفِهٖ فَمَا وَجْهُهٗ وَفَوْقَ كُلِّ ذِىْ عِلْمٍ عَلِيْمٌ وبر سر مسئلہ قضا وقدر نیز اطلاع دادند وآنرا بر نہجے اعلام فرمودند کہ ہیچ وجہ بہ اصول ظاہر شریعت غرا مخالفت لازم نیاید واز نقص ایجاب وشائبہ

ك قولہ وفوق عالم الوجود الخ یعنی بالائے عالم وجود وہستی عالم بادشاہ صاحب ود ومحبت است ۱۲ ك قولہ پایاں تر الخ علامہ محمد مراد مکی گفتہ یعنی در مراتب نزول وبقا ولہذا گفتہ کہ فی الحقیقت بالاتر است ۱۲ ك قولہ شتان ما بینہما یعنی فرقیست بسیار وبعدے است دراز درمیان این ہر دو اعنی مقام قربت کہ بتمام وکمال عروج است ومقام صدیقیت ونبوت کہ بالکلیہ نزول وصحو وبقا است ۱۲ ك قولہ نظریت یعنی موقوف بودن بر نظر وفکر ۱۲ ك قولہ بضروریت یعنی ببداہت اعنی حصول بلا توقف بر نظر وفکر ۱۲ ك قولہ حضرت خواجہ بزرگ یعنی حضرت خواجہ بہاؤ الدین نقشبند رضی اللہ تعالیٰ عنہ وقدس سرہ العزیز ك اعلم ان هذا العبد الضعيف قد سال الشيخ الكامل المكمل الحاج امداد الله المهاجر المكى شيخ شيوخ الهند قدس سره ما الغاية وما المقصود من الرياضات والمجاهدات والمحن الشاقة التى يتحملها الصوفية والدراويش والمشائخ من جميع السلاسل فاجابنى رحمه الله تعالى ونور ضريحه واسكنه بحبوحة الجنة وقد اجاد واو جز بان المقصود من ذلك كله الكمال الايمانى وهذا ايماء الى ما قاله الخواجه النقشبند قدس سره العزيز على ما نقله الشيخ المجدد قدس العزيز سره ههنا فافهم ك قولہ فیالیت شعری ان من اهل الله لقائلين الخ یعنی پس کاش کہ من دانستمے کہ وجہ ایں امر چیست کہ بعضے از اہل اللہ البتہ قائل اند بحصول این مقام شریف کہ مقام صدیقیت است ونسبت ایشاں را مناسبتے بعلوم ومعارف این مقام وبالائے ہر ذی علم ذی علم است ۱۲ ك قولہ قضا وقدر قال صلى الله عليه وسلم كل شئ بقدر رواه مسلم رسول علیہ الصلوٰۃ والسلام فرمود ہرچہ کہ در عالم است بقضا وقدر الٰہی است بدانکہ قضا وقدر بیک معنی است علی ما فی القاموس والنہایہ والصراح یعنی اندازہ کردۂ خدا بر بندہ از حکم وگاہے فرق نہند وگویند کہ قضا حکم ازلی است وقدر وقوع آں درلایزال پس قضا سابق باشد بر قدر وبرعکس ایں نیز اطلاق یابد قدر بمعنی تقدیر ازلی آید قضا بمعنی پیدا کردن بروفق آں فی الجملہ ہرچہ در عالم واقع میشود از خیر وشر از کردار بندگاں وجز آں ہمہ بتقدیر الٰہی است ہیچ ذرہ دباقی برصفحہ ۴۵)

جبر مبرا ومنزہ است ودر ظہور بمثابہ قمر لیلۃ البدر است عجب است کہ باوجود عدم مخالفت با صول شریعت ایں مسئلہ را چرا پوشیدہ داشتہ اند اگر شائبۂ مخالفت میداشت اخفا وستر مناسب بود لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ ؎

کہ از ہرۂ آں کہ از بیم تو کشاید زبان جز بہ تسلیم تو

علوم ومعارف دررنگ ابر نیساں میریزند کہ قوت مدرکہ از تحمل آں عاجز میشود وقوت مدرکہ مجرد تعبیر است وَاِلَّا لَا يَحْمِلُ عَطَايَا الْمَلِكِ اِلَّا مَطَايَاهُ اوائل شوق آں بود کہ ایں علوم غریبہ را در قید کتابت آوردہ شود اما توفیق نمی یافت وازیں ہم در بار بود آخر الامر تسلی فرمودند کہ مقصود از افاضہ ایں علوم حصول ملکہ است نہ یاد کردن این علوم چنانچہ طلبۂ علوم تحصیل علوم برائے آں میکنند کہ ملکۂ مولویت بہم رسانند نہ آنکہ حفظ اصول صرف ونحو وغیر ہما کنند بعضے از علوم بعرض میرساند قَالَ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ تَبَارَكَ وَتَعَالٰى لَيْسَ كَمِثْلِهٖ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيْعُ الْبَصِيْرُ اول کلام اثبات تنزیہ محض است کما ہُوَ الظَّاهِرُ وقولہ سُبْحَانَهٗ وَهُوَ السَّمِيْعُ الْبَصِيْرُ مُتَمِّمٌ وَمُكَمِّلٌ لِلتَّنْزِيْهِ بیانش آنست کہ چوں ثبوت سمع وبصر مر عالم را موہم ثبوت مماثلہ است وَلَوْ فِى الْجُمْلَةِ نَفَى اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ عَنْهُمُ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ لِدَفْعِ هٰذَا الْوَهْمِ یعنی سمیع وبصیر اوست جل شانہ وسمع وبصر کہ در خلائق مخلوق است در رویت وسماع ہیچ مدخلے ندارد ہمچنانکہ حق سبحانہ وتعالیٰ خلق سمع وبصر میکند خلق سماع ورویت میکند بعد خلق آں دو صفت بِطَرِيْقِ جَرْيِ الْعَادَةِ مِنْ غَيْرِ تَاثِيْرٍ لِصِفَاتِهِمْ وَلَوْ قُلْنَا بِالتَّاثِيْرِ فَالتَّاثِيْرُ فِيْهِمَا اَيْضًا مَخْلُوْقٌ پس چنانکہ ذوات ایشاں جماد محض است صفات ایشاں نیز جماد محض است دررنگ آں کہ قادرے بمحض قدرت خویش درسنگ کلام خلق کند نمی تواں گفت کہ فی الحقیقت سنگ متکلم است وصفت کلام دارد

(بقیہ حواشی از صفحہ ۴۴) از تقدیر وے بیروں نیست باوجود آں حق سبحانہ وتعالیٰ بندگاں را نوعے از اختیار وقدرت وارادہ دادہ است ومجبور محض کالجماد نساختہ است چنانچہ جبریہ گویند قال فى العقائد النسفية وللعباد افعال اختيارية يثابون بها ان كانت طاعة ويعاقبون عليها ان كانت معصية لا كما زعمت الجبرية انه لا فعل للعبد اصلا وان حركاته بمنزلة حركات الجمادات - هذا والمسالة مبسوطة فى محلها ۱۲ ك قولہ واز نقص یعنی عیب ایجاب یعنی واجب ولازم نمودن وشائبہ یعنی آمیختگی جبر یعنی بزور برکارے داشتن ومضطر ساختن مبرا ومنزہ ہر دو بصیغہ اسم مفعول از تبرء وتنزیہ یعنی بری وپاک است ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) ك قولہ لا یسئل عما یفعل اشارتست بکریمہ کہ واقع است در سورہ انبیاء وپارہ ۱۷ اقترب للناس یعنی پرسیدہ نمی شود خدا از انچہ میکند وایشاں پرسیدہ می شوند واین قول اشارت است بجواب لطیف از شبہات ووساوس وہواجس کہ بہ نسبت مسئلہ قضا وقدر خطور میکنند نہ بر حرف او جائے انگشت کس ۱۲ ك قولہ ابر نیساں بالفتح وسین مہملہ نام ماہ ہفتم از ماہہائے رومیان وآں مدت ماندن آفتاب در برج حمل از قطرات باراں این ماہ در صدف مروارید پیدا شود وباراں ایں ماہ را نیز مجازاً نیساں گویند ۱۲ غیاث ك قولہ والا لا یحمل الخ یعنی ورنہ نمی بردارد ونمی تواند برداشت عطیہائے بادشاہ را مگر شتران وے ۱۲ ك قولہ ملکہ بفتحتین کیفیتے است راسخ در طبیعت (باقی برصفحہ ۴۶)

ہمچنانکہ سنگ جماد است ایں صفت ہم در وے اگر فرضا موجود باشد جماد است در ظہور حرف و صوت از وے ہیچ مدخلیتے ندارد و جمیع صفات ازیں قبیل است غایۃ ما فی الباب چوں ایں دو صفت ظاہر تر بودند خَصَّهُمَا اللّٰهُ تَعَالٰی بِنَفْيِهِمَا وَيَكُوْنُ لُزُوْمُ نَفْيِ الْبَوَاقِيْ مِنْهُ بِالطَّرِيْقِ الْاَوْلٰی حق سبحانہ و تعالیٰ اول صفتِ علم خلق کرد بعد ازاں توجہ او بمعلومے خلق کرد بعد ازاں تعلق او بہ معلومے خلق کرد بعد ازاں معلوم را بروے منکشف ساخت یعنی انکشاف در وے خلق کرد بعد خلق صفت علم بجر د جری العادۃ پس معلوم است کہ علم را در انکشاف چہ مدخلیتے باشد ہمچنیں اول خلق صفتِ سمع کرد بعد ازاں اصغا و توجہ بمسموع بعد ازاں سماع بعد ازاں ادراک بمسموع ہمیں طور اول خلق بصر کرد بعد ازاں تقلیب حدقہ و توجہ بمرئی بعد ازاں رویت بعد ازاں ادراک مرئی علیٰ ہذا القیاس سمیع و بصیر کسے است کہ مبدأ اسماع و رویت او ایں دو صفت باشند وَاِذَا لَمْ يَكُنْ كَذَالِكَ فَلَا سَمِيْعَ وَلَا بَصِيْرَ پس متحقق گشت کہ صفات ایشاں در رنگ ذوات جماد صرف اند فَالْمَقْصُوْدُ مِنْ اٰخِرِ الْكَلَامِ نَفْيُ الصِّفَاتِ عَنْهُمْ رَأْسًا لَا اَنَّ لَهُمْ صِفَاتٌ وَتِلْكَ الصِّفَاتُ ثَابِتَةٌ لِلّٰهِ سُبْحَانَهٗ لِيَكُوْنَ جَمْعًا بَيْنَ التَّنْزِيْهِ وَالتَّشْبِيْهِ بَلْ تَمَامُ الْاٰيَةِ الْكَرِيْمَةِ لِاِثْبَاتِ التَّنْزِيْهِ وَنَفْيِ الْمُمَاثَلَةِ رَأْسًا علم اول یعنی اثبات صفات ایشاں مر حق سبحانہ و تعالیٰ را و ذوات ایشاں را جماد محض دانستن و در رنگ ناودان و کوزہ یافتن کہ آب از انجا ظاہر است از علوم مناسبۂ مقام ولایت است و علم ثانی یعنی صفات ایشاں را نیز در رنگ جماد یافتن و تمامی او را مَیِّت دانستن کہ اِنَّكَ مَيِّتٌ وَّاِنَّهُمْ مَّيِّتُوْنَ از علوم مناسبۂ مقام شہادت است از ینجا ہم تفاوت تا درمیان

(بقیہ حاشیہ ص۴۵) وقوتے است کہ بداں حصول اشیاء تواں کرد یعنی استعداد و لیاقت ۱۲ ۵ قولہ لیس کمثلہ شیٔ الخ واقع است در پارہ الیہ یرد (۲۵) و سورہ شوریٰ رکوع دوم یعنی نیست مانند وے چیزے و اوست شنوا و بینا ۱۲ ۶ قولہ بطریق جری العادۃ الخ یعنی پیدا کردن شنید و دید بعد پیدا کردن ایں دو صفت اعنی سامعہ و باصرہ امر عادی است یعنی عادۃ اللہ ایں چنیں جاری شدہ است بدوں تاثیر صفات ایشاں و اگر بتاثیر صفات قائل شویم پس تاثیر در صفات نیز مخلوق خدا تعالیٰ است ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) ۱ قولہ جمیع صفات یعنی حیوۃ و علم و کلام و قدرت و ارادہ ازیں قبیل است یعنے او ست تعالیٰ شانہ زندہ و داننده و متکلم و قادر و مرید و ہر یک ازیں صفات کہ در خلائق مخلوق است در آثار و نتائج خود مدخلے ندارد و ہمچنانکہ حق سبحانہ و تعالیٰ خلق ایں صفات میکند خلق ثمرات و نتائج آنہا میکند بعد خلق آں صفات بطریق جری العادۃ الی آخر ما قال الحضرت الشیخ قدس سرہ فافہم و تبین و تثبت ۱۲ ۲ قولہ خصہما اللہ الخ یعنی خاص کرد اللہ تعالیٰ ایں دو صفت را بنفی ایں ہر دو و ازیں لازم آید نفی باقی صفات بطریق اولیٰ ۱۲ ۳ قولہ بمرئی - مرئی اسم مفعول است از رویت یعنی چیزے دیدہ شدہ ۱۲ ۴ قولہ واذا لم یکن کذالک الخ متصل است بما قبل خود و مقابل است، مراد ایں یعنی چوں ایں چنیں نیست اے مبدأ اسماع و رویت در کسے بجز حق سبحانہ و تعالیٰ یافتہ نمی شود پس نیست شنوندہ و بینندہ مگر حق جل و علا ۱۲ ۵ قولہ فالمقصود من آخر الخ یعنی پس مقصود از آخر کلام یعنی وہو السمیع البصیر نفی صفات است از بندگان بالکلیۃ نہ اینکہ ہر آئینہ ایشاں را صفات ہستند و آں صفات بعینہا ثابت اند مر حق سبحانہ و تعالیٰ را تا بریں تقدیر ایں قول جامع گردد میان تنزیہ کہ مفاد اول کلام باشد و تشبیہ کہ مفاد آخر کلام باشد بلکہ آیت کریمہ تمامہا برائے اثبات تنزیہ است و نفی مماثلۃ بالکلیۃ ۱۲ ۶ باید دانست (باقی بر ص۴۷)

مقایین مفہوم میشود اَلْقَلِيْلُ يَدُلُّ عَلَى الْكَثِيْرِ وَالْجُرْعَةُ تُنْبِئُ عَنِ الْبَحْرِ الْغَدِيْرِ ع

سالے کہ نکوست از بہارش پیداست

و ہمچنیں اَرْبَابِ ایں مقامِ عالی افعال مخلوقات را نیز کالمیت والجماد می یابند نہ آنکہ افعال ایشاں را بحق سبحانہ بدہند و فاعل ایں افعال او را سبحانہ دانند تَعَالَى اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ عَنْ ذٰلِكَ عُلُوًّا كَبِيْرًا در رنگ آن است کہ شخصے سنگے را جنبانند و حرکت دہد نمیتواں گفت کہ آں شخص متحرک است بلکہ موجد حرکت است در سنگ و سنگ متحرک است مع ذالک ہمچنانکہ سنگ جماد محض است حرکت او نیز جماد صرف است اگر بالفرض باں حرکت شخصے ہلاک شد نمیگویند کہ سنگ کشت بلکہ میگویند کہ آں شخص کشت و قول علماء شریعت شَكَرَ اللّٰهُ تَعَالٰی سَعْيَهُمْ موافق ایں علم است میفرمایند کہ با وجود صدور افعال وَلَوْ بِالْاِرَادَةِ وَالْاِخْتِيَارِ از مخلوقات مفعول آنہا مصنوع حق است سبحانہ و فعل ایشاں را در مصنوعیت او ہیچ مدخلے نیست افعال ایشاں حرکات جماد است مِنْ غَيْرِ اَنْ يَّكُوْنَ لَهَا تَاْثِيْرٌ فِيْ مَجْعُوْلِيَّةِ الْمَعْمُوْلِ اگر گویند کہ بریں تقدیر افعال را مناط ثواب و عقاب ساختن غیر معقول است در رنگ آنست کہ سنگے را بامرے مکلف سازند و بر فعل او مدح و ذم مترتب سازند گوئیم کہ فرق است درمیانِ سنگ و مکلفین چہ مناط تکلیف قدرت و ارادت است و در سنگ ارادت نیست لیکن چوں ارادت ایشاں نیز مخلوق حق است سبحانہ مِنْ غَيْرِ تَاْثِيْرٍ لَّهٗ فِيْ حُصُوْلِ الْمُرَادِ آں ارادت نیز کالمیت است ہمیں کار کرد کہ مراد بعد از تحقق آں مخلوق می شود بطریق جری العادۃ و اگر قدرت مخلوق را مؤثر فی الجملہ ہم گفتہ شود چنانکہ علماء ماوراء النہر شَكَرَ اللّٰهُ تَعَالٰی سَعْيَهُمْ گفتہ اند آں تاثیر ہم در وے خلق کردہ اند چنانکہ قدرت را آفریدہ اند فَفِيْ تَاْثِيْرِهٖ لَا اِخْتِيَارَ لَهٗ اَصْلًا فَيَكُوْنُ تَاْثِيْرُهٗ اَيْضًا كَالْجَمَادِ مثلا شخصے سنگے را دید کہ از بالا بپایان آمد بتحریک محرکے و حیوانے را

(بقیہ حاشیہ ص۴۶) کہ در ہر مقامی از مقامات ولایت و شہادت و صدیقیت علوم و معارف جدا است کہ مناسب آں مقام است در ولایت سکر غالب است و صحو مغلوب و در شہادت بالعکس و در صدیقیت سکر اصلا نیست ۱۲ معارف ۷ اشارتست بآیہ کریمہ کہ در سیپارۂ و مالی و سورہ زمر واقع است یعنی بدرستیکہ تو مردہ ہستی و ہر آئینہ ایشاں مردہ اند و یوید ھذا التاویل اسمیۃ الجملتین الدالۃ علی الدوام والاستمرار کما ہو محقق فی موضعہ ۱۲ ۸ یعنی بریں قیاس است حال باقی صفات مخلوق ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) ۱ قولہ القلیل یدل الخ یعنی اندک دلالت میکند بر بسیار و دم آب خبر میدہد از دریا کلان و تالاب ۱۲ ۲ قولہ الغدیر یعنی تالاب است و لقبہ آب از سیلاب و بریں تقدیر صفت بحر نمی تواں گشت پس شاید واو از زلت قلم ناسخ ساقط شدہ باشد یعنی در اصل والغدیر بود و الحسن ان یقال و القطرۃ تنبئ عن الغدیر ۱۲ ۳ برتر است حق تعالیٰ و تقدس ازیں نسبت برتر بودن بزرگ ۱۲ ۴ اگرچہ باشد آں صدور افعال از مخلوقات بارادہ و اختیار ایشاں ۱۲ ۵ قولہ من غیر ان یکون یعنی بے آنکہ باشد افعال و حرکات ایشاں را تاثیرے در پیدا شدن معمول و مصنوع بدانکہ حضرات اشاعرہ رحمہم اللہ تعالیٰ بایں قائل اند کہ مؤثر در افعال عباد صرف قدرت حق است سبحانہ و تعالیٰ بخلاف جمہور معتزلہ کہ محض قدرت عبد را دراں مؤثر دانند و تفصیل ایں مسئلہ در کتب عقاید موجود است ۱۲ ۶ من غیر تاثیر الخ یعنی بغیر اینکہ باشد ارادت ایشاں را تاثیرے در حصول مراد ۱۲ ۷ قولہ ففی تاثیرہ الخ یعنی پس در تاثیر قدرت مکلف را اصلا اختیار نیست

ہلاک ساخت آں شخص ہم چنانکہ آں سنگ را جماد میداند فعل او را کہ حرکت است نیز جماد میداند و اثر مترتب را بر آں فعل کہ اہلاک است نیز جماد میداند فَالذَّوَاتُ وَالصِّفَاتُ وَالْاَفْعَالُ کُلُّھَا جَمَادَاتٌ مَّحْضَۃٌ وَّاَمْوَاتٌ صِرْفَۃٌ فَھُوَ الْحَیُّ الْقَیُّوْمُ وَھُوَ السَّمِیْعُ الْبَصِیْرُ وَھُوَ الْعَلِیْمُ الْخَبِیْرُ وَھُوَ الْفَعَّالُ لِمَا یُرِیْدُ قُلْ لَّوْ کَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِّکَلِمٰتِ رَبِّیْ لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ اَنْ تَنْفَدَ کَلِمٰتُ رَبِّیْ وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِہٖ مَدَدًا گستاخی بسیار نمود و جرأت بے حد واقع شد چہ تواں کرد جمال سخنے کہ از جمیل مطلق است بر آں داشت کہ ہر چند سخن دراز کند زیبا آید و ہر چہ از گوید رعنا نماید با وجود خود را ہیچ مناسبت نمی یابد کہ از اں جناب سخن کند و یا نام او بر زبان آرد

ہزار بار بشستم دہن بمشک و گلاب ہنوز نام تو گفتن مرا نمی شاید

ع بندہ باید کہ حد خود داند امیدوار توجہ و عنایت است از خرابی خود چہ عرض نماید و ہر چہ در خود می یابد از عنایات مبدأ آں توجہ عالی است والالح من ہماں احمد بارینہ کہ ہستم ہستم میاں شاہ حسین طریق توحید دارد و دراں محظوظ است بخاطر می آید کہ از انجا بر آوردہ شود تا بحیرت رسد کہ مقصود است محمد صادق از خوردی خود را ضبط نمی تواند کرد اگر در سفرے ہمراہ میشود ترقیات بسیار میکند و در سیر دامن کوہ ہمراہ بود ترقی بسیار نمود و در مقام حیرت غوطہ خوردہ است در حیرت بہ فقیر مناسبت تمام دارد و شیخ نور نیز دریں مقام است خیلے ترقی کردہ است و از خویشان ایں فقیر جوانے است حالش بسیار بلند است تجلیات برقیہ نزدیک است و مستعد است

مکتوب ۱۹ نوزدہم

در سفارش بعضے ارباب حوائج نیز بہ پیر بزرگوار خود نوشتہ اند عرضداشت احقر الخدمہ آنکہ شخصے از لشکر آمدہ والتماس نمود کہ مبلغ وظیفہ داران فقراء دہلی و سرہند از بابت فصل خریف گذشتہ حوالہ ملازمان عتبہ علیہ

---

۱ قولہ فالذوات والصفات الخ یعنی پس ذوات مخلوقات و صفات و افعال شاں ہمہ جمادات محضہ و اموات صرف اند۔ پس او است تعالیٰ و سبحانہ زندہ و قائم و اوست سمیع و بصیر و اوست علیم و خبیر و اوست موجد چیزے کہ ارادہ کند ۱۲ ۲ قولہ قل لو کان البحر الخ اشارت است بکریمہ کہ در آخر سورۂ کہف واقع است یعنی بگو اگر باشد دریا سیاہی برائے نوشتن سخنان پروردگار من البتہ خرچ شود آب دریا پیش از انکہ آخر شوند سخنان پروردگار من اگرچہ بیاریم مانند آں دریا بطریق مدد ۱۲ ۳ صاحب جمال علی الاطلاق یعنی حق سبحانہ تبارک و تعالیٰ ۴ صاحبزادہ نخستین حضرت ایشان است قدس سرہ ۱۲

کردہ اند کہ بعد از تحقیق حق بمستحقاں رسانند بناء علی ذلک گستاخی نمودہ شد کہ ہزار تنکہ فضلانہ باسم شیخ ابو الحسن حافظ و اہل علم و ہزار تنکہ فضلانہ باسم شیخ شاہ محمد حافظ از سرکار نواب شیخ مقرر است مشار الیہما حی و قائم اند و شائبہ اشتباہ ندارند و کس خود را فرستادہ اند اعتمادیے است اگر خبر مذکور صدق داشتہ باشد مبلغ ایں دو اسامی مذکورین را حوالۂ حامل عرضداشت نمائند مشار الیہما در سرہند اند

مکتوب ۲۰ بستم

نیز در سفارش بعضے ارباب حوائج بہ پیر بزرگوار خود نوشتہ اند عرضداشت احقر الخدمہ آنکہ مکرراً در باب وظائف والدۂ حبیب اللہ سرہندی و منکوحۂ او و محاذیم دیگر کہ در ضمن عریضہ مسطورہ اند مصدع اوقات خادمان عتبہ علیہ میگردد اگر مبلغ وظائف مشار الیہم بدہلی آوردہ باشند مولانا علی را حکم خواہند فرمود کہ تسلی مشار الیہم نمایند بعضے بطریق وکالت و بعضے بطریق اصالت آمدہ اند و اگر مبلغ نیاوردہ باشند مشار الیہم حی و قائم اند التماس تصحیح پروانجات مینمایند زیادت گستاخی است

مکتوب ۲۱ بست و یکم

ترجمہ از مصحح

اُرْسِلَ اِلَی الشَّیْخِ مُحَمَّدِ الْمَکِّیِّ وَلَدِ مُوْسَی الْحَاجِ الْقَارِیِّ اللَّاھُوْرِیِّ فِیْ بَیَانِ دَرَجَاتِ

مکتوب بست و یکم بشیخ محمد مکی پسر حاجی قاری موسیٰ لاہوری صدور یافتہ در بیان درجات ولایت

---

۱ قولہ تنکہ بالفتح و کاف عربی بمعنی قرص رائج از زر باشد خواہ نقرہ یا مس و ایں مفرس ٹنکا است ۱۲ غیاث ۲ قولہ اعتمادیے است بیائے معروف یعنی آں کس معتمد علیہ و ثقہ و معتبر است۔ ۳ قولہ مبلغ بضم میم و سکون موحدہ و فتح لام بمعنی رسانیدہ شدہ صیغہ اسم مفعول از ابلاغ و ایں لفظ اکثر در انشاء صفت زر نقد واقع می شود مگر ایں صفت قبل از موصوف می آید چنانچہ مبلغ دہ روپیہ یعنی چنیں روپیہ ہا کہ سازندہ آں را جید و کامل بصفات خودش ساختہ است و ناسرہ و غیر جید نیست و بعضی نوشتہ اند کہ مبلغ بفتح اول و سوم مصدر میمی است کہ در صفت زر نقد بمعنی اسم مفعول واقع می شود ۱۲ غیاث ۱۲ ۴ مخدوماں و بزرگاں و ایں جمع مخدوم است ۱۲ ۵ اعلم ان ھذہ التراجم للمکاتیب العربیۃ الحقہا ھذا العبد الضعیف الاحقر الافقر المصحح تجاوز اللہ عن سیاتہ تتمیما للافادۃ وتتمیما للافاضۃ وذلک فضل اللہ یؤتیہ من یشاء واللہ ذو الفضل العظیم ۱۲ لمصححہ رحمہ اللہ تعالیٰ رحمۃ واسعۃ۔

الولاية لاسيما الولاية المحمدية على صاحبها الصلوة والسلام والتحية ومدح الطريقة النقشبندية العلية قدس الله تعالى اسرار صاحبها وعلو نسبتهم وفضلها على نسب سائر الطرق وان حضورهم دائمي وصل المكتوب الشريف اللطيف الى العبد الضعيف النحيف عظم الله تعالى اجركم ويسر سبحانه امركم وشرح صدوركم وتقبل عذركم بحرمة سيد البشر المطهر عن زيغ البصر عليه وعلى اله من الصلوات افضلها ومن التسليمات اكملها اعلموا اخواني ان الموت الذي قبل الموت المعبر عنه بالفناء عند اهل الله ما لم (مادام ۱۲) يتحقق لم يتيسر الوصول الى جناب القدس بل لم يكن النجاة (حاصلة ۱۲) عن عبادة المعبودات

خصوصا ولایت محمدی علے صاحبها الصلوة والسلام والتحیة ودر مداحی طریقه نقشبندیه علیه قدس الله تعالے اسرار صاحبها ودر بیان علو نسبت این بزرگواران وفضیلت آن بر نسب (بکسر نون وفتح سین مهمله جمع نسبت ۱۲) سائر (باقی ۱۲) طرق ودر بیان آنکه حضور ایشان دائمی است مکتوب شریف لطیف که بنام این بندهٔ ضعیف نحیف (لاغر ونزار ۱۲) نوشته بودند رسید الله تعالی اجر شمارا عظیم گرداند واو سبحانه کار شمارا آسان کند وسینه شمارا کشاده سازد وعذر شمارا قبول فرماید بحرمت سید البشر المطهر عن زیغ[۱] البصر علیه وعلی آله من الصلوات افضلها ومن التسلیمات اکملها برادران بدانید تا زبان موتوا[۲] که قبل از موت است نزد اهل الله معبر بفنا[۳] است (معروف ۱۲) متحقق نگردد وصول بجناب حضرت قدس (حق جل وعلا ۱۲) محال است بلکه نجات از عبادت معبودات[۴] باطله آفاقی وآلهه هوائی

۱ قوله زیغ بالفتح بمعنی میل کردن از حق اشارت است بقول او سبحانه ما زاغ البصر وما طغی که در سورهٔ النجم واقع شده است یعنی کجروی نه کرد چشم پیغامبر واز مقصد تجاوز ننمود ۱۲ ۲ چنانکه وارد است که موتوا قبل ان تموتوا یعنی بمیرید قبل از مردن واین موت عبارت از جدائی لطائف سته است از لطیفه قالب باین نهج که نفس ترقی کرده بمقام قلب میرسد وبرود باتفاق بمقام روح وهر سه بمقام سر وهر چهار بمقام خفی وهر پنج بمقام اخفی پس همه باتفاق قصد طیران عالم قدس مینمایند ولطیفه قالب را خالی وتهی میگذارند تا این در ابتدا بطریق احوال است ودر انتها بطریق مقام وباوجود این مفارقت حس وحرکت در قالب باقی میماند وسر این از مواضع دیگر باید طلبید ۱۲ ۳ قوله بفنا است فنا عبارت از نسیان ما دون حق است سبحانه بواسطهٔ استیلاء شهود هستی او جل ذکره وفنائے فنا آنکه بآں بے شعوری هم شعور نماند ۱۲ معارف ولوائح ۴ قوله معبودات باطله آفاقی الخ یعنی آنکه آلهه آفاقی عبارت از معبودات باطله کفره وفجره است مثل لات وعزی وآلهه انفسی عبارت از هواهائے نفسانی است کما قال الله تعالی افرایت من اتخذ الهه هواه ایمان تصدیق قلبی که ظاهر شریعت بآن تکلیف فرموده در نفی آلهه باطله آفاقی کافی است ودر نفی آلهه باطله انفسی تزکیه نفس اماره درکار است که حاصل سلوک طریق اهل الله است ایمان حقیقی والبته بنفی این هر دو آلهه باطله است لیکن حکم ظاهر شریعت بایمان بمجرد ابطال آلهه آفاقی نیز متحقق میشود واین قسم ایمان صورت ایمان است اما حقیقت ایمان منوط با بطال آلهه انفسی است صورت این را احتمال زوال است وحقیقت ایمان ازین احتمال محفوظ است ۱۲ معارف لدنیه ۱۲

الباطلة الآفاقية والآلهة الهوائية الانفسية فلم تتحقق حقيقة الاسلام ولم يتيسر كمال الايمان فكيف يحصل الدخول في زمرة العباد والوصول الى درجة الاوتاد مع ان هذا الفناء قدم اول يوضع في اطوار الولاية وكمال اسبق يحصل في البداية فينبغي ان تقاس من اول الولاية حال اخرها ومن بدايتها درجة نهايتها ولنعم ما قيل بالفارسية ع

قیاس کن ز گلستان من بهار مرا

وقيل بها ايضا ع

سالے که نکوست از بهارش پیداست

وللولاية درجات بعضها فوق بعض اذ على قدم كل نبي ولاية خاصة به واقصى درجاتها هي التي على قدم نبينا عليه وعلى جميع اخوانه من الصلوات اتمها ومن التحيات ايمنها اذ التجلي

انفسی حاصل نشود پس نه حقیقت اسلام متحقق گردد ونه کمال ایمان میسر پس دخول در زمرهٔ عباد (بالضم گروه ۱۲ — یعنی عباد الله ۱۲) ووصول بدرجهٔ اوتاد[۱] چگونه خواهد شد باوجودے که این فنا قدم اول است که در درجات ولایت نهاده مے شود وکمال اسبق است که ببدایت حاصل میگردد بناء علی ذلک سزاوار است که از اول ولایت حال آخر آن قیاس کرده شود واز بدایت آن درجهٔ نهایت آن وبر آئینه چه خوش گفته شده است بزبان فارسی ع

قیاس کن ز گلستان من بهار مرا (یعنی قیاس کرده شود ۱۲)

ونیز ع

سالے که نکواست از بهارش پیدا است (یعنی ظاهر است ۱۲)

وولایت را درجات اند بعضها[۲] فوق بعض زیرا که بر قدم هر نبی ولایت است مخصوص بآن (نبی ۱۲) واقصی (آخرترین ۱۲) درجات آن همان درجه ایست که بر قدم پیغمبر ما است (محمد صلے الله علیه وسلم وبارک ۱۲) علیه وعلی جمیع اخوانه (برادرانش ۱۲) من الصلوات اتمها ومن التحیات ایمنها (مبارکترین آنها ۱۲) زیرا که تجلی

۱ قوله اوتاد بالفتح جمع وتد بفتحتین بمعنی میخ وقسمے از اولیاء الله که بهمه عالم چهار تن میباشند ۱۲ ۲ یعنی بعضے ازاں درجها بالا اند از بعض دیگر ۱۲ ۳ بدانکه ولایت بفتح واو قرب بنده را گویند که بحق سبحانه دارد وبالکسر آں معنی را که موجب قبول خلق میشود واهل عالم بدان میگروند وخوارق وتصرفات داخل قسم ثانی است وبرکاتے که بمستعدان میرسد اثر ولایت بالفتح است وکسے باشد که ازاں دو قسم ولایت اور ایکے حاصل باشد ودیگرے بود که از هر دو نصیب وافر داشته باشد یا بشخصے یکے ازاں دو بیشتر بود وبدیگرے کمتر مشائخ نقشبندیه رحمهم الله تعالے را همیشه ولایت بفتح بر ولایت بکسر غالب بوده است واگر بشخصے معتقد ازین عالم انتقال نماید ولایت بکسر را بیکے از مخلصان میگذارد وولایت بفتح را باخود می برد وگاه بحکم زنتے ولایت بکسر را از ولی باز می ستانند ۱۲ ملخص از ملفوظات حضرت خواجه محمد عبد الباقی قدس سره که در زبدة المقامات نقل کرده است ۱۲ ۵ التعریب * وقس من حال بستانی ربیعی ۱۲

الذاتی الذی لا اعتبار فیه للاسماء والصفات والشیون والاعتبارات لا بالایجاب و لا بالسلب مخصوص بولایته علیه الصلوة والسلام وخرق جمیع الحجب الوجودیة والاعتباریة علما وعینا یتحقق فی هذا المقام ثم یحصل الوصل عریانا ویتحقق الوجد حقیقة لا حسبانا وللکمل من متابعیه علیه الصلوة والتحیة نصیب کامل وحظ وافر من هذا المقام العزیز وجوده فعلیکم باتباعه صلی الله تعالی علیه وسلم ان کنتم متوجهین الی تحصیل هذه الدولة القصوی وتکمیل هذه الدرجة العلیا وهذا التجلی الذاتی برقی عند اکثر المشائخ رحمهم الله تعالی سبحانه یعنی ان خرق جمیع الحجب عن حضرت الذات جل سلطانه یکون فی زمان یسیر کالبرق ثم تسدل حجب الاسماء والصفات وتستر سطوات انوار الذات تعالی فیکون الحضور الذاتی لمحة کالبرق والغیبة الذاتیة کثیرة

ذاتی که دراں اسماء وصفات وشیون واعتبارات را اعتبارے نیست نه بایجاب ونه بسلب مخصوص است بولایت آں سرور کائنات علیه الصلوات والتسلیمات والتحیات ودریں مقام خرق جمیع حجب وجودیه واعتباریه علما وعینا متحقق می شود پس دریں وقت وصل عریاں حاصل میگردد ووجد حقیقی محقق میشود نه ظنی وتخمینی وازیں مقام عزیز الوجود نصیب کامل وحظ وافر حاصل است مرکمل تابعان آں سرور را علیه الصلوة والسلام والتحیة پس لازم گیرید متابعت آنحضرت را صلی الله تعالی علیه وآله وسلم اگر شمایان بتحصیل ایں دولت قصوی وتکمیل ایں درجه علیا متوجه اید. وایں تجلی ذاتی برقی است نزدیک اکثر مشائخ رحمهم الله تعالے سبحانه یعنے خرق جمیع حجب از حضرت ذات جل سلطانه مانند برق بزمان یسیر می باشد بعد ازیں حجب اسماء وصفات انداخته شود وسطوات انوار ذات تعالے مستور ساخته شود پس حضور ذاتی مثل برق یک لمحه باشد وغیبت ذاتیه زیاده تر وبیش اکابر نقشبندیه قدس

ل قوله اسماء وصفات وشیون واعتبارات بدانکه فرق در ہر چہار ایں مراتب ازبس دقیق است ودر مکاتیب دیگر مذکور من شاء فلیرجع الیها ۱۲ ۲ قوله خرق بالفتح دریدن وبریدن وقوله حجب بضمتین جمع حجاب بروزن کتاب بمعنے پرده ۱۲ ۳ بالضم بمعنی برہنه یعنی بدوں اعتبار زاید بر ذات مجرده صرفه ۱۲ ۵ یعنی ذہنیه وخارجیه ۱۲

جدا وعند اکابر المشائخ النقشبندیة قدس الله تعالی اسرارهم هو الحضور الذاتی دائما ولا عبرة عندهم للحضور الزائل المتبدل بالغیبة فیکون کمال هؤلاء الاکابر فوق جمیع الکمالات ونسبتهم فوق جمیع النسب کما وقع فی عباراتهم ان نسبتنا فوق جمیع النسب وارادوا بالنسبة الحضور الذاتی الدائمی واعجب من ذلک ان النهایة فی طریقة هؤلاء الکمل مندرجة فی البدایة واقتداءهم فی ذلک بصحابة رسول الله صلی الله تعالی علیه وعلیهم وسلم وبارک فانهم فی اول صحبة النبی علیه الصلوة والسلام والتحیة نالوا ما یتیسر فی النهایة وذلک باندراج النهایة فی البدایة فکما کانت ولایة محمد رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم فوق جمیع ولایات الانبیاء والرسل علیهم الصلوات والتسلیمات کذلک کانت ولایة هؤلاء الاکابر فوق جمیع ولایات الاولیاء قدس الله تعالی اسرارهم کیف وان ولایتهم منسوبة الی الصدیق الاکبر نعم لافراد من

الله تعالے اسرارہم ایں حضور ذاتی دائمی است ونزد ایں بزرگ واراں حضور زائل متبدل بالغیبت را اعتبارے نیست پس کمال ایں اکابر فوق جمیع کمالات است ونسبت ایشاں فوق جمیع نسب چناں که درعبارات شاں واقع شده ان نسبتنا فوق جمیع النسب واز نسبت حضور ذاتی دائمی مراد داشته اند وعجیب تریں ایں ہمه آں که در طریقه ایں کمل نہایت دربدایت مندرج است واقتداء ایشاں دریں امر بصحابه رسول الله است صلی الله تعالی علیه وعلیهم وسلم وبارک زیراکه ایشاں در اول صحبت نبی علیه الصلوة والسلام والتحیة چیزے یافتند که در نہایت کار میسر گردد وایں بسبب اندراج نہایت است در بدایت پس چنانکه ولایت محمد رسول الله صلی الله تعالے علیه وآله وسلم فوق جمیع ولایات انبیاء ورسل است علیهم الصلوات والتسلیمات ہمچنیں ولایت ایں اکابر فوق جمیع ولایات اولیا است قدس الله تعالے اسرارہم چگونه فوق نباشد حال آں که ولایت ایشاں منسوب است بصدیق اکبر رضی الله تعالی عنه آرے بعضی

كُمَّلِ الْمَشَائِخِ قَدْ حَصَلَتْ هٰذِهِ النِّسْبَةُ (مِنَ السَّلَاسِلِ الْاُخَرِ ۱۲) لٰكِنْ بِاقْتِبَاسٍ مِنْ وَلَايَةِ الصِّدِّيْقِ الْاَكْبَرِ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ كَمَا اَخْبَرَ اَبُوْ سَعِيْدٍ (الخراز ۱۲) عَنْ دَوَامِ هٰذَا الْحَدِيْثِ وَقَدْ وَصَلَتْ حُجَّةُ (كما مر ۱۲) الصِّدِّيْقِ الْاَكْبَرِ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ اِلٰى هٰذَا الشَّيْخِ اَبِيْ سَعِيْدٍ كَمَا نَقَلَ صَاحِبُ النَّفَحَاتِ وَالْغَرَضُ مِنْ اِظْهَارِ بَعْضِ كَمَالَاتِ هٰذِهِ الطَّرِيْقَةِ الْعَلِيَّةِ النَّقْشَبَنْدِيَّةِ تَرْغِيْبُ الطُّلَّابِ اِلٰى هٰذِهِ الطَّرِيْقَةِ وَاِلَّا (ان لا ۱۲) مَالِيْ وَلِشَرْحِ كَمَالَاتِهَا كَمَا قَالَ الْمَوْلَوِيُّ (الرومی قدس سره ۱۲) فِي الْمَثْنَوِيِّ ؎

شرح او حیف است با اہل جہان (بالفتح ظلم وستم وجور ۱۲)
ہمچوں راز عشق باید در نہاں
لیک گفتم وصف او تا رہ برند
پیش ازاں کز فوت آں حسرت خورند (بالفتح درگذشتن ۱۲)

وَالسَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَعَلٰى جَمِيْعِ مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى ۞

افراد از کمل مشائخ حصول این نسبت متحقق (از سلاسل دیگر ۱۲) شده ولیکن این حصول باقتباس است از ولایت صدیق اکبر رضی اللہ تعالےٰ عنہ چنانکہ شیخ ابوسعید (خراز کہ شمہ از حال او شاں در حاشیہ مکتوب اول مذکور شدہ ۱۲) از دوام این حدیث خبر دادہ و حجہ حضرت صدیق اکبر رضی اللہ تعالےٰ عنہ بشیخ ابوسعید مذکور رسیدہ چنانچہ صاحب نفحات آوردہ است وغرض از اظہار بعض کمالات این طریقہ علیہ نقشبندیہ ترغیب طالبان است باین طریقہ علیہ ورنہ مرا بشرح کمالات این طریقہ چہ نسبت. مولائے روم در مثنوی فرمودہ ؎

شرح او حیف است الخ

برشما باد اسلام و نیز کو تابع ہدیٰ است ۞

مکتوب بست و دوم (۲۲)

ترجمہ از مصحح

اُرْسِلَ اِلَى الشَّيْخِ عَبْدِ الْمَجِيْدِ بْنِ الشَّيْخِ مُحَمَّدٍ الْمُفْتِيِّ اللَّاهُوْرِيِّ فِيْ بَيَانِ وَجْهِ التَّعَلُّقِ بَيْنَ الرُّوْحِ وَالنَّفْسِ وَبَيَانِ

مکتوب بست و دوم بشیخ عبدالمجید پسر شیخ محمد مفتی لاہوری صدور یافتہ در بیان جہت تعلق میان روح ونفس و بیان عروج ونزول

عُرُوْجِهِمَا وَنُزُوْلِهِمَا وَبَيَانِ فَنَاءِ الْجَسَدِيِّ وَالرُّوْحِيِّ وَبَقَائِهِمَا وَبَيَانِ مَقَامِ الدَّعْوَةِ وَالْفَرْقِ بَيْنَ الْمُسْتَهْلِكِيْنَ (ای بقاء الجسدی والروحی ۱۲) مِنَ الْاَوْلِيَاءِ وَالرَّاجِعِيْنَ اِلَى الدَّعْوَةِ سُبْحَانَ مَنْ جَمَعَ بَيْنَ النُّوْرِ وَالظُّلْمَةِ وَقَرَنَ اللَّامَكَانِيَّ الْمُتَبَرِّيَ عَنِ الْجِهَةِ مَعَ الْمَكَانِيِّ الْحَاصِلِ فِي الْجِهَةِ فَحَبَّبَ الظُّلْمَةَ اِلَى النُّوْرِ فَعَشِقَ بِهَا وَامْتَزَجَ مَعَهَا بِكَمَالِ الْمَحَبَّةِ لِيَزْدَادَ بِهٰذَا التَّعَلُّقِ جِلَاءُهٗ وَيَكْمُلَ بِمُجَاوَرَةِ الظُّلْمَةِ صَفَاءُهٗ كَالْمِرْاٰةِ اِذَا اُرِيْدَ صِقَالَتُهَا وَقُصِدَ ظُهُوْرُ لَطَافَتِهَا تُرِّبَتْ اَوَّلًا لِيَظْهَرَ بِمُجَاوَرَةِ الظُّلْمَةِ التُّرَابِيَّةِ صَفَاءُهَا وَيَزْدَادَ بِتَعَلُّقِ الْكَثَافَةِ الطِّيْنِيَّةِ بَهَاءُهَا فَنَسِيَ ذٰلِكَ النُّوْرُ مَا حَصَلَ لَهٗ اَوَّلًا مِنْ شُهُوْدِهِ الْقُدُسِيِّ بَلْ جَهِلَ نَفْسَهٗ وَتَوَابِعَهُ الْوُجُوْدِيَّةَ بِاسْتِغْرَاقِهٖ فِيْ شُهُوْدِ مَعْشُوْقِهِ الظُّلْمَانِيِّ وَتَعَلُّقِهٖ بِالْهَيْكَلِ الْهَيُوْلَانِيِّ فَصَارَ مِنْ

ایشاں و بیان فناء جسدی و روحی و بقائے ایشاں و بیان مقام دعوت و بیان فرق میان آناں کہ از اولیاء مستہلک اند (فانی اند ۱۲) و آناں کہ بمقام دعوت راجع. پاک است و منزہ ذاتے کہ (حق سبحانہ وتعالیٰ ۱۲) نور (روح ۱۲) را با ظلمت (نفس ۱۲) جمع کرد و لامکانی (روح ۱۲) را کہ از جہت (سمت وطرف ۱۲) بری است با مکانے کہ در جہت است ہم قرین ساخت و ظلمت (نفس ۱۲) را بنظر نور محبوب گردانید پس آں نور فریفتہ شد بروے و بکمال محبت اختلاط کرد با وے تا بایں تعلق افزوں گردد جلاء[1] او و بمجاورہ (ہمسائگی وقرب ۱۲) ظلمت (تاریکی ۱۲) کامل شود صفائی او ہمچو آئینہ کہ چوں صقالتش[2] خواہند و اظہار لطافتش[3] را قصد کنند اولش خاک آلودہ گردانند تا بمجاورت ظلمت ترابیہ[4] صفائی او ظاہر گردد و بباعث تعلق کثافت[5] طینیہ[6] بہاء[7] او افزوں شود پس آں نور بباعث استغراق در شہود معشوق ظلمانی[8] و تعلق بہ ہیکل[9] ہیولانی[10] فراموش نمود آنچہ او را بیشتر حاصل بود از شہود قدسی خود بلکہ از ذات خویش و توابع وجود ہم بے خبر گشت (بیان آنچہ گذشت ۱۲) پس آن نور

۱ قولہ جلا بالکسر از زنگ پاک کردہ روشن ساختن ۱۲ غ ۲ قولہ صقالت بکسر اول صیقل کردن ۱۲ غ ۳ قولہ لطافت بفتح اول تازگی وتری ۱۲ ۴ قولہ ترابیہ منسوب است بہ تراب بضم اول بمعنی خاک ۱۲ ۵ قولہ کثافت بفتح ضد لطافت ۱۲ غ ۶ قولہ طینیہ منسوب است بہ طین بالکسر بمعنی گل ۱۲ ۷ قولہ بہاء بفتح روشنی و رونق و زیبائی و در فارسی بمعنی قیمت در آید و درین جا ہر یکے ازینہا محتمل است ۱۲ ۸ قولہ ظلمانی بفتحتین تاریک و این منسوب بظلم کہ بفتحتین است نہ بضم بمعنی تاریک شدن والف ونون ماقبل یائے نسبت در بعض محل زاید آرند چنانچہ در نورانی وحقانی وجسمانی ۱۲ غیاث ۹ قولہ ہیکل بالفتح جثہ بزرگ واسپ دراز جسم وشکوہ وعظمت و بناے بلند و بتخانہ وصورت وشکل وحمائل ۱۲ غیاث ۱۰ قولہ ہیولانی منسوب بہ ہیولا کہ مادہ ہر شے را گویند و در حالت نسبت نون زاید ہم می آرند چنانچہ ربانی وروحانی ۱۲ غیاث. اللہم اغفر لکاتبہ ولمن سعی فیہ ولوالدیہم اجمعین برحمتک یا ارحم الراحمین آمین یارب العالمین.

أَصْحَابُ الْمَشْئَمَةِ فِي مُصَاحَبَتِهِ وَضَاعَ مِنْ كَرَامَاتِ الْمَيْمَنَةِ فِي مُجَاوَرَتِهِ فَإِنْ بَقِيَ فِي مَضِيْقِ هٰذَا الْاِسْتِغْرَاقِ وَلَمْ يَتَخَلَّصْ إِلٰى فَضَاءِ الْإِطْلَاقِ فَالْوَيْلُ لَهُ كُلَّ الْوَيْلِ لِمَا لَمْ يَتَيَسَّرْ لَهُ مَا هُوَ الْمَقْصُوْدُ مِنْهُ وَضَاعَ جَوْهَرُ اسْتِعْدَادِهِ فَضَلَّ ضَلَالًا بَعِيْدًا وَإِنْ سَبَقَتْ لَهُ الْحُسْنٰى وَأَدْرَكَتْهُ الْعِنَايَةُ الْقُصْوٰى دَفَعَ رَأْسَهُ وَتَذَكَّرَ مَا ضَلَّ عَنْهُ فَرَجَعَ الْقَهْقَرٰى قَائِلًا ؎

إِلَيْكَ يَا مُنْيَتِيْ حَجِّيْ وَمُعْتَمَرِيْ
إِنْ حَجَّ قَوْمٌ إِلٰى تُرْبٍ وَّأَحْجَارِ

وَإِنْ حَصَلَ لَهُ الْاِسْتِغْرَاقُ ثَانِيًا فِيْ شُهُوْدِ الْمَطْلُوْبِ الْأَقْدَسِ عَلٰى أَحْسَنِ طُرُقٍ وَتَيَسَّرَ لَهُ التَّوَجُّهُ إِلَى الْجَنَابِ الْمُقَدَّسِ بِأَكْمَلِ وُجُوْهٍ تَبِعَهُ الظُّلْمَةُ وَانْدَرَجَتْ فِيْ غَلَبَاتِ أَنْوَارِهِ فَإِذَا بَلَغَ هٰذَا الْاِسْتِغْرَاقُ إِلٰى أَنْ نَسِيَ الْمُتَعَلَّقَ الظُّلْمَانِيَّ

در مصاحبتش از اصحاب مشئمه[1] (چپ ۱۲) گردید و در مجاورتش فضائل میمنه را ضائع نمود پس اگر در تنگ نائے (راست ۱۲) این استغراق باقی ماند و بفضائے[2] اطلاق نرسید وائے است بر او ہزار وائے زیرا آنکہ از وجودش آنچہ مقصود بود میسّر نہ گردید و جوہر استعدادش نیز بضیاع[3] الجامید فضل ضلالا بعیدا[4] و اگر[5] سابقا مقرر شد برائے او حسنٰی (نیکوئی ۱۲) و یافت او را عنایت قصوی (بیشتر پیشتی کرد ۱۲) (عالی ۱۲) خود را متوجہ ساخت و آنچہ از و گم شدہ بود بیاد آورد. پس رجعت قہقری[6] نمود قائلاً (گویاں ۱۲) ؎

اے امیدم سوئے تو بس عمرہ و حج من است
حج گو میکرد قومے جانب خاک و حجر

و اگر او را بار دوم در شہود مطلوب اقدس باحسن طرق استغراق حاصل گردید و توجہ بجناب مقدس باکمل وجوہ متیسر اندرین وقت ظلمت بدامن او خواہد آویخت و در غلبات انوار او مندرج خواہد شد و دران زمان کہ این استغراق بدین حدّ انجامد کہ متعلق ظلمانی خودش را بہ ہر نہج

۱؎ قولہ مشئمہ و میمنہ اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سورہ واقعہ واقع است فاصحاب المیمنۃ ما اصحاب المیمنۃ و اصحاب المشئمۃ ما اصحاب المشئمۃ یعنی پس یاران دست راست چہ برتر اند یاران دست راست و یاران دست چپ چہ فروتر اند یاران دست چپ ۱۲
۲؎ بفتح ضاد معجمہ زمین فراخ و فراخی زمین و کشادگی صحن خانہ و میدان ۱۲ غ ۳؎ قولہ ضیاع بفتح مصدر ضاع یضیع بمعنی ہلاک شدن ۱۲ ۴؎ قولہ فضل ضلالا بعیدا یعنی پس گمراہ شد گمراہ شدن دور دراز ۱۲ ۵؎ قولہ و اگر سابقا مقرر شد الخ اشارتست بآیہ کریمہ کہ در پارۂ اقترب و سورہ انبیاء واقع است یعنی ان الذین سبقت لہم منا الحسنی اولئک عنہا مبعدون یعنی بدرستی آنانکہ سبقت بردہ است برائے آنہا از ما نیکوئی آن گروہ ازاں دور کردہ شدگانند ۱۲ ۶؎ قہقری بفتح ہر دو قاف در میان شان ہائے ساکنہ است و بعد رائے مہملہ در آخر الف است کہ بصورت یا نوشتہ شود بمعنی بجانب پاشنہ خود رفتن در قاموس است القہقری الرجوع الی خلف ۱۲ ۷؎ قولہ الیک یا منیتی الخ منیہ بالضم امید و آرزو. و قولہ ترب بالضم خاک و قولہ احجار بالفتح جمع حجر بفتحتین بمعنی سنگ و قولہ معتمر بصیغہ اسم مفعول از اعتمار بمعنی عمرہ کردن مضاف بیائے متکلم بدانکہ خاک و سنگ
اینجا عبارت است از صورت کعبہ معظمہ و مراد از مخاطب بالیک یا منیتی حقیقت کعبہ کہ حق جل و علا است ۱۲

رَأْسًا وَجَهِلَ نَفْسَهُ وَتَوَابِعَ وُجُوْدِهِ كُلِّيَّةً فَاسْتَهْلَكَ فِيْ مُشَاهَدَةِ نُوْرِ الْأَنْوَارِ وَحَصَلَ لَهُ حُضُوْرُ (فنی ۱۲) الْمَطْلُوْبِ وَرَاءَ الْأَسْتَارِ تَشَرَّفَ بِالْفَنَاءِ الْجَسَدِيِّ وَالرُّوْحِيِّ وَإِنْ حَصَلَ لَهُ الْبَقَاءُ بِذٰلِكَ الْمَشْهُوْدِ أَيْضًا بَعْدَ الْفَنَاءِ فِيْهِ فَقَدْ تَمَّتْ لَهُ جِهَتَا الْفَنَاءِ وَالْبَقَاءِ وَصَحَّ عَلَيْهِ إِطْلَاقُ اسْمِ الْوَلَايَةِ ح فَحِيْنَئِذٍ لَا يَخْلُوْ حَالُهُ مِنْ أَمْرَيْنِ إِمَّا الْاِسْتِغْرَاقُ فِي الْمَشْهُوْدِ بِالْكُلِّيَّةِ وَالْاِسْتِهْلَاكُ فِيْهِ عَلَى الدَّوَامِ وَإِمَّا الرُّجُوْعُ إِلٰى دَعْوَةِ الْخَلْقِ إِلَى الْحَقِّ عَزَّ سُلْطَانُهُ بِأَنْ يَصِيْرَ بَاطِنُهُ مَعَ اللهِ سُبْحَانَهُ وَظَاهِرُهُ مَعَ الْخَلْقِ فَيَتَخَلَّصُ النُّوْرُ[1] مِنَ الظُّلْمَةِ الْمُنْدَرِجَةِ فِيْهِ الْمُتَوَجِّهُ إِلَى الْمَطْلُوْبِ وَيَصِيْرُ بِهٰذَا التَّخَلُّصِ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِيْنِ وَهُوَ وَإِنْ لَّمْ يَكُنْ لَهُ فِي الْحَقِيْقَةِ يَمِيْنٌ وَلَا شِمَالٌ[2] لٰكِنَّ الْيَمِيْنَ أَوْلٰى بِحَالِهِ وَأَنْسَبُ بِكَمَالِهِ لِجَامِعِيَّتِهِ الْجِهَةَ الْخَيْرِيَّةَ مَعَ اشْتِرَاكِهِمَا فِي الْيُمْنِ وَالْبَرَكَةِ كَمَا وَقَعَ فِيْ شَأْنِهِ عَزَّ شَأْنُهُ كِلْتَا يَدَيْهِ[3] يَمِيْنٌ وَتَنْزِلُ تِلْكَ الظُّلْمَةُ مِنْ ذٰلِكَ النُّوْرِ فِيْ مَقَامِ

فراموش سازد و از ذات و توابع وجود خود کلیۃً بے خبر ماند و در مشاہدہ نور الانوار مستہلک شود و حضور مطلوب او را از ورائے استار (فنا ۱۲) حاصل گردد (پردہا ۱۲) بفنائے جسدی و روحی مشرف خواہد گردید و اگر نیز میسر شد او را بقا بدین مشہود بعد از فنا دران پس ہر دو جہت بقا و فنا بتمام و کمال او را حاصل شد و الکنون اطلاق اسم ولایت بران راست آمد پس درین صورت حالش از دو امر خالی نیست استغراق صرف است در مشہود خود کلیۃ و استہلاک محض است در وے علی الدوام یا رجوع است بدعوت خلق بحضرت حق عز سلطانہ بنہجیکہ باطنش بحق سبحانہ باشد و ظاہرش بخلق و اندرین وقت نور از دست ظلمتے کہ در وے مندرج است و متوجہ بمطلوب خود رہائی یابد و بدین رہائی از اصحاب یمین گردد (راست ۱۲) و او را اگرچہ فی الحقیقت نہ یمین است و نہ شمال (یعنی دو رحرا ۱۲) ولیکن یمین بحال او اولے است و بکمال او انسب (چپ ۱۲) بسبب جامعیت آں جہت خیریت را با وجود (جامع بودن ۱۲) اشتراک ہر دو در یمن و برکت چنانچہ در شان آں (یمین و شمال ۱۲) عز شانہ وارد است کلتا یدیہ یمین و آں ظلمت (ہر دو دست او راست است ۱۲) ازاں نور در مقام عبادت و اداء طاعت فرود آید

۱؎ بالتذکیر کما فی سائر نسخ القلمیۃ الموجودۃ عندنا موقوع علی انہ نعت النور او بالتانیث و مشی علیہ المعرب مجرور علی انہ نعت للظلمۃ ہذا و اللہ اعلم و علمہ اتم ۲؎ اما مجہول ای استہلکہ اللہ تعالی او معروف ای استہلک ہو نفسہ ۱۲ ۳؎ قال المعرب رواہ مسلم عن عبد اللہ بن عمرو و الترمذی عن ابی ہریرۃ بلفظ و کلتا یدای ذی یمین مبارکۃ ۱۲

الْعِبَادَةِ وَاَدَاءِ الطَّاعَةِ وَنَعْنِيْ بِالنُّوْرِ اللَّامَكَانِيّ[3] الرُّوْحَ بَلْ خُلَاصَتَهٗ وَبِالظُّلْمَةِ الْمُقَيِّدَةِ بِالْجِهَةِ النَّفْسَ وَكَذَا الْمُرَادُ بِالْبَاطِنِ وَالظَّاهِرِ فَاِنْ قَالَ قَائِلٌ اِنَّ لِلْاَوْلِيَاءِ الْمُسْتَهْلِكِيْنَ (الروح والنفس) اَيْضًا شُعُوْرًا بِالْعَالَمِ وَتَوَجُّهًا اِلَيْهِ وَاخْتِلَاطًا مَعَ بَنِيْ نَوْعِهِمْ فَمَا مَعْنَى الْاِسْتِهْلَاكِ وَالتَّوَجُّهِ بِالْكُلِّيَّةِ عَلَى الدَّوَامِ وَمَا الْفَرْقُ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْمَرْجُوْعِيْنَ اِلَى الْعَالَمِ لِلدَّعْوَةِ قُلْنَا اِنَّ الْاِسْتِهْلَاكَ وَالتَّوَجُّهَ بِالْكُلِّيَّةِ عِبَارَةٌ عَنْ تَوَجُّهِ الرُّوْحِ وَالنَّفْسِ مَعًا بَعْدَ انْدِرَاجِ النَّفْسِ فِيْ اَنْوَارِ الرُّوْحِ كَمَا مَرَّتِ الْاِشَارَةُ اِلَيْهِ وَالشُّعُوْرُ بِالْعَالَمِ وَنَحْوِهٖ اِنَّمَا يَكُوْنُ بِالْحَوَاسِ وَالْقُوٰى وَالْجَوَارِحِ الَّتِيْ هِيَ كَالتَّفَاصِيْلِ لِلنَّفْسِ فَالْمُجْمَلُ الْمُلَخَّصُ مُسْتَهْلِكٌ فِيْ ضِمْنِ اَنْوَارِ الرُّوْحِ فِيْ مُطَالَعَةِ الْمَشْهُوْدِ وَتَفْصِيْلُهٗ بَاقٍ عَلَى الشُّعُوْرِ السَّابِقِ مِنْ غَيْرِ تَطَرُّقِ فُتُوْرٍ فِيْهِ بِخِلَافِ الْمَرْجُوْعِ اِلَى الْعَالَمِ فَاِنَّ نَفْسَهٗ بَعْدَ كَوْنِهَا مُطْمَئِنَّةً تَخْرُجُ مِنْ تِلْكَ الْاَنْوَارِ لِلدَّعْوَةِ وَيَحْصُلُ لَهُ الْمُنَاسَبَةُ مَعَ الْعَالَمِ فَيَقَعُ الدَّعْوَةُ بِسَبَبِ تِلْكَ

ومراد ما ازاں نور لامکانی روح است بلکہ خلاصۂ او و از ظلمت مقیدہ بجہت نفس و ہمیں است مراد ما (یعنی مراد ما[۱۲]) از باطن و ظاہر اگر کسے گوید کہ اولیاء (است[۱۲]) مستہلکین (در قول ما باطنش بحق ظاہرش بخلق[۱۲]) را نیز شعور است بعالم (دانستن) و توجہ است باں (ودریافتن[۱۲]) و اختلاط است با بنی نوع خود (آدمیان[۱۲]) پس معنی استہلاک و توجہ تام علی الدوام چیست و چہ فرق است میان شاں و میان مرجوعین بعالم از برائے دعوت۔ گوئیم کہ استہلاک و توجہ تام عبارت است از توجہ روح و نفس معاً بعد از اندراج نفس در انوار روح چنانچہ اشارتے بہ آں رفت[۱] و شعور بعالم و مانند[۲] آں بحواس و قوے و جوارح میباشد نہ بغیر پس مجمل ملخص مستہلک است در ضمن انوار روح بمطالعہ مشہود و تفصیل او بر شعور سابق باقی است بے آنکہ فتورے دراں راہ یابد بہ خلاف آں کہ مرجوع است بعالم زیراں کہ نفس او بعد از حصول اطمینان بیروں مے آید ازاں انوار برائے دعوت و اورا بعالم مناسبت حاصل مے شود و بہ سبب ایں مناسبت دعوتش در معرض اجابت در آید و اما بیان ایں کہ نفس مجمل است

[۱] یعنی در قول او اندریں وقت ظلمت بدامن او خواہد آویخت الخ [۲] یعنی توجہ و اختلاط با بنی نوع خود[۱۲] اللہم اغفر لکاتبہ ولمن سعی فیہ[۱۲]

الْمُنَاسَبَةِ فِيْ مَعْرِضِ الْاِجَابَةِ وَاَمَّا اَنَّ النَّفْسَ مُجْمَلَةٌ وَالْحَوَاسَّ وَنَحْوَهَا تَفَاصِيْلُهَا فَلِاَنَّ النَّفْسَ لَهَا تَعَلُّقٌ بِالْقَلْبِ الصَّنَوْبَرِيِّ وَهُوَ الْمُتَعَلِّقُ لِلرُّوْحِ بِتَوَسُّطِ الْحَقِيْقَةِ الْجَامِعَةِ الْقَلْبِيَّةِ وَالْفُيُوْضُ الْوَارِدَةُ مِنَ الرُّوْحِ تَرِدُ اِجْمَالًا اَوَّلًا عَلَيْهَا ثُمَّ بِتَوَسُّطِهَا اِلٰى سَائِرِ الْقُوٰى وَالْجَوَارِحِ تَفْصِيْلًا فَخُلَاصَتُهَا مَوْجُوْدَةٌ فِي النَّفْسِ اِجْمَالًا فَظَهَرَ الْفَرْقُ بَيْنَ الْفَرِيْقَيْنِ وَمِمَّا يَنْبَغِيْ اَنْ يُعْلَمَ اَنَّ الطَّائِفَةَ الْاُوْلٰى مِنْ اَرْبَابِ السُّكْرِ وَالثَّانِيَةَ مِنْ اَرْبَابِ الصَّحْوِ وَالشَّرَافَةُ لِلْاُوْلٰى وَالْفَضِيْلَةُ لِلْاُخْرٰى وَالْمَقَامُ الْاَوَّلُ مُنَاسِبٌ لِلْوِلَايَةِ وَالثَّانِيْ لِلنُّبُوَّةِ شَرَّفَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ بِكَرَامَاتِ الْاَوْلِيَاءِ وَثَبَّتَنَا عَلٰى كَمَالِ مُتَابَعَةِ الْاَنْبِيَاءِ صَلَوَاتُ اللّٰهِ تَعَالٰى وَسَلَامُهٗ عَلٰى نَبِيِّنَا وَعَلَيْهِمْ وَعَلٰى جَمِيْعِ اِخْوَانِهٖ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ الْمُقَرَّبِيْنَ وَ

و حواس و امثال او شاں تفاصیل او پس بجہت[۱] آں کہ نفس را تعلق است بقلب[۲] صنوبری و او[۳] متعلق روح است بتوسط حقیقت جامع (بفتح لام[۱۲]) قلبیہ و فیوضات وارده از روح اول برآں (بر نفس[۱۲]) نزول کنند بطریق اجمال باز بوساطت آں (نفس[۱۲]) بر سائر قوے و جوارح علی التفصیل (نزول کنند[۱۲])۔ پس خلاصہ ایں ہا اجمالا در نفس موجود است ازیں جا (یعنی حواس و قوی و جوارح[۱۲]) فرق بین الفریقین بوضوح انجامید و باید (یعنی مستہلکین و مرجوعین[۱۲]) دانست کہ طائفہ اول از ارباب سکر[۴] اند و ثانی از ارباب[۵] صحو و شرافت اول راست (عروج و بلندی[۱۲]) و فضیلت دیگرے را و مقام اول مناسب (بزرگی[۱۲]) است بولایت و ثانی بہ نبوت حق سبحانہ ما یاں را بکرامات اولیاء مشرف گرداناد و بر کمال متابعت انبیاء ثابت داراد۔ صَلَوَاتُ اللّٰهِ وَسَلَامُهٗ عَلٰى نَبِيِّنَا وَعَلَيْهِمْ وَعَلٰى جَمِيْعِ اِخْوَانِهٖ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ الْمُقَرَّبِيْنَ وَالْعِبَادِ

[۱] یعنی ثابت است بدلیل آنکہ[۱۲] [۲] یعنی مضغہ لحم کہ بجانب چپ ودیعت نہادہ اند[۱۲] [۳] قولہ او یعنی قلب صنوبری متعلق روح است۔ یعنی روح باو متعلق است بتوسط حقیقت جامعہ قلبیہ یعنی قلب حقیقی مراد ایں است کہ روح را فی الحقیقت تعلق است بقلب حقیقی و قلب حقیقی را تعلق است بقلب صنوبری و نفس را ہم تعلق است بقلب صنوبری پس فیوضات وارده از روح اول الخ[۱۲] [۴ و ۵] قولہ ارباب سکر و ارباب صحو از اصطلاحات حضرات صوفیہ کرام است فالسکر استیلاء سلطان الحال والصحو العود الی ترتیب الافعال والسکر لارباب القلوب والصحو للمکاشفین بحقائق الغیوب[۱۲] مسلک السلوک[۱۲]

الْعِبَادِ الصَّالِحِيْنَ اِلٰی یَوْمِ الدِّیْنِ اٰمِیْنَ
اَلْمَحْرُوْرُ الدَّاعِیْ وَاِنْ لَّمْ یُحْسِنِ الْعَرَبِیَّةَ
لِعَجَمِیَّتِهٖ لٰکِنْ لَمَّا کَانَ مَکْتُوْبُهُمُ الشَّرِیْفُ
مُحَرَّرًا بِالْکَلِمَاتِ الْعَرَبِیَّةِ اَمْلَی الْقِرْطَاسَ
عَلٰی نَحْوِ اِمْلَائِهِمْ وَالسَّلَامُ خِتَامُ الْکَلَامِ

الصالحین الی یوم الدین آمین
کاتب الحروف دعا گو اگرچہ بجہت عجمیت
خود عربیت را چنانکہ باید نمی دانست لیکن
چوں مکتوب شریف شان بکلمات عربیہ مرقوم
بود بروفق املاء شان املاء نمود. سلام است مہر کلام کرام

مکتوب بست وسوم[۲۳]

ترجمہ از مصحح

اُرْسِلَ اِلٰی عَبْدِ الرَّحِیْمِ الْمُشْتَهِرِ
بِخَانْ خَانَانْ فِیْ جَوَابِ کِتَابَتِهٖ فِی الْمَنْعِ
عَنْ اَخْذِ الطَّرِیْقِ مِنَ النَّاقِصِ وَبَیَانِ
مَضَرَّتِهٖ وَالْمَنْعِ عَنِ الْاَلْقَابِ الشَّبِیْهَةِ
بِاَهْلِ الْکُفْرِ نَجَّانَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَاِیَّاکُمْ
عَنِ الْمَقَالِ الْخَالِیْ عَنِ الْحَالِ وَالْعِلْمِ الْمُعَرَّا
عَنِ الْاَعْمَالِ بِحُرْمَةِ سَیِّدِ الْبَشَرِ الْمَبْعُوْثِ
اِلَی الْاَسْوَدِ وَالْاَحْمَرِ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ مِنَ
الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ
اَکْمَلُهَا وَیَرْحَمُ اللّٰهُ عَبْدًا قَالَ اٰمِیْنَا
یَبْلُغُ رَسَالَتَکُمُ الْاَخُ الصَّالِحُ الصَّادِقُ
تَبْلِیْغًا وَحَکٰی عَنْ جَنَابِکُمْ بِلِسَانِ
التَّرْجُمَانِ مَا حَکٰی فَاَنْشَدْتُ ؎

مکتوب بست وسوم بہ عبد الرحیم المشہور
بخان خانان صدور یافتہ بجواب مکتوب او در
منع نمودن از اخذ طریق از پیر ناقص و در بیان
مضرت او و زجر کردن از القابے کہ شبیہ اند
باہل کفر۔ حق سبحانہ وتعالے ما یاں وشمایاں را
از قال خالی از حال وعلم معرا از اعمال
نجات بخشد بحرمت سید البشر کہ مبعوث است
باسود و احمر علیہ وعلی آلہ من
الصلوات افضلہا ومن التسلیمات
اکملہا ورحم کناد حق تعالی بر کسیکہ آمین گفت
برادر باسعادت وصداقت مکتوب شما رسانید
واز جناب شما بزبان ترجمان حکایت نمود آنچہ
نمود پس ایں شعر بخواندم ؎

ـــــــــ

[۱] غیر عربی بدن ۱۲ [۲] قولہ ترجمان بالفتح وجیم مضموم بمعنی فصیح وتیز زبان وخوش تقریر وکسیکہ دانندۂ دو زبان باشد ۱۲
اللہم اغفر لکاتبہ ۱۲

اَهْلًا لِّسُعْدٰی وَالرَّسُوْلِ وَحَبَّذَا
وَجْهُ الرَّسُوْلِ لِحُبِّ وَجْهِ الْمُرْسِلِ
اِعْلَمْ اَیُّهَا الْاَخُ الْقَابِلُ لِظُهُوْرِ الْکَمَالَاتِ
اَظْهَرَ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَتَعَالٰی فِعْلَکُمْ مِنَ
الْقُوَّةِ اِنَّ الدُّنْیَا مَزْرَعَةُ الْاٰخِرَةِ فَوَیْلٌ
لِمَنْ لَمْ یَزْرَعْ فِیْهَا وَعَطَّلَ اَرْضَ الْاِسْتِعْدَادِ
وَاَضَاعَ بَذْرَ الْاَعْمَالِ وَمِمَّا یَنْبَغِیْ اَنْ یُّعْلَمَ
اَنَّ اِضَاعَةَ الْاَرْضِ وَتَعْطِیْلَهَا اِمَّا بِاَنْ لَّا
یَزْرَعَ فِیْهَا شَیْئًا اَوْ اَلْقٰی فِیْهَا بَذْرًا خَبِیْثًا
فَاسِدًا وَهٰذَا الْقِسْمُ مِنَ الْاِضَاعَةِ اَشَدُّ
مَضَرَّةً وَاَکْثَرُ فَسَادًا مِنَ الْقِسْمِ الْاَوَّلِ کَمَا
لَا یَخْفٰی وَخُبْثُ الْبَذْرِ وَفَسَادُهٗ بِاَنْ اَخَذَ
الطَّرِیْقَ مِنَ السَّالِکِ النَّاقِصِ وَسَلَکَ
مَسْلَکَهٗ لِاَنَّ النَّاقِصَ صَاحِبُ هَوًی
مُتَّبِعٌ وَمَا یَشُوْبُ بِالْهَوٰی لَا یُؤَثِّرُ وَ
اِنْ اَثَّرَ اَعَانَ عَلَی الْهَوٰی فَیَحْصُلُ ظُلْمَةٌ
عَلٰی ظُلْمَةٍ وَلِاَنَّ النَّاقِصَ لَا یُمَیِّزُ بَیْنَ

مرحبا گفتم بسعدیٰ وقاصدش فرخندہ روئے
از برائے الفت روئے رضائے مرسلے
اے برادر قابل ظہور کمالات حق سبحانہ وتعالے
فعلیت[۱] شما را از قوت بمنصہ[۲] ظہور جلوہ دہد
بدانکہ[۳] دنیا مزرعت آخرت است ولئے است
بر آں کس کہ درو چیزے نکارید وزمین استعداد
خود را معطل داشت وبذر[۴] اعمال را ضائع ساخت
وباید دانست کہ اضاعت زمین وتعطیل آں
بدو طریق است یکے آنکہ اندرو ہیچ نہ کارد و دیگر
آنکہ تخم ناپاک وبد بریزد وایں قسم از اضاعت
بہ نسبت اول مضرت او اشد است وفساد او اکثر
چنانکہ مخفی نیست وخباثت بذر وفساد آں بدیں
نہج است کہ طریق را از سالک ناقص اخذ نمود
وبمسلکش رفتن گرفت زیرا کہ ناقص را ہوائے
است متبوع ومشوب بہ ہوا را تاثیرے نہ وبر
تقدیر تاثیر اعانت است مر ہوا را پس ثمرۂ آں
ظلمت است بر ظلمت ونیز ناقص را بدیں سبب

ـــــــــ

[۱] قولہ فعلیت شما الخ یعنی آنچہ در استعداد شما است او را بوقوع آرد ۱۲ [۲] قولہ منصہ بفتح میم وفتح نون وتشدید صاد مہملہ مفتوح جائے ظاہر شدن لہذا بلحاظ ہمیں معنی بمعنی تخت یا سریرے کہ عروس را بر آں نشاندہ جلوہ دہند واو را بر داماد ودیگر ناظرین آنجا ظاہر کنند مستعمل وایں لفظ بکسر میم نیز آمدہ وبضم میم بالتشدید نون غلط است ودر صراح بکسر آلہ بر داشتن یعنی تخت وسریرے کہ بداں عروس را از دیگران ممتاز وبلند گرداند ۱۲
[۳] قولہ بدانکہ دنیا مزرعہ آخرت است اشارت است بحدیثے کہ اندریں باب وارد است قال علیہ الصلوۃ والسلام الدنیا مزرعة الآخرة ابیات گر ز دست بشود تخمی بکارد تا برآری خرمنے روز شمار ؛ ورنہ کاری مفلسی یوم التناد ؛ گشتہ مغبون وخاسر بے مراد ؛ تخم را می کارد آبے ہم بپاش ؛ تا بری بود الحصاد از غلہ ہاش ؛ ورنہ یابتی آب دانہ خشک شد ؛ وآں ہمہ رنج وتعب خود لغو بد ؛ آب دہ از چشمۂ چشم الحیواں ؛ تا شود حرث تو سبز وکامراں ؛ کار با ہشیاری وبیداری است ؛ ہر کہ غافل گشت میداں نار لیست ؛ اختتام مثنوی [۴] قولہ بذر بالفتح وبکسر ہر تخمے کہ از نخود کوچک تر باشد وانیجا تخم مطلق مراد است ۱۲ [۵] قولہ اہلا یعنی باہل وخویشان خود آمدی ز در اجانب وبیگانگان عربیان ایں کلمہ بوقت ملاقات میگویند۔ قولہ لسعدیٰ بضم سین مہملہ نام عشیقہ معروفہ است ورسول بمعنی قاصد وسفیر وحبذا بمعنی چہ خوش است ووجہ بمعنی روئے ومرسل بمعنی اسم فاعل یعنی

الطرق الموصلة الى الله سبحانه وبين
الطرق التي لا توصل اليه سبحانه اذ هو
غير واصل قط ولكن لا يميز بين الاستعدادات
المختلفة للطلبة واذا لم يميز طرق الجذبة
عن طرق السلوك فربما كان استعداد
الطالب مناسبا بطريق الجذبة غير مناسب
بطريق السلوك ابتداء والناقص لعدم
التمييز بين الطرق وبين الاستعدادات
المختلفة سلكه طريق السلوك ابتداء
فاضل عن الطريق كما ضل فالشيخ
الكامل المكمل اذا اراد تربية هذا
الطالب وتسليكه احتاج اولا الى ازالة
ما اصاب من السالك الناقص واصلاح
ما فسد بسببه ثم القى البذر الصالح
المناسب لاستعداده في ارض الاستعداد
فينبت نباتا حسنا ومثل كلمة خبيثة
كشجرة خبيثة ن اجتثت من فوق الارض
ما لها من قرار ومثل كلمة طيبة كشجرة
طيبة اصلها ثابت وفرعها في السماء فصحبة

که او اصلا واصل نیست میان طرق موصله
بحق سبحانه ومیان طرق غیر موصله یا و سبحانه انتہائے
نیست. وہم چنین اورا مابین استعدادات مختلفۂ
طالبان تمیزے نه. وچوں آن ناقص طرق جذبه
را از طرق سلوک فرق ننمود پس بسا اوقات استعداد
طالب ابتداء بطریق جذبه مناسب بود وبطریق
سلوک غیر مناسب وناقص بباعث عدم تمیز
میان طرق واستعدادات مختلفه اورا براه سلوک
برد پس گمراه کرد مرید را از راه حق چنانکه
خود گمراه بود پس شیخ کامل مکمل چوں تربیت
وتسلیک این طالب را اراده نماید لامحاله
محتاج باشد اول بازاله چیزے که از سالک
ناقص بآں طالب رسیده وباصلاح آنچه
بسببش فاسد گشته بعد ازاں تخم نیک و
مناسب استعداد طالب در زمین قابلیت او
بریزد پس بروئید روئیدنی زیبا وحال سخن ناپاک
مانند درخت ناپاک است که برکنده شد از
بالائے زمین نیست اورا ہیچ استقرارے وحال سخن پاک مانند
درخت پاک است بیخش استوار وشاخش در آسمان پس صحبت

۱ الحاصل ان الناقص ناقص من وجوه شتى الاول انه محبوس في سجن الهوى اتبع لنفسه هواها الثاني انه لا يميز طريقا عن طريق ولا جذبة عن سلوك ولا صحوا عن سكر الثالث انه لا يميز استعدادا عن استعداد اخر ۱۲ ۲ اشارة الى اية كريمة واقعة في سورة ابراهيم من الجزء الثالث عشر ونظم الاية هكذا ضرب الله مثلا كلمة طيبة كشجرة طيبة الخ ۱۲ ۳ قوله پس صحبت شیخ الخ مولائے روم گفته وچه خوش گفته. ابیات فقر خواہی آن بصحبت قائم است ٭ نه زبانت کار می آید نه دست ٭ دانش انوار است در جان رجال ٭ نے ز راه دفتر و نے قیل وقال ٭ خاک شو مردان حق را زیر پا ٭ خاک بر سر کن حسد را ہمچوں ما ٭ سایۂ یزداں بود بنده خدا ٭ مرده این عالم وزنده خدا ۱۲

الشيخ الكامل المكمل كبريت احمر نظره
دواء وكلمته شفاء وبدونه خرط القتاد
ثبتنا الله سبحانه واياكم على جادة
الشريعة المصطفوية على صاحبها
الصلوة والسلام والتحية اذ هو ملاك
الامر ومدار النجاة ومناط السعادة ولنعم
ما قيل بالفارسية ؎

محمد عربی کابروئے ہر دو سرا است
کسیکه خاک درش نیست خاک بر سر او

ولنختم المقالة على صلوات سيد المرسلين
وتسليماته وتحياته وبركاته

التتمة

العجب كل العجب ان الاخ الصادق قد
نقل ان من جلسائهم من الشعراء الفضلاء
من يلقب في الشعر بالكفري والحال انه
من السادات العظام والنقباء الكرام
فياليت شعري ما حمله على هذا الاسم
الشنيع البين شناعته والمسلم ينبغي له
ان يفر من هذا الاسم زيادة ما يفر من
الاسد المهلك ويكرهه كل الكراهة
لان هذا الاسم ومسماه مبغوضان

شیخ کامل مکمل کبریتے است احمر. نظر او دوا است
وکلمۂ او شفا وبدوں وے تنہا خرط القتاد حق سبحانه
وتعالے مایاں را بر جادۂ شریعت مصطفویه
قائم داراد علی صاحبها الصلوة والسلام
والتحیة زیرآں که اوست ملاک امر ومدار
نجات ومناط سعادت وبدرستے چه خوش گفته
شده است بفارسی ؎

محمد عربی کابروئے ہر دو سرا است
کسیکه خاک درش نیست خاک بر سر او

باید که ختم نمائیم این مبحث را بصلوات سید
المرسلین وتسلیمات وتحیات وبرکات او. تتمه
کمال تعجب است که برادر با سعادت نقل نمود که
از شعرائے فضلائے ہم نشینان شما کسے است
که ملقب است به لقب کفری باوجودے که
آنکس از سادات عظام ونقبائے کرام است
اے کاش دانستمے که بریں اسم شنیع بین الشناعة
چه چیز برانگیخته کرد اورا وحالانکه مسلمان را واجب
است فرار ازیں اسم زیاده تر از فرار او از اسد
مہلک ومکروه دانستن اورا بکمال کراہت زیرا که
این اسم ومسمائش مبغوض است نزد حق

۱ یعنی نادر الوجود وعزیزه كالكبريت الاحمر فانه اكسير لا يوجد ۱۲ ۲ قوله کبریت بالکسر و بیائے معروف وتائے فوقانی گوگرد که بہندی گندہک گویند ۱۲ غ ۳ قوله وبدونها یعنی بغیر صحبت شیخ کامل وقوله خرط القتاد خرط بالفتح دست مالیدن بر شاخ تا برگ او بریزد وقتاد بالفتح درختے است سخت وخاردار کنایه است از رنج کشیدن ۱۲ ۴ قوله ملاک بالکسر اصل چیزے وآنچه باو قائم باشد چیزے ۱۲ ۵ تعريبه محمد سيد الكونين من عرب ٭ تعسا لمن لم يكن في بابه الترب ٭

لِلّٰهِ سُبْحَانَهٗ وَرَسُوْلِهٖ عَلَيْهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ وَالْمُسْلِمُوْنَ مَامُوْرُوْنَ بِعَدَاوَةِ أَهْلِ الْكُفْرِ وَالْغِلْظَةِ عَلَيْهِمْ فَالتَّحَاشِيْ عَنْ مِثْلِ هٰذَا الْاِسْمِ الْقَبِيْحِ وَاجِبٌ وَمَا وَقَعَ فِيْ عِبَارَاتِ بَعْضِ الْمَشَائِخِ قَدَّسَ اللّٰهُ تَعَالٰى أَسْرَارَهُمْ فِيْ غَلَبَاتِ السُّكْرِ مِنْ مَدْحِ الْكُفْرِ وَالتَّرْغِيْبِ عَلٰى شَدِّ الزُّنَّارِ وَأَمْثَالِ ذٰلِكَ فَمَصْرُوْفٌ عَنِ الظَّاهِرِ وَمَحْمُوْلٌ عَلَى التَّاوِيْلِ فَإِنَّ كَلَامَ السُّكَارٰى يُحْمَلُ وَيُصْرَفُ عَنِ الظَّاهِرِ الْمُتَبَادِرِ فَإِنَّهُمْ مَعْذُوْرُوْنَ بِغَلَبَةِ السُّكْرِ فِيْ اِرْتِكَابِ هٰذِهِ الْمَحْظُوْرَاتِ مَعَ أَنَّ كُفْرَ الْحَقِيْقَةِ نَقْصٌ بِالنِّسْبَةِ إِلَى الْاِسْلَامِ الْحَقِيْقَةِ عِنْدَ أَكَابِرِ هٰؤُلَاءِ وَغَيْرُ السُّكَارٰى غَيْرُ مَعْذُوْرٍ فِيْ تَقْلِيْدِهِمْ لَا عِنْدَهُمْ وَلَا عِنْدَ أَهْلِ الشَّرْعِ لِأَنَّ لِكُلِّ شَيْءٍ مَوْسِمًا وَوَقْتًا خَاصًّا صَلَحَ ذٰلِكَ الشَّيْءُ فِيْ ذٰلِكَ الْمَوْسِمِ وَقَبُحَ فِيْ

سبحانہ و رسول او علیہ الصلوٰۃ والسلام واہل اسلام مامورند بعداوت[1] اہل کفر و تشدد[2] نمودن برایشان پس از چنیں اسم قبیح احتراز واجب است و آنچہ در عبارات بعض مشائخ قدس اللہ تعالےٰ اسرارہم در غلبات سکر (مستی) از مدح[3] کفر و ترغیب بہ شد[4] (بستن) زنار (ریسمان) و امثال آں واقع شدہ است پس از ظاہر خود مصروف (گردانیدہ شدہ) است و بر تاویلے از تاویلات محمول زیرا کہ کلام[5] سکاری (کلام مستان مغلوب احوال) بر مفہوم محمود حمل کردہ مے شود و از ظاہر متبادر (بمعنے زیبا) خود مصروف چہ ایشاں بباعث غلبہ سکر معذور اند در ارتکاب ایں محظورات (ممنوعات شرعیہ) باوجودے کہ کفر حقیقۃ[6] نقص است بہ نسبت اسلام (اختیار) حقیقۃ نزد ایں بزرگواراں و غیر سکاری در تقلید ایشاں معذور نیند نہ نزد ایشاں (سکاری) و نہ نزد اہل شرع چہ ہر چیز را موسمی است خاص و وقت کہ آں چیز دراں موسم موزوں و زیبا (ہنگام چیزے)

[1] قال اللہ تعالیٰ یا ایہا الذین اٰمنوا لا تتخذوا الکفرین اولیاء من دون المؤمنین اتریدون ان تجعلوا اللہ علیکم سلطانا مبینا ۱۲ سورہ نساء پارہ والمحصنات ۱۲ [2] قال اللہ سبحانہ وتعالیٰ اشداء علی الکفار یعنی تشدد کنندگانند و زور آورانند بر کفار وقال عز من قائل یاایہا النبی جاہد الکفار والمنافقین واغلظ علیہم یعنی اے نبی جہاد کن با کافران و منافقان و تشدد کن بر ایشان ۱۲ [3] کقول الحلاج شعر کفرت بدین اللہ والکفر واجب ٭ لدی وعند المسلمین قبیح یعنی کفر نمودم بدین خدا و ایں چنین کفر واجب است نزد من و نزد مسلمانان قبیح است ۱۲ [4] قولہ زنار بالضم و تشدید لون ریسمانے کہ نصاری و مجوس و سائر کفار بر میان بندند ۱۲ [5] قولہ کلام سکاری قال المولی الرومی رحمہ اللہ تعالیٰ کل شیٔ قالہ غیر المفیق ٭ ان تکلف اوتصلف لا یلیق ۔ یعنی ہر چیزیکہ گوید غیر ہوشیار اگر تکلف کند یا لاف زندلے سزد بہمت آنکہ غیر ہوشیار است ۱۲ [6] قولہ کفر حقیقۃ الخ یعنی بعد از وصول بحقیقت کار و بعد از ظہور غلبہ حال عدم امتیاز میان اسلام و کفر ہم نقص است در رنگ منصور حلاج کہ مغلوب حال بودہ است اہل شریعت بکفر او حکم کردہ اند نہ اہل حقیقت اما نزد اہل حقیقت ہم منقصت دامنگیر اوست و او از کاملاں نمی شمرند و از مسلمانان حقیقی نمی انگارند و اباحیش از ظہور غلبہ حال ایں عدم امتیاز بالاتفاق کفر است و مذموم و تقلید ارباب احوال نمودن و تمیز ناکردن از بے تمیزی است و الحاد و زندقہ و کفر شریعت و حقیقت ۱۲

مَوْسِمٍ آخَرَ وَالْعَاقِلُ لَا يَقِيْسُ أَحَدَهُمَا عَلَى الْآخَرِ فَالْتَمِسُوْهُ مِنْ قِبَلِيْ أَنْ يُّغَيِّرَ هٰذَا الْاِسْمَ وَيُبَدِّلَهٗ بِاسْمٍ خَيْرٍ مِّنْهُ وَيُلَقِّبَ بِالْاِسْلَامِيِّ فَإِنَّهٗ مُوَافِقٌ لِحَالِ الْمُسْلِمِ وَمَقَالِهٖ وَانْتِسَابٌ إِلَى الْاِسْلَامِ الَّذِيْ هُوَ الدِّيْنُ الْمَرْضِيُّ عِنْدَ اللّٰهِ سُبْحَانَهٗ وَعِنْدَ الرَّسُوْلِ عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَاجْتِنَابٌ عَنِ التُّهْمَةِ الَّتِيْ أُمِرْنَا بِاتِّقَائِهٖ اِتَّقُوْا مِنْ مَوَاضِعِ التُّهَمِ كَلَامٌ صَادِقٌ لَا غُبَارَ عَلَيْهِ قَالَ سُبْحَانَهٗ وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكٍ وَالسَّلَامُ عَلٰى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى

می باشد و بموسم دیگر قبیح و صاحب بینش یکے را بر دیگرے قیاس نمی کند پس از جانب من باو التماس نمائید کہ ایں اسم را تغیر دہد و باسمی بہتر ازیں تبدیل کند و خود را بہ لقب اسلامی ملقب سازد زیرا کہ ایں بحال و مقال مسلمان موافق است و انتساب است باسلامی کہ اوست دین مرضی نزد حق سبحانہ و نزد رسول او علیہ الصلوٰۃ والسلام و اجتناب است از تہمتے کہ ما مامور یم باحتراز ازو و اتقوا[1] من مواضع التہم کلامی است صادق کہ بروے ہیچ غبار نیست فرمود حق سبحانہ و ہر آئینہ بندۂ[2] (غلام) مسلمان بہتر است از مشرک (اگرچہ اصیل باشد) و سلام باد بر کسے کہ تابع ہدی است ٭

مکتوب[3] بست و چہارم

ترجمہ از مصحح

اُرْسِلَ إِلٰى مُحَمَّدْ قَلِيْجْ خَانْ فِيْ بَيَانِ أَنَّ الصُّوْفِيَّ كَائِنٌ بَائِنٌ وَأَنَّ تَعَلُّقَ الْقَلْبِ لَا يَكُوْنُ بِأَكْثَرَ مِنْ وَاحِدٍ وَأَنَّ ظُهُوْرَ الْمَحَبَّةِ الذَّاتِيَّةِ يَسْتَلْزِمُ اسْتِوَاءَ الْاِيْلَامِ وَالْاِنْعَامِ مِنَ الْمَحْبُوْبِ وَالْفَرْقِ بَيْنَ عِبَادَةِ

مکتوب[3] بست و چہارم بہ محمد قلیج خان صدور یافتہ در بیان آنکہ صوفی کائن[4] است و بائن[5] و ہر آئینہ[6] قلب باکثرے از یک تعلق نگیرد و بدرستیکہ ظہور محبت ذاتیہ استواء[7] ایلام (برابر بودن) و انعام محبوب را میخواہد و بیان فرق میان عبادت مقربین و عبادت ابرار وہم

[1] یعنی بپرہیزید از جاہائے تہمت آوردایں حدیث را امام بخاری در تاریخ خود قال الامام المناوی فی کتاب کنوز الحقائق فی حدیث خیر الخلائق اتقوا مواضع التہم تخ یعنی رواہ البخاری فی التاریخ ولفظہ من لیست من الحدیث ۱۲ [2] اشارت است بآیہ کہ واقع است در سورۂ بقرہ و پارہ سیقول ۱۲ [3] بدانکہ اندریں مکتوب شریف علی ما قالہ الجامع چہار امر را بیان فرمودہ اند ۱۲ [4] صحبت و معیت دارندہ ۱۲ [5] یعنی تنہا و منفرد و جدا ۱۲ [6] درد رسانیدن و رنجانیدن ۱۲ ۔ [7] نعمت دادن ۱۲ ۔ ص لعل التذکیر ہنا التاویل ما فافہم ۱۲

الْمُقَرَّبِيْنَ وَعِبَادَةِ الْاَبْرَارِ وَلٰكِنْ اَيْنَ الْاَوْلِيَاءُ
الْمُسْتَهْلِكِيْنَ وَبَيْنَ الْاَوْلِيَاءِ الْمَرْجُوْعِيْنَ
اِلٰى دَعْوَةِ الْخَلْقِ سَلَّمَكُمُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ
وَعَافَاكُمْ بِحُرْمَةِ سَيِّدِ الْمُرْسَلِيْنَ
عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلَوٰتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ
اَلْمَرْءُ مَعَ مَنْ اَحَبَّ[1] فَطُوْبٰى لِمَنْ لَّمْ يُبْقِ
لِقَلْبِهٖ حُبًّا اِلَّا مَعَ اللّٰهِ سُبْحَانَهٗ وَلَمْ يُرِدْ
اِلَّا وَجْهَهٗ تَعَالٰى وَتَقَدَّسَ فَيَكُوْنُ هُوَ
مَعَ اللّٰهِ جَلَّ سُلْطَانُهٗ وَاِنْ كَانَ ظَاهِرًا
مَعَ الْخَلْقِ وَاشْتَغَلَ بِهِمْ صُوْرَةً وَّهُوَ
شَانُ الصُّوْفِيِّ الْكَائِنِ الْبَائِنِ اَيِ الْكَائِنِ
مَعَ اللّٰهِ سُبْحَانَهٗ وَالْبَائِنِ مِنَ الْخَلْقِ
حَقِيْقَةً اَوِ الْمُرَادُ الْكَائِنُ مَعَ الْخَلْقِ صُوْرَةً
وَالْبَائِنُ مِنْهُمْ حَقِيْقَةً وَالْقَلْبُ لَا يَتَعَلَّقُ
مَحَبَّتُهٗ بِاَكْثَرَ مِنْ وَّاحِدٍ فَمَا لَمْ يَزَلْ تَعَلُّقُهٗ
الْحُبِّيُّ بِذٰلِكَ الْوَاحِدِ لَمْ يَتَعَلَّقْ بِمَا سِوَاهُ
مَحَبَّتُهٗ وَمَا يُرٰى مِنْ كَثْرَةِ مُرَادَاتِهٖ وَ
تَعَدُّدِ تَعَلُّقِ مَحَبَّتِهٖ بِالْاَشْيَاءِ الْمُتَكَثِّرَةِ
كَالْمَالِ وَالْوَلَدِ وَالرِّيَاسَةِ وَالْمَدْحِ وَالرِّفْعَةِ
عِنْدَ النَّاسِ فَمِنْهُ اَيْضًا مَحْبُوْبُهٗ لَا يَكُوْنُ
اِلَّا وَاحِدًا وَّهُوَ نَفْسُهٗ وَمَحَبَّةُ

چنیں میان آناں کہ از اولیاء مستہلک اند و آناں
کہ مرجوع (بازگردانیدہ شدہ اند ۱۲) اند بدعوت خلق۔ حق سبحانہ و تعالیٰ
شما را سلامت داراد و عافیت بخشاد۔
بحرمت سید المرسلین علیہ و علی آلہ
الصلوات و التسلیمات۔ مرد با کسے است
کہ دوست داشت او را پس خوش حالی است
مر کسے را کہ باقی نداشت در قلب خود ہیچ محبتی
مگر محبت حق سبحانہ و قصد ننمود مگر وجہ (ذات ۱۲) او تعالے
و تقدس را پس چنین کس با حق است جل سلطانہ
اگرچہ بظاہر خود با خلق است و مشتغل بایشاں
و این است شان صوفی کائن بائن یعنی در حقیقت
(بیان امر اول ۱۲) کائن است با حق (حال ۱۲) سبحانہ و بائن است از خلق
یا مراد این است کہ بصورت[2] کائن است با خلق
و بحقیقت بائن است از ایشاں و محبت قلب
باکثرے از یک متعلق نشود پس مادامیکہ (بیان امر ثانی ۱۲) تعلق
حبی او با آں یک باقی است محبتش بما سواء آں
تعلق نہ پذیرد و آنچہ بمشاہدہ می آید از کثرت مرادات
او و تعلق محبت او (قلب ۱۲) باشیاء کثیرہ ہم چوں مال و
اولاد و ریاست و مدح و رفعت شان
نزد مردم این جا نیز محبوب او بجز شئے واحد
نیست و آں نفس اوست و محبت این ہمہ

[1] هذا الحديث رواه البخاري والمسلم في صحيحيهما وقد اقتبسه الشيخ قدس الله تعالى سره وافاض علينا الفقراء من فيوضه المقدسة ورحمنا به آمين ۱۲ [2] یعنی آمیختہ باشد و آویختہ نباشد ۱۲

هٰؤُلَاءِ فَرْعُ مَحَبَّتِهٖ لِنَفْسِهٖ فَاِنَّ هٰذِهِ
الْاَشْيَاءَ لَا يُرِيْدُهَا اِلَّا لِنَفْسِهٖ لَا لِاَنْفُسِهِمْ
فَاِذَا زَالَتْ مَحَبَّتُهٗ مَعَ نَفْسِهٖ ......
.... زَالَتْ مَحَبَّتُهُمْ
بِالتَّبَعِيَّةِ اَيْضًا وَلِهٰذَا قِيْلَ اِنَّ الْحِجَابَ
بَيْنَ الْعَبْدِ وَالرَّبِّ هُوَ نَفْسُ الْعَبْدِ
لَا الْعَالَمُ فَاِنَّ الْعَالَمَ فِيْ نَفْسِهٖ غَيْرُ مُرَادٍ
لِلْعَبْدِ حَتّٰى يَكُوْنَ حِجَابًا وَاِنَّمَا مُرَادُ الْعَبْدِ
هُوَ نَفْسُهٗ فَلَا جَرَمَ يَكُوْنُ الْحِجَابُ هُوَ
الْعَبْدُ لَا غَيْرُ فَمَا لَمْ يَخْلُ الْعَبْدُ عَنْ مُرَادِ
نَفْسِهٖ كُلِّيَّةً لَا يَكُوْنُ الرَّبُّ مُرَادَهٗ
وَلَا يَسَعُ مَحَبَّتُهٗ سُبْحَانَهٗ فِيْ قَلْبِهٖ وَهٰذِهِ
الدَّوْلَةُ الْقُصْوٰى لَا تَتَحَقَّقُ اِلَّا بَعْدَ الْفَنَاءِ
الْمُطْلَقِ الْمَنُوْطِ بِالتَّجَلِّي الذَّاتِيِّ فَاِنَّ
دَفْعَ الظُّلُمَاتِ رَاْسًا لَا يُتَصَوَّرُ اِلَّا بِطُلُوْعِ
الشَّمْسِ بَازِغَةً فَاِذَا حَصَلَتْ تِلْكَ
الْمَحَبَّةُ الْمُعَبَّرُ عَنْهَا بِالْمَحَبَّةِ الذَّاتِيَّةِ
اسْتَوٰى عِنْدَ الْمُحِبِّ اِنْعَامُ الْمَحْبُوْبِ

فرع محبت اوست مر نفس خود را زیرا کہ این
ہمہ را قصد نمے نماید مگر از برائے نفس خود
نہ از برائے نفس شاں پس چوں محبتش با نفس
زائل گردد محبت شاں ہم بہ تبعیت زائل شود
و ازیں جا گفتہ اند کہ حجاب میان بندہ و حق سبحانہ
نفس اوست نہ عالم چہ عالم بالذات مقصود او
نیست تا حجاب گردد و مقصود او بجز نفس
او چیزے دیگر نیست پس لاجرم حجاب[1] او
باشد نہ غیر پس مادامیکہ بندہ از مراد نفس خود
بالکلیہ[2] پاک نہ گردد حق سبحانہ مراد وی نمی تواند
شد و نہ محبت حق را در قلب او گنجائش
و این دولت قصوی (عالی ۱۲) متحقق نہ شود الا بعد
از تحقق فناء مطلق کہ منوط است بتجلی ذاتی۔
زیرا کہ ازالۂ (دور کردن ۱۲) ظلمات (تاریکی ہا ۱۲) بتمامہا متصور نیست
مگر بعد از طلوع (برآمدن ۱۲) آفتاب بتمام و کمال۔
پس ہرگاہ حاصل شد این محبت کہ معبر است
(بیان امر ثالث ۱۲) بمحبت ذاتیہ نزد محب انعام محبوب و
ایلام آں مستوی[3] (برابر ۱۲) گشت پس درین وقت

[1] و ازین جا گفتہ اند مصرع: با یار بیا نشین و با خود منشین ۱۲ [2] چہ خوش گفتہ است مصرع: در تو یک آرزو ابلیس تست *
دینز دع نفسک و تعال۔ یعنی نفس را ترک کن و بیا بجانب ما ۱۲ [3] زیرا کہ ہرچہ از جمیل مطلق می رسد گوارا و مرغوب است شعر
ے تلخ است جور گلعذاراں کہ ہرچند ش خوری باشد گوارا آں * بلاء تازیانہ محبوب است کہ محب را از التفات بما سواء محبوب باز دارد
و بمحبوب دلالت می فرماید۔ بلا کمند محبوب است کہ بہر رگ و ریشہ محبوب آویختہ است و کشاں کشاں مے برد بلا دلالہ است میان
محب و محبوب کہ بجنس دلالگی خود یکے را بدیگرے می پیوندد ۱۲ ملتقط۔ للمصحح رحمہ اللہ تعالے۔ اللہم اغفر لکاتبہ ولمن سعی
فیہ ولوالدیہم اجمعین۔

وَايْلَامُهُ فَحَصَلَ الْإِخْلَاصُ فَلَا يَعْبُدُ رَبَّهُ إِلَّا لَهُ لَا لِأَجْلِ نَفْسِهِ مِنْ طَلَبِ الْإِنْعَامِ وَدَفْعِ الْإِيْلَامِ لِأَنَّهُمَا عِنْدَهُ سَوَاءٌ وَهٰذِهٖ مَرْتَبَةُ الْمُقَرَّبِيْنَ فَإِنَّ الْأَبْرَارَ إِنَّمَا يَعْبُدُوْنَ اللّٰهَ خَوْفًا وَّطَمَعًا وَهُمَا رَاجِعَانِ إِلٰى أَنْفُسِهِمْ لِعَدَمِ فَوْزِهِمْ بِسَعَادَةِ الْمَحَبَّةِ الذَّاتِيَّةِ فَلَا جَرَمَ يَكُوْنُ حَسَنَاتُ الْأَبْرَارِ سَيِّئَاتُ الْمُقَرَّبِيْنَ فَحَسَنَاتُ الْأَبْرَارِ حَسَنَاتٌ مِّنْ وَّجْهٍ وَّسَيِّئَاتٌ مِّنْ وَّجْهٍ وَحَسَنَاتُ الْمُقَرَّبِيْنَ حَسَنَاتٌ مَّحْضَةٌ نَعَمْ مِنَ الْمُقَرَّبِيْنَ مَنْ يَّعْبُدُ اللّٰهَ خَوْفًا وَّطَمَعًا أَيْضًا بَعْدَ تَحَقُّقِهِمْ بِالْبَقَاءِ الْأَكْمَلِ وَتَنَزُّلِهِمْ بِعَالَمِ الْأَسْبَابِ لٰكِنَّ خَوْفَهُمْ وَطَمَعَهُمْ غَيْرُ رَاجِعَيْنِ إِلٰى أَنْفُسِهِمْ بَلْ إِنَّمَا يَعْبُدُوْنَ طَمَعًا لِرَضَائِهٖ سُبْحَانَهُ وَخَوْفًا عَنْ سَخَطِهٖ تَعَالٰى وَكَذَا إِنَّمَا يَطْلُبُوْنَ الْجَنَّةَ لِأَنَّهَا مَحَلُّ رِضَائِهٖ سُبْحَانَهُ لَا لِحُظُوْظِ أَنْفُسِهِمْ وَإِنَّمَا يَسْتَعِيْذُوْنَ مِنَ النَّارِ لِأَنَّهَا مَحَلُّ سَخَطِهٖ تَعَالٰى لَا لِدَفْعِ الْإِيْلَامِ عَنْ أَنْفُسِهِمْ لِأَنَّ هٰؤُلَاءِ الْأَكَابِرَ مُحَرَّرُوْنَ عَنْ رِقْيَةِ الْأَنْفُسِ وَصَارُوْا خَالِصِيْنَ

اخلاص نیز بحصول پیوست وحق را عبادت نه کند مگر از برائے حق نه از برائے نفس یعنے بجهت طلب انعام و دفع ایلام (بردے) که این هر دو نزد او برابر است واین مرتبه (ازوے) الیست مخصوص به مقربین چه ابرار بجهت عدم فوزشان بسعادت محبت ذاتیه جز این نیست که حق را به سبب خوف وطمع عبادت می کنند واین هر دو بنفس شان راجع اند پس لاجرم حسنات ابرار سیئات اند به نسبت مقربین وثابت شد که حسنات ابرار از وجهے حسنات اند واز وجه دیگر سیئات وحسنات مقربین حسنات محضه اند آرے بعضے از مقربین بعد از اتصاف ایشان به بقائے اکمل و تنزل به عالم اسباب نیز بخوف وطمع حق را سبحانه مے پرستند ولیکن این خوف وطمع بنفس اوشان راجع نیست بلکه به امید رضائے حق سبحانه وخوف از غضب او تعالے عبادت مے کنند وهم چنیں بجز این نیست که طلب می نمایند جنت را از جهت آنکه او محل رضائے (خوشنودی) حق سبحانه است نه از جهت حظوظ نفس و استعاذه می نمایند از نار بجهت آنکه محل سخط (غضب) اوست سبحانه نه از برائے دفع ایلام از نفس چه این بزرگواران از رقیت (یعنی غلامی وبندگی) نفس محرر (آزاد) اند وبحق سبحانه خالص ومخصوص واین مرتبه از میان (بیان امر رابع)

لِلّٰهِ سُبْحَانَهُ وَهٰذِهِ الرُّتْبَةُ أَعْلٰى مِنْ بَيْنِ رُتَبِ الْمُقَرَّبِيْنَ وَلِصَاحِبِ هٰذِهِ الْمَرْتَبَةِ نَصِيْبٌ تَامٌّ مِنْ كَمَالَاتِ مَقَامِ النُّبُوَّةِ بَعْدَ تَحَقُّقِهٖ بِمَرْتَبَةِ الْوَلَايَةِ الْخَاصَّةِ وَمَنْ لَّمْ يَتَنَزَّلْ إِلٰى عَالَمِ الْأَسْبَابِ فَهُوَ مِنَ الْأَوْلِيَاءِ الْمُسْتَهْلِكِيْنَ فَلَا نَصِيْبَ لَهُ مِنْ كَمَالَاتِ مَقَامِ النُّبُوَّةِ فَلَا يَكُوْنُ أَهْلًا لِلتَّكْمِيْلِ بِخِلَافِ الْأَوَّلِ رَزَقَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهُ مَحَبَّةَ هٰؤُلَاءِ الْأَكَابِرِ بِحُرْمَةِ سَيِّدِ الْبَشَرِ عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ وَأَتْبَاعِهٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ أَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِيْمَاتِ أَكْمَلُهَا فَإِنَّ الْمَرْءَ مَعَ مَنْ أَحَبَّ وَالسَّلَامُ أَوَّلًا وَّاٰخِرًا

مراتب مقربین عالی تر است. وصاحب این مرتبه را بعد از اتصاف او بمرتبه ولایت خاصه نصیبے است تام از کمالات مقام نبوت وکسے که بعالم اسباب فرود نه آمده است پس او از اولیائے مستهلکین است واو را از کمالات مقام نبوت بهره نیست. پس تکمیل وارشاد را شایاں نباشد بخلاف اول (که او شایان ارشاد وتکمیل است) حق سبحانه وتعالے مایاں را محبت این اکابر عطا فرماید بحرمت سید البشر علیه وعلے آله واتباعه من الصلوات افضلها ومن التسلیمات اکملها چه مرد بکسے است که دوست داشته است اورا (علت طلب محبت اکابر است از حق جل وعلا) والسلام اولا وآخرا

مکتوب بست وپنجم ٢٥

أُرْسِلَ إِلٰى خَوَاجَه جَهَان فِي التَّحْرِيْضِ عَلٰى مُتَابَعَةِ سَيِّدِ الْمُرْسَلِيْنَ وَمُتَابَعَةِ خُلَفَائِهِ الرَّاشِدِيْنَ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمْ مِنَ الصَّلَوَاتِ أَكْمَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِيْمَاتِ أَتَمُّهَا سَلَّمَ اللّٰهُ تَعَالٰى قَلْبَكُمْ وَشَرَحَ صَدْرَكُمْ وَزَكّٰى نَفْسَكُمْ وَأَلَانَ جِلْدَكُمْ كُلَّ ذٰلِكَ بَلْ جَمِيْعَ كَمَالَاتِ الرُّوْحِ وَ

ترجمه از مصحح

مکتوب بست وپنجم بخواجه جهاں صدور یافته در تحریض (برانگیخته کردن) بر متابعت سید المرسلین و متابعت خلفائے راشدین وے علیه وعلیهم من الصلوات اکملها ومن التسلیمات اتمها حق سبحانه وتعالے قلب شمارا سلامت داراد وسینه شمارا کشاده کناد ونفس شمارا پاک گرداناد وپوست بدن شمارا ملین سازاد. جمله

اَلسِّرِّ وَالْخَفِيِّ وَالْاَخْفٰی مَنُوْطٌ بِمُتَابَعَةِ سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُهَا فَعَلَیْکُمْ بِمُتَابَعَتِهٖ وَمُتَابَعَةِ خُلَفَائِهِ الرَّاشِدِیْنَ الْهَادِیْنَ الْمَهْدِیِّیْنَ مِنْ بَعْدِهٖ فَاِنَّهُمْ نُجُوْمُ الْهِدَایَةِ وَشُمُوْسُ الْوِلَایَةِ فَمَنْ شُرِّفَ بِمُتَابَعَتِهِمْ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِیْمًا وَمَنْ جُبِلَ عَلٰی مُخَالَفَتِهِمْ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِیْدًا۔ اَلْبَقِیَّةُ مِنَ الْمَقْصُوْدِ اِظْهَارُ الْاِضْطِرَارِ وَضِیْقُ الْمَعِیْشَةِ لِاِبْنَیِ الْمَرْحُوْمِ الشَّیْخِ السُّلْطَانِ فَالْمُلْتَمَسُ مِنْ جَنَابِکُمْ مَدَدُهُمْ وَاِعَانَتُهُمْ فَاِنَّکُمْ حَرِیُّوْنَ بِذٰلِكَ بَلْ مُوَفَّقُوْنَ لِقَضَاءِ حَوَائِجِ النَّاسِ طُرًّا زَادَ اللّٰهُ تَعَالٰی تَوْفِیْقَکُمْ وَجَعَلَ الْخَیْرَ رَفِیْقَکُمْ وَالسَّلَامُ عَلَیْکُمْ وَعَلٰی سَائِرِ مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰی۔

این ہمہ بلکہ جمیع کمالات روح و سرّ و خفی و اخفٰے منوط اند بمتابعت حضرت سرور مرسلان علیہ و علی آلہ من الصلوات افضلہا و من التسلیمات اکملہا۔ پس لازم گیرید متابعت او را و متابعت خلفائے راشدین ہادین مہدیین وے را کہ بعد او اند زیرا کہ او شانند نجوم ہدایت و شموس ولایت پس کسے کہ بمتابعت شان مشرف گشت فقد فاز فوزا عظیما و کسے کہ بر مخالفت آنان مجبول شد فقد ضل ضلالا بعیدا۔ البقیہ المرام اظہار اضطرار است و ضیق معیشت مر دو پسران شیخ سلطان مرحوم را پس از جناب شما امداد و اعانت او شان مطلوب است کہ آن شایان شان شما است بلکہ حق سبحانہ بقضائے حوائج جمیع مردم ذات شما را موفق گردانیدہ است حق سبحانہ و تعالیٰ شما را ازین بیشتر توفیق ارزانی فرماید و خیر را رفیق شما گرداند والسلام علیکم و علی سائر من اتبع الہدے

مکتوب بست و ششم ۲۶

ترجمہ از مصحح

اُرْسِلَ اِلَی الشَّیْخِ الْعَالِمِ مَوْلَانَا حَاجِی

مکتوب بست و ششم بمولانا الشیخ العالم حاجی محمد

ؔ۱ قولہ نجوم جمع نجم یعنی ستارگان اشارہ است بقول آنحضرت علیہ الصلوۃ والسلام اصحابی کالنجوم بایہم اقتدیتم اہتدیتم ۱۲ ؔ۲ شموس جمع شمس بمعنی آفتاب ۱۲ ؔ۳ قولہ فقد فاز الخ یعنی پس ہر آئینہ فیروزمند شد فیروزی بزرگ ۱۲ ؔ۴ قولہ فقد ضل الخ یعنی پس گمراہ شد گمراہ شدن بعید ۱۲ ؔ۵ بالتشدید من التفعیل و بالتخفیف من المجرد مجہول علی الاول و معلوم علی الثانی ۱۲

مُحَمَّدِ اللَّاهُوْرِیِّ فِیْ بَیَانِ اَنَّ الشَّوْقَ یَکُوْنُ لِلْاَبْرَارِ دُوْنَ الْمُقَرَّبِیْنَ مَعَ عُلُوْمٍ تُنَاسِبُ هٰذَا الْمُقَامَ ثَبَّتَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَاِیَّاکُمْ عَلٰی جَادَّةِ الشَّرِیْعَةِ الْمُصْطَفَوِیَّةِ عَلٰی صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّةُ وَرَدَ فِی الْحَدِیْثِ الْقُدْسِیِّ اَلَا طَالَ شَوْقُ الْاَبْرَارِ اِلٰی لِقَائِیْ وَاَنَا اِلَیْهِمْ لَاَشَدُّ شَوْقًا اَثْبَتَ اللّٰهُ سُبْحَانَهُ الشَّوْقَ لِلْاَبْرَارِ لِاَنَّ الْمُقَرَّبِیْنَ الْوَاصِلِیْنَ لَا شَوْقَ لَهُمْ لِاَنَّ الشَّوْقَ یَقْتَضِی الْفَقْدَ وَالْفَقْدُ فِیْ حَقِّهِمْ مَفْقُوْدٌ اَلَا تَرٰی اَنَّ الشَّخْصَ لَا یَشْتَاقُ اِلٰی نَفْسِهٖ مَعَ اِفْرَاطِ فِیْ حُبِّهٖ لِعَدَمِ تَحَقُّقِ الْفَقْدِ فِیْ حَقِّهٖ فَالْمُقَرَّبُ الْوَاصِلُ الْبَاقِیْ بِاللّٰهِ سُبْحَانَهُ الْفَانِیْ عَنْ نَفْسِهٖ حَالُهٗ مَعَ اللّٰهِ سُبْحَانَهٗ کَحَالِ الشَّخْصِ مَعَ نَفْسِهٖ فَلَا جَرَمَ لَا یَکُوْنُ الْمُشْتَاقُ اِلَّا الْاَبْرَارَ لِاَنَّهٗ مُحِبٌّ فَاقِدٌ

لاہوری صدور یافتہ در بیان آنکہ شوق البتہ ابرار را بود نہ مقربین را با علوم مناسبہ این مقام حق سبحانہ و تعالےٰ ما یان را بر جادۂ شریعت مصطفویہ علی صاحبہا الصلوۃ والسلام والتحیۃ استقامت و ثبات ارزانی فرماید در حدیث قدسی وارد است الا طال شوق الابرار الی لقائی و انا الیہم لاشد شوقا حق سبحانہ شوق را بہ ابرار نسبت نمودہ زیرا کہ مقربین واصلین را شوقے نہ می ماند زیرا کہ شوق فقدان مطلوب را متقاضی است و فقدان مطلوب در حق شان مفقود۔ چہ ظاہر است کہ انسان باوجود افراط محبت نفس خود با نفس اشتیاق ندارد چرا کہ او را فقدان در حق خود متحقق نیست پس مقرب واصل کہ بحق سبحانہ باقی است و از نفس خود فانی حالش بہ نسبت حق سبحانہ باقی است بحال شخص بہ نسبت نفس خود لاجرم مشتاق نباشد مگر ابرار کہ او شان

ؔ۱ قولہ فی الحدیث القدسی قال العلی القاری رح فی شرح مشکوۃ الفرق بین الحدیث القدسی والقرآن ان الاول یکون بالہام او منام او بواسطۃ ملک بالمعنی فیعبرہ بلفظہ و ینسبہ الی ربہ والثانی لا یکون الا بانزال جبرئیل باللفظ المعین و ہو ایضا متواتر بخلاف الاول فلا یکون حکمہ حکمہ فی الفرع ۱۲ ؔ۲ قولہ الا طال شوق الابرار ۱۲ یعنی حق سبحانہ و تعالیٰ ارشاد فرمودہ آگاہ شوید بطول انجامید شوق نیکوکاران بملاقات من و من بطرف ایشان البتہ مشتاق ترم۔ و چہ خوش گفتہ است شعر عاشقاں ہرچند مشتاق جمال دلبراند + دلبران بر عاشقان از عاشقان عاشق تراند ۱۲ قال العلامۃ محمد مراد المکی ذکرہ فی الاحیاء بلفظ لقد طال شوق الابرار الخ قال العراقی فی تخریجہ لم اجد لہ اصلا الا ان صاحب الفردوس ذکرہ من حدیث ابی الدرداء ولم یذکر لہ ولدہ فی مسند الفردوس سندہ وقال الشیخ الاکبر فی موضع من فتوحاتہ وقد ورد خبر لا علم لی بصحتہ ان اللہ ذکر المشتاقین الیہ وقال عن نفسہ انہ اشد شوقا الیہم ولا علم لی بہ من الکشف ولا من روایۃ صحیحۃ الا انہ مذکور مشہور انتہی ملخصا۔ ولکن معناہ صحیح مطابق لحدیث من تقرب الی شبرا تقربت الیہ ذراعا الحدیث ۱۲ انتہی ؔ۳ قولہ لانہ الخ ای لان المشتاق محب لما یشتاق الیہ فاقد لہ والابرار ہم الموصوفون بہذہ الصفۃ دون المقربین و یحتمل ان یکون الضمیر المنصوب راجعا الی البر المفہوم من الابرار ۱۲

ونعني بالأبرار غير المقرب الواصل سواء كان في الابتداء أو في الوسط ولو بقي منه مقدار حبة من خردلة ولنعم ما قيل في الشعر الفارسي ؎

فراق دوست اگر اندک است اندک نیست
درونِ دیده اگر نیم موست بسیار است

نقل عن الصديق الأكبر رضي الله تعالى عنه أنه رأى قارئا يقرأ القرآن ويبكي فقال هكذا كنا نفعل ولكن قست قلوبنا هذا من قبيل المدح بما يشبه الذم وسمعت عن شيخي قدس سره يقول إن المنتهي الواصل ربما يتمنى الشوق والطلب الذي كان له في الابتداء لكن رجوع الشوق مقام آخر أكمل من الأول وأتم منه وهو مقام اليأس والعجز عن الإدراك فإن الشوق يتصور في المتوقع فحيث

اند محب فاقد ومراد ما از ابرار کسے است که مقرب واصل نه بود در ابتدا باشد یا در وسط اگرچه از وسط بقدر دانۂ خردل باقی مانده باشد. وچه خوش گفته است در شعر فارسی ؎

فراق دوست اگر اندک است اندک نیست
درونِ دیده اگر نیم موست بسیار است

از حضرت صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ منقول است که شخصے را دید قرآن میخواند و می گریید فرمود ہم چنین مے کردیم ولکن سخت شد دلہائے ما۔ این قول از ایشاں مدح است مشابہ بذم۔ واز حضرت شیخ خود قدس سرہ شنیدم کہ مے فرمود گاہے منتہی واصل نیز تمنائے آن شوق و طلب میکند که اورا پیشتر حاصل بود وزوال شوق را مقامے است دیگر کامل تر از اول و تمام تر ازاں۔ وآن مقام مقام یاس و عجز است از ادراک مطلوب چه شوق در امرے متصور است که متوقع بود پس

ف۱ یعنی صنفا من الواصلین المقربین فلا شوق ولا وجد ولا وله ۱۲ ف۲ قوله المدح بما یشبه الخ هو کقوله شعر ولا عیب فیهم غیر ان سیوفهم + بهن فلول من قراع الکتائب + وکقوله تعالی وما تنقم منا الا ان آمنا بآیات ربنا وکقوله هو البدر الا انه البحر زاخرا + سوی انه الضرغام لکنه الوبل + الضرغام بالکسر الاسد و الوبل بالفتح المطر الشدید العظیم القطر ۱۲ ف۳ بدانکه این عجز از ادراک نه مانند عجز عوام است بلکه این عجز عجزیست که عین ادراک است بلکه کمال ادراک گمان نبری که عجز از معرفت جهل است زیرا که عجز از معرفت آنست که معلوم گردد که لا یعرف الله الا الله چه انسان آئینه شده است که در وے صورت معرفت حق سبحانه عکس انداخته است وآن از آن وے نیست ۱۲ ف۴ وسط بالفتح وسکون ثانی بمعنی درمیان ومیان هر چیز وبفتحتین چیزیکه میانه باشد یعنی متوسط در کیفیات وصاحب نصاب نوشته که بفتحتین بمعنی میانه که عبارت از میان حقیقی ومرکز باشد واسم چیزیست که درمیان باشد ۱۲ ف۵ لفظة عن موجودة فی النسخ القلمیة و المطبوعة الموجودة عندنا وهی زائدة لا احتیاج الیها وهذا ظاهر فافهم وقد اسقطها المعرب ۱۲

لا توقع لا شوق وإذا رجع هذا الكامل البالغ نهاية الكمال إلى العالم رجوع القهقرى لا يعود إليه الشوق أيضا مع وجود الفقد بالرجوع لأن زوال شوقه ما كان لوجود الفقد بل لحصول اليأس وهو موجود بعد الرجوع أيضا بخلاف الكامل الأول فإنه يعود إليه الشوق برجوعه إلى العالم لحصول الفقد الذي زال من قبل فحين وجد الفقد بالرجوع حصل الشوق الذي زال بزواله لا يقال إن مراتب الوصول لا تنقطع أبد الآبدين فيتوقع بعض تلك المراتب فيتصور الشوق حينئذ لأنا نقول عدم انقطاع مراتب الوصول مبني على السير التفصيلي الواقع في الأسماء والصفات والشيون والاعتبارات وهذا السالك لا يتصور في حقه نهاية ولا يزول عنه الشوق أبدا وما نحن بصدده هو المنتهي الواصل الذي قطع تلك المراتب بطريق الإجمال وانتهى إلى ما لا يمكن

آں جا که توقع نیست شوق نیست وچوں این چنین کامل که به نهایت کمال رسیده است رجوع بعالم نماید رجوع قهقرٰی پس با وجود حصول فقد بسبب رجوع بعالم اندرین حال نیز شوق باو عود نمی نماید چه زوال شوق بجهت تحقق فقدان نه بود بلکه بباعث حصول یاس وآں بعد از رجوع نیز موجود است بخلاف کامل اول که بوقت رجوع نمودنش بعالم شوق باو عود می نماید بسبب تحقق فقدان که اولا زائل شده بود۔ پس وقتیکه فقدان بسبب رجوع وے موجود گشت شوق که بزوالش زائل شده بود نیز بحصول پیوست گفته نشود که مراتب وصول الی الله را تا ابد الآبدین انقطاعی نیست پس بعضے ازاں مراتب دائما متوقع اند ودرین وقت حصول شوق مر مقرب واصل را نیز متصور گشت زیرا که ما میگوئیم که عدم انقطاع مراتب وصول مبنی است بر سیر تفصیلی که واقع است در اسماء وصفات وشیون واعتبارات و نهایت وصول در حق این سالک متصور نیست وشوق از وے ابدا زائل نمیگردد وکسیکه ما بصدد وے ایم همان واصل منتهی است که آں مراتب را بطریق اجمال

ف۱ بهر دو قاف بجانب پاشنه خود رفتن چنانچه رو بسوئے مغرب کرده بطرف مشرق رفتن چه قهقری بوزن فعللی و قهقره بروزن زلزله مصدر است بمعنی پس پا رفتن ۱۲ غیاث ف۲ قوله صدد بفتحتین نزدیکی و مقابله و برابر چیزے ومجازا بمعنی قصد نمودن و در پے شدن مستعمل است ۱۲ غیاث

التَّعْبِيْرُ عَنْهُ بِعِبَارَةٍ وَلَا يُشَارُ اِلَيْهِ بِاِشَارَةٍ فَلَا يُتَصَوَّرُ ثَمَّةَ تَوَقُّعٌ اَصْلًا فَلَا جَرَمَ يَزُوْلُ عَنْهُ الشَّوْقُ وَالطَّلَبُ وَهٰذَا حَالُ الْخَوَاصِّ مِنَ الْاَوْلِيَاءِ لِاَنَّهُمُ الَّذِيْنَ عَرَجُوْا عَنْ ضِيْقِ الصِّفَاتِ وَوَصَلُوْا اِلٰى حَضْرَتِ الذَّاتِ تَعَالٰى وَتَقَدَّسَ بِخِلَافِ السَّالِكِيْنَ فِي الصِّفَاتِ مُفَصَّلًا وَالسَّائِرِيْنَ فِي الشُّيُوْنَاتِ مُرَتَّبًا فَاِنَّهُمْ مَحْبُوْسُوْنَ فِي التَّجَلِّيَاتِ الصِّفَاتِيَّةِ اَبَدَ الْاٰبِدِيْنَ وَمَرَاتِبُ الْوُصُوْلِ فِيْ حَقِّهِمْ لَيْسَتْ اِلَّا الْوُصُوْلَ اِلَى الصِّفَاتِ وَالْعُرُوْجُ اِلٰى حَضْرَتِ الذَّاتِ تَعَالٰى لَا يُتَصَوَّرُ اِلَّا بِالسَّيْرِ الْاِجْمَالِيِّ فِي الصِّفَاتِ وَالْاِعْتِبَارَاتِ وَمَنْ وَقَعَ سَيْرُهٗ فِي الْاَسْمَاءِ بِالتَّفْصِيْلِ حُبِسَ فِي الصِّفَاتِ وَالْاِعْتِبَارَاتِ وَلَمْ يَزَلْ مِنْهُ الشَّوْقُ وَالطَّلَبُ وَلَمْ يُفَارِقْ عَنْهُ الْوَجْدُ وَالتَّوَاجُدُ فَاَصْحَابُ الشَّوْقِ وَالتَّوَاجُدِ لَيْسُوْا اِلَّا اَصْحَابَ التَّجَلِّيَاتِ الصِّفَاتِيَّةِ وَلَيْسَ مِنَ التَّجَلِّيَاتِ الذَّاتِيَّةِ لَهُمْ نَصِيْبٌ مَادَامُوْا فِي الشَّوْقِ وَالْوَجْدِ فَاِنْ قَالَ قَائِلٌ مَا مَعْنَى الشَّوْقِ مِنَ اللهِ

طے کردہ ومنتہی گشتہ بمقامیکہ ازو تعبیر ممکن نیست بعبارتے و بسوئش اشارہ کردہ نمی شود باشارتے پس آنجا توقع اصلا نیست لاجرم (لابد۱۲) شوق و طلب ازو زائل گردد۔ واین حال خواص است از اولیاء زیرا کہ ایشانند کہ از ضیق (تنگنائے۱۲) صفات عروج (بلندی۱۲) نمودہ وبحضرت تعالے وتقدس وصول یافتہ بخلاف آنانکہ سالک اند در صفات بالتفصیل و سائر اند در شیونات علی الترتیب کہ ایشاں در تجلیات صفاتیہ تا ابد الآباد (یعنی علی الدوام۱۲) محبوس اند و مراتب وصول درحق شان غیر از وصول تا بصفات (مقید۱۲) ہیچ نیست وعروج تا حضرت ذات تعالے ممکن نیست مگر بسیر اجمالی در صفات و اعتبارات و کسے کہ سیرش در اسماء بالتفصیل واقع شدہ در صفات و اعتبارات محبوس ماندہ و شوق و طلب ازو زائل نہ گردیدہ و وجد و تواجد ازو مفارقت نمودہ پس نباشند ارباب شوق و تواجد مگر اصحاب تجلیات صفاتیہ ومادامیکہ در شوق و وجد اند از تجلیات ذاتیہ ایشانرا بہرہ نیست اگر کسے گوید کہ چیست مراد از مشتاق بودن حق سبحانہ حال آنکہ ازو سبحانہ چیزے مفقود نیست۔ گویم محتمل است کہ آوردن لفظ شوق اینجا از قبیل

ے اے برادر بے نہایت درگہی است + ہرچہ بروے میرسی بروے مایست ۱۲ ے قولہ فان قال قائل الخ داد علی قولہ فی الحدیث المذکور وانا الیہم لاشد شوقا ۱۲

سُبْحَانَهٗ وَلَيْسَ مِنْهُ سُبْحَانَهٗ مَفْقُوْدٌ شَيْئًا قُلْتُ ذِكْرُ الشَّوْقِ هٰهُنَا يَحْتَمِلُ اَنْ يَّكُوْنَ مِنْ قَبِيْلِ صَنْعَةِ الْمُشَاكَلَةِ وَذِكْرُ الشِّدَّةِ فِيْهِ بِاعْتِبَارِ اَنَّ كُلَّ مَا يُنْسَبُ اِلَى الْعَزِيْزِ الْجَبَّارِ فَهُوَ شَدِيْدٌ وَغَالِبٌ عَلٰى مَا يُنْسَبُ اِلَى الْعَبْدِ الضَّعِيْفِ هٰذَا الْجَوَابُ عَلٰى طَرِيْقَةِ الْعُلَمَاءِ وَلِلْعَبْدِ الضَّعِيْفِ فِيْ جَوَابِهٖ وُجُوْهٌ اُخَرُ تُنَاسِبُ طَرِيْقَةَ الصُّوْفِيَّةِ وَلٰكِنْ تِلْكَ الْاَجْوِبَةُ تَقْتَضِيْ نَحْوًا مِّنَ السُّكْرِ وَبِدُوْنِ السُّكْرِ لَا يَحْسُنُ بَلْ لَا يَجُوْزُ لِاَنَّ السُّكَارٰى مَعْذُوْرُوْنَ (ذلکہ الجواب۱۲) وَاَرْبَابُ الصَّحْوِ مَسْئُوْلُوْنَ وَحَالِيَ الْاٰنَ الصَّحْوُ الصِّرْفُ فَلَا يَلِيْقُ بِحَالِيْ ذِكْرُهَا هٰذَا (یعنی خذ ہذا او احفظ ہذا۱۲) اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ اَوَّلًا وَّاٰخِرًا وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰى نَبِيِّهٖ دَائِمًا وَّسَرْمَدًا۔

صنعت مشاکلت بود و ذکر شدت در حدیث بدین جہت باشد کہ ہرچہ بخداوند عزیز جبار نسبت کردہ شود شدید و غالب بود بر آن چہ بہ بندہ ضعیف اضافت (نسبت۱۲) نمودہ آید و این جوابے است بطریق علماء و آین بندۂ ضعیف را در جواب اشکال مذکور وجوہات دیگر اند مناسب بطریقہ صوفیہ و لیکن بیان آں وجوہات نوعے از سکر (بالضم مستی۱۲) مے خواہد و بدون سکر ذکر شان مستحسن بلکہ جائز نیست۔ چہ سکارے (جمع سکران بالفتح بمعنی مست۱۲) معذور اند و ارباب صحو مسئول۔ و بالفعل حال من صحو صرف (ہوش۱۲) است۔ پس ذکر آن وجوہات مناسب حال من نیست۔ ھذا۔ والحمد للہ اولا وآخرا والصلوۃ والسلام علی نبیہ دائما وسرمدا۔

مکتوب ۲۷ بست وہفتم

بخواجہ عمک صدور یافتہ در بیان مدائح طریقہ علیہ نقشبندیہ و علو نسبت این بزرگواران قَدَّسَ اللهُ تَعَالٰى اَسْرَارَهُمْ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلٰى عِبَادِهِ الَّذِيْنَ اصْطَفٰى۔

ے قال فی التلخیص ومنه المشاكلة وهی ذکر الشئ بلفظ غیرہ لوقوعه فی صحبته تحقیقا او تقدیرا فالاول کقوله اقترحوا شیئا نجد لك طبخه + قلت اطبخوا لی جبة وقمیصا ونحو تعلم ما فی نفسی ولا اعلم ما فی نفسك ـ والثانی نحو صبغة الله ۱۲ ے حمد وستائش مر خدائے پاک راست وسلام بر بندگان او تعالے وتقدس کہ برگزیدہ است ایشاں را ۱۲

مرحمت نامۂ گرامی کہ از روئے کرم نامزد این مخلص ساختہ بودند بہ ورود آن مبتہج و مسرور گردید سلامت باشند
(اسم فاعل است از ابتہاج بمعنی شاد شدن ۱۲)
می خواہد کہ تصدیع ایشان بدہد بغیر آنکہ مداحی این سلسلۂ علیّہ نقشبندیہ بنماید. مخدوما در عبارات اکابر این
(درد سر رسانیدن ۱۲)
سلسلۂ علیّہ قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم واقع شدہ است کہ نسبت ما فوق ہمہ نسبتہا است از نسبت حضور
و آگاہی خواستہ اند و حضوری کہ نزد ایشان معتبر است حضور بے غیبت است کہ تعبیر ازان بیاد داشت
(ارادہ نمودہ ۱۲)
نمودہ اند پس نسبت این عزیزان عبارت از یاد داشت باشد و یاد داشت کہ بفہم قاصر این فقیر قرار
یافتہ است مبنی برین تفصیل است تجلّی ذاتی عبارت از ظہور حضور حضرت ذات است تعالیٰ
و تقدس و حضور آن سبحانہ بے ملاحظۂ اسماء و صفات و شیون و اعتبارات و آن تجلّی را برقی گفتہ اند
یعنی لمح کیسیر ارتفاع شیون و اعتبارات متحقق میشود و باز در پردۂ شیون و اعتبارات متواری میگردد
(اندک ۱۲) (پوشیدہ ۱۲)
پس برین تقدیر حضور بے غیبت متصور نباشد بلکہ لمح کیسیر حضور است و اغلب اوقات غیبت پس
این نسبت نزد این عزیزان معتبر نباشد و حال آنکہ این تجلّی را مشائخ سلاسل دیگر نہایۃ النہایۃ گفتہ اند
و ہرگاہ این حضور دوام پذیرد و اصلا استتار قبول نہ کند و ہموارہ بے پردۂ اسماء و صفات و شیون
(پوشیدہ شدن ۱۲)
و اعتبارات متجلّی شود حضور بے غیبت خواہد بود پس نسبت این اکابر را بانسبتہائے دیگران قیاس
باید نمود و بے تکلف فوق ہمہ باید داشت این قسم حضور اگرچہ پیش اکثر مردم مستبعد می نماید امّا

هَنِيْئًا لِأَرْبَابِ النَّعِيْمِ نَعِيْمُهَا   وَلِلْعَاشِقِ الْمِسْكِيْنِ مَا يَتَجَرَّعُ[1]

این نسبت علیّہ بنہجے غرابت پیدا کردہ است کہ اگر فرضاً پیش ارباب ہمین سلسلۂ بزرگ گفتہ شود
(ندرت و قلّت ۱۲) (یعنی نقشبندیہ ۱۲)
یحتمل کہ اکثر آنہا در مقام انکار آیند و باور ندارند نسبتے کہ الحال درمیان ارباب این خانوادۂ بزرگ
(یقین و اعتقاد ۱۲)
متعارف شدہ است عبارت از حضور حق است سبحانہ و شہود او تعالیٰ بر وجہے کہ از وصف
(مشہور ۱۲)
شاہدی و مشہودی منزہ باشد و توجہے است معرّا از جہات ستّہ[2] متعارفہ اگرچہ جہت فوق متوہم
(خالی ۱۲)
باشد و لظاہر دوام پذیرد و این نسبت[3] در مقام جذبہ فقط نیز متحقق میگردد و فوقیت آن را وجہے ظاہر
(بدون سلوک ۱۲)
نیست بخلاف یاد داشت بمعنی سابق کہ حصول آن بعد از تمامی جہت جذبہ و مقامات سلوک است

۱؎ قولہ ہنیئا لارباب النعیم الخ یعنی گوارا باد ارباب نعمت را نعمتہائے آں یعنی جنت و مر عاشق مسکین را گوارا است آنچہ جرعہ جرعہ می نوشد ۱۲ ۲؎ یعنی شش جہات کہ مشہور اند و معروف اے پیش و پس. راست و چپ. زیر و بالا ۱۲ ۳؎ یعنی نسبتے کہ الحال متعارف است بمعنی حضور و شہود مذکورین ۱۲ ۴؎ لمح بالفتح نگریستن و دیدن بہ نظر سبک ۱۲ اللہم اغفر لکاتبہ و لمن سعی فیہ و لوالدیہم اجمعین ۱۲ برحمتک یا ارحم الراحمین

و علوّ درجۂ آن بر ہیچ احدے مخفی نیست اگر خفائے ہست در حصول او ست و بس حاسدے اگر از حسد
(نہ در علو آن ۱۲)
انکار نماید و ناقصے از نقص خود جحود نماید معذور است ؎
(بالضم انکار کردن بدانستگی ۱۲)

قاصرے[1] گر کند این طائفہ را طعنِ قصور   حاش[2] للہ کہ برارم بزبان این گلہ را
(پناہ بخدا ۱۲)
ہمہ شیران جہاں بستۂ این سلسلہ[3] اند   روبہ از حیلہ چساں بگسلد این سلسلہ را
(خانوادہ ۱۲)

وَالسَّلَامُ اَوَّلًا وَّ اٰخِرًا ٭

مکتوب[۲۸] بست و ہشتم

نیز بخواجۂ عمک صدور یافتہ در علو حال اما بعبارتے تحریر یافتہ است کہ موہم[4] تنزّل و تبعد است.
(تنزل و پستی)
مرحمت نامۂ گرامی کہ از روئے کرم نامزد این مخلص ساختہ بودند بورود آن مبتہج گردید و بمطالعۂ آن مشرف
گشت چہ نعمتی است کہ آزادان یاد گرفتاران کنند و چہ دولتے است کہ رسیدگان غمخوارگی مہجوران نمایند
بیچارۂ مہجور چون خود را شایانِ وصال نیافت بضرورت مخمول[5] زاویۂ ہجران گشت و از قرب گریختہ بہ بعد
آرام گرفت و از اتصال بانفصال قرار یافت و چون در اختیار آزادی گرفتاری دید بہ منت
گرفتاری گزید ؎

چوں طمع خواہد ز من سلطان دین   خاک بر فرق[6] قناعت بعد ازین

بعبارات نامربوطہ و اشارات پراگندہ زیادہ برین چہ تصدیع ایشان نماید ثَبَّتَنَا اللّٰهُ تَعَالٰى
وَاِيَّاكُمْ عَلٰى مُتَابَعَةِ سَيِّدِ الْمُرْسَلِيْنَ عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ
التَّسْلِيْمَاتِ اَكْمَلُهَا ٭

۱؎ التعریب ٭ ان عابہم قاصر طعنا بہم سفہا ٭ برات ساحتہم من افحش الکلم ٭ ہل یقطع الثعلب المحتال سلسلۃ ٭ قیدت بہا اسد الدنیا باسرہم ٭ ۱۲ ۲؎ باکی و دوری است خدائے را ازین کار ۱۲ ۳؎ قولہ سلسلہ بالکسر و سین دوم نیز مکسور زنجیر آہن و طلا و نقرہ وغیرہ و نام کتاب و مجازاً بمعنے نسل و اولاد و قرابت و ہم بمعنی ترتیب و اسامی پیران طریقت تا باسم یکے از ناموران اہل ارشاد و اندرین مقام ہمین معنی اخیر مراد است ۱۲ ۴؎ قولہ موہم بالضم و کسر ہائے ہوز در وہم و غلطی اندازندہ ۱۲ ۵؎ قولہ مخمول اسم مفعول از خمول بضم خائے معجمہ یعنی گمنامی و عدم شہرت ۱۲ ۶؎ قولہ فرق بالفتح جدا کردن و کشادن و راہ میان موئے سر کہ آنرا فرق سر نیز گویند و انجا ہمین معنی دوم مراد است ۱۲

مکتوب بست و نہم ۲۹

بشیخ نظام تھانیسری صدور یافتہ دربیان ترغیب دراد لئے فرائض ورعایت سنن و آداب وقلت مبالات درادلئے نافلہ درجنب فرائض و منع نمودن ازادلئے نماز خفتن در نصف اخیراز شب و منع کردن از تجویز نمودن خوردن آب مستعمل وضو و منع کردن از تجویز نمودن مریداں کہ سجدہ کنند عَصَمَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَإِيَّاكُمْ عَنِ التَّعَصُّبِ وَالتَّعَسُّفِ وَنَجَّانَا وَإِيَّاكُمْ عَنِ التَّلَهُّفِ وَالتَّأَسُّفِ بِحُرْمَةِ سَيِّدِ الْبَشَرِ الْمَنْفِيِّ عَنْهُ زَيْغُ الْبَصَرِ عَلَيْهِ وَعَلَىٰ اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ أَتَمُّهَا وَمِنَ التَّسْلِيمَاتِ أَكْمَلُهَا مقربات اعمال یا فرائض اند یا نوافل۔ نوافل را درجنب فرائض ہیچ اعتبار نیست۔ ادائے فرضے از فرائض در وقتے از اوقات بہ از ادلئے نوافل ہزار سالہ است اگرچہ بہ نیت خالص ادا شود ہر نفلے کہ باشد از صلوٰۃ و زکوٰۃ و صوم و ذکر و فکر و امثال اینہا بلکہ گوئیم کہ رعایت سنتے از سنن و ادبے از آداب در حین ادلئے فرائض نیز ہمیں حکم دارد منقول است کہ روزے امیر المؤمنین حضرت فاروق رضی اللہ تعالٰے عنہ نماز بامداد را بجماعت گذاردند بعد از فراغ از صلوٰۃ در قوم نگاہ کردند شخصے را از اصحاب خود دراں وقت نیافتند فرمودند کہ فلانے بجماعت حاضر نشد حاضران عرض کردند کہ او اکثر شب بیدار می باشد تحمل کہ درین وقت خوابش بردہ باشد فرمودند کہ اگر تمام شب خواب میکرد و نماز بامداد را بہ جماعت می گزارد بہتر مے بود پس رعایت ادبے و اجتناب از مکروہے اگرچہ تنزیہی باشد فکیف کہ تحریمی بمراتب از ذکر و فکر و مراقبہ و توجہ بہتر باشد آرے این امور با پاس رعایت واجتناب اگر جمع کند فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا وَبِدُوْنِهٖ خَرْطُ الْقَتَادِ مثلاً تصدق دانگے در

ف۱ بضم باک داشتن و اندیشہ کردن ۱۲ اغ ف۲ قولہ تعصب بضم صاد مہملہ مشدد دو یائے موحدہ حمایت کردن و یاری دادن و پشتی کردن و خویشاوندی کردن ۱۲ اغ ف۳ قولہ تعسف بضم سین مہملہ مشدد بمعنی بیراہ رفتن ۱۲ اغ ف۴ قولہ تلہف بروزن تکلف بمعنی دریغ و افسوس خوردن و اندوہ نمودن ۱۲ اغ ف۵ قولہ تاسف نیز بمعنی اندوہ خوردن ۱۲ اغ ف۶ یعنی بمراتب بہتر است از ادائے نوافل ۱۲ ف۷ روایت کردہ است این را امام مالک رحمہ اللہ تعالٰے در مؤطا خود و نقل الحدیث علی ما فی المشکوٰۃ ہکذا عن ابی بکر بن سلیمان بن ابی حثمۃ قال ان عمر بن الخطاب فقد سلیمان بن ابی حثمۃ فی صلوٰۃ الصبح و ان عمر غدا الی السوق و مسکن سلیمان بین المسجد و السوق فمر علی الشفاء ام سلیمان فقال لها لم ار سلیمان فی الصبح فقالت انہ بات یصلی فغلبتہ عیناہ فقال عمر لان اشہد صلوٰۃ الصبح فی جماعۃ احب الی من ان اقوم لیلۃ ۱۲ ف۸ قولہ بدونہ خرط القتاد یعنی بدون رعایت و اجتناب اتقیا این امور است [illegible] ۱۲

در حساب زکوٰۃ ہم چناں کہ از تصدق جبال عظام از ذہب بطریق نفل بمراتب بہتر است رعایت ادبے از آداب در تصدق آن دانگ مثلاً آں را بہ فقیر قریب دادن نیز بمراتب ازاں بہتر است پس نماز خفتن را در نصف اخیر از شب گزاردن و آں تاخیر را وسیلۂ تاکید قیام لیل ساختن بسے مستنکر باشد چہ نزد حنفیہ رضی اللہ تعالٰے عنہم ادائے نماز خفتن دراں وقت مکروہ است ظاہر ازیں کراہت کراہت تحریمیہ ارادہ دارند زیرا کہ ادلئے نماز خفتن را تا نصف لیل مباح داشتہ اند و از نصف آں طرف مکروہ گفتہ اند پس مکروہے کہ مقابل مباح است مکروہ تحریمی است و نزد شافعیہ دراں وقت اداء نماز خفتن جائز نیست پس بواسطۂ قیام لیل و حصول ذوق و جمعیت دراں وقت مرتکب این امر گشتن بسیار مستکرہ است از برائے این غرض تاخیر ادلئے وتر ہم کافی است و آں تاخیر مستحب است ہم وتر در وقت نیک ادا مے یابد و ہم غرض قیام لیل و بیداری وقت سحر میسر گردد پس ترک این عمل باید نمود و صلوات گذشتہ را قضا باید کرد امام اعظم کوفی رضی اللہ تعالٰے عنہ بواسطۂ ترک ادبے از آداب وضوئے نماز چہل سالہ را قضا فرمودند و ایضاً آب مستعمل کہ ازالہ حدث نمودہ باشد یا بہ نیت قربت استعمالش کردہ باشند در وضو تجویز نہ کنند کہ مردم آں آب را بخورند کہ آن آب نزد امام اعظم نجس مغلظ است و فقہاء منع خوردن آں آب کردہ اند و خوردن آں را مکروہ داشتہ اند آرے بقیہ آب وضو را خوردن شفا گفتہ اند۔ اگر از اعتقاد کسے طلب نماید ازاں آب بدہند ایں فقیر را دریں دفعہ در دہلی مثل این ابتلاء واقع شدہ بود۔ بعضے از یاراں را در واقعہ نمودہ بودند کہ آب مستعمل وضو فقیر را بخورند و الا ضرر عظیم لاحق خواہد شد ہرچند دفع کرد فائدہ نہ کرد بکتب فقہیہ رجوع نمود مخلصی پیدا شد کہ اگر بعد از تثلیث غسل نیت قربت نہ کند در مرتبۂ چہارم آب مستعمل نمی شود باین حیلہ تجویز نمودہ آب غسل چہارم را بے نیت قربت

ف۱ در وزن دانگ اختلاف است بسیار مگر باتفاق اکثر ثقات ہمیں تحقیق شدہ کہ وزن دانگ شش رتی است و در لطائف بمعنی حصہ و بخش نیز نوشتہ غیاث ۱۲ ف۲ قال فی البحر وافاد ان التاخیر الی نصف اللیل لیس بمستحب وقالوا انہ مباح و الی ما بعدہ مکروہ ۱۲ ف۳ قال فی البحر عن القنیۃ تاخیر العشاء الی ما زاد علی نصف اللیل یکرہ کراھۃ تحریم ۱۲ ف۴ لانہ ورد فی حدیث مسلم و وقت صلوٰۃ العشاء الی نصف اللیل الاوسط یعنی و وقت نماز خفتن از غائب شدن شفق تا نیم شب میانہ است یعنی نیم شب بے زیادت و نقصان و نزد حنفیہ این حد مختار است و وقت جواز تا قبیل طلوع فجر است ۱۲ ف۵ یعنی آں کس را کہ وثوق و اعتماد داشتہ باشد بہ بیداری وقت سحر و رنہ ادائے وتر قبل از خواب مستحب بود بلکہ واجب ۱۲ ف۶ واقعہ در اصطلاح صوفیہ گویند امرے را کہ در قلب واقع شود بہر طریق کہ باشد خواہ بقوت قلب خواہ بغیر آں در تیقظ خواہ در نوم اما تعطل حواس ضروری است و صوفی در مشاہدۂ وقائع محتاج این نوم معروف نیست۔ مصرع۔ واقعہ بے خواب صوفی راست خو ۱۲

بجورد نش داد والیضا مردم معتمد نقل کرده اند که بعضے از خلفاء شمارا مریدان ایشان سجده میکنند بزمین بوس هم کفایت نمی کنند شناعت این فعل اظهر من الشمس است بمنع شان بکنید و تاکید در منع نمائید اجتناب این قسم افعال از همه کس مطلوب است علی الخصوص شخصے که باقتداء خلق خودرا بر آورده باشد اجتناب این قسم افعال اورا از اشد ضروریات است که مقلدان باعمال او اقتداء خواهند کرد و در بلا خواهند افتاد والیضا علوم این طائفه علوم احوال است و احوال مواریث اعمال اند و کسے را از علوم احوال میراث بود که اعمال را درست کرده باشد و بحق آن قیام نموده و اعمال را تصحیح وقتے میسّر شود که اعمال را بشناسد و کیفیت هر عمل بداند و آن علم احکام شرعی است از نماز و روزه و سائر فرائض و علم معاملات و نکاح و طلاق و مبایعات و علم هر چیز که حق سبحانه و تعالیٰ بر و واجب ساخته است و اورا بدان دعوت فرموده است و این علوم اکتسابیه است از آموختن آن هیچکس را چاره نیست و علم میان دو مجاهده است یکے مجاهده در طلب آن قبل از حصول و مجاهده دوم در استعمال آن بعد از حصول پس باید همچنانکه در مجلس شریف از کتب تصوف مذکور میشود از کتب فقهیه نیز مذکور شود و کتب فقهیه بعبارات فارسی بسیار اند مثل مجموعه خوانی و عمدة الاسلام و کنز فارسی بلکه از کتب تصوف اگر مذکور نشود باک نیست که آن باحوال تعلق دارد و در قال در نمی آید و از کتب فقهی مذکور ناشدن احتمال ضرر دارد و زیادت چه اطناب نماید اَلْقَلِیْلُ یَدُلُّ عَلَی الْکَثِیْرِ ۔

اندکے پیش تو گفتم غم دل ترسیدم ... که دل آزرده شوی ورنه سخن بسیار است

(۱) بدانکه حقیقت سجده پیشانی بر زمین رسانیدن است و این بدو طریق واقع میشود یکے آنکه برائے ادائے حق عبودیت باشد و این قسم در جمیع ادیان و ملل برائے غیر خدا حرام و ممنوع است و هیچ گاه جائز نشده زیراکه از محرمات عقلیه است و محرمات عقلیه به تبدل ادیان و ملل متبدل نمیشوند دوم آنکه برائے تکریم و تحیه باشد مانند سلام و سر خم کردن و این معنی باختلاف رسوم و عادات و تبدل ازمنه و اوقات مختلف است گاہے جائز ست و گاه حرام در امتهائے سابقه جائز بود چنانچه در قصهٔ حضرت یوسف علیه السلام واقع شد که خروا له سجدا و سجود فرشتگان برائے حضرت آدم همیں طریق بود و در شریعت ما این طریق هم فیما بین مخلوقات حرام و ممنوع است بدلیل احادیث متواتره که درین باب وارد شده کذا فی التفسیر العزیزی و زمین بوس کردن نزد علما و امراو مشائخ حرام است و فاعل و راضی بدان هردو آثم اند کذا فی الکافی و فقیه ابوجعفر گفته که هر که زمین بوس کند نزد سلطان و امیر و یا سجده کند اگر به وجه تحیت کند کافر نگردد ولیکن آثم و مرتکب کبیره باشد و اگر به نیت عبادت کند کافر گردد و همچنیں اگر اصلا نیت میسّر نگردد کافر نشود نزد اکثر علماء و زمین بوس کردن سبکتر است از رخساره یا جبین نهادن بر زمین کذا فی الظهیریه طیبی از محی السنة نقل کرده که انحنائے ظهر یعنی پشت خم کردن مکروه است از جهت ورود حدیث صحیح در نهی از ان اگرچه بسیارے از انها که منسوب بعلم و صلاح اند آنرا میکنند اما اعتماد و اعتبار بدان نتوان کرد و در مطالب المومنین از شیخ ابومنصور نقل کرده که گفت کر اگر بوسه دهد یکے پیش یکے زمین را یا پشت دو تا کند یا سر نگون کند کافر نگردد بلکه آثم است و بعضے از مشائخ گفته که کاد الانحناء ان یکون کفرا ۔ کذا فی ترجمة المشکوة للشیخ عبدالحق الدهلوی رحمه الله تعالیٰ و قدس سره ۱۲ (۲) یعنی شناختن اعمال و دانستن کیفیت هر عمل علم احکام است و علم معاملات و مبایعات و علم هر چیز واجب ۱۲ (۳) چه خوش گفته ـ مغرور سخن مشو که توحید خدا ۔

رَزَقَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَاِیَّاکُمْ کَمَالَ اِتِّبَاعِ حَبِیْبِهٖ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ

مکتوب سی ام ۳۰

دربیان شهود آفاقی و انفسی و تفرقه در میان شهود انفسی و تجلی صوری و در بیان علوشان مقام عبدیت و مطابقت علوم آں مقام با علوم شرعیه و ما یناسب ذالك ملا محمد صدیق که از جملهٔ قدیم الخدمتان این درگاه است میفرمودند که این مکتوب نیز بشیخ نظام تهانیسری صدور یافته است شَرَّفَکُمُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ بِکَمَالِ الْاِتِّبَاعِ الْمُحَمَّدِیِّ وَزَیَّنَکُمْ بِالزِّیِّ السَّنِیِّ الْمُصْطَفَوِیِّ وَعَلٰی اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّحِیَّاتِ اَکْمَلُهَا ۔ نمیدانم چه نویسم اگر سخن از جناب قدس مولائے خود تعالیٰ و تقدس بر زبان می آرم محض کذب و افترا کرده باشم جناب کبریائی او ازاں بلندتر است که زبان زدهٔ مثل من هرزه گوئی گردد چون از بے چون چه گوید محدث از قدیم چه جوید مکانی در لامکانی تا چند پوید ـ بیچاره از بیرون خود چیزے ندارد و در ماورائے خود گذرے ندارد ؎

ذره گر بس نیک ور بس بد بود ... گرچه عمرے تگ زند در خود بود

این معنی هم در سیر انفسی که بنهایت کار میسّر شود میسر است حضرت خواجهٔ بزرگ خواجه نقشبند قدس الله تعالیٰ سره الاقدس فرموده اند اهل الله بعد از فناء و بقا هر چه می بینند در خود می بینند و هر چه می شناسند در خود می شناسند و حیرت ایشان در وجود خود است وَفِیْ اَنْفُسِکُمْ اَفَلَا تُبْصِرُوْنَ پیش ازیں هر سیرے که هست داخل سیر آفاقی است که حاصلش بے حاصلی است اطلاق لفظ بے حاصلی نسبت بحصول

(۱) حق سبحانه و تعالیٰ شمارا بکمال متابعت محمدی مشرف سازد و بلباس روشن مصطفوی شمارا مزین گرداند ۱۲ (۲) قوله زی بالکسر و تشدید یا جامه و لباس و سنی بفتح سین و تشدید یا بلند و روشن ۱۲ (۳) حضرت سعدی میفرماید ـ گر کسے وصف او زمن پرسد ÷ بیدل از بے نشان چه گوید باز ÷ عاشقان کشتگان معشوق اند ÷ برنیاید ز کشتگان آواز ÷ اے برتر از خیال و قیاس و گمان و وهم ÷ و از هر چه گفته اند شنیدیم و خوانده ایم ÷ دفتر تمام گشت بپایان رسید عمر ÷ ما همچنان در اول وصف تو مانده ایم ۱۲ (۴) قوله این معنی یعنی این دانستن معرفت و دانش که جناب کبریائی او ازان بلندتر است که زبان زده الخ هم در آخر کار میسر است نه در ابتدا پس از معرفتش بجز حیرت و نادانی نصیب بشر بلکه ملائکه نیز هیچ امرے نیست کما قیل العجز عن الادراك ادراك خلاصة المرام آنکه چنانکه معرفتش حاصل نمیتوان کرد معرفت عدم حصول آن نیز حاصل نمیتوان نمود الا در سیر انفسی که بنهایت کار میسّر میشود ۱۲ (۵) بدانکه حضرت مجدد قدس سره تفصیل سیر انفسی و سیر آفاقی و معنی هر دو در مکتوب چهل و دوم از مکاتیب جلد ثانی مذکور فرموده اند آنجا ملاحظه باید نمود ۱۲ (۶) اشارت است بکریمه که در پاره حٰم (۲۶) و سوره ذاریات واقع است یعنی و در ذاتهائے شما نشانها است آیا نمی بینید ۱۲ (۷) جواب سوال مقدر است و تقریر هر دو پر ظاهر ۱۲

اصل مطلب است والآن نیز از جملۂ شرائط و معدّات است از شہود انفسی کسے در توہم نیفتد و آنرا
در رنگ شہود تجلی صوری کہ در نفس متجلی لہ است تخیل نکند حاشا و کلا تجلی صوری ہر قسم کہ باشد داخل سیر آفاقی
است و در مرتبۂ علم الیقین حاصل است و شہود انفسی در مرتبۂ حق الیقین است کہ نہایت مراتب کمال
است و اطلاق لفظ شہود درین مقام از تنگی میدان عبارت است والا ہم چنانکہ مطلب ایشان بیچون و بے
چگون است نسبت ایشان بآں مطلب نیز بیچون و بیچگونہ است چون را بہ بیچون راہ نیست مثنوی

اتصالے بے تکیف بے قیاس ہست رب الناس را با جان ناس
لیک گفتم ناس را نسناس نہ ناس غیر از جان جان اشناس نہ

و منشاء توہم اتحاد شہود انفسی با شہود صوری مذکور حصول بقائے شخص است در ہر دو مقام چہ تجلی صوری
مفنی نیست اگرچہ فی الجملۃ رفع قیدے از قیود مے نماید اما تا حدّ فنا نمیرساند پس بقیۂ وجود سالک دران تجلی
حاصل است و سیر انفسی خود بعد از فنائے اتم و بقائے اکمل است پس لاجرم از قلت معرفت تفرقہ درمیان
این دو بقائی نتوانند کرد و ناچار حکم باتحاد می نمایند۔ اگر معلوم کنند کہ بقائے ثانی نزد ایشان معبر بہ بقائے باللہ
است و آن وجود را وجود موہوب حقانی می گویند شاید ازیں توہم خلاص شوند اینجا کسے نہ گوید کہ بقائے باللہ
عبارت از یافتن خود است عین حق تعالے و تقدس نہ چنین است اگر این معنی از بعضے عبارات این قوم
مستفاد شود آں را جواب گوئیم کہ این بقا در مقام جذبہ بعضے را بعد از استہلاک و اضمحلال کہ شبیہ بہ فنا است
دست میدہد و اکابر نقشبندیہ قدس اللہ تعالے اسرارہم تعبیر ازاں بوجود عدم می کنند و این پیش از فنا است

۱؎ بضم میم و کسر عین و تشدید دال جمع معدّ بمعنی آمادہ کنندہ ۱۲ ۲؎ قولہ حاشا و کلا حاشا کلمہ تنزیہ است بمعنی دور باد و پاک باد و حاش للہ
پاکی است خدا را و کلا بفتح کاف عربی و تشدید لام کلمہ ردع و زجر نمودن است ۱۲ ۳؎ نسناس بالفتح و دو نون و دو سین مہملہ نوعے از حیوان
کہ بر یک پائے جہد و صاحب حیوۃ الحیوان نوشتہ کہ نسناس بالکسر نوعے از حیوان است کہ بصورت نصف آدمی باشد چنانکہ یک گوش و یک
دست و یک پائے دارد و بطور مردم در عربی کلام کند و در تاریخ بہجت العالم نوشتہ کہ نسناس در نواحی عدن و عمان بسیار است و آن جانور یست
مانند نصف انسان کہ یک دست و یک پائے و یک چشم دارد و دست او بر سینہ باشد و بزبان عربی تکلم کند و مردم آنجا او را صید کردہ میخورند ۱۲ غ
۴؎ قولہ ناس غیر از الخ جان اول مکسور و ثانی موقوف یعنی ناس اے مردم ورائے شناسندہ جا نجان کہ حق باشد نیست حاصل آنکہ غیر آشنائے جانجان
کہ محبوب حقیقی است ناس نیست الا آنکہ صورت و شکل انسان دارد و خالی از معنی بیت این نہ مردانند اینہا صورت اند + مردۂ نان اند کشتہ شہوت اند +
۱۲ ۵؎ بدانکہ عدم کہ در عبارات اکابر این سلسلہ علیہ واقع می شود عبارت از ورود ہستی اسم آلہی است جل سلطانہ کہ مبدأ تعین عارف است
از پس پردہ ہا از راہ جذب و محبت بر مدرکہ سالک کہ ہستی سالک در جنب آں مستور گردد و سالک خود را و اوصاف خود را گم کند و نیابد و وجود
عدم عبارت از تحقق است بآں ہستی یعنی وجودے و بقائے کہ بر عدم مترتب است و احتمال دارد کہ وجود عدم عبارت از تحقق بحالت
عدمیہ باشد یعنی پیدا شدن وصف عدم در سالک۔ و این عدم و این وجود عدم بمعنی اول فنا و بقا است در جہت جذبہ و باقی بر ص۸۳

این را زوالے متصور است بلکہ واقع است گاہے او را از وے می ستانند و گاہے باز میدہند و بقائے
کہ بعد از فنائے اتم است از زوال مصؤن و از خلل محفوظ است فنائے ایشان فنائے دائمی است کہ
در عین بقا فانی است و در عین فنا باقی فنا و بقا کہ زوال پذیر اند از جملہ احوال و تلوینات است و در ب
نحن بصدد ہا نہ چنین است حضرت خواجہ نقشبند قدس اللہ تعالے سرہ فرمودہ اند وجود عدم بوجود بشریت
عود میکند اما وجود فنا بوجود بشریت عود نمی کند۔ پس ہر آئینہ وقت ایشان دائمی باشد و حال ایشان سرمدی
بل لا وقت لہم و لا حال کار ایشان با مؤقت اوقات است و معاملۂ ایشان با محول احوال۔ پس
قبول زوال مخصوص بوقت و حال گشت و آنکہ از حال و وقت گزشت از زوال محفوظ ماند ذٰلِكَ
فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيْهِ مَنْ يَّشَآءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ کسی گمان نہ کند کہ دوام وقت باعتبار بقائے
انزال وقت از تعین و غیرہ اطلاق کردہ اند لا بَلِ الدَّوَامُ لِعَيْنِ الْوَقْتِ وَالْاِسْتِمْرَارُ لِنَفْسِ الْحَالِ اِنَّ
الظَّنَّ لَا يُغْنِيْ مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا بَلْ نَقُوْلُ اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ اِثْمٌ سخن بہ تطویل انجامید بر سر اصل سخن
آئیم گوئیم کہ چوں مجال سخن در فضائے قدس ایزدی جل شانہ نیست پس از مقام بندگی و ذل و انکسار
خود سخن کنیم مقصود از خلقت انسانی اداء وظائف بندگی است و اگر در ابتداء و وسط عشق و محبت
دادہ اند مقصود قطع تعلق او ست از ما دون جناب قدس جل شانہ عشق و محبت ہم از مقاصد نیستند از
برائے حصول مقام عبدیت اند بندۂ خدا جل شانہ وقتے شود کہ از گرفتاری و بندگی غیر او تعالے تمام
خلاص شود و عشق و محبت وسیلۂ انقطاع بیش نیستند لہذا نہایت مراتب ولایت مقام عبدیت است

(بقیہ حاشیہ ص۸۲) این ظہور را دوام نیست پس فنا و بقا کہ بران مترتب بود نیز دائمی نباشد و از عود بوجود بشریت ایمن نہ بود تا آن ظہور کائن
است ہستی سالک متواری است و چوں ظہور متواری گشت وجود بشریت عود نمود ۱۲ از مکتوبات حضرت خواجہ محمد معصوم قدس سرہ
۱۲ ۶؎ قولہ پیش از فنا یعنی فنائے اتم و اکمل یعنی فنا حقیقی کہ عبارت از استیلاء ہستی مطلوب است بر عارف بحدیکہ از جمیع منتسبات تہی
گردد ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) ۱؎ وجود فنا عبارت از بقا است کہ بر فناء حقیقی مترتب شود و بولادت ثانیہ بوجود موہوب موجود گردد این فنا
و این بقا را دوام لازم است و از عود بوجود بشریت ایمن ۱۲ حضرت خواجہ محمد معصوم قدس سرہ ۱۲ ۲؎ قولہ کسے گمان نہ کند الخ متعلق است
بقول او قدس سرہ پس ہر آئینہ وقت ایشاں دائمی باشد الخ ۱۲ ۳؎ قولہ لا بل الدوام الخ یعنی نہ چنین است بلکہ دوام عین وقت را است و استمرار
عین حال را ہر آئینہ گمان ہیچ معنی نیست از حق بلکہ میگوئیم کہ ہر آئینہ بعضے از گمان گناہ است ۱۲ ۴؎ قولہ ان الظن لا یغنی الخ اشارت است
بکریمہ کہ در پارہ قال فما خطبکم و سورہ النجم واقع است یعنی بدرستیکہ گمان سود ندارد و نفع نمیدہد از شناخت حقیقت چیزے را ۱۲ ۵؎ قولہ ان
بعض الظن اثم اشارت است بآیہ کریمہ کہ واقع است در سورہ حجرات در پارہ حٰم ۲۶ یعنے ہر آئینہ بعض بدگمانی گناہ است یا بعضے از گمان گناہی است ۱۲
۶؎ نہ حسنش غایتے دارد نہ سعدی را سخن پایان + بماند تشنہ مستسقی و دریا ہم چنان باقی + چہ مطلوب در غایت تنزہ در رفعت و طالب در نہایت پستی
و منقصت نہ این را باوے شرکتے و نہ او را با این نسبتے ۱۲

در درجاتِ ولایت فوق عبدیت مقامی نیست دریں مقام خود را با مولائے خود ہیچ مناسبت نمی یابد اِلَّا الۡاِحۡتِیَاجَ مِنۡ جَانِبِهٖ وَالۡاِسۡتِغۡنَاءَ الۡاَتَمَّ ذَاتًا وَصِفَةً مِّنۡ جَانِبِ الۡمَوۡلٰی تَعَالٰی وَتَقَدَّسَ نہ آن است کہ ذات خود را با ذات او تعالے وصفات خود را با صفات او عز سلطانہ و افعال خود را با افعال او سبحانہ بہیچ وجہ مناسب داند۔ اطلاق ظلیت ہم از جملۂ مناسبات است ازین ہم تنزہ مینمایند او را سبحانہ خالق و خود را مخلوق میدانند بیش ازین ہیچ چیز جرأت نمی نمایند توحید فعلی کہ جمعے را در اثناءِ راہ دست میدہد و فاعل جز حق سبحانہ نمی یابند این بزرگواران میدانند کہ خالق این افعال یکیست نہ مباشر آن افعال کہ این سخن خود نزدیک است کہ بزندقہ رساند۔ این را بمثالے واضح گردانیم مثلاً شعبدہ بازے در پردہ نشستہ صورتہائے جمادِ چندرا در حرکت می آرد و افعال غریبہ در انہا ایجاد مینماید جماعہ کہ حدید البصر اند میدانند کہ جاعل این افعال دران صورتہائے جمادیہ آن شخص پردہ نشین است اما مباشر این افعال ہماں صور اند لہذا میگویند کہ صورت متحرک است نمیگویند کہ شعبدہ باز متحرک است نفس الامر دریں حکم محق اند شرائع انبیاء عَلَيۡهِمُ الصَّلَوٰتُ وَالتَّسۡلِيۡمَاتُ بہمیں حکم ناطق اند و حکم بوحدت فعل از جملہ سکریات است بَلِ الۡحَقُّ الصَّحِيۡحُ اَنَّ الۡفَاعِلَ مُتَعَدِّدٌ وَخَالِقَ الۡاَفۡعَالِ وَاحِدٌ وہم چنین است کلامیکہ در توحید وجود گفتہ اند بنائے آں سکر وقت و غلبہ حال است علامت درستی علوم لدنیہ مطابقت است با صریح علوم شرعیہ اگر سر مو تجاوز است از سکر است وَالۡحَقُّ مَا حَقَّقَهُ الۡعُلَمَاءُ مِنۡ اَهۡلِ السُّنَّةِ وَالۡجَمَاعَةِ وَمَا سِوٰى ذٰلِكَ اِمَّا زَنۡدَقَةٌ وَاِلۡحَادٌ اَوۡ سُكۡرُ وَقۡتٍ وَغَلۡبَةُ حَالٍ و این تمام مطابقت در مقام عبدیت میسر است در ماورائے این نحوے از سکر متحقق است ؎

گر بگویم شرح ایں بے حد شود

شخصے از خواجہ نقشبند قدس اللہ تعالے سرہ الاقدس سوال کرد کہ مقصود از سلوک چیست فرمودند تا معرفت اجمالی تفصیلی گردد و استدلالی کشفی شود نفرمودند تا معرفت زاید بر معارف شرعیہ حاصل کند

۱؎ یعنی مگر حاجت از جانب بندہ و بے نیازی تمامتر از روئے ذات و صفت از جانب مولائے تعالے و تقدس ۱۲ ۲؎ یعنی مرتکب ایں افعال و کنندۂ این کارہا ۱۲ ۳؎ زندقہ بالفتح بے دین و ملحد شدن و از راہ شرع سر پیچیدن۔ چہ مستلزم است کہ مرتکب جملہ قبائح حق باشد تعالے اللہ عن ذالک علواً کبیرا ۱۲ ۴؎ شعبدہ بالفتح و بائے موحدہ نیز مفتوح بمعنی بازی کہ بسحر و فن کنند و شعبدہ باز آنکہ باین قسم از بازی عمل نماید ۱۲ ۵؎ یعنی بلکہ حق خالص ہمیں است کہ فعل کنندہ یعنی مرتکب فعل متعدد است و پیدا کنندہ افعال یکے است یعنے حق سبحانہ و تعالے ۱۲ ۶؎ یعنی حق آنست کہ علمائے اہل سنت و جماعت تحقیق کردہ اند و ماسوائے آن یا بے دینی محض است و از راہ مستقیم دور افتادن اگر در صحو و ہوشیاری است یا مستی وقت و غلبۂ حال ۱۲

اگرچہ در راہ امور زائدہ پیدا میشوند اما اگر بہ نہایت کار رسانند آں زوائد ہباء منثورا میگردند و ہماں معارف شرعیہ بر وجہ تفصیل معلوم میگردند و از ضیق استدلال بہ فضائے اطلاق کشف می آیند یعنی ہم چنانکہ نبی عَلَيۡهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ آں علوم را از وحی اخذ میکرد این بزرگواران بطریق الہام آں علوم را از اصل اخذ می کنند علماء این علوم را از شرائع اخذ کردہ بطریق اجمال آوردہ اند۔ ہماں علوم چنانکہ انبیاء را عَلَيۡهِمُ الصَّلَوٰتُ وَالتَّسۡلِيۡمَاتُ حاصل بود تفصیلاً و کشفاً ایشاں را نیز بہماں نہج حاصل میشود اصالت و تبعیت درمیان است بایں قسم کمال از اولیائے کمل بعضے ایشاں را بعد از قرون متطاولہ و ازمنہ متباعدہ انتخاب میفرمایند بخاطر بود کہ یک مسئلہ اجمالی استدلالی را مفصل بنویسم اما کاغذ کوتاہی کرد شاید حکمت خداوندی جل سلطانہ درین بودہ باشد۔ والسلام

مکتوب سی ویکم ۳۱

بشیخ صوفی صدور یافتہ در بیان حقیقت ظہور توحید وجودی و قرب و معیت ذاتی او تعالے و تقدس و گذشتن ایں مقام با بعضے اسولہ و اجوبہ کہ تعلق بتحقیق این مقام دارند ثَبَّتَنَا اللّٰهُ سُبۡحَانَهٗ وَتَعَالٰى عَلٰى مُتَابَعَةِ سَيِّدِ الۡمُرۡسَلِيۡنَ عَلَيۡهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ وَعَلَيۡهِمۡ وَعَلٰى اٰلِهِمۡ مِنَ الصَّلَوٰتِ اَفۡضَلُهَا وَمِنَ التَّسۡلِيۡمَاتِ اَكۡمَلُهَا شخصے کہ در مجلس شریف ایشان بود نقل کرد کہ یکے از درویشان میان شیخ نظام تھانیسری دراں مجلس ازیں فقیر مذکور ساخت و گفت کہ او انکار وحدت وجودی نماید۔ آن شخص ناقل ازین فقیر التماس نمود کہ آنچہ حقیقت است درین باب بخدام ایشاں بنویس۔ کہ مردم ازیں نقل تا چہ فرا گیرند و در سوء ظن نیفتند کہ اِنَّ بَعۡضَ الظَّنِّ اِثۡمٌ اجابۃ لمسئولہ بچند کلمہ مصدع گشت

۱؎ بالفتح غبار و گرد و ہوا کہ از روزن در آفتاب پدید آید و مجازاً بمعنی حقیر و ذلیل و خوار و نا چیزے می آید ۱۲ غیاث ۲؎ قرون بضمتین جمع قرن بالفتح بمعنی روزگار و زمانہ و مدت سی سال یا ہشتاد و یا صد و بیست سال یا صد سال و این درست تر است چہ پیغامبر صلے اللہ تعالے علیہ و علی آلہ وسلم طفلے را گفت عش قرنا و آں طفل صد سال بزیست ۱۲ منتخب ۳؎ فرا بفتح بروزن سرا بمعنی پیش کہ بعربی قبل گویند و بمعنے نزدیک و دور و بالا نیز آمدہ و گاہے زاید ہم آید ۱۲ غ ۴؎ بدرستی بعضے از گمان گناہ است اشارت است بآیہ کہ واقع است در سورۂ حجرات و پارہ حم (۲۶) ۱۲ اللہم اغفر لکاتبہ و لمن سعی فیہ و لوالدیہم اجمعین برحمتک یا ارحم الراحمین ۱۲

مخدوما مکرما معتقد فقیر از خوردی باز مشرب اہل توحید بود و الد فقیر قدس سرہ بظاہر برہمین مشرب بودہ اند و بر سبیل دوام بہمین طریق اشتغال داشتہ اند با وجود حصول نگرانی تمام درباطن کہ بجانب مرتبۂ بے کیفی داشتہ اند و بحکم ابن الفقیہ نصف الفقیہ فقیر را ازین مشرب از روئے علم حظ وافر بود و لذت عظیم داشت تا آنکہ حق سبحانہ و تعالے بمحض کرم خویش بخدمت ارشاد پناہی حقائق و معارف آگاہی مؤید الدین الرضی شیخنا و مولانا و قبلتنا محمد الباقی قدّسنا اللہ تعالیٰ بسرّہٖ رسانید و ایشاں بہ فقیر طریقہ علیہ نقشبندیہ تعلیم فرمودند و توجہ بلیغ بحال این مسکین مرعی داشتند بعد از ممارستہ این طریقہ علیہ در اندک مدت توحید وجودی منکشف گشت و غلو درین کشف پیدا شد علوم و معارف این مقام فراواں ظاہر گشتند و کم دقیقہ از دقائق این مرتبہ ماندہ باشد کہ آنرا منکشف نہ گردانیدند۔ دقائق معارف شیخ محی الدین ابن العربی را کما ینبغی لائح ساختند و تجلی ذاتی کہ صاحب فصوص آن را بیان فرمودہ است و نہایت عروج خود را المی داند و در شان آن تجلی میگوید وما بعد ہذا الا العدم المحض بآن تجلی ذاتی مشرف گشت و علوم و معارف آن تجلی را کہ شیخ مخصوص بخاتم الولایۃ میداند نیز بہ تفصیل معلوم شدند و سکر وقت و غلبہ حال درین توحید بحدے رسید کہ در بعضے عریضہا کہ بحضرت خواجہ نوشتہ بود این دو بیت را کہ سراسر سکر است نوشتہ بود۔ رباعی

ای دریغا کین شریعت ملت اعمائی است ملت ما کافری و ملت ترسائی است

کفر و ایمان زلف و روئے آں پری زیبائی است کفر و ایمان ہر دو اندر راہ ما یکتائی است

و این حال تا مدت مدید کشید و از شہور بسنین انجامید ناگاہ عنایت بے غایت حضرت اللہ جل سلطانہ از دریچۂ غیب در عرصۂ ظہور آمد و پردۂ روپوش بیچونی و بے چگونی را برانداخت علوم سابق کہ منبی از اتحاد

سلہ قولہ بار۔ معانی این لفظ بسیار است اول نام است از نامہائے خدا تعالے دوم بہشتہ خزوار و انبار سوم بندگی چہارم گرانی پنجم بزرگ و نیکوکار ششم نصیب ہفتم رخصت و دخل ہشتم بیخ و بن درخت نہم مرادف کار دہم کرت و مرتبہ یازدہم یادگار دوازدہم بسیاری ہر چیز و جائے انبوہ ہر چیز چوں زنگبار و دربار سیزدہم ثمر و میوہا چہاردہم حمل زناں وغیر ذلک ۱۲ غ سلہ۲ مناقب آن خارج اند از حد و عد سلسلہ ارادت وے و نسبت خرقۂ وے در تصوف بیک واسطہ بشیخ محی الدین سید عبد القادر گیلانی قدس سرہ میرسد و نسبت دیگر وے در خرقہ بخضر علیہ السلام میرسد بیک واسط و نسبت دیگر وے بخضر علیہ السلام بے واسطہ نیز میرسد شیخ شہاب الدین قدس سرہ از حال وے پرسیدند گفت بحر الدقائق والحقائق و وے را از حال شیخ شہاب الدین قدس سرہ پرسیدند گفت مملوّ من قرنہ الی قدمہ من السنۃ یعنی از سر تا قدم بسنت پر است ۱۲ نفحات سلہ۳ قولہ شہور بسنین جمع شہر بالفتح بمعنی ماہ و سنین جمع سنۃ بمعنی سال ۱۲

و وحدت وجود بودہ اند رو بزوال آوردند و احاطہ و سریان و قرب و معیت ذاتیہ کہ دراں مقام منکشف شدہ بود مستتر گشتند و بہ یقین یقین معلوم گشت کہ صانع را جل شانہ با عالم ازین نسبتہائے مذکورہ ہیچ ثابت نیست احاطہ و قرب او تعالے علمی است چنانچہ مقرر اہل حق است شکر اللہ تعالے سعیہم و او سبحانہ با ہیچ چیز متحد نیست او او ست تعالے و تقدس و عالم عالم او سبحانہ بیچون و بیچگونہ است و عالم سراسر بداغ چونی و چگونگی متسم بے چون را عین چوں نتواں گفت واجب تعالے را عین ممکن نتواں خواند قدیم ہرگز عین حادث نشود ممتنع العدم عین جائز العدم نگردد انقلاب حقائق محالست عقلا و شرعا و صحت حمل یکے بر دیگرے ممتنع است اصلا و راسا عجب است کہ شیخ محی الدین و تابعان او ذات واجب تعالے را مجہول مطلق میگویند و محکوم علیہ بہیچ حکمی نمیدانند۔ مع ذلک احاطہ ذاتی و قرب و معیت ذاتیہ اثبات مینمایند فما ہو الا حکم علی الذات تعالیٰ و تقدس فالصواب ما قالہ العلماء من اہل السنۃ من القرب العلمی والاحاطۃ العلمیۃ و در زمان حصول علوم و معارف منافی مشرب توحید وجودی این فقیر را اضطراب تمام بود کہ وراۓ این توحید امر دیگر عالی تر نمیدانست و بتضرع و زاری دعا میکرد کہ این معرفت زائل نگردد تا آنکہ حجب بتمام از روئے کار زائل گشتند و حقیقت کما ینبغی منکشف شد و معلوم گشت کہ عالم ہرچند مرایائے کمالات صفاتی است و مجالئ ظہورات اسمائے اما مظہر عین ظاہر نیست و ظل عین اصل نہ چنانکہ مذہب اہل توحید وجودی است این مبحث بمثالے واضح گردد مثلا عالمی ذو فنونے خواست کہ کمالات متنوعہ خود را در عرصۂ ظہور جلوہ دہد و خفایائے مستحسنہ خود را

سلہ۱ قولہ احاطہ یعنی محیط بودن حق سبحانہ و تعالے مر ہر چیز را چنانچہ مدلول کریمہ واللہ من ورائہم محیط۔ والا انہ بکل شیء محیط ۱۲ سلہ۲ قولہ سریان یعنی گنجائش او در قلب مومن کہ مدلول است مر قول آنحضرت را صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم حکایۃ عن ربہ عز شانہ لا یسعنی ارضی ولا سمائی ولکن یسعنی قلب عبدی المومن علی ما ورد ۱۲ سلہ۳ قولہ احاطہ و قرب او تعالی علمی است بدانکہ حضرت مجدد علیہ الرحمۃ در مکتوب دو صد و شصت و ششم از جلد اول تحریر نمودہ اند پس ایمان آریم کہ او تعالے محیط اشیاء است و قریب است بالیشان و بالیشان است اما معنی احاطہ و قرب و معیت او تعالی ندانیم کہ چیست احاطہ و قرب علمی گفتن از تاویلات متشابہ است و ما قائل بتاویلات آن نیستیم۔ انتہی و نیز در مکتوب ہشتم از جلد ثانی فرمودہ اند کہ ایمان آریم کہ او تعالی قریب و با ما است اما معنی قرب و معیت ندانیم کہ چیست ہر دو قول بظاہر متناقض اندیش تواں آمد کہ بر تعدد اوقات و احوال حمل کردہ آید و بر کشف دوم اعتقاد ہر مقام را علوم و معارف جدا است و ہر حال را قال علیحدہ آخر مکتوب صد و شصت را از جلد اول باید دید ۱۲ سلہ۴ اسم فاعل است از اتسام بکسر و تشدید تائے مکسورہ بچیزے نشان مند شدن ۱۲ سلہ۵ و نیست آں یعنی اثبات نمودن احاطہ ذاتی و قرب و معیت ذاتیہ مگر حکم کردن بر ذات تعالی و تقدس فلا یکون مجہولا مطلقا ولا غیر محکوم علیہ کما زعموا ۱۲ سلہ۶ پس صواب آنست کہ علماء اہل سنت فرمودہ اند از قرب و احاطہ علمی وقد عرفت انفا ان ہذا القول من الشیخ قدس سرہ بظاہر مخالف لما سیاتی و محمول علی تعدد الاوقات والاحوال فافہم و تبین و تثبت ۱۲ سلہ۷ قولہ مرایا بفتح اول و حرف چہارم یائے تحتانی آئینہ ہا و این جمع مرآۃ است بالکسر خلاف قیاس و مرائی کہ موافق قیاس است مستعمل نیست ۱۲ از صراح و غیر آن ۱۲ سلہ۸ قولہ مجالی بالفتح میم و کسر لام جمع مجلی است کہ بفتح میم و فتح لام صیغہ ظرف است بمعنی جای ظہور ۱۲ غ

در معرض وضوح آرد ایجاد حروف و اصوات نمود و در مرایائے آنہا آن کمالاتِ مخفیہ را ظاہر ساخت درین صورت نتواں گفت کہ این حروف و اصوات کہ مجالے و مرایائے آن کمالاتِ مخفیہ شدہ اند عین آن کمالات اند یا محیط آن کمالات اند بالذات یا قریب اند بآنہا بالذات یا معیت ذاتیہ دارند بلکہ نسبت درمیان ایشاں دالیت و مدلولیت است حروف و اصوات دوال بیش نیستند بر آں کمالات و آن کمالات بر صرافتِ اطلاق خود اند آں نسبتہا کہ پیدا شدہ است از روئے اوہام و خیالات است فی الحقیقۃ ازاں نسبتہا ہیچ ثابت نیست لیکن چوں درمیان آن کمالات و این حروف و اصوات مناسبت ظاہریت و مظہریت و مدلولیۃ و دالیت متحقق است ہمیں مناسبت بعضے را بواسطۂ بعضے عوارض باعثِ حصول آن نسبتہائے وہمیہ میگردد و نفس الامر آن کمالات از جمیع این نسب معرا و مبرا است و ما نحن فیہ نیز غیر از علاقہ دالیۃ و مدلولیۃ و ظاہریۃ و مظہریۃ نیست عالم علم بوجود صانع خود است تعالی و تقدس و مظہر است مر ظہور کمالات اسمائے و صفاتی او را سبحانہ و ہمیں علاقہ بعضے را بواسطہ بعضے عوارض باعث بعضے احکام وہمیہ میگردد و بعضے را کثرت مراقبات توحید بریں احکام می آرد کہ صورت آن مراقبات در متخیلہ نقش مے بندد و بعضے دیگر را علم توحید و تکرار آں نحوے از ذوق بآں احکام می بخشد و این ہر دو صورت توحید معلول اند و داخل دائرۂ علم بحال کارے ندارند و بعضے دیگر را منشاء این احکام غلبۂ محبت است کہ بواسطۂ استیلاء حب محبوب غیر محبوب از نظر محب می خیزد و جز محبوب ہیچ نمی بینند نہ آنکہ در نفس الامر غیر محبوب ہیچ نیست کہ آں مخالف حسّ و عقل و شرع است و گاہے ہمیں محبت باعث حکم باحاطہ و قرب ذاتی میگردد و این قسم توحید اعلی از دو قسم سابق است و داخل دائرۂ حال ہر چند مطابق نفس الامر و موافق شریعت نیست و تطبیق آن بشریعت و نفس الامر تکلف محض است در رنگ تکلفات باردۂ فلسفیہ کہ اسلامیین ایشاں میخواہند کہ اصول فاسدۂ خود را بقوانین شرعیہ مطابق سازند کتاب اخوان الصفا و مثل آں ازین قبیل است غایۃ ما فی الباب خطائے کشفی حکم خطائے اجتہادی دارد کہ ملامت و عتاب ازاں مرفوع است بلکہ یک درجہ از درجاتِ ثواب در حق او متحقق است این قدر تفاوت دارند کہ مقلدان مجتہد حکم مجتہد دارند و درجہ از درجات ثواب بر تقدیر خطا نیز میابند بخلاف مقلدان اہل کشف کہ معذور نیستند و از درجہ صواب بر تقدیر خطا محروم اند چہ الہام و کشف بر غیر حجت نیست و قول مجتہد بر غیر حجت است پس تقلید اول بر تقدیر احتمال خطا جائز نباشد و تقلید ثانی بر تقدیر احتمال خطا جائز است بلکہ واجب و شہود بعضے از سالکان کہ در

مرایائے تعینات کونیہ است نیز از قبیلۂ احکام سابقہ است و این شہود را شہود وحدت در کثرت یا شہود احدیت در کثرت نامیدہ اند زیرا کہ واجب تعالی و تقدس کہ بے چون و بے چگونہ است ہرگز در مرایائے چونی نگنجد و در مجالے چندی نباید۔ لامکانی در مکان گنجائش ندارد و بے چون را بیرون دائرہ چون باید جست لامکانی را ماورائے مکان باید طلبید آنچہ در آفاق و انفس دیدہ میشود آیات اویند سبحانہ و تعالی و تقدس قطب دائرۂ ولایت یعنے حضرتِ خواجہ نقشبند قدس اللہ تعالی سرہ الاقدس فرمودہ اند کہ ہر چہ دیدہ شد و شنیدہ شد و دانستہ شد آن ہمہ غیر است بحقیقۃ کلمۂ لا انفی باید کرد بیت

در تنگنائے صورت معنی چگونہ گنجد — در کلبۂ گدایاں سلطان چہ کار دارد

صورت پرست غافل معنی چہ داند آخر — کو با جمال جاناں پنہاں چہ کار دارد

اگر گویند کہ در عباراتِ اکثر مشائخ چہ نقشبندیہ و چہ غیر ایشاں واقع شدہ است کہ صریح است در وحدت وجود و احاطہ و قرب و معیتِ ذاتیہ و در شہودِ وحدت در کثرت و احدیت در کثرت جواب گوئیم کہ این احوال و شہود در توسط احوال ایشاں را روئے دادہ باشد و بعد ازاں ازین مقام گذرانیدہ باشند چنانچہ این فقیر از احوال خود در ما تقدم نوشتہ است جواب دیگر آنست کہ جمعے را با وجود نگرانی تام در باطن بجانب احدیت صرف ظاہر ایشاں را کہ کثرت بین است بآں احکام و آں شہود مشرف میسازند و در باطن نگران احدیت اند و در ظاہر مشاہد مطلوب اند در کثرت چنانچہ از حال والد خود خبر دادہ است در اوائل این مکتوب۔ و تحقیق این جواب بتفصیل در رسالہ کہ در تحقیق مراتب وحدت وجود نوشتہ است نوشتہ شدہ است این مقام تحمل زیادتی بر آنچہ مذکور شد ندارد گفتہ نشود کہ چوں در نفس امر وجودات متعددہ باشند و قرب و احاطہ ذاتیہ نباشد و شہود وحدت در کثرت مطابق واقع نباشد پس حکم این بزرگواران کاذب باشد چہ غیر مطابق واقع و نفس الامر است زیرا کہ جواب گوئیم کہ این بزرگواران باندازۂ شہود خود این حکم کردہ اند در رنگ آنکہ شخصے حکم کند بآنکہ صورت زید را در مرآت دیدہ ام این حکم نیز مطابق واقع نیست چہ در مرآت آن صورت را ندیدہ است چہ صورت در مرآت اصلاً نیست؎ تا دیدہ شود آں شخص را درین حکم عرفاً کاذب نہ گویند ہر چند مطابق نفس الامر نباشد کہ او درین حکم معذور است و ملامت کذب از وے مرفوع است۔ کما مرّ سابقاً مقصود از اظہار احوال کہ شایان استتار اند آنست تا دانستہ شود کہ اگر قبول وحدت وجود

؎ بلکہ شعاع بصری بسبب عدم نفوذ در آئینہ باصل منعکس شدہ صورت اصل را در می یابد کما ہو مقرر و محقق فی محلہ ۱۲

بوده است از کشف بوده است نه از روئے تقلید و اگر انکار است هم از الهام است گنجائش انکار ندارد و هرچند به غیر حجت نیست جواب دیگر از برائے دفع شبه کذب آنست که افراد عالم بایکدیگر در بعضے امور اشتراک دارند و در بعضے دیگر امتیاز و هم چنین است اشتراک ممکن باواجب تعالیٰ و تقدس و در بعضے امور عرضیه هرچند بالذات ممتاز اند پس بر تقدیر غلبهٔ محبت مابه الامتیاز از نظر مخفی میگردد و مابه الاشتراک در نظر می ماند پس درین صورت اگر حکم بعینیت یک دیگر کنند مطابق واقع خواهد بود و کذب را اصلا مجال نخواهد ماند و احاطه ذاتی و مثل آں را نیز برهمیں قیاس باید کرد والسلام

مکتوب سی و دوم [۳۲]

به مرزا حسام الدین احمد صدور یافته در بیان کمال که مخصوص باصحاب کرام است رِضْوَانُ اللهِ تَعَالٰی عَلَيْهِمْ و از اولیا کم کسے باں کمال مشرف شده است و در حضرت مهدی بروجه اتم ظهور خواهد یافت و آں کمال فوق نسبت جذبه و سلوک است و در بیان آنکه کمال صناعت بتلاحق افکار است و زیادتی آں به تتابع انظار نسبت پیر اگر بهماں صرافت بماند موجب نقصان است مرید رشید تواند که آں را کامل سازد و ما یناسب ذلک. التفات نامهٔ گرامی ورود یافت لِلّٰهِ سُبْحَانَهُ الْحَمْدُ وَالْمِنَّةُ. که دور افتادگاں از یاد نرفته اند و به تقریبی مذکور میگردند ع

بارے بهیچ خاطر خود شاد میکنم

از عدم دریافت نسبت خاصهٔ پیر دستگیر علیه الرحمة نوشته بودند و سبب آں را پرسیده مخدوما شرح امثال این سخناں بطریق تحریر بلکه تقریر هم مناسب نمی نماید تا در فهم کسے چه درآید و از آں جا چه فرا گیرد حضور بشرط حسن ظن یا طول صحبت بهر نهج که باشد در کار است وَ دُونَهُ خَرْطُ الْقَتَادِ. شعر

آسوده شبے باید و خوش مهتابے تا با تو حکایت کنم از هر بابے

اما بحکم سوالے را جوابے باید این قدر وا می نماید که هر مقامے را علوم و معارف دیگر است و احوال

ھ بفتح جائے جولاں کردن که میدان باشد و مصدر میمی بمعنے جولان و مجازا بمعنی قدرت و طاقت مستعمل ۱۲ غ ھ فرابر وزن سرا بمعنے پیش و نزدیک و در و بالا و گاہے زاید می آید ۱۲

و مواجید دیگر در مقامے مناسب ذکر و توجه است و در مقام دیگر تلاوت و نماز است مقامے مخصوص بجذبه است و مقامی بسلوک و مقامی باین هر دو دولت ممتزج است و مقامی است که از هر دو جهت جذبه و سلوک جدا است نه جذبه را با و مساسے و نه سلوک را باآن تعلقی این مقام بس شگرف است اصحاب آن سرور عَلَيْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ وَعَلَيْهِمْ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِيْمَاتِ اَكْمَلُهَا باین مقام ممتاز اند و باین دولت عظمی مشرف صاحب این مقام را امتیاز تمام است از ارباب مقامات دیگر و مشابهتے بایک دیگر کمتر دارند بخلاف ارباب مقامات دیگر که بایکدیگر مشابهتے دارند و لو بوجه دون وجه این نسبت از گذشت اصحاب کرام در حضرت مهدی علیهم السلام بروجه اتم ظهور خواهد یافت ان شاء الله تعالیٰ از مشائخ طبقات رحمهم الله سبحانه کم کسے از ین مقام خبر داده است فکیف که از علوم و معارف آں سخن کرده باشد ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيْهِ مَنْ يَّشَآءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ غایة ما فی الباب اصحاب کرام را این نسبت عزیز الوجود در اول قدم بظهور می آمد و بمرور بکمال میرسید و دیگرے را اگر باین دولت مشرف می سازند و بر قدم نسبت اصحاب کرام تربیت دهند بعد از قطع منازل جذبه و سلوک و طی علوم و معارف آنها باین دولت عظمی مستسعد خواهد گشت در ابتداء ظهور این نسبت مخصوص ببرکت صحبت سید البشر است عَلَيْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّحِيَّاتُ وَالْبَرَكَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ اما تواند بود که از متابعان او نیز کسے را باین برکت مشرف سازند تا صحبت او نیز در ابتدا سبب ظهور این نسبت علیه گردد

فیض روح القدس ار باز مدد فرماید دیگراں هم بکنند آنچه مسیحا میکرد

درین وقت درین نسبت هم اندراج النهایة فی البدایة متحقق شود چنانکه در صورت تقدم جذبه بر سلوک متحقق است زیاده برین بیان گنجائش ندارد شعر

وَمِنْ بَعْدِ هٰذَا مَا يَدِقُّ صِفَاتُهٗ وَمَا كَتْمُهٗ اَحْظٰى لَدَيْهِ وَاَجْمَلُ

بعد هذا اگر ملاقات واقع شد و از جانب مستمعان مظنهٔ حسن استماع دریافت شمهٔ ازین مقام ان شاء الله تعالیٰ در معرض ظهور خواهد آورد وَهُوَ سُبْحَانَهُ الْمُوَفِّقُ در باب بعضے از یاران قلمی فرموده بودند

ھ۱ یعنی و بعد ازین امریست که بیانش بس دقیق و لطیف است و چیزیست که کتمانش لذیذ ترین اشیاء است نزد او و مخفی داشتنش بسیار نیکوست و زیبا ۱۲ ھ۲ بفتح میم و کسر ظاء معجمه و تشدید نون موضع ظن یعنے جائے گمان بردن ۱۲ ھ۳ بالفتح و تشدید در عربی بمعنے بوئے اندک و یکبار بوئیدن چیزے مجازا در فارسی بمعنی اندک و کم مستعمل شده ۱۲ ھ۴ ابن فضل حق است سبحانه عنایت میفرماید هرکرا خواهد و حق سبحانه خداوند فضل عظیم است. و این کریمه است واقعه در سوره جمعه و پاره قد سمع ۱۲

این فقیر از زلّات ایشان درگذرانید حق سبحانه و تعالیٰ ارحم الراحمین است عفو فرماید اما یاران را نصیحت فرمایند
که در حضور و غیبت در مقام آزار نباشند و تغیر اوضاع خود نکنند اِنَّ اللّٰہَ لَا یُغَیِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰی یُغَیِّرُوْا مَا
بِاَنْفُسِھِمْ وَاِذَا اَرَادَ اللّٰہُ بِقَوْمٍ سُوْٓءً فَلَا مَرَدَّ لَہٗ وَمَا لَھُمْ مِّنْ دُوْنِہٖ مِنْ وَّالٍ در باب بیان
شیخ الهداد خصوصاً نوشته بودند فقیر را هیچ مضائقه نیست اما ندامت از تغیر وضع خود مشار الیه را در کار است
النَّدَمُ تَوْبَۃٌ استشفاع فرع ندامت است بهر تقدیر فقیر از جانب خود در مقام گذشت است جانب
دیگر را ایشان دانند۔ دیگر سرهند را منزل خود تصور فرمایند علاقه محبت و نسبت هم پیری نه از ان قبیل است
که بامور عارضه گسسته گردد زیاده چه نویسد و السلام۔ مخدوم زادها و سائر اهل بیت بدعا مخصوص اند بعد از
تسوید این رقیمه بخاطر ریخت که سخن را در باب زلات یاران و عفو از ان واضح تر بنویسد که در اجمال ابهام است
تا چه مفهوم شود مخدوما عفو بر تقدیرے مطلوب و متصور است که آن جماعه آن اوضاع را بد دانند و در مقام
ندامت باشند و الا عفو گنجائش ندارد نوشته بودند که پیر دستگیر قدس سره این مقام را بشهادت این جماعه بشیخ
الهداد سپرده بودند این سخن بیانے می طلبد اگر سپردن باین معنی گفته اند که خدمت فقراء و آینده و رونده
بکند و از آب و نان اینها خبردار باشد مسلم است و اگر باین معنی گفته اند که تربیت جماعهٔ طالبان بکند و در
مقام مشیخت بنشیند ممنوع است و در مرتبهٔ اخیر از ملاقات بفقیر حضرت ایشان فرموده بودند که شما تجویز
بکنید که شیخ الهداد از جانب ما رفته به بعضے طالبان مشغولی بگوید و احوال بعضے را بما رساند که ما را تاب حضور
طلبیدن و مشغولی گفتن و احوال پرسیدن نیست فقیر درین باب هم متوقف بود چون ضرورت شد فقیر هم
آنقدر تجویز نمود این قسم تبلیغ از جنس سفارت محض است علی الخصوص که مبتنی بر ضرورت باشد والضرورة
تتقدر بقدرها پس آن سفارت هم مخصوص بزمان حیوة ایشان باشد بعد از ارتحال ایشان مشغولی گفتن
و حال طالبان پرسیدن داخل خیانت است نوشته بودند که نسبت پیر دستگیر باقی ماند یعنی زیادتی و نقصان
نه پذیرد مخدوما تکمیل صناعت بتلاحق افکار است نحوے که سیبویه وضع کرده بود افکار متاخران آن را چند

سه ۱ اشارت است بایه کریمه که واقع است در سوره رعد و پاره و ما ابری یعنی هر آئینه خدا بدل نمیکند آنچه بقومی باشد تا وقتیکه ایشان بدل کنند آنچه در نفسهائے ایشان است و چون اراده کند خدا بقومے عقوبت پس نیست باز گردانیدن مر اورا و نیست ایشان را بجز دے هیچ کارساز نده ۱۲ سه ۲ قوله الندم توبة علامه محمد مراد مکی معرب مکتوبات فرموده آورد این حدیث را امام بخاری رحمة الله تعالیٰ در تاریخ خود و ابن ماجه و حاکم از حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله تعالیٰ عنه و بیهقی در شعب از حضرت انس رضی الله تعالیٰ عنه مناوی رحمة الله علیه گفته این حدیث صحیح است و حافظ ابن حجر رحمة الله علیه در فتح الباری فرموده این حدیث حسن است ۱۲

زیاده ساخته اند بهمان صرافت ماندن خود عین نقص است نسبتے که حضرت خواجهٔ نقشبند داشتند در زمان حضرت
خواجه عبد الخالق نبود قدس الله تعالیٰ سرهما و علے هذا القیاس علی الخصوص که حضرت خواجه ما در صدد تکمیل این
نسبت بوده اند و آن را تمام نمید انستند اگر حیوة وفا میکرد بارادهٔ خداوندی جل سلطانه این نسبت را تا کجا می بردند
سعی کردن در عدم زیادتی آن مناسب نیست و فقیر نمید اند که این نسبت چه طور باقی خواهد ماند شما خود نسبت علاحدة
دارید به نسبت ایشان مناسبت ندارد این سخن مکرر در حضور ایشان مشخص شده بود شیخ الهداد فقیر نسبت را چه داند که
چیست نحوی از حضور قلبی داشت دیگر آن را هم معلوم است که چه حالت است برپا دارندهٔ آن نسبت
کیست و اما نباید تا فقیر هم ممد آن کس باشد واقعات را اعتبار ننهند که خیالی اند صدقے ندارند شیطان دشمن
قوی است از تسویلات او امن متعسّر است اِلَّا مَنْ عَصَمَہُ اللّٰہُ تَعَالٰی و از سلب نسبتهائے مکتسبه نوشته
بودند مخدوما آن سلب کردن باختیار نه بود چنانکه در حضور مذکور شده بود الحال هم آن سلب بر حال خود است
زائل نشده آن را زائل تصور کردن خیال است آواز یکه از دل شنوند بآن حالت کارے ندارد آخگرے
را که سر دبیسازد و آتش از وے زائل می گردد بعد از آب انداختن هم آوازے ازوے میماند نمی توان
گفت که هنوز آتش در وے مکنون است وقائع را اعتبار نیست این سخن اگر امروز پوشیده است منتظر باشند
فردا انشاء الله تعالیٰ ظهور خواهد یافت چون شما بمبالغه نوشته بودید بضرورت در جواب آن سخن گفته شد
والا بے تقریب سخن کردن میسّر نمی شود

مکتوب سی و سوم

به ملا حاجی محمد لاهوری صدور یافت در بیان مذمت علماء سوء که به محبت دنیا گرفتار اند و علم را وسیلهٔ
حصول دنیا ساخته و در مدح علماء زهاد که از دنیا بے رغبت گشته اند علما را محبت دنیا و رغبت در ان کلف
چهرهٔ جمال شائسته خلائق را اگرچه از ایشان حصول فواید است اما علم شان در حق ذاتهائے ایشان نافع
نیامد هرچند تائید شریعت و تقویت ملت بر ایشان مترتب است اما گاه هست که این تائید و تقویت

سه ۱ بدانکه تحقیق این لفظ بحاشیه مکتوب سوم نوشته شده است از انجا ملاحظه باید نمود ۱۲ سه ۲ بفتحتین کنجده رو ئے یعنی رنگ میان سیاهی و سرخی که بر روئے ظاهر شود و سیاهی روئے ماه ۱۲

از اہل فجور و ارباب فتور ہم می آید چنانکہ سید انبیاء عَلَیْہِ وَعَلَیْہِمْ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ
از تائید آں مرد فاجر خبر دادہ اند فرمودہ اِنَّ اللّٰہَ لَیُؤَیِّدُ ھٰذَا الدِّیْنَ بِالرَّجُلِ الْفَاجِرِ در رنگ
سنگ پارس اند کہ از مس و آہن ہر چہ باو رسد زر گردد او فی حد ذاتہ بہ حجریت خود است و ہم چنین آتشے
کہ در سنگ و بنے مودع است عالم را از ان آتش حصول منافع است اما آں سنگ و نے ازاں آتش درو
بے نصیب اند بلکہ گوئیم کہ این علم در حق ذوات ایشاں مضر آمد کہ حجت را بر ایشاں تمام ساخت اِنَّ اَشَدَّ
النَّاسِ عَذَابًا یَّوْمَ الْقِیَامَۃِ عَالِمٌ لَّمْ یَنْفَعْہُ اللّٰہُ بِعِلْمِہٖ چگونہ مضر نباشد علمیکہ نزد خدائے عز و جل
عزیز است و اشرف موجودات آں را وسیلۂ دنیائے دنیہ از مال و جاہ و ریاست ساختہ اند و حال آنکہ
دنیا نزد حق تعالیٰ ذلیل و خوار است و بدترین مخلوقات پس عزیز خدا را عز و جل خوار ساختن و ذلیل او
را سبحانہ عزت دادن بغایت مستقبح است و فی الحقیقت معارضہ است بحق سبحانہ و تعالیٰ و تدریس و
افتا و فتیا نافع آید کہ خالصا لوجہ اللہ سبحانہ باشد و از شائبہ حب جاہ و ریاست و حصول مال و رفعت خالی
باشد و علامت این خلو زہد در دنیا است و بے رغبت بودن است از دنیا و ما فیہا علمائے کہ باین بلاء

۱؎ قولہ فجور بفتحتین میل کردن از حق و میل کردن از دین و بے فرمانی و تباہی کردن و ضائع کردن نماز و برانگیختہ شدن بر معاصی و زنا کردن ۱۲ منتخب ۲؎ قولہ فتور بضمتین نرم شدن بعد از سختی و ساکن شدن بعد از تیزی و سستی آوردن در کارے و نرم شدن و سست شدن مفاصل اینجا معنی سستی در دین مراد است ۱۲ منتخب ۳؎ و نظم الحدیث علی ما فی صحیح البخاری ہکذا عن ابی ہریرۃ قال شہدنا مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال لرجل ممن یدعی الاسلام ھذا من اہل النار فلما حضر القتال قاتل الرجل قتالا شدیدا فاصابتہ جراحۃ فقیل یا رسول اللہ الذی قلت لہ انہ من اہل النار فانہ قد قاتل الیوم قتالا شدیدا و قد مات فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم الی النار قال فکاد بعض الناس ان یرتاب فبینما ہم علی ذلک اذ قیل انہ لم یمت ولکن بہ جراحا شدیدا فلما کان من اللیل لم یصبر علی الجراح فقتل نفسہ فاخبر النبی صلی اللہ علیہ وسلم بذلک فقال اللہ اکبر اشہد انی عبد اللہ و رسولہ ثم امر بلالا فنادی فی الناس انہ لا یدخل الجنۃ الا نفس مسلمۃ و ان اللہ لیؤید ھذا الدین بالرجل الفاجر یعنی ہر آئینہ حق سبحانہ و تعالیٰ البتہ تقویت میدہد این دین یعنی اسلام را بمرد فاجر علامہ مراد مکی میگوید کہ آوردہ این حدیث را امام بخاری و مسلم از حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ و ترمذی از حضرت انس و طبرانی در کبیر و ابو نعیم در حلیہ و ابن عدی در کامل بالفاظ مختلفہ ۱۲
۴؎ یعنی بدرستی شدید ترین مردم از روئے عذاب بروز قیامت عالمی است کہ نفع نہ بخشید او را حق تعالیٰ بعلم او۔ علامہ محمد مراد مکی میفرماید این حدیث را ابن عساکر از حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ آوردہ است و نیز روایت کرد این را طبرانی در صغیر و بیہقی در شعب از و و ابن عدی و حاکم در مستدرک خود نیز بالفاظ مختلفہ و قال صلی اللہ علیہ وسلم ان من اشر الناس عند اللہ منزلۃ یوم القیامۃ عالما لا ینتفع بعلمہ رواہ الدارمی یعنی بدرستیکہ از جملہ بدترین مردمان نزد خدا از روئے قدر و مرتبہ روز قیامت عالمی است کہ فائدہ نمیگیرد از علم خود و عمل نمیکند بداں و نیز فرمودہ علیہ الصلوۃ والسلام الا ان شر الشر شرار العلماء یعنی دانا و آگاہ باشید کہ بدترین بدان بدان علماء اند رواہ الدارمی ۱۲ ۵؎ قال صلی اللہ علیہ وسلم من تعلم علما مما یبتغی بہ وجہ اللہ لا یتعلم الا لیصیب بہ عرضا من الدنیا لم یجد عرف الجنۃ یوم القیامۃ رواہ احمد و ابو داؤد و ابن ماجۃ یعنی کسے کہ بیاموزد علمی از جنس علمی کہ طلب کردہ شود بداں علم ذات مقدس الٰہی و رضائے او نیاموزد آں علم را مگر از برائے آنکہ برسد ...
تعالیٰ علیہ و علی آلہ وسلم آگاہ شوید کہ ہر آئینہ دنیا ملعون است و ملعون است ہمہ آنچہ در وے است مگر ذکر حق سبحانہ و آنچہ کہ حق تعالیٰ دوست دارد او را یعنی اعمال صالحہ

مبتلا اند و بہ محبت این دنیہ گرفتار از علماء دنیا اند ایشانند علماء سوء و شرار مردم و لصوص دین و حال آں کہ
ایشاں خود را مقتدائے دین میدانند و بہترین خلائق می انگارند وَیَحْسَبُوْنَ اَنَّہُمْ عَلٰی شَیْءٍ اَلَآ اِنَّہُمْ
ہُمُ الْکٰذِبُوْنَ ۝ اِسْتَحْوَذَ عَلَیْہِمُ الشَّیْطَانُ فَاَنْسٰہُمْ ذِکْرَ اللّٰہِ اُولٰٓئِکَ حِزْبُ الشَّیْطَانِ اَلَآ اِنَّ
حِزْبَ الشَّیْطَانِ ہُمُ الْخٰسِرُوْنَ عزیزے شیطان لعین را دید کہ فارغ نشستہ است و از تضلیل و
اغوا خاطر جمع ساختہ آں عزیز سر آں را پرسید لعین گفت کہ علماء سوء این وقت در کار با من خود مدد عظیم
کردند و مرا ازین مہم فارغ ساختند و الحق دریں زمان ہر سستی و مداہنتے کہ در امور شرعیہ واقع شدہ است
و ہر فتورے کہ در ترویج ملت و دین ظاہر گشتہ است ہمہ از شومی علماء سوء است و فساد نیات ایشاں آرے
علمائے کہ از دنیا بے رغبت اند و از حب جاہ و ریاست و مال و رفعت آزاد از علماء آخرت اند و ورثہ انبیاء
اند علیہم الصلوات والتسلیمات و بہترین خلائق ایشانند کہ فردائے قیامت سیاہی ایشاں را بخون شہداء
فی سبیل اللہ وزن خواہند کرد و پلہ این سیاہی خواہد چربید و نَوْمُ الْعُلَمَاءِ عِبَادَۃٌ در شان ایشاں متحقق
است ایشانند کہ جمال آخرت در نظر شاں مستحسن آمدہ و قباحت دنیا و شناعت آں مشاہد گشتہ آں را بنظر
بقا دیدند و این را بداغ زوال متسم یافتند لاجرم خود را بباقی سپردند و از فانی باز داشتند شہود عظمت آخرت
ثمرۂ شہود عظمت جلال لایزال است و ذلیل داشتن دنیا و ما فیہا از لوازم شہود عظمت آخرت است
اِنَّ الدُّنْیَا وَالْاٰخِرَۃَ ضَرَّتَانِ اِنْ رَضِیَتْ اِحْدٰہُمَا سَخِطَتِ الْاُخْرٰی اگر دنیا عزیز است آخرت

۱؎ لصوص بضمتین جمع لص بالکسر و تشدید صاد بمعنی دزد مثنوی عالمان ہستند این دین حق + با امیراں گر بباشند ہم طبق + خائنو ہم پس لصوص دین شدند تا فاسد رو ہم در حق ایشاں زدند + ۲؎ قال تعالیٰ و یحسبون الخ یعنی و می پندارند کہ ایشاں بر چیزے ہستند آگاہ شو ہر آئینہ ایشانند دروغ گو غالب آمدہ است بر ایشاں شیطان پس فراموش ساخت از خاطر ایشاں یاد خدا را این جماعۃ لشکر شیطان است بدانید کہ بتحقیق لشکر شیطان ایشانند زیاں کاراں۔ بدانکہ این کریمہ واقع است در پارہ قد سمع اللہ و سورہ مجادلہ ۱۲ ۳؎ علامہ محمد مراد مکی معرب مکتوبات میفرماید این قول اشارت است بحدیثے کہ ذکر کرد او را امام غزالی رحمہ اللہ تعالیٰ در احیاء خود مرفوعا و لیکن ضعیف آوردہ او را علامہ ابن عبد البر از حدیث حضرت ابی درداء رضی اللہ تعالیٰ عنہ علامہ عراقی این چنین فرمودہ و شارح او گفتہ کہ آوردہ این را شیرازی در القاب از طریق حضرت انس رضی اللہ عنہ و نیز ابن جوزی و دیلمی انتہی ملخصاً ۱۲ ۴؎ قولہ و نوم العلماء الخ علامہ محمد مراد مکی تحریر میفرماید تلمیح است بحدیث مرفوع کہ غزالی رح در احیاء ذکر نمودہ بزیادت و نفسہ تسبیح یعنی و دم او تسبیح است علامہ عراقی گفتہ کہ مشہور لفظ صائم است بدل عالم میگویم کہ اندرین امر ہیچ ضرر نیست زیراکہ ثابت است بزرگی عالم بر صائم قائم بلکہ بر مطلق عابد بمراتب کثیرہ در احادیث عدیدہ ۱۲ ۵؎ یعنی زیراکہ دنیا و آخرت مثل دو زن اند مر یک شوئے را اگر یکے ازینہا راضی گشت دیگرے برنجید۔ اقول این قول اشارت است بحدیثے کہ امام احمد و بیہقی رح آوردہ از ابو موسیٰ اشعری رضی اللہ تعالیٰ عنہ رسول فرمود صلی اللہ علیہ وسلم ہر کہ دوست داشت دنیاء خود را ضرر رسانید آخرت خود را و ہر کہ دوست داشت آخرت خود را ضرر رساند دنیائے خود را پس اختیار کنید باقی را بر فانی۔ یعنی چوں دوستی دنیا و آخرت بہ یکدیگر جمع نمی گردد برگزینید چیزے را کہ باقی است یعنی آخرت بر چیزیکہ فانی است یعنی دنیا ۱۲

خوار است و اگر دنیا خوار است آخرت عزیز است جمع این دو امر از قبیل جمع اضداد است ع مَا اَحْسَنَ الدِّیْنُ وَالدُّنْیَا لَوِ اجْتَمَعَا. آرے جمعے از مشائخ کہ از خود و با بیست خود بتمام برآمدہ اند بواسطۂ بعضے نیات حقانیہ اختیار صورت اہل دنیا نمودہ اند و بظاہر راغب مینمایند فی الحقیقت ہیچ تعلقے ندارند و از ہمہ فارغ و آزاد اند رِجَالٌ لَّا تُلْهِيْهِمْ تِجَارَةٌ وَّلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ تجارت و بیع ایشان را مانع ذکر خدا نیست در عین تعلق باین امور بے تعلق اند حضرت خواجۂ نقشبند فرمودہ اند قدس اللہ تعالیٰ سرہ الاقدس کہ در بازار منٰی تاجرے را دیدم کہ پنجاہ ہزار دینار کم و بیش را خرید و فروخت نمود و یک لحظہ دل او از حق سبحانہ غافل نہ گشت +

مکتوب سی و چہارم [۳۴]

نیز بہ ملا حاجی محمد لاہوری صدور یافتہ در بیان جواہر خمسۂ عالم امر بطریق بسط و تفصیل مہما امکن نقد سعادت دارین و البتہ باتباع سید کونین است عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوٰاتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِيْمَاتِ اَكْمَلُهَا فلسفی کہ دیدۂ بصیرت او بکحل متابعت صاحب شریعت عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ مکتحل نشدہ است از حقیقت عالم امر نابینا است فَضْلًا عَنْ اَنْ يَّكُوْنَ لَهٗ شُعُوْرٌ عَنْ مَرْتَبَةِ الْوُجُوْبِ تَعَالٰى وَتَقَدَّسَ نظر کوتاہ او مقصور بر عالم خلق است و در آنجا نیز نا تمام است جواہر خمس کہ اثبات نمودہ اند ہمہ در عالم خلق اند نفس و عقل را کہ از مجردات شمردہ اند از نادانی است نفس ناطقہ خود ہمین نفس امارہ است کہ بہ تزکیہ محتاج است و بالذات ہمت او بدنائت و پستی است بعالم امر او را چہ نسبت و تجرد را با وے چہ مناسبت و عقل خود ادراک نمیکند از معقولات مگر امورے را کہ بمحسوسات مناسبت دارند بلکہ حکم محسوسات پیدا کردہ اند اما امر یکہ بمحسوسات مناسبت ندارد و شبہ و مثال او در مشاہدات پیدا نیست در ادراک عقل نمی آید و بند او بہ کلید عقل نمیکشاید لہٰذا نظر او از احکام بے چونی کوتاہ است و در غیب محض گمراہ و این علامت عالم خلق است عالم امر را رو بہ بیچونی است و توجہ بہ بیچگونگی ابتداء عالم امر از مرتبۂ قلب است و فوق قلب روح است

۱ چہ نیکو است و زیبا دین و دنیا اگر ہر دو جمع آیند بدانکہ اندرین قول محل استدلال لفظ لو است کہ موضوع است برائے انتفاء ثانی بسبب انتفائے اول ۱۲ ۲ قولہ رجال لا تلہیہم الخ اشارت است بآیہ کریمہ کہ واقع است در سورہ نور پارہ قد افلح یعنی تسبیح گویند گان مردانند کہ مشغول نسازد ایشان را سوداگری و نہ خرید و فروخت از یاد حق تعالیٰ ۱۲ ۳ فلسفی بازہرئے نادم زند + دم زند دین حقش برہم زند ۱۲ ۴ چہ جائے آنکہ فلسفی را شعور بود بمرتبۂ وجوب یعنی حق تعالیٰ و تقدس ۱۲ ۵ قولہ جواہر خمس الخ الحال والمحل والمرکب منہما والنفس والعقل یعنی صورت جسمیہ باشند یا نوعیہ و ہیولیٰ و جسم و نفس و عقل ۱۲ ۶ بدانکہ لطیفہ قلبی مقام او دو انگشت فروتر زیر پستان چپ است و لون او سرخ است و لطیفہ روحی مقام او دو انگشت فروتر زیر پستان راست و لون او سفید است و لطیفہ سری مقام آن مابین سینہ و لون او سبز است و لطیفہ خفی مقام آن بالائے ابرو و لون او نیلگون است و لطیفہ اخفی محل آن ام الدماغ است و لون او سیاہ مثل سیاہی چشم ۱۲ از ضیاء القلوب لمولانا و مقتدانا و مرشدنا حضرت حاجی امداد اللہ قدس سرہ العزیز و نور مرقدہ الاقدس. بدانکہ شاہ غلام علی نقشبندی مجددی قدس سرہ در رسالہ سبع سیارہ خود محل لطیفہ خفی برابر پستان راست بفرق دو انگشت و محل لطیفہ اخفی

و فوق روح سر است و فوق سر خفی است و فوق خفی اخفی است پنجگانہ عالم امر را اگر جواہر خمسہ گویند گنجائش دارد از کوتہ نظری خذف ریزۂ چند را فراہم آوردہ جواہر انگاشتہ است ادراک این جواہر خمسہ عالم امر و اطلاع بر حقائق اینہا نصیب کمل تابعان محمد رسول اللہ است صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلی آلہ وسلم و چون در عالم صغیر کہ انسان است نمونة البيت از آنچہ در عالم کبیر است در عالم کبیر نیز اصول این جواہر خمسہ ثابت باشند عرش مجید مبدأ این جواہر عالم کبیر است در رنگ قلب انسان و باین مناسبت قلب را نیز عرش اللہ تعالیٰ گویند و باقی مراتب از جواہر پنجگانہ فوق العرش اند عرش برزخ است درمیان عالم خلق و عالم امر در عالم کبیر در رنگ قلب انسان کہ برزخ است درمیان عالم خلق و عالم امر در عالم صغیر قلب و عرش اگر در عالم خلق ظاہر اند اما از عالم امر اند نصیبے از بیچونی و بیچگونگی دارند اطلاع بر حقیقت این جواہر خمسہ کمل افراد اولیاء اللہ را مسلم است کہ مراتب سلوک را بہ تفصیل گزرانیدہ بہ نہایت النہایت رسیدہ اند ؎

ہر گدائے مرد میدان کے شود   پشۂ آخر سلیمان کے شود

و اگر بہ محض فضل ایزدی تعالیٰ شانہ نظر بصیرت صاحب دولتے را بہ تفصیل مرتبۂ وجوب علی حسب الامکان واکشایند مطالعۂ اصول این جواہر را در آں موطن نیز نمایند و این جواہر صغیرہ و کبیرہ را در رنگ ظلال آں جواہر حقیقیہ معلوم فرمایند ع این کار دولت است کنون تا کرا رسد + ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيْهِ مَنْ يَّشَآءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ منع از اظہار حقائق عالم امر بواسطۂ دقت آں معانی مکنونہ است تا ہر کوتاہ نظرے از انجا چیزے نگیرد و را انتحال در علوم کہ بشرف وَمَآ اُوْتِيْتُمْ مِّنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلِيْلًا مشرف اند ازین ماجرا آگاہ اند ع هَنِيْئًا لِاَرْبَابِ النَّعِيْمِ نَعِيْمُهَا مصلحت نیست کہ از پردہ بروں افتد راز + ورنہ در مجلس رنداں خبرے نیست کہ نیست + وَالسَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَعَلٰى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰى عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمْ مِنَ الصَّلَوٰاتِ وَالتَّسْلِيْمَاتِ اَتَمُّهَا وَاَدْوَمُهَا تا بانجام آمد کہ شمۂ از جواہر مقدسہ علیا نیز بہ تحریر آوردہ شود باید دانست کہ ابتداء آں جواہر از صفات اضافیہ است کہ کالبرزخ اند بین الوجوب والامکان و فوق اینہا صفات حقیقیہ کہ روح را از تجلیات اینہا نصیب است و قلب را بصفات

۱ خذف بفتحتین و ذال معجمہ سفال ریزہ و بالفتح انداختن ریزہ و ختہ خرما و جز آں بدو انگشت یا بفلاخن ۱۲ غ و من ۲ قال اللہ تعالیٰ الا لہ الخلق والامر یعنی مر او را است عالم خلق و عالم امر ۱۲ ۳ اشارت است بآیہ کریمہ کہ واقع است در سورہ جمعہ در پارہ قد سمع اللہ یعنی این فضل حق سبحانہ است می بخشد آنرا بہر کہ میخواہد و حق تعالیٰ خداوند فضل عظیم است ۱۲ ۴ یعنی و فہمانیدہ شدہ اید از علم و دانش مگر اندکے این قول اشارت است بآیہ کریمہ کہ واقع است در سورہ بنی اسرائیل در پارہ سبحان الذی ۱۲ ۵ قولہ صفات اضافیہ اعنی خلق و ترزیق و اماتت و احیاء و ایلام و انعام وغیرہ ۱۲ ۶ قولہ صفات حقیقیہ اعنی ارادہ و قدرت و سمع و بصر و کلام و علم و حیوۃ و تکوین ۱۲

اضافیه تعلق است و تجلیات اینها مشرف است و بقیه این جواہر علیا که فوق صفات حقیقیه اند داخل دائرہ حضرت ذات اند تعالی و تقدس لہذا تجلیات این مراتب سہ گانہ را تجلیات ذاتیہ میگویند سخن از انجا راندن مصلحت نیست

ع قلم این جا رسید و سر بشکست

مکتوب سی و پنجم[35]

نیز بمیاں حاجی محمد لاہوری صدور یافت در بیان محبت ذاتی که انعام و ایلام دراں مقام برابر است نجانا الله سبحانه وایاکم عن زیغ البصر بحرمة سید البشر علیه وعلی آله الصلوات والتسلیمات مقصود از سیر و سلوک تزکیۂ نفس اماره است و تطهیر آں تا از عبادت آلہہ باطلہ که ناشی است از وجود ہوائی نفسانی نجات میسر شود و بحقیقت جز یک معبود برحق تعالی و تقدس قبلۂ توجه نماند و ہیچ مقصدے بروے برنگزیند چہ از مقاصد دینی و چہ از مطالب دنیاوی مقاصد دینی ہرچند از حسنات است اما کارابرار است مقربین آنرا سیئہ میدانند و جز یکے را مقصود نشمارند این دولت وابستہ بحصول فنا است[1] و تحقق محبت ذاتی که دراں موطن انعام و ایلام متساوی است از تعذیب آنچناں التذاذ است که از تنعیم اگر بہشت را نخواہند برائے آں خواہند که محل رضائے اوست تعالی و تقدس و در طلب آں مرضی اوست عز سلطانہ و از دوزخ پناہ برائے آں جویند که مقام سخط مولی است تعالی نہ مقصود آنکہ بہشت طلب حظ نفس است و نہ فرار از دوزخ بواسطۂ رنج و محنت چہ ہرچہ از محبوب است نزد این بزرگواراں مرغوب است و عین مطلوب کل ما یفعله المحبوب محبوب و حقیقت اخلاص این جا دست میدہد و خلاصی از آلہہ باطلہ اینجا حاصل میشود و کلمۂ توحید این زمان درست می آید و بدونه خرط القتاد[2] بے محبت ذاتی که بے ملاحظۂ اسماء و صفات و بے توسل انعام و اکرام محبوب است کار در خل و فل[3] است و فنائے مطلق بے این محبت شرکت سوز دست نمیدہد مثنوی[4] عشق آں شعلہ است کو چوں برفروخت ✣ ہرچہ جز معشوق باقی جملہ سوخت ✣ تیغ لا در قتل غیر حق براند ✣ درنگر زاں پس که بعد لا چہ ماند ✣ ماند الا الله باقی جملہ رفت ✣ شاد باش اے عشق شرکت سوز رفت ✣

[1] فنا عبارت است از نسیان ما دون حق سبحانہ و تعالی بواسطۂ استیلاء شہود ہستی او جل ذکرہ و عز برہانہ ۱۲ معارف [2] یعنی دیدن حصول فناء مطلق و تحقق محبت ذاتی دست زدن است بر درخت خاردار یعنی رنج و کلفت برداشتن است ۱۲ [3] قولہ در خل و فل بفتح خاء معجمہ و تشدید لام شگاف جامہ و شنگافتن زبان شتر بچہ تا شیر نمکد و لاغر شدن مرد نحیف محتل و جامہ کہنہ و چیز ترش و فل بفتح فا و تشدید لام رخنۂ روئے کارد و دندانۂ دم شمشیر ۱۲ [4] مثنوی ہر کرا جامہ ز عشقے چاک شد ✣ او ز حرص و عیب کلی پاک شد ✣ شاد باش اے عشق خوش سودائے ما ✣ اے طبیب جملہ علتہائے ما ✣ اے دوائے نخوت و ناموس ما ✣ اے تو افلاطون و جالینوس ما ✣ علت عاشق ز علتہا جدا است ✣ عشق اصطرلاب اسرار خدا است ✣ چوں قلم اندر نوشتن ✣

مکتوب سی و ششم[36]

نیز بملا حاجی محمد لاہوری صدور یافت در بیان آنکه شریعت متکفل جمیع سعادات دنیویہ و اخرویہ است و مطلبے نیست که در حصول آں بماورائے شریعت احتیاج افتد طریقت و حقیقت خادمان شریعت اند[1] و بسبب ذلک حققنا الله سبحانه وایاکم بحقیقة الشریعة المصطفویة علی صاحبها الصلوة والسلام والتحیة ویرحم الله عبدا قال امینا شریعت را سہ جزو است علم و عمل و اخلاص تا این ہرسہ جزو متحقق نشوند شریعت متحقق نشود و چوں شریعت متحقق شد رضائے حق سبحانہ و تعالی حاصل گشت که فوق جمیع سعادات دنیویہ و اخرویہ است ورضوان من الله اکبر[2] پس شریعت متکفل جمیع سعادات دنیویہ و اخرویہ آمد و مطلبی نماند که بماورائے شریعت دراں مطلب احتیاج افتد طریقت[3] و حقیقت که صوفیہ بآں ممتاز گشتہ اند ہر دو خادم شریعت اند در تکمیل جزو ثالث که اخلاص است پس مقصود از تحصیل آں ہر دو تکمیل شریعت است نہ امر دیگر ورائے شریعت احوال و مواجید و علوم و معارف که صوفیہ را در اثناء راہ دست میدہند نہ از مقاصد اند بلکہ[4] اوہام و خیالات است تربی بہا اطفال الطریقة از جمیع اینہا گذشتہ بمقام رضا باید رسید که نہایت مقام سلوک و جذبہ است چہ مقصود از طی منازل طریقت و حقیقت ماورائے تحصیل اخلاص نیست که مستلزم مقام رضا است از تجلیات سہ گانہ و مشاہدات عارفانہ گذرانیدہ از ہزاراں یکے را بدولت اخلاص و مقام رضا میرسانند کوتہ اندیشاں احوال و مواجید را از مقاصد می شمرند و مشاہدات و تجلیات را از مطالب می انگارند لاجرم گرفتار زندان وہم و خیال میمانند و از کمالات شریعت محروم میگردند کبر علی المشرکین ما تدعوهم الیه الله یجتبی الیه من یشاء ویهدی الیه من ینیب[5] آرے حصول مقام اخلاص و وصول بمرتبۂ رضا منوط بطی این احوال و مواجید است و مربوط بہ تحقق این علوم و معارف پس اینہا معدات مطلوب باشند و مقدمات مقصود حقیقت این معنی بصدقۂ حبیب الله علیه و علی آله الصلوات والتسلیمات برین فقیر بعد از دہ سال کامل درین راہ بوضوح انجامید و شاہد شریعت کما ینبغی جلوہ گر گشت ہرچند از اول گرفتاری احوال و مواجید

[1] حق سبحانہ و تعالی ما را و شما را بحقیقت شریعت فی الحقیقت متصف گرداناد و حق تعالی رحمت فرماید بر بندۂ که آمین گوید برین دعا ۱۲ [2] واندکے از خوشنودی حق تعالی و تقدس بزرگتر است بہ نسبت جمیع نعمائے او عز اسمہ این خوشنودی ہمو لنست فیروزی بزرگ و این قول واقع است در سورۂ توبہ در پارۂ و اعلموا ۱۲ [3] قولہ طریقت و حقیقت بدانکہ حقیقت عبارت از حقیقت شریعت است نہ آنکہ حقیقت از شریعت جدا است و طریقت عبارت از طریق وصول است بحقیقت شریعت نہ امر مباین از شریعت و حقیقت پس پیش از تحقق حقیقت شریعت حصول صورت شریعت است فقط و حصول حقیقت شریعت در مقام اطمینان و وصول بدرجۂ ولایت است ۱۲ معارف لدنیہ [4] یعنی بلکہ آں احوال و مواجید و علوم و معارف بآنہا اوہام اند و خیالات که بآنہا کودکان طریقت پرورش کردہ میشوند و ترقی بخشندہ اعنی معدات و مقدمات و مبادی مطلوب اند نہ عین آں ۱۲ [5] واقع است در پارۂ الیہ یرد و سورۂ شوری یعنی دشوار آمد بر مشرکان آنچہ میخوانی ایشاں را بسوئے آں خدا برمیگزیند بسوئے خود ہر کہ را خواہد و راہ مینماید بسوئے خود کسے ما کہ باز گردد و رجوع نماید بحق سبحانہ و تعالی بدانکہ اندرین آیۂ کریمہ اشارت است بجذبہ و سلوک کما لا یخفی علی الماہر الحاذق ۱۲

نداشت و غیر از تحقق به حقیقت شریعت مطلبے در نظر نہ بود لیکن بعد از عشرۂ کاملہ حقیقت امر کماہو بظہور آمد اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ عَلٰی ذٰلِکَ حَمْدًا کَثِیْرًا مُّبَارَکًا فِیْہِ مُبَارَکًا عَلَیْہِ فوت مغفرت پناہی میان شیخ جمال جمیع اہل اسلام را باعث حزن و تفرقہ است مخدوم زادہائے ایشان را از جانب فقیر تعزیت نمودہ فاتحہ خوانند والسلام

مکتوب سی و ہفتم[۳۷]

بشیخ محمد چتری صدور یافتہ در تحریض بر اتباع سنت سنیہ علیٰ صاحبہا الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ و در ترغیب بحصول نسبت نقشبندیہ قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم مراسلۂ شریفہ و مکاتبۂ لطیفہ کہ از روئے کرم اصدار فرمودہ بودند بمطالعۂ آن مسرور و مبتہج گردید از استقامت و ثبات خود برین طریقۂ علیہ نقشبندیہ نوشتہ بودند اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ سُبْحَانَہٗ عَلٰی ذٰلِکَ حضرت حق سبحانہ و تعالیٰ بہ برکت اکابر این طریقۂ علیہ ترقیات بے نہایات کرامت فرماید طریق ایشان کبریت احمر است و مبنی بر متابعت سنت عَلٰی مَصْدَرِہَا الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ این فقیر از نقد وقت خود می نویسد کہ مدتہا از علوم و معارف و از احوال و مقامات در رنگ ابر نیسان ریختند و کاریکہ باید کرد بعنایت اللہ سبحانہ کردند و الحال آرزوے نماندہ است الا آنکہ احیائے سنتے از سنن مصطفویہ عَلٰی صَاحِبِہَا الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ نمودہ آید و احوال و مواجید مر ارباب ذوق را مسلم باشد می باید کہ باطن را بہ نسبت خواجہا قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم معمور داشتہ ظاہر را بالکلیت بمتابعت سنن ظاہرہ متحلی و متزین دارند مصرعہ کار این است غیر این ہمہ ہیچ ؂ نماز پنجگانہ را در اول وقت ادا نمایند الا عشاء زمستان کہ تا ثلث شب تاخیر در آن مستحب است درین امر فقیر بے اختیار است نمیخواہد کہ سر مو تاخیر را در ادائے صلوٰۃ گنجائش باشد و عجز بشریت مستثنیٰ است ؂

ؔ۱ قولہ الحمد للہ علیٰ ذلک الخ قال قدس سرہ عملا بقولہ علیہ الصلوٰۃ والسلام علی ما رواہ الحاکم فی المستدرک ما انعم اللہ علی عبد من نعمۃ فقال الحمد للہ الا وقد ادی شکرہا فان قالہا الثانیۃ جدد اللہ لہ ثوابہا فان قالہا الثالثۃ غفر اللہ لہ ذنوبہ انتہی ۔ وقولہ حمدا منصوب بالحمد المذکور اما باعتبار ذاتہ او لتضمنہ معنی الفعل او بفعل مقدر یدل علیہ الحمد المذکور وقولہ طیبا ای خالصا من الریاء والسمعۃ والاغراض الفاسدۃ وقولہ مبارکا فیہ ای فی الحمد والجار مع مجرورہ اقیم مقام الفاعل ای حمدا ذا برکۃ دائما لا ینقطع لان نعماء اللہ لا تنقطع فالحمد کذلک وقولہ فیہ ای باعتبار ذاتہ وقولہ علیہ ای باعتبار ذاتہ ۱۲ ؔ۲ قولہ کبریت بالکسر و یائے معروف و تائے فوقانی گوگرد کہ بہندی گندھک گویند و قولہ احمر بمعنی سرخ و گوگرد سرخ کنایہ از اکسیر است زیرا کہ اکسیر از و ساختہ میشود و آن جزو اعظم اکسیر طلا است و گوگرد سرخ بغایت کمیاب است ۱۲ غ ؔ۳ قولہ نیسان بالفتح و سین مہملہ نام ماہ ہفتم از ماہہائے رومیان و آن مدت ماندن آفتاب است در برج حمل از قطرات باران این ماہ در صدف مروارید پیدا شود و باران این ماہ را نیز مجازاً نیسان گویند ۱۲ غ ؔ۴ لما رواہ الترمذی عن ام فروۃ قالت سئل النبی صلی اللہ علیہ وسلم ای الاعمال افضل قال الصلوٰۃ لاول وقتہا وعن ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الوقت الاول من الصلوٰۃ رضوان اللہ والوقت الآخر عفو اللہ ۱۲ ؔ۵ لما رواہ الترمذی واحمد وابن ماجۃ عن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لولا ان اشق علی امتی لامرتہم ان یؤخروا العشاء الی ثلث اللیل او نصفہ ہذا لفظ من الراوی ۱۲

مکتوب سی و ہشتم[۳۸]

نیز بشیخ محمد چتری صدور یافتہ در گرفتاری بذات بحت تعالیٰ و تقدس کہ منزہ است از اعتبار اسماء و صفات و شیون و اعتبارات و در مذمت جماعۂ نارسیدگان کہ چون را بیچون تصور کردہ بآن گرفتار ماندہ اند و در تفاوت اقدام اہل فنا کہ مترتب است بران تفاوت علوم و معارف و امثال آن مکتوب شریف رسید موجب فرحت گشت حق سبحانہ و تعالیٰ ہموارہ با خود دارد و یک لحظہ با غیر خود نگذارد ہر چہ مادون ذات بحت است تعالیٰ شانہ معبر بغیر است اگرچہ اسماء و صفات باشد و آنکہ متکلمین صفات را لاہو ولا غیرہ گفتہ اند معنی دیگر دارد و از غیر غیر مصطلح خواستہ اند و بآن معنی نفی کردہ اند نہ بمعنی مطلق و نفی خاص مستلزم نفی عام نیست و از ان ذات عز سلطانہ بجز بہ سلوب تعبیر نمی توان کرد در ان مرتبہ ہر چہ اثبات است الحاد است و بہترین تعبیرات و جامع ترین عبارات لَیْسَ کَمِثْلِہٖ شَیْءٌ است کہ بزبان فارسی ترجمہ آن بے چون و بیچگونہ است و علم و شہود و معرفت را باو سبحانہ راہ نیست ہر چہ می بینند و می دانند و می شناسند غیر اوست تعالیٰ بآنہا گرفتاری گرفتاری بغیر اوست پس نفی آن لازم باشد و در تحت کلمۂ لا آلہ در آوردہ اثبات آن ذات بے چون و بیچگونہ را بکلمۂ الا اللہ می باید کرد و این اثبات اولا بہ تقلید است و آخرا بہ تحقیق و بعضے ارباب سلوک بہ نہایت کار نارسیدہ چون را بیچون تصور کردہ اند و شہود و معرفت را باو راہ دادہ اند ارباب تقلید بمراتب ازینہا بہتر اند چہ تقلید اینہا مقتبس از مشکوٰۃ نور نبوت است عَلٰی صَاحِبِہَا الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ کہ شہود و خطا را باو راہ نیست و معتقد لائے آن جماعۂ نارسیدگان کشف غیر صحیح است مصرعہ بہ بین تفاوت راہ از کجاست تا بکجا و فی الحقیقت آن جماعہ منکر ذات اند کہ اگرچہ اثبات شہود ذات میکنند اما نمیدانند کہ نفس اثبات عین انکار است امام مسلمین امام اعظم کوفی رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرمودہ است سُبْحَانَکَ مَا عَبَدْنَاکَ حَقَّ عِبَادَتِکَ وَلٰکِنْ عَرَفْنَاکَ حَقَّ مَعْرِفَتِکَ عدم ادائے

ؔ۱ یعنی بمعنی مباین کہ نہ عین ذات باشد و نہ قائم بذات و لاہو بمعنی نفی عینیت و اتحاد است پس حاصل معنی قول ایشان لاہو ولا غیرہ آنکہ صفات باری تعالیٰ زائد اند بر ذات و قائم اند بآن ۱۲ ؔ۲ یعنی نفی غیریت مصطلحہ از صفات مستلزم نفی غیریت مطلقہ نیست پس برین تقدیر قول حضرات متکلمین لاہو ولا غیرہ منافی قول ما لمعبر بغیر است اگرچہ اسماء و صفات باشد نیست ۱۲ ؔ۳ قولہ سلوب مثلا جسم نیست و نہ جوہر و نہ عرض و نہ متصل و نہ منفصل و نہ خارج و نہ داخل و ہکذا ۱۲ ؔ۴ اندرین معنی بعضے از اکابر فرمودہ اند لم یجعل للخلق الیہ سبیلا الا بالعجز عن معرفتہ و نیز لا یعرف اللہ الا اللہ چہ نسبت خاک را با عالم پاک ؂ کہ ادراک است عجز از درک ادراک ۱۲ ؔ۵ قولہ مشکوٰۃ بالکسر طاقچۂ فراخ کہ در آن چراغ و قندیل گذارند و رسم الخط صحیح این لفظ بواو و تائے مدورہ است مگر بجائے واو الف مقصورہ خواندہ شود و ہمین حال دارد لفظ صلوٰۃ و زکوٰۃ و حیوٰۃ ۱۲ غ ؔ۶ چہ چون را بر خلاف نفس الامر بیچون تصور کردہ اند و مطلب از چون و چگونی بیرون است ۱۲ ؔ۷ منزہ و مبرا ہستی از جملہ عیوب و نقائص حتی کہ از چونی و چگونی ۔ عبادت نہ کردیم ترا حق عبادت تو یعنی چنانکہ می باید و می شاید ولیکن شناختیم ترا حق شناختن تو یعنی بہ بیچونی و بے چگونگی ۱۲

عن عبادت خود ظاہر است لیکن حصول حق معرفت بنا بر آنست کہ نہایت معرفت در ذات تعالیٰ شانہ جز آن نیست
کہ بیچونی و بیچگونی بشناسند ساده دلے گمان نبرد کہ درین معرفت عام و خاص مبتدی و منتہی مستوی الاقدام اندگو ثم
کہ فرق نکرده است میان علم و معرفت مبتدی را علم است و منتہی را معرفت معرفت جز بفنا نمی باشد و این دولت جز
فانی را میسر نمی شود مولوی میفرماید **مثنوی**

ہیچکس را تا نہ گردد او فناء — نیست راه در بارگاه کبریاء

پس چوں معرفت ورائے علم باشد باید دانست کہ امریست ورائے دانش متعارف کہ تعبیر ازان بمعرفت میکنند و
ادراک بسیط نیز میگویند **شعر**

فریاد حافظ اینہمہ آخر بہرزه نیست — ہم قصۂ غریب و حدیث عجیب ہست

مثنوی

اتصالے بے تکیف بے قیاس — ہست رب الناس را با جان ناس
لیک گفتم ناس را نسناس نہ — ناس غیر از جان جان اشناس نہ

و چوں در فنا نیز اقدام متفاوت اند لاجرم منتہیاں را نیز در معرفت تفاضل باشد کسیکہ فنائے وے اتم است
معرفت وی اکمل است و کسیکہ دون اوست در فنا دون اوست در معرفت علی ہذا القیاس سبحان اللہ سخن بکجا
رفت بایستی از بیحاصلی و نامرادی و بے استقامتی و ناثباتی خود می نوشتم و از دوستان مددے و معونتے طلب میکردم
مرا با مثال این سخناں چہ مناسبت بیت آگہ از خویشتن چوں نیست چنین ✤ چہ خبر دارد از چناں و چنین ✤ اما
ہمت بلند پایہ و طینت سرمایہ نمیگزارد کہ بپایہائے دنیہ و سرمایہائے سفلیہ فرود آید بلکہ التفات نماید اگر میگوید
ازو میگوید اگرچہ ہیچ نمیگوید و اگر میجوید او را میجوید اگرچہ ہیچ نمی یابد اگر حاصلے دارد او را دارد اگرچہ ہیچ ندارد و اگر
واصل است او را واصل است اگرچہ بے حاصل است در عبارات بعضی اکابر قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم العلیۃ
کہ شہود ذاتی واقع شده است معنی آن بر غیر ارباب کمال ظاہر نیست نارسیدگان را فہم آن معنی محال است ؎

در نیابد حال پختہ ہیچ خام — پس سخن کوتاه باید و السلام

عنوان نامہ را بکلمہ ھُوَ الظَّاہِرُ ھُوَ الْبَاطِنُ مزین کرده بودند مخدوما ھُوَ الظَّاہِرُ ھُوَ الْبَاطِنُ درست است
اما چند گاه است کہ فقیر ازین عبارت معنی توحیدی میفہمد و بعلماء در فہم معنی آن موافق است و درستی اینہا فوق درستی

ف۱ بالفتح و دو نون و دو سین مہملہ نوعے از حیوان کہ بریک پا جہد ۱۲ و زیاده تحقیق این لفظ بحاشیہ مکتوب سی ام نوشتہ شده است ۱۲ اللہم
اغفر لکاتبہ و لمن سعی فیہ ۱۲

ارباب توحید معلوم گشت کل میسر لما خلق لہ مصرعہ ہر کسے را بہر کارے ساختند ✤ آنچہ برین کس است
ولابد است و باں مکلف امتثال اوامر و انتہا از نواہی است مَا اٰتٰکُمُ الرَّسُوْلُ فَخُذُوْهُ وَمَا نَھٰکُمْ عَنْہُ فَانْتَھُوْا
وَاتَّقُوا اللّٰہَ و چوں مامور باخلاص است و آن بیفناء صورت نمی بندد و بے محبت ذاتیہ متصور نمیشود لاجرم تحصیل
مقدمات فنا کہ بمقامات عشره است می باید کرد اگرچہ فنا موہبت محض است اما مقدمات و مبادی آن بکسب تعلق
دارد اگرچہ بعضی باشند کہ بحقیقت فنا ایشان را مشرف سازند بے آنکہ کسب مقدمات آں نمایند و بریاضات و
مجاہدات حقیقت خود را مصفا سازند و حال اما ازدو صورت خالی نیست یا بموقف الموافق او را باز دارند یا بہر
تکمیل ناقصان بعالم باز گردانند بر تقدیر اول سیر او در مقامات مذکوره واقع نمی شود و از تفاصیل تجلیات اسمائی
و صفاتی بے خبر است و بر تقدیر ثانی چوں او را بعالم باز گردانند سیر او بر تفصیل مقامات واقع میشود و بتجلیات
بے نہایت او را مشرف میسازند صورت مجاہده دارد اما فی الحقیقۃ در کمال ذوق و لذت است بظاہر ریاضت است
و بباطن تنعم و لذاذت مصرعہ این کار دولتست کنوں تا کرا رسد ✤ گفتہ نشود کہ چوں اخلاص از جملہ مامورات واجبۃ
الامتثال باشد و حقیقت آں بے فنا متحقق نمی شود پس علماء ابرار و صلحاء اخیار کہ بحقیقت فنا مشرف نشده اند بہ
ترک اخلاص عاصی باشند زیرا کہ گوئیم کہ نفس اخلاص ایشان را حاصل است اگرچہ در ضمن بعضے افراد اخلاص باشد و
بعد از فنا کمال اخلاص متحقق میشود و جمیع افراد او را شامل میباشد و لہذا گفتہ شده است حقیقت اخلاص بے فنا
صورت نمی بندد و نہ گفت کہ نفس اخلاص بے فنا متحقق نمی شود ✤

مکتوب سی و نہم ۳۹

نیز بشیخ محمد چتری صدور یافت در بیان آنکہ مدار کار بر قلب است از مجرد اعمال صوری و عبارات رسمی کارے

ف۱ یعنی ہر کس موفق است بامرے کہ مخلوق است بجہت آن امر از خیر و شر این قطعہ است از حدیث طویل کہ در بخاری و مسلم از علی کرم اللہ تعالیٰ
وجہہ مروی است ۱۲ ف۲ یعنی ہرچہ بدہد شمارا پیغامبر پس بگیرید آنرا و ہرچہ منع کند شمارا ازان پس باز ایستید ازان و بترسید از خدا تعالیٰ این کریمہ واقع است
در سورۂ حشر و پاره قد سمع اللہ ۱۲ ف۳ قولہ مقامات عشره اولش توبہ است و آخرش رضا و بین این ہر دو زہد و توکل و صبر و قناعت و شکر و خوف و رجاء و
فقر و غیرہا است و للتفصیل مقام آخر د کتب اخر از احیاء و المعارف و قوت القلوب بدانکہ ہیچ مقامے در مراتب کمال فوق مقام رضا متصور نیست
و حقیقت مقام رضا کما ینبغی در آخرت ظہور خواہد یافت ۱۲ ف۴ یعنی چنینہائے اند درین وقت یعنی وقتیکہ او را بفناء حقیقی بغیر ریاضت و مجاہده و بغیر
تحصیل مقدمات فنا مشرف ساختند حالش از دو صورت خالی نیست ۱۲ ف۵ یعنی آخر این مقامات وقوف بے نہایۃ النہایات ۱۲ ف۶ قال اللہ تعالیٰ
الا للہ الدین الخالص و قال عز من قائل و ما امروا الا لیعبدوا اللہ مخلصین لہ الدین حنفاء ۱۲ ف۷ یعنی کمال اخلاص آنست کہ
جملہ مدارج آں طے کرده آید و او است کہ مترتب است بر فنا و متوقف است بر آن نہ مطلق آن تا محذور مذکور لازم آید ۱۲

نمی کشاید و امثال آں حق سبحانہ و تعالیٰ از بادوں خود اعراضے و بجناب قدس خود اقبالے ارزانی فرماید بحرمت سید البشر المحمود عن زیغ البصر علیہ و علی آلہ الصلوات و التسلیمات مدار کار بر قلب است اگر دل بغیر او سبحانہ گرفتار است خراب و ابتر است از مجرد اعمال صوری و عبادات رسمی کارے نمی کشاید سلامتی قلب از التفات بما سوائے او تعالیٰ و اعمال صالحہ کہ ببدن تعلق دارند و شریعت با تیان آں امر فرمودہ ہر دو در کار است دعوی سلامت قلب بے اتیان اعمال صالحہ بدنیہ باطل است ہمچنانکہ درین نشأۃ روح بے بدن غیر متصور است احوال قلبی بے اعمال صالحہ بدنی محال است بسیارے از ملحدان این وقت باین قسم دعوی ادعاء مینمایند نجانا اللہ سبحانہ عن معتقدا تہم السوء بصدقۃ حبیبہ علیہ الصلوۃ والسلام و التحیۃ

مکتوب چہلم

نیز بشیخ محمد چتری صدور یافت در بیان تحصیل مقام اخلاص کہ جزوے است از اجزاء ثلثہ شریعت و در تکمیل این جزو طریقت و حقیقت خادمان شریعت اند و امثال آنہا نحمدہ و نصلی علی نبیہ و نسلم بعد الحمد و ما بعد از طی منازل منازل سلوک و قطع مقامات جذبہ معلوم شد کہ مقصود ازین سیر و سلوک تحصیل مقام اخلاص است کہ مربوط بفنائے آلہہ آفاقی و انفسی است و این اخلاص جزویست از اجزائے شریعت چہ شریعت را سہ جزو است علم و عمل و اخلاص پس طریقت و حقیقت خادم شریعت اند در تکمیل جزو او کہ اخلاص است حقیقت کار این است اما فہم ہر کس اینجا نرسد اکثر عالم بخواب و خیال آرمیدہ اند و بجوز و مویز اکتفا نمودہ اند از کمالات شریعت چہ دانند و حقیقت طریقت و حقیقت چہ وا رسند شریعت را پوست خیال میکنند و حقیقت را مغز میدانند نمیدانند کہ حقیقت معاملہ چیست بہ ترہات صوفیہ مغرور اند و بہ احوال و مقامات مفتون ہداہم اللہ سبحانہ سواء الطریق والسلام علینا و علی عباد اللہ الصالحین ط قد تم القسم الاول من الدفتر الاول بعون اللہ تعالیٰ و حسن توفیقہ و یلیہ القسم الثانی انشاء اللہ تعالیٰ وصلی اللہ تعالیٰ علی خیر خلقہ سیدنا محمد و علی آلہ و صحبہ اجمعین و علینا معہم برحمتہ و ھو ارحم الراحمین ط

ف ۱ قال اللہ تعالیٰ یوم لا ینفع مال ولا بنون الا من اتی اللہ بقلب سلیم وقال عز من قائل ان الذین امنوا و عملوا الصلحت کانت لہم جنات الفردوس نزلا خالدین فیہا لا یبغون عنہا حولا ط ۱۲ ف ۲ قولہ جوز بالفتح معرب گوز کہ بفتح کاف فارسی است بمعنی وسط چیزے و بمعنے گردگان کہ بہندی اکھروٹ گویند و ثمر بعضے درخت کہ معرب باشد چنانچہ جوز ہندی بمعنی مغز ناریل ۱۲ غ ف ۳ مویز بفتح و یائے معروف قسمی است کلان از انگور کہ خشک کردہ نگہدارند و مردم عام آنرا منقا گویند و بہندی داکھ نامند ۱۲ ف ۴ بضم اول در رائے مہملہ مشددہ سخنہائے باطل لغو آمیز جمع ترہت کہ بمعنی باطل است غ۔ و اینجا مراد کلماتے است کہ اندرون الٰہ در اثناء راہ بحالت سکر و مستی صادر میشود ۱۲ اللہم صل علی محمد و عترتہ بعدد کل معلوم لک ۱۲

فہرست جدید کتاب مستطاب مکتوبات امام ربانی مجدد الف ثانی رح حصہ دوم از دفتر اول

صفحہ — مضمون کتاب

صفحہ — مضمون کتاب

صفحه | مضمون کتاب

صفحه | مضمون کتاب

صفحه | مضمون کتاب

صفحه | مضمون کتاب

صفحہ | مضمون کتاب

صفحہ | مضمون کتاب

صفحه مضمون کتاب

صفحه مضمون کتاب

صفحه مضمون کتاب

صفحه مضمون کتاب

وصلی اللہ تعالیٰ علی سیدنا ومولٰنا
محمدن النبی الامی وعلی واصحابہ و
وازواجہ واہل بیتہ الطاہرین اجمعین
تمت بالخیر

قطعہ تاریخ طباعت بارِ دُوم

مکتوباتِ امام ربّانی مجدّد الفِ ثانی

قُدِّسَ سِرُّہٗ

نتیجۂ فکر مولانا سیّد شریف احمد شرافت نوشاہی سجادہ نشین خانقاہ حضرت نوشہ گنج بخش قادری رحمۃ اللہ علیہ

امامِ عارفاں آں پیرِ سرہند
مجدّدِ الفِ ثانی لقب پاکش
عظیم القدر ہم والامناقب
ز ارشاداتِ او ایں نسخۂ پاک
بعرفان و حقائق بحرِ ذخّار
بتوحید و تصوّف ہست یکتا
جنابِ نور احمد[۱] کرد تصحیح
افادہ در حواشی کرد بسیار
بامرِ نسرِ جمالِ نقشبنداں
شدہ مطبوع از سعیِ سلیماں[۲]

جنابِ شیخ احمد اہلِ تمکیں
ظہورِ فیض او تا ماہ و پرویں
غلام درگہش جملہ سلاطیں
کہ مکتوبات نامش ہست رنگیں
طریقِ صوفیاں را زیب و تزئیں
رموزِ معرفت را کرد تلقیں
کہ بودہ در فضیلت صاحبِ دیں
باظہارِ حقائق اہلِ تلویں
بجمعِ فاضلاں بد مثلِ شاہیں
کہ ہست او خادمِ ختم النّبییں

شرافت جُست از تاریخِ طبعش
خرد گفتا کتابِ فیض آئیں
۱۳ھ ۸۴

---

[۱] حضرت مولانا نور احمد رحمۃ اللہ علیہ ۱۲

[۲] جناب مولانا محمد سلیمان صاحب مدظلہ ابن حضرت مولانا نور احمد صاحب رحمۃ اللہ علیہ ۱۲

اِنْ اُرِیْدُ اِلَّا الْاِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِیْقِیْٓ اِلَّا بِاللّٰہِ عَلَیْہِ تَوَکَّلْتُ

للہ الحمد ہر آن چیز کہ خاطر میخواست
آخر آمد ز پسِ پردۂ تقدیر پدید

آغنیح

بہ فضلِ رحمانی و امدادِ یزدانی بآئینِ نوی

حصّۂ دُوم دفترِ اوّل

مکتوباتِ امامِ ربّانی

حضرت مجدّدِ الفِ ثانی

الشیخ احمد سرہندی قُدِّسَ سِرُّہٗ

مع حواشی و شرح

از علّامۂ اجل حضرت الحاج مولانا نور احمد صاحب

رحمۃ اللہ علیہ

غرض نقشے است کز ما یاد ماند + کہ ہستی را نمی بینم بقائے

مگر صاحب دلے روزے برحمت + کند در حق ایں مسکین دعائے

به امداد یزدانی و فضل سبحانی

حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيْلُ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

مکتوب[۱] چہل و یکم

بشیخ درویش صدور یافته در ترغیب بمتابعت سنّت سنیّه مصطفویه علیٰ صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ و در بیانِ آنکه طریقت و حقیقت متمّمانِ شریعت اند و در بیانِ علوم شرعیّه و علوم صوفیّه که در مقام صدیقیّت که اعلائے مراتبِ ولایت است فائض میگردند اصلاً مخالفت نیست وَمَا يُنَاسِبُ ذٰلِكَ حق سبحانه و تعالیٰ ظاہر و باطن را بمتابعت سنّت سنیّه مصطفویه علی صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ متحلّی و متزیّن گرداناد بِحُرْمَةِ النَّبِيِّ وَاٰلِهِ الْاَمْجَادِ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ) محمد رسول الله صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ محبوب[۱] رب العالمین است هر چیز که خوب و مرغوب است از برائے مطلوب

ـــــــــــــــــــــــ

[۱] عن ابن عباس رضی الله عنهما قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم الا وانا حبیب الله ولا فخر رواه الترمذی والدارمی یعنی و من دوست داشته خدا ام . بدانکه اگرچه انبیاء و رسل بلکه مومنان محبوب درگاه الٰہی اند یحبهم و یحبونه ولیکن سخن درین جا در اعلائے مرتبه کمال است و اخص درجات آن ۱۲ اللهم اغفر لکاتبه و لمن سعی فیه و لوالدیهم اجمعین ۱۲

و محبوب است لهٰذا حق سبحانه و تعالیٰ در کلام مجید خود می فرماید اِنَّكَ[۱] لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيْمٍ و نیز می فرماید تعالیٰ و تقدس اِنَّكَ[۲] لَمِنَ الْمُرْسَلِيْنَ عَلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ و نیز فرموده تعالیٰ و تقدس وَاَنَّ[۳] هٰذَا صِرَاطِيْ مُسْتَقِيْمًا فَاتَّبِعُوْهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ ۰ ملت او را علیه الصلوٰة والسلام صراط مستقیم خوانده و ماسوائے او را داخل سبل گردانیده و از اتباع آں منع فرموده و آں سرور فرموده عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ اَظْهَارًا[۴] لِلشُّكْرِ وَاِعْلَامًا لِلْخَلْقِ وَهِدَايَةً لَهُمْ (خَيْرُ[۵] الْهُدٰى هُدٰى مُحَمَّدٍ) و نیز فرموده عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ (اَدَّبَنِيْ[۶] رَبِّيْ فَاَحْسَنَ تَاْدِيْبِيْ) و باطن متمم ظاہر است و مکمل آں سرموئے با یک دیگر مخالفت ندارد مثلاً دروغ با زبان ناگفتن شریعت است و از دل نفی خاطر کذب نمودن طریقت و حقیقت است اگر این نفی به تکلف و تعمل است طریقت است و اگر بے تکلف میسر است حقیقت پس فی الحقیقت باطن که طریقت و حقیقت است متمم و مکمل ظاہر آمد که شریعت است پس سالکانِ سبل طریقت و حقیقت را اگر در اثنائے راه اموریکه بظاہر با شریعت در جنگ اند ظاہر شوند و ظاہر سازند مبنی بر سکر وقت و غلبهٔ حال است اگر ازاں مقام گذرانند و بصحو آرند آن منافات بالکلیه مرتفع میشود و آں علوم متضاده به تمام هباء[۷] منثورا میگردند مثلاً جمعے از سکر باحاطهٔ ذاتی قائل گشته اند و بالذات حق را تعالیٰ و تقدس محیط عالم میدانند این حکم مخالف آرائے علمائے اہل حق است ایشاں باحاطهٔ علمی قائل اند فی الحقیقت آرائے علماء بصواب اقرب است هرگاه همیں صوفیه قائل باشند بآنکه ذات حق تعالیٰ و تقدس بهیچ حکمے محکوم نمیگردد و بهیچ علمے معلوم

ـــــــــــــــــــــــ

[۱] اشارت است بکریمه که در سوره نٓ و القلم و پاره تبارک واقع است یعنی ہر آئینه تو اے محمد صلعم بر خلق بزرگ ہستی ۱۲ [۲] واقع است در سوره یٰس یعنی بدرستی که تو ہر آئینه از فرستادگانی بر راه راست ۱۲ [۳] واقع است در پاره ولو اننا و سوره انعام یعنی و بدرستی این راه من است پس پیروی کنید او را و پیروی مکنید راہہائے پراگنده را ۱۲ [۴] قوله اظهارا للشکر الخ یعنی از برائے اظہار شکر و آگہی خلق و ہدایت ایشان ۱۲ [۵] قوله خیر الهدی ہدی محمد یعنی بہترین خوی خوئے محمد است صلی الله علیه وآله وسلم آورد این حدیث را مسلم از جابر رضی الله تعالیٰ عنه ۱۲ علامه محمد مراد مکی [۶] قوله ادبنی ربی فاحسن تادیبی یعنی ادب آموخت مرا پروردگار من پس زیبا ساخت در ادب آموزی مرا نقل کرد این حدیث را ابن سمعانی در ادب الاملاء از ابن مسعود رضی الله تعالیٰ عنه و مرموز ساخته امام سیوطی در جامع صغیر برمز صحت و گفت سخاوی که سند او ضعیف است و معنیش صحیح ۱۲ علامه محمد مراد مکی [۷] قوله هباء بالفتح ہائے ہوز و بائے موحده مفتوحه غبار و گرد که از روزن پیدا شود در شعاع آفتاب ۱۲ من [۸] بدانکه تحقیق حضرت ایشان اندرین مسئله آنست که در مکتوب دوصد و شصت و ششم از جلد اوّل تحریر فرموده اند حیث قال احاطه و قرب علمی گفتن از تاویلات متشابه است و ما قائل بتاویل آں نیستیم الخ فعلیه المعوّل فلا تغترّ ایها الناظر بما قال هٰهنا و قد نبّهت علیه فیما قبل بحواشی المکتوب الاحد و الثلثین من الدفتر الاول ۱۲

نمی شود پس حکم درویے باحاطہ وسریان نمودن مخالف آن قول است والحق کہ ذاتِ او تعالی بیچون وبیچگون است ہیچ حکمی را بوے راہ نیست آں جا حیرت ونادانی است ودراں موطن جہل صرف است وسرگردانی محض احاطہ وسریان را درآں جناب قدس چہ یارا مگر آنکہ از جانب صوفیہ کہ قائل بایں احکام اند اعتذار نمودہ شود کہ مراد ایشاں از ذات تعیّن اول است وچوں آں را زائد بر متعیّن نمی دانند آں تعین را عین ذات میگویند وآں تعیّن اول کہ معبّر بوحدت است در جمیع ممکنات ساری است پس حکم باحاطۂ ذاتی درست آمد ایں جا دقیقہ الیست باید دانست کہ ذات تعالے وتقدس نزد علمائے اہل حق بیچون وبیچگونہ است وماسوائے او ہرچہ ہست بروے زائد است آں تعین ہم اگر نزد ایشاں ثابت شود نیز زائد خواہد بود واز دائرہ حضرتِ ذات بیچون بیرون خواہند داشت پس احاطہ اورا احاطہ ذاتی نخواہند گفت پس نظر علماء از نظر آں صوفیہ بلند آمد وذاتے کہ نزد آں صوفیہ است نزد ایں علماء داخل ماسوا است وہم برین قیاس است قرب ومعیت ذاتی وموافقت معارفِ باطن باعلوم شرعیہ ظاہر بتمام وکمال بحدّے کہ در حقیر ونقیر مجال مخالفت نماند در مقامِ صدیقیّت است کہ بالاتر مقام ولایت است وفوق مقامِ صدیقیّت مقام نبوت است علومیکہ بنی را علیہ الصلوۃ والسلام بطریق وحی آمدہ است صدیق را بطریق الہام منکشف گشتہ است۔ درمیان ایں دو علم غیر از فرق وحی والہام نیست پس مخالفت را چہ مجال باشد ودر پادُون مقام صدیقیت ہر مقامیکہ باشد نحوی از سکر متحقق است صحو تام در مقام صدیقیت است وبس وفرق دیگر درمیان ایں دو علوم آں است کہ در وحی قطع است ودر الہام ظن زیرا کہ وحی بہ توسط ملک است وملائکہ معصوم اند احتمالِ خطا در ایشاں نیست والہام اگرچہ محل عالی دارد وآں قلب است وقلب از عالم امر است اما قلب را باعقل ونفس نحوی از تعلق

سلہ قولہ ساریست اسم فاعل از سریان بفتحتین بمعنی رفتن چیزے در جمیع اجزائے چیزے ۱۲ سلہ السکر استیلاء سلطان الحال و الصحو العود الی ترتیب الافعال و السکر لارباب القلوب و الصحو للمکاشفین بحقائق الغیوب ۱۲ سلک السلوک سلہ قال اللہ تعالی لایعصون اللہ ما امرھم ویفعلون ما یؤمرون یعنی نافرمانی نہ می کنند خدا را در آنچہ فرمودہ است ایشاں را ونیز فرمودہ وما نتنزل الا بامر ربک الخ ۱۲ سلہ تعین اول وحدتے است صرف وقابلیتے است محض مشتمل بر جمیع قابلیات چہ قابلیت تجرد از جمیع صفات واعتبارات وچہ قابلیت اتصاف بہمہ ۱۲ شرح لوائح جامی قدس سرہ ۱۲ اللہم اغفر لکاتبہ ولمن سعی فیہ ۱۲ سلہ نقیر مغاک وچاہک دانہ خرما وناوداں ۱۲

متحقق است ونفس ہرچند بتزکیہ مطمئنہ گشتہ است اما بیت ہرچند کہ مطمئنہ گردد ٭ ہرگز زصفات خود نہ گردد ٭ پس خطا را دراں موطن مجال پیدا شد۔ باید دانست کہ در ابقائے صفات نفس باوجود اطمینان او فوائد ومنافع است اگر نفس بالکل از ظہور صفات خود ممنوع باشد راہ ترقی مسدود میگردد روح را حکم ملک پیدا میشود ومحبوس در مقام خود میگردد۔ ترقی او بواسطۂ مخالفتِ نفس است اگر در نفس مخالفت نماند ترقی از کجا شود سرور کائنات (عَلَیْہِ مِنَ التَّحِیَّاتِ اَتَمُّہَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُہَا) وقتیکہ از جہاد کفار مراجعت می فرمودند۔ می فرمودند (رَجَعْنَا مِنَ الْجِہَادِ الْاَصْغَرِ اِلَی الْجِہَادِ الْاَکْبَرِ) جہاد نفس را جہاد اکبر فرمودند ومخالفت نفس دریں موطن بترک عزیمت واولی است۔ بلکہ بارادہ آں ترک است (مہما امکن) بتحقق ترک ہم متصور نیست وبہماں ارادہ آں قدر ندامت و پشیمانی والتجا وتضرع بجناب قدس خداوندی جل سلطانہ دست میدہد کہ کار یک سالہ مثلاً در یک ساعت میسر میشود وبر سر اصل سخن رویم مقرر است در ہر چیز کہ اخلاق وشمائل محبوب یافتہ میشود آں چیز نیز بہ تبعیت محبوب محبوب میگردد وبیان ایں رمز است در کریمۂ فَاتَّبِعُوْنِیْ یُحْبِبْکُمُ اللّٰہُ پس در متابعت او عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ کوشیدن منجر بمقام محبوبیت آمد فَعَلٰی کُلِّ عَاقِلٍ ذِیْ لُبٍّ اَلسَّعْیُ لِکَمَالِ اِتِّبَاعِ حَبِیْبِہٖ عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ ظَاہِرًا وَبَاطِنًا۔ سخن بتطویل انجامید معذور فرمایند۔ جمال سخن چوں از جمیلِ مطلق است ہرچند دراز تر میگردد زیباتر مے آید

سلہ قولہ رجعنا من الجہاد الاصغر الخ یعنی باز گشتیم ورجوع نمودیم از جہاد خورد بسوئے جہاد کلاں علامہ محمد مراد مکی گفتہ گفت سیوطی روایت نمود خطیب در تاریخ خود از جابر رضی اللہ تعالی عنہ گفت جابر باز آمد نبی صلی اللہ علیہ وسلم از کارزارے پس فرمود بصحابہ باز آمدید باز آمدن نیکو باز آمدید از جہاد اصغر بجہاد اکبر گفتند جہاد اکبر چیست فرمود کارزار کردن بندہ بہوائے نفس انتہی از موضوعات علی قاری گویم روایت کرد سیوطی در جامع کبیر خود بعد ازیں حدیث احادیث متعددہ کہ تائید حدیث مذکور مینمایند یکے مجاہد (حقیقی کامل) کسی است کہ کارزار میکند نفس خود را در طاعت خدا (ات حب) بروایت فضالہ بن عبید۔ دیگر جہاد افضل آنست کہ جہاد کند مرد بنفس وہوائے خود (ابن النجار از ابی ذر) و مخرج احادیث گفتہ کہ نسبت کرد ایں را علامہ عراقی بہیہقی از حدیث جابر انتہی ۱۲ بیت سہل شیرے داں کہ صفہا بشکند ٭ شیر آں باشد کہ خود را بشکند ۱۲ سلہ اشارت است بآیہ کریمہ کہ واقع است در سورہ آل عمران وپارہ تلک الرسل وتمام آلایۃ ہکذا قل ان کنتم تحبون اللہ فاتبعونی یحببکم اللہ الخ یعنی اے محمد بگو اگر دوست میدارید خدا را پس پیروی نمائید مرا تا دوست دارد شمارا حق تعالی وبیامرزد شمارا گناہان شما وخدا آمرزندہ مہربان است ۱۲ سلہ قولہ فعلی کل الخ یعنی پس لازم است وواجب برہر عاقلے سلیم الطبع جد وجہد نمودن بکمال متابعت حبیب رب العالمین بظاہر وباطن ۱۲ سلہ بدانکہ احکام شرعیہ مبنیہ بر مقاصد اخرویہ واغراض عباد دو نوع اند عزیمت ورخصت چنانکہ حرمت اجراء کلمۂ کفر بزبان عزیمت است واباحت اجراء آں وقت اکراہ بالقتل او القطع رخصت است مع اطمینان قلب بایمان ونماز تطوع نشستہ ادا نمودن رخصت است وایستادہ عزیمت وعلی ہذا القیاس ۱۲ سلہ یعنی صاحب حسن وجمال علی الاطلاق (باقی بر ص ۶)

لَوْ کَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِّکَلِمَاتِ رَبِّیْ لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ اَنْ تَنْفَدَ کَلِمَاتُ رَبِّیْ وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهٖ مَدَدًا۔ سخن بجائے دیگر باید برد حاملِ رقیمۂ دعا مولانا محمد حافظ اہل علم است و کثیر العیال از قلت اسباب معیشت متوجہ عسکر گشتہ اگر توجہ فرمودہ از سرکار نصرت آثار سیادت و نقابت دستگاہے شیخ جیو وظیفہ یا امدادے از برائے مشار الیہ حاصل کنند عین کرم خواہد بود۔ زیادہ تصدیع نمود۔

مکتوب چہل[۴۲] و دوم

نیز بشیخ درویش صدور یافتہ در بیان آنکہ بہترین مصقلہا[۱] از برائے زدودن زنگ محبت ما دون حق سبحانہ از حقیقت جامعہ قلبیہ متابعت سنت است علیٰ صاحِبِہَا الصَّلٰوۃُ وَ السَّلَامُ سَلَّمَکُمُ اللّٰہُ تَعَالٰی وَسُبْحَانَہٗ وَاَبْقَاکُمْ آدمی تازمانے کہ بدلش تعلقات پراگندہ متلوث است محروم و مہجور است تصقیل مرآتِ حقیقتِ[۲] جامع از زنگ محبت ما دون او عز و جل لابد است وبہترین مصقلہا در ازالۂ آں زنگ اتباع سنت سنیہ مصطفویہ است علیٰ مَصْدَرِہَا الصَّلٰوۃُ وَ السَّلَامُ وَ التَّحِیَّۃُ کہ مدار ایں بر رفع عادات نفسانی و دفع رسوم ظلمانی است فَطُوْبٰی لِمَنْ شُرِّفَ بِہٰذِہِ النِّعْمَۃِ الْعُظْمٰی وَوَیْلٌ لِّمَنْ حُرِمَ مِنْ ہٰذِہِ الدَّوْلَۃِ الْقُصْوٰی بقیہ المرام آنکہ جناب اخوی اعزی میان مظفر ولد مرحومی شیخ گھورن از مردم اعیان و بزرگ زادہ اند جمع کثیر بایشان وابستہ اند محل ترحم است زیادہ چہ تصدیع نماید وَالسَّلَامُ عَلَیْکُمْ وَ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰی۔

(بقیہ حاشیہ صفحہ ۵) حضرت ذو الجلال و الافضال چہ ہر جمال و کمال کہ در جمیع مراتب ظاہر است پرتو جمال و کمال اوست کہ آنجا تافتہ و ارباب مراتب بداں سمت جمال و صفت کمال یافتہ ہر کرا دانائے دانی اثر دانائی اوست و علیٰ ہذا ۱۲ ۵ یعنی شمہ و شائبہ از صفا تش از جنس میل الی المباحات والرخص در دو مکنون می ماند و سترش را حضرت شیخ قدس سرہ بیان فرمودہ اند بقول خود باید دانست وللہ درہ نور اللہ ضریحہ ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا)
۱ بدانکہ دل صنوبری یعنی مضغہ لحمیہ آشیانۂ قلب حقیقی است کہ از عالم امر است و مسمی بحقیقت جامع ۱۲ ۲ پس خوشحالی است کسے را کہ باین نعمت عظیمہ مشرف شد و وائے است بر آنکس کہ ازین دولت عالی تر محروم ۱۲ ۳ قولہ ولو کان البحر الخ یعنی اگر باشد آب دریا سیاہی برائے نوشتن سخنان پروردگار من البتہ خرچ شود دریا پیش از انکہ آخر شوند سخنان پروردگار من و اگرچہ بیاریم مانند آں دریا بطریق مدد و این کریمہ واقع است در سورہ کہف و پارہ الم اقل لک ۱۲ ۴ قولہ مصقلہا لفظ مصقل بالکسر و فتح قاف بصیغہ اسم آلہ از باب نصر آلتے کہ بآن کارد و شمشیر و جز آن روشن کنند و ہمچنین است مصقلہ بالکسر و صیقل بالفتح و فتح قاف در ہر دو محتمل کہ بصیغہ اسم فاعل بود از تصقیل ۱۲

مکتوب چہل[۴۳] و سیوم

بسیادت پناہ نقابت دستگاہ شیخ فرید بخاری صدور یافتہ در بیان آنکہ توحید دو قسم است شہودی و وجودی و آنچہ لابد است توحید شہودی است کہ فنا بآں مربوط است و توحید شہودی با عقل و شرع مخالفت ندارد بخلاف توحید وجودی و اقوالِ مشائخ کہ ناظر بتوحید اند بتوحید شہودی باید فرود آورد تا مخالفت را گنجائش نباشد و توحید شہودی در مرتبہ عین الیقین است کہ مقام حیرت است و چوں ازاں مقام میگزرند و بحق الیقین میرسند از امثال ایں احوال تحاشی می نمایند وَمَا یُنَاسِبُ ذٰلِكَ مِنَ الْاَسْوِلَۃِ وَالْاَجْوِبَۃِ وَالتَّمْثِیْلَاتِ الْمُوْضِحَۃِ۔ سَلَّمَکُمُ اللّٰہُ تَعَالٰی وَ سُبْحَانَہٗ وَعَصَمَکُمْ عَمَّا یَصِمُکُمْ وَصَانَکُمْ عَمَّا شَانَکُمْ توحیدیکہ در اثناء راہ ایں طائفہ علیہ را دست می دہد دو قسم است توحید شہودی و توحید وجودی توحیدِ شہودی یکے دیدن است یعنی مشہود سالک جز یکے نباشد و توحید وجودی یک موجود دانستن است و غیر اورا معدوم انگاشتن و با وجودِ عدمیت مجالے و مظاہر آں یکے پنداشتن۔ پس توحید وجودی از قبیل علم الیقین آمد و شہودی از قسم عین الیقین توحید شہودی از ضروریات ایں راہ است چہ فنا بے ایں توحید متحقق نمی شود و عین الیقین بے آں میسر نمیشود زیراکہ رویت یکے باستیلاء او مستلزم عدم رویت ماسوائے اوست بخلاف توحید وجودی کہ نہ چنین است یعنی ضروری نیست چہ علم الیقین بے آں معرفت حاصل است چہ علم الیقین مستلزم

در بیان معنی توحید شہودی و وجودی

۱ یعنی و در بیان آنچہ بمذکور مناسبت دارد و از سوالہا و جوابہا و تمثیلاتے کہ مقصود را واضح نمایند ۱۲ ۲ حق سبحانہ و تعالیٰ شمارا از آفات ظاہرہ و بلیات باطنہ سلامت دارد و از اسباب و وسائل ننگ و عار عصمت بخشد و از موجبات زشتی و عیب مصئون و محفوظ گرداند بمنہ و کرمہ ۱۲ ۳ یعنی با وجود اعتقاد بمعدومیت غیر آں یک موجود غیر را مجالی و مظاہر آں یکے پنداشتن ۱۲ ۴ قولہ مجالی بفتح میم و کسر لام جمع مجلی کہ بفتح میم و فتح لام صیغہ اسم ظرف است بمعنی جائے جلا کہ آئینہ باشد پس مجالی بمعنی آئینہا است و بمعنی جاہائے جلوہ ۱۲ ۵ قولہ مجالی و مظاہر آں یکے پنداشتن اندرین معنی گفتہ رباعی معشوق یکے است لیک بنہادہ بہ پیش + از بہر نظارہ صد ہزار آئینہ بیش + در ہر یک ازاں آئینہا بنمودہ + بر قدر صقالت و صفا صورت خویش + رباعی دیگر اعیان ہمہ شیشہائے گوناگون بودہ کافتاد بران پرتو خورشید وجود + ہر شیشہ کہ بود سرخ یا زرد و کبود + خورشید دراں ہم بہماں رنگ نمود + ۶ قولہ رویت یکے یعنی یکے دیدن بسبب غلبہ آں یکے لازم می گیرد این را کہ ماسوائے او را نہ بیند ۱۲ ۷ یعنی مستلزم نیست کہ اعتقاد کند و بداند کہ غیر و ماسوائے آں یک در نفس الامر معدوم است و منتفی ۱۲ ۸ یعنی اعتقاد نمودن کہ غیر آں در نفس الامر موجود نیست بلکہ معدوم است ۱۲ ۹ بدانکہ معنی علم الیقین را بالتفصیل و معنی عین الیقین و حق الیقین را بالاجمال حضرت مجدد علیہ الرحمۃ در مکتوب چہارم از جلد ثانی بیان نمودہ اند ۱۲

نفی ماسوائے او نیست غایة ما فی الباب مستلزم نفی علم ماسوائے اوست در وقتِ غلبہ واستیلائے علم آن یکے مثلاً شخصے کہ یقینی بوجود آفتاب پیدا کرد استیلائے این یقین مستلزم آں نیست کہ ستارہ ہا را دراں وقت منتفی ومعدوم داند اما وقتے کہ آفتاب را دید البتہ ستارہ ہا را نخواہد دید ومشہود او جز آفتاب نخواہد بود ودریں زمان کہ ستارہ ہا را نمی بیند میداند کہ ستارہ ہا معدوم نیستند بلکہ میداند کہ ہستند اما مستور ند ودر شعشعانی نور آفتاب مغلوب ند واین شخص با جماعہ کہ نفی وجود ستارہ ہا دراں وقت کنند در مقام انکار است ومیداند کہ آں معرفت غیر واقع است پس توحید وجودی کہ نفی ماسوائے یک ذات است تعالیٰ وتقدس با عقل وشرع در جنگ است بخلاف شہودی کہ در یکے دیدن ہیچ مخالفت نیست مثلاً در وقت طلوع آفتاب ستارہ ہا را نفی کردن ومعدوم دانستن مخالف واقع است اما ستارہ ہا را دراں وقت نادیدن ہیچ مخالفت نیست بلکہ آں نادیدن بواسطہ غلبۂ ظہور نور آفتاب ست وضعف بصر رائی اگر بصر رائی بنور ہماں آفتاب مکتحل شود وقوت پیدا کند ستارہ ہا را از آفتاب جدا بیند واین دید در حق الیقین است پس اقوال بعضے از مشائخ کہ بظاہر بشریعت حقہ مخالفت می نمایند وبہ توحید وجودی بعضے مردم آنہا را فرود می آرند مثل قول ابن منصور[۱] الحلاج انا الحق وابی یزید[۲] البسطامی سبحانی وامثال اینہا اولی وانسب آن است کہ بتوحید شہودی فرود باید آورد ومخالفت

---

[۱] قولہ ابن منصور یعنی حسین بن منصور حلاج وی قدس سرہ از طبقہ ثالثہ است کنیت وی ابو المغیث است از بیضا بودہ کہ شہر یست از شہرہائے فارس وی نہ حلاج بود (حلاج پنبہ از تخم جدا کنندہ) بلکہ روزے بدکان حلاجے بود کہ دوست وے بود واو را بکارے فرستاد وگفت من روزگار وے برم بانگشت اشارت کرد پنبہ یک سو شد وپنبہ دانہ یک سو ویرا حلاج نام کردند بواسطہ وعراق بودہ وبا جنید دنوری صحبت داشتہ وشاگرد عمرو بن عثمان مکی است مشائخ در کار وے مختلف بودہ اند بیشتر ویرا رد کردہ اند مگر چندتن در کتاب کشف المحجوب است کہ جملہ متاخران قدس اللہ تعالیٰ ارواحہم او را قبول کردہ شیخ ابو سعید ابو الخیر قدس سرہ فرمودہ است کہ حسین بن منصور حلاج قدس سرہ در علو حال است در عہد وے کسے در مشرق ومغرب چوں او نبود۔ باآں ہمہ دعوی ہر شبانروزے ہزار رکعت نماز میگذارد وآں شب کہ روز آں کشتہ شد پانصد رکعت نماز گذاردہ بود ۱۲ از نفحات [۲] ابو یزید بسطامی رحمۃ اللہ علیہ از طبقہ اولی است از اقران احمد خضرویہ ویحیی معاذ است وشقیق بلخی را دیدہ بود وفات وے در سنہ دو صد وشصت ویک ۲۶۱ بودہ شیخ الاسلام گفت بر بایزید فرادان دروغہا بستہ اند یکی آنست کہ وے گفت کہ خیمہ برعرش زدم۔ وے رحمہ اللہ امر ونہی را بزرگ داشتہ وکار را ز اصل گرفتہ لاجرم ہمہ فرقہا ویرا پذیرفتہ اند۔ میگویند چوں بایزید نماز کردے تعقعہ از استخوان وے بیروں آمدے ومی شنیدندے از ہیبت حق وتعظیم شریعت بایزید قدس سرہ بدم مرگ گفت الٰہی ہرگز یاد نہ کردم ترا مگر از سر غفلت وہرگز ترا نہ پرستیدم مگر از سر فترۃ این بگفت وبرفت بایزید را از پس مرگ بخواب دیدند پرسیدند حال تو چیست گفت گفتند اے پیر چہ آوردی گفتم درویشی بدرگاہ ملک شود ویرا گویند چہ آوردی گوئید چہ خواہی۔ گویند در نیشاپور عجوزہ بود از دے ہا سوال کردے پس از مرگ بخوابش دیدند از حالش پرسیدند گفت گفتند چہ آوردی گفتم آہ ہمہ عمر مرا باین در حوالت میکردند کہ خدائے دہاد اکنوں میگویند چہ آوردی۔ حق تعالیٰ گفت راست میگوید از وباز شوید ۱۲ از نفحات باختصار۔

معنی قول حلاج انا الحق

را دور باید ساخت ہرگاہ ماسوائے حق سبحانہ از نظر شان مختفی شد در غلبہ آں حال باین الفاظ تکلم[۱] فرمودند وغیر از حق سبحانہ اثبات نہ نمودند معنی انا الحق آن است کہ حق است نہ من چوں خود را نمی بیند اثبات نمیکند نہ آنکہ خود را می بیند وآں را حق میگوید این خود کفر است اینجا کسے نہ گوید کہ اثبات ناکردن بنفی می کشد وآں بعینہ توحید وجودی ست زیرا کہ گوئیم کہ از عدم اثبات نفی لازم نمی آید بلکہ دراں موطن حیرت است احکام بتمامہا ساقط شدہ اند ودر سبحانی نیز تنزیہ حق است

معنی قول بسطامی سبحانی

نہ تنزیہ خود کہ او بتمامہ از نظر او مرتفع شدہ است حکمی باو تعلق نمی گیرد وامثال این سخنان در مقام عین الیقین کہ مقام حیرت است بعضی را رو میدہد وچوں ازین مقام میگزرانند وبہ حق الیقین میرسانند از امثال این کلمات تحاشی می نمایند واز حد اعتدال تجاوز نہ می فرمایند دریں زمان بسیارے ازیں طائفہ کہ بزی[۱] صوفیان خود را وامی نمایند توحید وجودی را شائع ساختہ اند وکمال را جز آں نمی دانند وبعلم از عین باز ماندہ اند وآں اقوال مشائخ را بمعانی متخیلۂ خود فرود آوردہ مقتدائے روزگار خود ساختہ اند وبازار کاسد خود را باین تخیلات رائج داشتہ اند واگر بالفرض در عبارات بعضے از مشائخ ما تقدم الفاظے کہ تصریح بہ توحید وجودی دارند واقع شدہ اند حمل براں باید کرد کہ در ابتدا در مقام علم الیقین باین کلمات تکلم فرمودہ اند ودر آخر کار ایشاں را ازاں مقام گزرانیدہ اند واز علم بعین بردہ اند آنجا کسے نہ گوید کہ ارباب توحید وجودی نیز ہم چنانکہ یکے میدانند یکے می بینند پس از عین الیقین نیز نصیبے دارند زیرا کہ در جواب گوئیم کہ ارباب این توحید صورت مثالی توحید شہودی را دیدہ اند نہ آنکہ باں توحید متحقق[۲] شدہ اند۔ توحید شہودی را باین صورت مثالی او فی الحقیقت ہیچ مناسبت نیست زیرا کہ در وقت حصول آن توحید حیرتست حکم بامرے دراں موطن نیست وصاحب توحید وجودی با وجود شہود صورت مثالی آن توحید شہودی از ارباب علم است چہ نفی وجود ماسوا میکند ونفی حکمی است از احکام از مقولہ علم حیرت وعلم با یک دیگر جمع نمی شوند پس ثابت

---

[۱] بزی بالکسر وتشدید یا اندازہ وحد وبمعنی طرف وجانب ونزدیک وجامہ ولباس وبالفتح وتشدید یا فراہم آوردن وحیات وزندگی از غ ومن ۱۲ [۲] چنانکہ بعضی گفتہ اند اگر عارفے از شعور خود بالکلیہ گم گردد وخود را ہموں بیند وہو ہو گوید معذور است وآگاہ نیست از حقیقت حال خود وچوں ہوشیار شود واز حقیقت حال خود خبردار گردد خود گوید کمال من اینست کہ من عبد اللہ ام چنانچہ حضرت سلطان العارفین بایزید بسطامی قدس سرہ میفرمایند ان قلت یوما سبحانی ما اعظم شانی فانا الیوم کافر مجوسی وانا اقطع زناری واقول اشہد ان لا الہ الا اللہ واشہد ان محمدا عبدہ ورسولہ ۱۲ از رسالہ عقاید صوفیہ [۳] درمیان شی ومیان صورت مثالی آن شے تفاوت بسیار است وہم چنین باین رویت شے والتصاف باشی فرقیست بین فافہم ۱۲ [۴] یعنی از ثابت نمودن چیزے نفی آں چیز وسلب آن لازم نمی آید ۱۲

شد کہ صاحب توحید وجودی از مقام عین الیقین بہرہ ندارد آرے[1] صاحب توحید شہودی را بعد از مقام حیرت اگر ترقی واقع شود بمقامِ معرفت کہ حق الیقین ست میرسانند و دراں موطن علم و حیرت جمع میشوند و علمی کہ بے حیرت است و پیش از حیرت است علم الیقین است. این جواب بمثالے واضح گردد مثلاً شخصے در خواب بواسطۂ مناسبتے کہ بمقام پادشاہت دارد خود را بادشاہ دید و لوازم پادشاہت در خود یافت و معلوم است کہ آں شخص پادشاہ نشدہ است. بلکہ صورت مثالی بادشاہت را در خود دیدہ است و فی الحقیقت بادشاہت را باآں صورتِ مثالی ہیچ مناسبت نیست آرے آں شہود اگرچہ بصورت مثالی باشد اما از استعداد آں شخص بہ متحقق شدن بحقیقتِ آں صورت خبر میدہد اگر جائے بکند و عنایت خداوندی جل سلطانہ شامل حال او شود بآن مقام برسد از قوت تا فعل فرقِ بسیار است بسا آہن کہ قابلیت مرآتیت داشتہ باشد تا مرآت نشود بدست پادشاہان نرسد و از حصولِ جمالِ شاں بہرہ نیابد کجا افتادم مگر گویم کہ سبب تحریر این علوم غامضہ آن باشد کہ اکثر ابنائے این وقت بعضے بتقلید و بعضے بمجرد علم و بعضی دیگر بعلم ممتزج بذوق و لو فی الجملہ و بعضی بالحاد و زندقہ دست بدامن این توحید وجودی زدہ اند و ہمہ را از حق میدانند بلکہ حق میدانند و گردن ہائے خود را از ربقۂ تکلیفِ شرعی بایں حیلہ می کشایند و مداہنات در احکام شرعیہ می نمایند و بایں معاملہ خوشوقت و خورسند اند و اتیان اوامر شرعیہ را اگر اعتراف دارند طفیلی میدانند مقصود اصلی ورائے شریعت خیال میکنند حَاشَا وَکَلَّا ثُمَّ حَاشَا وَکَلَّا نَعُوْذُ بِاللّٰہِ سُبْحَانَہٗ مِنْ ہٰذَا الْاِعْتِقَادِ السُّوْءِ طریقت و شریعت عین یک دیگر اند سر موئے از مخالفت در میان ایشان واقع نیست فرق اجمال و تفصیل است و استدلال و کشف ہرچہ مخالف شریعت ست مردود است کُلُّ حَقِیْقَۃٍ

---

[1] قولہ آرے صاحب الخ تسلیم است مراجتماع حیرت و علم را در بعضے موارد و مدارج ۱۲ [2] قولہ از داد و ستد دام رو بنی و بر تخت نشستن و کسوت و تاج شاہانہ پوشیدن وغیر ذلک ۱۲ [3] یعنی اگر ریاضت و مجاہدہ بغایت جدو جہد نماید و بر جان خود محن و تکالیف شاقہ بردارد و معذلک عنایت خداوندی جل سلطانہ شامل حال او شود البتہ بآن مقام عالی تر برسد ۱۲ [4] الحاد بالکسر میل کردن و مجادلہ کردن و شرک کردن در حرم و از دین حق برگشتن ۱۲ من [5] زندقہ بالفتح بے دین شدن و از راہ شرع سر پیچیدن ۱۲ [6] ربقہ بالکسر حلقہ از رسن کہ در گردن ستور نہند و آن رسن را ربق بالکسر گویند ۱۲ [7] حاشا بمعنی پناہ و بمعنی بعید است و پاکی و خالی ۱۲ [8] کلا کلمہ ایست موضوع برائے ردسخن و حاصل معنی او اینست کہ این چنین نیست ۱۲ [9] قولہ کل حقیقۃ ردتہ الخ یعنے ہر حقیقت کہ رد کرد اورا شریعت پس آں بے دینی است. سوال چوں مراد از حقیقت حقیقت شریعت است لا غیر پس معنی این قول حضرات صوفیہ کرام چیست جواب در عالم مثال مراتب قرب الٰہی بصورت قرب مکانی متمثل می شوند در رویت عالم مثال کہ آں را صوفیہ بکشف تعبیر میکنند (باقی برصفحہ ۱۱)

رَدَّتْہُ الشَّرْعُ فَہُوَ زَنْدَقَۃٌ شریعت را برجا داشتہ طلب حقیقت نمودن کار مردان است رَزَقَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمُ الْاِسْتِقَامَۃَ عَلٰی مُتَابَعَۃِ سَیِّدِ الْبَشَرِ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ ظَاہِرًا وَّبَاطِنًا معرفت پناہی قبلہ گاہی حضرت خواجۂ ما قدس اللہ تعالیٰ سرہ چندگاہ مشرب توحید وجودی داشتند و در رسائل و مکتوبات خود آنرا اظہار میفرمودند اما آخر کار حق سبحانہ و تعالیٰ بکمال عنایت خویش ازاں مقام ترقی ارزانی فرمودہ بشاہراہ انداختہ از ضیق این معرفت خلاصی داد. بیان عبد الحق کہ یکے از مخلصان ایشان اند نقل کردند کہ پیش از مرض موت ایشان بیک ہفتہ فرمودہ اند کہ مرا بعین الیقین معلوم شد کہ توحید کوچہ ایست تنگ شاہراہ دیگر است. پیش ازین ہم میدانستم اما اکنوں یقینے دیگر حاصل گشت و این حقیر نیز چندگاہ در خدمت حضرتِ ایشان این مشرب توحید داشت و مقدمات کشفیہ در تائید این طریق بسیار لائح گشتہ بودند اما عنایت خداوندی جل سلطانہ ازاں مقام گزرانیدہ بمقامی کہ خواست مشرف گردانید زیادہ برین موجب اطناب است میاں شیخ زکریا از پرگنہ خود مکرر مینویسند و نسبت نیازمندی باستانہ علیہ ایشان دارند و امینمایند از معاملۂ کروڑی گری ہراسانند التجا و اعتصام در عالم حکمت بجناب قدس ایشان دارند بظاہر ملاذی و ملجائی از توجہ عالی ندارند امیدوارند کہ ہم چنانکہ ایشاں را نواختہ اند تا آخر دستگیری فرمایند و از گزند حوادث محفوظ دارند از کمال ادب بہ عرضداشت جرأت نمی نمایند بہ فقیر رجوع نمودہ اظہار احوال خود میخواہند امید است کہ مسئول ایشان باجابت مقرون گردد۔

مکتوب چہل و چہارم

نیز بسیادت و نقابت پناہی شیخ فرید صدور یافت در مداحی خیر البشر عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ

(بقیہ حاشیہ صفحہ ۱۰) از قبیل معیار منام است از اخبار رسول فرمود صلی اللہ علیہ وسلم الرؤیا الصالحۃ جزء من ستۃ واربعین جزءا من النبوۃ و احیانا در مرآت خیالی بسبب بعضی عوارض مکدر می شود لہذا در کشف غلطی افتد و گاہی در فہم و تعبیر آن غلط می افتد لہذا اولیاء اللہ گفتہ اند کہ آنچہ بکشف معلوم شود آں را بمعیار شریعت باید سنجید اگر موافق شرع است قبول باید کرد و آنچہ مخالف شرع باشد آں را رد باید کرد و زندقہ باید دانست و آنچہ شرع ازاں ساکت باشد آں را قبول باید کرد باحتمال غلط ۱۲ از مکتوبات حضرت قاضی صاحب پانی پتی قدس سرہ ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) [1] حضرت پیر و مرشد اعنی خواجہ محمد الباقی قدس سرہ ۱۲ [2] یعنی مکتوب الیہ شیخ فرید بخاری ۱۲ [3] یعنی عالم اسباب کو مبنا است بر حکم و مصالح علو کہ از معرفت از انتہا افہام اکثرے قاصر اند الا اقل قلیل از خواص و اخص الخواص کہ راسخ اند در علم ما نیاز تام دارند در ہم ۱۲ [4] بالکسر ستودگی و بفتح ستودن ۱۲ غت [5] ہر دو بصیغہ اسم ظرف بمعنی حصن یعنی جائے پناہ ۱۲ [6] عمدہ استیفا اخراج یعنی حصول گرفتن اعنی تحصیلداری ۱۲

والسلام و در بیان آنکه مصدقان شریعت او خیر الامم اند و مکذبان آں بدترین بنی آدم۔ و در ترغیب بمتابعتِ سنت سنیۂ او عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ مرحمت نامۂ گرامی سامی در اعز ازمنہ ترف ورود یافت بمطالعۂ آں مشرف گشت لِلّٰہِ الْحَمْدُ سُبْحَانَہٗ وَالْمِنَّۃُ کہ میراثے از فقرِ محمدی عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ بدست آوردہ اند کہ محبت فقراء و ارتباط بایشاں نتیجۂ آنست نمیداند کہ این مقصرِ بے سروبرگ در جواب آں چہ نویسد مگر آنکہ فقرۂ چند بعبارتِ عربی ماثور در فضائل جدِّ بزرگوار ایشاں کہ خیر العرب است بنویسد عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَکْمَلُہَا وَمِنَ التَّحِیَّاتِ اَکْمَلُہَا و آں سعادت نامہ را وسیلۂ نجاتِ اخروی خود سازد نہ آنکہ مداحی او عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالتَّحِیَّۃُ نماید بلکہ مقولۂ خود باں ستاید

اصل

شعر مَا اِنْ مَدَحْتُ مُحَمَّدًا بِمَقَالَتِیْ
لٰکِنْ مَدَحْتُ مَقَالَتِیْ بِمُحَمَّدٍ

فَاَقُوْلُ وَبِاللّٰہِ سُبْحَانَہُ الْعِصْمَۃُ وَالتَّوْفِیْقُ اِنَّ مُحَمَّدًا رَسُوْلَ اللّٰہِ سَیِّدُ وُلْدِ اٰدَمَ وَاَکْثَرُ النَّاسِ تَبَعًا یَوْمَ الْقِیَامَۃِ وَاَکْرَمُ الْاَوَّلِیْنَ وَالْاٰخِرِیْنَ عَلَی اللّٰہِ وَاَوَّلُ مَنْ یَنْشَقُّ عَنْہُ الْقَبْرُ وَاَوَّلُ شَافِعٍ وَاَوَّلُ مُشَفَّعٍ وَاَوَّلُ مَنْ یَقْرَعُ بَابَ الْجَنَّۃِ فَیَفْتَحُ اللّٰہُ لَہٗ وَحَامِلُ لِوَاءِ الْحَمْدِ یَوْمَ الْقِیَامَۃِ تَحْتَہٗ اٰدَمُ فَمَنْ دُوْنَہٗ وَھُوَ الَّذِیْ

ترجمہ از مصحح

شعر بہ سخن نہ من ستودم ذاتِ محمدی را
لکن باسم احمد ستودہ ام سخن را

پس میگویم و از خدائے پاک عصمت میخواہم و توفیق میجویم کہ ہر آئینہ محمد رسول اللہ بہتر و مہتر و بزرگ ترین فرزندان آدم است و بیشترین مردم است از روئے تابعان روز قیامت و بزرگترین پیشیناں و پسیناں است نزد خدائے تعالیٰ و نخستین کسے کہ شگافتہ گردد از وی قبر و نخستین شفاعت کنندہ است و نخستین کسے است کہ قبول کردہ شود شفاعت وے و

نخستین کسے است کہ کوبد در بہشت را پس کشاید حق تعالیٰ برائے وے و اوست بردارندۂ علم ستائش حق جل و علا روز قیامت زیر علم وے است آدم و ہر کہ جز اوست و اوست علیہ الصلوۃ والسلام کہ فرمودہ است مائیم پسیناں و مائیم پیشیناں روز قیامت و من گویندہ ام گفتارے را بیفاخرت و منم محبوب حقتعالیٰ و منم کشندۂ مرسلان و نیست فخر و منم ختم کنندۂ پیغمبراں و نیست فخر و منم محمد پسر عبد اللہ پسر عبد المطلب بدرستیکہ خدا تعالیٰ پیدا کرد خلق را پس گردانید مرا در بہترین ایشان پستر گردانید ایشاں را دو گردہ پس گردانید مرا در فرقۂ کہ بہترین ایشان است پستر گردانید ایشاں را قبیلہ قبیلہ پس گردانید مرا در بہترین قبائل پستر گردانید ایشان را خانہ خانہ پس گردانید مرا در بہترین خانہائے ایشاں پس منم بہترین ایشاں از روئے ذات و بہترین ایشاں از روئے خانہ و منم نخستین مردم از روئے بیروں آمدن وقتیکہ برانگیختہ شوند و منم کشندۂ مردم وقتیکہ بیایند

قَالَ عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ نَحْنُ الْاٰخِرُوْنَ وَنَحْنُ السَّابِقُوْنَ یَوْمَ الْقِیَامَۃِ وَاِنِّیْ قَائِلٌ قَوْلًا غَیْرَ فَخْرٍ وَاَنَا حَبِیْبُ اللّٰہِ وَاَنَا قَائِدُ الْمُرْسَلِیْنَ وَلَا فَخْرَ وَاَنَا خَاتَمُ النَّبِیِّیْنَ وَلَا فَخْرَ وَاَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللّٰہِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ اِنَّ اللّٰہَ خَلَقَ الْخَلْقَ فَجَعَلَنِیْ فِیْ خَیْرِھِمْ ثُمَّ جَعَلَھُمْ فِرْقَتَیْنِ فَجَعَلَنِیْ فِیْ خَیْرِھِمْ فِرْقَۃً ثُمَّ جَعَلَھُمْ قَبَائِلَ فَجَعَلَنِیْ فِیْ خَیْرِھِمْ قَبِیْلَۃً ثُمَّ جَعَلَھُمْ بُیُوْتًا فَجَعَلَنِیْ فِیْ خَیْرِھِمْ بَیْتًا فَاَنَا خَیْرُھُمْ نَفْسًا وَخَیْرُھُمْ بَیْتًا وَاَنَا اَوَّلُ النَّاسِ خُرُوْجًا اِذَا بُعِثُوْا وَاَنَا قَائِدُھُمْ اِذَا وَفَدُوْا

ے۱ قولہ سید الخ من ھھنا الی قولہ یوم القیامۃ ماخوذ من حدیث رواہ مسلم و قولہ و اکرم الاولین الخ من حدیث رواہ الترمذی والدارمی و قولہ و اول من ینشق الخ من حدیث رواہ مسلم و قولہ و حامل الخ من حدیث رواہ الترمذی والدارمی و قولہ و نحن الاٰخرون الی قولہ خاتم النبیین ولا فخر رواہ الدارمی و قولہ انا محمد بن عبد اللہ الی قولہ بیتا رواہ الترمذی و قولہ و اول الناس الی قولہ مکثرون رواہ الترمذی و قولہ و اذا کان یوم القیامۃ الی قولہ غیر فخر رواہ الترمذی و قولہ کان نبیا و آدم الخ ماخوذ من حدیث رواہ الترمذی و رواہ فی شرح السنۃ ھذا الکل ملتقط من المشکوٰۃ ۱۲ ے۲ ظاہر آنست کہ مراد از اولین و آخرین درین حدیث انبیاء اند صلوات اللہ تعالیٰ و تسلیماتہ علیہم اجمعین و اگر در اولین ملائکہ را نیز داخل دارند دور نباشد ۱۲ شیخ عبد الحق قدس سرہ ے۳ کنایت است از آنکہ وے صلی اللہ علیہ وسلم اول کسے است کہ برانگیختہ شود از قبر ۱۲ شیخ قدس سرہ

ے۱ یعنی اگرچہ در وجود و ظہور پستر آمدہ ایم و لیکن در مرتبہ سابق و پیشینیم روز قیامت ۱۲ ے۲ و عبد المطلب بغایت عظیم و شریف و مشہور بود در عرب ۱۲ ے۳ یعنی پس مستحق تر باشم از ہمہ بہ نبوت و کتاب و ازین جا معلوم مے شود کہ پیغمبر صاحب نسب عظیم مے باشد چنانکہ از حدیث ہرقل معلوم میگردد و این تفہیم ایشاں و الزام ایشان است بر گمان ایشاں کہ چرا قرآن نازل نہ شد و نبوت قرار نیافت بر مردم دیگر از عظماء عرب و الا نبوت فضل خدا است بسبب و نسب متعلق نیست چناں کہ در قرآن مجید می فرماید اللہ اعلم حیث یجعل رسالتہ و می فرماید واللہ یختص برحمتہ من یشاء واللہ ذو الفضل العظیم و کان فضل اللہ علیک عظیما ۱۲ الشیخ قدس سرہ ے۴ قولہ و انا حبیب اللہ مقول القول و مفصول من حدیث طویل معطوف علی ما قبلہ من قولہ ابراھیم خلیل اللہ و موسی صفی اللہ الخ ۱۲

وَاَنَا خَطِيبُهُمْ اِذَا اَنْصَتُوْا
وَاَنَا مُسْتَشْفِعُهُمْ اِذَا حُبِسُوْا
وَاَنَا مُبَشِّرُهُمْ اِذَا يَئِسُوْا
اَلْكَرَامَةُ وَالْمَفَاتِيْحُ
يَوْمَئِذٍ بِيَدِيْ وَلِوَآءُ الْحَمْدِ
يَوْمَئِذٍ بِيَدِيْ وَاَنَا اَكْرَمُ
وُلْدِ اٰدَمَ عَلٰى رَبِّيْ يَطُوْفُ عَلَيَّ
اَلْفُ خَادِمٍ كَاَنَّهُمْ بَيْضٌ مَّكْنُوْنٌ
وَاِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيٰمَةِ كُنْتُ اِمَامَ
النَّبِيِّيْنَ وَخَطِيْبَهُمْ وَصَاحِبَ
شَفَاعَتِهِمْ غَيْرَ فَخْرٍ لَوْلَاهُ لَمَا خَلَقَ اللّٰهُ
سُبْحَانَهُ الْخَلْقَ وَلَمَا اَظْهَرَ الرُّبُوْبِيَّةَ وَكَانَ
نَبِيًّا وَّاٰدَمُ بَيْنَ الْمَآءِ وَالطِّيْنِ

بدرگاه خدا تعالے ومنم خطیبِ خوانندۀ ایشان وقتیکہ خاموش شوند ومنم کہ طلب کرده شود از من شفاعت وقتیکہ محبس کرده شوند ومنم بشارت دہندۀ ایشان را وقتیکہ نومید شوند بزرگی دادن وکلید آن روز بدست من است ورایت ثناء حق تعالے دران روز بدست من است ومنم گرامی ترین فرزندان آدم نزد پروردگار خود گرد من گردند ہزار خدمتگار گویا آنان بیضہائے مکنون اند وچون باشد روزِ قیامت باشم امام پیغامبران وخطیبِ ایشان و خداوند شفاعت میان ایشان بغیر فخر واگرنے بودے آنسرور پیدا نیا فریدے خدائے پاک خلق را وہر آئینہ ظاہر نساختے ربوبیت خود را وبود علیہ الصلوٰة والسلام پیغامبر درحالیکہ آدم میان آب وگل بود

ؔلہ دانبیاء شفاعت طلبند وایشان اقدام بران نتوانند وعذر آرند چنانکہ درحدیث شفاعت آمده است ۱۲ ؔلہ۲ یعنی کلیدہائے بہشت والواب رحمت در روز قیامت ۱۲ ؔلہ۳ بیضاوی در قول وے سبحانہ کانہن بیض مکنون گفتہ کہ تشبیہ کرد حوران را بہ بیضہ ہائے شترمرغ کہ مصون است از غبار وماننده آن در صفا وبیاض مخلوط باد نی صفره کہ احسن الوان ابدان است ودر مجمع البحار گفتہ کہ مراد بہ بیض مکنون لؤلؤ معنون از ایدی والبصار است درصدف کہ دست احدے بدان نرسیده است ۱۲ الشیخ قدس سره ؔلہ۴ قولہ لولاه لما خلق اللّٰہ الخ اشارة الی مارواه الدیلمی فی مسند الفردوس عن ابن عباس رضی اللّٰہ تعالی عنہما یقول اللّٰہ وعزتی وجلالی لولاک لما خلقت الدنیا ولولاک لما خلقت الجنة واورده فی المواهب معزیا الی ابن طغربک بلفظ لولاه ما خلقتک - خطابا لآدم علیہ السلام ولا خلقت سماء ولا ارضا ثم قال ویشهد لهذا مارواه الحاکم فی صحیحہ عن عمر رضی اللّٰہ تعالی عنہ ان آدم رای اسم محمد مکتوبا علی العرش وان اللّٰہ قال لآدم لولا محمد ما خلقتک قال الزرقانی روی ابو الشیخ والحاکم عن ابن عباس رضی اللّٰہ تعالی عنہما اوحی اللّٰہ تعالی الی عیسی آمن بمحمد ومر امتک ان یؤمنوا بہ فلولا محمد ما خلقت آدم ولا الجنة ولا النار الحدیث واقره السبکی فی شفاء الاسقام والبلقینی فی فتاواه ومثلہ لا یقال رأیا وعند الدیلمی عن ابن عباس رضی اللّٰہ تعالی عنہما رفعہ اتانی جبرئیل فقال ان اللّٰہ یقول لولاک ما خلقت الجنة ولولاک ما خلقت النار۔ قلت معنی هذا الحدیث لا شبهة فی صحتہ ومطابقتہ لنفس الامر عند کافة الصوفیة وعامة من سواهم فهو صحیح ان شاء اللّٰہ تعالی هذا کلہ ما قال العلامة محمد مراد المکی معرب المکتوبات قلت ویؤید الحدیث المذکور قولہ تعالی واذ قال ربک للملئکة انی جاعل فی الارض خلیفة - انظر کیف اضاف اللّٰہ سبحانہ وتعالی فی مثل هذا المقام ربوبیتہ تعالی الی کاف النبی ربانی بر صفحہ ۱۵

شعر:- نماند بعصیان کسے درگرو ٭ کہ دارد چنین سید پیشرو ٭ پس ناچار مصدقان اینچنین پیغمبر سید البشر علیہ الصلوٰة والسلام خیر الامم باشند کُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لقد وقت ایشان است ومکذبان او علیہ الصلوٰة والسلام بدترین بنی آدم اَلْاَعْرَابُ اَشَدُّ كُفْرًا وَّنِفَاقًا شان حال ایشان است تاکدام صاحب دولت را باتباع سنت سنیہ او بنوازند وبمتابعت شریعت رضیہ او سرفراز سازند امروز عمل قلیل را کہ مقرون بتصدیق حقیت دین اوست علیہ الصلوٰة والسلام بعمل کثیر برمیدارند اصحاب کہف این ہمہ درجات کہ یافتند بواسطہ یک حسنہ است وآن ہجرت بود از دشمنان حق سبحانہ وتعالے بنور یقین ایمانی دروقت استیلاء معاندان مثلاً سپاہیان دروقت غلبہ دشمنان واستیلاء مخالفان اگر اندک ترددے میکنند آن قدر نمایاں می شود واعتبار میگیرد کہ دروقت امن اضعاف آن درحیز اعتبار نمی آید وایضا چون آن سرور محبوب رب العالمین است متابعان او بواسطۂ متابعت بمرتبۂ محبوبیت میرسند چہ محب در ہرکہ از شمائل واخلاق محبوب خود می بیند آن کس را محبوب خود میدارد ومخالفان را ازین جا قیاس باید کرد شعر محمد عربی کابروئے ہر دو سرا است ٭ کسے کہ خاک درش نیست خاک بر سر او ٭ اگر ہجرت ظاہری میسر نہ شود ہجرت باطنی را بکمال مرعی میباید داشت باایشان بے ایشان می باید بود لَعَلَّ اللّٰهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذٰلِكَ اَمْرًا موسم نوروز رسیده است ومعلوم است کہ آن ایام اہالیان معاملہ را در تفرقہ میدارد وبعد از مضی آن ہنگامہ اگر ارادۀ خداوندی جل سلطانہ مساعدت نمود امیدوار است کہ شرف ملاقات گرامی میسر شود - زیاده اطناب موجب اِملال است ثَبَّتَكُمُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ عَلٰى جَادَةِ اٰبَائِكُمُ الْكِرَامِ اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَعَلَيْهِمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيَامِ

بزرگان شما از پدر وجد سلام بر شما وبر ایشان تا روز رستخیز ۱۲

(بقیہ حاشیہ صفحہ ۱۴) صلی اللّٰہ علیہ وسلم فانہ یدل علی انہ هو العلة الغائیة لهذا الجعل فافهم فانہ دقیق ینکشف لک بالتامل الصادق ان شاء اللّٰہ تعالی ۱۲ ؔلہ۵ بیت انشے آمرزش عالم گزید از جملہ خلق ٭ ذات بے ہمتا چو تو یعنی محمد مصطفی ٭ معنی لفظ خدائی مدعائے امر کن ٭ باعث ایجاد عالم سید ہر دو سرا ٭ ۱۲ ؔللعم روی الترمذی متی کنت نبیا قال وآدم بین الروح والجسد ۱۲ فی صحیح ابن حبان والحاکم انی لمکتوب عند اللّٰہ خاتم النبیین وان آدم لمنجدل فی طینتہ ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) ؔلہ قولہ کنتم اشارت است بآیہ کریمہ کہ واقع است در سورۂ آل عمران وپاره چہارم یعنی لن تنالوا البر یعنی بودید شما در علم حق تعالے بہترین امتی کہ بیرون آورده شد ۱۲ ؔلہ۲ قولہ الاعراب اشارت است بسوئے آیہ کریمہ کہ در سورۂ توبہ وپاره یعتذرون واقع شده است یعنی صحرانشینان سخت تر اند در کفر ونفاق الخ ۱۲ ؔلہ۳ اشارت است بآیہ کریمہ کہ واقع شده است در سورۂ طلاق وپاره قد سمع اللّٰہ اقتباس کرده است او را حضرت شیخ قدس سره یعنی شاید کہ خدا پیدا کند بعد ازین کارے را الخ ۱۲

مکتوب چہل و پنجم

نیز بسیادت و نقابت پناہی شیخ فرید صدور یافت این مکتوب بعد از ارتحال پیر دستگیر خود از ین عالم فانی نوشتہ بودند و چون تقویت ظاہری فقراء خانقاہ منسوب بجناب بسیادت پناہی بود[1] شکر آن نمودہ و وجہ جامعیت انسان کہ ہم سبب کمال اوست و ہم سبب نقصان او نیز مذکور کردہ اند باذکر فضائل شہر مبارک رمضان وَمَا یُنَاسِبُ ذٰلِکَ ثَبَّتَکُمُ[2] اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ عَلٰی جَادَۃِ اٰبَائِکُمُ الْکِرَامِ وَسَلَّمَکُمْ عَنْ مُوْجِبَاتِ التَّلَہُّفِ وَالتَّأَسُّفِ بِمُرُوْرِ الشُّہُوْرِ وَالْاَیَّامِ دوستان خدائے عز و جل بحکم اَلْمَرْءُ[3] مَعَ مَنْ اَحَبَّ باخدا اللہ تعالیٰ و تقدس تعلق بہ بدن نحوے از موانع آن معیت و اتصال است[4] بعد از انفصال از ین[5] پیکر ہیولانی و مفارقت از ین[6] ہیکل ظلمانی ہمہ قرب در قرب و اتصال در اتصال است اَلْمَوْتُ[7] جِسْرٌ یُوْصِلُ الْحَبِیْبَ اِلَی الْحَبِیْبِ بیان این معنی است و کریمہ مَنْ کَانَ یَرْجُوْ لِقَاءَ اللّٰہِ فَاِنَّ اَجَلَ اللّٰہِ لَاٰتٍ کہ تسلیہ است مر مشتاقان را رمزے از ین بیان میفرماید لیکن[8] حال ما پس ماندگان بے دولت حضور بزرگان خراب و ابتر است و استفاضہ از روحانیات اکابر قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم مشروط بشرائط است کہ ہر کسے را در ایفائے[9] آن مجال نیست اَمَّا الْحَمْدُ لِلّٰہِ ذِی الْاِنْعَامِ وَالْمِنَّۃِ کہ باوجود این حادثہ ہائلہ و این واقعہ متوحشہ این فقراء بے سرو پا را مربی و معین ہم از اہل بیت آن سرور دنیا و دین بود علیہ

[1] زیرا کہ من لم یشکر الناس لم یشکر اللہ یعنی ہر کہ شکر مردم نہ کرد شکر حق تعالیٰ نہ کرد ۱۲ [2] ثبات و قیام ارزانی فرماید حق سبحانہ و تعالیٰ شما را بر شاہراہ پدران بزرگ شما و سلامت دارد شما را از اسباب غم و اندوہ در آمد و شد ماہہا و روزہائے یعنی علی الدوام والاستمرار ۱۲ [3] ہذا حدیث رواہ الشیخان و قد مر غیر مرۃ یعنی مرد با کسے است کہ دوست داشتہ است اورا ۱۲ [4] چہ بدن محتاج است بمطعومات و مشروبات و ملبوسات پس ہر چند نورانی گردد از جبلت خود نہ گردد پس تعلق بدان نوعی از موانع معیت بحق است جل ذکرہ و اتصال بآں عز اسمہ ۱۲ [5] یعنی صورت ہیولانی منسوب بہ ہیولا یعنی مادہ و ہیکل بالفتح جثہ بزرگ ۱۲ [6] پس ہر کہ ہست کہ توقع دارد ملاقات حق تعالیٰ و تقدس پس ہر آئینہ وعدہ خدا تعالیٰ البتہ آئندہ است واقع شدہ است در پارہ امن خلق و سورہ عنکبوت ۱۲ [7] یعنی از وفات حسرت آیات حضرت پیر دستگیر قدس سرہ شاں بہ نقص و خرابی و ابتری بحضرت ایشان بہ ہیچ وجہ رو نمودہ بلکہ از سجن دنیا و مضیق آن خلاص یافتہ اند و بہ اوج ترقی رسیدہ لیکن حال ما پس ماندگان الخ باقی ماند استفاضہ از روحانیات اکابر آن مشروط است بشرائط کہ در ہر کس یافتہ نمی شود ۱۲ [8] ایفاء بالکسر دادن و گذاردن حق کسے بتمام ۱۲ [9] روح سلطانی ز زندانی بجست + جامہ چہ دریم و چہ خائیم دست - چونکہ ایشان خسرو دین بودہ اند + وقت شادی شد چو بشکستند بند - سوی شادروان دولت تاختند + کندہ و زنجیر را انداختند + ۱۲

وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ کہ سبب انتظام این سلسلہ علیہ و واسطۂ جمعیت نسبت نقشبندیہ گشت. آرے این نسبت علیہ کہ درین دیار بسیار غریب است و اہل آن درین ممالک اقل قلیل چون نسبت[1] اہلبیت است مربی آن ہم از اہل بیت مناسب است و شایان تقویت آن ہم از اہالی آن او لے تا تکمیل آن دولت عظمی بغیر لازم نیاید ہم چنانکہ شکر این نعمت قصوی بر فقراء لازم است شکر این دولت[2] بر ذمہ ایشان نیز لازم است آدمی ہم چنانکہ با جمعیت باطن محتاج است بہ جمعیت ظاہر نیز احتیاج دارد بلکہ این احتیاج[3] مقدم است بلکہ محتاج ترین خلائق انسان است و این شدت احتیاج او را بواسطۂ جامعیت او آمدہ است و آنچہ ہمہ را در کار است او را تنہا در کار است و بہر چہ محتاج است تعلق دارد پس تعلقات او از ہمہ بیش آید و ہر تعلق مستلزم اعراض است از جناب قدس خداوندی جل سلطانہ پس محروم ترین جمیع خلائق ازین راہ انسان گشت[4] پایہ آخر آدم است و آدمی + گشت محروم از مقامے محرمی + گر نہ گردد باز مسکین زین سفر + نیست از وے ہیچکس محروم تر + و حالانکہ سبب افضلیت او از جمیع خلائق ہم ہمین وجہ جامعیت است ازین راہ آئینہ او اتم آمد و آنچہ در مرایائے جمیع خلائق ظاہر است در یک مرآت او لائح است پس بہترین خلائق ازین جہت انسان گشت و بدترین جمیع موجودات ازین جہت ہم او اِذْ[5] کَانَ مِنْہُ مُحَمَّدٌ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ وَاَبُوْ جَہْلٍ[6] عَلَیْہِ اللَّعْنَۃُ و شک نیست[7] کہ بتوفیق خداوندی عز و جل کفیل جمعیت ظاہری این فقراء ایشان اند و در جمعیت

[1] منتہی است بصدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ بطریق اہل بیت نبوت علیہم الصلوات والتسلیمات کما لا یخفی علی المطلع ۱۲ [2] یعنی شکر آں کس نیز بر ذمہ ایشان لازم است کہ بتربیت ایشان و تقویت نسبت ایشان قائم است بحکم این کہ شکر المنعم واجب و آں مکتوب الیہ است یعنی سید فرید بخاری ۱۲ [3] یعنی احتیاج بجمعیت ظاہرہ مقدم است بر احتیاج بجمعیت باطنہ زیرا کہ وے از معدات و مقدمات اوست پراگندہ روزی پراگندہ دل ۱۲ [4] یعنی آدمی در مرتبۂ آخرین است و آدمی از مقام محرمی حق سبحانہ محروم گشتہ است این بے چارہ اگر ازین غربت واپس نہ گردد از و ہیچکس محروم تر نیست بلکہ اوست محروم تر از ہمہ خلق ۱۲ التعریب و مرتبۃ الانسان فی آخر الوری + لذلک عن عز الحضور تاخرا + فان لم یعد من بعدہ و اغترابہ + فلا شئ محروم کالانس من الوری ۱۲ [5] قولہ اذ کان الخ علۃ لما قبلہ و نشر علی ترتیب اللف یعنی زیرا کہ از نوع انسان است محمد علیہ و علی آلہ الصلوات والتسلیمات و ابوجہل علیہ اللعنۃ نشر است بر ترتیب لف ۱۲ [6] خواجہ حافظ گوید + درین چمن گل بے خار کس نچید آرے + چراغ مصطفوی با شرار بولہبی است ۱۲ [7] قولہ و شک نیست الخ مربوط است بقول او قدس سرہ آدمی ہم چنانکہ بہ جمعیت الخ ۱۲ [8] قولہ این دولت یعنی این کہ مربی آن ہم از اہل بیت است ۱۲ اللہم اغفر لکاتبہ و لمن سعی فیہ -

باطنی نیز بحکم اَلْوَلَدُ سِرٌّ لِاَبِیْهِ امیدواری تمام است وچوں عنایت نامہ سامی وصحیفہ گرامی در ماہ مبارک رمضان شرف ورود یافت بخاطر فاتر گذشت کہ شمہ از فضائل این شہر عظیم القدر بہ نویسد باید دانست کہ ماہ رمضان بزرگ است عبادت[1] نافلہ از نماز وذکر وصدقہ وامثال آنہا کہ درین ماہ صادر شود برابر ادائے فرض از ایام دیگر است وادائے فرض درین ماہ برابر ادائے ہفتاد فرائض است در ماہہائے دیگر کسے کہ افطار بکناند صائمے را درین ماہ اورا بہ بخشند ورقبۂ اورا از آتش دوزخ آزاد سازند ومراورا مثل اجر آن صائم عطا فرمایند بے آنکہ از اجر آں صائم نقصان کنند وہم چنیں کسے کہ در خدمت مملوک تخفیف نماید حق سبحانہ وتعالیٰ اورا بہ بخشند وآزاد گرداند از آتش دوزخ ودر ماہ[2] رمضان آنحضرت علیہ الصلوٰۃ والتحیۃ رہا میکردند ہر اسیر را وہر کسے ہر چہ از ایشاں سوال میکرد میدادند اگر کسے درین ماہ بخیرات واعمال صالحہ موفق شد در تمام سال اورا بتوفیق رفیق گردانند واگر بتفرقہ رفت در تمام سال در تفرقہ است مہما امکن ہر قدر کہ میسر شود بہ جمعیت باید کوشید واین ماہ را غنیمت می باید شمرد ودر ہر شبے[3] از شبہائے ایں ماہ چندین ہزار کس را کہ لائق دوزخ اند آزاد مے سازند ودرین[4] ماہ درہائے بہشت را میکشایند ودرہائے دوزخ را می بندند وشیاطین را زنجیر میکنند ودرہائے رحمت میکشایند وتعجیل[5] افطار وتاخیر تسحر از سنن است ودرین باب آں سرور علیہ الصلوٰۃ والسلام مبالغہ میفرمودند وپانا کہ در تاخیر تسحر وتعجیل افطار اظہار عجز واحتیاج خود است کہ مناسب

---

[1] قولہ عبادت نافلہ تا قول او قدس سرہ وآزاد گرداند از آتش دوزخ ماخوذ است از حدیثے کہ روایت نمود بیہقی در شعب الایمان از حضرت سلمان فارسی رضی اللہ تعالیٰ عنہ ۱۲ مشکوٰۃ [2] قولہ در ماہ رمضان آنحضرت تا قول او قدس سرہ سوال میکرد میدادند روایت کرد این را بیہقی از حضرت ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما ۱۲ مشکوٰۃ [3] قولہ در ہر شبے الخ روی الترمذی وابن ماجۃ واحمد فی حدیث طویل وللّٰہ عتقاء من النار وذلک کل لیلۃ ای من رمضان ۱۲ مشکوٰۃ [4] قولہ ودرین ماہ الخ عن ابی ھریرۃ رض قال قال رسول اللّٰہ صلی اللّٰہ علیہ وسلم اذا دخل رمضان فتحت ابواب السماء وفی روایۃ فتحت ابواب الجنۃ وغلقت ابواب جہنم وسلسلت الشیاطین وفی روایۃ فتحت ابواب الرحمۃ متفق علیہ ۱۲ مشکوٰۃ [5] قولہ تعجیل افطار الخ عن ابی ھریرۃ قال قال رسول اللّٰہ صلی اللّٰہ علیہ وسلم قال اللّٰہ تعالیٰ احب عبادی الی اعجلھم فطرا رواہ الترمذی یعنی دوست داشتہ ترین بندگان من بسوئے من شتاب ترین شان است در روزہ کشادن از جہت ادراک شرف متابعت وشکرگذاری ترخیص واغتنام نعمت واظہار بندگی واحتیاج وعن سہل قال قال رسول اللّٰہ صلی اللّٰہ علیہ وسلم لا یزال الناس بخیر ما عجلوا الفطر متفق علیہ یعنی مردم ہمیشہ بخیر باشند مادام کہ شتابی کنند در کشادن روزہ۔ ودر صحیح بخاری از حضرت انس رض مروی است کہ میان سحور خوردن پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ومیان شروع نمودن در نماز صبح این قدر فصل بود کہ آدمی پنجاہ آیت از قرآن کریم تلاوت کند ونیز مروی است قال قال رسول اللّٰہ صلی اللّٰہ علیہ وسلم لا یزال الدین ظاہرا ما عجل الناس الفطر لان الیہود والنصاری یؤخرون رواہ ابو داؤد وابن ماجۃ از مشکوٰۃ یعنی ہمیشہ است دین غالب مادامے کہ شتابی کنند مردم افطار را زیرا کہ یہود ونصاری تاخیر میکنند در افطار پس در خلاف ایشان وہدم بنائے عمل ایشان غلبہ وشوکت است در دین۔ ودرین کلام اشارت است کہ قوام دین وغلبہ آں در مخالفت اعدائے دین است ۱۲

مقام بندگی است وبخرما[1] افطار کردن سنت است ودر وقت افطار این دعا می خوانند ذَهَبَ[2] الظَّمَأُ وَابْتَلَّتِ الْعُرُوْقُ وَثَبَتَ الْاَجْرُ اِنْشَاءَ اللّٰهُ تَعَالٰی ادائے[3] تراویح وختم قرآن درین ماہ از سنن مؤکدہ است وثمر نتائج کثیرہ وَفَّقَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ بِحُرْمَةِ حَبِیْبِهٖ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ بقیۃ التصدیع آنکہ عنایت نامہ در عین ماہ رمضان رسید والّا در امتثال امر خود را معاف نمی داشت سخن از بعد ماہ مذکور گفتن حکم تعیب کردن است ومنبی از طول امل بالجملہ در آنچہ مرضی ایشان خواہد بود بہ ہیچ وجہ خود را معاف نخواہد داشت کہ حقوق ظاہری وباطنی ایشان بر ذمہائے ما فقراء ثابت است حضرت قبلہ گاہی قدس اللّٰہ تعالےٰ سرہٗ میفرمودند کہ حقوق شیخ جیو بر ہمہ شما ثابت است ومقرر است باعث این جمعیت ایشان اند حق سبحانہ وتعالےٰ ہموارہ بتوفیق اعمال مرضیہ موفق گرداناد بِحُرْمَةِ النَّبِیِّ وَاٰلِهِ الْاَمْجَادِ عَلَیْهِ وَعَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ زیادہ برین تصدیع تمام است ❖

مکتوب چہل وششم ۴۶

نیز بسیادت ونقابت پناہی میان شیخ فرید صدور یافت در بیان آنکہ وجود باری تعالیٰ وتقدس وہم چنیں وحدت او تعالےٰ بلکہ نبوت محمد رسول اللّٰہ صلے اللّٰہ علیہ وآلہ وسلم بلکہ جمیع مَا جَاءَ بِهٖ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ بدیہی اند ومحتاج بہ ہیچ فکر ودلیل نیستند ودر ایضاح این مقدمات

---

[1] قولہ وبخرما افطار کردن الخ عن ابن عامر رض قال قال رسول اللّٰہ صلی اللّٰہ علیہ وسلم اذا افطر احدکم فلیفطر علی تمر فانہ برکۃ فان لم یجد فلیفطر علی ماء فانہ طہور رواہ احمد والترمذی وابو داؤد وابن ماجۃ والدارمی ولم یذکر فانہ برکۃ غیر الترمذی ۱۲ [2] قولہ ذہب الظماء یعنے رفت وزائل شد تشنگی وتر وتازہ شد رگہا وثابت گردید اجر ومزدہ ثواب نزد حق جل وعلا انشاء اللّٰہ تعالیٰ روایت کرد ابو داؤد ونیز در وقت افطار این دعا میخواند اللہم لک صمت وعلی رزقک افطرت رواہ ابو داؤد مرسلا مشکوٰۃ ۱۲ [3] قولہ ادائے تراویح التراویح جمع ترویحۃ الجلسۃ فی الاصل سمیت بہا الاربع التی آخرہا الترویحۃ بعلاقۃ المجاورۃ ویمکن ان یکون نفسہا راحۃ کما قال صلی اللّٰہ علیہ وسلم ارحنا یا بلال روی اسد بن عمرو عن ابی یوسف قال سألت اباحنیفۃ عن التراویح وما فعل عمر رض فقال التراویح سنۃ مؤکدۃ ولم یتخرصہ عمر رضی اللّٰہ تعالیٰ عنہ من تلقاء نفسہ ولم یکن فیہ مبتدعا ولم یامر بہ الا عن اصل لدیہ وعہد من رسول اللّٰہ صلی اللّٰہ علیہ وسلم والختم القرآن فی التراویح مرۃ فی الشہر ومرتین فضیلۃ وثلاثا فی کل عشرۃ افضل وعن ابی حنیفۃ رح انہ کان یختم فی رمضان احدی وستین ختمۃ ۱۲ مراقی الفلاح وطحطاوی ۱۲

ببسیار مذکور ساخته اند ثَبَّتَکُمُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ عَلٰی جَادَّةِ اٰبَائِکُمُ الْکِرَامِ عَلٰی اٰدَلِهِمْ وَاَفْضَلِهِمْ
اَوَّلًا وَّعَلٰی بَوَاقِیْهِمْ ثَانِیًا اَلصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وجود باری تَعَالٰی وَ تَقَدَّسَ و ہم چنیں وحدت
او سبحانه بلکه نبوت محمد رسول اللہ نیز صَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی عَلَیْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ بلکه جَمِیْعُ مَا جَاءَ بِهٖ
مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ بدیہی اند بر تقدیر[2] سلامتی مدرکه از آفات ردیه و امراض معنویه محتاج بہیچ فکر و
دلیل نیستند نظر و فکر در آنہا تا زمان وجود علت و ثبوت آفت است اما بعد از نجات از مرض
قلبی و رفع غشاوۂ بصری غیر از بداہت ہیچ نیست مثلاً صفرائی تا زمانے که بعلت صفر گرفتار است
شیرینی قند و نبات[3] نزد او محتاج بدلیل است لیکن بعد از خلاصی ازاں علت ہیچ احتیاج بدلیل ندارد.
احتیاجے که منشا آں وجود آفت است ببداہت جنگ ندارد بیچاره احول که واحد شخص را اثنین می
بیند و حکم بعدمِ وحدتِ آں شخص میکند معذور است و وجودِ آفت در احول وحدت شخص را از بداہت
نمی برآرد و نبظریت[4] نمی کشد و محقق است که جولانگاه استدلال[6] بسیار تنگ است و یقینی که از راه دلیل
پیدا شود بسی متعذر است پس در تحصیل ایمان یقینی فکر ازاله مرض قلبی نمودن ضروری آمد صفرائی را
ازالۂ علت صفرا نمودن در تحصیل یقینی بشیرینی نبات ضروری تر آمد از انکه دلیل بر یقین حلاوت نبات
اقامت نماید از دلیل چه طور یقینی حاصل شود که وجدان[7] او بسبب علت صفرا بتلخی نبات حاکم
است ہمچنین در ما نحن فیه نفس اماره بالذات منکر احکام شرعیه است و بالطبع بنقاضت آن
حاکم پس تحصیل یقین بایں احکام صادقه بدلیل با وجود انکار وجدان مستدل بسے دشوار است پس
نفس را مزکی[8] ساختن ضروری آمد یقین را بدون تزکیه حاصل نمودن دشوار نمود قَدْ[9] اَفْلَحَ مَنْ زَکّٰهَا وَقَدْ

[1] یعنی حق سبحانه و تعالے ثبات و قیام و دوام ارزانی فرماید شما را بر شاہراه بزرگان شما از آباو اجداد صلوة و سلام باد بر اول شان و افضل شان قبل و بر باقی شان بعد ۱۲ [2] یعنی بر تقدیرے که قوت دراکه انسانی بہیچ وجه ماؤف و سقیم نباشد بلکه از تمام آفات و امراض باطنی صحیح و سالم بود ۱۲ [3] قوله نبات بتقدیم نون مفتوح بر بائے موحده نوعے از قند مصفا که بعض اہل ہند او را مصری گویند ۱۲ [4] مثنوی. خشم و شہوت مرد را احول کند + ز استقامت روح را مبدل کند + ۱۲ [5] یعنی بنظری بودن و محتاج گشتن بدلیل و فکر ۱۲ [6] مثنوی اے دلیل ما چوں فکر ما ذلیل + پیشی ما پیش دانایان قلیل + اے دلیل تو مثال آں عصا + در کفت دل علی عیب العمی + ۱۲ [7] بالکسر و الفتح دریافتن یعنے علم اندرونی او بباعث مرض صفرا الخ ۱۲ [8] قوله مزکی اسم مفعول از تزکیه بمعنی پاک کردن یعنے پاک و مصفا و معرا و مبرا نمودن از رذائل ضروری است ۱۲ [9] این کریمه واقع است درپارهٔ عم و سورهٔ الشمس یعنے ہر آئینه رستگار شد ہر که پاک ساخت نفس را و ہر آئینه زیاں کار شد ہر که باسفل السافلین برد آنرا ۱۲ [10] بخلاف احکام شرعیه حکم کننده ۱۲ [11] یعنی عدم احتیاج بدلیل و فکر ۱۲

خَابَ مَنْ دَسّٰهَا پس مقرر شد که منکر این شریعت باہره و این ملت ظاہره و طاہره در رنگ منکر
حلاوت نبات است. مصرعه. خورشید[1] نه مجرم ار کسے بینا نیست. پس مقصود از سیر و سلوک و
تزکیۂ نفس و تصفیه قلب ازالۂ آفات معنویه است و امراض قلبیه که کریمه فِیْ[2] قُلُوْبِهِمْ مَّرَضٌ
مشعر از آن است تا حقیقت ایمان متحقق شود و با وجود این آفات اگر ایمان است بحسب ظاہر
است و بس چه وجدان اماره بخلاف آں حاکم است و بر حقیقت کفر خود مصر است مثل این ایمان
و تصدیق صوری ایمان صفرائی است بحلاوت قند و نبات که وجدان او بخلاف آن شاہد است
یقین حقیقی بحلاوت شکر بعد از زوال مرض صفرا صورت بندد پس بعد از تزکیۂ نفس و اطمینان آن
حقیقت ایمان صورت دارد و وجدانی میگردد و این قسم ایمان از زوال محفوظ است کریمۂ[3] اَلَآ اِنَّ
اَوْلِيَاءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ در شان ایشان صادق است شَرَّفَنَا[4]
اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ بِشَرَفِ هٰذَا الْاِيْمَانِ الْكَامِلِ الْحَقِيْقِيِّ بِحُرْمَةِ النَّبِيِّ الْاُمِّيِّ الْقُرَشِيِّ عَلَيْهِ
وَعَلٰی اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِيْمَاتِ اَكْمَلُهَا

مکتوب چہل و ہفتم

نیز بسیادت پناہی شیخ فرید صدور یافت در شکایت از قرن سابق که کفار استیلاء پیدا کرده بود:

[1] حضرت سعدی میفرماید. گر نه بیند بروز شپره چشم + چشمۂ آفتاب را که گناه + راست پرسی ہزار چشم چناں + کور بہتر نه آفتاب سیاه ۱۲ - [2] واقع است در رکوع دوم از سورهٔ بقره یعنی در دلہائے ایشان مرضے است ۱۲ [3] قوله الا ان اولیاء الله الخ این کریمه واقع شده است در سورهٔ یونس و پارهٔ یعتذرون یعنی آگاه باش بدرستی دوستان خدا نیست ترسے بر ایشان و نه ایشاں اندوه گین شوند ۱۲ [4] مشرف گرداند حق سبحانه ما را بشرف این ایمان کامل حقیقی بطفیل پیغامبر امی قرشی اعنی محمد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم امی بالضم و تشدید میم در حقیقت منسوب به ام است که بمعنی مادر باشد یعنی آں کسے که پدرش در ایام طفلی او بمیرد و از تربیت پدر محروم مانده در کنف مادر یا دایه پرورش یابد و ازیں جہت علم نوشتن و خواندن او را حاصل نه شود و مجازاً بمعنی ہر آں کسے که نوشتن و خواندن نداند اگرچه پیش پدر جوان شده باشد و لفظ امی لقب پیغمبر ما صلی الله علیه و سلم ازاں است که آنحضرت علیه السلام از کسے تعلیم نه گرفته بودند تا فضیلت استاد بر آں حضرت ثابت نه شود و قرشی بضم قاف و فتح راء مہمله و کسر شین معجمه منسوب بطرف قریش که نام قبیله است مشہور و پدر آن قبیله نضر بن کنانه از اجداد حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم است و قریش در اصل تصغیر قرش است و قرش بالضم جانور عظیم الجثه در دریا که بر تمامی جانوران بحری غالب باشد و بقول غلبه لقب قبیله مذکور شد و نسبت با ثبات یا یعنی قریشی ہم آمده ۱۲ غ

واہل اسلام خوار وبے اعتبار گشتہ ودر ترغیب آنکہ در ابتداء بادشاہت اگر ترویج دین میسر شود بہتر
است ہبا دا ضیاعے ومضلے درمیان آمدہ خلل در کارخانہ اہل اسلام اندازد ودر رنگ قرن سابق
سازد ثَبَّتَکُمُ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ عَلٰی جَادَۃِ اٰبَآئِکُمُ الْکِرَامِ عَلٰی اَفْضَلِہِمْ سَیِّدِ الْکَوْنَیْنِ اَوَّلاً
وَعَلٰی بَوَاقِیْہِمْ ثَانِیًا اَلصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ بادشاہ نسبت بعالم در رنگ دل است
نسبت ببدن کہ اگر دل صالح است بدن صالح است واگر فاسد است فاسد صلاح بادشاہ
صلاح عالم است وفساد او فساد عالم۔ میدانند کہ در قرن ماضی بر سر اہل اسلام چہا گزشتہ است زبونی
اہل اسلام باوجود کمال غربت در قرون سابقہ ازین نگزشتہ بود کہ مسلمانان بر دین خود باشند وکفار بر کیش
خود کریمہ لَکُمْ دِیْنُکُمْ وَلِیَ دِیْنِ بیان این معنی است ودر قرن ماضی کفار برملا بطریق استیلاء اجراء
احکام کفر در دار اسلام میکردند ومسلمانان از اظہار احکام اسلام عاجز بودند واگر میکردند بقتل
میرسیدند وَاوَیْلَاہ وَامُصِیْبَتَاہ وَاحَسْرَتَاہ وَاحُزْنَاہ محمد رسول اللہ صلے اللہ علیہ وعلی آلہ
وسلم کہ محبوب رب العالمین است مصدقان او خوار وذلیل بودند ومنکران او بعزت واعتبار
مسلمانان با دلہائے ریش در تعزیت اسلام بودند ومعاندان بسخریہ واستہزاء بر جراحت ہائے
ایشان نمک می پاشیدند آفتاب ہدایت در تتق ضلالت مستور شدہ بود ونور حق در حجب باطل
منزوی ومعزول امروز کہ نوید زوال مانع دولت اسلام وبشارت جلوس بادشاہ اسلام بگوش
خاص وعام رسیدہ اہل اسلام بر خود لازم دانستند کہ مدد ومعاون بادشاہ باشند وبر ترویج شریعت
وتقویت ملت دلالت نمایند این امداد وتقویت خواہ بزبان میسر شود خواہ بدست. سابق ترین
دولت مددہا تبیین مسائل شرعیہ است واظہار عقاید کلامیہ بر طبق کتاب وسنت واجماع امت
تا مبتدعے وضالے درمیان آمدہ از راہ نبرد وکار بفساد نہ انجامد این قسم امداد مخصوص بعلماء اہل حق

ے۱ حق سبحانہ برقرار دارد شمارا بر شاہراہ آباء واجداد شما کہ صاحب عزت وحرمت بودند بر افضل شان سردار دوجہان اولاً وبر باقی شان ثانیاً درود ودعا وسلام باد ۱۲ ے۲ مقصود ازین الفاظ اظہار تاسف ودرد واندوہ وغم ورنج ومصیبت است بر فقدان اسلام وضعف آن یعنی اے ہلاک واے مصیبت واے حسرت واے غم واندوہ حاضر شوید کہ وقت حضور شما است ۱۲ ے۳ بفتحتین بمعنی سراپردہ صاحب کشف نوشتہ کہ این لفظ عربی نیست ۱۲ ے۴ بضمتین موافق وبرابر ۱۲ غ ے۵ یعنی عجز وضعف وبیچارگی وخواری ۱۲ ے۶ اسم فاعل از انزواء بمعنے یک سو شدن وگوشہ گرفتن ۱۲ اللہم اغفر لکاتبہ ولمن سعی فیہ ولوالدیہم اجمعین برحمتک یا ارحم الراحمین ۱۲

است کہ رو بآخرت دارند علماء دنیا کہ ہمت ایشان دنیائے دنیہ است صحبت ایشان زہر قاتل است
وفساد ایشان فساد متعدی سے عالم کہ کامرانی وتن پروری کند + او خویشتن گم است کرا رہبری کند + در قرن
ماضی ہر بلائے کہ بر سر آمد از شومی این جماعہ بود۔ پادشاہان را ایشان از راہ میبرند ہفتاد ودو ملت کہ راہ
ضلالت اختیار کردہ اند مقتدایان اینہا علماء سوء بودند غیر از علما ہر کہ بضلالت رفت کم است کہ
ضلالت او بدیگرے تعدی کند واکثر جہلائے صوفی نمائے این زمانہ حکم علماء سوء دارند فساد اینہا
نیز فساد متعدی است وظاہرا اگر کسے باوجود استطاعت امداد ہر قسم مددے کہ باشد تقصیر نماید و
در کارخانہ اسلام فتورے واقع شود آن مقصر معاتب گردد بناءً علے ذلک این حقیر قلیل البضاعت
نیز می خواہد کہ خود را در جرگہ ممدان دولت اسلام اندازد ودرین باب دستے وپائے بزند بحکم مَنْ
کَثَّرَ سَوَادَ قَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ تحمل کہ این بے استطاعت را داخل آن جماعہ کرام سازند مثل خود را مثل آن
زال می انگارد کہ ریسمانی چند تنیدہ خود را در سلک خریداران حضرت یوسف عَلٰی نَبِیِّنَا وَعَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ
وَالسَّلَامُ ساختہ بود امید است کہ درین نزدیکی انشاء اللہ العزیز بشرف حضور مشرف گردد متوقع از
جناب شرف ایشان آنست کہ چون استطاعت وقرب بادشاہ بروجہ اتم ایشان را حق سبحانہ وتعالےٰ
میسر ساختہ است در خلا وملا در ترویج شریعت محمدی عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُہَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ
اَکْمَلُہَا کوشند ومسلمانان را از غربت برآرند حامل رقیمہ نیاز مولانا حامد از سرکار اقبال آثار وظیفہ مقررہ دارد
پارسال ظاہرا از حضور یافتہ بود امسال نیز امیدوار آمدہ است دولت حقیقی ومجازی میسر باد۔

مکتوب ۴۸ چہل وہشتم

نیز بسیادت ونقابت دستگاہ شیخ فرید بخاری صدور یافتہ در ترغیب بر تعظیم علماء وطلبۂ علوم

ے۱ قولہ شومی بواو معروف بمعنی نحوست فارسیان گاہے بمصدر عربی یائے مصدری ملحق مے سازند چنانکہ سلامتی وخلاصی ۱۲
ے۲ قولہ من کثر الخ کسے کہ جماعت قومی را زیادہ کرد پس آن کس از ان قوم معدود است حکماً۔ علامہ محمد مراد گفتہ روایت کرد این حدیث را ابو یعلی از حضرت عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ تعالے عنہ مرفوعاً یعنی از ان سرور کائنات علیہ الصلوات والتسلیمات بزیادۃ ومن رضی عمل قوم کان شریک من عمل بہ یعنی وہر کہ راضی شد بکار قومے شریک گردید بکسے کہ کرد آن کار ۱۲ ے۳ در خلوت وجلوت وسر وعلانیہ وپوشیدہ وظاہر ۱۲ ے۴ کہ منزش بدیگران نیز میرسد وبر ذوات شان مقصور نمیماند ۱۲

کہ حاملان شریعت اند نَصَرَکُمُ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ عَلَی الْاَعْدَآءِ بِحُرْمَۃِ سَیِّدِ الْاَنْبِیَآءِ عَلَیْہِ وَ عَلَیْھِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ مرحمت نامۂ گرامی کہ فقراء را بآن نواختہ بودند بمطالعۂ آن مشرف گشت ودر کتابت مولانا محمد قلیچ موفق مرقوم فرمودہ بودند جزوے خرچے برائے طالبعلمان وصوفیاں فرستادہ شد ذکر تقدیم طالب علمان بر صوفیان در نظر ہمت بسیار زیبا در آمد بحکم اَلظَّاھِرُ عُنْوَانُ الْبَاطِنِ امید است کہ در باطن شریف نیز ایں جماعۂ کرام تقدیم پیدا کردہ باشند کُلُّ اِنَاءٍ یَتَرَشَّحُ بِمَا فِیْہِ ع از کوزہ بروں ہماں تراود کہ دروست ٭ ودر تقدیم طالب علمان ترویج شریعت است حاملان شریعت ایشانند وملت مصطفویہ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ بایشاں برپا است۔ فردائے قیامت از شریعت خواہند پرسید از تصوف نخواہند پرسید۔ دخول جنت وتجنب از نار وابستہ باتیان شریعت است انبیاء صَلَوَاتُ اللّٰہِ تَعَالٰی وَتَسْلِیْمَاتُہٗ عَلَیْھِمْ کہ بہترین کائنات اند بشرائع دعوت کردہ اند ومدار نجات براں ماندہ ومقصود از بعثت ایں اکابر تبلیغ شرائع است۔ پس بزرگترین خیرات سعی در ترویج شریعت است واحیاءِ حکمے از احکام آں علی الخصوص در زمانے کہ شعائر اسلام منہدم شدہ باشند کروڑہا در راہ خدائے عزوجل وعلا خرچ کردن برابر آں نیست کہ مسئلہ از مسائل شرعیہ را رواج دادن چہ دریں فعل اقتدا بانبیا است کہ بزرگ ترین مخلوقات اند عَلَیْھِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ ومشارکت است بآں اکابر ومقرر است کہ کامل ترین حسنات بایشاں مسلم فرمودہ اند وخرچ کردن کروڑہا غیر ایں اکابر را نیز میسر است وایضاً در اتیان شریعت مخالفت تمام است بانفس کہ شریعت برخلاف نفس وارد شدہ است ودر انفاق اموال گاہ ہست کہ نفس موافقت کند بلے انفاق اموال را کہ برائے تائید شریعت باشد وترویج ملت درجۂ علیا است وانفاق جیتلے بایں نیت خرچ کردن برابر خرچ لکھا است درغیر ایں نیت ایں جا کسے سوال نہ کند کہ طالب علم گرفتار از صوفی وارستہ چوں مقدم باشد جواب

ے۱ حق سبحانہ نصرت بخشند شما را بر دشمنان بطفیل سردار پیغامبران باد بر آن و بر ایشاں درود نا معدود وسلام غیر محدود ودعائے نا محصور ۱۲
ے۲ یعنی زیرا کہ در ترویج مسئلہ اتباع پیغمبران است ۱۲ ے۳ پس بہترین خیرات سعی در ترویج شریعت نہ انفاق کروڑہا ۱۲
ے۴ یعنی یک جیتل وآن بالکسر ویائے معروف وفتح تائے فوقانی نوعے از سیم مسکوک وبمعنی دام کہ بیست وپنجم حصہ فلس باشد ۱۲
ے۵ یعنی ظاہر دیا چہ باطن است ۱۲ ے۶ یعنی انبیاء علیہم الصلوات والتسلیمات ۱۲ ے۷ ھکذا فی النسخ الخطیۃ الموجودۃ عندنا واللہ اعلم بالصواب ۱۲

گوئیم کہ او ہنوز حقیقت سخن را در نیافتہ است طالب علم با وجود گرفتاری سبب نجات خلائق ست چہ تبلیغ احکام شرعی از وے بتیسر است اگرچہ خود بآں منتفع نشود وصوفی با وجود وارستگی نفس خود را خلاص ساختہ است بخلائق کارے ندارد شخصے کہ کثرت نجات باو وابستہ باشد مقرر است کہ بہتر باشد ازاں شخصے کہ بہ نجات خود درماندہ باشد آرے صوفی را کہ بعد از فنا وبقا وسیر عن اللّٰہ باللّٰہ بعالم گردانیدہ باشند وبدعوت خلق فرود آوردہ از مقام نبوت نصیبے دارد داخل مبلغان شریعت است حکم علماء شریعت دارد ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰہِ یُؤْتِیْہِ مَنْ یَّشَآءُ وَاللّٰہُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیْمِ

مکتوب ۴۹ چہل ونہم

نیز بسیادت پناہی شیخ فرید صدور یافتہ در ترغیب بہ جمع کردن ایں دو دولت کہ ظاہر را باحکام شرعیہ متحلی ساختن است وباطن را از گرفتاری ما دون حق سبحانہ آزاد کردن حق سبحانہ وتعالی بدولت صوری وسعادت معنوی مستسعد گرداند فی الحقیقت دولت صوری متحلی شدن ظاہر است باحکام شرعیہ مصطفویہ عَلٰی صَاحِبِھَا الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ وسعادت معنوی خلاصی باطن است از گرفتاری ما دون حق سبحانہ تا کدام صاحب دولت را بایں دو کرامت مشرف سازند ع کار اینست وغیر ایں ہمہ ہیچ ٭ زیادہ تصدیع است والسلام ٭

مکتوب ۵۰ پنجاہم

نیز بسیادت پناہی شیخ فرید صدور یافت در مذمت دنیائے دنیہ حق سبحانہ وتعالی از رقیت

ے۱ اسم فاعل است از استسعاد کہ بمعنی سعادت خواستن یعنی نیک بختی جستن ویاری خواستن است ۱۲ ے۲ قولہ فی الحقیقۃ یعنی حقیقت کار این است کہ ما میگوئیم در بیان معنی دولت صوری وسعادت معنوی برخلاف افہام عوام کہ ایں ہر دو را بمعنی دیگر بحسب ظاہر حمل بینمایند ۱۲ ے۳ بمثابہ علت مر ماقبل خود را ۱۲ ے۴ ایں چنیں صوفی ۱۲ ے۵ ایں فضل حق است سبحانہ بخشند ومید ہد آں ہر کرا خواہد وحق تعالی صاحب فضل عظیم است۔ ایں کریمہ واقع است در سورہ جمعہ ۱۲

ما دون خود آزادی کرامت فرمودہ بتمام گرفتار جناب خود گرداند بحرمت سید البشر المحرّر عن زیغ البصر علیہ وعلی آلہ الصلوات والتسلیمات دنیا بظاہر شیرین است وبصورت طراوت دارد و فی الحقیقت سمّے است قاتل و متاعے است باطل و گرفتاری است لا طائل مقبول او مخذول است مفتون او مجنون حکم او حکم نجاستے است زر اندودہ و مثل او مثل زہرے است شکر آلودہ عاقل آن است کہ بایں چنیں متاع کاسد فریفتہ نشود و بچنین کالائے فاسد گرفتار نہ گردد و گفتہ اند اگر شخصے وصیت کرد کہ مال مرا بعاقل زمانہ بدہند بزاہد می باید داد کہ از دنیا بے رغبت است و آن بے رغبتی از کمال فطانت اوست زیادہ بریں اطناب است بقیۃ التصدیع آنکہ فضائل مآب شیخ زکریا درین سن و سال گرفتار کروڑی گری است باوجود این گرفتاری ہموارہ از محاسبۂ عاجلہ کہ در کمال آسانی است نسبت بمحاسبۂ آجلہ ہراسان است وثیقۂ عظمی در عالم اسباب توجہ شریف بہ اند امیدوار است کہ بدیوان جدید نیز ظاہر شود کہ ایشان از خادمان آن درگاہ عالی اند

تو مرا دل دہ و دلیری بین ❊ روبۂ خویش خوان و شیری بین ❊

دولت صوری و معنوی محصل باد بحرمۃ النبی الامی وآلہ الامجاد علیہ وعلیہم من الصلوات افضلہا ومن التسلیمات اکملہا ❊

مکتوب ۵۱ پنجاہ و یکم

نیز بسیادت پناہی شیخ فرید صدور یافت در ترغیب بترویج شریعت غرّا علی صاحبہا الصلوۃ والسلام از حق سبحانہ وتعالیٰ خواستہ می آید کہ بتوسل وجود شریف آں سلالۂ عظام ارکان شریعت غرّا

---

۱ ولو اوصی للعقلاء یصرف للعلماء الزاہدین لانہم ہم العقلاء فی الحقیقۃ ۱۲ الدر المختار باب الوصیۃ ۱۲ ۲ یعنی شخصے کہ در دنیائے دنی راغب نباشد کہ زہد بالضم خلاف رغبت کردن و خواہش نمودن بلذات دنیا بود ۱۲ ۳ عہدۂ استیفاء خراج یعنی محصول گرفتن یعنی تحصیلداری ۱۲ ۴ یعنی وسیلۂ عظیمہ کہ برآں وثوق اوست و اعتماد ۱۲ ۵ بضم آنچہ بیروں کشیدہ شود از چیزے و نطفہ و بمعنی بچہ و طفل صغیر و مجاز المعنی خلاصہ می آید ۱۲ ۶ بالفتح جمع رکن بالضم یعنی آنچہ در ماہیت و حقیقت چیزے داخل باشد یعنی شہادتین و نماز و روزہ و حج و زکوۃ ۱۲ ۷ کالا اسباب درخت و متاع کہ غیر حیوان باشد ۱۲ ۸ یعنی باوجودیکہ محاسبہ دنیا بہ نسبت محاسبہ اخرویہ بدرجہا آسان است از محاسبہ دنیویہ ہراسان است ۱۲ ۹ بالکسر و تشدید نون بمعنی دندان و بمعنی سال و مقدار عمر ۱۲

واحکام ملت زہرا قوت گیرند و رواج پذیرند کار این است و غیر این ہمہ ہیچ ❊ امروز غربا اہل اسلام را درین طور گرداب ضلالت امید نجات ہم از سفینۂ اہل بیت خیر البشر است علیہ وعلی آلہ من الصلوات اتمہا ومن التحیات والتسلیمات اکملہا قال علیہ الصلوۃ والسلام مثل اہل بیتی کمثل سفینۃ نوح من رکبہا نجا ومن تخلف عنہا ہلک ہمت علیا را بتمام براں گمارند کہ این سعادت عظمی را بدست آرند بعنایت اللہ سبحانہ از قسم جاہ و جلال و عظمت و شوکت ہمہ میسر است باوجود شرف ذاتی اگر ایں علاوہ بآن منضم شود گوئے سبقت بچوگان سعادت از ہمہ پیش بردہ باشند این حقیر بارادۂ اظہار امثال این سخناں در تائید و ترویج شریعت حقہ متوجہ خدمت ایشان است تا ماہ مبارک رمضان در حضرت دہلی دیدہ شد مرضی حضرت والد بزرگوار در توقف مفہوم گشت بضرورت تا استماع ختم قرآن توقف نمودہ والامر عند اللہ سبحانہ سعادت دارین محصل باد ❊

مکتوب ۵۲ پنجاہ و دوم

نیز بسیادت پناہ شیخ فرید صدور یافتہ در مذمت نفس امارہ و بیان مرض ذاتی او و علاج ازالۂ آں مرض مرحمت نامۂ گرامی کہ از روئے شفقت و مہربانی داعی مخلص خود را بآں ممتاز فرمودہ بودند بمطالعۂ مضمون آں مشرف گشت عظم اللہ سبحانہ اجرکم ورفع قدرکم

---

۱ التہذیب ع:- ہذا ہو الامر والباقی من العبث ۱۲ ۲ فی المشکوۃ عن ابی ذر رضی اللہ تعالیٰ عنہ انہ قال وہو آخذ بباب الکعبۃ سمعت النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول الا ان مثل اہل بیتی فیکم مثل سفینۃ نوح من رکبہا نجا ومن تخلف عنہا ہلک - رواہ احمد یعنی مروی است از حضرت ابو ذر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ ہر آئینہ او فرمود در حالیکہ او گیرندہ بود در کعبہ را شنیدم پیغمبر خدا را میفرمود آگاہ شوید صفت اہل بیت من میان شما صفت کشتی نوح است علیہ وعلی نبینا الصلوۃ والسلام ہر کہ سوار شد بران نجات یافت و ہر کہ واماند ازان ہلاک گشت روایت نمود این حدیث را امام احمد معرب مکتوبات گوید آورد ابن را بزار از ابن عباس و ابی الزبیر و حاکم از ابی ذر رضی اللہ تعالیٰ عنہم ۱۲ ۳ جلال بالتخفیف بزرگی و عظمت بفتحتین بندگی و قدر و نخوت و تکبر عظموت مرادف آں و شوکت بالفتح شدت و ہیبت و قوت ۱۲ ۴ علاوہ بضم بلندی و بالکسر بالائے سر و گردن و میان دو تنگ بار و ہر چیزے کہ بر سر چیزے زیادہ کنند و آنرا بفارسی سرباری گویند و اینجا ہمیں اخیر مراد است ۱۲ ۵ چوگان مخفف چول گان کہ مرکب است از چول بمعنی خمیدہ و گان کلمۂ نسبت و صولجان معرب ہمین است چوں سر چوگان خمدار باشد لہذا باین اسم مسمی گشت و گوئے و چوگان ہر دو از آلات لہو و بازی اند کہ اول را بتانی میز نند ا باقی برص ۲۸

وَشَرَحَ صَدْرَكُمْ وَيَسَّرَ اَمْرَكُمْ بِحُرْمَةِ جَدِّكُمُ الْاَمْجَدِ عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِيْمَاتِ اَكْمَلُهَا ثَبَّتَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ عَلٰى مُتَابَعَتِهٖ ظَاهِرًا وَّبَاطِنًا وَّيَرْحَمُ اللّٰهُ عَبْدًا قَالَ اٰمِيْنًا۔ ثانیاً فقرۂ چند در شکایت مصاحب سوء و ندیم بدخوئے مسودہ مینماید بسمع قبول استماع خواہند فرمود مخدوما مکرّما نفس اماره انسانی مجبول است بر حب جاه و ریاست و ہمگی ہمت او ترفع بر اقران است و بالذات خواہان آنست کہ خلائق ہمہ بوے محتاج باشند و منقاد اوامر و نواہی او گردند و او بہیچ کس محتاج نباشد و محکوم احدے نبود ایں دعوی الوہیت است از وے و شرکت است بجناب بے ہمتا جل سلطانہ بلکہ آن بے سعادت بشرکت ہم راضی نیست میخواہد کہ حاکم او باشد و بس و ہمہ محکوم او باشند فقط در حدیث قدسی آمده است عَادِ نَفْسَكَ فَاِنَّهَا انْتَصَبَتْ بِمُعَادَاتِيْ یعنی دشمن دار نفس خود را زیرا کہ بدرستی آن نفس ایستاده است بدشمنی من پس تربیت نفس نمودن بتحصیل مرادات او از جاه و ریاست و ترفع و تکبر فی الحقیقت امداد کردن است دشمن خدائے عزوجل و تقویت نمودن است مر او را شناعت ایں امر را نیک باید دریافت در حدیث قدسی وارد است اَلْكِبْرِيَاءُ رِدَائِيْ وَالْعَظَمَةُ اِزَارِيْ فَمَنْ نَازَعَنِيْ فِيْ شَيْءٍ مِّنْهُمَا اَدْخَلْتُهٗ فِي النَّارِ وَلَا اُبَالِيْ۔ دنیائے دنی کہ ملعونہ و مبغوضہ حق است سبحانہ و تعالیٰ بواسطۂ آن است کہ حصول دنیا ممدّ و معاون حصول مرادات نفس است پس ہر کہ بدشمن مدد نماید ناچار لعنت را شاید و فقر فخر محمدی

(بقیہ حاشیہ صـ۲۷) و گوئے بردن کنایہ است از فوقیت و زیادتی و غلبہ یافتن ۱۲ ۶ حق سبحانہ و تعالیٰ اجر شما را عظیم گرداند و قدر شما را بلند سازد و سینۂ شما را کشاده کند و کار شما را آسان فرماید بطفیل جد بزرگترین شما باد بروے و بر آل وے از درودہا فاضلتر و از تسلیمہا کاملتر و ثابت دارد ما یان را خدائے پاک بر اتباع جد بزرگوار شما از روئے ظاہر و باطن و رحم فرماید حق تعالیٰ بر آن بندہ کہ آمین گوید آمین یا رب العالمین آمین ثم آمین ۱۲ ۷ اسم بلده معروفہ دار السلطنت ہند ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) ۱ اقران بالفتح جمع قرن است بالکسر بمعنی ہمسر و ہمدست در شجاعت و کشتی و ہنر و کارزار ۱۲ -
۲ بعضی گفتہ اند کہ ایں از قدسیات حضرت داؤد است علیہ السلام ۱۲ معرب ۳ یعنی منی و تکبر چادر من است و عظمت و بزرگی و بلند قدری شلوار و لنگ من است پس ہر کہ منازعت کرد با من در ہیچ یکے ازین دو در آرم او را در آتش و پروائے ندارم یعنی این دو صفت خاصہ ذات من است کہ ہیچکس را مجال شرکت دران و اتصاف بدان درست نیست چنانکہ جود و کرم و مہربانی صفات من اند و خلق را نیز ازان نصیبہ ہست و جائز است وصف ایشان بدان بطریق مجاز الا این دو صفت کہ بطریق مجاز نیز وصف غیر من بدان درست نباشد بمثابہ دو جامہ کہ کسے پوشیده باشد پوشیدن دیگر آن را ممکن نبود ۱۲ رواه مسلم علی ما فی المشکوٰة ۴ قولہ ملعونہ و مبغوضہ اشارت است باحادیثے کہ اندرین باب وارد شده اند ۱۲ ۵ فقر فخری نزگزاف است مجاز + فی ہزاران عز پنہان است و ناز + کار درویشی ورائے فہم تست + سوئے درویشی بمنگر سست سست + زانکہ درویشی ورائے کارہاست + دمبدم از حق مر ایشان را عطاست + ۱۲ مولوی روم ۵ قولہ فقر فخر محمدی گشت اشارت است بآنکہ وارد است میان مردم از قول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم الفقر فخری علامہ ابن حجر گفتہ او را اصلے نیست و ابن تیمیہ گفتہ کہ باطلست و ذکر کرد قاضی در شفا از علی کرم اللہ وجہہ بلفظ مذکور بنا بر بعضے نسخ و در بعضی بلفظ المعجز فخری علی قاری در شرح شفا فرموده کہ حکم بوضع و بطلان وے باعتبار سنت و حدیث بودن است نہ باعتبار معنی آنکہ مطابق اند بکتاب یعنی قول حق سبحانہ و تعالیٰ و اللہ الغنی و انتم الفقراء ۱۲ ۵ تفوق و فوقیت و بلندی ۱۲ لـہ ع با خودی کفر و بیخودی ایمان

گشت عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ زیرا کہ در فقر نامرادی نفس است و حصول عجز آن مقصود از بعثت انبیا عَلَيْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ و حکمت در تکلیفات شرعیہ تعجیز و تخریب ہمیں نفس اماره است شرائع برائے رفع ہواہائے نفسانی وارد شده اند ہر قدر کہ بمقتضائے شریعت بعمل در آید ہمان قدر ہوائے نفسانی رو بزوال آرد لہٰذا اتیان یک حکم از احکام شرعیہ در ازالۂ ہوائے نفسانی بہتر است از ریاضات و مجاہدات ہزار سالہ کہ از نزد خود کرده شود بلکہ ایں ریاضات و مجاہدات کہ بمقتضائے شریعت غرّا واقع نہ شده اند مؤید و مقوی ہواہائے نفسانی اند برہمنان و جوگیان در ریاضات و مجاہدات تقصیر نہ کرده اند اما ہیچ ازینہا سودمند نگشتہ و غیر از تقویت نفس و تربیت آن ننموده مثلاً یک دام در ادائے زکوٰة کہ شریعت بآں امر فرموده است در تخریب نفس سودمندتر است از آنکہ ہزار دینار از پیش خود صرف کند و طعام خوردن در عید فطر بحکم شریعت نافع تر است در رفع ہوا از آنکہ از نزد خود سالہا صائم باشد و دو رکعت نماز بامداد را بجماعت ادا کردن کہ سنتے از سنن بجا آوردن است بمراتب بہتر است از آنکہ تمام شب بصلوٰة نافلہ قیام نماید و نماز بامداد را بے جماعت ادا کند بالجملہ تا نفس مزکی نشود و از خبث مالیخولیائے مہترے پاک نہ گردد نجات محال است فکر ازالۂ این مرض ضروری آمد تا بموت ابدی نرساند کلمۂ طیبہ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ کہ موضوع است برائے نفی آلہۂ آفاقی و انفسی در تزکیہ نفس و تطہیر آن انفع و انسب است اکابر طریقت قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم از برائے تزکیۂ نفس ہمیں کلمۂ طیبہ را اختیار فرموده اند ؎ تا بجاروب لا نروبی راه + نرسی در سرائے الا اللہ + ہرگاه نفس در مقام سرکشی آید و نقض عہد نماید بتکرار این کلمہ تجدید ایمان باید نمود قَالَ عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ جَدِّدُوْا اِيْمَانَكُمْ بِقَوْلِ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ۔

۱ جمع ریاضت بکسر اول رنج کشیدن و نفس کشی و مجاہدات جمع مجاہده بمعنی کارزار نمودن و کوشش کردن در کارے ۱۲ ۲ قولہ کہ سنتی از سنن اشارت است بسنیت جماعت قال فی الهداية الجماعة سنة مؤكدة لقوله عليه السلام الجماعة من سنن الهدى لا يتخلف عنها الا منافق قال فی النهاية ای قوية يشبه الواجب فی القوة حتى استدل بمعاهدتها على وجود الايمان بخلاف سائر المشروعات حتى قال بعض الناس بان الصلوٰة بالجماعة فريضة الا ان منهم من يقول بانها من فرض من الكفايات ۱۲ ۳ قال عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ لان اشهد صلوٰة الصبح فی جماعة احب الی من ان اقوم ليلة رواه مالك ۱۲ ۴ مالیخولیا بواو معروف مخفف مالنخولیا کہ بکسر لام و سکون نون و ضم خائے معجمہ و واو معروف و کسر لام دوم و تحتانی بالف کشیده لغت یونانی است بمعنی مرضی کہ در دماغ بہم رسد۔ مالیخولیا بہ تحتانی بجائے نون غلط است ۱۲ غ باختصار ۵ قولہ قال علیہ الصلوٰة والسلام الخ امام جزری در حصن حصین گفتہ جددوا ایمانکم قیل یا رسول اللہ وکیف نجدد ایماننا قال اکثروا من قول لا الٰہ الا اللہ یعنی رسول فرمود صلی اللہ علیہ وسلم جدید و نو بسازید ایمان خود را گفتند چگونہ نو سازیم ایمان خود را فرمود صلی اللہ علیہ وسلم بسیار گوئید قول لا الٰہ الا اللہ روایت کرد او را احمد و طبرانی از ابی ہریره ۱۲

بلکہ ہمہ وقت از تکرار این کلمہ چارہ نہ بود زیراکہ نفس امارہ ہموارہ در مقام خبث است در حدیث[1] آمدہ است در فضائل این کلمہ کہ اگر آسمانہائے وزمین ہارا در پلہ بنہند واین کلمہ را در پلہ دیگر ہر آئینہ این پلہ راجح آید بر پلہ دیگر وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوٰاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ

مکتوب[۵۳] پنجاہ وسوم

نیز بسیادت انتساب شیخ فرید صدور یافتہ در بیان آنکہ اختلاف علماء سوء موجب فساد عالم است وَمَا یُنَاسِبُ ذٰلِكَ ثَبَّتَكُمُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ عَلٰی جَادَّةِ اٰبَائِكُمُ الْكِرَامِ شنیدہ شد کہ بادشاہ اسلام از حسن نشاء مسلمانی کہ در نہاد خود دارند بالیشان فرمودہ اند کہ چہار کس از علماء دیندار پیدا کنند کہ ملازم باشند وبیان مسائل شرعیہ میکردہ باشند تا خلاف شرع امرے واقع نشود اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ سُبْحَانَهٗ عَلٰی ذٰلِكَ مسلمانان را ازیں چہ بشارت وماتم زدہ گان را بہ ازیں چہ نوید[۳] لیکن چون فقیر بواسطہ ہمیں غرض متوجہ خدمت علیہ است چنانچہ مکرر اظہار آں نمودہ بضرورت درین باب بہ گفتن ونوشتن خود را معاف نخواہد داشت امید است کہ معذور خواہند فرمود صَاحِبُ الْغَرْضِ مَجْنُوْنٌ معروض میگرداند کہ علماء دیندار خود اقل قلیل اند کہ از حب جاہ وریاست گذشتہ باشند ومطلبے غیر از ترویج شریعت وتائید ملت نداشتہ باشند بر تقدیر حب جاہ ہر کدام ازین علماء طرفے خواہد گرفت واظہار فضیلت خود خواہد نمود وسخنان اختلافی درمیان خواہد آورد وآنرا الوسل قربت بادشاہ خواہد ساخت ناچار مہم دین ابتر

[1] قولہ در حدیث آمدہ الخ روایت کرد ابن حبان ونسائی ہر دو از حضرت ابی سعید رضی اللہ تعالےٰ عنہ وروایت کرد بزار از ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما ۱۲ حرز [2] ثبات وقیام بخشد شمارا خدائے پاک بر شاہراہ پدران بزرگوار شما ۱۲ [3] قولہ نوید بضم نون وکسر واو ویائے مجہول خبر خوش و بفتح نون ویائے مجہول نیز آمدہ وآنچہ در مردم بفتحتین مشہور شدہ است خطا است ۱۲ غ [4] قولہ ابتر بالفتح وتائے فوقانی مفتوح ورائے مہملہ بمعنی دم بریدہ ودنبال بریدہ وناتمام وبے فرزند وفارسیان این لفظ را بمعنی پراگندہ وضائع نیز آوردہ اند ۱۲ غ [5] بالفتح وتشدید لام درجہ ومرتبہ وترازو وپایۂ نردبان ۔ از برہان قاطع ۱۲ غ [6] یعنی آسمانہا وزمین ہا واہل این ہر دو بجز حق تعالےٰ چنانکہ در مشکوۃ است ۱۲ ع [7] یعنی غالب وگرانبار

خواہد شد ودر قرن سابق اختلافات علمائے عالم را در بلا انداخت وہمان صحبت در پیش است ترویج چہ گنجائش دارد کہ باعث تخریب دین خواہد شد نَعُوْذُ بِاللّٰهِ سُبْحَانَهٗ مِنْ ذٰلِكَ وَمِنْ فِتْنَةِ الْعُلَمَاءِ السُّوْءِ اگر یک عالم را از برائے این غرض انتخاب کنند بہتر مینماید اگر از علمائے آخرت پیدا شود چہ سعادت کہ صحبت او کبریت احمر[1] است واگر پیدا نشود بعد از تامل صحیح بہتر این جنس را اختیار کنند مَا لَا یُدْرَكُ كُلُّهٗ لَا یُتْرَكُ كُلُّهٗ[2] نمیدانم[3] چہ نویسم ہم چنانکہ خلاصی خلائق وابستہ بوجود علماء است خسران[4] عالم نیز بایشان مربوط است بہترین علماء بہترین عالم است وبدترین ایشان بدترین خلائق ہدایت[5] واضلال را بایشان مربوط ساختہ اند عزیزے ابلیس لعین را دید کہ فارغ وبے کار نشستہ است سر آں را پرسید گفت علماء این وقت کار ما میکنند ودر اغوا واضلال کافی اند سے
عالم کہ کامرانی وتن پروری کند ۔ او خویشتن گم است کرا رہبری کند
غرض کہ درین باب فکر صحیح وتامل صادق مرعی داشتہ اقدام خواہند نمود چون کار از دست برود علاجے نمی پذیرد ہر چند شرم می آید کہ کسے امثال این سخنان بارباب فطانت صحیحہ اظہار سازد اما این معنی را وسیلۂ سعادت خود دانستہ مصدع میگردد

مکتوب[۵۴] پنجاہ وچہارم

نیز بسیادت ونقابت پناہی شیخ فرید صدور یافتہ در بیان آنکہ اجتناب از صحبت مبتدع لازم است ضرر صحبت مبتدع فوق ضرر صحبت کافر است وبدترین فرق مبتدعہ شیعہ شنیعہ اند وما یُنَاسِبُ ذٰلِكَ عَظَّمَ اللّٰهُ تَعَالٰی اَجْرَكُمْ وَرَفَعَ قَدْرَكُمْ وَیَسَّرَ اَمْرَكُمْ وَشَرَحَ صُدُوْرَكُمْ بِحُرْمَةِ

[1] بالکسر ویائے معروف وتائے فوقانی گوگرد سرخ کنایہ از اکسیر چراکہ اکسیر ازو ساختہ میشود وآں جزو اعظم اکسیر طلا است وگوگرد سرخ نہایت کمیاب است ۱۲ غ [2] یعنی چیزیکہ تمام وکمال او بدست آوردہ نشود بالکلیہ از دست دادہ نہ شود ۱۲ [3] یعنی نمیدانم کہ اندرین باب چہ نویسم الا آنکہ میگویم ہم چنانکہ خلاصی الخ ۱۲ [4] اشارت است بحادیثے کہ درین باب وارد چنانکہ عن الاحوص بن حکیم عن ابیہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الا ان شر الشر شرار العلماء وان خیر الخیر خیار العلماء رواہ الدارمی یعنی آگاہ شوید کہ ہر آئینہ بدترین بدان علماء بد اند وبہترین نیکان علماء نیک اند روایت کرد این را دارمی ۱۲ مشکوۃ [5] قولہ ہدایت واضلال الخ بشایہ علت است مر ماقبل خود را ۱۲ [6] قولہ عظم اللہ تعالےٰ الخ یعنے خدائے پاک وبرتر اجر شمارا عظیم گرداند وقدر شمارا بلند سازد وکار شمارا آسان گرداند وسینہ شمارا کشادہ نماید بحرمت سرور مردمان کہ پاک است وطاہر از نگریستن بسوئے غیر حق ۱۲ [7] کہ از دنیا بے رغبت اند واز حب جاہ وریاست وترفع بر اقران متبری ۱۲

سَیِّدِ الْبَشَرِ الْمُطَهَّرِ عَنْ زَیْغِ الْبَصَرِ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُهَا مَنْ لَّمْ یَشْکُرِ النَّاسَ لَمْ یَشْکُرِ اللّٰهَ ہر کسے کہ شکر آدمی بجا نیاورد شکر خدائے عزوجل بجا نیاورد پس بر ما فقیراں شکر احسانہائے شما لازم است اولاً سبب جمعیت حضرت خواجہ با شما بوده اند بہ طفیل شما دراں جمعیت طلب حق سبحانہ وتعالے کردیم وحظہائے وافر بردیم وثانیاً چوں بحکم کُبِّرْتُ بِمَوْتِ الْکُبَرَاءِ نوبت بایں طبقہ رسید واسطہ اجتماع فقراء وباعث انتظام طالبان نیز شما شدید. جَزَاکُمُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ عَنَّا خَیْرَ الْجَزَاءِ ؎ گر بر تن من زبان شود ہر موئے * یک شکر تو از ہزار نتوانم کرد * آرزو آن است کہ حق سبحانہ وتعالے در دنیا وآخرت شمارا از آنچہ نباید ونشاید محفوظ دارد بِحُرْمَةِ جَدِّکُمْ سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ وَعَلَیْهِمْ مِنَ الصَّلَوَاتِ وَالتَّسْلِیْمَاتِ اَتَمُّهَا وَاَکْمَلُهَا این فقیر از صحبت گرامی شما دور افتاده است معلوم نہ دارد کہ در مجلس شریف از کدام قسم مردم را گنجائش است وانیس خلوت وجلوت کیست ؎ خوابم بشد از دیده درین فکر جگر سوز * کاغوش کہ شد منزل وآسائش خوابت * یقین تصور فرمایند کہ فساد صحبت مبتدع زیاده از فساد صحبت کافر است وبدترین جمیع فرق مبتدعان جماعہ اند کہ باصحاب پیغمبر عَلَیْهِ وَعَلَیْهِمُ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ بغض دارند اللہ تعالے در قرآن مجید خود ایشاں را کفار می نامد لِیَغِیْظَ بِهِمُ الْکُفَّارَ قرآن وشریعت را از اصحاب تبلیغ نموده اند اگر ایشان مطعون باشند طعن در قرآن وشریعت لازم می آید قرآن جمع حضرت عثمان است عَلَیْهِ الرِّضْوَانُ اگر عثمان مطعون است قرآن ہم مطعون

۱؎ قوله من لم یشکر الناس لم یشکر اللہ اشارت است بحدیثے کہ روایت کرد او را ترمذی در ابواب البر والصلة از ابو سعید خدری رض وگفت ہذا حدیث حسن ونیز روایت کرد از ابو ہریره بلفظ من لا یشکر الناس لا یشکر اللہ وگفت ہذا حدیث صحیح ۱۲ ۲؎ یعنی بزرگ پیدا شده شده ام من بسبب مردن بزرگان ونقل نمودن ایشاں از دار فانی بدار باقی ۱۲ ۳؎ حق تعالے بشما از ما بہترین جزا ارزانی فرماید ۱۲ ۴؎ یعنی خواب از چشم برفت اندرین فکر سوزنده جگر کہ بغل وکنار کدام کس منزل وآسائش خواب تو گشتہ یعنی نمیدانم کہ ندیم وہمنشین تو کیست ۱۲ ۵؎ اشارت است بآیتے کہ در پاره حٰم در آخر سوره فتح واقع است محمد رسول اللہ والذین معه اشداء علی الکفار رحماء بینہم الخ یعنی محمد صلی اللہ تعالی علیه وآلہ وسلم فرستاده خدا است وآنانکہ ہمراه اویند سخت تر اند بر کافران مہربان اند با یک دیگر می بینی ایشاں را رکوع کننده وسجود کننده میطلبند فضل را از خدا وخوشنودی را نشان صلاح ایشان در روئے ایشاں است از اثر سجده آنچہ مذکور می شود داستان ایشاں است در تورات وداستان ایشانست در انجیل ایشان مانند زراعتی ہستند کہ برآورد گیاه سبز خود را پس قوی کرد آن را پس سطبر شد پس باستاد بر ساقہائے خود بشگفت می آرد زراعت کنندگاں را تا بخشم آرد بسبب دیدن ایشاں کافراں را وعده کرد خدا آناں را کہ ایمان آوردند وکارہائے شائستہ کردند از ایشاں آمرزش ومزد بزرگ ۱۲ ۶؎ یعنی حضرت پیر دستگیر خواجہ محمد الباقی قدس سره العزیز ۱۲ اللّٰہم اغفر لکاتبه ولمن سعی فیه ۱۲

است اَعَاذَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ عَمَّا یَعْتَقِدُ الزَّنَادِقَةُ خلافے ونزاعے کہ درمیان اصحاب علیہم الرضوان واقع شده بود محمول بر ہوائے نفسانی نیست در صحبت خیر البشر نفوس ایشان بہ تزکیہ رسیده بودند واز امارگی آزاد گشتہ اینقدر میدانم کہ حضرت امیر دراں باب بر حق بوده اند ومخالف ایشاں بر خطا بود اما این خطا خطاء اجتہادی است تا بحد فسق نمی رساند بلکہ ملامت را ہم درین طور خطا گنجائش نیست کہ مخطی را نیز یک درجہ است از ثواب ویزید بے دولت از اصحاب نیست. در بدبختی او کرا سخن است کارے کہ آں بدبخت کرده ہیچ کافر فرنگ نکند بعضے از علماء اہل سنت کہ در لعن او توقف کرده اند نہ آنکہ از وے راضی اند بلکہ رعایت احتمال رجوع وتوبہ کرده اند می باید کہ در مجلس شریف از کتب معتبره قطب زمان بندگی مخدوم جہانیاں ہر روز چیزے خوانده شود تا معلوم شود کہ اصحاب پیغمبر را علیه وعلیہم الصلوٰة والسلام چہ طور ستائش کرده اند وبکدام ادب یاد نموده اند تا مخالفان بد اندیش شرمنده ومخذول گردند درین ایام این طائفہ بد اندیش بسیار غلو کرده اند وباطراف وجوانب منتشر گشتہ اند بواسطہ آں درین باب چند کلمہ نوشتہ آمد تا در صحبت شریف این قسم بد اندیشاں را جا نباشد ثَبَّتَکُمُ اللّٰهُ تَعَالٰی عَلَی الطَّرِیْقَةِ الْمَرْضِیَّةِ *

مکتوب پنجاه وپنجم

بسیادت پناہی شیخ عبد الوہاب بخاری صدور یافتہ در اظہار محبت بچند گاه است کہ دل المحبتے

۱؎ پناه دہد ما را حق سبحانہ وتعالے از آنچہ اعتقاد کنند این بے دیناں ۱۲ ۲؎ یعنی میر سید جلال الدین بخاری علیه رحمة الباری وے نبیره شیخ جلال الدین شریف اللہ سرخ بخاری اوچی است وفرزند دلبند سید احمد کبیر بن سید جلال الدین سرخ وبرادر حقیقی سید صدر الدین وے قدس سره ولی مادرزاد بود کہ از عہد خوردی آثار بزرگی بر ناصیہ حال وے جلوه گر بودند حضرت مخدوم ہفت سالہ بودند کہ پدر بزرگوار او وے را بخدمت شیخ جمال الدین خنداں روبرو وبدست بوس ایشاں مشرف ساخت شیخ بغایت خورسند شد ودر حق مخدوم دعائے خیر کرد وفرمود کہ شما ہم دودمان خود ونیز خاندان مشائخ عظام را روشن خواہید کرد باید دانست کہ حضرت مخدوم جہانیاں خلیفہ چہارده خانواده است کہ دو بار سیر ربع مسکون نموده وصدہا فقراء ومشائخ را دیده واخذ برکت کرده وکلاه وخرقہ خلافت یافتہ ولیکن آنجناب را بسلسلہ عالیہ قادریہ از لبس محبت واعتقاد بود. ولادت با سعادت آنحضرت باتفاق اہل اخبار در سال ہفت صد وہفت است ووفات آں جامع کمالات در سال ہفت صد وہشتاد وپنج یا ہشت است "خزینة الاصفیا مع تغییر یسیر ۱۲ ۳؎ غلو بفتحتین در لغت بمعنی دست بلند کردن آنقدر کہ توان بلند کرد وبمعنی ہجوم وبمعنی از حد درگذشتن نیز آمده ودر اصطلاح اہل معانی نوعے از انواع مبالغہ وآں چناں باشد کہ ادعائے متکلم بحسب عقل وعادت ہر دو محال باشد ۱۲ ۴؎ ابن معاویہ ولد سنة خمس او ست وعشرین ۱۲ ۵؎ ثابت دارد شما را حق تعالی بر طریقہ پسندیده یعنی طریقہ اہل سنت ۱۲

نسبت بملازمان شما پیدا شده است غیر آں ارتباطی که سابقاً متحقق بود بناءً علیه بدعاء[1] ظهر الغیب بے اختیار مشغول است و چوں سرور کائنات و مفخر موجودات عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوٰاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ فرموده اند که مَنْ اَحَبَّ اَخَاهُ فَلْیُعْلِمْهُ اِیَّاهُ[2] اظهار حب خود نمودن اولی والنسب والنسب و بایں محبت که نسبت بقربائے آنحضرت عَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ و التحیة پیدا شده است رشته امیدواری تمام بدست آورده است حق سبحانه و تعالے بر محبت ایشان استقامت ارزانی فرماید بحرمة سَیِّدِ الْبَشَرِ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ۔

مکتوب ۵۶ پنجاه و ششم

نیز بشیخ عبد الوهاب صدور یافته در سفارش سیدی جناب قدس سادات کثیر البرکات بواسطهٔ جزئیت آں سرور دین و دنیا عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوٰاتُ وَالتَّحِیَّاتُ ازاں برتر است که زبان قاصر بیان منقبت و محمدت آں تواند کرد مگر آنکه آنرا وسیلهٔ سعادت خود دانسته درین باب جرأت نماید بلکه خود را بتوسل آں می ستاید و اظهار مودت ایشاں که بآں مامور است می نماید اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا مِنْ مُحِبِّیْهِمْ بِحُرْمَةِ سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ وَعَلَیْهِمُ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ حامل عریضه نیاز میر سید احمد از سادات سامانه[3] اند و طالب علم و صالح از ممر ضیق معیشت متوجه آں حدود گشته اگر در سرکار عالی گنجائش باشد مشار الیه لائق و سزاوار آں است والّا به یکے از مخلصان خود سفارش نمایند که از ممر معیشت خاطر جمع سازد چوں یقین بود که خادمان ایشاں در باب فقراء و محتاجان توجه اتم دارند علی الخصوص در امداد

---

[1] یعنی دعا در حالت غیبوبت که مستجاب است و از تکلف دور قال صلی الله علیه وسلم ان اسرع الدعاء اجابة دعوة غائب لغائب وقال علیه الصلوة والسلام اذا دعا الرجل لاخیه بظهر الغیب قالت الملائکة آمین ولك بمثل رواهما ابوداؤد ۱۲ [2] یعنی کسے که دوست دارد برادر مسلم خود را پس باید که اعلام کند او را یعنی اظهار محبت خود نماید۔ روایت کرد احمد و بخاری در ادب مفرد و ترمذی در زهد و ابن حبان و حاکم ۱۲ شرح جامع صغیر ۱۲ معرب ۱۲ [3] قوله ممر بدو میم مفتوح در آخر رائے مهمله مشدده یعنی راه و جائے گذشتن و مجازاً بمعنی سبب نیز مستعمل است و قوله ضیق بالکسر یعنی تنگی و قوله معیشت بمعنی زندگانی و آنچه بآں زندگانی کنند یعنی بسبب تنگی اسباب زندگانی متوجه الخ ۱۲ [4] سامانه بلده ایست از بلاد هند در اطراف سرهند ۱۲۔ [5] یعنی خود به نفس نفیس ۱۲ [6] خدایا ما را بگردان از محبان ایشاں بحرمت سرور مرسلان ۱۲

سادات عظام بچند کلمه جرأت نمود در وقت رفتن هر چند بسعادت رخصت مستسعد[1] نه گشت اما داخل جرگهٔ[2] مخلصان است حق سبحانه و تعالے بر اخلاص و محبت ایشان استقامت ارزانی[3] فرماید۔ زیاده گستاخی نرفت۔

مکتوب ۵۷ پنجاه و هفتم

بشیخ محمد یوسف صدور یافته در نصیحت حق سبحانه و تعالے بر جادهٔ آباء کرام خود استقامت ارزانی فرماید بحرمة سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ وَعَلَیْهِمْ مِنَ الصَّلَوٰاتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُهَا بزرگی در خاندان شما موروثی است بر نهجے زندگانی نمایند که استحقاق این وراثت[4] میسر گردد ظاهر را بظاهر شریعت و باطن را بباطن شریعت که عبارت از حقیقت است متحلی و متزین دارند چه حقیقت[5] و طریقت عبارت از حقیقت شریعت است و طریقت آں حقیقت نه آنکه شریعت امرے دیگر است و طریقت و حقیقت دیگر که آں الحاد[6] و زندقه[7] است زعم فقیر در مادهٔ شما بسیار نیک است بعضے وقائع را برین معنی شاهد دارد و شمه ازیں ماجرا بوالد بزرگوار شما علیه الرحمة اظهار نموده بود بقیه المقصود آنکه شیخ عبد الغنی مردی بصلاح آراسته است و نیک نهاد اگر بخدمت علیه در امرے از امور رجوع نماید التفات خواهند فرمود والسلام والاکرام۔

---

[1] اسم فاعل از استسعاد که بمعنی سعادت خواستن یعنی نیک بختی جستن و یاری خواستن است ۱۲

[2] بالفتح و کاف فارسی مفتوح صف کشیدن و انبوه مردم و نوعے از شکار کردن که چند مردم گرد صید حلقه لبسته گیرند ۱۲

[3] ارزانی در اصل ضد گرانی نرخ اشیاء و قیمت داشتن و افزونی است و مجازاً بمعنی دادن و بخشیدن می آید ۱۲

[4] وراثت بکسر واو میراث یافتن و میراث بردن ۱۲

[5] مربوط است بقول او قدس سره بباطن شریعت که عبارت از حقیقت است ۱۲

[6] قوله الحاد میل کردن و مجادله کردن و شرک نمودن در حرم و از دین حق برگشتن و در حرم قتال کردن و ستم کردن ۱۲ من

[7] زندقه بیدین و ملحد شدن و از راه شرع سر پیچیدن ۱۲ من

مکتوب پنجاہ و ہشتم

بسیادت مآبی سید محمود صدور یافتہ در بیان آنکہ این راہ کہ ما در صدد[1] قطع آنیم ہمگی ہفت گام است و در بیان آنکہ مشائخ نقشبندیہ ابتدائے سیر از عالم امر اختیار کردہ اند بخلاف مشائخ سلاسل دیگر و طریق این بزرگواران طریق اصحاب کرام است وَمَا یُنَاسِبُ ذٰلِکَ۔ التفات نامۂ گرامی ورود یافت از آنجا شوق استماع سخنان این طائفہ علیہ مفہوم گشت لاجرم سخنی چند بہ تحریر آورد اِجَابَۃً لِلْمَسْئُوْلِ وَتَرْغِیْبًا اِلَی الْمَامُوْلِ مخدوما این راہ کہ ما در صدد قطع آنیم ہمگی ہفت گام است بعدد ہفت لطیفہ انسانی دو قدم در عالم خلق اند کہ بقالب و نفس تعلق دارند و پنج قدم در عالم امر اند کہ بقلب و روح و سر و خفی و اخفی مربوط اند و در ہر قدمے ازین اقدام سبعہ دہ ہزار حجب خرق مینمایند[2] نُوْرَانِیَّۃً کَانَتْ تِلْکَ الْحُجُبُ اَوْ ظُلْمَانِیَّۃً اِنَّ لِلّٰہِ سَبْعِیْنَ[3] اَلْفَ حِجَابٍ مِّنْ نُوْرٍ وَّظُلْمَۃٍ و بگام اول کہ در عالم امر میزنند تجلی افعال رو میدہد و بگام دوم تجلی صفات و بہ گام سوم شروعے در تجلیات ذاتیہ می افتد ثُمَّ وَثُمَّ عَلٰی تَفَاوُتِ دَرَجَاتِہَا کَمَا لَا یَخْفٰی عَلٰی اَرْبَابِہَا و بہر خطوہ از خطوات سبع از خود دور می افتد و بحق سبحانہ نزدیک حَتّٰی یَتِمَّ الْقُرْبُ بِتَمَامِ ہٰذِہِ الْاَقْدَامِ

ف۱ صدد بفتحتین و ہر دو دال مہملتین نزدیکی و مقابلہ و برابری چیزے و مجازا بمعنی قصد نمودن و در پے شدن مستعمل ۱۲ غ ف۲ بدانکہ حجاب ہائے ظلمانی حجاب غفلت است کہ ناشی است از کدورات لطائف عشرۂ انسانی و حجب نورانی عظمت و کبریائی اوست تعالی و تقدس ۱۲ حضرت قاضی صاحب پانی پتی قدس سرہ ۱۲ ف۳ قولہ ان للہ سبعین الخ یعنی ہر آئینہ حق سبحانہ و تعالی راہفتاد ہزار پردہ است از نور یعنی روشنی و ظلمت یعنی تاریکی علامہ محمد مراد مکی گفتہ مروی است در مشکوۃ از قول جبرائیل علیہ السلام و ابن حجر گفتہ کہ صحیح است و آورد ابن را سیوطی در حدیث طویل و نسبت نمود بطرف ابن زنجویہ از علی بن یزید ہلالی از قاسم بن عبد الرحمن از ابی امامہ مرفوعا بلفظ یا محمد لقد دنوت من اللہ دنوا ما دنوت مثلہ قط فکان بینی و بینہ سبعون الف حجاب من نور الخ اقول قال فی المشکوۃ و عن زرارۃ ابن ابی اوفی ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال لجبریل ہل رایت ربک فانتفض جبریل وقال یا محمد ان بینی و بینہ سبعین حجابا من نور لو دنوت من بعضہا لاحترقت شیخ عبد الحق محدث دہلوی فرمودہ اند در روایتے سبعین الف حجاب و عن ابن عباس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ خلق اسرافیل منذ یوم خلقہ صافا قدمیہ لایرفع بصرہ بینہ و بین الرب تبارک و تعالی سبعون نورا ما منہا من نور یدنو منہ الا احترق ۱۲ رواہ الترمذی و صححہ باب بدء الخلق من المشکوۃ ۱۲ ف۴ بحدیکہ قرب حق سبحانہ و تعالی بکمال و تمام حاصل آید بتمامیت این گامہائے ہفتگانہ پس اندرین زمان آں راہ رواں مشرف گردند بفنا و بقا و بدرجہ ولایت خاصہ رسانیدہ شوند بدانکہ شرفوا و بلغوا از تشریف و تبلیغ است یا از شرافت و بلاغ یعنی مجرد ۱۲ المعہ ف۵ بدانکہ چوں لطائف عشرہ را بسبع لطائف راجع کنند پنجگانہ عالم امر و قالب و نفس پس دہ ہزار حجاب حصہ ہر لطیفہ است از لطائف سبعہ ۱۲ ف قولہ ہفت لطیفہ انسانی ای قلب و روح و سر و خفی و اخفی و قالب و نفس ۱۲

فَحِیْنَئِذٍ شُرِّفُوْا بِالْفَنَاءِ وَالْبَقَاءِ وَبَلَغُوْا اِلٰی دَرَجَۃِ الْوَلَایَۃِ الْخَاصَّۃِ مشائخ طریقہ علیہ نقشبندیہ قَدَّسَ اللّٰہُ تَعَالٰی اَسْرَارَہُمْ ابتداء این سیر از عالم امر اختیار کردہ اند و عالم خلق را نیز در ضمن این سیر قطع مینمایند بخلاف مشائخ سلاسل دیگر قَدَّسَ اللّٰہُ تَعَالٰی اَسْرَارَہُمْ لہذا طریق نقشبندیہ اقرب طرق آمد لاجرم نہایت دیگران در بدایت ایشان مندرج گشت۔ مصرعہ قیاس کن ز گلستان من بہار مرا ٭ طریق این بزرگواران بعینہ طریق اصحاب کرام است رِضْوَانُ اللّٰہِ تَعَالٰی عَلَیْہِمْ اَجْمَعِیْنَ چہ این بزرگواران را در اول صحبت خیر البشر علیہ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوٰاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ بطریق اندراج نہایت در بدایت آں میسر می شد کہ کمل اولیاء امت را در نہایت کم است کہ دست دہد لہذا وحشی[1] قاتل حضرت حمزہ علیہ الرحمۃ کہ یک بار در صحبت خیر البشر رسیدہ بود از اویس قرنی کہ خیر التابعین[2] است افضل آمد سُئِلَ عَبْدُ اللّٰہِ ابْنُ الْمُبَارَکِ[3] رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُ اَیُّہُمَا اَفْضَلُ مُعَاوِیَۃُ اَمْ عُمَرُ ابْنُ عَبْدِ الْعَزِیْزِ[4] فَقَالَ الْغُبَارُ الَّذِیْ دَخَلَ اَنْفَ فَرَسِ مُعَاوِیَۃَ مَعَ رَسُوْلِ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّمَ خَیْرٌ مِّنْ عُمَرَ ابْنِ عَبْدِ الْعَزِیْزِ کَذَا مَرَّۃً پس باید اندیشید گروہے کہ در بدایت ایشان نہایت دیگران مندرج گردد نہایت ایشان چہ خواہد بود و در درک دیگران چہ طور خواہد گنجید وَمَا یَعْلَمُ جُنُوْدَ رَبِّکَ اِلَّا ہُوَ[5] قاصرے گر کند این طائفہ را طعن قصور ٭ حاش للہ کہ برارم بزبان این گلہ را ٭ ہمہ شیران جہان بستۂ این سلسلہ اند ٭ روبہ از حیلہ چساں بگسلد این سلسلہ را ٭ رَزَقَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمْ مَحَبَّۃَ ہٰذِہِ الطَّائِفَۃِ الْعَزِیْزِ وُجُوْدُہَا کاغذ ہر چند مختصر افتادہ است اما معارف بلند و حقائق ارجمند دراں اندراج یافتہ اند عزیزے خواہند داشت والسلام ٭

ف۱ وحشی ابن حرب مولا جبیر بن مطعم در حالت کفر بغزوۂ احد شہید کرد حضرت حمزہ را رضی اللہ تعالی عنہ پس اسلام آورد و در عہد صدیق اکبر رضی اللہ عنہ مسیلمہ کذاب را واصل جہنم گردانید ۱۲ ف۲ عن عمر ابن الخطاب رضی اللہ تعالی عنہما قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول ان خیر التابعین رجل یقال لہ اویس ولہ والدۃ وکان بہ بیاض فمروہ فلیستغفر لکم رواہ مسلم۔ یعنی مرویست از حضرت فاروق رضی اللہ تعالی عنہ گفت شنیدم رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم را میفرمود ہر آئینہ بہترین تابعین مردے است او را اویس گویند و او را والدہ و بود بوے بیاض یعنی داغ سپید پس التماس کنید باو کہ آمرزش خواہد برائے شما ۱۲ مشکوۃ ف۳ از عبد اللہ بن مبارک کہ یکے از اعلام دین و فقہاء امت و علماء آں و مجمع خیرات بودہ اند پرسیدند کدام ازین دو افضل است معاویہ یا عمر بن عبد العزیز پس فرمود غبار یکہ داخل شد در بینی اسپ معاویہ رض ہمراہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بہتر است بمراتب از عمر بن عبد العزیز ۱۲ ف۴ عمر بن عبد العزیز بن مروان بن حکم بن ابو العاص اموی امیر المومنین قطب زمانہ بودند فضائل شان در کتب تاریخ مسطور است ۱۲ ف۵ واقع است در سورہ مدثر و پارہ تبارک یعنی و نمیداند لشکرہائے پروردگار ترا مگر او تبارک و تعالی ۱۲

مکتوب پنجاہ و نہم ۵۹

نیز بہ سید محمود صدور یافتہ در بیانِ آنکہ آدمی را از سہ چیز چارہ نیست تا نجات ابدی میسر گردد ودر بیانِ آنکہ نجات بے اتباع اہل سنت وجماعت متصور نیست ودر بیانِ آنکہ علم وعمل مستفاد از شریعت اند واخلاص منوط بسلوک طریق صوفیہ است ودر بیانِ آنکہ اخلاص عمل مراد اولیا را در جمیع افعال واعمال وحرکات وسکنات است حضرت حق سبحانہ وتعالے بر جادۂ شریعت مصطفویہ علیٰ صاحبہا الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ استقامت کرامت فرمودہ بکلیت گرفتار جناب قدس خود گرداناد مفاوضۂ شریفہ ومراسلہ لطیفہ ورود یافت موجب فرحت گشت و مقدمات محبت فقراء واخلاص بہ ایں طائفہ علیا بوضوح انجامید اللّٰہم زد طلب فواید رفتہ بود. مخدوما آدمی را از سہ چیز چارہ نیست تا نجات ابدی میسر گردد علم وعمل واخلاص. علم دو قسم است علمی است کہ مقصود ازاں عمل است کہ علم فقہ متکفل آنست وعلمے است کہ مقصود ازاں مجرد اعتقاد ویقین قلبی ست کہ در علم کلام بہ تفصیل ذکر یافتہ است بمقتضائے آرائے صائبۂ اہلسنت وجماعت کہ فرقہ ناجیہ اند ونجات بے اتباع ایں بزرگواراں متصور نیست واگر سر مو مخالفت است خطر در خطر است ایں سخن بکشف صحیح والہام صریح نیز بہ یقین پیوستہ است احتمال تخلف ندارد۔ (ترجمہ از مصح)

فَطُوْبیٰ لِمَنْ وُفِّقَ لِمُتَابَعَتِہِمْ وَشُرِّفَ بِتَقْلِیْدِہِمْ وَوَیْلٌ لِمَنْ خَالَفَہُمْ وَاعْتَزَلَ عَنْہُمْ وَرَفَضَ عَنْ اُصُوْلِہِمْ وَخَرَجَ عَنْ زُمْرَتِہِمْ فَضَلُّوْا وَاَضَلُّوْا فَاَنْکَرُوا الرُّؤْیَۃَ وَالشَّفَاعَۃَ وَخَفِیَ عَلَیْہِمْ فَضِیْلَۃُ الصُّحْبَۃِ وَفَضْلُ الصَّحَابَۃِ وَحُرِمُوْا عَنْ

پس خوشحالی است مر کسے را کہ بمتابعت اہلسنت موفق گردید وبتقلید شان مشرف گشت ووائے بر آنکہ خلاف آنان ورزید وانحراف ویکسوئی ازیشان گزید وقوانین آنہارا گذاشت واز گروہ شان بر آمد پس اینچنین کسان ہم خود گمراہ شدند وہم دیگراں را گمراہ کردند پس انکار کردند از رویت حق وشفاعت پیغمبر ومخفی ماند

ے قولہ خطر الفتحتین بمعنے آفت ودشواری واندیشہ وضرر وبمعنی قدر وجاہ وعظمت وبزرگی ۱۲

مَحَبَّۃِ اَہْلِ بَیْتِ الرَّسُوْلِ وَمَوَدَّۃِ اَوْلَادِ الْبَتُوْلِ فَمُنِعُوْا عَنْ خَیْرٍ کَثِیْرٍ نَالَہَا اَہْلُ السُّنَّۃِ وَاتَّفَقَتِ الصَّحَابَۃُ عَلٰی اَنَّ اَفْضَلَہُمْ اَبُوْبَکْرِ نِ الصِّدِّیْقُ... قَالَ الشَّافِعِیُّ وَہُوَ اَعْلَمُ بِاَحْوَالِ الصَّحَابَۃِ اِضْطَرَّ النَّاسُ بَعْدَ رَسُوْلِ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّمَ فَلَمْ یَجِدُوْا تَحْتَ اَدِیْمِ السَّمَآءِ خَیْرًا مِّنْ اَبِیْ بَکْرٍ فَوَلَّوْہُ رِقَابَہُمْ۔ وَہٰذَا التَّصْرِیْحُ مِنْہُ بِاَنَّ الصَّحَابَۃَ مُتَّفِقُوْنَ عَلٰی اَفْضَلِیَّۃِ الصِّدِّیْقِ فَیَکُوْنُ اِجْمَاعًا فِی الصَّدْرِ الْاَوَّلِ عَلٰی اَفْضَلِیَّتِہٖ فَیَکُوْنُ قَطْعِیًّا لَا یَسُوْغُ اِنْکَارُہٗ وَ

بر ایشان فضیلت صحبت پیغمبر وفضیلت اصحاب آں سرور و بے بہرہ ماندند از دوستی اہلبیت رسول ودوادِ اولاد زہراء بتول. پس باز داشتہ شدند از خیر کثیر کہ بدست آوردند او را اہل سنت واجماع آوردند صحابہ بر اں کہ بزرگترین ایشاں ابوبکر صدیق است شافعیؒ کہ داناترین مردم است باحوال اصحاب گفتہ بیچارہ شدند مردم بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پس نیافتند زیر سقف آسمان شخصے را بہتر ومہتر از ابوبکرؓ لاجرم والی گردانیدند او را بر گردنہائے خویش و ایں قول نص است از شافعی بر اینکہ صحابہ متفق اند بر افضلیت صدیق پس اجماع متحقق شد در قرن اول بر افضلیت اوؓ پس قطعی خواہد بود کہ انکار آں روانہ بود۔

اَہْلُ بَیْتِ الرَّسُوْلِ مَثَلُہٗ کَمَثَلِ سَفِیْنَۃِ نُوْحٍ مَنْ رَکِبَہَا نَجَا وَمَنْ تَخَلَّفَ عَنْہَا ہَلَکَ

واہل بیت پیغمبرؐ حال شان در رنگ حال کشتی نوحؑ است کسیکہ سوار شد بر آں مخلصی یافت وکسے کہ وا ماند از آں بہلاکت رسید۔

قَالَ بَعْضُ الْعَارِفِیْنَ۔ اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ وَاَصْحَابِہٖ وَسَلَّمَ جَعَلَ اَصْحَابَہٗ کَالنُّجُوْمِ وَبِالنَّجْمِ ہُمْ یَہْتَدُوْنَ وَشَبَّہَ اَہْلَ بَیْتِہٖ بِسَفِیْنَۃِ نُوْحٍ۔ اِشَارَۃً اِلٰی اَنَّ رَاکِبَ السَّفِیْنَۃِ لَابُدَّ لَہٗ مِنْ رِعَایَۃِ النُّجُوْمِ لِیَامَنَ

بعضے از اکابر فرمودہ اند بدرستیکہ گردانید رسول خدا صلے اللہ تعالے علیہ وعلی آلہ واصحابہ وسلم اصحاب خود را بمثابہ ستارہا۔ وبستارہا مردم راہ یابند و تشبیہ داد اہل بیت خود را بکشتی نوح علیہ الصلوٰۃ والسلام از جہت اشارت بدیں کہ سوار کشتی را چارہ نیست از رعایت ستارہا تا

ے از اہل حقائق ومعارف ۱۲

مِنَ الْهَلَاكِ وَبِدُوْنِ رِعَايَةِ النُّجُوْمِ
النَّجَاتُ مُمْتَنِعَةٌ قَطْعًا۔
وَمِمَّا يَنْبَغِيْ اَنْ يُعْلَمَ اَنَّ الْاِنْكَارَ عَنْ بَعْضٍ
اِنْكَارٌ عَنْ جَمِيْعِهِمْ فَاِنَّهُمْ فِيْ فَضِيْلَةِ
صُحْبَةِ خَيْرِ الْبَشَرِ مُشْتَرِكُوْنَ وَفَضِيْلَةُ
الصُّحْبَةِ فَوْقَ جَمِيْعِ الْفَضَائِلِ وَالْكَمَالَاتِ
وَلِهٰذَا لَمْ يَبْلُغْ وَيْسُ نِ الْقَرَنِيّ الَّذِيْ
هُوَ خَيْرُ التَّابِعِيْنَ مَرْتَبَةَ اَدْنٰى مَنْ
صَحِبَهٗ عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ فَلَا تَعْدِلُ
بِفَضِيْلَةِ الصُّحْبَةِ شَيْئًا كَائِنًا مَنْ كَانَ
فَاِنَّ اِيْمَانَهُمْ بِبَرَكَةِ الصُّحْبَةِ وَنُزُوْلِ
الْوَحْيِ يَصِيْرُ شُهُوْدِيًّا وَلَمْ يَتَّفِقْ
لِاَحَدٍ بَعْدَ الصَّحَابَةِ هٰذِهِ الرُّتْبَةُ
مِنَ الْاِيْمَانِ وَالْاَعْمَالُ مُتَفَرِّعَةٌ عَلَى
الْاِيْمَانِ كَمَالُهَا عَلٰى حَسْبِ كَمَالِ
الْاِيْمَانِ۔ وَمَا جَرٰى بَيْنَهُمْ مِنَ الْمُنَازَعَاتِ
وَالْمُحَارَبَاتِ مَحْمُوْلٌ عَلٰى مَحَامِلَ صَالِحَةٍ
وَحِكَمٍ بَالِغَةٍ مَا كَانَتْ عَنْ هَوًى وَجَهْلٍ
وَلٰكِنْ عَنِ اجْتِهَادٍ وَّعِلْمٍ وَاِنْ اَخْطَأَ
بَعْضُهُمْ فِي الْاِجْتِهَادِ فَلِلْمُخْطِيْ دَرَجَةٌ
اَيْضًا عِنْدَ اللّٰهِ سُبْحَانَهٗ هٰذَا هُوَ
الطَّرِيْقُ الْوَسْطُ بَيْنَ الْاِفْرَاطِ وَالتَّفْرِيْطِ
الَّذِي اخْتَارَهٗ اَهْلُ السُّنَّةِ وَهُوَ

از بیم ہلاک مامون بود و مصون و بدون رعایت ستارہا مخلصی از ہلاک بوجہے متصور نیست و می باید دانست کہ بدرستی انکار از بعض صحابہ انکار است از ہمگنان زیرا کہ ہمہ شان در فضیلت صحبت خیر البشر مشترکند و فضیلت صحبت بالاتر است از جمیع فضائل و کمالات و از ینجا است کہ اویس قرنی کہ برگزیدہ تابعین است بمرتبۂ ادنائے صحابی آں سرور علیہ الصلوٰۃ والسلام نرسیدہ پس بفضیلت صحبت چیزے را برابر نباید ساخت ہر چہ باشد زیرا کہ ایمان ایشان ببرکت صحبت نبی علیہ الصلوٰۃ والسلام و مشاہدۂ (اصحاب کرام ۱۲) نزول وحی شہودی شدہ بود و باینچنین مرتبۂ ایمان بعد اصحاب کرام ہیچ کس مشرف نہ گشتہ و اما اعمال پس متفرع اند بر (یعنی ثمرات و نتائج ایمان اند) ایمان کمال اینہا باندازۂ کمال ایمان است و آنچہ از منازعات (چنانچہ جمل و صفین ۱۲) و محاربات میان ایشان (جواب سوال مقدر است و تقریر ہر دو ظاہر است برماہر ۱۲) بوقوع در آمدہ محمول است بر معانی صحیحہ و حکم بلیغہ از ہوائے نفسانی و جہالت و نادانی صادر نبودہ اند بلکہ از علم و اجتہاد و اگر بعضے شان (بودہ اند ۱۲) در اجتہاد براہ خطا رفتہ پس مخطی را نیز یک درجہ ثواب ثابت است نزد حق سبحانہ و تعالےٰ این است راہ راست میان افراط و تفریط (کمی کردن و تقصیر / بالکسر از حد گذشتن ۱۲) کہ اختیار نمودہ اند و یرا اہل سنت و ہمین است

الطَّرِيْقُ الْاَسْلَمُ وَالسَّبِيْلُ الْاَحْكَمُ۔ طریق اسلم و سبیل محکم۔

بالجملہ علم و عمل مستفاد از شرع است و تحصیل اخلاص کہ ہم چوں روح است مر علم و عمل را وابستہ بسلوک طریق صوفیہ است تا سیر الی اللہ[1] قطع نماید و بسیر فی اللہ متحقق نشود از حقیقت اخلاص دور است و از کمالات مخلصاں مہجور آرے عامۂ مومناں را نیز بتعمل و تکلف در بعضے از اعمال اخلاص و لو فی الجملہ[2] متحقق میشود اما اخلاصے کہ ما در صدد بیان آنیم اخلاص در جمیع اقوال و افعال و حرکات و سکنات است بے تعمل و تکلف و این اخلاص منوط بانتفاء آلہہ آفاقی و انفسی (معبودات بیرونی و اندرونی) است کہ بفنا و بقا مربوط است و وصول است بمرتبۂ ولایت خاصہ اخلاصے کہ بہ تحمل[3] و تکلف محتاج است دوام نمے پذیرد و بے تکلف بودن در حصول دوام درکار است کہ در مرتبۂ حق الیقین است پس اولیاء اللہ ہر چہ میکنند برائے حق میکنند جل و علا نہ برائے نفس خود چہ نفس ایشاں فدائے حق شدہ است در حصول اخلاص ایشاں را تصحیح نیت درکار نیست نیت ایشاں بفنا فی اللہ و بقا باللہ تصحیح یافتہ است مثلاً شخصے کہ گرفتار نفس خود است ہر چہ میکند برائے نفس خود میکند نیت کند یا نہ کند و چوں این گرفتارے نفس زائل شود و گرفتاری حق جل و علا بجائے آن نشیند ناچار ہر چہ کند برائے حق کند نیت دست دہد یا نہ نیت در محل درکار است در متعین احتیاج بہ تعیین نیست ذٰلِكَ[4] فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيْهِ مَنْ يَّشَاۤءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ صاحب دوام اخلاص مخلَص است بفتح لام و آنکہ دوام ندارد و کسب اخلاص می نماید مخلِص است بکسر لام شَتَّانَ مَا بَيْنَهُمَا[5] و نفعے کہ از طریق صوفیہ بعلم و عمل میرسد آنست کہ علوم کلامیہ استدلالیہ کشفی میگردند و تیسر (آسانی ۱۲) تمام در ادائے اعمال پیدا می شود و کسلے (کاہلی ۱۲) کہ از جانب نفس و شیطان بود زائل میگردد۔ ع این کار دولت است کنوں تا کرا رسد ✦ وَ السَّلَامُ اَوَّلًا وَّاٰخِرًا ✦

[1] معنی سیر فی اللہ و سیر الی اللہ در مکتوب صد و چہل و چہارم از جلد اول در آید ۱۲ [2] اگر چہ اقل قلیل بود ۱۲ [3] قولہ تحمل بتشدید حاء مہملہ مضمومہ مکر و حیلہ نمودن قولہ تکلف بر خود رنج نہادن و از خود چیزے نمودن کہ در و نباشد ۱۲ [4] اشارت است بکریمہ کہ در سورہ جمعہ واقع شدہ است یعنی این است فضل خدا میدہدش ہر کہ بخواہد و خدا خداوند فضل بزرگ است ۱۲ [5] یعنی بعد لیست دراز فرقے است بسیار میاں این دو یعنی صاحب دوام و کسیکہ دوام ندارد ۱۲

مکتوب شصتم

بنیز بسیادت پناہی سید محمود صدور یافتہ دربیان نفی خواطر و دفع وساوس بالکلیه وَمَا یُنَاسِبُ ذٰلِکَ حق سبحانه و تعالے بدوام گرفتاری بجناب قدس خود مشرف گرداند که حقیقت رستگاری دریں گرفتاری است منع خواطر و دفع وساوس در طریقه حضرات خواجگان قَدَّسَ اللّٰهُ تَعَالٰی اَسْرَارَهُمْ بروجه اتم حاصل است حتی که بعضے از مشائخ این خانوادهٔ بزرگ چله خواطر کشیده اند و در تمام آن اربعین باطن خود را از ورود خاطر باز داشته اند حضرت خواجه احرار قَدَّسَ اللّٰهُ تَعَالٰی سِرَّهٗ دریں مقام فرموده اند که مراد از دفع خواطر خواطرے است که مانع دوام توجه مطلوب بُود نه دفع خواطر مطلقاً و درویشے از مخلصان این سلسله علیه بحکم وَاَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ از حال خود چنیں خبر میدہد که خواطر از قلب بحدّے منتفی میگردد که اگر فرضاً عمر حضرت نوح عَلٰی نَبِیِّنَا وَعَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ بصاحب آں قلب بدہند ہرگز خاطرے بر قلب عبور نه کند نه آنکه او دریں دفع متکلف باشد چه ہرچه بتکلف است موقت است دوام نمی پذیرد بلکه در اتیان خاطر اگر سالہا تکلف نماید ہم میسر نشود و تعیین اربعین از تعمل و تکلف خبر میدہد و تعمل در مرتبهٔ طریقت است حقیقت آن است که از تعمل و تکلف وا رہاند یادکرد در طریقت است و یادداشت در حقیقت پس محقق شد که بر تقدیر منع خواطر بتکلف که موقت بتوقیت است از عشره

ا؎ یعنی حضرت ولایت منزلت ہدایت منقبت قطب الکبراء و غوث العظماء خواجه ناصر الحق والحقیقت والدنیا والدین خواجه عبید الله رضی الله تعالے عنه و ارضاه ولادت حضرت ایشاں درماه رمضان سنه ست و ثمانمائه بود و وفات حضرت ایشاں در شب شنبه بیست و نهم سلخ ربیع الاول من سنه خمس و تسعین و ثمانمائه. و مقاماته مشهورة و مناقبه مسطورة و محامده شائعة و معارفه ذائعة ۱۲ من الرشحات لملا کاشفی ۱۲
۲؎ یعنی خود به نفس نفیس حضرت مجدد علیه الف الف رحمة قدس سره الاقدس ۱۲ ۳؎ یعنی و بہر حال از نعمت پروردگار خود پس سخن گو و خبر ده واقع است در پاره عم و سوره ضحی ۱۲ ۴؎ ترقی است بر قول او قدس سره نه آنکه او دریں دفع متکلف باشد ۱۲ ۵؎ بدانکه یادکرد عبارت از ذکر لسانی و قلبی است یعنی دور کردن غفلت را بذکر حق تعالے ۱۲ ۶؎ و یادداشت عبارت از متوجه بودن بحق تعالی است بہر دم و بہر حال بر سبیل ذوق و بعضی گفته اند که حضور بے غیبت است و نزد اہل تحقیق استیلاء شہود حق بر دل بتوسط حب ذاتی کنایت از حصول یادداشت است و این را مشاہده گویند و حق اینست که مقام مذکور که توجه تمام بحق است بدون فنا اتمام و بقا کامل حاصل نمیشود ۱۲ ضیاء القلوب از مولٰنا و مقتدانا و مرشدنا و ہادینا حضرت حاجی امداد الله المہاجر قدس سره العزیز و رحمه الله تعالی برحمة الخاصة ۱۲ (باقی بر صفحه ۴۳)

و اربعین دوام توجه بمطلوب محال است چه تکلف در مرتبهٔ طریقت است و در طریقت دوام متصور نیست این که دوام در حقیقت است بواسطهٔ آنست که تکلف را دران موطن مجال نیست پس ورود خاطر در مرتبهٔ تکلف البته مانع دوام توجه است و دوام نگرانی که قلوب مبتدیان این سلسلهٔ علیه را دست می دہد امرے دیگر است و دوام توجه که ما در صدد بیان آنیم عبارت از یادداشت است که نہایت مرتبه کمال است حضرت خواجه عبد الخالق غجدوانی فرموده اند قدس الله تعالی سره که ورائے یادداشت پنداشت است یعنی مرتبهٔ دیگر نیست مقصود از اظہار این قسم احوال ترغیب طالبان این طریقه علیه است ہرچند که منکراں را غیر از انکار نخواہد افزود یُضِلُّ بِهٖ كَثِیْرًا وَّیَهْدِیْ بِهٖ كَثِیْرًا مثنوی
ہرکس افسانه بخواند افسانه است ✤ وانکه دیدش نقد خود مردانه است
آب نیل است و بقبطی خون نمود ✤ قوم موسٰی را نه خون بود آب بود ✤ والسلام والاکرام ✤

مکتوب شصت و یکم

بنیز بسیادت مآبی سید محمود صدور یافته در ترغیب بر صحبت شیخ کامل مکمل و اجتناب از صحبت ناقص وَمَا یُنَاسِبُ ذٰلِکَ حق سبحانه و تعالے ازدیادے در طلب خود کرامت فرموده از ہرچه منافی وصول بمطلب است اجتناب تمام میسر گرداناد بِحُرْمَةِ سَیِّدِ الْبَشَرِ الْمُجَرَّدِ عَنْ زَیْغِ الْبَصَرِ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ النقات نامهٔ گرامی مشرف ساخت چوں منبئ از طلب و شوق و مشعر از درد و تعطش بود در نظر بسیار زیبا در آمد چه طلب مبشر

(بقیه حاشیه صفحه ۴۲) ۵؎ بدانکه سالک تا زمانیکه در طریقت و تصنع است و بحقیقت و ملکه حضور نه پیوسته در مقام یادکرد است بیت
دائم ہمه جا با ہمه کس در ہمه کار ✤ میدار نہفته چشم دل جانب یار ✤ و چوں حضور دوام پذیرد از تکلف یادکرد وا رہد و ملکه گردد که بنفی منتفی نشود یادداشت بود بیت دارم ہمه جا با ہمه کس در ہمه حال ✤ در دل ز تو آرزو در دیده خیال ✤ از مکتوبات حضرت خواجه محمد معصوم قدس سره ۱۲
ے؎ باز داشتن باطن خود را از ورود خطرہا و وسوسہا ۱۲ (حاشیه صفحه ہذا) ا؎ شمهٔ از حال ایشاں بحاشیه مکتوب شستم نوشته شد از انجا مے باید دید ۱۲ ۲؎ قوله پنداشت است یعنی گمان و وہم و خیال محض است و لہذا فرموده یعنی مرتبهٔ دیگر نیست ۱۲ ۳؎ یعنی گمراه مے کند بسبب وے بسیارے را و ہدایت میکند بسبب وے بسیارے را واقع است در پاره الم و سوره بقره ۱۲ اللّهم اغفر لکاتبه و لمن سعی فیه. ۴؎ بمعنی سرگذشت و ماجرا و بمعنی حکایت بے اصل مجاز است و اینجا ہمیں مراد است ۱۲ ۵؎ یعنی ہرکس که این را افسانه و بے اصل قرار دہد او خود بے اصل و غیر مستند است ۱۲ ۶؎ اسم فاعل از انباء بمعنی خبر دادن ۱۲

حصول مطلوب است و درد مقدمۂ وصول بمقصود عزیزے میفرماید اگر نخواستی دادند دادے
خواست حصول دولت طلب را نعمت عظمی دانستہ از ہرچہ مخالف اوست احتراز باید نمود
مبادا فتورے دروے راہ یابد و برودتے درآن حرارت تاثیر نماید و معظم ترین اسباب
محافظت آن قیام بشکر است بحصول آن دولت لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَاَزِيْدَنَّكُمْ و دوام التجا و تضرع
است بجناب قدس خداوندی جل سلطانہ تا وجہ طلب او را از کعبہ جمال لایزال خود مصروف
نگرداند اگر حقیقت التجا و تضرع میسر نشود صورت تضرع و نیازمندی را از دست نمی باید داد
وَاِنْ لَّمْ تَبْكُوْا فَتَبَاكَوْا بیان این معنی است این محافظت تا زمان وصول بشیخ کامل مکمل است
بعد از آں تفویض مرادات خود است بآن بزرگ و در رنگ میت شدن است در دست غسال
فنائے اول فنائے فی الشیخ است و آن فنا ثانیا وسیلۂ فنا فی اللہ می گردد ز آں روئے
کہ چشم تست احول معبود تو پیر تست اول زیرا کہ طریق افادہ و استفادہ مبنی بر مناسبت
طرفین است ابتداء طالب را بواسطۂ کمال دناءت و خساست مناسبتے بجناب اقدس عز
سلطانہ نیست برزخے ذی جہتین درکار است و آن شیخ کامل و مکمل است و قوی ترین اسباب
فتور در طلب انابت است بشیخ ناقص کہ بسلوک و جذبہ کار را تمام ناکردہ بمسند شیخی خود را کشیدہ
است طالب را صحبت او سم قاتل است و انابت او مرض مہلک استعداد بلند طالب را

ه ۱ یعنی حق سبحانہ و تعالیٰ اگر ارادہ دادن و عطا فرمودن نداشتے این خواست و طلب و درد و شوق نداد ے پس این طلب و درد دلیل
است بریں کہ او تعالے ارادہ دادن دارد ۱۲ ه ۲ اشارت است بآیتے کہ در پارہ سیزدہم و سورۂ ابراہیم واقع است یعنی البتہ اگر
شکر کنید ہر آئینہ زیادہ دہم شمارا ۱۲ ه ۳ یعنی قیام بشکر و دوام التجا و تضرع لابد است تا کہ حق تعالے و تقدس چہرۂ شوق و طلب و درد
او را از کعبہ جلال لایزال خود معروف نگرداند ۱۲ ه ۴ این قول اشارت است بحدیثے کہ روایت کرد او را در شرح السنۃ از حضرت انس
از نبی صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم کہ فرمود اے مردمان گریہ کنید پس اگر استطاعت ندارید پس تکلف کنید و تعمل نمائید در گریہ چہ ہر آئینہ اہل نار بگریند
در نار بحدیکہ دموع شان در وجوہ شان رواں شوند گویا کہ نہرہا اند پس منقطع شود اشکہا و رواں گردد خونہا پس زخمی شوند چشمہائے ایشاں پس اگر
کشتیہا دراں رواں کنند البتہ رواں شوند ۱۲ مشکوۃ ه ۵ مثنوی سایۂ یزداں بود بندہ خدا + مردۂ این عالم و زندہ خدا + دامن اوگیر زوتر
بے گماں + تا رہی از دامن آخر زماں + ۱۲ ه ۶ یعنی ذریعہ و وسیلہ صاحب دو جہت جہتی بحق و جہتے بخلق۔ بیانش آن است کہ مرید
بے چارہ چونکہ گرفتار عالم سفلی است بعالم علوی مناسبت ندارد تا اخذ فیوض و برکات از آنحضرت بے توسط نماید متوسطے باید ذوجہتین
کہ از عالم علوی حظے فرا گرفتہ بعالم سفلی برائے دعوت و ارشاد خلق رو آوردہ باشد و از راہ مناسبت اولی از عالم غیب اخذ فیوض نمودہ از راہ
مناسبت ثانیہ کہ بعالم سفلی دارد آں فیوض را بمستعدان آں رساند پس طالب ہر چند وجوہ مناسبت بشیخ بیشتر داشتہ باشد اخذ فیوض از
باطن او زیادہ تر نماید ۱۲

این چنین صحبت بہ پستی می آرد و از ذروہ بہ حضیض مے اندازد مثلا مریضے کہ از طبیب ناقص دارو
خوردہ در ازدیاد مرض خود مے کوشد و قابلیت ازالۂ مرض خود ضائع می سازد و ہر چند آن دارو در
ابتدا نحوے از تخفیف بخشد اما فی الحقیقت نفس مضرت است این مریض اگر فرضا بہ طبیب
حاذق برسد آن طبیب اول فکر ازالۂ تاثیر آن دارو می نماید و بمسہلات معالجہ میفرماید بعد از زوال
آن تاثیر فکر ازالہ مرض میکند مدار طریق این بزرگواران قدس اللہ تعالے اسرارہم بر صحبت است و
بگفت و شنود کارے نمی کشاید بلکہ سستی در طلب پیدا می آرد احتمال دارد کہ بعد از چندگاہ بجانب
دہلی و آگرہ سیرے واقع شود اگر جریدہ خود را رسانند و مشافہۃً چیزے اخذ نمودہ بسرعت باز گردند
گنجائش دارد زیادہ بریں تصدیع است بقیۃ الاجوبۃ المسئول عنہا آنکہ جناب مشیخت پناہی
معارف دستگاہی میاں شیخ تاج دراں صوبہ مغتنم اند و بزرگ اما استعداد شما را بطریق ایشاں
مناسبت کم است بے رابطۂ مناسبت حصول مطلوب متعسر است والا ہم عندکم اگر گاہ گاہ
چیزے از احوال خود می نوشتہ باشند تا بآن تقریب ازین جانب ہم چیزے نوشتہ شود مناسب است
چہ سلسلۂ اخلاص ازین راہ ہموارہ در حرکت می باشد والسلام +

مکتوب شصت و دوم ۶۲

بجناب میرزا حسام الدین احمد صدور یافتہ در بیان آنکہ جذبہ کہ پیش از سلوک است از مقاصد
نیست بلکہ وسیلہ ایست از برائے قطع منازل سلوک بسہولت و جذبہ کہ بعد از سلوک است از
مقاصد است وَمَا يُنَاسِبُ ذٰلِكَ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلٰى عِبَادِهِ الَّذِيْنَ اصْطَفٰى طریق
وصول را دو جزو است جذبہ و سلوک و بعبارت دیگر تصفیہ و تزکیہ جذبہ کہ مقدم بر سلوک است از
مقاصد نیست و تصفیہ کہ پیش از تزکیہ است از مطالب نہ جذبہ کہ بعد از تمامی سلوک است و تصفیہ

ه ۱ مثنوی + فقر خواہی آں بصحبت قائم است + نے زبانت کار می آید نہ دست + دانش انوار است در جان رجال +
نے ز راہ دفتر و نے قیل و قال + ۱۲ ه ۲ جمیع ستائش مرحق را است سبحانہ و سلام بر بندگان او کہ برگزید ایشاں را حق
تعالے ۱۲ المصحح رحمہ اللہ تعالے ۱۲

که بعد از حصول تزکیه است که در سیر فی الله است از مقاصد مطلوبه است جذبه و تصفیه سابقه از برائے تسهیل مسالک سلوک است بے سلوک کار نمی کشاید و بے قطع منازل جمال مطلوب نه می نماید جذبهٔ اولیٰ کالصورت است مر جذبهٔ اخری را فی الحقیقت با یک دیگر مناسبت ندارند۔ پس مراد از اندراجِ نهایت در بدایت که در عبارتِ مشائخ این سلسله علیه واقع است اندراج صورتِ نهایت است در بدایت والّا حقیقت نهایت در بدایت نمی گنجد و نهایت با بدایت نسبت ندارد تحقیق این مبحث در رساله که در تحقیق حقیقتِ جذبه و سلوک و امثال آنها تحریر یافته بتفاصیل ذکر یافته است الغرض عبور از صورت بحقیقت ضروری است و اکتفا از حقیقت بصورت از دوا نسبت حَقَّقَنَا اللهُ سُبْحَانَهٗ بِالْحَقِیْقَةِ الْحَقَّةِ وَجَنَّبَنَا عَنِ الصُّوْرَةِ الْبَاطِلَةِ بِحُرْمَةِ النَّبِیِّ الْمُخْتَارِ وَاٰلِهِ الْاَبْرَارِ عَلَیْهِ وَعَلَیْهِمْ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَکْمَلُهَا وَمِنَ التَّحِیَّاتِ اَفْضَلُهَا۔

مکتوب شصت و سوم ۶۳

بسیادت پناهی و نقابت دستگاهی شیخ فرید صدور یافت در بیان آنکه انبیا صَلَوَاتُ اللهِ تَعَالٰی وَتَسْلِیْمَاتُهٗ عَلَیْهِمْ در اصول دین متفق اند و اختلاف این بزرگواران در فروع دین است و در بیان بعضے از کلمات متفقهٔ ایشان ثَبَّتَنَا اللهُ سُبْحَانَهٗ وَاِیَّاکُمْ عَلٰی جَادَّةِ اٰبَائِکُمُ الْکِرَامِ عَلٰی اَفْضَلِهِمْ اَصَالَةً وَعَلٰی بَوَاقِیْهِمْ مُتَابَعَةً الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ انبیاء صَلَوَاتُ اللهِ تَعَالٰی وَتَسْلِیْمَاتُهٗ وَتَحِیَّاتُهٗ وَبَرَکَاتُهٗ عَلٰی اَجْمَعِهِمْ عُمُوْمًا وَعَلٰی اَفْضَلِهِمْ خُصُوْصًا رحمتها اند که بتوسط این بزرگواران عالمے بنجات ابدی مستسعد گشته است و از گرفتاری سرمدی خلاصی

۱؎ بدانکه معنی سیر فی الله و سیر الی الله و سیر عن الله بالله و سیر فی الاشیاء را حضرت امام قدس سره در مکتوب صد و چهل و چهارم از جلد اول که بنام حافظ محمود لاهوری است بتفصیل بیان فرموده اند آنجا باید دید ۱۲ ۲؎ یعنی مکتوب دو صد و هشتاد و هفتم از جلد اول که بنام حقائق آگاه برادر حقیقی حضرت ایشان میان غلام محمد صدور یافته و نیز مکتوب چهل و دوم از جلد ثانی که بخواجه جمال الدین حسین صدور یافته ۱۲ ۳؎ یعنی حق سبحانه و تعالے و تقدس ما را بالحقیقت حقه متحقق گرداند و از صورت باطله دور نماید بحرمت نبی مختار صلے الله علیه و آله وسلم ۱۲ ۴؎ حق سبحانه و تعالے ثابت دارد ما را و شما را بر شاهراه پدران بزرگوار شما بر افضل شان بالاصالة و بر دیگران بالتبع صلوٰة و سلام ۱۲

یافته اگر وجود شریف شان نمی بود حق سبحانه و تعالے که غنی مطلق است عالم را از ذات و صفات خود تعالے و تقدس خبر نمیداد و به آن راه نمی نمود و هیچکس او را نمی شناخت و به اوامر و نواهی که عباد را به محض کرم از برائے نفع ایشان مکلف ساخته است تکلیف نمی فرمود و مرضیات او تعالے از نامرضیات جدا نمی گشت پس شکر این نعمت عظمیٰ بکدام زبان راست آید و کرا مجال آنکه از عهده آن برآید اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِیْ اَنْعَمَ عَلَیْنَا وَهَدَانَا اِلَی الْاِسْلَامِ وَجَعَلَنَا مِنْ مُصَدِّقِی الْاَنْبِیَاءِ عَلَیْهِمُ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ و این بزرگواران در اصول دین متفق اند کلمهٔ ایشان واحد است در ذات و صفات تعالی و تقدس و حشر و نشر و ارسال رسل و نزول ملک و ورود وحی و نعیم جنت و عذاب جحیم بطریق خلود و تابید اختلاف ایشان در بعض احکام است که بفروع دین تعلق دارد حق سبحانه و تعالے در هر یک زمانے بر هر پیغمبر اولی العزم ابنائے آن زمان را به بعض احکام مناسبه آنها وحی فرستاده و باحکام مخصوصه تکلیف فرموده نسخ و تبدیل در احکام شرعیه از حکم و مصالح حق است سبحانه و بسیار است که بر یک پیغمبر صاحب شریعت در اوقات مختلفه احکام متضاده بطریق نسخ و تبدیل وارد شوند و از جملهٔ کلمات متفقه این بزرگواران نفی عبادت غیر حق است سبحانه و منع اشراک است باو تعالے و تقدس و ناگرفتن بعضے مخلوقات است مر بعض دیگر را ارباب غیر از حق سبحانه این حکم مخصوص بانبیاء است غیر از متابعان ایشان به این دولت مشرف نشده اند و غیر از انبیاء

۱؎ سعدی شیرازی می فرماید۔ از دست و زبان که برآید ✤ کز عهده شکرش بدر آید ✤ بنده همان به که ز تقصیر خویش ✤ عذر بدرگاه خدا آورد ✤ ورنه سزاوار خداوندیش ✤ کس نتواند که بجا آورد ✤ ۲؎ جمیع ستائش است مر خدائے را که انعام کرد بر ما و هدایت نمود ما را باسلام و گردانید ما را از تصدیق کنندگان پیغامبران با درود و سلام بر ایشان ۱۲ ۳؎ قال الله تعالیٰ انا اوحینا الیک کما اوحینا الی نوح والنبیین من بعده یعنی وحی کردیم بتو چنانچه وحی کردیم بسوئے نوح و دیگر پیغامبران که بعد او بودند ۱۲ ۴؎ درینجا باید دانست که نسخ در احکام شرعیه تکلیفیه مانند نسخ در احکام تکوینیه غیر تکلیفیه است و از ملاحظه حال نظام تکوینی الٰهی استبعاد که در نظام تشریعی بسبب القائے شبهات کافران جاگیر و دفع میشود ۱۲ ۵؎ قوله حکم و مصالح حق الخ یعنی آنکه راجع اند بعباد بمعاد شان متعلق بوند آن حکمت ها یا بمعاش شان نه بسبب انتفاع چه او غنی مطلق است ۱۲ ۶؎ قوله نفی عبادت غیر حق است الخ اشارت است بآیتے که در پاره سوم و سوره آل عمران واقع است قل یا اهل الکتاب تعالوا الی کلمة سواء بیننا الخ یعنی بگو اے اهل کتاب بیائید بسوئے سخنے مسلم میان ما و شما که نه پرستیم مگر خدائے را و نه شریک بسازیم چیزے را با وے و پروردگار نه گیرد بعض از ما بعض دیگر را بجز خدا ۱۲ ۷؎ وجود شریف انبیاء علیهم الصلوات والتسلیمات ۱۲ ۸؎ بدانکه قول او قدس سره به بعض احکام مناسبه آنها وحی فرستاده راجع است بقول او قدس سره بر هر پیغمبر و قول او قدس سره و باحکام مخصوصه تکلیف فرموده راجع است بقول او قدس سره ابنائے آن زمان را پس اندرین قول لف و نشر غیر مشوش است ۱۲

کسے باین کلمات تکلم نہ نمودہ است منکران نبوت اگرچہ خدا را سبحانہ واحد میگویند حال ایشان از دو امر خالی نیست یا تقلید اہل اسلام میکنند یا در وجوب وجود واحد میدانند نہ در استحقاق عبادت ونزد اہل اسلام ہم در وجوب وجود واحد است وہم در استحقاق عبادت مراد از کلمہ طیبہ لا الہ الا اللہ نفی عبادت آلہہ باطلہ است واثبات معبودیت حق است سبحانہ وکلمہ دیگر کہ مخصوص باین بزرگواران است آنست کہ خود را البشر میدانند مثل سائر مردم والہ ومعبود حق را میدانند سبحانہ ومردم را دعوت باو میکنند تعالے واو را سبحانہ از حلول واتحاد منزہ میگویند ومنکران نبوت نہ چنین اند بلکہ رؤسائے ایشان مدعیان الوہیت اند وحق را سبحانہ در خود حلول اثبات می کنند واز استحقاق عبادت واطلاق اسم الوہیت بر خود تحاشی نمی نمایند لاجرم پا از بندگی برآوردہ در منکرات افعال ومستقبحات اعمال می افتند وراہ اباحت بدیشان کشادہ میگردد وگمان می برند کہ آلہہ از ہیچ چیز ممنوع نیستند ہرچہ می گویند صواب می دانند وہرچہ می کنند مباح می انگارند ضَلُّوْا فَاَضَلُّوْا فَوَیْلٌ لَّهُمْ وَ لِاَتْبَاعِهِمْ وَلِاَشْیَاعِهِمْ وکلمہ دیگر کہ انبیاء عَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ بران متفق اند ومنکران ایشان را ازان دولت نصیبے نیست آن است کہ این بزرگواران بہ نزول ملائکہ کہ معصوم مطلق اند وہیچ تعلق وتلوث نہ دارند قائل اند وامناء وحی وحملہ کلام ربانی تعالے وتقدس ایشان را میدانند۔ پس این بزرگواران ہرچہ میگویند از حق مے گویند تعالے وتقدس وہرچہ میرسانند از حق برسانند واحکام اجتہادیہ ایشان نیز مؤید بوحی اند اگر بالفرض زلتے واقع می شد فی الحال حق سبحانہ تدارک آں بوحی قطعی مے فرمود ورئیسان منکران کہ مدعیان الوہیت اند ہرچہ گویند از خود گویند وہماں را صواب دانند بواسطۂ زعم الوہیت پس انصاف درکار است

1 چہ ایشان غیر حق را سبحانہ مستحق عبادت میدانند وعبادت می کنند ۱۲ 2 زیرا کہ اہل اسلام نہ غیر حق تعالے را واجب الوجود میدانند ونہ مستحق عبادت می انگارند ۱۲ 3 چہ حقیقت عبادت غایت تذلل پس شایان آن نیست مگر کسے کہ غایت عظمت داشتہ باشد وآں منحصر در یک ذات حق است تعالے وتقدس ۱۲ 4 حضرت مولانا روم میفرماید ✤ کے شود کشف از تفکر این انا ✤ این انا مکشوف شد بعد الفنا ✤ می فتد این عقلہا در افتقاد ✤ در مغاکے وحلول واتحاد ۱۲ 5 خلاصۃ المرام آنکہ رؤسائے منکران نبوت مدعیان الوہیت اند وخود را الہ متصور کردہ ابواب افعال قبیحہ بر خود باین زعم باطل کشادہ اند ۱۲ 6 یعنی انکار کنندگان نبوت انبیاء را علیہم الصلوات والتسلیمات از مشرکان ہند ۱۲ 7 مبنی است بر قول بجواز اجتہاد نبی علیہ الصلوۃ والسلام کہ راجح ترین اقوال است ۱۲ 8 یعنی او خود گمراہ شدند پس دیگران را گمراہ کردند پس وائے است بر اینہا ومتابعان اینہا وشیعان اینہا ۱۲ 9 زلت بالفتح وبالکسر ولام مشدد ومفتوح بمعنی لغزش ولغزیدن یعنی خطا در اجتہاد ۱۲

شخصے کہ از کمال بے خردی خود را الہ بگیرد ومستحق عبادت داند وافعال ناشائستہ باین زعم فاسد بوقوع آرد سخنان او را چہ اعتبار است وبر اتباع او چہ مدار۔ مصراع۔ سالے کہ نکوست از بہارش پیدا است ✤ اظہار امثال این سخنان برائے ازدیاد ایضاح است والا حق از باطل جدا است ونور از ظلمت ہویدا جَآءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ اِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوْقًا اَللّٰهُمَّ ثَبِّتْنَا عَلٰی مُتَابَعَةِ هٰؤُلَاءِ الْاَكَابِرِ عَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ اَوَّلًا وَّاٰخِرًا۔ بقیۃ المقصود آنکہ سیادت پناہی میان پیر کمال را ایشان بہتر میدانند چہ احتیاج است کہ درین باب چیزے نوشتہ آید لیکن این قدر ہست کہ بفقیر چندگاہ است کہ از آشنائی ایشان محظوظ است مدتے است کہ ایشان اشتیاق عتبہ بوسی داشتند اما درین اثنا ضعفی بر ایشان طاری شدہ بود وتا زمانے صاحب فراش بودند بعد از فراغ متوجہ ملازمت علیہ گشتہ اند امیدوار عنایت اند ✤

مکتوب شصت وچہارم ۶۴

نیز بسیادت ونقابت پناہی شیخ فرید صدور یافتہ در بیان لذت والم جسمانی وروحانی وتحریض بر تحمل مصائب وآلام جسمانی وَمَا یُنَاسِبُ ذٰلِكَ۔ سَلَّمَكُمُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَعَافَاكُمْ فِی الدَّارَیْنِ بِحُرْمَةِ سَیِّدِ الثَّقَلَیْنِ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ لذت والم دنیا بر دو قسم است جسمانی وروحانی ہر چیز کہ جسم را دران لذت است روح را ازان الم است وہرچہ جسم ازان متالم است روح را ازاں التذاذ است پس روح وجسم نقیض یکدیگر باشند ودرین نشاۃ کہ

1 اقتباس من القرآن ونظم الآیۃ ھکذا وقل جاء الحق الخ یعنی آمد دین حق ونابود شد دین باطل ہر آئینہ باطل است نابود شوندہ این کریمہ واقع است در پارہ سبحان الذی وسورۂ بنی اسرائیل ۱۲ 2 حق سبحانہ وتعالی شما را سلامت داراد وعافیت بخشاد در دو جہان یعنی در دنیا وآخرت بحرمت سردار جن وانسان بروے وبر آل وے درودہا وسلامہا ۱۲ 3 قولہ ثقلین بفتحات تثنیہ ثقل بفتحتین ہر چیز نفیس نگاہداشتنی مراد ازاں عالم انس وعالم جن است ۱۲ 4 نشاۃ بالفتح آفریدن ونو پیدا شدن وپدید آمدن ونوجوان شدن وآغاز کردن ونوخاستہ شدن یعنی درین عالم دنیا ۱۲ 5 یعنی خود بنفس نفیس حضرت ایشان قدس اللہ تعالے اسرارہم ۱۲ 6 یعنی بر انگیختہ نمودن بر برداشتنی مصیبت ہا ودردہا کہ بہ جسم تعلق دارند ۱۲ 7 یعنی روح خالص را کہ از ظلمات وکدورات جسمانی نجات یافتہ باشد وبر اصل فطرت خود بودہ باشد ۱۲

روح بمقامِ جسم تنزل نمودہ است و گرفتارِ جسم و جسمانی شدہ روح نیز حکم جسم پیدا کردہ بہ لذت او متلذذ گشتہ است و باَلم او متالّم این است مرتبۂ عوام کالانعام کو یمہ ثُمَّ رَدَدْنٰهُ اَسْفَلَ سَافِلِیْنَ در شان ایشان صادق است وائے ہزار وائے اگر روح ازین گرفتاری خلاص نشود و بوطن اصلی رجوع ننماید ؎ پایۂ آخر آدم است و آدمی ✤ گشت محروم از مقام محرمی ✤ گر نہ گردد باز مسکین زین سفر ✤ نیست از وے ہیچکس محروم تر ✤ از بیماری روح است کہ الم خود را لذت می انگارد و لذت را الم می شناسد در رنگ صفرائی کہ بواسطہ علت صفرا شیرینی را تلخ می یابد پس بر عقلا فکر ازالۂ این مرض لازم است تا در آلام و مصائب جسمانی خرم و شادان زندگانی نمایند - بیت از پئے این عیش و عشرت ساختن ✤ صد ہزاراں جاں بباید باختن ✤ و چوں نیک ملاحظہ کردہ بشود معلوم میگردد کہ اگر در دنیا درد و الم و مصیبت نمی بود بجوئے نمی ارزید ظلمتہائے آنرا وقائع و حوادث زائل میگردانند تلخی حوادث در رنگ تلخی داروئے نافع است کہ ازالہ مرض مے نماید محسوس این فقیر شدہ است در دعوتہائے عام کہ طعام می پزند و خلوص نیت نمی توانند کرد و جمعے از طعام خواران بشکوائے می خیزند و منقصت طعام و صاحب طعام می نمایند و صاحب طعام را ازین معنی شکستگی دل حاصل میگردد و ہمیں شکستگی صاحب طعام ظلمتے را کہ در طعام رفتہ بود بواسطۂ عدم خلوص نیت ازالہ مینماید و در معرض قبول می آرد اگر شکوہ آں جماعہ نمی بود و انکسار قلب صاحب طعام نمیشد طعام سراسر پر از ظلمت و کدورت بود و احتمال قبول را درین صورت چہ گنجائش پس مدار کار بر شکستگی و آوارگی آمد و نازپروردگاں جویان عیش و تنعم را مشکل کار است وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِیَعْبُدُوْنِ نصّ قاطع است و عبادت عبارت از تذلل و انکسار است پس مقصود از خلقت انسان

ا یعنی پس گردانیدیم آں را فروتر از ہمہ فروماندگان اعنی وقتے کہ کافر شد فطرت سلیمہ را ضائع ساخت و واقع است در سورۂ تین و پارۂ عمّ ۱۲ ۲ یعنی مرتبۂ پائین تر مرتبۂ آدمی است و آدمی از مقام محرمی و آشنائی حق تعالے بسبب اشتغال بخلوق محروم گشتہ ۱۲ ۳ قولہ از پئے این عیش الخ یعنی از برائے تحصیل این دولت عظمی اعنی در آلام و مصائب جسمانی خرم و شادان بودن صد ہزاران جان بباید باختن یعنی محن بلیغہ و ریاضات شاقہ برداشتہ خود را متعود بالٰہ ساخت ۱۲ ۴ اشارت است بآیتے کہ در پارہ ۲۷ بسورۂ ذاریات است یعنی و نہ آفریدیم پریاں و آدمیاں را مگر برائے آنکہ پرستند مرا ۱۲

خواری اوست علی الخصوص مسلمانان و دینداران کہ دنیا سجن ایشان است در زندان عیش جویان بودن از عقل دور است پس آدمی را از مشق محنت کشی چارہ نبود و از ورزش باربرداری گذر نہ حضرت حق سبحانہ و تعالیٰ ما بے طاقتان را برین معنی استقامت کرامت فرماید بِحُرْمَةِ جَدِّكُمُ الْاَمْجَدِ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَتَمُّهَا وَمِنَ التَّحِیَّاتِ اَكْمَلُهَا ✤

مکتوب شصت و پنجم ۶۵

بخان اعظم صدور یافتہ در تاسّف و تلہف و بر ضعف اسلام و زبونی مسلمانان و تحریض و اغرا بر تقویت اہل اسلام و اجراء احکام اَیَّدَكُمُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَنَصَرَكُمْ عَلٰی اَعْدَاءِ الْاِسْلَامِ فِیْ اِعْلَاءِ الْاَحْكَامِ مخبر صادق عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَكْمَلُهَا فرمودہ است اَلْاِسْلَامُ بَدَاَ غَرِیْبًا وَسَیَعُوْدُ كَمَا بَدَاَ فَطُوْبٰی لِلْغُرَبَاءِ غربت اسلام تا بحدے رسیدہ است کہ کفار برملا طعن اسلام و ذم مسلماناں می نمایند و بے تحاشی اجراء احکام کفر و مداحی اہل آں در کوچہ و بازار می کنند و مسلمانان از اجرائے احکام اسلام ممنوع اند و در اتیان شرائع مذموم و مطعون بیت پری نہفتہ رخ و دیو در کرشمہ و ناز ✤ بسوخت عقل ز حیرت کہ این چہ بوالعجبی است ✤ سُبْحَانَ اللّٰهِ وَبِحَمْدِهٖ اَلشَّرْعُ تَحْتَ السَّیْفِ گفتہ اند و رونق شرع شریف را بسلاطین وابستہ اند قضیہ منعکس گشتہ است

۱ خواری و ذلت اگرچہ در احکام تکوینیہ باشد در ہر یک از افراد ثقلین موجود و حاصل است کو یمہ کل لہ قانتون ازین معنی نشان میدہد پس مندفع شد اوہام فاسدہ و خیالات باطلہ کہ اندرین مقام باذہان عامہ جامے گیرند ۱۲ ۲ قولہ سجن ایشان است اشارت است بحدیث صحیح کہ اندرین باب وارد است قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الدنیا سجن المؤمن وجنة الکافر یعنی دنیا زندان است مر مومن را و گلستان است مر کافر را مروی است در صحیح مسلم از حدیث ابوہریرہ رضی اللہ تعالے عنہ ۱۲ مشکوٰۃ ۱۲ ۳ قولہ تحریض یعنی بر انگیختن و قولہ اغرا یعنی بر غلانیدن ۱۲ ۴ یعنی حق سبحانہ و تعالے تائید شما نماید و شمار النصرت ارزانی فرماید بر دشمنان اسلام بہ بلند کردن احکام ۱۲ ۵ یعنی ظہور نمود اسلام در اول و حالانکہ مسافر یعنے نمی شناخت او را الا اقل قلیل از مردم و عود خواہد نمود بہ بدایت خود پس خوش حالی است مر غرباء را یعنی مددگاران او را در حالت ضعف و عجز وے روایت کرد این را مسلم در صحیح خود از ابوہریرہ رضی اللہ تعالے عنہ و ابن ماجہ و طبرانی ۱۲ اللہم اغفر لکاتبہ و لمن سعی فیہ

ومعاملہ انقلاب پیدا کردہ است وَاحسرتا وَانداَ امتا وَاویلا امروز وجود شریف شمارا مغتنم می شمریم و مبارز درین معرکہ ضعیف وشکست خوردہ جز شمارا نمیدانیم حق سبحانہ وتعالےٰ مؤید وناصر شما باد بِحُرمَۃِ النَّبِیِّ وَاٰلِہِ الْاَمْجَادِ عَلَیْہِ وَعَلَیْہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ وَالْبَرَکَاتُ در خبر وارد است لَنْ یُّؤْمِنَ اَحَدُکُمْ حَتّٰی یُقَالَ اِنَّہٗ مَجْنُوْنٌ درین وقت آن جنون کہ منشائے آن فرط غیرت اسلام است در نہاد شما محسوس است اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ سُبْحَانَہٗ عَلٰی ذٰلِکَ امروز آن روز است کہ عمل قلیل را با جر جزیل باعتناء تمام قبول میفرمایند از اصحاب کہف غیر از ہجرت عملے دیگر نمایاں نیست کہ این ہمہ اعتبار پیدا کردہ است سپاہیان در وقت غلبۂ اعداء اگر اندک تردد می کنند اعتبار بسیار پیدا می کنند بخلاف در وقت امن وتسکین اعداء واین جہاد قولی کہ امروز شمارا میسر شدہ است جہاد اکبر است مغتنم دانید ہَلْ مِنْ مَّزِیْدٍ بگوئید واین جہاد گفتن را بہ از جہاد کشتن دانید امثال ما مردم فقراء بے دست وپا ازین دولت محرومیم

ؔ ہَنِیْئًا لِاَرْبَابِ النَّعِیْمِ نَعِیْمُہَا + وَلِلْعَاشِقِ الْمِسْکِیْنِ مَا یَتَجَرَّعُ + ؔ دادیم ترا ز گنج مقصود نشان + گر ما نرسیدیم تو شاید برسی + حضرت خواجہ احرار قدس اللہ تعالےٰ سرہ می فرمودند کہ اگر من شیخی کنم ہیچ شیخے در عالم مرید نیابد اما مرا کار دیگر فرمودہ اند وآن ترویج شریعت وتائید ملت است لاجرم بصحبت سلاطین میرفتند وبتصرف خود ایشان را منقاد می ساختند وبتوسل ایشان ترویج شریعت میفرمودند ملتمس آن است کہ چون حق سبحانہ ببرکت محبت شما با کابر این خانوادۂ بزرگ قدس اللہ تعالےٰ

ؔا قولہ مبارز بضم اول وبہ تقدیم رائے مہملہ مکسورہ بر زائے معجمہ آنکہ با کسے بجنگ بیرون آید وآن سپاہی باشد این صیغۂ اسم فاعل است از مبارزت کہ بمعنی بیرون آمدن باشد در جنگ بمقابلۂ حریف ۱۲ غث ؔ۲ یعنی ہرگز مومن نہ گردد یکے از شما حتی کہ در حق وے گویند ہر آئینہ این مجنون ودیوانہ است یعنی تا زمان عدم حدوث این قول بکمال ایمان نرسد امام جزری در حصن حصین آوردہ اکثروا ذکر اللہ حتی یقولوا مجنون حب اص ی یعنی بذکر حق تعالےٰ بدین کثرت ومقدار اشتغال نمائید کہ جاہلان وغافلان در حق شما مجنون گویند روایت کرد ابن حبان واحمد وابو یعلی وابن سنی از حدیث ابی سعید خدری رضی اللہ تعالےٰ عنہ ۱۲ ؔ۳ فرط بالفتح زیادت کردن وغالب شدن در سخن بر کسے وتقصیر کردن در کارے وضائع کردن وفوت کردن آن ۱۲ من ؔ۴ قولہ ہنیئا الخ گوارہ است اصحاب نعمت را نعمتہائے جنت وگوارہ است مر عاشق مسکین را آنچہ جرعہ جرعہ مے نوشد از اندوہ والم ہجران محبوب خود ۱۲ ؔ۵ یعنی شیخ بے نظیر وپیر بے مثیل بودمے بحدے کہ مردم بجز من ارادت پیش کسے نہ بردندے ۱۲ منہ ؔ یعنی آیا ہست زیادتی لے طالب زیادت باشید ۱۲ اللہم اغفر لکاتبہ ولمن سعی فیہ ولوالدیہم اجمعین ۱۲

اسرار ہم سخن شما را تاثیرے بخشیدہ است وعظمت مسلمانی شما در نظر اقران ظاہر گشتہ سعی فرمایند کہ لااقل احکام کبیرۂ اہل کفر کہ در اہل اسلام شیوعے پیدا کردہ اند منہدم ومندرس گردند واہل اسلام از آن منکرات محفوظ مانند جَزَاکُمُ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ عَنَّا وَعَنْ جَمِیْعِ الْمُسْلِمِیْنَ خَیْرَ الْجَزَاءِ در سلطنت پیشین عنادے بدین مصطفوی عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ مفہوم می شد ودرین سلطنت ظاہرا آن عناد نیست اگر ہست از عدم علم است ترس آنست کہ مبادا این جا ہم کار بعناد انجامد وبر مسلمانان معاملہ تنگ تر افتد مصرع چون تید بہ سر ایمان خویش میلرزم + ثَبَّتَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمْ عَلٰی مُتَابَعَۃِ سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ فقیر بتقریبے این جا آمدہ بود نخواست کہ از آمدن خود ایشان را اطلاع ندہد وبعضے سخنان نافعہ ننویسد واز محبت عزیزے کہ بواسطۂ مناسبت فطری است خبر نہ کند قَالَ عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ مَنْ اَحَبَّ اَخَاہُ فَلْیُعْلِمْہُ اِیَّاہُ یعنی کسے کہ دوست دارد برادر مسلم خود را پس گو اعلام کند اورا از آن محبت وَالسَّلَامُ عَلَیْکُمْ وَعَلٰی جَمِیْعِ مَنِ اتَّبَعَ الْھُدٰی +

مکتوب شصت وششم ۶۶

نیز بخان اعظم صدور یافتہ در مدّاحی طریقہ علیہ نقشبندیہ قَدَّسَ اللّٰہُ تَعَالٰی اَسْرَارَھُمْ ومناسبت این طریق بطریق اصحاب کرام عَلٰی صَاحِبِھِمْ وَعَلَیْھِمُ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وبیان افضلیت اصحاب کرام بر دیگران اگرچہ اویس قرنی باشد یا عمر مروانی اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ وَسَلَامٌ عَلٰی عِبَادِہِ الَّذِیْنَ اصْطَفٰی طریق حضرات خواجگان قَدَّسَ اللّٰہُ تَعَالٰی اَسْرَارَھُمْ مبنی بر اندراج نہایت در بدایت است حضرت خواجہ نقشبند قدس اللہ تعالےٰ اسرارہم فرمودہ اند کہ ما نہایت را در بدایت

ؔا جزاد ہد شمارا خدائے پاک از ما واز جملہ مسلمانان بہترین جزا ۱۲ ؔ۲ بید بالکسر در فارسی نام درختے است گویند بار ندارد یعنی بید سادہ کہ بجز شگوفہ ثمر ندارد اہل لغت نوشتہ اند کہ بید بر ہفدہ نوع است ۱۲ غیاث ؔ۳ حق سبحانہ وتعالیٰ ما را وشما را بر متابعت سرور مرسلان ثابت وقائم ودائم دارد بر وے وبر آل وے درودہا وسلامہا بادا ۱۲ ؔ۴ بغین معجمہ یعنی محبت طبعی کہ در سرشت باشد منسوب بہ غریزت بمعنی سرشت ۱۲ ؔ۵ روایت کرد امام احمد وبخاری در ادب مفرد وترمذی در زہد وابن حبان وحاکم ۱۲ معرب منہ ؔ یعنی فطرت وخلقت مایان باہم مناسب افتادہ موجب محبت گشتہ قال علیہ الصلوٰۃ والسلام الارواح جنود مجندۃ فما تعارف منہا ائتلف وما تناکر اختلف ۱۲ ؔ قال اللہ تعالی وما صاحبکم بمجنون ۱۲

درج می کنیم و این طریق بعینہ طریق اصحاب کرام است رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُمْ چہ این بزرگواران را در اول صحبت آن سرور عَلَیْہِ وَعَلَیْہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ آن میسر می شد کہ اولیاء امت را در نہایت النہایت شمہ ازاں کمال دست میدہد لہذا وحشی قاتل حضرت حمزہ علیہ الرحمۃ کہ یک مرتبہ در بدو اسلام خود بشرف صحبت سید اولین و آخرین عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ مشرف شدہ بود از اویس قرنی کہ خیر التابعین است افضل آمد و آنچہ وحشی را در اول صحبت خیر البشر عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ میسر شد اویس قرنی را با آن خصوصیت در انتہا میسر نشد لاجرم بہترین قرون قرن اصحاب گشت رِضْوَانُ اللّٰہِ تَعَالٰی عَلَیْہِمْ کلمہ ثم کار دیگراں را در پس انداخت و اشارت بہ بُعد درجہ نمود شخصے از عبداللہ بن مبارک قُدِّسَ سِرُّہٗ سوال کرد اَیُّہُمَا اَفْضَلُ مُعَاوِیَۃُ اَمْ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِیْزِ قَالَ الْغُبَارُ الَّذِیْ دَخَلَ اَنْفَ فَرَسِ مُعَاوِیَۃَ مَعَ رَسُوْلِ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّمَ خَیْرٌ مِّنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِیْزِ کَذَا مَرَّۃً۔ پس ناچار سلسلۂ این حضرات سلسلۃ الذہب آمد و مزیت این طریقۂ عالی بر سائر طرق در رنگ مزیت قرن اصحاب کرام بر سائر قرون مُبرہن گشت جماعۂ را کہ از کمال فضل در آغاز شربے ازاں جام ارزانی دارند اطلاع بر حقیقت کمالات ایشاں غیر ایشاں را متعذر است نہایت ایشاں فوق نہایت دیگراں خواہد بود مصرع قیاس کن ز گلستان من بہار مرا ٭ مصرعہ سالے کہ نکوست از بہارش پیداست ٭ ذٰلِکَ فَضْلُ اللّٰہِ یُؤْتِیْہِ مَنْ

ے قرن بالفتح زمانہ و مدت سی سال یا ہشتاد یا صد و بست سال یا صد سال و این درست تر است ۱۲ من ے عن عمران بن حصین قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خیر امتی قرنی ثم الذین یلونہم ثم الذین یلونہم متفق علیہ یعنی بہترین امت من اصحاب من اند بعد از ایشان بہترین امت آن کسانے اند کہ متصل اند بایشان کہ تابعین باشند بعد از ایشاں بہترین امت آن کسانے اند کہ متصل اند بایشان کہ تبع تابعین اند بدانکہ قرن جماعہ از اہل زمان کہ متقارب و متقارن باشند در امرے از امور و اصح این است کہ مضبوط و معتبر دراں عددے معین از زمان نیست زیرا کہ قرن آنحضرت کہ صحابہ اند تا صد و دہ سال باقی بودند و قرن تابعین از سنہ مأتہ تا ہفتاد باقی بودند و قرن اتباع تابعین از انجا تا حدود دو صد و بست و شصت سال بود و قولہ قدس سرہ کلمہ ثم الخ یعنی لفظ ثم کہ اندرین حدیث آمدہ است کار دیگراں را در پس انداخت چہ ثم چنانکہ برائے تراخی زمانی می آید برائے تراخی رتبی نیز می آید ۱۲ ۳ے یعنی کدام یکے ازین دو افضل است معاویہ یا عمر پسر عبدالعزیز فرمود غبارے کہ در بینی اسپ معاویہ ہمراہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم در آمدہ بمراتب بہتر است از عمر بن عبدالعزیز ۱۲ ے بفتح اول و سکون دال بمعنی ابتدا و آغاز ۱۲ غ ے عن عمر رض قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول ان خیر التابعین رجل یقال لہ اویس یعنی بدرستی بہترین تابعین مردیست کہ گفتہ میشود او را اویس رواہ مسلم ۱۲ مشکوۃ ۱۲ ے شرب بالکسر آب و حصہ از آب و بہر سہ حرکت آشامیدن

یَّشَآءُ وَاللّٰہُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیْمِ حضرت خواجہ نقشبند میفرمودند کہ ما فضلیانیم جَعَلَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمْ مِنْ مُّحِبِّیْ ہٰؤُلَآءِ الْاَکَابِرِ وَمُتَابِعِیْ اٰثَارِہِمْ بِحُرْمَۃِ النَّبِیِّ الْقُرَشِیِّ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُہَا وَمِنَ التَّحِیَّاتِ اَکْمَلُہَا ٭

مکتوب شصت و ہفتم

بخان خاناں صدور یافتہ در سفارش محتاجے ثَبَّتَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمْ عَلٰی مُتَابَعَۃِ سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ ظَاہِرًا وَّبَاطِنًا وَیَرْحَمُ اللّٰہُ عَبْدًا قَالَ اٰمِیْنًا۔ دو امر اہم بے اختیار بر آں آوردند کہ بتصدیع ایشاں جرأت نماید اول اظہار رفع مظنہ آزار است بلکہ حصول مودت و اخلاص و امر ثانی ایماء احتیاج محتاجے است کہ بفضیلت و صلاح متحلی است و بمعرفت و شہود متزین از روئے نسب کریم است و از روئے حسب شریف مخدوما در اظہار حق نوعے از مرارت است اگرچہ بحسب شدت و ضعف متفاوت باشد نخیلے سعادت مندی میباید کہ این مرارت را در رنگ عسل بیاشامد وَہَلْ مِنْ مَّزِیْدٍ گوید تلوینات احوال از لوازم صفت امکان است جماعہ کہ بہ تمکین رسیدہ اند نیز از تلوین سرشتہ اند بیچارہ ممکن گاہے مغلوب سلطان صفات جلالیہ است و گاہے محکوم صفات جمالیہ است وقتے محل قبض است وقتے موطن بسط و ہر موسم را احکام جدا است دی روز آں بود امروز این است قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَیْنَ اِصْبَعَیْنِ مِنْ

لہ گرداند ما را خدائے پاک و شما را از دوستداران این بزرگواران و از متابعت کنندگان طریق ایشان بحرمت پیغمبر قرشی باد بر وے و بر آل پاک وے انہ درودہا فاضل تر و از تحفہ ہائے سلام کاملتر ۱۲ ۲ے ثابت قدم دارد خدائے پاک ما را و شما را بر متابعت سرور مرسلاں باد بر وے و بر آل وے درودہا و سلامہا در ظاہر و باطن و رحم فرماید خدا تعالے بر آں بندہ کہ آمین گوید ۱۲ ۳ے یعنی طالب زیادت بود ۱۲ ۴ے یعنی ممکن را اختلاف احوال لازم است دائما بر یک نہج و بر یک حال بودن از شان واجب الوجود لایزال است فہو سبحانہ الآن کما کان ۱۲ ۵ے حق سبحانہ و تعالی میفرماید واللہ یقبض و یبسط ۱۲ ۶ے اشارت است بحدیثے کہ درین باب وارد است از عبداللہ بن عمر روایت کردہ او را مسلم و ترمذی و ابن ماجہ و نظم الحدیث علی ما فی المشکوۃ ہکذا ان قلوب بنی ادم کلہا بین اصبعین من اصابع الرحمان کقلب واحد یصرفہ کیف یشاء یعنی بدرستیکہ دلہائے فرزندان آدم ہمہ میان دو انگشت اند از انگشتان خدا تعالے این دلہا در دو انگشت وے مانند یک دل است کہ ہمگرداند آں یک دل را چنانکہ میخواہد مراد آن است کہ وی خدا تعالی قادر است بر تصرف در جمیع اشیاء بیکدفعہ و اطلاق اصابع بر حضرت حق از متشابہات است و اندراں دو مذہب مشہور است بالجملہ مراد صفت جلال و جمال و قہر و لطف است کہ باول تقلیب و تصریف بجانب طاعت میباید و بثانی بسوئے معصیت و اشارت است بآنکہ این تصریف و تقلیب در غایت سرعت نفوذ و نہایت تاثیر است ۱۲ ترجمہ شیخ ۷ے منسوب است بفضل حق جل و علا ۱۲ ۸ے بفتح و کسر ظائے معجمہ و تشدید نون موضع ظن جائے گمان بردن ۱۲ غ ۹ے یعنی در بعضے

اَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ یُقَلِّبُهَا کَیْفَ یَشَآءُ وَالسَّلَامُ ✦

مکتوب شصت و هشتم ۶۸

نیز بخان خانان صدور یافته در بیان آنکه تواضع از ارباب غنا می زیبد و استغنا از ارباب فقر و
مَا یُنَاسِبُ ذٰلِكَ اَلْخَیْرُ فِیْمَا صَنَعَ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ مخدوما ؎ من آنچه شرط بلاغ است با تو میگویم ✦
تو خواه از سخنم پند گیر خواه ملال ✦ تواضع از ارباب غنا زیبا است و استغنا از اهل فقر لِاَنَّ الْمُعَالَجَةَ
بِالْاَضْدَادِ. در مکاتیب ثلاثه شما غیر از استغناء امرے مفهوم نه شد هر چند مقصود شما تواضع بود.
مثلاً در مکتوب اخیر مسطور بود "بعد الحمد و الصلوة نموده می آید" این عبارت را نیک دریابند که در کجا باید
نوشت آرے خدمت فقراء بسیار کرده اند اما رعایت آداب خدمت هم ضروری است تا ثمره
بر آن مترتب شود وَ بِدُوْنِهَا خَرْطُ الْقَتَادِ بلے انقیاء امت او عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ
وَالتَّسْلِیْمَاتُ اَتَمُّهَا وَاَکْمَلُهَا از تکلف بری اند اَمَّا التَّکَبُّرُ مَعَ الْمُتَکَبِّرِیْنَ صَدَقَةٌ
حضرت خواجه نقشبند را قدس الله تعالی سره شخصے گفت که متکبر است فرمودند که تکبر من از کبریائی
اوست این طائفه را ذلیل و خوار نه انگارند رُبَّ اَشْعَثَ مَدْفُوْعٍ بِالْاَبْوَابِ لَوْ اَقْسَمَ عَلَی
اللّٰهِ لَاَبَرَّهٗ حدیث نبوی است عَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ ؎ اندکے پیش تو گفتم غم دل ترسیدم
که دل آزرده شوی ورنه سخن بسیار است ✦ محبان عزیزے و مخلصان صمیمی شما می باید که ملاحظهٔ نفس

۱ـه نیکوئی دراں کاریست که کرد او را حق سبحانه یعنی بباعث بعضی از عوارض که سد راه شدند خود را بشما نتوانست رسانید و خیر هم درین بود که خواسته خدا این بود نه آن ۱۲ ۲ـه حضرت سعدی میفرماید ✦ تواضع ز گردن فرازان نکوست ✦ گدا گر تواضع کند خوئے اوست ۱۲ ۳ـه یعنی و بدون رعایت آداب فقراء امیدوار نتائج و ثمرات بودن دست زدن است بر درخت خاردار اعنی بے سود محنت و مشقت برداشتن است و خود را بمهلکه انداختن ۱۲ ۴ـه یعنی بسیار ژولیده موی گرد آلوده رانده شده از درها از جهت غایت حقارت اگر سوگند خورد بر خدا هر آئینه راست گو میگرداند وے تعالی او را در سوگند یعنی اگر چیزے از خدا در خواهد و سوگند دهد بر وے تعالی که البته بکند و بدهد میکند و میدهد او را آنچه وے می خواهد و در دلنی کند دعائے او را و راست گو میگرداند او را و بعضی گفته اند معنی این آن است که اگر وے سوگند خورد بخدا که وی تعالی میکند این فعل را یا سوگند بخورد که نمی کند راست گو میگرداند الله تعالی او را درین سوگند رواه مسلم علی ما فی المشکوة ۱۲ ۵ـه منسوب بصمیم بمعنی خالص و خلوص و ته دل و میانه دل ۱۲ ۶ـه زیرا که ازاله هر مرض بضد اوست چنانکه ازاله حرارت به برودت است و بر عکس و خشکی به تری و بر عکس و علی هذا القیاس ۱۲ ۷ـه یعنی از برائے حق است نه از برائے نفس ۱۲

امر داشته باشند و بشما هر چه رسانند از نفس الامر رسانند و هر کنکاشی که بد هند صلاح شما را میباید که منظور
دارند نه مصالح خود را که آن خیانت محض است بعضی از منافع شما نیز از علل غائیه این سفر بود اما در
عالم اسباب محبان و مخلصان شما نگذاشتند تقصیرے ازین طرف ندانند هر چند این مقدمات تلخ نما
اند اما خوش آمد گویندگان شما بسیار اند بهمان اکتفا کنند مقصود از آشنائی فقرا اطلاع بر عیوب مکنونه
است و ظهور رذائل مخزونه لیکن بدانند که اظهار این قسم سخنان نه از روئے آزار است بلکه از روئے نیک
خواهی و دل سوزی است یقین تصور نمایند خواجه محمد صدیق اگر یک روز پیشتر می آمدند محتمل که فقیر بهر
حال خود را بشما میرسانید اما در اثناء راه سرهند ملاقی شدند معذور خواهند داشت اَلْخَیْرُ فِیْ مَا صَنَعَ
اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ ✦

مکتوب شصت و نهم ۶۹

نیز بخان خانان صدور یافته در بیان تواضع که موجب رفعت دارین است و در بیان آنکه نجات
وابسته بمتابعت اهل سنت و جماعت است که فرقه ناجیه اند اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ
عَلٰی رَسُوْلِ اللّٰهِ التفات نامهٔ گرامی که بمصحوب اخوی مولانا محمد صدیق ارسال داشته بودند
وصول یافت کرم فرمودند جَزَاکُمُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ عَنَّا خَیْرَ الْجَزَاءِ چون رعایت آداب
فقراء نموده اند و بتواضع سخن رانده اند امید است که بحکم مَنْ تَوَاضَعَ لِلّٰهِ رَفَعَهُ اللّٰهُ این تنزل
موجب رفعت دینی و دنیوی گردد بلکه گشت بُشْرٰی لَکُمْ چون الفاظ انابت و رجوع در میان آورده اند چنان

۱ـه کنکاش بالکسر و نون خفی و کاف دوم فارسی و شین معجمه مشورت و صلاح پرسی و این لفظ ترکی است کنکش مخفف آن ۱۲ غ ۲ـه جمع علت و علت غائیه آنکه فاعل را بر فعل کردن حامل و باعث بود ۱۲ ۳ـه یعنی مدح و ثنا و هر چه بشما خوش آید و تملق و چاپلوسی کنندگان شما دیگران بسیار اند مقصود از آشنائی فقراء الخ ۱۲ ۴ـه یعنی عیب گرفتن و رنجانیدن مقصود نیست بلکه بر انگیختن است بر ازالهٔ این امراض مستوره و رذائل مخفیه که بغیر تنبیه اطلاع بران دشوار است این را یقین تصور نمایند و ریب و شبه را دران راه نه دهند ۱۲ ۵ـه خیر و نیکوئی دران است که خواست و کرد حق سبحانه و تعالے ۱۲ ۶ـه جمیع ستائش مر حق راست تعالے و تقدس و درود و سلام بر رسول خدا صلی الله تعالے علیه وسلم و بارک ۱۲ ۷ـه بهترین جزا ارزانی فرماید حق سبحانه بشما از ما ۱۲ ۸ـه هر که پستی اختیار نمود بجهت رضائے حق سبحانه و تعالے حق تعالے رفعت و بلندی بخشد او را روایت کرد این را ابو نعیم در حلیه از ابو هریره رضی الله تعالے عنه و عزیزی می گفته که اسناد آن حسن است ۱۲ معرب

تصور فرمایند کہ این انابت بر دست درویشے از درویشاں واقع شدہ است مترصد نتائج وثمرات آں باشند اما حقوق آں را باید کہ مهما امکن مرعی دارند و از وصایا و نصائح چہ نویسد و از علوم و معارف چہ وانماید کہ علماء مجتہدین و صوفیہ محققین شکر اللہ تعالی سعیہم در بسط و تفصیل سخن تقصیر جائز نداشتہ اند[1] و پارہ از مسودات این کم بضاعت را نیز ظاہرا بعضے از یاراں بخدمت شما بردہ اند بنظر شریف گذشتہ باشد بالجملۃ[2] طریق النجاۃ متابعۃ اہل السنۃ والجماعۃ کثرھم اللہ سبحانہ فی الاقوال والافعال وفی الاصول والفروع فانہم الفرقۃ الناجیۃ وما سواہم من الفرق فہم فی معرض الزوال وشرف الہلاک علمہ الیوم احد اولم یعلم اما فی الغد فیعلمہ کل احد ولا ینفع اللہم نبہنا قبل ان ینبہنا الموت سیادت مآبی سید ابراہیم از قدیم چوں انتسابے بآں آستانہ علیہ دارد و در سلک دعاگویاں منتظم[3] است بر ذمہ کرم لازم است کہ دستگیری فرمایند کہ اوان فقر و پیری را با اہل و عیال خود بفراغ خاطر گذراند و بدعائے سلامتی وارین ایشاں مشغول باشد[4] والسلام ❖

مکتوب ہفتادم

نیز بخان خاناں صدور یافتہ در بیان آنکہ آدمی را جامعیت او سبب بعد اوست ہمچنانکہ ہمیں جامعیت او سبب قرب اوست و ما یناسب ذلک ثبتکم اللہ سبحانہ علی جادۃ الشریعۃ المصطفویۃ علی صاحبہا الصلوۃ والسلام والتحیۃ رحم اللہ عبدا قال امینا۔ آدمی را ہمچنانکہ جامعیت سبب قرب و تکریم و تفضیل است سبب

لہ بلکہ باستیعاب تمام در اسفار خود مسجل نمودہ اند پس بہ تسطیر آں احتیاجے نیست ۱۲ ۲ہ خلاصۃ المرام آنکہ راہ مخلصی گروہ اہل سنت و جماعت است بسیار گرداند ایشاں را خدائے پاک در اقوال و افعال و در اصول و فروع زیرا کہ او شانند گروہ نجات یابندہ و اما دیگر فرقہا پس ایشانند در محل زوال و در قرب ہلاک امروز کسے داند یا نہ داند اما فردائے روز قیامت پس ہر کس داند و نفع ندہد ۱۲ ۳ہ یعنی در رشتہ دعاگویاں شما کشیدہ شدہ است لفظ منتظم بصیغہ اسم فاعل است از انتظام بمعنی راست شدن و در رشتہ کشیدہ شدن ۱۲ ۴ہ ثابت قدم دارد شما را خدائے پاک بر شاہراہ شریعت حضرت محمد مصطفی بر صاحب شریعت درود و سلام و تحفہ دعا باد و رحمت نازل فرماید حق جل و علا بر آں بندہ کہ آمین گفت باین دعا۔ آمین یا رب العلمین ۱۲

و تضلیل و تجہیل نیز ہماں جامعیت است قرب بواسطۂ اتمیت مرآت اوست و قابلیت ظہور مر جمیع اسماء و صفات را بلکہ تجلیات ذاتیہ را نیز حدیث قدسی[1] لا یسعنی ارضی ولا سمائی ولکن یسعنی قلب عبدی المؤمن رمزے ازین بیان است و بعد او بسبب احتیاج اوست بہر جزئی از جزئیات عالم چہ او را ہمہ چیز درکار است خلق لکم ما فی الارض جمیعا[2] بواسطۂ این احتیاج او را بجمیع اشیاء گرفتاری ہست کہ سبب بعد و تضلیل او گشتہ است ❖ پایہ آخر آدم است و آدمی ❖ گشت محروم از مقام محرمی ❖ گر نہ گردد باز مسکین زین سفر ❖ نیست از وے ہیچکس محروم تر ❖ پس بہترین ہمہ موجودات انسان آمد و بدترین ہمہ کائنات ہم او[3] اذ کان منہ محمد حبیب رب العلمین علیہ وعلی الہ الصلوات والتسلیمات والتحیات وابو جہل اللعین عدو رب السموات والارضین پس ناچار تا از گرفتاری ہمہ نجات میسر نشود گرفتاری یکے کہ منزہ است از یکے نیز حاصل نیاید خرابی در خرابی است لیکن بمقتضائے ما لا یدرک کلہ لا یترک کلہ زندگانی چند روزہ را بر وفق اتباع صاحب شریعت علیہ وعلی الہ الصلوۃ والتحیۃ باید بسر برد کہ رستگاری از عذاب اخروی و فوز بتنعمات سرمدی وابستہ بسعادت این اتباع است پس در اموال نامیہ[4] و انعام سائمہ[5] اداء زکوۃ کما حقہ باید نمود و آں را وسیلۂ عدم گرفتاری باموال و انعام باید ساخت و در مطعومات و ملبوسات لذیذہ و

لہ قولہ لا یسعنی الخ یعنی وسعت ندارد مرا زمین من و نہ آسمان من ولکن وسعت دارد مرا دل بندۂ مومن من ذکر کرد این را غزالی در احیاء لکن بلفظ لم یسعنی بدل لا یسعنی و بلفظ وسعنی بدل ولکن یسعنی عراقی گفتہ کہ باین لفظ نیافتہ ام و روایت کرد طبرانی بلفظ ان للہ انیۃ من الارض وانیۃ ربکم قلوب عبادہ الصالحین مخرج گفتہ کہ دیلمی در مسند الفردوس از انس رض آوردہ است و احمد در زہد از وہب بن منبہ آوردہ ولکن بالفاظ دیگر مع اتحاد معنی ۱۲ التعریب مع الاختصار ۲ہ اشارت است بآیتے کہ درپارہ اول واقع است ہو الذی خلق لکم الخ یعنی اوست آں خداوندے کہ بیافرید برائے شما آنچہ در زمین است ہمہ ۱۲ ۳ہ زیرا کہ از نوع انسان است حضرت محمد محبوب پروردگار عالمیان بر وے و بر آل پاک وے درودہا و سلامہا و تحفہ ہائے دعا و از نوع انسان است نیز ابوجہل ملعون دشمن پروردگار آسمانہا و زمینہا بدانکہ اندرین قول لف و نشر غیر مشوش است چہ قول او قدس سرہ محمد حبیب الخ راجع است بقول او قدس سرہ بہترین موجودات الخ و قول او قدس سرہ وابوجہل اللعین الخ راجع است بقول او قدس سرہ و بدترین ہمہ الخ ۱۲ ۴ہ قولہ اموال نامیہ یعنی آں اموال کہ دراں افزائش ممکن بود و نمو و افزائش برابر است کہ حقیقی بود مثل توالد و تناسل و تجارت یا تقدیری باین طور کہ قادر بر استنمائے مال باشد و مال بدستش یا بدست نائبش بود بدانکہ مال نامی کہ در وے زکوۃ واجب شود عام است کہ زر و سیم مسکوک یا تبر یا زیور یا ظروف طلا و نقرہ باشد یا مال تجارت کہ بہ نیت تجارت خریدہ شود نصاب زر ہفت و نیم تولہ است و نصاب سیم پنجاہ و ششش روپیہ سکہ دہلی است ۱۲ ۵ہ قولہ انعام سائمہ یعنی شتران و گاوان و بزہا مخلوط نر و مادہ کہ اکثر سال بچریدن در صحرا کفایت کنند و ہمچنین گلۂ اسپان و تفصیل نصاب اجناس سوائم و قدر واجب آن طول دارد ۱۲ ۵ہ آنچہ بتمام و کمال یافتہ نشود کلیۃ ترک نیز کردہ نشود ۱۲

ولفیسہ حظ نفس منظور نباید داشت بلکہ در اطعمہ واشربہ غیر از حصول قوت بر اداء طاعات نیتے دیگر نہ باید کرد و جامہ نفیس بحکم کریمہ خُذُوْا زِیْنَتَکُمْ عِنْدَ کُلِّ مَسْجِدٍ ای عِنْدَ کُلِّ صَلٰوۃٍ بہ نیت تزیین مامور باید پوشید و مشوب بہ نیت دیگر نباید ساخت و اگر حقیقت نیت میسر نہ شود خود را بہ تکلف بدین نیت باید آورد فَاِنْ لَّمْ تَبْکُوْا فَتَبَاکُوْا و دائم بحق سبحانہ وتعالیٰ ملتجی و متضرع باید بود کہ حقیقت نیت میسر شود و از تکلف وا رہد میتواند کہ دہد اشک مرا حسن قبول + آنکہ در ساختہ است قطرۂ بارانی را + علی ہذا القیاس در جمیع امور بمقتضائے فتوی علماء دیندار کہ راہ عزیمت را اختیار نمودہ اند و از رخصت اجتناب کردہ زندگانی باید کرد و وسیلۂ نجات ابدی باید دانست مَا یَفْعَلُ اللّٰہُ بِعَذَابِکُمْ اِنْ شَکَرْتُمْ وَاٰمَنْتُمْ +

مکتوب ٧١ ہفتاد و یکم

بمیرزا داراب ابن خانِ خاناں صدور یافتہ در بیان آنکہ شکر منعم بر منعم علیہ واجب است وحصول شکر باتیانِ شریعت است لاغیر اَیَّدَکُمُ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَنَصَرَکُمْ شکر منعم بر منعم علیہ واجب است عقلاً و شرعاً و معلوم است کہ وجوب شکر بہ اندازۂ وصول نعمت است پس ہر چند وصول نعمت بیشتر وجوب شکر زیادہ تر پس بر اغنیاء عَلٰی تَفَاوُتِ دَرَجَاتِہِمْ نسبت بہ فقرا اضعاف مضاعف شکر واجب آمد لہٰذا فقراء این امت پیش از اغنیاء بپانصد سال در بہشت خواہند در آمد و شکر منعم تعالیٰ اولاً بتصحیح عقائد است بمقتضائے آرائے فرقۂ ناجیہ کہ اہل سنت و جماعت اند و ثانیاً باتیان احکام

ل۱ اشارت است بحدیثے کہ اندرین باب آمدہ است روایت کرد آنرا ترمذی از ابوہریرہ رضی اللہ تعالے عنہ یدخل الفقراء الجنۃ قبل الاغنیاء بخمس مائۃ عام مقدار نصف یوم و روایت نمود ابن ماجہ از ابی سعید رضی بلفظ ان الفقراء المہاجرین یدخلون الجنۃ قبل اغنیاءہم بخمسمایۃ سنۃ و روایت کرد مسلم بلفظ ان فقراء المہاجرین یسبقون الاغنیاء یوم القیمۃ باربعین خریفا از حدیث عبد اللہ ابن عمرو ۱۲ معرب ل۲ خذوا زینتکم عند کل مسجد الخ اشارتست بآیتے کہ در پارہ ولو اننا و سورہ اعراف واقع است یعنی یا بنی آدم خذوا زینتکم عند کل مسجد وکلوا واشربوا ولا تسرفوا انہ لا یحب المسرفین یعنی اے فرزندان آدم بگیرید زینت خود را نزدیک ہر نماز و بخورید و بیاشامید و از حد مگزرید ہر آئینہ خدا دوست نمیدارد از حد گذرندگان را ۱۲ ل۳ یعنی نجات یابندہ اند میان سہ و ہفتاد فرقہ اشارت است بحدیثے کہ اندرین باب وارد است در ترمذی و ابی داؤد ۱۲ ل۴ قوت بخشد شمارا خدائے پاک و نصرت ارزانی فرماید شمارا بر دشمنان دین ۱۲ ل۵ اشارتست بآیتے کہ در آخر پارہ والمحصنات در سورہ نساء واقع است یعنی چہ کار کند خدا بعذاب شما اگر سپاسداری کنید و ایمان آرید ل۶ قولہ فان لم تبکوا فتباکوا اشارت است بحدیثے کہ مروی است در شرح السنۃ از حضرت انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ

شرعیہ عملیہ است بروفق آرائے مجتہدین این فرقۂ علیہ و ثالثاً بتصفیہ و تزکیہ است بر طبق سلوک صوفیہ علیہ این فرقۂ سنیہ و وجوب این رکن اخیر استحسانی است بخلاف رکنین سابقین چہ اصل اسلام مربوط باین دو رکن است و کمال اسلام منوط بہ آں یک رکن و عملے کہ مخالف این ارکان ثلثہ است اگرچہ از جنس ریاضات شاقہ و مجاہدات شدیدہ باشد داخل معصیت است و نافرمانی و ناسپاسی منعم جل سلطانہ براہمۂ ہند و فلاسفۂ یونان در ریاضات و مجاہدات خود را معاف نداشتہ اند اما آں ریاضات چوں بروفق شرائع انبیاء صَلَوَاتُ اللّٰہِ تَعَالٰی وَتَسْلِیْمَاتُہٗ عَلٰی اَجْمَعِہِمْ عُمُوْمًا وَعَلٰی اَفْضَلِہِمْ خُصُوْصًا واقع نہ شدہ اند مردود اند و از نجات اخروی بے نصیب فَعَلَیْکُمْ بِمُتَابَعَۃِ سَیِّدِنَا وَمَوْلَانَا وَشَفِیْعِ ذُنُوْبِنَا وَطَبِیْبِ قُلُوْبِنَا مُحَمَّدٍ رَّسُوْلِ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ وَسَلَّمَ وَمُتَابَعَۃِ خُلَفَائِہِ الرَّاشِدِیْنَ الْمَہْدِیِّیْنَ رِضْوَانُ اللّٰہِ تَعَالٰی عَلَیْہِمْ اَجْمَعِیْنَ +

مکتوب ٧٢ ہفتاد و دوم

بخواجہ جہاں صدور یافتہ در بیان آنکہ جمع ساختن دین با دنیا دشوار است پس طالب آخرت را از ترک دنیا چارہ نباشد و اگر ترک حقیقی میسر نہ شود از ترک حکمی چارہ نہ وَمَا یُنَاسِبُ ذٰلِکَ سَلَّمَکُمُ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَعَافَاکُمْ مَا اَحْسَنَ الدِّیْنُ وَالدُّنْیَا لَوِ اجْتَمَعَا. جمع ساختن دین و دنیا را از قبیل جمع اضداد است پس طالب آخرت را ترک دنیا لابد آمد و چوں دریں اوان حقیقت ترک آں میسر نیست بلکہ متعسر است بضرورت بترک حکمی باید قرار داد و ترک حکمی عبارت از آنست کہ در امور دنیویہ بمقتضائے حکم شریعت غرا محکوم باید شد و در مطاعم و مشارب و مساکن حدود شرعیہ را رعایت باید نمود و تجاوز از آں

ل۱ قولہ طبق بفتحتین موافق و برابر یعنی ہر شے کہ برابر آن شے دیگر باشد و در لطائف نوشتہ کہ بکسر اول و سکون با بمعنی طریق در ستور است اینجا ہر دو معنی صحیح است ۱۲ ل۲ قولہ فعلیکم بمتابعۃ الخ پس لازم گیرید متابعت سرور ما و مولائے ما و شفاعت کنندہ در بارہ گناہان ما و طبیب دلہائے ما محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالے علیہ وعلی آلہ وسلم را و لازم گیرید متابعت خلفائے او اہل رشد و ہدایت را خوشنودی حقتعالی برہمہ ایشان باد ۱۲ ل۳ سلامت دارد خدائے پاک شمارا و عافیت بخشاد بشما ۱۲ ل۴ چہ زیبا است دین و دنیا اگر جمع بودندے ہر دو ولیکن جمع بودن ہر دو محال است دلالت کرد برین معنی لفظ لو کہ موضوع است برائے دلالت بر انتفاء شرط و جزا چنانچہ در محل خود مقرر است ۱۲ ل۵ قولہ براہمہ جمع برہمن است گروہے از علماء مشرکان ہند ۱۲ ل۶ جمع ریاضت بالکسر توسن را رام کردن و رنج کشیدن ۱۲

حدود تجویز نباید کرد در اموال نامیہ و انعام سائمہ زکوۃ مفروضہ را ادا باید کرد چوں تحلی باحکام شرعیۃ میسر شد از مضرت دنیا نجاتے حاصل گشت و باآخرت جمع شد و اگر این قسم ترک حکمی ہم میسر نہ شود از بحث خارج است حکم منافق دارد کہ صورت ایمان در آخرت سود مندش نخواہد گشت نتیجہ او عصمت دماء و اموال دنیوی است فقط ؎ من آنچہ شرط بلاغ است باتو میگویم ✣ تو خواہ از سخنم پند گیر خواہ ملال ✣ تا کدام صاحب دولت باشد کہ باین طمطراق دنیاوی و باین خدم و حشم و باین طعامہائے لذیذ و چرب و باین لباسہائے فاخرہ و پرشق کلمہ حق را بسمع قبول استماع نماید ؎ گوشش از بار در گراں شدہ است ✣ نشنود نالہ و فغان مرا ✣ وفقنا اللہ سبحانہ و ایاکم بمتابعۃ الشریعۃ المصطفویۃ علی صاحبہا الصلوۃ والسلام والتحیۃ بقیۃ المراد میاں شیخ زکریا کہ سابقا کروری بود الحال محبوس است مرد عالم و فاضل است بشومی اعمال مدتے است کہ بزنداں محبوس است بواسطہ ضعف پیری و ضیق معیشت و تمادی مدت حبس بستوہ آمدہ است بفقیر نوشتہ بود کہ در عسکر آمدہ سعی در مخلص ما نمایند کثرت مسافت راہ مانع آمد چوں اخوی خواجہ محمد صادق بخدمت الیشان میرفتند بضرورت بچند کلمہ مصدع گشت امید است کہ توجہ عالی دربارہ آں ضعیف مرعی خواہند داشت کہ عالم است و پیر والسلام اولا و آخرا ✣

مکتوب ۷۳ ہفتاد و سوم

بہ قلیج اللہ بن قلیج خاں صدور یافتہ در مذمت دنیا و ابنائے آں و در نکوہش تحصیل علوم غیر نافع

ف ۱ حفاظت جانہا و مالہائے دنیا برخلاف کفار ۱۲ ف ۲ قولہ طمطراق بضم ہر دو طائے حطہ بمعنی کر و فر و شان و تجمل صاحب موید نوشتہ کہ طم بمعنی علو است و طراق بمعنی آوازہ نوش و طمطراق ازین مرکب است ۱۲ غ ف ۳ قولہ خدم بفتحتین جمع خادم است و حشم بفتحتین چاکراں و خدمتگاراں کہ برائے او غضب نمایند و جنگ کنند با دیگراں ۱۲ ف ۴ قولہ پرشق ہکذا فی النسخ الموجودۃ عندنا یحتمل کہ این لفظ مرکب باشد از پر بمعنی کثیر و شق بمعنی شگاف یعنی لباسے کہ شگافہائے بسیار داشتہ باشد چنانچہ عادت امرا است ہکذا قیل واللہ اعلم ۱۲ ف ۵ قولہ فغاں بضم اول نالہ و فریاد و این لفظ بکسرہ شہرت دارد مگر از لہجہ عراقیان بضم اول مسموع است و فغاں از نالہ بلند تر باشد و بعضی گفتہ کہ فغان در اصل بمعنی ناقوس است زیرا کہ فغ بمعنی بت است و الف و نون برائے نسبت حالا بمعنی ناقوس مہجور گشتہ بمعنی نالہ و فریاد مستعمل شدہ ۱۲ غ ف ۶ توفیق بخشد ما را خدائے پاک و شما را بمتابعت شریعت محمد مصطفے بر صاحب شریعت درود و سلام و تحفہ دعا ۱۲ ف ۷ زر و سیم و مال تجارت ۱۲ ف ۸ ستوہ بفتحتین بمعنی تنگ و ملول و عاجز و باز ماندہ ۱۲ غ ث

و در اجتناب از فضول مباحات و تحریض بر خیرات و اعمال صالحہ علی الخصوص در زمان عنفوان جوانی و ما یناسب ذلک حق سبحانہ و تعالی بر جادہ شریعت سنیہ مصطفویہ علی صاحبہا الصلوۃ والسلام والتحیۃ الابدیۃ السرمدیۃ استقامت ارزانی فرماید اے فرزند دنیا محل آزمائش و ابتلا است ظاہر او را بانواع مزخرفات مموہ و مزین گردانیدہ اند صورت او را بخال و خط و زلف و خد و موہوم مرتب ساختہ اند و در نمود شیرین است و بطراوت و نضارت متخیل لیکن فی الحقیقت جیفہ ایست عطر اندودہ و مزبلہ ایست پر از ذباب و دودہ و سرابے است آب نما و شکرے است زہر آسا باطن او سراسر خراب و ابتر است معاملہ او با ابنائے خود با این ہمہ کندگی از ہر چہ گوئی بدتر فریفتہ او دیوانہ و مسحور است گرفتار او مجنون و مخدوع ہر کہ بظاہر او مفتون گشت بداغ خسارت ابدی متسم شد و ہر کہ بحلاوت و طراوت او نظر کرد ندامت سرمدی نصیب او آمد سرور کائنات حبیب رب العالمین علیہ و علی آلہ الصلوات والتحیات فرمودہ ست ان الدنیا والآخرۃ ضرتان ان رضیت احدہما سخطت الاخری پس ہر کہ دنیا را راضی ساخت آخرت از وے در سخط است پس ناچار از آخرت بے نصیب آمد اعاذنا اللہ سبحانہ و ایاکم من محبتہا و محبۃ اہلہا اے فرزند ہیچ میدانی کہ دنیا چیست آنچہ ترا از حق سبحانہ و تعالی باز دارد پس از زن و فرزند و مال و جاہ و ریاست و لہو و لعب و اشتغال بما لا یعنی ہمہ داخل دنیا است علومیکہ با آخرت کار نیایند ہم از دنیا اند اگر تحصیل نجوم و منطق و ہندسہ و حساب و امثال آنہا از علوم لا طائل بکار می آمد فلاسفہ از اہل نجات می بودند قال علیہ الصلوۃ والسلام

ف ۱ مزخرفات جمع مزخرف بضم میم و فتح را بمعنی باطل و تزویر کردہ شدہ و آرائش دادہ ۱۲ ف ۲ مموہ بالضم و تشدید واو مفتوح زر اندودہ کردہ و آراستہ ۱۲ ف ۳ در اصل بضم اول و فتح لام لفظ عربی است جمع زلفہ بالضم بمعنی پارہ شب است و فارسیان بسکون لام خوانند و مجاز ابمناسبت سیاہی اطلاق مشبہ بہ بر مشبہ کردہ موئے مخصوص قریب گوش را زلف گفتند و بعضی گفتہ اند کہ زلف مخفف زلفین است کہ بضم اول و کسر فا بمعنی زنجیر است بجہت تشبیہ بر موی صدغ اطلاق کنند ۱۲ ف ۴ بالفتح و بائے موحدہ و لام ہر دو مفتوح جائے سرگین انداختن و جائے نجاست انداختن اسم ظرف است ماخوذ از زبل بالکسر کہ بمعنی سرگین است ۱۲ غث ف ۵ یعنی نیست دنیا و آخرت مگر مانند دو زن کہ در نکاح یک مرد باشند اگر راضی گشت یکے ازاں دو غضبناک شد دیگرے۔ معرب گفتہ روایت کرد احمد و حاکم و طبرانی و ابن حبان بلفظ من احب دنیاہ اضر باخرتہ و من احب اخرتہ اضر بدنیاہ فاثروا ما یبقی علی ما یفنی یعنی ہر کہ دوست داشت دنیائے خود را نقصان رسانید بآخرت خود و ہر کہ دوست داشت آخرت خود را ضرر رسانید بدنیائے خود پس اختیار کنید باقی را بر فانی ۱۲ ف ۶ مولوی میفرماید چیست دنیا از خدا غافل بُدن نے قماش و نقرہ و فرزند و زن ۱۲ ف ۷ فرمود آنحضرت سرور عالمیان علیہ الصلوۃ والسلام علامت روئے گردانیدن حق تعالی از بندہ مشغول بودن بندہ است بآنچہ اہم و ضروری نیست اورا۔ معرب گفتہ گفت ابن حجر در شرح اربعین من علامات اعراض اللہ تعالی عن العبد ان یجعل شغلہ فیما لا یعنیہ از قول حسن است و ترمذی از ابو ہریرہ آوردہ مرفوعا من حسن اسلام المرء ترکہ ما لا یعنیہ و روایت کرد این را ابن ماجہ و حسن گفت این را نووی و صحیح گفت اورا ابن عبد البر و مخرج گفتہ ذکر کرد علی متقی مرفوعا در جوامع الکلم بلفظ شغل یعنی حضر

[illegible]

عَلَامَةُ اِعْرَاضِهٖ تَعَالٰی عَنِ الْعَبْدِ اِشْتِغَالُهٗ بِمَا لَا یَعْنِیْهِ ؎ هرچه جز عشق خدائے احسن است گر شکر خوردن بود جان کندن است ✦ و آنکه گفته اند که علم نجوم از برائے معرفت اوقات صلوٰة در کار است نه باین معنی است که معرفت اوقات بے معرفت نجوم حاصل نیست بلکه باین معنی است که علم نجوم یکے از طرق معرفت اوقات است بسیاری از مردم هستند که از علم نجوم خبر ندارند و اوقات صلوٰة را به از عالمان نجوم می شناسند قریب باین سخن است وجهیکه در تحصیل علم منطق و حساب و مانند اینها که فی الجمله در بعضے علوم شرعیه در کار اند بالجمله بعد از تحملات بسیار وجه جواز برائے اشتغال باین علوم پیدا می شود اما اگر مقصود از خواندن اینها غیر از معرفت احکام شرعیه و تقویت ادلۂ کلامیه امرے دیگر نباشد وَاِلَّا لَا یَجُوْزُ اَصْلًا انصاف باید کرد ارتکاب امر مباح که مستلزم فوت امور واجبه باشد از حد اباحت می برآید یا نه شک نیست که اشتغال باین علوم مفوّت اشتغال بعلوم شرعیه ضروریه است اے فرزند حق سبحانه و تعالی از کمال عنایت بے غایت خویش ترا در ابتدائے جوانی توفیق توبه کرامت فرموده بود و بدست یکے از درویشان سلسله علیه نقشبندیه قدس الله تعالی اسرارهم انابت داده نمیدانم از دست نفس و شیطان ترا ثبات بر آں توبه میسر شده باشد یا نه استقامت مشکل مینماید موسم عنفوان جوانی است و اسباب دنیوی همه میسّر و بیشتر از قرناء نیکے مناسب و ناملائم ؎ همه اندر زمن تو این است ✦ که تو طفلی و خانه رنگین است ✦ اے فرزند کار این است که از فضول مباحات اجتناب باید نمود و از مباحات بقدر ضرورت اکتفا باید کرد و آں هم به نیت جمعیت از برائے ادائے وظائف بندگی مثلاً مقصود از خوراک قوت برادائے طاعات است و از پوشاک ستر عورت و دفع حرّ و برد علی هٰذا القیاس سائر المباحات الضروریة اکابر نقشبندیه قدس الله تعالی اسرارهم عمل بعزیمت اختیار کرده اند و از رخصت مهما امکن اجتناب فرموده از جمله عزائم اکتفا است بقدر ضرورت و اگر این دولت میسر نه شود باری از دائرۂ مباحات بیرون نباید نهاد و بمحرمات و مشتبهات نباید رفت تنعمات بامور مباحات بر وجه اتم و اکمل حق سبحانه و تعالی از کمال کرم تجویز فرموده است و دائرۂ این تنعمات را پر وسیع ساخته قطع نظر ازین تنعمات کدام عیش برابر آن است که مولائے این کس از کردار این شخص راضی باشد و کدام جفا برابر آنست که سید او از اعمال او در سخط باشد رضاء[1]

۱ رضا بالفتح و مد خوشنودی یعنی خوشنودی حق تعالیٰ در جنت بهتر است از جنت و خشم وے سبحانه و تعالیٰ در جهنم بدتر است از جهنم ۱۲

الله تعالی فی الجنة خیر من الجنة و سخط الله تعالی فی النار شر من النار این کس بنده ایست محکوم بحکم مولائے او را[1] البسر خود نساخته اند و در هرچه افتد وا نگذاشته اند فکر باید کرد و عقل دور اندیش را کار باید فرمود فردا غیر از ندامت و خسارت هیچ بدست نخواهد آمد وقت کار موسم جوانی است جوان مرد آن است که این وقت را از دست نه دهد و فرصت غنیمت شمرد و محتمل که او را تا زمان پیری نگذارند و اگر گذارند جمعیت میسر نه شود و اگر میسر شود هنگام ضعف و سستی کارے نتواند کرد حالا که اسباب جمعیت همه میسر است و وجود والدین هم از جمله انعامات حق است سبحانه که غم معیشت این کس بر سر آنها است و موسم فرصت است و زمان قوت و استطاعت بکدام عذر امروز را بفردا باید انداخت و رخت به تسویف باید کشید قَالَ[2] عَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ هَلَکَ الْمُسَوِّفُوْنَ آرے اگر مهمات دنیائے دنی را بر فردا اندازند و امروز باعمال آخرت پردازند بس مستحسن است چنانکه عکس[3] این مستقبح است درین وقت عنفوان جوانی که استیلاء دشمنان دین است از نفس و شیطان اندک عمل را آں قدر اعتبار است که در وقت عدم استیلاء آنها اضعاف مضاعف آنرا اعتبار نیست در توره[4] سپاهی گری سپاهیان کارگزار را در وقت استیلاء اعداء اعتبار بیشتر است اندک تردد هم اعتبار می گیرد و نمایاں می شود و در وقت امن از شر اعداء این قسم اعتبار نه می ماند اے فرزند مقصود از خلقت انسانی که خلاصۂ موجودات است نه لهو و لعب و نه خوردن و خفتن[5] است مقصود از وے ادائے وظائف بندگی است و ذل و انکسار[6] و عجز و افتقار و دوام التجا و تضرع بجناب قدس خداوندی جل سلطانه عبادتے که شرع محمدی علیه الصلوٰة والسلام بآں ناطق است و مقصود از ادائے آن منافع و مصالح عباد است و بجناب قدس خداوندی عز شانه هیچ از آں عاید نمی شود بجان ممنون گشته می باید اداکرد و به انقیاد تمام در امتثال اوامر

۱ اشارت است بآیتے که در سورۂ قیامت واقع است ایحسب الانسان ان یترک سدی یعنی آیا می پندارد آدمی که مهمل و ضائع گذاشته شود ۱۲

۲ قوله هلک المسوفون یعنی هلاک شدند سوف افعل گویندگان. گویند که باین لفظ یافته نشد و هر آئینه روایت کرد دیلمی در مسند فردوس از عبد الرحمن بن عوف رضی الله تعالی عنه بلفظ التسویف شعار الشیطان یلقیه فی قلب المؤمن و از ابن عباس رض بلفظ ایاک و التسویف بالتوبة روایت کرد بخاری در تاریخ از عکرمه بطریق ارسال و خطیب از ابوهریره رض بلفظ لعن الله المسوفات ۱۲ معرب مکتوبات محمد مراد مکی سلمه ربه ۱۲

۳ یعنی مهمات آخرت را بر فردا انداختن و باعمال دنیائے دنیه امروز پرداختن ۱۲ ۴ قوله توره بواو مجهول و رائے مهمله در ترکی بمعنی رسم و قاعده مطلق و مجازاً شریعتے را گویند که چنگیز خاں از خود وضع کرده حالا بمعنی حکم شدید یا دستور سپاهی مستعمل و درین جا بمعنی اول مراد است ۱۲ ۵ خواب و خور جز بلیۂ انعام نیست ✦ خفتگان را بهره از انعام نیست ۱۲ ۶ بالضم و بفتحتین و بفتحتین خشم گرفتن و ناخوشنود شدن ۱۲ اللهم اغفر لکاتبه و لمن سعی فیه ۱۲

وانتہا از مناہی باید کوشید حق سبحانہ باوجود غناء مطلق عباد را باوامر ونواہی سرفراز ساختہ است تا محتاجان
را شکر این نعمت بروجہ اتم باید کرد وبمنت داری تمام در امتثال احکام باید کوشید آن فرزند میداند کہ اگر از
ابنائے دنیا کہ بشوکت وجاہ صوری متحقق است اگر از متعلقان زیردست خود را بخدمتے سرفراز می سازد
ودران خدمت نفعی با آمر نیز عاید است این زیردست حکم اورا چہ بلاعزیز میدارد ومیداند کہ شخصے عظیم القدر
این خدمت را فرمودہ است بممنونیت تمام بجا باید آورد چہ بلا شد عظمت خداوندی جل سلطانہ از عظمت
این شخص ہم در نظر کمتر می آید کہ در امتثال احکام خداوندی جل عظمتہ نمی کوشند شرم باید کرد واز خواب خرگوش خود
را باید برآورد عدم امتثال اوامر الٰہی جل سلطانہ از دو چیز خالی نیست یا آنکہ اخبارات شرعیہ را دروغ میداند
وباور نمی کند یا عظمت امر تعالٰے وتقدس در نظر حقیر تر از عظمت ابنائے دنیا می آید شناعت این امر را باید
ملاحظہ نمود اے فرزند شخصے کہ کذب اورا بارہا تجربہ کردہ اند بگوید کہ اعدا باستیلاء تمام بر فلاں قوم شبخون
خواہند ریخت عقلائے آن قوم از پئے محافظت خود می شوند وفکر دفع آن بلیہ می نمایند باوجود میدانند
کہ آن مخبر بکذب متہم است لیکن میگویند کہ در محل توہم خطر نزد عقلا احتراز لازم است مخبر صادق علیہ
الصلوٰۃ والسلام بہ بلیغ مبالغہا تمام از عذاب اخروی خبردار ساختہ است ہیچ متاثر نمی شوند اگر متاثر شوند
فکر دفع آں بکنند وحال آنکہ علاج دفع آنرا نیز از مخبر صادق علیہ الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ معلوم کردہ اند
پس چہ ایمان است کہ خبر مخبر صادق در رنگ خبر دروغ گو اعتبار ندارد صورت اسلام نجات نمی بخشند
یقین می باید حاصل کرد یقین کجا است کہ ظن ہم نیست بلکہ وہم ہم نیست چہ عقلاء در خطرہا وہم را نیز
اعتبار می نہند وہمچنین حق تعالٰے در کلام مجید خود میفرماید وَاللّٰہُ بَصِیۡرٌۢ بِمَا تَعۡمَلُوۡنَ باوجود این اعمال
قبیحہ بوقوع می آرند اگر بدانند کہ شخص حقیرے بر اعمال اینہا مطلع است ہرگز عمل شنیع در نظر او نمی
کنند پس حال اینہا از دو حالت خالی نیست خبر حق را سبحانہ باور نمی کنند یا اطلاع حق سبحانہ تعالٰے را
اعتبار نمی دہند پس این قسم کردار از ایمان است یا از کفر پس بران فرزند لازم است کہ از سر تجدید ایمان

۱؎ شب خون بوقت شب پنہاں بر دشمن تاختن وبوقت شب قتل کردن فوج دشمن را ۱۲ غ ۲؎ یعنی اینہمہ تہیئہ ومستعد شدن
در پئے محافظت خود بودن وفکر اسباب دفع آن بلا نمودن مبنی است بر امر موہوم ۔ مخبر صادق الخ ۱۲ ۳؎ خطر بفتحتین قدر وجاہ وعظمت
وبزرگی وبمعنی آفت ودشواری واندیشہ ضرر ۱۲ ۴؎ وچوں فکر دفع آن نمی کنند معلوم شد کہ ہیچ متاثر نمیشوند ۱۲ ۵؎ یعنی وحق تعالٰے
بینا است با آنچہ میکنید واقع است در آخر سورۂ حجرات وپارۂ حٰمٓ ۲۶ ۱۲

بکند قَالَ عَلَیۡہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ جَدِّدُوۡا اِیۡمَانَکُمۡ بِقَوۡلِ لَا اِلٰہَ اِلَّا اللّٰہُ وَازْ نامرضیات حق سبحانہ
توبہ نصوح از سر اعادہ نماید از امورے کہ نہی فرمودہ است ومحرم ساختہ مجتنب باشد پنج وقت نماز
بجماعت گزارد اگر قیام لیل ونماز تہجد نیز میسر شود زہے سعادت وادائے زکوٰۃ مال نیز از جملہ ارکان
اسلام است آن را البتہ ادا کند طریقے کہ ادائے آن اسہل باشد آن است کہ از مال خود آنچہ حق فقرا
است سالیانہ جدا سازد وبہ نیت زکوٰۃ نگہداشتہ در تمام سال بمصارف زکوٰۃ خرچ نماید برین تقدیر
ہر مرتبہ تجدید نیت ادائے زکوٰۃ لازم نیست یک دفعہ جدا کردن کفایت می کند معلوم است کہ در
سال تمام چہ قدر خرچ میکنند بفقرا ومستحقان اما چوں بہ نیت زکوٰۃ نیست محسوب نمی شود ودر صورت
مرقومہ ہم زکوٰۃ از ذمہ ادا میشود وہم از خرچ بے تقریب خلاصی است واگر بالفرض آن قدر در سال
خرچ فقراء نشود وبقیہ بماند آں را ہماں طور جدا از مال خود نگہدارند در ہر سال ہمیں قسم عمل بکار برند چوں
مال فقراء جدا میشود اگر امروز توفیق ادائے آن روزی نہ شد شاید کہ فردا موفق سازند اے فرزند چوں
نفس بالذات بسیار بخیل است ودر امتثال احکام الٰہی جل سلطانہ سرکش بضرورت سخن بصرفہ
گفتہ می شود والا اموال واملاک ہمہ از حق است سبحانہ این کس را چہ مجال است کہ دراں مکث نماید
باید کہ بمنت تمام ادا کنید وہمچنین در سائر عبادات خود را بہیچ وجہ معاف ندارد ودر ادائے حقوق
عباد سعی بلیغ مبذول باید داشت وکوشش باید نمود کہ حق ہیچکس در ذمہ نماند آنجا ادائے آن حق

۱؎ فرمود آنحضرت علیہ الصلوٰۃ والسلام نو سازید ایمان خود را بسبب گفتن کلمہ طیبہ یعنی لا الٰہ الا اللہ روایت کرد احمد وطبرانی بلفظ جددوا
ایمانکم قیل یا رسول اللہ وکیف نجدد ایماننا قال اکثروا من قول لا الٰہ الا اللہ یعنے نو بنو سازید ایمان خود
را گفتہ شد یا رسول اللہ وچہ طور نو سازیم ایمان خود را فرمود زیادہ بگوئید مقول لا الٰہ الا اللہ ۱۲ بر جندی ۱۲ ۲؎ اشارت است بآیتے کہ
در پارۂ قد سمع اللہ وسورۂ تحریم واقع است یایھا الذین امنوا توبوا الی اللہ توبۃ نصوحا یعنی اے آنانکہ گرویدید باز گردید
بخدا باز گشتن خالص ولفظ نصوح بفتح وحائے مہملہ بمعنی صاف وخالص وتوبہ استوار کہ باز گناہ ہرگز نکند ونیز نام مردے کہ در حمام
میکرد وقصہ توبہ کردن در مثنوی معنوی مشروح است ۱۲ ۳؎ قولہ از امور یکہ الخ وقولہ پنج وقت الخ ہر دو بحذف حرف عطف معطوف
است بر قول او قدس سرہ از سر واز نامرضیات ۱۲ ۴؎ قال علیہ الصلوٰۃ والسلام بنی الاسلام علی خمس شہادۃ
ان لا الٰہ الا اللہ وان محمدا عبدہ ورسولہ واقام الصلوٰۃ وایتاء الزکوٰۃ والحج وصوم رمضان
یعنی اسلام بر پنج رکن مبنی است شہادتین ونماز وزکوٰۃ وحج وروزہ رمضان مروی است از ابن عمر رضی اللہ تعالٰے عنہما در مسلم وبخاری ۱۲
مشکوٰۃ ۵؎ قولہ وبہ نیت زکوٰۃ بدانکہ شرط صحت زکوٰۃ نیت است کہ مقارن شود باداء نمودن یا بجدا کردن قدر واجب از مال واگر
صدقہ کرد تمام مال زکوٰۃ نیز از ذمہ او ساقط گردید ۱۲ ۶؎ قولہ بصرفہ صرفہ بالفتح وفا بمعنی فائدہ ونفع وبمعنی حیلہ ومکر وبمعنی افزونی وفرصت
وبمعنی بخل وتنگی در خرچ ۱۲ غث ۷؎ فرمانبرداری احکام خداوندی ۱۲ ۸؎ زیرا کہ نیت منجملہ شرائط صحت ادائے زکوٰۃ است کما ہو مسطور فی کتب الفقہ ۱۲

آسان است بملائمت و تملق هم رفع می شود در آخرت کار مشکل است علاج پذیر نیست احکام شرعیه را از علماء آخرت باید استفسار نمود سخن ایشان را تاثیرے هست شاید به برکت انفاس ایشان بعمل آں موفق شود از علماء دنیا که علم را وسیلهٔ مال و جاه ساخته اند دور باید بود مگر آنکه علمائے متقی پیدا نشود بضرورت لقدر ضرورت بایشاں باید پرداخت آں جا میاں حاجی محمد اتره از علمائے دیندار اند میاں شیخ علی اتره خود آشنائے شما اند غرض این هر دو عزیز دراں نواحی مغتنم اند در تفتیش مسائل شرعیه بایشان رجوع نمودن انسب است ای فرزند ما فقرا را به ابنائے دنیا چه مناسبت که از نیک وبد ایشان سخن کنیم نصائح شرعیه در این باب بر وجه اتم واکمل وارد شده اند فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ اما آں فرزند چوں از راه انابت به فقراء رجوع آورده بود دل را بواسطهٔ آں مناسبت در اکثر اوقات توجه بحال آں فرزند میشود همان توجه باعث این گفتگو شده است مید انم که اکثر این نصائح و مسائل بگوش آں فرزند رسیده باشند اما مقصود عمل است نه مجرد علم بیمارے که علم بداروئے مرض خود دارد تا آں دارو را نخورد صحت نمی یابد علم بدارو فائده نمی کند این همه ابرام و مبالغه برائے عمل است علم خود حجت را درست می سازد قَالَ عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ إِنَّ اَشَدَّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَالِمٌ لَمْ يَنْفَعْهُ اللّٰهُ بِعِلْمِهٖ آں فرزند بداند که انابت سابق بواسطهٔ قلت صحبت ایاب جمعیت اگرچه ثمره ندارد اما از نفاست جوهر استعداد آں فرزند خبر مید بد امید است که حق سبحانه وتعالے ببرکت آں انابت در آخر بتوفیق مرضیات خویش موفق گرداند و از اہل نجات سازد و بهر حال رشتهٔ محبت این طائفه را از دست ندهد

۱ه زیرا که صحائف اعمال سه نوع اند نوعے است که حقتعالی آمرزش نخواهد نمود و آں شرک کردن است با حق سبحانه وتعالے ان الله لا یغفر ان یشرک به و نوعیست که ترک نماید حق تعالی آں را تا آنکه معاوضه بگیرد و اقتصاص نماید بعضے از بعض و آں ظلم کردن عباد است یکے مر دیگرے را و نوعے است مفوض بخدائے تعالے عذاب کند یا تجاوز نماید و آں حقوق حق اند عزشانه هکذا اورد فی الحدیث للبیهقی عن عائشة رضی الله تعالی عنها هکذا فی المشکوٰة ۱۲ ۲ه یعنی پس مر خدائے راست حجة کامله و دلیل محکم این کریمه واقع است در پاره ولو اننا و سوره انعام در ربع دوم ۱۲ ۳ه مروی است از حضرت خواجه حسن بصری رضی الله تعالی عنه گفت علم دو است پس یک علمی است که در دل است پس آں علمی است سود دهنده مردم را و دیگر علمی است بر سر زبان که تاثیر نه کرد در دل و نورانی نه ساخت دل را پس این حجت خدا است بر آدمیان که بآں الزام خواهد داد و خواهد گفت که شما را علم بداد م چرا بآں کار نه کردید از ینجا گفته میشود که وائے بر جاهل یک بار و بر عالم هفتاد بار که دیده و دانسته گمراه شده و در چاه خذلان افتاد بیت علم چوں بر دل زند یارے شود + علم چوں بر تن زند مارے بود ۱۲ ۴ه یعنی رسول فرمود علیه الصلوٰة والسلام هر آئینه شدید ترین مردم از روئے عذاب روز قیامت عالمی است که بوی نفع نرساند حق تعالے از علم او تعرب گفته روایت کرد این را ابن عساکر از ابو هریره و نیز طبرانی در صغیر و بیهقی در شعب و ابن عدی و حاکم در مستدرک بالفاظ مختلفه فقیر گوید عن ابی الدرداء رضی الله تعالی عنه قال ان من اشر الناس عند الله منزلة یوم القیامة عالم لم ینتفع بعلمه یعنی مرویست از حضرت ابو الدرداء رضی الله تعالی عنه که فرمود بدرستی از شریر ترین مردم نزدیک حق تعالی از روئے منزلت بروز قیامت عالمی است که نفع نگرفت از علم خود روایت کرد

التجا و تضرع باین قوم شعار خود سازد و منتظر باشد که حق سبحانه وتعالے به توسل محبت این طائفه بمحبت خود مشرف سازد و به تمام بجانب خود کشد و ازیں خرخشها بالکل خلاص سازد مثنوی عشق آں شعله است کو چوں بر فروخت + هر چه جز معشوق باقی جمله سوخت + تیغ لا در قتل غیر حق براند + در نگر زاں پس که بعد لا چه ماند + ماند الا الله باقی جمله رفت + شاد باش اے عشق شرکت سوز زفت +

مکتوب ۷۴ هفتاد و چهارم

به میرزا بدیع الزمان صدور یافته در تحریض بر محبت فقراء و توجه بایشان وَالنُّصْحُ بِاتِّبَاعِ صَاحِبِ الشَّرِيْعَةِ عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ مراسله شریفه و مفاوضه لطیفه ورود یافت حَمْدًا لِلّٰهِ سُبْحَانَهٗ که از فحوائے آں محبت فقراء و توجه درویشان مفهوم گشت که سرمایهٔ سعادت است لِاَنَّهُمْ جُلَسَاءُ اللّٰهِ سُبْحَانَهٗ وَهُمْ قَوْمٌ لَا يَشْقٰى جَلِيْسُهُمْ وَكَانَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ وَسَلَّمَ يَسْتَفْتِحُ بِصَعَالِيْكِ الْمُهَاجِرِيْنَ وَقَالَ عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ فِيْ شَانِهِمْ رُبَّ اَشْعَثَ مَدْفُوْعٍ بِالْاَبْوَابِ لَوْ اَقْسَمَ عَلَى اللّٰهِ لَاَبَرَّهٗ سعادت آثارا فقره در صحیفهٔ گرامی اندراج یافته بود که خدیو نشاتین این نعتے ست که مخصوص بحضرت واجب الوجود است جَلَّ سُلْطَانُهٗ عَبْدٌ مَّمْلُوْكٌ لَّا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ را چه رسد که بوجه از وجوه بخداوند خود جَلَّ سُلْطَانُهٗ مشارکت جوید و در راه خداوندی پوید علی الخصوص در نشاء آخرت که مالکیة و ملکیت چه بطریق حقیقت و چه بطریق مجاز مخصوص بحضرت مٰلِكِ يَوْمِ الدِّيْنِ است

۱ه پیر عشق ست نه ریش سپید + دستگیر صد هزاران ناامید + ۱۲ ۲ه قوله لانهم جلساء الله سبحانه زیرا که هر آئینه ایشان همنشینان حق سبحانه اند ماخوذ است از حدیث صحیحین و انا معه اذا ذکرنی زیرا که فقیر گاہے غافل نیست چنانچه حق تعالی میفرماید رجال لا تلهیهم الخ ۳ه قوله وهم قوم الخ یعنی ذاکران حق تعالی قومی است بدبخت نمی شود همنشین ایشان روایت کرد بخاری در حدیث طویل هم الجلساء لا یشقی جلیسهم و روایت کرد مسلم هم القوم لا یشقی بهم جلیسهم ۱۲ ۴ه قوله وکان رسول الله الخ یعنی بود رسول خدا صلی الله علیه وعلی آله وسلم طلب فتح مینمود بر کفار از حق تعالے و نصرت و ظفر میخواست بطفیل فقراء مهاجرین روایت کرد این را در شرح السنة ۱۲ مشکوٰة ۵ه قوله وقال علیه الصلوٰة والسلام الخ یعنی فرمود آنحضرت علیه الصلوٰة والسلام در شان شان بسا ژولیده موئے گرد آلود رانده شده از درها اگر سوگند خورد بر حق تعالے هر آئینه راست گو گرداند او را خدا تعالی یعنی در سوگند او روایت کرد مسلم از ابو هریره رضی الله تعالی عنه ملتقط من المشکوٰة ۱۲ ۶ه جمع خرخشه بفتح هر دو خاء معجمه در اصل بمعنی بے موقع مجادله کردن و اینجا مراد تعلقات دنیائے دنیه بے اجازت شرعیه است ۱۲

حضرت حق سبحانہ وتعالے در روز قیامت ندا در دہد کہ لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ وخود در جواب آن فرماید
لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ عباد را دراں روز غیر از ہول ودہشت متحقق نیست وجز حسرت وندامت
منصور نہ اللہ تعالے در قرآن مجید خود از شدت آن روز واز غایت اضطراب خلائق خبر میدہد
حَيْثُ قَالَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى اِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيْمٌ يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ
مُرْضِعَةٍ عَمَّا اَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارٰى وَمَا هُمْ بِسُكَارٰى
وَلٰكِنَّ عَذَابَ اللّٰهِ شَدِيْدٌ ؎ دراں روز کہ فعل پرسند وقول ٭ اولو العزم را دل بلرزد زہول
بجائے کہ دہشت برند انبیا ٭ تو عذر گناہ را چہ داری بیا ٭ بَقِيَّةُ النُّصْحِ اِتِّبَاعُ صَاحِبِ الشَّرِيْعَةِ
عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ فَاِنَّ النَّجَاةَ بِدُوْنِهٖ مُحَالٌ وَعَدَمُ الْاِلْتِفَاتِ اِلٰى زَخَارِفِ
الدُّنْيَا وَعَدَمُ الْاِعْتِبَارِ بِوُجُوْدِهَا وَعَدَمِهَا فَاِنَّ الدُّنْيَا مَبْغُوْضَةُ اللّٰهِ سُبْحَانَهٗ لَيْسَ
لَهَا قَدْرٌ عِنْدَهٗ تَعَالٰى فَيَنْبَغِيْ اَنْ يَكُوْنَ عَدَمُهَا خَيْرًا مِّنْ وُجُوْدِهَا عِنْدَ الْعِبَادِ وَقِصَّةُ
عَدَمِ وَفَائِهَا وَسُرْعَةِ زَوَالِهَا مَشْهُوْدَةٌ بَلْ مَشْهُوْدَةٌ فَاعْتَبِرُوْا بِاَبْنَاءِ هَا الَّذِيْنَ مَضَوْا مِنْ
قَبْلُ وَفَّقَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَاِيَّاكُمْ بِمُتَابَعَةِ سَيِّدِ الْمُرْسَلِيْنَ عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ۔

مکتوب ۷۵ ہفتاد وپنجم

نیز بہ میرزا بدیع الزمان صدور یافتہ در تحریض بر متابعت سید کونین عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلٰوةُ

۱؎ این قول اشارت است بآیتے کہ در سورۂ مومن پارہ فمن اظلم واقع است یوم ھم بارزون لا یخفی علی اللہ الخ روزیکہ ایشان بیروں آیند پوشیدہ نباشد از ایشاں چیزے بر خدا۔ خدا فرماید کراست بادشاہی امروز باز خود جواب دہد مر خدائے غالب یگانہ را ۱۲ ۲؎ اشارت است بآیتے کہ در شروع سورہ حج وپارہ اقترب واقع است یا ایہا الناس اتقوا ربکم ان زلزلۃ الخ یعنی اے مرداں بترسید از پروردگار خود ہر آئینہ زلزلہ کہ نزدیک قیامت باشد چیزے بزرگ است۔ روزیکہ ببینید آنرا غافل شود وفراموش سازد ہر شیر دہندہ ازاں فرزندے کہ اورا شیر بدہد وبنہد ہر زن باردار بار شکم خود را وببینی مرداں را مست شدہ ونیستند مست ولیکن عذاب خدا سخت است ۱۲ ۳؎ بقیہ نصیحت این است کہ لازم گیرید متابعت صاحب شریعت را بادبراو درود وسلام وتحفہ دعا زیرا کہ نجات اخروی بدون متابعت آن محال وغیر ممکن است ونیز لازم است عدم توجہ بسوئے زیبائشہائے دنیا ونیز عدم اعتبار بہ بودہ ونابود آن یعنی ہر دو را مساوی بداینید زیرا کہ دنیا مبغوضہ حق تعالے است یعنی مکروہ وناپسندیدہ است ونیست آن را قدر ومنزلت نزدیک حق تعالے پس سزاوار است نزد بندگان نابود او از بود او بہتر باشد وقصہ بیوفائی وقدر آن وبزودی نیست شدنش مشہور است بلکہ معاین مردم گردیدہ پس عبرت گیرید از ملاحظہ حال پسرانش کہ ازین پیش گذشتہ اند حق سبحانہ وتعالی ما را وشما را توفیق متابعت سرور مرسلاں ارزانی فرماید براو وبر آل پاک او درود وسلام ۱۲

وَالسَّلَامُ اولاً تصحیح عقاید وثانیاً بدانستن احکام ضروریہ فقہیہ ودر بیان آنکہ از حق سبحانہ وتعالے بوسیلہ
یا بے وسیلہ اورا تعالے می باید طلبید سَلَّمَكُمُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَعَافَاكُمْ نقد سعادت دارین منوط
بمتابعت سید کونین است عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ اَتَمُّهَا وَاَكْمَلُهَا بہ نہجے
کہ علمائے اہل سنت شَكَرَ اللّٰهُ تَعَالٰى سَعْيَهُمْ بیان فرمودہ اند اولاً تصحیح عقاید بمقتضائے آرائے
صائبہ این بزرگواراں باید کرد وثانیاً علم حلال وحرام وفرض وواجب وسنت ومندوب ومباح
ومشتبہ حاصل باید نمود وعمل بمقتضائے این علم نیز درکار است بعد از حصول این دو جناح اعتقادی
وعملی اگر سعادت ازلی مدد فرماید طیران عالم قدس میسر آید وَبِدُوْنِهِمَا خَرْطُ الْقَتَادِ دنیائے دنی
کرائے آن نمیکند کہ آن را از مطالب شمرند وحصول مال وجاہ او را از مقاصد انگارند بلند ہمت باید بود واز
حق سبحانہ وتعالے بوسیلہ یا بے وسیلہ او را تعالے باید طلبید مصرعہ کار این است وغیر این ہمہ ہیچ ٭
چوں التفات نمودہ ہمتے خواستہ اند بُشْرٰى لَكُمْ سَالِمًا وَغَانِمًا مراجعت خواہند نمود امایک شرط را
مرعی دارند وآن وحدت قبلۂ توجہ است قبلۂ توجہ را متعدد ساختن خود را در تفرقہ انداختن است۔
مثل مشہور است کہ ہر کہ یک جا ہمہ جا وہر کہ ہمہ جا ہیچ جا حضرت حق سبحانہ وتعالے بجادۂ شریعت
مصطفویہ عَلٰى صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ استقامت کرامت فرماید وَالسَّلَامُ
عَلٰى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰى عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَ
التَّحِيَّاتُ ٭

مکتوب ۷۶ ہفتاد وششم

بہ قلیج خاں صدور یافتہ در بیان آنکہ ترقی وابستہ بورع وتقوی است ودر تحریض بر ترک

۱؎ یعنی علم فقہ کہ متکفل بہ بیان این ہمہ است ۱۲ ۲؎ قولہ بدونہا الخ یعنے وبدون سعادت ازلی قصد طیران عالم قدس نمودن دست زدن است بر درخت خاردار یعنی رنج ومحنت بردن است بلاسود ودر بعضے نسخ وبدونہا بضمیر تثنیہ است یعنے بدون حصول این دو جناح اعتقادی وعملی الخ ۱۲ ۳؎ تو ہم گردن از حکم داور مپیچ ٭ کہ گردن نہ پیچد ز حکم تو ہیچ ٭ محال است چوں دوست دارد ترا ٭ کہ در دست دشمن گذارد ترا ۱۲ ۴؎ وسلام است بر کسیکہ متابعت نمود ہدایت را ولازم کرد بر خود اتباع برگزیدۂ خدا را براو وبر آل پاک او درودہا وتحفہا ۱۲

فضول مباحات واگر میسر نشود اجتناب از محرمات ساخته دائره فضول مباحات را تنگ تر باید گرفت و در بیان آنکه اجتناب از محرمات نیز بر دو قسم است بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ وَبِهٖ نَسْتَعِيْنُ عَصَمَكُمُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ عَمَّا يَصِمُكُمْ وَصَانَكُمْ عَمَّا شَانَكُمْ بِحُرْمَةِ سَيِّدِ الْبَشَرِ الْمَنْفِيِّ عَنْهُ زَيْغُ الْبَصَرِ عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَكْمَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِيْمَاتِ اَفْضَلُهَا قَالَ اللّٰهُ تَعَالٰى مَا اٰتٰكُمُ الرَّسُوْلُ فَخُذُوْهُ وَمَا نَهٰكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوْا مدار نجات بر دو جزو آمد امتثال اوامر و انتهاء از نواهی و معظم ترین این دو جزو جزو اخیر است که معبر بورع و تقوی است ذُكِرَ رَجُلٌ عِنْدَ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ وَسَلَّمَ بِعِبَادَةٍ وَّاجْتِهَادٍ وَذُكِرَ اٰخَرُ بِرِعَةٍ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ وَسَلَّمَ لَا تَعْدِلُ بِالرِّعَةِ شَيْئًا يَعْنِي الْوَرَعَ وَقَالَ اَيْضًا عَلَيْهِ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَتَمُّهَا وَمِنَ التَّسْلِيْمَاتِ اَكْمَلُهَا مِلَاكُ دِيْنِكُمُ الْوَرَعُ و فضیلت انسان بر ملک ازین جزو متحقق است و ترقی بمدارج قرب حق تعالی هم ازین جزو ثابت میشود چه ملائکه در جزو اوّل مشارکند و ترقی در ایشان مفقود است پس رعایت جزو ورع و تقوی از اہم مہام اسلام آمد و از اشدّ ضروریات دین و رعایت این جزو که مدار آن بر اجتناب از محارم است بر وجه کمال وقتے میسر شود که از فضول مباحات اجتناب نموده آید و بقدر ضرورت از مباحات اکتفا کرده شود زیرا که ارخاء عنان در ارتکاب مباحات بامور مشتبهات میرساند و مشتبه بمحرّم نزدیک است مَنْ حَامَ حَوْلَ الْحِمٰى يُوْشِكُ اَنْ يَقَعَ فِيْهِ پس در حصول کمال ورع و تقوی اکتفا از مباحات

ف۱ حق سبحانه وتعالی نگهدارد شما را از آنچه موجب عار باشد در حق شما و مصون و محفوظ دارد شما را از آنچه عیبناک گرداند شما را بحرمت سرور آدمیان که دور کرده شده است از میلان چشم بسوئے غیر حق تعالی بر او و بر آل پاک او از درودها کاملتر و از تسلیمات فاضلتر ۱۲ ف۲ حق تعالی میفرماید در سوره حشر و پاره قد سمع الله هر چه بدهد شما را پیغمبر پس بگیرید آنرا و هرچه منع کند شما را از آن پس باز ایستید ۱۲ ف۳ قوله ذکر رجل الخ یعنی مذکور شد مردے نزد رسول الله صلی الله علیه وسلم بعبادت و ریاضت و دیگرے به پرہیزگاری پس رسول فرمود صلی الله تعالی علیه وآله وسلم برابر مگردان چیزے را به پرہیزگاری و تقوی معرب می فرماید که روایت کرد این را ترمذی از جابر و اسناد ابن حسن است ۱۲ ف۴ قوله ملاک الخ یعنی مدار کار دین شما تقوی و پرہیزگاری است روایت کرد بیہقی بلفظ و فضل فی علم خیر من فضل فی عبادة و ملاک الدین الورع یعنی زیادت در علم بهتر است از زیادت در عبادت و مدار دین ورع است ۱۲ مشکوة ۱۲ ف۵ ارخاء بالکسر و خاء معجمه یعنی فروگذاشتن و عنان بالکسر بتخفیف نون و دال لگام یعنی در استعمال اشیاء مباحه و دال لگام اسپ نفس سرکش را فروگذاشتن و نرم کردن و دست دادن منجر باشیاء مشتبه میشود و امر مشتبه را باستعمال در آوردن منجر میشود بامر حرام بدلیل من حام حول الخ ۱۲ ف۶ قوله من حام حول الحمی الخ اشارتست بحدیثے که روایت کرد بخاری و مسلم رحمهما الله تعالی از نعمان بن بشیر رضی الله تعالی عنه رسول فرمود صلی الله تعالی علیه وسلم حلال واضح است و حرام نیز واضح است و میان این هر دو امور مشتبه اند نمیدانند آنها را بسیارے از مردم پس آن کس که پرہیز کرد از مشتبهات پاک کرد دین خود را و عزت خود را و کسیکه افتاد در شبہات افتاد در حرام مانند چوپانی و گله بانے که چراند ستوران را گرداگرد سبزه زار بادشاه قریب است که بچراند داخل و اندرون آن سبزه زار (باقی برص ۷۳)

بقدر ضرورت لابد آمد و آن هم مشروط به نیت اداء وظائف بندگی والا آں قدر هم وبال است و قلیل آں نیز حکم کثیر دارد و چوں اجتناب از فضول مباحات بالکلیه در همه اوقات خصوصا درین وقت بسیار عزیز الوجود است اجتناب از محرمات لازم ساخته مهما امکن دائره ارتکاب فضول مباحات را تنگ تر باید ساخت و درین ارتکاب همواره نادم و مستغفر میباید بود و در یچه از برائے دخول محرمات دانسته همیشه بحق سبحانه ملتجی و متضرع باید شد این ندامت و استغفار و التجاء و تضرع محتمل که کار آں اجتناب بکند که بفضول مباحات تعلق داشت و از آفت آں مصون و محفوظ دارد و عزیزے میفرماید اِنْكِسَارُ الْعَاصِيْنَ اَحَبُّ اِلَيَّ مِنْ صَوْلَةِ الْمُطِيْعِيْنَ و اجتناب از محرمات نیز بر دو قسم است قسمی است که بحقوق الله سبحانه تعلق دارد و قسمے است که بحقوق عباد متعلق است و رعایت قسم ثانی اہم تر است حق سبحانه و تعالی غنی مطلق است وارحم الراحمین و عباد فقراء و محتاجانند و بالذات بخیل و لئیم اند قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ مَنْ كَانَتْ لَهٗ مَظْلَمَةٌ لِاَخِيْهِ مِنْ عِرْضِهٖ اَوْ شَيْءٍ فَلْيَتَحَلَّلْهُ مِنْهُ الْيَوْمَ قَبْلَ اَنْ لَّا يَكُوْنَ دِيْنَارٌ وَّلَا دِرْهَمٌ اِنْ كَانَ لَهٗ عَمَلٌ صَالِحٌ اُخِذَ بِقَدْرِ مَظْلَمَتِهٖ وَاِنْ لَّمْ تَكُنْ لَّهٗ حَسَنَاتٌ اُخِذَ مِنْ سَيِّئَاتِ صَاحِبِهٖ فَحُمِلَ عَلَيْهِ وَقَالَ اَيْضًا صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ اَتَدْرُوْنَ مَا الْمُفْلِسُ قَالُوا الْمُفْلِسُ فِيْنَا مَنْ لَّا دِرْهَمَ لَهٗ وَلَا مَتَاعَ فَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ

(بقیه حاشیه ص ۷۲) آگاه باشید که هر آئینه هر بادشاه را سبزه زارے است خاص یا او آگاه باشید که هر آئینه سبزه زار حق سبحانه و تعالی اشیائے حرام کرده شده او است آگاه باشید که در بدن آدمی پاره ایست از گوشت چوں او درست شد و بصلاح آراسته گردید صالح و درست شد تمام بدن انسان و چوں فاسد و خراب گردید فاسد و خراب شد تمام بدن آگاه شوید که آں قطعه گوشت دل انسان است ۱۲ ف امور مباحه زائده از قدر ضرورت ۱۲ (حاشیه صفحه ہذا) ف۱ قوله فضول بضمتین مصدر است بمعنی افزونی و هم جمع فضل است بالفتح بمعنی زیادتها و افزونیها - درینجا هر دو محتمل است ۱۲ ف۲ مثنوی با تضرع باش تا شادان شوی * گریه کن تا بے دهاں خندان شوی * که برابر می نهد شاه مجید * اشک را در فضل با خون شهید * زور را بگذار زاری را بگیر * رحم سوئے زاری آید اے فقیر * گر نه زاری بیابی رحم او * در رحم او در زاری خود بیار جو * ۱۲ ف۳ قوله قال رسول الله الخ روایت کرد این را بخاری از ابو هریره رضی الله تعالی عنه یعنی فرمود رسول الله صلی الله تعالی علیه وسلم کسے که هست بر ذمه او حق برادر او از جنس آبروئے وے یعنی هتک آں یا چیزے دیگر از خون و مال پس باید که از و عفو بخواهد امروز پیش از انکه نه درهمی باشد و نه دینارے اگر باشد او را عملے نیک گرفته شود بقدر ظلم از وے و اگر نباشد مر او را نیکیها گرفته شود از بدی هائے صاحب وے یعنی مظلوم پس بر داشته شود و بار کرده شود بر آں کس یعنی ظالم - بدانکه مظلمه بفتح میم و سکون ظائے معجمه و کسر لام بمعنی ظلم و آنچه گرفته است یکے از حق دیگرے ۱۲ ف۴ قوله وقال ایضا الخ روایت کرد این را مسلم از ابو هریره رضی الله تعالی عنه یعنی فرمود آنحضرت علیه وعلی آله الصلوة والسلام آیا دانید که کیست مفلس گفتند مفلس در میان ما آں کس است که نه درهم باشد او را و نه رخت پس فرمود آنحضرت علیه الصلوة والسلام هر آئینه مفلس از امت من کسے است که بیاید روز قیامت بنماز و روزه و زکوة و بیاید بحالیکه دشنام کرد این را و نسبت بزنا کرد این را و خورد مال این را و ریخت خون این را و زد این را یعنی انواع ظلم کرده بمردم پس داده شود این کس از حسنات او و آنکس نیز از حسنات او پس اگر تمام شود و فنا گردد حسنات او پیش از ین که ادا کرده شود آنچه بر ذمه او ست یعنی از حقوق عباد گرفته شود از گناه هائے ایشان یعنی مدعیان (باقی برص ۷۴)

اِنَّ الْمُفْلِسَ مِنْ اُمَّتِیْ مَنْ یَّاْتِیْ یَوْمَ الْقِیٰمَةِ بِصَلٰوةٍ وَّصِیَامٍ وَّزَکٰوةٍ وَّیَاْتِیْ قَدْ شَتَمَ هٰذَا وَقَذَفَ هٰذَا وَاَکَلَ مَالَ هٰذَا وَسَفَكَ دَمَ هٰذَا وَضَرَبَ هٰذَا فَیُعْطٰی هٰذَا مِنْ حَسَنَاتِهٖ وَهٰذَا مِنْ حَسَنَاتِهٖ فَاِنْ فَنِیَتْ حَسَنَاتُهٗ قَبْلَ اَنْ یُّقْضٰی مَا عَلَیْهِ اُخِذَ مِنْ خَطَایَاهُمْ فَطُرِحَتْ عَلَیْهِ ثُمَّ طُرِحَ فِی النَّارِ صَدَقَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ وَسَلَّمَ. ثانیا اظہار محمدت وشکر گذاری ایشاں می نماید کہ در بلدۂ معظمہ لاہور بوجود ایشاں بسیارے از احکام شرعیہ دریں طور زمانہ رواجے پیدا کردہ است وتقویت دین وترویج ملت دراں بقعہ حاصل گشتہ است وآں بلدہ نزد فقیر ہمچو قطب ارشاد است بنسبت بسائر بلاد ہندوستان خیر وبرکت آں بلدہ بجمیع بلاد ہندوستان ساریست اگر آنجا دین را ترویج است در ہمہ جا نحوے از رواج متحقق است حق سبحانہ وتعالے مؤید وناصر ایشان باد قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی عَلَیْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ لَا یَزَالُ طَائِفَةٌ مِّنْ اُمَّتِیْ ظَاهِرِیْنَ عَلَی الْحَقِّ لَا یَضُرُّهُمْ مَنْ خَذَلَهُمْ حَتّٰی یَاْتِیَ اَمْرُ اللّٰهِ وَهُمْ عَلٰی ذٰلِكَ چوں ایشاں را رشتۂ ارتباط بحضرت معرفت پناہی قبلہ گاہی خواجہ ما محکم بود بنا برآں بہ تسوید چند کلمہ محرک آں نسبت گشت زیادہ بریں اطناب است حامل رقیمہ دعا از مردم نیک وصلحا است وآدمی زادہ است حاجتے بجناب ایشاں آوردہ است امید است کہ توجہ شریف دربارۂ او مرعی داشتہ روائے حاجت او خواہند فرمود دولت حقیقی وسعادت سرمدی محصل باد بِحُرْمَةِ النَّبِیِّ وَاٰلِهِ الْاَمْجَادِ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ بسیادت مآبی میر سید جمال الدین دعوات غریبانہ تبلیغ فرمایند

(بقیہ حاشیہ ص۷۳) پس انداختہ شوند برآں کس پس انداختہ شود آنکس در آتش دوزخ ۱۲ سلمہ ۵ یعنی شکستگی گنہگاران محبوب تر است نزد من از اجتہاد وجد وجہد بردن مطیعان ودر بعضے نسخ الی اللہ بجائے الیّ واقع شدہ است وآن ظاہر تر است بیت دست شکستہ برآور در دعا سوئے اشکستہ پید فضل خدا ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) ۱ ساری اثر کنندہ ودوندہ بہمہ اجزائے چیزے وسرایت کنندہ ۱۲ ۲ فرمود رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہمیشہ ماند گروہے از امت من غالب بر مخالفان اسلام وقائم بر دین حق زیان نکند وضرر نرساند ایشاں را آنکہ ترک کند امداد ایشاں تا آنکہ بیاید امر حق تعالیٰ ۱۲ یعنی تا قیام قیامت والبتہ باشند براں۔ معرب گفتہ روایت کرد حاکم از عمر ونیز حاکم وابن ماجہ از ابوہریرہ ونیز ابن ماجہ از مغیرہ بن شعبہ وابوداؤد از عمران بن حصین مع اختلاف لفظ واتحاد در معنی اقول نظم الحدیث علی ما فی المشکوٰة فی باب ثواب هذه الامة هکذا عن معاویة قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم لا یزال طائفة من امتی قائمة بامر الله لا یضرهم من خذلهم ولا من خالفهم حتی یاتی امر الله وهم علی ذلك متفق علیه وعن معاویة بن قرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اذا فسد اهل الشام فلا خیر فیکم ولا یزال طائفة من امتی منصورین لا یضرهم من خذلهم حتی تقوم الساعة رواه الترمذی وقال هذا حدیث حسن صحیح ۱۲

مکتوب ہفتاد وہفتم

بجباری خاں صدور یافتہ در بیان آنکہ عبادت خدائے تعالیٰ بے چون و بے چگون کے میسر شود دعا و ینا سب ذٰلِكَ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلٰی عِبَادِهِ الَّذِیْنَ اصْطَفٰی بعد از خدائے ہر چہ پرستند ہیچ نیست بے دولت است آنکہ بہ ہیچ اختیار کرد عبادت خدائے بیچون و بے چگون جل سلطانہ وقتے میسر شود کہ از رقیت تمام ماسوی آزاد شدہ قبلۂ توجہ جز ذات احدیت ہیچ نماند و مصداق این توجہ استواء انعام وایلام اوست تعالے بلکہ در ابتداء حصول این مقام ایلام مرغوب تر می آید از انعام اگرچہ در آخر کار بہ تفویض میکشد وہرچہ میرسد اولے وانسب میداند عبادتے کہ برغبت ورہبت تعلق دارد فی الحقیقت آن عبادت عبادت خود است مقصود از آنجا نجات وسرور خویش است تا تو در بند خویشتن باشی عشق گوئی دروغ زن باشی حصول این دولت والبتہ بفناء مطلق است واین توجہ نتیجہ محبت ذاتیہ است ومقدمۂ ظہور ولایت خاصہ محمدیہ عَلٰی صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّةُ حصول این نعمت عظمی موقوف است بر کمال اتباع شریعت او عَلَیْهِ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَتَمُّهَا وَمِنَ التَّحِیَّاتِ اَکْمَلُهَا چہ شریعت ہر نبی عَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ کہ از راہ نبوت بروے عطا فرمودند مناسب ولایت اوست چہ در ولایت رو بحق است سبحانہ بالکلیہ وچوں بر نبوت فرود می آرند بہماں نور فرود می آید وہماں کمال را با توجہ خلق جمع میکنند وسبب حصول کمالات مقام نبوت ہم ہماں نور است ولہذا گفتہ اند ولایت نبی افضل است از نبوت او پس لاجرم شریعت ہر پیغمبر مناسب ولایت او باشد واتباع آن شریعت مستلزم وصول است بآں ولایت واگر سوال کنند کہ بعضے متابعان شریعت آنسرور را علیہ الصلوٰة والسلام از ولایت آں سرور

۱ یعنی علامت ونشان راستی ودرستی این توجہ برابر بودن انعام وایلام اوست تعالی وتقدس رزقنا اللہ سبحانہ هذه النعمة بحرمة سید الاولین والآخرین علیہ وعلی آلہ صلوٰة رب العالمین ۱۲ ۲ یعنی محبت ذاتیہ ثمرہ ونتیجہ توجہ بذات احدیت صرف است وحصول این توجہ موجب ظہور ولایت خاصہ محمدیہ است علی صاحبہا الف الف صلوٰة وسلام وتحیة ۱۲ ۳ یعنی اتباع شریعت ہر پیغمبر مستلزم وصول است بولایت آن پیغمبر وبدون اتباع آں وصول بولایت محقق آں نیست پس اتباع شریعت آں سرور علیہ الصلوٰة والسلام ہم مستلزم وصول است بولایت آں سرور علیہ الصلوٰة والسلام ۱۲ ۵ یعنی ارباب سکر چنانکہ حضرت ایشاں در مکاتیب دیگر فرمودہ اند من شاخلیر جیم للیہا ۱۲

نصیبے نیست بلکه بر قدم انبیا دیگر اند و از ولایت ایشان نصیبے دارند جواب گوئم که شریعت پیغمبر ما علیه الصلوٰة والسلام جامع جمیع شرائع است و کتابے که بروے منزّل شده است شامل تمام کتب سماوی است پس اتباع این شریعت گویا اتباع جمیع شرائع است پس باندازهٔ استعداد خود مناسبتے به نبی از انبیاء دارد که ولایت او را اخذ میکند و لا محذور فیه بلکه گوئم که ولایت او عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ حاوی ولایت هائے جمیع انبیا است عَلَيْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيمَاتُ پس وصول بآں ولایتها وصول بجزویست از اجزاء این ولایت خاصه وَسَبَبُ عَدَمِ الْوُصُوْلِ اِلٰى تِلْكَ الْوِلَايَةِ الْقُصُوْرُ فِيْ كَمَالِ مُتَابَعَتِهٖ عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَلِلْقُصُوْرِ دَرَجَاتٌ فَلَاجَرَمَ حَصَلَ التَّفَاوُتُ فِيْ دَرَجَاتِ الْوِلَايَةِ وَلَوْ تَيَسَّرَ كَمَالُ الْاِتِّبَاعِ لَاَمْكَنَ الْوُصُوْلُ اِلٰى تِلْكَ الْوِلَايَةِ اعتراض وقتے وارد میشود که متابعان شرائع انبیاء دیگر را ولایت خاصه محمدی عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيمَاتُ وَالتَّحِيَّاتُ حاصل میشد و لیس فلیس اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِيْ اَنْعَمَ عَلَيْنَا وَهَدٰنَا اِلَى الصِّرَاطِ الْمُسْتَقِيْمِ وَالدِّيْنِ الْقَوِيْمِ صراط مستقیم عبارت ازین طریق متین و شریعت مبین است اِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِيْنَ عَلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ دلیل این معنی است رَزَقَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَاِيَّاكُمْ كَمَالَ اِتِّبَاعِ شَرِيْعَتِهٖ عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ بِحُرْمَةِ كُمَّلِ اَتْبَاعِهٖ وَمُعَظَّمِ اَوْلِيَائِهٖ رِضْوَانُ اللّٰهِ تَعَالٰى عَلَيْهِمْ اَجْمَعِيْنَ اٰمِيْنَ حامل رقیمه دعا گو است در آں حدود بود بجهت کلمه محرک سلسله محبت گشت وَالسَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ سُبْحَانَهٗ لَدَيْكُمْ۔

ف ۱ قوله نصیبے نیست پس اتباع شریعت او علیه الصلوٰة والسلام مستلزم وصول بولایت آں سرور نیست و هو خلاف ما قررتم ۱۲ ف ۲ قوله نصیبے دارند یعنی حالانکه اتباع شریعت آں پیغمبر دیگر نموده اند پس وصول بولایت نبی از انبیا بدون اتباع شریعت وے بوقوع در آمد و آں خلاف مقرر است ۱۲ ف ۳ و دریں هیچ استحاله نیست چه وصول بولایت نبی بدون اتباع شریعت آں نبی لازم نیامد ۱۲ ف ۴ پس راست نیامد قول معترض که بعضے متابعان شریعت آں سرور را از ولایت آں سرور نصیبے نیست چه ولایت آں نبی جزویست از اجزاء و ولایت خاصه آنسرور بتمامها پس موقوف است بر کمال اتباع شریعت آں سرور علیه الصلوٰة والسلام و هو لیس فلیس ۱۲ ف ۵ و سبب نارسیدن بآں ولایت تقصیر است در کمال متابعت آنسرور علیه الصلوٰة والسلام و تقصیر را مدارج اند مختلف پس ناچار تفاوت در مدارج ولایت بحصول پیوست و اگر کمال اتباع میسر می شد البته وصول بآں ولایت ممکن میبود ۱۲ ف ۶ یعنی چوں آنها را این ولایت خاصه حاصل نیست پس اعتراض وارد نیست ۱۲ ف ۷ همه ستائش مر خدائے راست که انعام کرد بر ما و هدایت نمود ما را براه راست و دین محکم ۱۲ ف ۸ یعنی بدرستیکه هر آئینه که تو از فرستادگانی براه راست این کریمه واقع است در سوره یاسین پاره ۲۲-۱۲ ف ۹ یعنی خدائے پاک بخشد ما را و شما را کمال متابعت شریعت آنسرور علیه الصلوٰة والسلام بطفیل کامل متابعان آنسرور و اولیاء عظام آنحضرت خوشنودی حق تعالیٰ بر جمله ایشان نازل باد ۱۲

مکتوب هفتاد و هشتم

نیز بجباری خال صدور یافته در بیان معنی سفر در وطن و سیر آفاقی و انفسی و در بیان آنکه حصول این دولت وابسته باتباع صاحب شریعت است عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ حق سبحانه و تعالےٰ بر جادهٔ شریعت حقه عَلٰى مَصْدَرِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ استقامت ارزانی فرماید چند روز است که از سفر دہلی و آگره مراجعت واقع شده است و بوطن مالوف آرامی حاصل شده حُبُّ الْوَطَنِ مِنَ الْاِيْمَانِ نقد وقت است بعد از وصول بوطن اگر سفر است در وطن است سفر در وطن از اصول مقرره اکابر خانوادهٔ علیه نقشبندیه است قَدَّسَ اللّٰهُ تَعَالٰى اَسْرَارَهُمْ چاشنی ازین سفر درین طریق ابتداء میسر می گردد و بطریق اندراج النهایة فی البدایة حاصل میشود جمعی را ازین طائفه اگر خواهند مجذوب سالک گردانند در سیر بیرونی می اندازند بعد از تمام آں سیر آفاقی در سیر انفسی که سفر در وطن عبارت از آں است آرامے میدهند

مصرع این کار دولت است کنوں تا کرا رسد ✤ مصرع هَنِيْئًا لِاَرْبَابِ النَّعِيْمِ نَعِيْمُهَا ✤ وصول باین نعمت عظمیٰ وابسته باتباع سید اولین و آخرین است عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّحِيَّاتِ اَكْمَلُهَا تا تمام خود را در شریعت گم نه سازد و بامتثال اوامر و انتها از نواهی متحلی نه گردد بوئے ازین دولت بمشام جان او نرسد با وجود مخالفت شریعت اگرچه برابر سر موئے باشد اگر بالفرض احوال و مواجید دست دهد داخل استدراج است آخر او را رسوا خواهند ساخت خلاصی بے اتباع محبوب

[illegible]

ف ۱ قوله حب الوطن من الایمان والمشهور انه حدیث قال السخاوی لم اقف علیه و معناه صحیح ۱۲ ف ۲ معهب سفر در وطن عبارت از سیر انفسی است که آنرا جذبه نیز گویند ابتدا معامله این بزرگواران ازین سیر است و سیر آفاقی که سلوک عبارت از آن است در ضمن این سیر قطع مییابد و در سلاسل دیگر شروع کار از سیر آفاقی می کنند و انتها به سیر انفسی میشود و شروع کار از سیر انفسی خاصهٔ این طریق است و اندراج نهایت در بدایت را همیں معنی است که سیر انفسی که نهایت دیگران است بدایت این اکابر است سیر آفاقی مطلوب را بیروں از خویشتن جستن است و سیر انفسی در خود آمدن و گرد دل خود گردیدن و درین معنی گفته اند ✤ هم چوں نابینا مبر هر سوئے دست باتو در زیر گلیم است هر چه هست ✤ از مکتوبات خواجه محمد معصوم قدس سره ۱۲ ف ۳ خوشگوار باد ارباب نعمت را نعمتهائے او ۱۲ ف ۴ انتقال است بمناسبت لفظی ۱۲ ف ۵ بفتحتین جائے بودن و اقامت کردن موم او طان جمع ۱۲ ف ۶ بفتح میم اول و تشدید میم ثانی یعنی جا و مواضع قوت شامه ۱۲ ف ۷ عمدا زیرا که سهو و خطا مرفوع است ربنا لا تؤاخذنا ان نسینا او اخطانا ۱۲ اللهم اغفر لکاتبه و لمن سعی فیه

رب العالمین عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوٰاتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُهَا ممکن نیست حیوۃ چندروزہ را در مرضیات حق سبحانہ باید صرف نمود چہ زندگانی است وکدام عیش است کہ مولائے این کس از کردار او راضی باشد حق سبحانہ وتعالےٰ بر احوال جزئی وکلی او مطلع است وحاضر وناظر شرم باید کرد بالفرض اگر دانند کہ شخصے از عیوب وافعال ناپسندیدۂ ایشان اطلاع خواہد یافت در حضور او امر ناشائستہ بوقوع نمی آید ونمی خواہند کہ او مطلع بر عیوب ایشان گردد چہ بلا شد باوجود علم حضور حق سبحانہ ہیچ باک نمی کنند این چہ اسلام است حق سبحانہ را برابر آن شخص اعتبار نمی دہند نَعُوْذُ بِاللّٰهِ سُبْحَانَهٗ مِنْ شُرُوْرِ اَنْفُسِنَا وَمِنْ سَیِّئَاتِ اَعْمَالِنَا الحکم حدیث جَدِّدُوْا اِیْمَانَکُمْ بِقَوْلِ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ در ہر آنے تجدید ایمان باین قول عظیم الشان می باید کرد وتوبہ وانابت بحق سبحانہ از جمیع افعال ناپسندیدہ باید نمود شاید کہ فرصت توبہ تا وقت دیگر ندہند هَلَكَ الْمُسَوِّفُوْنَ حدیث نبوی است عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوٰاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ یعنی ہلاک گشتند سوف افعل گویندگان یعنی تاخیر کنندگان فرصت را غنیمت باید شمرد ودر مراضی حق سبحانہ صرف باید نمود توفیق توبہ از عنایات حق سبحانہ است ہمیشہ از حق سبحانہ خواہان این معنی باشند ودرویشانے کہ قدم راسخ در شریعت دارند واز عالم حقیقت نیک شناسا اند از ایشان ہمتے باید طلب نمود ومددے باید جست تا عنایت حق سبحانہ از دریچۂ ایشان ظاہر شدہ تمام بجانب جناب قدس خود تعالےٰ جذب نماید ومخالفت را در وے گنجائش نماند تا سر مو راہ مخالفت شریعت کشادہ است محل خطر ست تمام سُبُل مخالفت را باید مسدود ساخت بیت محال است سعدی کہ راہ صفا ۞ تواں رفت جز بر پئے مصطفےٰ ۞ صَلَوٰاتُ اللّٰهِ وَسَلَامُهٗ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ اعتراض بر اہل اللہ خصوصًا کہ اسم پیری ومرشدی درمیان باشد وراہ افادہ کشادہ شدہ باشد نباید کرد وآزا سم قاتل باید انگاشت زیادہ برین اطناب است این چند حروف بواسطۂ ارتباط محبت واخلاص تحریر آوردہ

ے۱ تحقیق این حدیث بحاشیہ مکتوب ہفتاد وسوم نوشتہ شد آنجا ملاحظہ باید نمود ۱۲ ے۲ تحقیق تخریج این حدیث عنقریب بحاشیہ مکتوب ہفتاد وسوم گذشت آنجا باید دید ۱۲ ے۳ قولہ دریچہ بفتح اول وکسر رائے مہملہ ویائے معروف وجیم فارسی یعنی دروازہ خورد در اصل دریزہ بود کہ زائے معجمہ را بجیم فارسی بدل کردند ودریزہ مرکب است از لفظ در ولفظ یزہ کہ بیائے تحتانی وزائے معجمہ باشد بمعنی خورد وکوچک در حالت ترکیب یارا ساکن کنند چنانچہ مشکیزہ بمعنی مشک کوچک یعنی دریچہ بیائے موحدہ نوشتہ اند ۱۲ از غیاث مع الاختصار ۱۲ ے۵ ہمت بالکسر وتشدید وحزن وفکر ومجاز الارادہ بلند وقصد دل وآرزوہ ومجاز المعنے دعا نیز مستعمل ودرین جا ہمین معنی اخیر مراد است ۱۲

امید است کہ موجب ملال نشود ثانیًا مصدع میگردد کہ ملا عمر وشاہ حسن آدمی زادہ اند خواہان ملازمت ایشان اند امید است کہ داخل ملازمان خاصہ گردند اسمٰعیل نیز بہمین ارادہ بخدمت آمدہ است اگرچہ پیادہ است امیدوار است کہ فراخور حالت خود بہرہ یابد زیادہ تصدیع نداد والسلام والاکرام ۞

مکتوب ۷۹ ہفتاد ونہم

نیز بجباری خان صدور یافتہ دربیان آنکہ این شریعت غرا جامع شرائع ماتقدم است واتیان بمقتضائے این شریعت اتیان است بمقتضائے جمیع شرائع وَمَا یُنَاسِبُ ذٰلِكَ اللہ تعالےٰ بر جادۂ شریعت مصطفویہ عَلٰی صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّةُ ثبات واستقامت ارزانی فرمودہ بالکلیۃ متوجہ جناب قدس خود گرداند چونکہ مقرر شدہ است کہ مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی عَلَیْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ جامع جمیع کمالات اسمائی وصفاتی است ومظہر جمیع اینہا بر سبیل اعتدال کتابے کہ بروے منزل شدہ است خلاصۂ جمیع کتب سماوی است کہ بر سائر انبیاء عَلٰی نَبِیِّنَا وَعَلَیْهِمُ الصَّلَوٰاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ منزل شدہ اند وایضا شریعتے کہ آں سرور را عطا فرمودہ اند زبدۂ جمیع شرائع ماتقدم است واعمالیکہ بمقتضائے این شریعت حقہ است منتخب از اعمال شرائع سابقہ است بلکہ از اعمال ملائکہ نیز صَلَوٰاتُ اللّٰهِ تَعَالٰی وَسَلَامُهٗ عَلٰی نَبِیِّنَا وَعَلَیْهِمْ چہ بعضے از ملائکہ مامور برکوع اند وبعضے دیگر بسجود وبعضے بقیام وہم چنین امم سابقہ بعضے بہ نماز بامداد مامور وبعضی دیگر بنمازہائے دیگر درین شریعت از اعمال امم سابقہ وملائکہ مقربہ خلاصہ وزبدۂ آں را انتخاب کردہ مامور ساختہ اند پس تصدیق باین شریعت واتیان اعمال بمقتضائے آں فی الحقیقت تصدیق

ے۱ قال العلی القاری فی شرح المشکوٰۃ واخرجہ الطحاوی عن عبید اللہ بن محمد عن عائشۃ ان اٰدم لما تیب علیہ عند الفجر صلی رکعتین فصارت الصبح وفدی اسحاق عند الظہر فصلی اربع رکعات فصارت الظہر وبعث عزیر فقیل لہ کم لبثت قال یوما فرای الشمس فقال او بعض یوم فصلی اربع رکعات فصارت العصر وغفر لداؤد عند المغرب فقام فصلی اربع رکعات فجہد فی الثالثۃ ای تعب فیہا عن الاتیان بالرابعۃ لشدۃ ما حصل لہ من البکاء علی ما اقترفہ مما ہو خلاف الاولی فصارت المغرب ثلاثا واول من صلی العشاء الاخرۃ نبینا صلی اللہ علیہ وسلم ۱۲

است بجمیع شرائع واتیان است باعمال مقتضیات آں شرائع پس لاجرم مصدقان این شریعت خیر الامم باشند وہمچنین تکذیب این شریعت وعدم اتیان بمقتضائے آن تکذیب است مر جمیع شرائع ماتقدم را وعدم اتیان است بمقتضائے آنہا وہمچنین است انکار ازان سرور عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَ السَّلَامُ انکار از جمیع کمالات اسمائی وصفاتی وتصدیق اوتصدیق است بجمیع آنہا پس ناچار منکران آن سرور ومکذب این شریعت بدترین امم باشد ازینجا است اَلْاَعْرَابُ اَشَدُّ کُفْرًا وَّنِفَاقًا ۵

محمد عربی کآبروئے ہر دوسرا است ✤ کسی کہ خاک درش نیست خاک بر سر او ✤ اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ ذِی الْاِنْعَامِ وَالْمِنَّۃِ کہ حسن اعتقاد وکمال ایقان ایشان را نسبت باین شریعت وصاحب آں شریعت عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ باحسن وجوہ مشہود شدہ بود وندامت بر اوضاع ناملائمہ ہموارہ دامنگیر شان بودہ حق سبحانہ وتعالٰی ازدیاد دران عطا فرماید ثانیاً ملتمس آنکہ حامل رقیمہ دعا میان شیخ مصطفٰے از نسل قاضی شریح اند دریں دیار بزرگان ایشان بزرگ شدہ آمدہ اند وجوہ معاش ووظائف لبیار داشتند مشار الیہ از بے معاشی متوجہ لشکر شدہ است وابنا دو فرابین ہمراہ آوردہ امیدوار است کہ بتوسل ایشان جمعیت پیدا کند زیادہ مصدع نشد مشار الیہ را الصدور عظام بر نہجے سفارش فرمایند کہ کارگر شود وسبب جمعیت ارباب تفرقہ گردد ✤ وَالسَّلَامُ وَالْاِکْرَامُ ✤

مکتوب ہشتادم

بمیرزا فتح اللہ حکیم صدور یافتہ دربیان آنکہ فرقہ ناجیہ از ہفتاد وسہ فرقہ اہلسنت وجماعت است ودر تکفیر فرق مبتدعہ وَمَا یُنَاسِبُ ذٰلِکَ حق سبحانہ وتعالٰی بر جادۂ شریعت مصطفویہ عَلٰی صَاحِبِہَا الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ استقامت ارزانی فرماید مصرعہ کار این است غیر این ہمہ ہیچ ✤ ہر فرقہ از ہفتاد وسہ گروہ مدعی اتباع

لہ ھو شریح بن الحارث بن قیس الکوفی النخعی القاضی ابو امیۃ مخضرم ثقۃ وقیل لہ صحبۃ مات قبل الثمانین اوبعدھا ولہ مائۃ وثمان سنین اواکثر قال بعضھم حکم سبعین ۱۲ تقریب ۲ہ قولہ ہفتاد وسہ گروہ اشارت است بحدیثے کہ روایت کردہ است ترمذی از عبداللہ بن عمرو قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لیاتین علی امتی کما اتی علی بنی اسرائیل حذو النعل بالنعل حتی ان کان منھم من اتی امہ علانیۃ لکان فی امتی من یصنع ذلک وان بنی اسرائیل تفرقت علی ثنتین وسبعین ملۃ وتفترق امتی علی ثلث وسبعین ملۃ کلھم فی النار الا ملۃ واحدۃ قالوا من ھی یا رسول اللہ قال ما انا علیہ واصحابی ۱۲ مشکوۃ ۳ہ صحرا نشینان سخت تر اند درکفر ونفاق واقع است سورہ توبہ پارہ یعتذرون ۱۲

شریعت است وجازم بنجات خود کُلُّ حِزْبٍۭ بِمَا لَدَیْہِمْ فَرِحُوْنَ نقد وقت شان است اما دلیلے کہ بتعبیر صادق عَلَیْہِ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُہَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُہَا تمیز فرقہ واحدہ ناجیہ ازان فرق متعددہ فرمودہ است آنست اَلَّذِیْنَ ہُمْ عَلٰی مَآ اَنَا عَلَیْہِ وَاَصْحَابِیْ یعنی آن فرقہ واحدہ ناجیہ آنانند کہ ایشانان بر طریقے اند کہ من برآں طریقم واصحاب من برآں طریق اند۔ ذکر اصحاب باوجود کفایت بذکر صاحب شریعت علیہ الصلوۃ والتحیۃ دریں موطن برائے آں تواند بود کہ تا بدانند کہ طریق من ہمان طریق اصحاب است وطریق نجات منوط باتباع طریق ایشان است وبس چنانکہ حق سبحانہ فرمودہ مَنْ یُّطِعِ الرَّسُوْلَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰہَ پس اطاعت رسول عین اطاعت حق آمد سبحانہ وخلاف اطاعت او صَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ وَسَلَّمَ عین معصیت او تعالٰی وتقدس جماعۂ کہ اطاعت خدائے را جل سلطانہ خلاف اطاعت رسول تصور کردہ اند حق سبحانہ از حال آنہا خبر میدہد وحکم بکفر ایشانان مینماید آنجا کہ می فرماید یُرِیْدُوْنَ اَنْ یُّفَرِّقُوْا بَیْنَ اللّٰہِ وَرُسُلِہٖ وَیَقُوْلُوْنَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَّنَکْفُرُ بِبَعْضٍ وَّیُرِیْدُوْنَ اَنْ یَّتَّخِذُوْا بَیْنَ ذٰلِکَ سَبِیْلًا اُولٰٓئِکَ ہُمُ الْکٰفِرُوْنَ حَقًّا پس در ما نحن فیہ دعوی اتباع آں سرور نمودن علیہ الصلوۃ والسلام بخلاف اتباع طریق اصحاب رِضْوَانُ اللّٰہِ تَعَالٰی عَلَیْہِمْ اَجْمَعِیْنَ دعوی باطل است بلکہ آن اتباع فی الحقیقت عین معصیت رسول است علیہ الصلوۃ والسلام پس نجات را دران طریق مخالف چہ مجال وَ یَحْسَبُوْنَ اَنَّہُمْ عَلٰی شَیْءٍ اَلَآ اِنَّہُمْ ہُمُ الْکٰذِبُوْنَ مطابق حال ایشان است وشک نیست فرقۂ کہ ملتزم اتباع اصحاب آنسرور اند عَلَیْہِ وَعَلَیْہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ اہل سنت وجماعت اند شَکَرَ اللّٰہُ تَعَالٰی سَعْیَہُمْ فَہُمُ الْفِرْقَۃُ النَّاجِیَۃُ چہ طاعنان اصحاب پیغمبر عَلَیْہِ وَعَلَیْہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ

پس ایشانند فرقہ نجات یابندہ ۱۲

۱ہ قولہ کل حزب الخ اشارت است بکریمہ کہ واقع است در پارہ اتل ما اوحی در سورۂ روم یعنی ہر گروہ بآنچہ نزدیک اوست خورسند است ۱۲ ۲ہ قولہ الذین ہم علی الخ بیان معنی حدیث است ۱۲ ۳ہ این کریمہ واقع است در سورۂ نساء در پارہ والمحصنات یعنی ہر کہ فرمانبرداری کند رسول را ہر آئینہ فرمانبرداری خدا کرد ۱۲ ۴ہ اشارتست بآیتے کہ در شروع پارہ لایحب اللہ در آخر سورۂ نساء واقع است ونظم الآیۃ ان الذین یکفرون باللہ ورسلہ ویریدون ان یفرقوا بین اللہ ورسلہ الآیہ یعنی ہر آئینہ کسانیکہ کافر میشوند بخدا وپیغمبران او وکسانیکہ میخواہند کہ تفرقہ کنند درمیان خدا وپیغمبران او وکسانیکہ میگویند ایمان می آریم ببعض پیغمبران وناممتقد میشویم بعض را ومیخواہند کہ راہے بگیرند درمیان این وآن آں جماعت ایشانند کافران در تحقیق وآمادہ ساختہ ایم برائے کافران عذاب رسوا کنندہ ۱۲ ۵ہ اشارت است بآیتے کہ در سورہ مجادلہ پارہ قد سمع واقع است یعنی وحی پندارند کہ ایشاں بر چیزے ہستند آگاہ شو ہر آئینہ ایشانند دروغگو ۱۲ ۶ہ مرتبط است بقول قدس سرہ وطریق نجات منوط باتباع ایشان است ۱۲

خود از اتباع ایشاں محروم اند کالشیعة والخوارج ومعتزله[1] خود مذہب محدث دارند واصل[2] ابن عطا رئیس ایشان از تلامذۂ امام حسن[3] بصری است که باثبات واسطه[4] میان ایمان و کفر از امام جدا شده و امام درشان او فرموده اِعْتَزَلَ عَنَّا عَلٰی هٰذَا الْقِیَاسِ سَائِرُ الْفِرَقِ الْبَاقِیَةِ وطعن کردن در اصحاب فی الحقیقت طعن کردن است به پیغمبر خدا جل شانه مَا اٰمَنَ بِرَسُوْلِ اللّٰهِ مَنْ لَّمْ یُوَقِّرْ اَصْحَابَهٗ چه خبث ایشان منجر به خبث صاحب ایشاں میشود نَعُوْذُ بِاللّٰهِ سُبْحَانَهٗ مِنْ هٰذَا الْاِعْتِقَادِ السُّوْءِ وایضا شرائع که از راه قرآن و احادیث بما رسیده است بتوسط نقل ایشان است هرگاه ایشاں مطعون باشند نقل ایشان نیز مطعون خواهد شد و این نقل مخصوص ببعضٍ دون بعضٍ نیست بَلْ کُلُّهُمْ فِی الْعَدَالَةِ وَالصِّدْقِ وَالتَّبْلِیْغِ سَوَاءٌ پس طعن ایشاں اَیِّ وَاحِدٍ کَانَ مِنْهُمْ مستلزم طعن در دین است وَالْعِیَاذُ بِاللّٰهِ سُبْحَانَهٗ مِنْهُ واگر طاعنان بگویند که ماہم متابعت اصحاب میکنیم لازم نیست که جمیع اصحاب را متابع باشیم بلکه ممکن نیست متابعت جمیع لِتَنَاقُضِ اٰرَائِهِمْ وَاخْتِلَافِ مَذَاهِبِهِمْ جواب گوئیم متابعت بعضے وقتے سودمند افتد که انکار از بعض دیگر بآں منضم نه شود و بر تقدیر انکار از بعض متابعت بعض دیگر متحقق نمی شود زیرا که حضرت امیر مثلاً توقیر و تعظیم خلفائے ثلثه رِضْوَانُ اللّٰهِ تَعَالٰی عَلَیْهِمْ اَجْمَعِیْنَ کرده اند و شایان اقتدائیه ایشاں را دانسته با ایشاں بیعت نموده اند پس با وجود انکار خلفاء ثلثه ادعائے متابعت حضرت امیر نمودن محض افترا است بلکه آں انکار فی الحقیقت انکار حضرت امیر است وردّ است صریح مر اقوال و افعال ایشاں را و احتمال تقیه[5] در مادۂ اَسَدُ اللّٰه راه دادن نیز از سخافت[6]

[1] قوله مذہب محدث یعنی بہ نسبت شیعه و خوارج والاہر فرقه مذہب محدث دارند ۱۲ [2] قوله واصل بن الخ کان ولد سنة ثمانین بالمدینة ومات سنة احدی وثلثین ومائة وله من التصانیف کتاب اصناف المرجیه وکتاب التوبة وکتاب معانی القرآن وکان یتوقف فی عدالة اهل الجمل ۱۲ [3] قوله حسن بصری هو راس الطبقة الثالثة مات سنة عشرة ومایة وقد قارب التسعین قال ابن حجر هو فقیه فاضل مشهور له مناقب جلیلة ومحامد جمیلة فی بطون الاوراق وظهور الافاق تمالئت بها کتب السیر والرجال وهو راس الصوفیة الصافیة ورئیسهم ومقدمة جیشهم والیه ینتهی السلاسل ۱۲ [4] او میگوید که مرتکب کبیره نه مومن است و نه کافر ۱۲ [5] تقیه بمعنی ترسیدن و حذر کردن و خوف نمودن ۱۲ [6] سخافت یعنی خفت و سبکی عقل ۱۲ [7] یعنی التقوی ای الاجتناب عن الاعمال السیئة من الشرک والفسق والبدعة وعن بعض الخسائس والنقائص التی هی خلاف مقتضی الهمة ۱۲

عقل است عقل صحیح هرگز تجویز نه می کند که اسد الله با وجود کمال معرفت و شجاعت ببغض خلفائے ثلثه راسی[1] سال مبطن دارند و اظهار خلاف آں ننمایند و صحبت نفاق با ایشاں دارند از اہلِ اسلام این قسم نفاق متصور نیست شناعت این فعل را باید دریافت که بحضرت امیر چه قسم زبونی و چه نوع خداع و نفاق منتسب می شود و اگر بطریق فرض محال تقیه در مادۂ اسد الله مجوز باشد تعظیم و توقیرے که حضرت پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم خلفائے ثلثه را میکردند و از ابتداء تا انتها ایشاں را بزرگ داشته اند چه جواب خواهند گفت آنجا تقیه گنجائش ندارد تبلیغ حق بر پیغمبر واجب است مر تقیه را آنجا راه دادن بزندقه مے کشد قَالَ اللّٰهُ تَعَالٰی یٰٓاَیُّهَا الرَّسُوْلُ بَلِّغْ مَآ اُنْزِلَ اِلَیْکَ مِنْ رَّبِّکَ فَاِنْ لَّمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهٗ وَاللّٰهُ یَعْصِمُکَ مِنَ النَّاسِ کفار می گفتند که محمد از وحی آنچه موافق اوست اظهار میکند و آنچه مخالف اوست اظهار نه می کند و می پوشد و مقرر است که نبی را بر خطا مقرر داشتن جائز نیست و الا خللے در شریعت او پیدا میشود پس چون خلاف تعظیم و توقیر خلفاء ثلثه از آنحضرت بظهور نیامد معلوم شد که تعظیم ایشاں از خطا مصؤن بود و از زوال محفوظ بر سر اصل سخن رویم و جواب اعتراض ایشاں را منقح تر بگوئیم که متابعت جمیع اصحاب در اصول دین لازم است و ہرگز در اصول اختلافے ندارند اگر اختلاف است در فروع است و شخصے که طاعن ببعض است از متابعت جمیع محروم است ہر چند کلمۂ ایشاں متفق است اما شومی انکار اکابر دین در اختلاف[2] می اندازد و از اتفاق می بر آرد بلکه انکار قائل به انکار مقول او می رساند و ایضاً مبلغان شریعت جمیع اصحاب اند کما مر اَلصَّحَابَةُ کُلُّهُمْ عُدُوْلٌ از ہر یکے چیزے از شریعت بما رسیده است وہم چنین قرآن را از ہر واحدے ایتے فما فوقها گرفته جمع ساخته اند پس انکار از بعض انکار است از مبلغ[3] او پس اتیان جمیع شریعت در مادۂ منکر[4] متحقق نه گشت فَکَیْفَ النَّجَاتُ وَالْفَلَاحُ قَالَ اللّٰهُ تَعَالٰی اَفَتُؤْمِنُوْنَ[5] بِبَعْضِ الْکِتٰبِ وَتَکْفُرُوْنَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَآءُ مَنْ یَّفْعَلُ ذٰلِکَ مِنْکُمْ اِلَّا خِزْیٌ فِی

[1] اے پیغمبر برسان آنچه فرود آورده شده است بسوئے تو از پروردگار تو و اگر نه کردی نرسانده باشی پیغام خدا را و خدا نگهدارد ترا از مردمان در پاره لا یحب الله سوره مائده واقع است ۱۲ [2] یعنی کلمه متفقه ایشاں را از اتفاق بر آورده در اختلاف می اندازد ۱۲ [3] یعنی زیرا که اصحاب کرام همه متقی بودند ۱۲ [4] انکار کننده اصحاب پیغمبر را علیه وعلیهم الصلوات والتسلیمات ۱۲ [5] یعنی آیا ایمان می آرید بپاره از کتاب و کافر میشوید بپاره پس نیست سزائے کسیکه بکند این چنین از شما مگر خواری در زندگانی دنیا و روز قیامت گردانیده شوند بسوئے سخت ترین عذاب - این کریمه در پاره اول و سوره بقره واقع است ۱۲ [6] آنچه او رسانیده ۱۲

الحیوۃِ الدُّنیا وَیَوْمَ الْقِیَامَۃِ یُرَدُّوْنَ اِلٰی اَشَدِّ الْعَذَابِ با آنکه گوئیم که قرآن جمع حضرت عثمان است بلکه جامع فی الحقیقت حضرت صدیق و حضرت فاروق اند جمع حضرت امیر سوائے این قرآن ست پس باید اندیشید که انکار این اکابر فی الحقیقت با نکار قرآن میکشد عیاذاً باللہ سبحانہ شخصے از مجتهد اہل تشیع سوال کرد که قرآن جمع حضرت عثمان است در حق این قرآن چه اعتقاد دارید گفت در انکار او مصلحت نه می بینیم که از انکار او دین بتمام بر ہم میشود. دیگر عاقل[۱] ہرگز تجویز نه می کند که اصحاب آن سرور علیہ وَعَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ در روز رحلت آں حضرت بر امر باطل اجتماع نمایند و مقرر است که در روز رحلت آں حضرت سی وسه ہزار اصحاب آں سرور حاضر بودند و بطوع و رغبت بحضرت صدیق بیعت کردند این ہمه اصحاب پیغمبر را بر ضلالت جمع شدن از جملۂ محالات است و حال آنکه آنحضرت علیه الصلوٰۃ والتحیه فرموده لَا تَجْتَمِعُ[۲] اُمَّتِیْ عَلَی الضَّلَالَۃِ و توقفے که در ابتدا از حضرت امیر واقع شده است بواسطه آں بود که دراں مشوره حضرت امیر را نه طلبیده بودند چنانکه حضرت امیر فرموده اند مَا غَضِبْنَا اِلَّا لِتَاَخُّرِنَا عَنِ الْمَشُوْرَۃِ وَاِنَّا لَنَعْلَمُ اَنَّ اَبَا بَکْرٍ خَیْرٌ مِّنَّا[۳] الخ و نا طلبیدن ایشاناں مبنی بر مصلحت خواہد بود کالتَّسْلِیَۃِ لِاَهْلِ الْبَیْتِ بِوُجُوْدِ الْاَمِیْرِ عِنْدَهُمْ فِی الصَّدْمَۃِ الْاُوْلٰی مِنَ الْمُصِیْبَۃِ اَوْ نَحْوِ ذٰلِکَ و اختلافاتے که درمیان اصحاب پیغمبر علیه و علیهم الصلوات والتسلیمات واقع شده نه از ہوائے نفسانی بود چه نفوس شریفه ایشاں تزکیه یافته بودند و از امارگی باطمینان رسیده ہوای ایشاں تابع شریعت شده بود بلکه آن اختلاف مبنی بر اجتهاد بود و اعلائے حق پس مخطی ایشاں[۴]

---

۱ اشارت است بانکه دریں باب عقل تنها کفایت میکند فکیف که بآں دیانت ایشاں و حسن ظن ایشاں منضم گردد ۱۲ ۲ قوله لا تجتمع الخ یعنی متفق و مجتمع نه گردد امت من بر گمراہی معرب گفته روایت کرد ترمذی از ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنهما بلفظ ان اللہ لا یجمع امتی قال السخاوی وبالجملة فهو حدیث مشهور المتن ذو اسانید کثیرة وشواهد متعددة فی المرفوع وغیره وقال السیوطی لا یجتمع امتی علی ضلالة رواه ابن ابی عاصم فی السنة من حدیث انس رض بهذا اللفظ اقول نظم الحدیث علی ما فی المشکوٰة هکذا عن ابن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم ان اللہ لا یجمع امتی او قال امة محمد علی ضلالة وید اللہ علی الجماعة ومن شذ شذ فی النار رواه الترمذی ۱۲ ۳ قوله ما غضبنا الا الخ یعنی رنجیده نگردیدیم مگر باین سبب که در مشورت بیعت خوانده نشدیم هذه ما میدانیم که ابوبکر از ما بهتر است و سزاوار ترین مردم است بخلافت و صاحب غار است و شرافت و برگزیدگی او نزد ما معلوم است و امر فرموده آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم او را بامامت مردم در نماز بحیوة خود ۱۲ تاریخ الخلفاء ۴ قوله پس مخطی الخ اشارت است بحدیثے که درین باب وارد است عن عبد اللہ بن عمرو وابی هریرة قالا قال رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم اذا حکم الحاکم فاجتهد واصاب فله اجران واذا حکم فاجتهد ثم اخطا فله اجر واحد متفق علیه ۱۲ مشکوٰة

نیز درجه واحده دارد عند اللہ و مصیب را خود دو درجه است پس زبان را از جفائے ایشاں باز باید داشت و ہمه را به نیکی یاد باید کرد قَالَ الشَّافِعِیُّ رَحِمَهُ اللہُ سُبْحَانَهٗ تِلْکَ[۱] دِمَاءٌ طَهَّرَ اللہُ عَنْهَا اَیْدِیَنَا فَلْنُطَهِّرْ عَنْهَا اَلْسِنَتَنَا و نیز شافعی فرموده است اِضْطَرَّ النَّاسُ بَعْدَ رَسُوْلِ اللہِ صَلَّی اللہُ تَعَالٰی عَلَیْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ فَلَمْ یَجِدُوْا تَحْتَ اَدِیْمِ السَّمَاءِ خَیْرًا مِّنْ اَبِیْ بَکْرٍ فَوَلَّوْهُ رِقَابَهُمْ. این قول تصریح است به نفی تقیه و رضائے حضرت امیر به بیعت حضرت صدیق. بقیة المقصود آنکه میاں سیدن ولد میاں شیخ ابو الخیر از مردم بزرگ زاده است در ملازمت شما در سفر دکن ہم رفته بود. امیدوار عنایت و التفات است و نیز مولانا محمد عارف طالب علم و بزرگ زاده است پدر او مرد ملا بود بتقریب مدد معاش آمده توجه را امیدوار است وَالسَّلَامُ وَالْاِکْرَامُ

مکتوب ۸۱ ہشتاد و یکم

به لالا بیگ صدور یافته در تحریص بر ترویج اسلام و بیان ضعف و زبونی اسلام و مسلماناں و استیلاء کفار نگوں سار ذَادَنَا اللہُ سُبْحَانَهٗ وَاِیَّاکُمْ حَمِیَّۃَ الْاِسْلَامِ غربت اسلام نزدیک یک قرن است به نہجے قرار یافته است که اہل کفر بمجرد اجرائے احکام کفر در بلاد اسلام راضی نمی شوند میخواہند که احکام اسلامیه بالکلیه زائل گردند و اثرے از مسلماناں و مسلمانی پیدا نه شود و کار را تا بآں سرحد رسانیده اند که اگر مسلمانی از شعار اسلام اظہار نماید بقتل میرسد ذبح بقره در ہندوستان از اعظم شعار اسلام است کفار بجزیه دادن شاید راضی شوند اما بذبح بقره ہرگز راضی نخواہند شد در ابتداء پادشاہت اگر مسلمانی رواج یافت و مسلماناں اعتبار پیدا کردند فبها و اگر عیاذاً باللہ سبحانه در توقف افتاد کار بر مسلماناں بسیار مشکل خواہد شد اَلْغِیَاثُ اَلْغِیَاثُ ثُمَّ اَلْغِیَاثُ اَلْغِیَاثُ تا کدام صاحب دولت باین سعادت مستسعد گردد و کدام شاہباز باین دولت دست برو نماید ذٰلِکَ فَضْلُ اللہِ یُؤْتِیْهِ مَنْ یَّشَاءُ وَاللہُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیْمِ ثَبَّتَنَا اللہُ سُبْحَانَهٗ وَاِیَّاکُمْ عَلٰی مُتَابَعَۃِ سَیِّدِ

---

۱ مضطر شدند مردم بعد وفات رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم پس نیافتند زیر سقف آسمان بہتر از ابوبکر پس والی گردانیدند او را بر گردنہائے خود یعنی او را خلیفه مقرر نمودند و اطاعت او را لازم دانستند که بہترین مردم دیدند او را ۱۲ ۲ ثبات و قیام بخشد خدائے پاک ما را و شما را بر متابعت سرور مرسلاں ۱۲

الْمُرْسَلِيْنَ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمْ وَعَلٰى اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِيْمَاتِ اَكْمَلُهَا وَالسَّلَامُ +

مکتوب ۸۲ ہشتاد و دوم

بہ سکندر خاں لودی صدور یافتہ در بیان آنکہ سلامتی قلب بے نسیان ماسوائے حق جل و علا صورت نہ بندد و این نسیان معبر بہ فنا است حق سبحانہ و تعالے ہموارہ باخود دارد و بغیر خود نگزارد بِحُرْمَةِ سَيِّدِ الْبَشَرِ الْمُطَهَّرِ عَنْ زَيْغِ الْبَصَرِ عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ آنچہ برما و شما لازم است سلامتی قلب است از ما دون حق سبحانہ و این سلامتی وقتے میسر گردد کہ غیر حق را سبحانہ بر دل عبورے نماند و عدم عبور غیر وابستہ بہ نسیان ماسوا است کہ معبر بفنا است نزد این طائفہ علیہ بالفرض اگر غیر را بہ تکلف در دل گزرانند ہرگز نہ گزرد تا کار باین مرتبہ نرسد سلامتی محال است امروز این نسبت عنقاء[1] قاف است بلکہ اگر گفتہ شود باور نکنند ع هَنِيْئًا لِّاَرْبَابِ النَّعِيْمِ نَعِيْمُهَا + وَلِلْعَاشِقِ الْمِسْكِيْنِ مَا يَتَجَرَّعُ[2] + زیادہ براین چہ نوشتہ آید وَالسَّلَامُ اَوَّلًا وَّاٰخِرًا +

مکتوب ۸۳ ہشتاد و سیوم

بہ بہادر خاں صدور یافتہ در تحریض بہ جمع کردن جمعیت ظاہر و باطن را بشریعت و حقیقت حق سبحانہ و تعالے از تعلقات شتی نجاتے ارزانی فرمودہ بکلیتہ گرفتار جناب قدس خود گرداند بِحُرْمَةِ سَيِّدِ الْمُرْسَلِيْنَ عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ وَعَلَيْهِمْ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِيْمَاتِ اَكْمَلُهَا بیت ہرچہ جز عشق خدائے احسن است ؎ گر شکر خوردن بود جان کندن است + ظاہر را بشر

---

[1] عنقاء بالفتح طائریست دراز گردن کہ نزد بعضے وجود فرضی دارد کہ کسی او را ندیدہ است و قاف نام کوہ کہ گرداگرد عالم است و گفتہ اند از زمرد است ۱۲ غ [2] یعنی گوارا باد مرارباب نعمت را نعمت ہائے جنت و گوارا است مر عاشق مسکین را آنچہ جرعہ جرعہ می نوشد از شراب درد و الم ۱۲

عزا آراستن و باطن را ہموارہ با حق جل و علا داشتن کار عظیم است تا کدام صاحب دولت را باین دو نعمت عظمی مشرف سازند امروز جمع این دو نسبت بلکہ استقامت بر ظاہر شریعت تنہا نیز بسیار عزیز الوجود است اَعَزُّ مِنَ الْكِبْرِيْتِ الْاَحْمَرِ[1] حق سبحانہ و تعالے از کمال کرم خود استقامت بر متابعت سَيِّدِ الْاَوَّلِيْنَ وَالْاٰخِرِيْنَ ظَاهِرًا وَّبَاطِنًا کرامت فرماید عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ +

مکتوب ۸۴ ہشتاد و چہارم

بہ سید احمد قادری صدور یافتہ در بیان آنکہ شریعت و حقیقت عین یکدیگر اند و علامت وصول بحق الیقین مطابقت علوم و معارف آن مقام است بعلوم و معارف شرعیہ و ما یناسب ذلک حق سبحانہ و تعالے بر جادۂ شریعت استقامت ارزانی داشتہ بہ ہمگی ہمت متوجہ جناب قدس خود گرداند و ارا بہ تمام از ما بستاند و بکلیت اعراض از ما دون خود میسر گرداند بِحُرْمَةِ سَيِّدِ الْبَشَرِ الْمُقَدَّسِ عَنْ زَيْغِ الْبَصَرِ عَلَيْهِ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِيْمَاتِ اَكْمَلُهَا وَعَلٰى اٰلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ اَجْمَعِيْنَ اٰمِيْنَ مصرع از ہرچہ میرود سخن دوست خوشتر است + ہرچند ہرچہ گفتہ میشود از دوست نہ سخن اوست لیکن[2] چون آن سخن را نحوی از مناسبت با جناب او تعالے و تقدس ثابت است آن معنی مناسب را مغتنم شمردہ دران باب جرأت و زبان درازی می نماید المقصود شریعت و حقیقت عین یک دیگر اند و در حقیقت از یک دیگر جدا نیستند فرق اجمال و تفصیل است استدلال و کشف است غیبت و شہادت است تعمل و عدم تعمل است احکام و علومیکہ بموجب شریعت غرا مبین و معلوم شدہ اند بعد از تحقق بحقیقت حق الیقین ہمین احکام و علوم بعینہا بہ تفصیل منکشف میگردند و از غیبت بشہادت می آیند و تجشم کسب و تحمل عمل از میان برخیزد و علامت وصول بحقیقت حق الیقین مطابقت علوم

---

[1] یعنی گوگرد سرخ کنایہ از اکسیر چرا کہ اکسیر از و ساختہ میشود و آں جزو اعظم اکسیر طلا است و گوگرد سرخ بغایت کمیاب است ۱۲ غیاث [2] پیرا و بالاتر از دانست مثنوی اے برون از وہم و قال و قیل من + خاک بر فرق من و تمثیل من ۱۲ [3] مثنوی بندہ نشکیبد ز تصویر خوشت + ہر دمت گوید کہ جانم مفرشت + ہمچوں آں چوپاں کہ میگفت اے خدا + پیش چوپاں محب خود بیا + اے جان من فراش اقدام تو باد ۱۲

ومعارف آں مقام است بعلوم ومعارف شرعیہ وتا سر موئی مخالفت است دلیل است بر عدم وصول بحقیقت الحقائق وہر خلافیکہ بشریعت در علم وعمل از ہر کہ واقع شدہ است از مشائخ طریقت مبنی بر سکر وقت است وسکر وقت نمی باشد الا در اثناء راہ منتہیاں نہایۃ النہایۃ را ہمہ صحو است وقت مغلوب ایشانست حال[1] ومقام تابع کمال شاں بیت صوفی ابن الوقت[2] آمد در مثال ٭ لیک صافی فارغ است از وقت وحال ٭ پس متحقق شد کہ خلاف شریعت علامت عدم وصول است ٭ بحقیقت کار در عبارت بعضے از مشائخ واقع است کہ شریعت پوست حقیقت است وحقیقت مغز شریعت این عبارت ہر چند از بے استقامتی متکلم این کلام خبر میدہد لیکن تواند بود کہ مرادش آں باشد کہ مجمل نسبت بہ مفصل حکم پوست دارد ونسبت بمغز واستدلال در جنب کشف در رنگ قشر است نسبت بہ لب اما اکابر مستقیم الاحوال اتیان امثال این عبارات موہمہ را تجویز نمی نمایند وفرق جز بہ اجمال وتفصیل واستدلال وکشف مذکور نمی سازند سائلے از حضرت خواجہ نقشبند قدس اللہ تعالیٰ سرہ الاقدس سوال کرد کہ مقصود از سیر وسلوک چیست فرمودند تا معرفت اجمالی تفصیلی گردد واستدلالی کشفی شود رزقنا اللہ سبحانہ الثبات والاستقامۃ علی الشریعۃ علماً وعملاً صلوات اللہ تعالیٰ وسلامہ علی صاحبہا بقیۃ التصدیع آنکہ حامل رقیمہ دعا میاں شیخ مصطفےٰ شریحی از نسل قاضی شریح[3] اند پدران ایشاں بزرگ بودند وظائف ووجوہ مدد معاش بسیار داشتند مشار الیہ از فقدان اسباب معاش مضطر است اسناد وفرامین ہمراہ گرفتہ متوجہ لشکر شدہ است التفات نمودہ بر تہیہ توجہ فرمایند کہ سبب حصول جمعیت شود واز اضطراب وتفرقہ نجات یابد زیادہ مصدع نشد ٭

مکتوب ہشتاد وپنجم ۸۵

بمیرزا فتح اللہ حکیم صدور یافتہ در ترغیب بر اتیان اعمال صالحہ خصوصاً ادائے صلوات بجماعات

[1] حال ومقام در دیرا گویند کہ بر قلب سالک نزول نماید تفاوت میان ہر دو بجہت استقرار وعدم استقرار است ۱۲ [2] ابن الوقت یعنی تابع وقت وحال میباشد چنانچہ ابن تابع اب میباشد پس این قسم صوفی مغلوب الوقت والحال باشد بخلاف صافی کہ از وقت وحال فارغ است بلکہ ابو الوقت باشد کہ ہر وقت وحال غالب باشد چنانچہ فرمودہ وقت مغلوب ایشاں است وحال ومقام تابع کمال شاں ۱۲ [3] یعنی شریح پسر حارث پسر قیس کوفی نخعی الو امیہ رحمہ اللہ تعالیٰ ۔ع بالضم وبالکسر گم شدن وگم کردن ۱۲

وما یناسب ذلک وفقکم اللہ سبحانہ لمرضیاتہ آدمی را ہم چنانکہ از درستی اعتقادات چارہ نیست از اتیان اعمال صالحہ نیز چارہ نیست وجامع ترین عبادات ومقرب ترین طاعات اداء صلوۃ است قال علیہ الصلوۃ والسلام الصلوۃ[1] عماد الدین فمن اقامہا فقد اقام الدین ومن ترکہا فقد ہدم الدین وکسے کہ بر مواظبت ادائے صلوۃ موفق سازند از فحشاء ومنکر باز دارند کریمہ ان[2] الصلوۃ تنہی عن الفحشاء والمنکر مؤید این سخن است وصلوتے کہ نہ چنین است صورت صلوۃ است حقیقت ندارد ولیکن تا زمان حصول حقیقت صورت را از دست نمی باید داد ما لا[3] یدرک کلہ لا یترک کلہ اکرم الاکرمین اگر صورت را بہ حقیقت اعتبار نماید مستبعد نیست فعلیکم بمواظبۃ اداء الصلوات مع الجماعات مع الخشوع والخضوع فانہا سبب النجاح والفلاح قال اللہ سبحانہ وتعالیٰ قد افلح[4] المؤمنون الذین ہم فی صلوتہم خٰشعون کار آنست کہ با وجود مخاطرہ کردہ شود سپاہیاں در وقت غلبۂ غنیم اگر اندک تردد میکنند اعتبار بسیار پیدا میکنند صلاح جوانان ہم بآں سبب اعتبار دارد کہ با وجود غلبۂ شہوت نفسانی خود را بصلاح آوردہ اند اصحاب کہف این ہمہ بزرگی بواسطۂ یک ہجرت از مخالف دین یافتند در حدیث نبوی علیہ الصلوۃ والسلام وارد است عبادۃ[5] فی الہرج کہجرۃ الیّ[6] پس منافی فی الحقیقت عین باعث است زیادہ ازیں چہ نوشتہ آید فرزندی شیخ بہاؤ الدین را صحبت فقراء مرغوب نہ می افتد وباہل غنا وتنعم مائل ومنجذب است نمیداند کہ صحبت ایشاں سم قاتل است ولقمۂ چرب شاں ظلمت افزا است

[1] رواہ الدیلمی عن علی کرم اللہ وجہہ والبیہقی فی الشعب مرفوعاً عن عمر وقول النووی فی التنقیح حدیث منکر باطل رواہ الحافظ ابن حجر وشنع علیہ ثم ان الذی خرجہ البیہقی ہی الجملۃ الاولیٰ یعنی الصلوۃ عماد الدین فقط واما قولہ فمن ترکہا الخ فلم ارہ وقد ورد بطرق متعددۃ وبالفاظ مختلفۃ اوردہا شارح الاحیاء ثم قال یوجد فی کتب اصحابنا الحنفیۃ ہذا الحدیث بزیادۃ جملۃ اخری وہی فمن اقامہا فقد اقام الدین وبہذا الزیادۃ یفہم وجہ الشبہ بین الصلوۃ والعماد ۱۲ معرب مکتوبات ۱۲ [2] آغاز پارہ (۲۱) یعنی اتل ما اوحی الیک من الکتاب واقم الصلوۃ ان الصلوۃ الخ بخواں یا محمد آنچہ وحی کردہ شد بسوئے تو وبرپا دار نماز را ہر آئینہ نماز باز میدارد از کار بے حیائی وفعل ناشائستہ وہر آئینہ یاد کردن خدا بزرگ تر است از ہمہ وخدا میداند آنچہ میکنید ۱۲ سورہ عنکبوت ۱۲ [3] یعنی ہر چہ تمام وکمال اوراک کردہ نہ شود کلیۃ ترک ہم کردہ نہ شود ۱۲ [4] تحقیق رستگار شدند مومناں آنانکہ ایشاں در نماز خویش نیائش کنندگان اند ۱۲ آغاز پارہ (۱۸) [5] در حدیث بخاری ومسلم وارد است شاب نشأ فی عبادۃ اللہ ۱۲ [6] یعنی پرستیدن حق را سبحانہ وتعالیٰ در فتنہ وآشوب مانند ہجرت کردن است بسوئے من ۔ رواہ مسلم والترمذی وابن ماجہ عن معقل بن یسار ۱۲ معرب ۱۲ [7] خدائے پاک توفیق ارزانی فرماید شمارا با عمالیکہ موافق مرضی اوست ۱۲

اَلْحَذَرْ اَلْحَذَرْ ثُمَّ اَلْحَذَرْ اَلْحَذَرْ در حدیث صحیح وارد است عَلٰی مَصْدَرِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ مَنْ تَوَاضَعَ لِغَنِیٍّ لِغِنَاهُ ذَهَبَ ثُلُثَا دِیْنِهٖ فَوَیْلٌ لِّمَنْ تَوَاضَعَهُمْ لِغِنَاهُمْ وَاللّٰهُ سُبْحَانَهُ الْمُوَفِّقُ

مکتوب ۸۶ ہشتاد و ششم

بہ یکے از حکام پرگنہ جرک صدور یافتہ در بیان سلامتی قلب از یاد دون حق سبحانہ حق سبحانہ وتعالے بر حد اعتدال و مرکز عدالت استقامت کرامت فرماید بحرمةِ سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْهِ وَ عَلٰی اٰلِهٖ وَعَلَیْهِمْ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّحِیَّاتِ وَالتَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُهَا آنچہ بر ما و شما است سلامتی قلب است از گرفتاری ما دون حق سبحانہ و ایں سلامتی بر تقدیریست کہ غیر او را سبحانہ بر دل خطورے نماند اگر فرضاً تا ہزار سال حیات وفا کند غیر بر دل نہ گذرد بواسطۂ نسیانی کہ دل را از ما سوی حاصل شدہ است مصرعہ کار این است وغیر ایں ہمہ ہیچ ٭ در وقت ملاقات از روئے کرم گفتہ بودند کہ در مہمے وکارے اگر رجوع افتد بما خواہی نوشت بناءً علٰی ذٰلِکَ مصدع گشت کہ شیخ عبد اللہ صوفی از نیکان ست بواسطۂ بعضے حوائج قرضدار گشتہ است امید است کہ مددے در تخلیص ذمہ او نخواہند فرمود والسلام ٭

مکتوب ۸۷ ہشتاد و ہفتم

بہ پہلوان محمود صدور یافتہ در بیان آنکہ چہ سعادت است کہ دوستان خدا جل وعلا کسے را قبول فرمایند سَلَّمَکُمُ اللّٰهُ تَعَالٰی وَثَبَّتَکُمْ عَلٰی جَادَّةِ الشَّرِیْعَةِ عَلٰی صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّةُ نخستیں بشارت خاندان

ف ۱ ہر کہ تواضع کرد مر غنی را بسبب غنائے او برباد رفت دو ثلث دین او رواہ البیہقی فی الشعب والخطیب عن ابن مسعود رض بلفظ من دخل علی غنی فتضعضع لہ ذہب ثلثا دینہ واخرجہ الدیلمی من حدیث ابی ذر لعن اللہ فقیرا تواضع لغنی من اجل مالہ من فعل ذلک منہم فقد ذہب ثلث دینہ قال السیوطی ولم یصب ابن الجوزی فی ایرادہ فی الموضوعات ۱۲ معرب ف ۲ یعنی اللہ تعالے شما را سلامت دارد بر راہ شریعت ثبات وقیام ارزانی فرماید ۱۲ اللہم اغفر لکاتبہ ع ف ۵ یعنی پس وائے بر کسا کہ تواضع کردند ایشان را بسبب غناشان

ایشاں را قدوم میاں شیخ مزمل است برکات صحبت ایشاں را چہ شرح دہد سعادت کہ دوستان خدا جل وعلا کسے را قبول نمایند چہ جائے آنکہ بصحبت و قربت ممتاز سازند هُمْ قَوْمٌ لَا یَشْقٰی جَلِیْسُهُمْ بالجملہ صحبت ایشاں را غنیمت شمرند و آداب صحبت را مرعی دارند تا موثر افتد زیادہ چہ نویسد وَالسَّلَامُ اَوَّلًا وَّاٰخِرًا ٭

مکتوب ۸۸ ہشتاد و ہشتم

نیز بہ پہلوان محمود صدور یافتہ در بیان آنکہ چہ نعمتی است کہ کسے با ایمان و صلاح موئے سیاہ خود را سفید کردہ باشد و در جوانی خوف غالب یابد و در پیری رجا حق سبحانہ وتعالے ہموارہ با خود دارد چہ نعمتے است کہ کسے با ایمان و صلاح موئے سیاہ خود را سفید سازد و در حدیث نبوی است عَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ مَنْ شَابَ شَیْبَةً فِی الْاِسْلَامِ غُفِرَ لَهٗ جانب امید را ترجیح دہند و ظن مغفرت را غالب سازند کہ در جوانی خوف بیشتر درکار است و در پیری رجا غالب تر میباید ٭ وَالسَّلَامُ اَوَّلًا وَّاٰخِرًا ٭

مکتوب ۸۹ ہشتاد و نہم

بہ میرزا علی جان صدور یافتہ در عزا پرسی حق سبحانہ وتعالے بر جادۂ شریعت عَلٰی صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّةُ استقامت ارزانی فرماید و آدمی را بحکم کُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ از مرگ

ف ۱ قولہ شیخ مزمل الخ وے از قدمائے اصحاب حضرت ایشان است قدس سرہ واز مقبولان آنحضرت در سفر و حضر اکثر بخدمات حضور عالی اقدام مینمود و بانواع الطاف و عنایات ممتاز میگردید و در حسن اخلاق و مکارم اوصاف بے نظیر روزگار و در انکسار و ایثار منفرد بود در حدود ہزار و بست و شش بآخرت شتافت ۱۲ از زبدہ ف ۲ قولہ من شاب شیبة الخ اخرجہ ابو داؤد عن عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ من شاب شیبة فی الاسلام کتب اللہ لہ بہا حسنة وکفر عنہ بہا خطیئة ورفعہ بہا درجة واخرجہ الترمذی والنسائی عن کعب بن مرة بلفظ کانت لہ نورا یوم القیمة ۱۲ معرب ف ۳ واقع است در سورۂ آل عمران و پارہ لن تنالوا یعنی ہر نفس چشندہ موت است ۱۲ ف ۴ ہم قوم الخ یعنے ایشاں قومے اند کہ ہم نشین شان بشقاوت متصف نمی شود رواہ البخاری ومسلم مع اختلاف یسیر فی اللفظ مع اتحاد المعنی ۱۲ ف ۵ قولہ عزا الخ عزا صبر بر مصیبت و صبر کردن و در ال استقامت ورزیدن و شکایت کردن و در عرف حال مجازاً بمعنی ماتم پرسی و نسبت داشتن بکسے یا بچیزے ۱۲ غ ث

چارہ نیست فَطُوْبٰی لِمَنْ طَالَ عُمُرُہٗ وَکَثُرَ عَمَلُہٗ ہمیں موت است کہ مشتاقاں را بہ آں تسلی
می دہند و وسیلۂ وصول دوست بدوست می سازند مَنْ کَانَ یَرْجُوْا لِقَاءَ اللّٰہِ فَاِنَّ اَجَلَ
اللّٰہِ لَاٰتٍ آرے حال واپس ماندگاں وگرفتاراں بے دولت حضور بہ مطلب رسیدگاں و
آزادگان خراب وابتر است ولی نعمت مرحومۂ شما دریں اوان بسے مغتنم بودند الحال بر شمایاں لازم
است کہ مکافات احسان باحسان بکنید و بدعا و صدقہ ساعت فساعت مدد نمائید فَاِنَّ الْمَیِّتَ
کَالْغَرِیْقِ یَنْتَظِرُ دَعْوَۃً تَلْحَقُہٗ مِنْ اَبٍ اَوْ اُمٍّ اَوْ اَخٍ اَوْ صَدِیْقٍ و نیز می باید کہ از
مرگ ایشاں بمرگ خود عبرت بگیرید و بہ تمام خود را بمرضی حق سپرید و جہات دنیا را غیر از متاع
غرور نہ شمارید اگر تمتعات دنیوی را اندک اعتبارے می بود برابر سر موئے بر کفار بدکردار تجویز نمی فرمودند
رَزَقَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمُ الْاِعْرَاضَ عَنْ مَّا سِوَی اللّٰہِ سُبْحَانَہٗ وَالْاِقْبَالَ
اِلٰی جُنَابِ قُدْسِہٖ بِحُرْمَۃِ سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ وَ
عَلَیْہِمْ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُہَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُہَا وَالسَّلَامُ
وَالْاِکْرَامُ +

۱ قولہ فطوبی لمن طال عمرہ الخ یعنی پس خوشحالی است مر کسے را کہ دراز شد عمر او و کثیر شد عمل نیک او قال المعرب رواہ الطبرانی و ابو نعیم فی الحلیۃ بلفظ حسن بدل کثر قال العزیزی اسنادہ حسن قلت قد رمز المناوی فی کنوز الحقائق لہذا الحدیث بہذا اللفظ منطوقا قال المخرج رواہ ابو داؤد عن عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ انتہی اقول نظم الحدیث علی ما فی المشکوۃ ہکذا عن ابی بکرۃ ان رجلا قال یا رسول اللہ ای الناس خیر قال من طال عمرہ و حسن عملہ قال فای الناس شر قال من طال عمرہ و ساء عملہ رواہ احمد والترمذی والدارمی ۱۲ ۲ مثنوی روح سلطانی ز زندانے بجست + جامہ چہ درّیم و چہ خائیم دست + پس عزا بر خود کنید اے خفتگان + زانکہ بد مرگیست این خواب گران ۱۲ ۳ قولہ من کان الخ واقع است در پارہ (۲۰) و سورۂ عنکبوت یعنی ہر کہ امید داشتہ باشد ملاقات خدا را پس ہر آئینہ میعاد خدا البتہ آئندہ است ۱۲ ۴ قولہ فان المیت الخ یعنی زیرا کہ میت مانند غریق است انتظار میکشد دعائے را کہ برسد با و از طرف پدر یا مادر یا برادر یا دوست این قول اشارتست بحدیثے کہ آوردہ است در مشکوۃ از بیہقی بروایت ابن عباس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما المیت فی القبر الا کالغریق المتغوث ینتظر دعوۃ تلحقہ من اب او ام او اخ او صدیق فاذا الحقتہ کان احب الیہ من الدنیا وما فیہا وان اللہ لیدخل علی اہل القبور من دعاء اہل الارض امثال الجبال و ان ہدیۃ الاحیاء الی الاموات الاستغفار لہم انتہی یعنی نیست مردہ در گور مگر مانند کسی کہ آب از سر وی گذشتہ است و فریاد کسی دست دے بگیرد و چشم میدارد دعائے را کہ برسد او را از پدر یا مادر یا از برادر یا از دوستی پس چوں میرسد میت را دعائے باشد آں دعا بسوئے وی دوست داشتہ شدہ تر از دنیا و چیزیکہ در دنیا است از متاع دنیا و بدرستیکہ خدای تعالی ہر آئینہ میدر آرد بر مردہا از دعائے اہل زمین مانند کوہہا یعنی از ثواب و بدرستیکہ تحفۂ زندگاں بسوئے مردہا طلب آمرزش کردن است مر ایشاں را ۱۲ ۵ جامی آں بہ کہ دریں مرحلہ آں بیشہ کنی + کہ مرگ دگراں مرگ خود اندیشہ کنی + مثنوی + مرگ ہمسایہ مرا واعظ شد و کسب و دکاں مرا برہم زدہ ۱۲ ۶ قولہ اگر تمتعات دنیوی را الخ اشارتست بحدیثے کہ اندریں باب وارد است در ترمذی و ابن ماجہ بروایت سہل بن سعد لو کانت الدنیا تعدل عند اللہ جناح بعوضۃ ما سقی کافرا منہا شربۃ ۱۲ مشکوۃ ۷ یعنی حق سبحانہ ما را و شما را ارزانی فرماید روگردانیدن از غیر خود و توجہ نمودن بطرف جناب پاک خود بحرمت سرور مرسلان ۱۲

مکتوب ۹۰ نودم

بخواجہ قاسم صدور یافتہ در ترغیب بر آنکہ بہ کلیت متوجہ حق سبحانہ باید بود و امروز حصول این دولت
وابستہ بتوجہ و اخلاص باین طبقہ علیہ نقشبندیہ است قدس اللہ تعالیٰ اسرارھم حضرت
حق سبحانہ و تعالےٰ دنیائے دنیہ را در نظر ہمت ایشاں خوار و بے اعتبار گردانیدہ حسن و جمال آخرت
را در مرآیات باطن متجلی و متزین گرداناد بحرمۃ سید البشر المطہر عن زیغ البصر علیہ و
علیٰ آلہ من الصلوات افضلھا و من التسلیمات اکملھا التفات نامہ گرامی معہ ہدایائے
محترمہ وصول یافت کرم نمودند جزاکم اللہ سبحانہ خیر الجزاء نصیحتے کہ بہ محبان و مخلصان
کردہ میشود ہمہ آنست کہ بکلیت اقبالے بجناب قدس خداوندی عز شانہ میسر گردد و اعراضے ازمادون
او تعالیٰ حاصل آید مصرعہ کار این است و غیر این ہمہ ہیچ + امروز حصول این دولت علمی و البتہ بتوجہ
و اخلاص باین طبقہ علیہ نقشبندیہ است بریاضات شاقہ و مجاہدات شدیدہ آں میسر نہ گردد کہ بہ یک
صحبت ایشاں حصول یابد چہ در طریق این بزرگواراں اندراج نہایت در بدایت است در اول صحبت آن
می بخشند کہ منتہیاں را در نہایت بدست می افتد طریق این بزرگواراں طریق اصحاب کرام است کہ ایشاں
را در اول صحبت خیر البشر علیہ و علیہم الصلوات والتسلیمات آں کمالات میسر میشد کہ اولیائے امت
را در نہایت میسر شود و این بطریق اندراج نہایت در بدایت است فَعَلَیْکُمْ بِصُحْبَۃِ ھٰؤُلَاءِ الْاَکَابِرِ
فَاِنَّہَا مِلَاکُ الْاَمْرِ وَالسَّلَامُ عَلَیْکُمْ وَعَلٰی سَائِرِ مَنِ اتَّبَعَ الْہُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَۃَ الْمُصْطَفٰی
عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ +

مکتوب ۹۱ نود و یکم

بہ شیخ کبیر صدور یافتہ در بیان آنکہ تصحیح عقاید و اتیان اعمال صالحہ ہر دو جناح اند از برائے

۱ التعریب + ھذا ہو الامر والباقی من العبث ۱۲ ۲ پس لازم گیرید دوستی این بزرگواراں کہ اوست مدار کار ۱۲

طیران عالم قدس ومقصود از اعمال شریعت و احوال حقیقت تزکیہ نفس وتصفیہ قلب است رَزَقَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَاِیَّاکُمُ الْاِسْتِقَامَةَ عَلٰی مُتَابَعَةِ السُّنَّةِ السَّنِیَّةِ عَلٰی صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَ السَّلَامُ وَالتَّحِیَّةُ کار این است کہ اولا تصحیح عقاید بروفق آرائے علمائے اہل سنت وجماعت کہ فرقۂ ناجیہ اند باید کرد ثانیا علم وعمل بمقتضائے احکام فقہیہ لازم باید ساخت بعد از تحصیل این دو جناح اعتقادے وعملے قصد طیران عالم قدس باید نمود مصرع کار این است وغیر این ہمہ ہیچ ✦ مقصود از اعمال شریعت واحوال طریقت وحقیقت تزکیۂ نفس وتصفیہ قلب است تا نفس مزکی نشود وقلب سلامتی پیدا نکند ایمان حقیقی کہ نجات وابستہ بآن است میسر نشود وسلامتی قلب وقتے صورت بندد کہ غیر او تعالیٰ اصلا بر دل خطور نکند اگر ہزار سال گذرد غیر را در دل عبور نباشد زیرا کہ این زمان دل را نسیان ماسوائے بتمام میسر شدہ است کہ اگر بہ تکلف یاد ش دہند یاد نکند این حالت معبر بفنا است وقدم اول است درین راہ وَبِدُوْنِهٖ خَرْطُ الْقَتَادِ وَالسَّلَامُ اَوَّلًا وَّاٰخِرًا ✦

مکتوب ۹۲ نود و دوم

نیز بشیخ کبیر صدور یافتہ دربیان آنکہ اطمینان قلب بذکر است نہ بنظر واستدلال وَمَا یُنَاسِبُ ذٰلِكَ ثَبَّتَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَاِیَّاکُمْ عَلَی الشَّرِیْعَةِ الْمُصْطَفَوِیَّةِ عَلٰی صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَ السَّلَامُ وَالتَّحِیَّةُ اَلَا بِذِکْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوْبُ راہ اطمینان قلب ذکر اللہ است سبحانہ نہ نظر واستدلال بیت پائے استدلالیان چوبین بود ✦ پائے چوبین سخت بے تمکین بود ✦ چہ در ذکر کسب مناسبت است بآں جناب قدس ہر چند ہیچ مناسبت نیست مَا لِلتُّرَابِ وَرَبِّ الْاَرْبَابِ لیکن یک قسم علاقہ ذاکر ومذکور پیدا می شود کہ موجب محبت می گردد وچوں محبت مستولی شد غیر اطمینان ہیچ نیست وچوں کار باطمینان قلب رسید دولت ابدی نقد وقت او گشت ؎ ذکر گو ذکر تا ترا جان

ف۱ وبغیر حصول این فنا طلب سلامتی قلب نمودن دست زدن است ودست کشیدن بر درخت خار دار یعنی بے سود محنت برداشتن است ۱۲
ف۲ در پارہ ۱۳ السورہ رعد واقع است الذین امنوا وتطمئن قلوبہم بذکر اللہ الا بذکر اللہ الخ یعنی آنانکہ گرویدند وآرامیدہ دلہائے ایشاں بیاد خدا آگاہ شوید بذکر خدا تسلی می یابند دلہا ۱۲ ف۳ چہ نسبت است خاک را با پروردہ پروردگاں۔ چہ نسبت خاک را با عالم پاک ✦ کہ ادراک است عجز از دست ادراک ۱۲ ف۴ بفتحات ہر سہ حرف اول یعنی پریدن وبسکون دوم نیز آمدہ مگر اصل اول است ۱۲

است ✦ پاکی دل ز ذکر یزدان است ✦ وَالسَّلَامُ اَوَّلًا وَّاٰخِرًا ✦

مکتوب ۹۳ نود و سوم

بہ سکندر خاں لودی صدور یافتہ دربیان آنکہ در جمیع اوقات بذکر الٰہی جل شانہ باید پرداخت۔ بعد از ادائے نماز پنجگانہ بجماعت واداے سنن رواتب اوقات خود را مصروف ذکر الٰہی جل سلطانہ باید ساخت وبغیر آں نباید پرداخت چہ در خوردن وچہ در خفتن وچہ در آمدن وچہ در رفتن طریق ذکر را بشما معلوم کردہ شدہ است بہماں طریق استعمال نمایند اگر در جمعیت فتور یابند اول باید تعین سبب فتور کرد وبعد از اں تلافی تقصیر آں باید نمود وبالتجا وتضرع تام بحضرت حق سبحانہ رو باید آورد ودفع ظلمت آں خواست وشیخی را کہ از وے ذکر یافتہ باشند وسیلہ باید ساخت وَاللّٰهُ سُبْحَانَهُ الْمُیَسِّرُ لِکُلِّ عَسِیْرٍ وَّالسَّلَامُ ✦

مکتوب ۹۴ نود و چہارم

بہ خضر خاں لودی صدور یافتہ دربیان آنکہ آدمی را از تصحیح عقائد واتیان اعمال صالحہ چارہ نیست تا باین دو جناح طیران عالم حقیقت نماید حضرت حق سبحانہ وتعالیٰ بر جادۂ شریعت مصطفویہ علٰی صاحبہا الصلٰوۃ والسلام والتحیۃ استقامت کرامت فرماید آنچہ لابد است وناچار تصحیح عقاید است اولا بموجب آرائے صائبہ اہل سنت وجماعت کہ فرقہ ناجیہ اند وثانیاً اتیان اعمال است بموجب احکام فقہیہ بعد از دانستن آں احکام از فرائض وسنن وواجبات ومستحبات وحلال وحرام ومکروہ ومشتبہ چوں این دو جناح اعتقادی وعملی میسر شد اگر توفیق خداوندی جل سلطانہ مساعدت نماید ملیتواند کہ بعالم حقیقت طیران نماید وبے حصول این دو بازو طیران ووصول بعالم حقیقت محال است بیت محال است سعدی کہ راہ

ف۱ دریافتن وبدست آوردن وتدارک نمودن ۱۲ ف۲ قولہ بعد از دانستن متعلق است باتیان یعنی عمل باحکام بعد از علم بآں تجویز باید نمود کہ لابد است وضرور ۱۲ ف۳ التہذیب ✦ ومن المحال المشی فی طرق الصفا ✦ یا سعد من غیر اتباع المصطفی ✦

صفا ✦ تواں رفت جز برپئے مصطفےٰ ✦ ثَبَّتَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَاِيَّاكُمْ عَلٰى مُتَابَعَتِهٖ عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ ✦

ثبات وقیام ارزانی فرماید خدائے پاک مارا وشمارا بر اتباع آنسرور ۱۲

مکتوب ۹۵ نود و پنجم

بہ سید احمد بجواڑہ صدور یافتہ در بیان آنکہ آدمی نسخۂ جامع است و قلب او نیز بر صفت جامعیت مخلوق است و اقوال بعضے از مشائخ کہ در مرتبۂ سکر واقع شدہ است در وسعت قلب و امثال آن محمول بر توجیہات اند و در بیان آنکہ صحو افضل است از سکر وَمَا عَلَيْنَا سِوَى ذٰلِكَ آدمی نسخہ ایست جامع ہر چہ در تمام موجودات است در انسان تنہا ثابت است لیکن از عالم امکان بطریق حقیقت و از مرتبہ وجوب بطریق صورت اِنَّ اللّٰهَ خَلَقَ اٰدَمَ عَلٰى صُوْرَتِهٖ و بر ہمیں جامعیت است قلب انسان کہ ہر چہ در کلیت انسان است در قلب تنہا است لہذا آں را حقیقت جامعہ میگویند و بجہت ہمیں جامعیت بعضے از مشائخ از وسعت قلب چنیں خبر دادہ اند کہ اگر عرش و مافیہ در زاویۂ قلب عارف اندازند ہیچ محسوس نشود زیرا کہ قلب جامع عناصر و افلاک است و عرش و کرسی و نفس و شامل مکانی و لامکانی پس ہر آئینہ عرش و مافیہ را الواسطہ شمول لامکانیت در قلب مقدارے نباشد چہ عرش و مافیہ باوجود وسعت داخل دائرۂ مکان است مکانی ہر چند وسیع است تنگ است در جنب لامکانی قدرے ندارد و اما ارباب صحو از مشائخ قدس اللہ تعالےٰ

ل قوله ان الله خلق آدم الخ قطعة من حديث طويل رواه الشيخان و نظمه هكذا عن ابی هريرة رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله عليه وآله وسلم خلق الله آدم علی صورته طوله ستون ذراعا الخ یعنی پیدا کرد خدا تعالیٰ آدم را بر صورتش. اختلاف کردہ اند علماء در معنی این حدیث پس بعضے آنرا تاویل نکنند و گویند کہ این از احادیث صفات است پس از تاویل آں امساک باید کرد کہ در امثال این از متشابہات مذہب سلف ہمیں است و بعضی تاویل کنند و مشہور در تاویل او آنست کہ صورت بمعنی صفت است چنانکہ گویند صورت مسئلہ این است و صورت حال اینچنین است یعنی پیدا کرد آدم را پروردگار تعالیٰ بر صفت خود و موصوف گردانید او را بصفتے کہ پرتو صفات کریمۂ او بند پس گردانید او را حی، عالم، قادر، متکلم، سمیع، بصیر - یا اضافت برائے تشریف است چنانچہ روح اللہ و بیت اللہ یعنی پیدا کرد بر صورت جمیل لطیف مشتمل بر اسرار و لطائف یا ضمیر راجع بآدم است یعنی پیدا کرد آدم را از ابتداء حال بشر سوی الخلق بطول شصت ذراع نہ چنانکہ آدمیان را کہ اول نطفہ باشند پس انسان مضغہ پس ازاں جنین پس ازاں صبی پس ازاں مرد تمام یا بر صورت خاصۂ او کہ نسخۂ جامع است از جملہ مخلوقات چہ ہیچ مخلوقے نیست کہ مثالی ازاں در صورت وے نباشد و لہذا او را عالم صغیر خوانند یا صورت بمعنی شان و امر است کہ مسجود ملائکہ شد و مالک حیوانات و مسخر کائنات آمد و قیل و قیل ۱۲ از اشعۃ اللمعات باختصار یسیر ۲ یعنی بسبب شمول قلب بر لامکانیت بر خلاف عرش و مافیہ کہ داخل دائرہ مکان است قلب واسع تر است از عرش و آنچہ اندر وست و اینہارا در جنب وے مقدارے نیست ۱۲

اسرارهم ہیدا اند کہ این مبنی بر سکر است و محمول بر عدم تمایز میان حقیقت شے و انموذج او و عرش مجید کہ محل ظہور تام است ازاں رفیع تر است کہ در قلب تنگ آنرا گنجائش باشد آنچہ در قلب از عرش بینماید آں انموذج عرش است نہ حقیقت عرش و شک نیست کہ آں انموذج را ہیچ مقدارے نیست در جنب قلب کہ او جامع انموذجات بے نہایت است آئینہ کہ در وے آسمان باایں بزرگی با اشیائے دیگر نماید نمی تواں گفت کہ آئینہ از آسمان وسیع تر است آرے تمثال آسمان کہ در آئینہ است در جنب آئینہ صغیر است نہ حقیقت آسمان این مبحث بمثالے روشن گردد مثلاً در انسان انموذجے از کرۂ عنصر خاک مکمون است نظر بجامعیت انسان نمیتواں گفت کہ وجود انسان از کرۂ عنصر خاک اوسع است بلکہ وجود انسان را در جنب کرۂ خاک ہیچ مقدارے نیست جز محقر شے بلکہ انموذج حقیر شے را شے دانستہ این حکم بوقوع می آید از ہمیں قبیل است کلام بعضے از مشائخ در غلبہ سکر کہ گفتہ اند جمع محمدی اجمع است از جمع الٰہی جل سلطانہ چوں محمد را علیہ الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ جامع حقیقت امکان و مرتبۂ وجوب دانستہ اند حکم کردہ اند کہ جامعیت محمد از جامعیت اللہ تعالیٰ شانہ زیادہ است - آنجا نیز صورت را حقیقت تصور نمودہ این حکم کردہ اند محمد علیہ وعلیٰ آلہ الصلوات والتسلیمات جامع صورت مرتبۂ وجوب است نہ حقیقت وجوب وَاللّٰهُ تَعَالٰى وَتَقَدَّسَ واجب الوجود حقیقی است و اگر فرق میکردند در میان حقیقت وجوب و صورت وجوب چنیں حکم نہ می کردند حاشا وَكَلَّا مِنْ اَمْثَالِ هٰذِهِ الْاَحْكَامِ السُّكْرِيَّةِ محمد بندہ الیست محدود و متناہی و او تعالےٰ و تقدس غیر محدود است و نامتناہی باید دانست کہ ہر چہ از احکام سکریہ است از مقام ولایت است و ہر چہ از صحو است بمقام نبوت تعلق دارد کمل تابعان انبیا را عَلَيْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ بواسطہ صحو ازیں مقام بطریق تبعیت نیز نصیب است بسطامیہ سکر را بر صحو تفضیل مے دہند - لہذا الشیخ

مقلدان و متابعان شیخ ابویزید بسطامی قدس سرہ ۱۲

ل بضم اول و تخفیف رائے مہملہ بمعنی گوشے کہ بداں بازی کنند و ہر چیز مدور و گرد کہ مثل گوشے باشد ۱۲ ۲ بالضم و ہیم مضموم و ذال معجمہ مفتوح نمونہ و نمودار و در فارسی گاہی مجاز المعنی اند کہ مستعمل میشود و صاحب قاموس نموذج بدون الف صحیح دانستہ و بالف خطا گفتہ و لیکن از مفتاح سکاکی و کتب معتبرہ دیگر معلوم شدہ کہ بزیادت الف صحیح است ۱۲ غث مع الاختصار ۳ حاشا پاکی و دوری است خدائے را ازیں کار - کلا بالفتح و تشدید لام حرف است برائے رد سخن پیشین و حاصل معنی آں اینست کہ چنیں نیست من هذہ الاحکام السکریۃ یعنی حق تعالیٰ منزہ و مبرا است ازیں چنیں احکام منسوبہ بہ سکر یعنی صادر شدہ بحالت سکر ۱۲ ۴ السکر غیبۃ بوارد قوی و لا یکون الا لاصحاب المواجید فاذا کوشف العبد بنعت الجمال حصل السکر و هام القلب و سقط التمییز بین مایولمه و ما یلذه و الصحو رجوع الی الاحساس بعد الغیبۃ و العبد فی حال صحوه یشاهد العلم و فی حال سکره یشاهد الحال ۱۲ ملتقط ۵ عنصر بضم اول و ثالث بمعنی اصل و بنیاد و نزد اطبا خاک، باد و آب و آتش ۱۲ غ

ابویزید بسطامی[5] قدس سره میگوید لوائی[6] ادفع من لواء محمد[1] لوائے خود را لوائے ولایت میداند و لوائے محمد را علیه الصلوات والتسلیمات لوائے نبوت لوائے[2] ولایت را که روبسکر دارد ترجیح میدهد بر لوائے نبوت که روبصحو دارد و ازیں عالم است سخن بعضے که گفته اند الولایة افضل من النبوة میدانند که در ولایت روبحق دارند و در نبوت روبخلق و شک نیست که روبحق افضل است از روبخلق و بعضی در توجیه این سخن گفته اند که ولایت نبی افضل است از نبوت او و نزد این حقیر امثال این سخنان دور از کار می نمایند چه در نبوت روبخلق فقط نیست بلکه با این توجه بخلق روبحق نیز دارد باطنش باحق است سبحانه و ظاهرش باخلق و آنکه تمام روبخلق دارد از مدبران[3] است انبیا علیهم الصلوات والتسلیمات بهترین جمیع موجودات اند بهترین دولت بایشاں مسلّم داشته اند و ولایت جزو نبوت است و نبوت کل است لاجرم نبوت افضل باشد از ولایت خواه ولایت نبی باشد خواه ولایت ولی۔ پس صحو افضل است از سکر چه در صحو سکر مندرج است همچو اندراج ولایت در نبوت صحو تنها که عوام الناس راست از مبحث خارج است بر آں صحو ترجیح دادن معنی ندارد و صحوے که متضمن سکر است البته افضل است از سکر علوم شرعیه که مصدر آنها مرتبه نبوت است سراسر صحو است و مخالف آں علوم هرچه باشد از سکر است صاحب سکر معذور است شایان تقلید علوم صحو است نه علوم سکر ثبتنا الله سبحانه علی تقلید العلوم الشرعیة علی مصدرها الصلوة والسلام والتحیة یرحم الله عبدا قال امینا و آنچه در حدیث[4] قدسی واقع است لا یسعنی ارضی ولا سمائی ولکن یسعنی قلب عبدی المؤمن مراد ازیں گنجائش صورت مرتبه وجوب است نه حقیقت که حلول در آنجا محال است چنانچه بالا گذشت پس ظاهر شد که شمول قلب مر لامکانیت را باعتبار صورت لامکانیت است نه حقیقت آں تا عرش و ما فیه را در وے مقدارے نباشد۔ این حکم مخصوص بحقیقت لامکانیت است۔

۱ قوله شیخ ابویزید بدانکه مختصر حال او قدس سره بحاشیه مکتوب چهل و سیوم از نفحات نقل کرده شد آنجا باید دید ۱۲ ۲ قوله لوائے الخ یعنی علم و نشان من بلندتر است از علم و نشان محمد علیه الصلوة والسلام ۱۲ ۳ قوله مدبراں جمع مدبر است بضم میم و سکون دال و فتح بائے موحده پشت داده شده یعنی کسے که دولت و بخت او را پشت داده باشد اے برگشته باشد ۱۲ ۴ تحقیق تخریج این حدیث در حاشیه مکتوب هفتادم نوشته شد آں جا ملاحظه نمایند ۱۲ ۵ منسوب است به بسطام بالکسر و بالفتح نام شهرے است که مولد حضرت بایزید است ۱۲ ۶ قوله لواء بکسر اول علم فوج و نشان لشکر و بفتح اول خطا است ۱۲ غث

مکتوب نود و ششم ۹۶

به محمد شریف صدور یافته در منع و زجر بر تسویف و تاخیر و در تحریض بر متابعت شریعت علی صاحبها الصلوة والسلام والتحیة و ما یناسب ذلک۔ اے فرزند امروز که اوان[1] فرصت است و اسباب جمعیت همه میسر گنجائش تسویف و تاخیر نیست بهترین اوقات را که زمان عنفوان جوانی است در بهترین اعمال که طاعت و عبادت مولی است تعالی و تقدس می باید مصروف داشت از محرمات و مشتبهات شرعیه اجتناب نموده پنج وقت نماز بجماعت لازم باید ساخت و ادائے زکوة بر تقدیر وجود نصاب[2] نیز از ضروریات اسلام است آں را هم برغبت بلکه بمنت بیاید ادا نمود از کمال کرم خود حق تعالی در تمام روز و شب پنج وقت از برائے عبادت معین ساخت و از اموال نامیه[5] و انعام[3] سائمه ربع عشر را تحقیقا او تقریبا از برائے فقرا تعیین فرموده و میدان تصرف مباحات را فراخ گردانیده خیلے بے انصافی است که در شصت گهڑی روز و شب دو گهڑی صرف طاعت حق سبحانه نشود و از چهل سهم یک سهم به فقرا ادا نیابد و از دائره وسیعه مباحات پا بیروں کشیده بمحرمات و مشتبهات در رفته شود۔ در موسم جوانی که اوان سلطان نفس اماره است و قهرمان[4] شیطان لعین قلیل عمل را بکثیر اجر می بردارند فردا که بارذل عمر رسانند و حواس و قوی سستی پیدا کنند و اسباب جمعیت تشتت نمایند غیر از ندامت و پشیمانی محصل بخواهد بود و بسیار است که تا فردا نه گذارند و فرصت ندامت و پشیمانی که نحوے از توبه است میسر نه شود و عذاب ابدی و عقوبت سرمدی که پیغمبر صادق علیه من الصلوات افضلها ومن التسلیمات اکملها ازاں اخبار فرموده و عصاة را ازاں ایعاد نموده در پیش است تخلفی ندارد امروز شیطان بغرور کرم پروردگار جل سلطانه در مداهنت می اندازد و عفو او را سبحانه بهانه ساخته مرتکب معاصی می سازد باید دانست که عدد دار دنیا که محل آزمائش و ابتلا است دشمن و دوست را

۱ بضم اول و ضم فاء یعنی اول هر چیز و آغاز جوانی ۱۲ ۲ یعنی از زر هفت و نیم توله و از سیم دو صد درهم که پنجاه و شش روپیه سکه دهلی می باشد ۱۲ ۳ انعام بالفتح جمع نعم بفتحتین بمعنی چهار پایه مثل شتر و گاو و بز۔ و سائمه که اکثر سال بر چریدن در صحرا کفایت کنند ۱۲۔ ۴ بفتح اول و سکون ها و فتح را یعنی حکومت با جلال معرب کهرمان بمعنی کارفرما مجازا بمعنے حکومت می آید ۱۲ ۵ قوله اموال نامیه یعنی اموالیکه در آں افزائش ممکن بود ۱۲

ممتزج ساختہ اند و ہر دو را مشمول رحمت گردانیدہ کریمہ وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ از اں مشعر است و در روز قیامت دشمن را از دوست جدا خواہند ساخت کریمہ وَامْتَازُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ مخبر ازاں است و دراں وقت قرعۂ رحمت را بنام دوستاں خواہند انداخت و دشمناں را محروم مطلق و ملعون محقق خواہند فرمود کریمہ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ شاہد ایں معنی است یعنی تحقیق اثبات خواہم کرد آں رحمت را از برائے آں جماعت کہ پرہیز می کنند از کفر و معاصی و ادا می کنند زکوٰۃ را پس کرم و رحمت را در آخرت مخصوص با برار و اہل اسلام نیک کردار داشت آرے مطلق اہل اسلام را بر تقدیر خیریت خاتمت از رحمت نصیب است اگرچہ بعد از ازمنہ متطاولہ از عذاب دوزخ نجات یابند اما ظلمات معاصی و عدم مبالات باحکام منزلہ سماوی کے بگذارد کہ نور ایمان را بسلامت ببرد علماء فرمودہ اند کہ اصرار بر صغیرہ بکبیرہ می رساند و اصرار بر کبیرہ مفضی بکفر است عیاذاً باللہ سبحانہ

فرد

اندکے پیش تو گفتم غم دل ترسیدم ✤ کہ دل آزردہ شوی ورنہ سخن بسیار است ✤

حق سبحانہ و تعالیٰ توفیق مرضیات خود رفیق گرداند بحرمۃ محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بقیۃ المقصود آنکہ مولانا اسحاق حامل رقیمہ آشنا و مخلص فقیر است و حق جوار از قدیم نیز دارد اگر بدو مہمی اعانتی طلبد توجہ را مرعی خواہند داشت مشار الیہ در فن کتابت و انشا بقدر اطلاع دارد والسلام

مکتوب ۹۷ نود و ہفتم

بشیخ درویش صدور یافتہ در بیان آنکہ مقصود از عبادات مامورہ تحصیل یقین است و ما

1ه قولہ ورحمتی وسعت کل شئی الخ اشارت است بآیتے کہ در سورہ اعراف واقع است قال عذابی الخ گفت خدا عذاب من میرسانمش بہر کہ خواہم و مہربانی من فرا رسیدہ است بہر چیزے پس زود باشد کہ بنویسم رحمت را یعنی رحمت کاملۂ خود را برائے کسانیکہ پرہیزگاری میکنند و زکوٰۃ میدہند ۱۲ 2ه قولہ وامتازوا الخ در سورہ یٰسین واقع است یعنی و بگوئیم جدا شوید امروز اے گنہگاراں ۱۲ 3ه وفی الحدیث الصحیح انہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ان المؤمن اذا اذنب نکتت نکتۃ سوداء فی قلبہ فان تاب واستغفر صقل قلبہ وان لم یتب زادت حتی تعلو قلبہ فذلک الران الذی ذکرہ اللہ فی کتابہ کلا بل ران علی قلوبہم ما کانوا یکسبون ۱۲ 4ه قولہ اصرار بر صغیرہ بکبیرہ میرساند بدانکہ گناہ کبیرہ آنست کہ در شرع برو حدے تعین یافتہ یا وعیدے واقع شدہ یا نہی از آں بدلیل قطعی ورود یافتہ و موجب ہتک حرمت دین گشتہ و ہرچہ نہ ایں چنیں بود صغیرہ است و مراتب کبیرہ متفاوت است بعض بزرگ تر و شنیع تر از بعض کذا فی ترجمۃ الشیخ وودی ان رجلا قال (باقی بر صفحہ ۲۰۵)

بمناسبت ذٰلک حق سبحانہ و تعالیٰ ما مفلساں را بحقیقت ایمان مشرف گرداند بحرمۃ سید المرسلین علیہ وعلی آلہ وعلیہم من الصلوات اتمہا ومن التسلیمات اکملہا

ہمچنانکہ مقصود از خلقت انسانی اداء عبادات مامورہ است مقصود از ادائے عبادات تحصیل یقین است کہ حقیقت ایمان است تواند بود کہ کریمہ وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ رمز باین معنی باشد چہ کلمہ حتی ہمچنانکہ از برائے معنی غایت می آید از برائے معنی علیت نیز می آید ای لاجل ان یاتیک الیقین گوئیا ایمانے کہ پیش از ادائے عبادت است صورت ایمان است نہ حقیقت ایمان کہ تعبیر ازاں بیقین کردہ شدہ قال عز شانہ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا ای الذین آمنوا صورۃً آمنوا حقیقۃً باداء وظائف العبادات المامورۃ و مقصود از فنا و بقا کہ ولایت عبارت از تحصیل این دولت است ہمیں یقین است و بس و اگر از فنا فی اللہ والبقاء بہ معنی دیگر خواہند کہ بحالیت و محلیت موہم باشد خود عین الحاد و زندقہ است در غلبہ حال و سکر وقت چیزہا ظاہر میشوند کہ آخر ازاں باید گذشت و مستغفر باید شد ابراہیم بن شیبان کہ از مشائخ طبقات است قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم میگوید کہ علم الفناء والبقاء یدور علی اخلاص الوحدانیۃ وصحۃ العبودیۃ وما سوی ذٰلک فمغالیط وزندقۃ والحق کہ راست می فرماید و این کلام از استقامت او خبر می دہد فنا فی اللہ عبارت از فنا در مرضیات اوست سبحانہ وعلی ہذا القیاس

(بقیہ حاشیہ صفحہ ۲۰۴) لابن عباس رض کم الکبائر سبع ہی قال ہی الی السبعمائۃ اقرب منہا الی سبع غیر انہ لا کبیرۃ مع الاستغفار ای التوبۃ ولا صغیرۃ مع الاصرار ۱۲ زواجر- 1ه وفی الحدیث المتفق علیہ انما الاعمال بالخواتیم یعنی نیست اعتبار اعمال مگر بخاتمہا تا خاتمہ بر کدام عمل است ہماں اعتبار دارد ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) 1ه در آخر سورہ حجر واقع است یعنی و عبادت کن پروردگار خود را تا وقتیکہ برسد ترا یقین- از یقین مفسرین مرگ مراد داشتہ اند و کلمہ حتی را بمعنی غایت و نہایت گرفتہ اند و اشارت باستقامت بر عبادت نمودہ اند حضرت ایشاں قدس سرہ می فرمایند کہ محتمل است کہ حتی از برائے علت باشد و یقین بر معنی خود بود ۱۲ 2ه وحتی اذا کان مستقبلا بالنظر الی ما قبلہا بمعنی کے او الی ۱۲ کافیۃ 3ه قولہ گوئیا بمعنی گوئے الف در آخر زیادہ است و گوی صیغہ خطاب است از گفتن و مجازاً بمعنی تشبیہ نیز آید- و اینجا ہمیں معنی است ۱۲ 4ه در سورۂ نساء واقع است اے آنانکہ گرویدہ اید ایمان آرید بخدا و پیغامبر او و بکتاب کہ فرو فرستاد خدا بر پیغمبر خود ۱۲ 5ه وے قدس سرہ از طبقہ رابعہ است کنیت وے ابو اسحاق است شیخ جبل بود در وقت خویش وے را مقامات بود در ورع و تقوی کہ خلق ازاں عاجز اند از اصحاب عبد اللہ مغربی و ابراہیم خواص است از عبد اللہ پرسیدند کہ در وے چہ میگوئی گفت ابراہیم حجۃ اللہ علی الفقراء و اہل الآداب در سنہ سبع و ثلاثین و ثلثمایۃ برفت از دنیا و میگفتہ ہر کہ حرمت مشائخ نگاہ ندارد بدعویہائے دروغ و گزافہائے بے فروغ گرفتار شود ۱۲ از نفحات 6ه کہ علم فنا و بقا دائر است بر اخلاص توحید و صحت بندگی و ماسوائے آں پس در غلطی انداختن است و بے دینی صرف ۱۲ 7ه محل بودن خلق مر حق را سبحانہ ۱۲

السَّیْرُ اِلَی اللّٰہِ وَالسَّیْرُ فِی اللّٰہِ وَنَحْوُھُمَا ثانیاً مصدع میگردد کہ صلاح آثارے میاں شیخ الٰہ بخش بصلاح وتقوی وفضیلت آراستہ اند وجمعی کثیر بایشاں وابستہ در مادہ از مواداگر معونتے طلبند امیداست کہ توجہ شریف بحال ایشاں مرعی خواہند فرمود وَالسَّلَامُ عَلَیْکُمْ وَعَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْھُدٰی

مکتوب ۹۸ نود وہشتم

بعبد القادر پسر شیخ زکریا صدور یافتہ در ترغیب برفق وترک عنف بایراد احادیث نبویہ عَلٰی مُصْدِرِھَا الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ حق سبحانہ وتعالے بر مرکز عدالت استقامت ارزانی فرماید۔ چند حدیث نبوی عَلَیْہِ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُھَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُھَا کہ درباب تذکیر ووعظ ونصیحت وارد شدہ اند ایراد نمودہ حق سبحانہ وتعالے عمل بمقتضائے آنہا میسر گرداند۔

اصل

قَالَ رَسُوْلُ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّمَ اِنَّ اللّٰہَ رَفِیْقٌ یُحِبُّ الرِّفْقَ وَیُعْطِیْ عَلَی الرِّفْقِ مَا لَا یُعْطِیْ عَلَی الْعُنْفِ وَمَا لَا یُعْطِیْ عَلٰی مَا سِوَاہُ رَوَاہُ مُسْلِمٌ وَفِیْ رِوَایَۃٍ لَہٗ قَالَ لِعَائِشَۃَ رض عَلَیْکِ بِالرِّفْقِ وَاِیَّاکِ وَالْعُنْفَ وَالْفُحْشَ اِنَّ الرِّفْقَ لَا یَکُوْنُ فِیْ شَیْءٍ اِلَّا زَانَہٗ وَلَا یُنْزَعُ مِنْ شَیْءٍ اِلَّا شَانَہٗ وَقَالَ اَیْضًا عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالتَّحِیَّۃُ مَنْ یُّحْرَمِ الرِّفْقَ یُحْرَمِ الْخَیْرَ وَقَالَ اَیْضًا عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالتَّحِیَّۃُ وَالسَّلَامُ اِنَّ مِنْ اَحَبِّکُمْ اِلَیَّ اَحْسَنَکُمْ اَخْلَاقًا وَقَالَ اَیْضًا عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ مَنْ اُعْطِیَ حَظَّہٗ مِنَ الرِّفْقِ اُعْطِیَ حَظَّہٗ مِنَ الدُّنْیَا وَالْاٰخِرَۃِ وَقَالَ اَیْضًا عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ اَلْحَیَاءُ مِنَ الْاِیْمَانِ وَالْاِیْمَانُ فِی الْجَنَّۃِ وَالْبَذَاءُ مِنَ الْجَفَاءِ وَالْجَفَاءُ فِی النَّارِ اِنَّ اللّٰہَ یُبْغِضُ الْفَاحِشَ الْبَذِیَّ اَلَا اُخْبِرُکُمْ بِمَنْ یَّحْرُمُ عَلَی النَّارِ وَمَنْ تَحْرُمُ النَّارُ عَلَیْہِ رَوَاہُ اَحْمَدُ وَالتِّرْمِذِیُّ عَلٰی کُلِّ ھَیِّنٍ لَیِّنٍ قَرِیْبٍ سَھْلٍ۔ اَلْمُؤْمِنُوْنَ ھَیِّنُوْنَ لَیِّنُوْنَ کَالْجَمَلِ الْاَنِفِ اِنْ قِیْدَ انْقَادَ وَاِنْ اُسْتُنِیْخَ عَلٰی صَخْرَۃٍ اِسْتَنَاخَ مَنْ کَظَمَ غَیْظًا وَھُوَ یَقْدِرُ عَلٰی اَنْ یُّنْفِذَہٗ دَعَاہُ اللّٰہُ عَلٰی رُءُوْسِ الْخَلَائِقِ یَوْمَ الْقِیَامَۃِ حَتّٰی یُخَیِّرَہٗ فِیْ اَیِّ الْحُوْرِ شَاءَ اِنَّ رَجُلًا قَالَ لِلنَّبِیِّ صَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی

ترجمہ از مصحح

رسول فرمود صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم ہر آئینہ خدا تعالے لطف ونرمی کنندہ است دوست میدارد آسانی را ومیدہد برفق چیزے کہ نمیدہد بر درشتی وچیزے کہ نمیدہد بر ہرچہ جز نرمی ست روایت نمود ایں را مسلم وبروایت دیگر نزد مسلم گفت آنحضرت مر عائشہ رض را لازم بگیر برخود نرمی را وودر دار خود را از درشتی واز حد درگذشتن در سخن بلاستی کہ نرمی یافتہ نشود در چیزے مگر بیاراید آنرا وکشیدہ نشود از چیزے مگر عیب ناک کند آنرا ونیز فرمود آنحضرت علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والتحیۃ کسیکہ محروم گردانیدہ شود از لطف ونرمی محروم گردانیدہ شود از نیکی ونیز ارشاد نمود آنحضرت علیہ الصلوۃ والسلام بدرستی از جملۂ محبوب ترین شما بسوئی من نیک ترین شما اند از روئے اخلاق ونیز فرمود علیہ الصلوۃ والسلام کسیکہ دادہ شد اورا نصیب وے از نرمی ولطف دادہ شد اورا نصیب وے از نیکی دنیا وآخرت ونیز فرمود آنحضرت علیہ وعلی آلہ الصلوات والتسلیمات شرم داشتن از ایمان است وایمان در بہشت است وفحش وبے ہودہ گفتن از بدی است وبدی در آتش دوزخ است۔ بدرستیکہ خدائے تعالے دشمن میدارد از حد درگذرندہ بیہودہ گوئے را۔ آیا خبر ندہم شمارا کہ کیست کہ حرام است وی بر آتش دوزخ وکیست کہ حرام است آتش دوزخ بروے۔ بہ ہر آرمیدہ آہستہ رو نرم طبع نزدیک بمردم نرم خو۔ مسلمانان آرمیدہ نرم طبع منقاد اند مانند شتر یکہ در بینیش مہار انداختہ اند اگر کشیدہ شود گردن مے نہد واگر بر سنگے نشاندہ شود می نشیند ہر کہ فرو برد خشمے را وحالانکہ او قدرت داشتہ باشد بر اجرائے آں بخواند آنرا حق تعالے روز قیامت روبروئے ہمگناں خلائق تا آنکہ مخیر گرداند اورا در ہر حور کہ خواہد۔ ہر آئینہ مردے گفت مر پیغمبر را صلے اللہ تعالے علیہ

ع بہر سہ حرکت ومشہور ازاں ضم است درشتی خلاف رفق ودرشتی نمودن ۱۲ من س روا مسلم ۱۲ ل روا البخاری ۱۲

ع روا فی شرح السنۃ ۱۲ س روا احمد والترمذی ۱۲ ص روا الترمذی ۱۲ ل روا الترمذی ۱۲ ل روا الترمذی ۱۲ ص روا البخاری ۱۲ ع بردو بہ تشدید یا وتخفیف آن ۱۲

عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ وَسَلَّمَ اَوْصِنِيْ قَالَ
لَا تَغْضَبْ فَرَدَّدَ مِرَارًا قَالَ لَا تَغْضَبْ
اَلَا اُخْبِرُكُمْ بِاَهْلِ الْجَنَّةِ
كُلُّ ضَعِيْفٍ مُتَضَعَّفٍ لَوْ اَقْسَمَ
عَلَى اللّٰهِ لَاَبَرَّهٗ اَلَا اُخْبِرُكُمْ
بِاَهْلِ النَّارِ كُلُّ عُتُلٍّ جَوَّاظٍ
مُسْتَكْبِرٍ اِذَا غَضِبَ اَحَدُكُمْ
وَهُوَ قَائِمٌ فَلْيَجْلِسْ فَاِنْ
ذَهَبَ عَنْهُ الْغَضَبُ وَاِلَّا فَلْيَضْطَجِعْ
اِنَّ الْغَضَبَ لَيُفْسِدُ الْاِيْمَانَ
كَمَا يُفْسِدُ الصَّبِرُ الْعَسَلَ مَنْ تَوَاضَعَ
لِلّٰهِ رَفَعَهُ اللّٰهُ فَهُوَ فِيْ نَفْسِهٖ
صَغِيْرٌ وَفِيْ اَعْيُنِ النَّاسِ عَظِيْمٌ
وَمَنْ تَكَبَّرَ وَضَعَهُ اللّٰهُ فَهُوَ
فِيْ اَعْيُنِ النَّاسِ صَغِيْرٌ وَفِيْ
نَفْسِهٖ كَبِيْرٌ حَتّٰى لَهُوَ اَهْوَنُ عَلَيْهِمْ
مِنْ كَلْبٍ اَوْ خِنْزِيْرٍ قَالَ مُوْسَى بْنُ
عِمْرَانَ عَلٰى نَبِيِّنَا وَعَلَيْهِ الصَّلَوٰتُ
وَالتَّسْلِيْمَاتُ يَا رَبِّ مَنْ اَعَزُّ
عِبَادِكَ قَالَ مَنْ اِذَا قَدَرَ غَفَرَ
وَقَالَ اَيْضًا عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ
وَالتَّحِيَّةُ مَنْ خَزَنَ لِسَانَهٗ سَتَرَ اللّٰهُ

وعلی آله وسلم اندرز کن مرا فرمود آنحضرت خشم مگیر
پس باز گردانید آن مرد قول خود را چند بار فرمود
خشم مگیر۔ آیا خبر ندہم شما را با اہل بہشت ہر ضعیف
حقیر پنداشته شده اگر سوگند خورد بر خدا ہر آئینه
راست گرداند حق تعالیٰ او را آیا خبر ندہم شما را
باہل آتش دوزخ ہر مردے درشت و سخت گوئی
خصومت کننده بباطل تکبر کننده چوں خشم آرد
یکے از شما و حال آنکه وے ایستاده است پس باید
که بنشیند پس اگر برود خشم ازو بہتر ورنه پس باید که بر
پہلو افتد۔ بدرستی خشم گرفتن تباه میگرداند ایمان را
چنانکه تباه میگرداند صبر شہد را کسے که تواضع کند
ازبرائے خدا بلند گرداند او را خدا پس آن در نفس
خود حقیر و خورد است و در چشمان مردم بزرگ
و کسے که تکبر کند پست گرداند او را حق تعالیٰ
پس آں کس در چشمان مردم حقیر است و در نفس خود
بزرگ تا آنکه ہر آئینه وے خوار تر و سبکتر است بر
مردم از سگ و خوک گفت حضرت موسیٰ پسر عمران
علی نبینا و علیه الصلوات والتسلیمات اے
پروردگار من کیست عزیز ترین بندگان تو۔
فرمود کسے است که چوں قدرت یابد درگذرد و
نیز فرمود علیه الصلوٰة والسلام والتحیة کسے که
نگاه دارد زبان خود را پوشد خدائے تعالیٰ

ـه یعنی ہر بار که آں مرد وصیت طلبید ازاں سرور جو ابش ہمیں فرمود که خشم مگیر۱۲

عَوْرَتَهٗ وَمَنْ كَفَّ غَضَبَهٗ كَفَّ اللّٰهُ عَنْهُ
عَذَابَهٗ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمَنِ اعْتَذَرَ
اِلَى اللّٰهِ قَبِلَ اللّٰهُ عُذْرَهٗ وَقَالَ
اَيْضًا عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ
مَنْ كَانَتْ لَهٗ مَظْلِمَةٌ لِاَخِيْهِ مِنْ
عِرْضِهٖ اَوْ شَيْءٍ فَلْيَتَحَلَّلْ مِنْهُ
الْيَوْمَ قَبْلَ اَنْ لَّا يَكُوْنَ
دِيْنَارٌ وَّلَا دِرْهَمٌ اِنْ كَانَ لَهٗ
عَمَلٌ صَالِحٌ اُخِذَ بِقَدْرِ مَظْلِمَتِهٖ
وَاِنْ لَّمْ يَكُنْ حَسَنَاتٌ
اُخِذَ مِنْ سَيِّئَاتِ صَاحِبِهٖ
فَحُمِلَ عَلَيْهِ وَقَالَ اَيْضًا عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ
وَالسَّلَامُ اَتَدْرُوْنَ مَا الْمُفْلِسُ قَالُوْا
اَلْمُفْلِسُ فِيْنَا مَنْ لَّا دِرْهَمَ لَهٗ وَلَا
مَتَاعَ فَقَالَ اِنَّ الْمُفْلِسَ مِنْ اُمَّتِيْ
مَنْ يَّاْتِيْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِصَلٰوةٍ وَ
صِيَامٍ وَزَكٰوةٍ وَيَاْتِيْ قَدْ شَتَمَ
هٰذَا وَقَذَفَ هٰذَا وَاَكَلَ مَالَ
هٰذَا وَسَفَكَ دَمَ هٰذَا وَضَرَبَ هٰذَا
فَيُعْطٰى هٰذَا مِنْ حَسَنَاتِهٖ وَهٰذَا مِنْ
حَسَنَاتِهٖ فَاِنْ فَنِيَتْ حَسَنَاتُهٗ
قَبْلَ اَنْ يُّقْضٰى مَا عَلَيْهِ اُخِذَ مِنْ خَطَايَا
هُمْ فَطُرِحَتْ عَلَيْهِ ثُمَّ طُرِحَ فِى النَّارِ

عیب و نقصان او را و ہر کسے که باز دارد و فرو
خورد خشم خود را باز دارد حق تعالیٰ ازاں کس
عذاب خود را روز قیامت و کسیکه عذر خواہی
کند بسوئے حق تعالیٰ بپذیرد خدا عذر او را
و نیز فرمود علیه الصلوٰة والسلام کسیکه ہست
بروے حق برادر او یعنے آنچه گرفته باشد ازو بطریق
ظلم از آبروے وے یا چیزے دیگر پس باید که عفو کناند
ازو امروز پیش ازانکه نباشد دینارے و نه درہمے اگر
باشد او را کارے نیک گرفته شود ازوی باندازهٔ
ظلم وے و اگر نباشد او را نیکیہا گرفته شود از بدیہائے
صاحب وی پس برداشته شود و بار کرده شود براں
کسیکه ظالم است و نیز فرمود آں حضرت علیه
الصلوٰة والسلام آیا میدانید که مفلس کیست گفتند
مفلس درمیان ما کسے است که نیست درہم
او را و نه متاع۔ پس گفت بدرستی که مفلس از
امت من کسے است که بیاید روز قیامت بنماز
و روزه و زکوٰة و بیاید که بتحقیق دشنام کرد ایں را
و نسبت بزنا کرد ایں را و خورد مال ایں را و ریخت
خون ایں را و بزد ایں را پس داده شود ایں شخص
را از نیکیہائے او و دیگر را از نیکی ہائے وے
پس اگر فانی شود نیکیہائے او پیش ازاں که
ادا نموده شود آنچه بروے است گرفته شود از
گناہان ایشاں پس انداخته شود بروی پس انداخته

وَعَنْ مُعَاوِيَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ
اِنَّهٗ كَتَبَ اِلٰى عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى
عَنْهَا اَنِ اكْتُبِيْ اِلَيَّ كِتَابًا تُوْصِيْنِيْ
فِيْهِ وَلَا تُكْثِرِيْ فَكَتَبَتْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ
اَمَّا بَعْدُ فَاِنِّيْ سَمِعْتُ رَسُوْلَ اللّٰهِ
صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ
وَصَحْبِهٖ وَسَلَّمَ يَقُوْلُ مَنِ الْتَمَسَ
رِضَى اللّٰهِ بِسَخَطِ النَّاسِ كَفَاهُ اللّٰهُ
مُؤْنَةَ النَّاسِ وَمَنِ الْتَمَسَ
رِضَى النَّاسِ بِسَخَطِ اللّٰهِ وَكَلَهُ اللّٰهُ
اِلَى النَّاسِ وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ ـ

شود در آتش دوزخ و مروی است از معاویہ رضی اللہ تعالےٰ عنہ کہ بتحقیق نوشت او بسوئے عائشہ رضی اللہ تعالےٰ عنہا اینکہ بنویس بسوئے من کتابے کہ نصیحت کنی مرادراں واکثار مکن پس نوشت سلام علیکم اما بعد پس بہ تحقیق من شنیدم پیغمبر خدارا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلی آلہ وصحبہ وسلم میگفت کسے کہ طلب کند خوشنودی خدارا بناخوشنودی مردم کفایت کند اورا خدائیتعالےٰ بار وگرانی مردم وہرکہ طلب کند خوشنودی مردم را بناخوشنودی خدا بگذارد اورا بسوئے خلق وسلام باد بر تو ـ

صَدَقَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ وَصَحْبِهٖ وَسَلَّمَ وَبَارَكَ رَزَقَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَاِيَّاكُمُ التَّوْفِيْقَ بِالْعَمَلِ بِمَا اَخْبَرَ الْمُخْبِرُ الصَّادِقُ وَالسَّلَامُ ایں احادیث اگرچہ بے ترجمہ نوشتہ شدہ است اما بخدمت شیخ جیو رجوع نمودہ معانی اینہا را فہمیدہ سعی خواہند کرد کہ عمل بمقتضائے اینہا میسر شود بقائے دنیا بس اندک است وعذاب آخرت بسیار شدید ودائمی است عقل دور اندیش را کار باید فرمود و بنظر اوینے بے حلاوت دنیا مغرور نباید شد واگر بدنیا کسے را عزت وآبرو باشد کفار دنیا را باید کہ از ہمہ عزیز تر باشند و بنظا ہر دنیا فریفتہ گشتن از بے خردی است فرصت چند روزہ را غنیمت باید شمرد ودر مرضی خدائے عزوجل باید کوشید وبخلق خدا باید احسان نمود اَلتَّعْظِيْمُ لِاَمْرِ اللّٰهِ وَالشَّفَقَةُ عَلٰى خَلْقِ اللّٰهِ ہر دو اصل عظیم اند از برائے نجات اخروی مخبر صادق علیہ الصلوٰۃ والسلام ہرچہ فرمودہ

ل ۱ یعنی مارا وشمارا اللہ انی بخشد حق تعالےٰ توفیق عمل کردن بآنکہ خبر دادہ است مخبر صادق یعنی خبر دہندہ راست گوئے یعنی پیغمبر خدا صلے اللہ تعالےٰ علیہ وآلہ وسلم تسلیما کثیرا کثیرا ۱۲ ـ ۲ یعنی بزرگ داشتن حکم حق تعالےٰ را یعنی بمقتضائے آں عمل کردن ومہربانی نمودن بر خلق خدا ہر دو قانون بزرگ وکلان اند از برائے خلاصی از عذاب آخرت ۱۲ ـ ۳ رواہ الترمذی دھن الکلہ منتقط من مشکوۃ المصابیح ۱۲

است مطابق نفس الامر است ہزل وہذیان نیست خواب خرگوش تاچند خواہد بود آخر رسوائی است وبینوائی کیف رسوائی وبے نوائی قَالَ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَتَعَالٰى اَفَحَسِبْتُمْ اَنَّمَا خَلَقْنٰكُمْ عَبَثًا وَّاَنَّكُمْ اِلَيْنَا لَا تُرْجَعُوْنَ ہرچند میداند کہ وقت شما تقاضائے استماع امثال این سخنان نمی کند عنفوان جوانی است وتنعمات دنیوی میسر وحکومت وتسلط بر خلائق حاصل اما شفقت بر احوال شما باعث این گفتگو می گردد ہنوز ہیچ نرفتہ است وقت توبہ وانابت است ـ خبر شرط است ـع در خانہ اگر کس است یک حرف بس است ✤

مکتوب ۹۹ نود ونہم

بہ ملا حسن کشمیری صدور یافتہ در جواب استفسارے کہ نمودہ بود از کیفیت دوام آگاہی وجمع آں با حالت نوم کہ سراسر غفلت وتعطیل است ـ التفات نامۂ گرامی مشرف ساخت استفساری کردہ بود از کیفیت دوام آگاہی وجمع آں با حالت نوم کہ سراسر غفلت وتعطیل است کہ بعضے از اکابر این خانوادۂ بزرگ از حصول آں دولت خبر دادہ اند مخدوما حل این اشکال مبنی بر مقدمہ ایست کہ بیان آں ضروری است گوئیم روح انسانی را پیش از تعلق باین ہیکل ہیولانی راہ ترقی وعروج مسدود بود در قفس وَمَا مِنَّا اِلَّا لَهٗ مَقَامٌ مَّعْلُوْمٌ محبوس ومقید لیکن در نہاد آں جوہر نفیس استعداد عروج بشرط نزول ودیعت نہادہ بودند ومزیت او ازیں راہ بر ملک مقرر فرمودہ حق سبحانہ وتعالےٰ از کمال کرم خویش آں جوہر نورانی را بایں ہیکل ظلمانی جمع فرمودہ فَسُبْحَانَ مَنْ جَمَعَ بَيْنَ النُّوْرِ وَالظُّلْمَةِ وَ

ل ۱ قولہ ہزل بفتح اول وسکون ثانی بیہودہ ومسخرگی قولہ ہذیان بفتحتین وذال معجمہ سخنہائے بیہودہ گفتن در بیہوشی مرض فارسیان بسکون ثانی نیز استعمال کنند ۱۲ غث ـ ۲ قولہ بینوائی الخ یعنی وبے سامانی وبے دولتی وقولہ کیف رسوائی یعنی چہ طور رسوائی بد رسوائی وخرابی در خرابی ۱۲ ـ ۳ قولہ قال اللہ سبحانہ الخ خدائے پاک دبرتر فرمودہ است آیا پنداشتید کہ آفریدیم شمارا بیہودہ وآنکہ شما بسوئے ما گردانیدہ نشوید آخر سورہ مومنون پارہ قد افلح ۱۲ ـ ۴ قولہ وما منا الخ اشارت است بآیتے کہ درپارہ رحمانی وسورۂ الصافات واقع است یعنی ونیست ہیچ کس از ما مگر او را جائے است معین ۱۲ ـ ۵ قولہ ظلمانی بفتحتین تاریک واین منسوب است بہ ظلم کہ بفتحتین است وبضم بمعنی تاریک شدن والف ونون ماقبل یائے نسبت در بعض محل زاید آرند چنانکہ در نورانی وحقانی وجسمانی ۱۲ غ ـ ۶ قولہ فسبحان من الخ یعنی پس پاک ومنزہ ومبرا است آنکہ نور را با ظلمت جمع کرد وعالم امر بے کیف را با عالم خلق باکیف قرین ساخت ۱۲ ـ ۷ قولہ قفس بفتحتین پنجرۂ مرغ در آخر سین وصاد ہر دو مستعمل است ۱۲

قَرَنَ الْاَمْرَ بِالْخَلْقِ وچوں این دو امر فی الحقیقت بر دو طرف نقیض واقع شده بودند حکیم مطلق جل سلطانہ
ازبرائے تحقق این اجتماع و تقرر این انتظام روح را بانفس نسبت تعشق و گرفتاری داد و این گرفتاری را
سبب انتظام اینہا گردانید کریمہ لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فِیْٓ اَحْسَنِ تَقْوِیْمٍ ثُمَّ رَدَدْنٰهُ اَسْفَلَ سٰفِلِیْنَ
رمزے ازین بیان میفرماید واین تنزل روح و گرفتاری آں فی الحقیقت از قبیل مدح بما یشبہ الذم است
پس بواسطۂ آں نسبت جبی روح تمام خود را بعالم نفس انداخت و خود را تابع او گردانید بلکہ خود را نیز فراموش
ساخت و تعبیر از خود بنفس اماره نمود این لطافت دیگر است در نہاد روح کہ از کمال لطافت بہر چہ رومی آرد
حکم او میگیرد پس ہرگاه خود را فراموش کرده باشد ناچار نسبت آگاہی سابق خود را کہ بمرتبۂ وجوب تعالت
وتقدست داشت نیز فراموش گرداند و بتمام خود را بغفلت سپارد و حکم ظلمت گیرد اللہ تعالیٰ از کمال
مہربانی و بنده نوازی انبیاء را علیہم الصلوات والتسلیمات مبعوث ساخت و او را بتوسل این اکابر بخود
دعوت فرمود و بمخالفت نفس مر روح را کہ معشوقۂ اوست امر نمود فَمَنْ رَجَعَ الْقَهْقَرٰی فَقَدْ فَازَ
فَوْزًا عَظِیْمًا وَمَنْ لَمْ یَرْفَعْ رَأْسَهٗ وَاخْتَارَ الْخُلُوْدَ اِلَی الْاَرْضِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلٰلًا بَعِیْدًا هٰذَا
جواب آں اشکال گوئیم کہ ازین مقدمہ اجتماع روح بانفس مفہوم گشت بلکہ فنا آں در نفس و بقاء آں
بدو پس ناچار تا زمانے کہ این اجتماع و انتظام برپاست غفلت ظاہر عین غفلت باطن است و نوم
کہ غفلت ظاہر است عین غفلت باطن باشد و چوں این انتظام خلل پذیرد و باطن از محبت ظاہر اعراض
نموده رو بمحبت البطن البطون آرد و فنائے و بقائے کہ ابقافی پیدا کرده بود رو بزوال آورده فنائے و بقائے
بباقی حقیقی تعالیٰ و تقدس حاصل کند این زمان غفلت ظاہر در حضور باطن تاثیر نکند چرا تاثیر کند باطن را
تمام پشت بجانب ظاہر گشتہ است و از ظاہر بباطن ہیچ در نمیرود پس رواست کہ ظاہر غافل باشد و
باطن آگاه دَلَا هُمَنْ دَدْ مثلاً روغن بادام تا زمانے کہ بکنجاره ممتزج و مختلط است حکم ہر دو متحد است

۱ یعنی ہر آئینہ آفریدیم آدمی را در نیکوترین صورتے پس گردانیدیم آنرا فرود تر از ہمہ فرومانندگان۔ سورۂ تین پاره عم ۱۲ ۲ یعنی مدح کردن بچیزے کہ مشابہ مذمت باشد کقولہ ؎ لاعیب فیہم الاان سیوفہم بہن فلول من قراع الکتائب ۱۲ ۳ پس کسیکہ رجعت قہقری نمود پس تحقیق بمطلب رسید و فیروزی یافت فیروزی بزرگ و کسیکہ بر نداشت سر خود را و اختیار نمود میلان بسوئے زمین پس گمراه شد گمراه شدنی دور از راه راست ۱۲ ۴ قولہ ہذا یعنی لازم بگیر این مذکوره را و نگہدار در ذہن خود آنرا بدانکہ تا اینجا مقدمہ ممہده کہ بیان آن ضروری است اختتام یافت و بعد ازان حضرت شیخ قدس سره بر سر اصل مطلب آمده بیان آن مینمایند ۱۲ ۵ قولہ بکنجاره بالضم و جیم عربی آنچہ بعد از کشیدن روغن تفل کنجد وغیره مے ماند ہندی کھلی ۱۲

و چوں روغن از کنجاره جدا گشت احکام متمایزه پیدا شد پیش حکم یکے بر دیگرے متمشی نمی شود این چنین صاحب
دولتے را اگر خواہند بعالم باز گردانند و عالمے را بہ توسط وجود شریف او از ظلمات نفسانی وارہانند او را
بطریق سیر عن اللہ باللہ بعالم فرود می آرند روئے او بہ تمام بخلق میگردد بے آنکہ گرفتاری باینہا پیدا کند
چہ او برہمان گرفتاری سابق خود است بے اختیار او را درین عالم آورده اند پس این منتہی باسائر مبتدیاں
در اعراض از جناب قدس او تعالیٰ و تقدس و اقبال بخلق در صورت شرکت دارد اما فی الحقیقت ہیچ مناسبت
ندارد از گرفتاری تا عدم گرفتاری تفاوت فاحش است و ایضاً اقبال بخلق در حق این منتہی بے اختیاری است
رغبتے درین ندارد بلکہ رضائے حق سبحانہ و تعالیٰ درین اقبال است و در مبتدی ذاتی است و برغبت است
و نا مرضی حق است سبحانہ و فرقے دیگر گوئیم مبتدی را میسر است کہ از عالم روگردانیده رو بحق تعالیٰ و تقدس آرد
و منتہی را اعراض از خلق محال است دوام اقبال بخلق لازم مقام اوست مگر آنکہ کار دعوت او تمام شود او را
از دار فنا بدار بقا انتقال دہند آں زمان ندائے اَللّٰهُمَّ الرَّفِیْقَ الْاَعْلٰی نقد وقت اوست مشائخ طریقت
قَدَّسَ اللّٰهُ تَعَالٰی اَسْرَارَهُمْ در تعیین مقام دعوت سخنان فرموده اند جمعے جمع توجہ بین الحق والخلق گفتہ
اند اختلاف آں مبتنی بر اختلاف احوال و مقامات است ہر کسے از مقام خود خبر داده است وَالْاَمْرُ عِنْدَ

۱ بدانکہ حضرت ایشان قدس سره العزیز فرق درمیان مبتدی و منتہی مرجوع الی الخلق بچہار وجہ بیان فرموده اند اول آنکہ مبتدی گرفتار بخلق است بخلاف منتہی مرجوع الی الخلق و ثانیاً آنکہ اقبال بخلق در حق این منتہی الخ و ثالث آنکہ گوئیم مبتدی را میسر است الخ و رابعاً آنکہ در آخر این مکتوب فرموده اند مبتدی صاحب حجب است الخ ۲ اشارت است بحدیثے کہ روایت کرد بخاری رح از عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا قالت ان من نعم اللہ علی ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم توفی فی بیتی وفی یومی الی ان قالت ثم نصب یده فجعل یقول فی الرفیق الاعلی حتی قبض ومالت یده بعضے گفتہ اند کہ رفیق اعلیٰ اسمی است از اسماء الٰہی و بعضی گفتہ کہ گروه انبیاء علیہم الصلوات والتسلیمات مراد اند ازو واللہ اعلم ۱۲ ۳ قولہ اللہم الرفیق الاعلیٰ یعنے اے خدا ملحق کن مرا بجماعت اعلیٰ یا اختیار کردم رفیق اعلیٰ را و این قول اشارت است بحدیثے کہ مروی است در بخاری و مسلم از ام المومنین عائشہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا در باب وفات آنحضرت علیہ الصلوٰة والسلام و مجملش آنکہ قالت عائشۃ فکان آخر کلمۃ تکلم بہا النبی صلی اللہ علیہ وسلم قولہ اللہم الرفیق الاعلیٰ بدانکہ در مراد رفیق اعلیٰ اقوال است بعضی گفتہ اند کہ مراد ازو سے انبیا است کہ ساکن اند در اعلیٰ علیین در حضرت قدس چنانکہ در حدیث واقع شده مع النبیین والصدیقین وحسن اولئک رفیقا و رفیق اسم جنس است واقع می شود بر واحد و کثیر یا مراد ملا اعلیٰ و عالم ملکوت است و بعضی گفتہ اند کہ مراد برفیق اعلیٰ حضرت رب العزت است و اطلاق رفیق بروی تعالیٰ آمده است و در حدیث آمده است ان اللہ رفیق یحب الرفق فی الامر و مؤید این اراده است آنچہ در بعضی اخبار آمده است کہ جبرئیل آمد و گفت کہ خدا تعالیٰ مشتاق است و مخیر میگرداند ترا در بودن در دنیا و در آمدن اینجا آنحضرت فرمود اخترت الرفیق الاعلیٰ و بعضے رفیق اعلیٰ را بر بہشت نیز حمل کرده اند۔ رفق بمعنی نرمی کردن و سود داشتن نیز آمده است و مراد برفیق جائے رفق است ۱۲ ترجمۃ الشیخ ۱۲ ۴ یعنی پس حالش چنین است کہ روئے الخ ۵ چہ او برہمان گرفتاری سابق خود است و از گرفتاری تا عدم الخ ۱۲ ۶ یعنی و حقیقت این امر نزد حق است سبحانہ و او میداند ۱۲

اللہِ سُبْحَانَہٗ وآنچہ سید الطائفہ جنید رضی اللہ تعالے عنہ فرمودہ است کہ اَلنِّھَایَۃُ ھِیَ الرُّجُوْعُ اِلَی الْبِدَایَۃِ موافق مقام دعوت است کہ دریں مسودہ تحریر یافتہ چہ در بدایت تمام رو بخلق است حدیث[1] تَنَامُ عَیْنَایَ وَلَا یَنَامُ قَلْبِیْ کہ تحریر یافتہ بود اشارت بدوام آگاہی نیست بلکہ اخبار است از عدم غفلت از جریان احوال خویش وامت خویش لہذا نوم در حق آنسرور عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ ناقض طہارت نہ گشت وچوں نبی در رنگ شبان است در محافظت امت خود غفلت شایان منصب نبوت او نباشد و حدیث[2] لِیْ مَعَ اللہِ وَقْتٌ لَا یَسَعُنِیْ فِیْہِ مَلَکٌ مُّقَرَّبٌ وَّلَا نَبِیٌّ مُّرْسَلٌ برتقدیر صحت اشارت بہ تجلی ذاتی برقی تواند بود وآں تجلی نیز مستلزم اقبال بجناب قدس خداوندی جل سلطانہ نیست بلکہ ایں تجلی ازاں جانب است متجلّٰی لہ را دراں صُنعی نیست از قبیل سیر معشوق در عاشق است عاشق از سیر بیر گشتہ است بیت[3] آئینہ صورت از سفر دور است + کاں پذیرائی صورت از نور است + با آبدالنسبت کہ برتقدیر رجوع بخلق حجب مرتفعہ عود نہ میکنند با وجود بے پردگی او را بخلق مشغول داشتہ اند وفلاح خلائق را با و مربوط ساختہ مثل ایں بزرگوار اں مثل شخصے است کہ کمال تقرب بپادشاہ دارد و میان او و پادشاہ حائلے از صورت ومعنی ہیچ نیست مع ذلک او را بخدمات ارباب حوائج مشغول داشتہ است آیں فرق دیگر است درمیان مبتدی ومنتہی مرجوع چہ مبتدی صاحب حجب است ومنتہی مرتفع الحجب وَالسَّلَامُ عَلَیْکُمْ وَعَلٰی سَائِرِ مَنِ اتَّبَعَ الْھُدٰی +

مکتوب صدم ۱۰۰

نیز بملاحسن کشمیری صدور یافتہ در جواب سوالے کہ نمودہ بود کہ شیخ عبد الکبیر یمنی گفتہ است کہ حق سبحانہ وتعالے عالم بغیب نیست۔ التفات نامۂ گرامی مشرف ساخت آنچہ از روے کرم مرقوم بود

[1] یعنی می خسپد ہر دو چشم من ونمی خسپد دل من۔ فی مسند ابی داؤد و قال یعنی ابو داؤد کان النبی صلی اللہ علیہ وسلم محفوظا یعنی من ان یخرج منہ شئ ولم یعقل۔ وقالت عائشۃ رضی اللہ تعالی عنہا قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم تنام عینای ولا ینام قلبی انتہی ۱۲ [2] قال المعرب یذکرہ الصوفیۃ کثیرا وھو فی الرسالۃ القشیریۃ بلفظ لی وقت لا یسعنی فیہ غیر ربی قلت یوخذ منہ ان اراد بالملک المقرب جبریل وبالنبی المرسل نفسہ الجلیلۃ وفیہ ایماء الی مقام الاستغراق المعبر عنہ بالسکر والمحو والفناء موضوعات قاری ۱۲ معرب [3] یعنی عاشق در رنگ آئینہ است کہ از سفر دور است وجاذب صورت است بجہت نورانیت خود ۱۲ [4] قولہ برتقدیر صحت اشارت است بسوئے عدم صحت ایں حدیث ۱۲

بوضوح انجامید نوشتہ بودند کہ شیخ عبد[1] الکبیر یمنی گفتہ است کہ حق سبحانہ وتعالے عالم بغیب نیست۔ مخدوما فقیر را تاب استماع امثال ایں سخناں اصلا نیست بے اختیار رگ فاروقیم در حرکت می آید و فرصت تاویل وتوجیہ آں نمیدہد قائل آں سخناں شیخ کبیر یمنی باشد یا شیخ اکبر شامی[2]۔ کلام محمد عربی عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ درکار است نہ کلام محی الدین عربی و صدر[3] الدین قونوی و عبد الرزاق[4] کاشی مارا بانص[5] کار است نہ بفص[6] فتوحات مدنیہ[7] از فتوحات[8] مکیہ مستغنی ساختہ است۔ حق تعالے در کلام مجید خود را بعلم غیب خود می ستاید و خود را عالم الغیب میفرماید۔ نفی علم غیب کردن از و سبحانہ بسیار مستقبح و مستنکر است وفی الحقیقت تکذیب است مر حق را سبحانہ غیبت[9] را معنی دیگر گفتن از شناعت نمی بر آرد کَبُرَتْ کَلِمَۃً تَخْرُجُ مِنْ اَفْوَاھِھِمْ۔ فَیَا لَیْتَ[10] شِعْرِیْ مَا حَمَلَھُمْ عَلَی التَّفَوُّہِ بِاَمْثَالِ ھٰذِہِ الْکَلِمَاتِ الصَّرِیْحَۃِ فِیْ خِلَافِ الشَّرِیْعَۃِ۔ منصور اگر انا[11] الحق گوید و بسطامی سبحانی معذور اند ومغلوب اند در غلبات احوال اما

[1] قولہ شیخ عبد الکبیر مولانا محمد روجی حضرت شیخ عبد الکبیر یمنی را ملازمت بسیار کردہ اند میفرمودند کہ شیخ بغایت عالی مشرب و بزرگوار بودند و در زمان خود قبلہ مشائخ حرم مکہ بودہ اند و میفرمودند کہ حضرت شیخ صائم الدہر بودند ایشاں را خریطہ بود کہ دراں مقداری از سویق داشتند و کاسۂ چوبین چوں وقت افطار شدے آں کاسہ را ازاں خریطہ بیروں می آوردند وقدرے آب زمزم دراں میریختند ولیسہ انگشت۔ ازاں خریطہ یک بار مقدارے سویق بیروں می آوردند وباں آب آمیختہ می آشامیدند و تاشب دیگر غذا وشربت ایشاں ہمیں بود روزے در مجلسی کہ بسے از اکابر علماء و فقراء و عرفاء حاضر بودند بتقریبے فرمودند کہ حق تعالے عالم بہ غیب نیست اکثر حاضراں ازاں سخن برخود بلرزیدند وبعضی بخندیدند چہ بحسب ظاہر خلاف نص مینمودند حضرت شیخ دریافتند کہ آں در حوصلہ دانش بعضے نمی گنجد از قصد خود تنزل نمودند و فرمودند آنجا کہ حق است ہمہ شہادت است و بروے ہیچ چیزے پوشیدہ نیست تا غیب تواں گفت چوں غیب معدوم شد علم بمعدوم نباشد پس عالم الغیب کہ در قرآن واقع است نسبت بما باشد نہ بہ نسبت حق سبحانہ ۱۲ از رشحات [2] قولہ شیخ اکبر شامی مختصر حال او قدس سرہ بحاشیہ مکتوب سی و یکم نوشتہ شدہ است ۱۲ [3] شیخ صدر الدین محمد بن اسحٰق قونوی قدس سرہ کنیت وے ابو المعالی است جامع بودہ است میان علوم چہ ظاہری وچہ باطنی وچہ نقلی وچہ عقلی مولانا قطب الدین شیرازی در حدیث شاگرد وے است وبسیارے از مشائخ مثل شیخ مؤید الدین جندی و مولانا شمس الدین ایکی در حجر تربیت وے بودہ اند و وے را مصنفات است ۱۲ از نفحات وی قدس سرہ از بہترین مریداں حضرت غوث اعظم عبد القادر جیلانی قدس سرہ است وی در سال شش صد وسی ہجری وفات یافت رحمہ اللہ تعالی ۱۲ خزینۃ الاصفیاء [4] قولہ عبد الرزاق شیخ عبد الرزاق از اجلہ اصحاب خواجہ حسن عطار و از خلفائے ایشانست طریق وے در ورزش نسبت رابطہ بودہ است ۱۲ از رشحات [5] قولہ مارا بنص یعنی از شارع علیہ الصلوۃ والسلام منقول بودہ باشد ۱۲ [6] قولہ نہ بفص اشارت است بکتاب فصوص الحکم کہ از تالیفات شیخ اکبر قدس سرہ است ۱۲ [7] قولہ فتوحات مدنیہ اشارت است بآنکہ از آنحضرت علیہ الصلوۃ والسلام منقول است ۱۲ [8] قولہ از فتوحات مکیہ یعنی کتابے کہ از جملہ مصنفات شیخ اکبر است قدس سرہ ۱۲ [9] اشارت است بہ آیتے کہ در سورہ کہف واقع است یعنی سخت است ایں سخن کہ برمی آید از دہان ایشان ۱۲ [10] قولہ فیا لیت الخ یعنی لیس اے کاش دانستمی کہ چہ باعث شد ایشاں را بر گفتن امثال ایں سخناں کہ در مخالفت شریعت صریح اند ۱۲ [11] مثنوی۔ آں انا بے وقت گفتن لعنت است + ویں انا در وقت گفتن رحمت است + آں انا منصور را رحمت بدہ + وایں انا فرعون را لعنت بدہ ۱۲ [12] منسوب بتقویہ ۱۲

این قسم کلام از احوال نیست تعلق بعلم دارد و مستند بتاویل است عذر را نمی شاید و ہیچ تاویلے درین مقام مقبول نیست فَاِنَّ[۱] کَلَامَ السُّکَارٰی یُحْمَلُ وَیُصْرَفُ عَنِ الظَّاهِرِ لَاغَیْرُ و اگر متکلم این کلام مقصود از اظہار این کلام ملامت خلق داشته باشد و نفرت ایشاں آن نیز مستکرہ است و مستہجن آز برائے تحصیل ملامت خلق راہہا بسیار است بچہ ضرورت کسے تا بسر حد کفر رساند و چوں در تاویل این[۲] کلام سخن کردہ اند و استفسار[۳] نمودہ بحکم سوالے را جوابے باید بضرورت در آں باب سخن سراید و علم الغیب عند اللہ سبحانہ آنکہ گفتہ اند[۴] کہ غیب معدوم باشد علم بمعدوم نباشد یعنی چوں غیب نسبت حق سبحانہ معدوم مطلق است ولاشئے محض تعلق علم را بوے معنی نباشد چہ معلومیت او را از عدمیت مطلق ولاشیئیۃ محض می بر آرد تتواں گفت کہ حق سبحانہ و تعالے عالم بشریک خود است چہ شریک او تعالے و تقدس اصلا موجود نیست ولا شئے صرف است آرے مفہوم غیب و مفہوم شریک را تصور کردن ممکن است اما کلام در ما صدق علیہ ایشاں است نہ در مفہوم ہم چنین است حال جمیع محالات کہ مفہومات آنہا ممکن التصور اند و ما صدقات ممتنع التصور چہ معلومیت از استحالہ می بر آرد ولا اقل وجود ذہنی می بخشد و آں اعتراضے کہ بر توجیہ مولانا محمد روجی[۵] کردہ اند درست است نفی

---

[۱] قولہ فان کلام الخ یعنی زیرا کہ کلام اہل سکر بر محمل حسن حمل کردہ می شود و از ظاہر خود برگردانیدہ شود نہ کلام غیر ایشاں یعنی اہل صحو ۱۲ [۲] یعنی کلام شیخ عبد الکبیر یمنی قدس سرہ کہ حق سبحانہ و تعالے عالم بغیب نیست ۱۲ [۳] قولہ سخن کردہ اند و استفسار نمودہ یعنی ملا حسن کشمیری کہ مکتوب الیہ اند تاویل آں کلام را بیان کردہ از حضرت امام ربانی استفسار نمودہ اند ۱۲ [۴] قولہ آنکہ گفتہ اند کہ غیب بدانکہ کلام شیخ عبد الکبیر قدس سرہ را سہ تاویل اینجا مذکور ساختہ اند اول اینکہ غیب معدوم باشد الخ و این از متکلم این کلام شیخ عبد الکبیر منقول است دوم توجیہ مولانا محمد روجی کہ در مرتبہ ذات بحت و ہویت صرف جمیع نسب و اضافات ساقط است و چوں دراں مرتبہ اضافت و نسبت علمیت نباشد پس دراں مرتبہ عالم الغیب نہ گویند و برین توجیہ اعتراض ملا حسن را نقل فرمودہ تصحیح کردہ اند و خود ہم اشکال وارد کردہ اند سوم توجیہ ملا حسن کشمیری و او را ہم مخدوش نمودہ اند ۱۲ قولہ آنکہ گفتہ اند مبتدا است و قولہ یعنی چوں غیب نسبت بحق سبحانہ الخ جملہ شرطیہ خبر آں و محتمل کہ خبرش محذوف باشد یعنی درست است و محتمل است کہ قولہ و توجیہیکہ خود کردہ اند معطوف بود بر قول او آنکہ گفتہ اند و ہر دو مبتدا باشد خبرش قولہ اقرب توجیہات است و باقی جملہ معترضہ ہذا واللہ اعلم و علمہ اتم و ما توفیقی الا باللہ العلی العظیم الاعظم ۱۲ [۵] بدانکہ مولانا شمس الدین محمد روجی قدس سرہ از اجلہ اصحاب حضرت مولانا سعد الدین قدس سرہ بودند و سالہا طالبان را در جامع ہرات بحق دعوت می نمودند مولد ایشاں قریہ روج بود کہ دیہے است بر نہ فرسنگے از ہرات از جانب قبلہ ولادت ایشاں در شب برات از شعبان سنہ عشرین و ثمانمایۃ بودہ است والدہ ایشاں را پسرے پنج سالہ وفات یافتہ بودہ است و از اں جہت بغایت متاثر و مجروح خاطر شدہ آں شب حضرت رسالت را صلی اللہ علیہ وسلم بخواب دید کہ فرمودہ اند غم مخور و دل خوش دار کہ حضرت سبحانہ ترا پسرے خواہد داد کہ صاحب دولت و دراز عمر باشد بعد ازاں چند گاہ خدمت مولانا محمد متولد شدہ اند و والدہ ایشاں دائم ایشاں را میگفتند کہ آں فرزندے کہ مرا بوے بشارت دادہ اند توئی لے آخر ما فی الرشحات ۱۲

نسبت علمیت در مرتبۂ احدیت مجردہ مستلزم نفی مطلق علم است تخصیص بعلم غیب کردن وجہے ندارد و اشکال دیگر بر توجیہ مولانا آن است کہ اگرچہ در مرتبہ احدیت مجردہ نسبت علمیت منتفی است اما عالمیت او تعالے بر حال خود است چہ بذات عالم است نہ بصفت کہ صفت آنجا منتفی است نفاۃ صفات حق را سبحانہ عالم میگویند با آنکہ صفت علم را از وے تعالے مسلوب می سازند انکشافے کہ بر صفت مترتب می شد بر ذات مترتب میدانند فکذا ہذا و توجیہے کہ خود کردہ اند و از غیب غیب ذات تعالے و تقدس ارادہ نمودہ اند و تعلق علم را باآں جائز نداشتہ اند اگرچہ علم واجب باشد تعالے و تقدس اقرب توجیہات است اما فقیر را در عدم جواز تعلق علم واجب را تعالے بذات بحت او سبحانہ بحث است چہ وجہے کہ در عدم جواز گفتہ اند اقتضاء حقیقت علم است مر احاطۂ معلوم را و ذات مطلق تعالے مقتضی عدم احاطہ است فلا یجتمعان ہذا التعلق این جا محل خدشہ است زیرا کہ در علم حصولی این معنی در کار است کہ آنجا حصول صورت معلوم در قوت علمیہ اما در علم[۱] حضوری ہیچ در کار نیست[۲] و در ما نحن فیہ علم حضوری است نہ حصولی فلا[۳] محذور فی اَنْ یَّتَعَلَّقَ الْعِلْمُ الْوَاجِبِیُّ سُبْحَانَهٗ بِذَاتِهٖ تَعَالٰی بِطَرِیْقِ الْحُضُوْرِ لَا بِطَرِیْقِ الْحُصُوْلِ وَ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ اَعْلَمُ بِحَقِیْقَةِ الْحَالِ وَصَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی عَلٰی سَیِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّاٰلِهِ الطَّاهِرِیْنَ وَسَلَّمَ وَبَارَكَ وَالسَّلَامُ اَوَّلًا وَّاٰخِرًا ؛

مکتوب[۱۰۱] صد و یکم

نیز بملا حسن کشمیری صدور یافتہ در رد بر جماعۂ کہ کاملاں را ناقص تصور کردہ زبان اعتراض دراز مینمایند اَحْسَنَ[۳] اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ حَالَكُمْ وَاَصْلَحَ بَالَكُمْ مفاوضہ شریفہ مولانا محمد صدیق رسانیدند حَمْدًا لِلّٰهِ سُبْحَانَهٗ کہ دور افتادگان را فراموش نساختہ اند مخاطباتے کہ بہ نفس بحسب ظاہر ایراد نمودہ بودند فی الجملہ

---

[۱] قولہ اما در علم الخ بدانکہ علم بر دو قسم است حصولی کہ بواسطہ حصول صورت معلوم است در قوت علمیہ عالم و حضوری کہ نفس حضور معلوم پیش عالم دراں کافی بود و احتیاج بحصول صورت نباشد ۱۲ [۲] پس ہیچ استحالہ نیست اندرین کہ تعلق بگیرد علم واجبی بذات پاک او بطریق حضور معلوم نہ بطریق حصول صورت معلوم ۱۲ [۳] زیبا و آراستہ گرداند خدائے پاک حال شما را و باصلاح سازد دل شما را ۱۲ [۴] نفی کنندگان صفات از حق تعالے کہ معتزلہ و حکماء فلاسفہ اند حق را سبحانہ عالم میگویند الخ ۱۲ [۵] یعنی اقتضائے علم مر احاطہ را و اقتضائے ذات مطلقہ مر عدم احاطہ را جائے خدشہ است زیرا کہ الخ ۱۲

بوضوح پیوست آرے ہر اعتراضے کہ بر نفس دارند در زمان امارگی مسلّم است اما بعد از حصول اطمینان مجال اعتراض نیست چہ نفس درین موطن از حق سبحانہ راضی است و حق سبحانہ از وے راضی پس او مرضی و مقبول است بر مقبول اعتراض نمیرود و مراد او مراد حق است سبحانہ زیرا کہ حصول این دولت در زمان تخلق باخلاق اللہ است ساحت قدس او از اعتراض ما پست فطرتان بلند است ہرچہ میگوئیم بما عاید است بیت آگہ از خویشتن چو نیست جنین ❊ چہ خبر دارد از چنان و چنین ❊ بسا است کہ جاہلان از کمال جہل نفس مطمئنہ را بامارگی تصور میکنند و احکام امارگی بر مطمئنہ اجرامی نمایند چنانکہ کفار انبیاء را عَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ در رنگ سائر بشر دانستہ از کمالات نبوت انکار نمودہ اند اَعَاذَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ عَنْ اِنْکَارِ هٰؤُلَاءِ الْاَکَابِرِ وَاِنْکَارِ تَابِعِیْهِمْ عَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ ❊

مکتوب ۱۰۲ صد و دوم

بملا مظفر صدور یافت در بیان آنکہ محرّم در قرض بسود مجموع مبلغ است نہ زیادتی فقط مثلاً کسے دہ تنکہ را قرض گرفت بدوازدہ تنکہ درین صورت مجموع دوازدہ تنکہ حرام است نہ دو تنکۂ زیادتی و ما یَتَعَلَّقُ ذٰلِكَ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلٰی عِبَادِهِ الَّذِیْنَ اصْطَفٰی شما آں روز میفرمودید کہ ربا در قرض بسود ہماں فضل است و بس و محرّم در قرض بدہ تنکہ بدوازدہ تنکہ ہماں دو تنکۂ زیادتی است چوں بہ بعض کتب فقہیہ رجوع کردہ شد ظاہر گشت کہ در شریعت ہر عقدے کہ در و فضل است نیز ربا است پس ناچار این عقد ہم محرّم باشد و ہرچہ بسبب محرّم تحصیل نمایند محرّم خواہد بود پس آں دہ تنکہ نیز ربا باشد و محرم مقصود از فرستادن کتاب جامع الرموز و روایات کتاب ابراہیم شاہی اظہار

ف۱ جنین بفتح جیم عربی بر وزن کریم بچہ کہ در شکم مادر باشد ۱۲ ف۲ مثنوی اشقیاء را دیدۂ بینا نبود ❊ نیک و بد در دیدہ شاں یکساں نمود ❊ ہمسری با انبیاء برداشتند ❊ اولیاء را ہمچوں خود پنداشتند ❊ گفت اینک ما بشر ایشاں بشر ❊ ما و ایشاں بستہ خوابیم و خور ❊ این ندانستند ایشاں از عمی ❊ ہست فرقے در میاں بے منتہا ❊ ہر دو یک گل خوردہ زنبور و نحل ❊ لیک زیں شد نیش و زاں دیگر عسل ❊ ہر دو گوں آہو گیا خوردند و آب ❊ زیں یکے سرگیں شد و زاں مشک ناب ❊ ہر دو نے خوردند از یک آبخور ❊ آں یکے خالی و زاں پر از شکر ❊ صد ہزاراں این چنین اشباہ بیں ❊ فرق زاں ہفتاد سالہ راہ بیں ۱۲ ف۳ تنکہ بالفتح و کاف عربی بمعنے قرص رائج خواہ از زر باشد خواہ نقرہ یا مس و این مفرس تنگہ است ۱۲ غیاث ف۴ پناہ دہد مارا خدائے پاک از انکار این بزرگواراں و از انکار تابعان ایشاں ۱۲

این معنی بود باقی ماند صورت احتیاج محذور ما حرمت ربا بنص قطعی ثابت شدہ است کہ شامل محتاج و غیر محتاج است تخصیص محتاج از انجا نمودن نسخ این حکم قطعی است روایت قنیہ رتبہ آں ندارد کہ نسخ حکم قطعی کند و حال آنکہ مولانا جمال لاہوری کہ اعلم علماء لاہور اند میفرمودند کہ بسیاری از روایات قنیہ اعتماد را نشایاں نیست و مخالف است بروایات کتب معتبرہ وَلَوْ سُلِّمَ صِحَّةُ هٰذِهِ الرِّوَایَةِ پس احتیاج را باضطرار و مخمصہ میباید فرود آورد تا مخصص آں حکم قطعی کریمہ فَمَنِ اضْطُرَّ فِیْ مَخْمَصَةٍ باشد کہ مثل اوست در قوت ع کہ بہ رستم را کشد ہم رخش رستم ❊ و ایضاً اگر از محتاج عام تر گرفتہ شود پس باید کہ موردے از برائے حکم حرمت ربا پیدا نشود چہ ہر کہ زیادتی قبول میکند علتش احتیاجے از احتیاج ہائے خواہد بود بے احتیاج ہیچ کس بضرر خود اقدام نخواہد نمود فَلَا یَبْقٰی لِهٰذَا الْحُكْمِ الْمُنَزَّلِ مِنَ الْحَكِیْمِ الْحَمِیْدِ مَزِیْدُ فَائِدَةٍ تَعَالٰی كِتَابُهُ الْعَزِیْزُ مِنْ اَمْثَالِ هٰذَا التَّوَهُّمِ وَلَوْ سُلِّمَ عُمُوْمُ الْاِحْتِیَاجِ وَلَوْ عَلٰی سَبِیْلِ فَرْضِ الْمُحَالِ گوئیم کہ احتیاج از جملہ ضروریات است وَالضَّرُوْرَةُ تَتَقَدَّرُ بِقَدْرِهَا پس طعام از اں مبلغ سود پختن و بمردم خوراندن داخل احتیاج نیست و ضرورتے بآں متعلق نہ لہٰذا در ترکۂ میت احتیاج میت مستثنی است و آں را مقصور بر کفن ساختہ اند و طعامے بروحانیت او پختن داخل احتیاج نداشتہ اند با آنکہ او محتاج تر است بصدقہ پس در صورت متنازع فیہ ملاحظہ فرمایند کہ مستقرضان بسود محتاج اند یا نہ و بر تقدیر احتیاج طعامیکہ ایشاں از برائے جماعہ از اں پل می پزند آں

ف۱ قال اللہ تعالیٰ و احل اللہ البیع و حرم الربوا یعنے و حلال کردہ است خدا سوداگری و حرام ساختہ است سود را۔ پارہ سوم۔ آخر سورہ بقرہ ۱۲ ف۲ قنیة المنیة علی مذهب ابی حنیفة رح للشیخ الامام ابی الرجا نجم الدین مختار بن محمود الزاهدی الحنفی المتوفی سنة ثمان و خمسین و ستمائة اوله الحمد لله الذی اوضح معالم العلوم الخ قال المولی البرکلی و القنیة وان کانت فوق الکتب الغیر المعتبرة و قد نقل عنها بعض العلماء فی کتبهم لکنها مشهورة عند العلماء بضعف الروایة وان صاحبها معتزلی ذکر فی اولها انه استصفاها من منیة الفقهاء لاستاذه بدیع ابن ابی منصور العراقی و سماها قنیة المنیة لتتمیم الغنیة الی آخر ما فی کشف الظنون ۱۲ ف۳ بالفتح گرسنگی مفرط و سوزشے کہ از گرسنگی در سینہ و شکم پیدا شود و مجازاً در غم عظیم اضطراب انگیز مستعمل ۱۲ غ ف۴ اشارتست بآیتے کہ در اول سورہ مائدہ واقع است یعنی ہر کہ ناچار شود در گرسنگی در حالتیکہ مائل نباشد بگناہے پس ہر آئینہ خدائے آمرزندہ مہربان است ۱۲ ف۵ رخش بالفتح رنگ سفید و سرخ درہم آمیختہ و بعضے گویند کہ رنگے است میان سیاہ و بور یعنی سرخ چوں اسپ رستم ہمیں قسم رنگ داشت ازیں جہت اسپ رستم را رخش گفتندے و مجازاً ہر اسپ را رخش گویند ۱۲ غیاث ف۶ قولہ فلا یبقی الخ یعنی پس باقی نماند مر این حکم را کہ نازل کردہ شدہ است از خدائے باحکمت و محمود فائدہ معتدبہا برتر است کتاب عزیز او از امثال این توہمات و اگر تسلیم کردہ شود عموم نیازمندی اگرچہ بفرض محال باشد گوئیم الخ ۱۲ ف۷ امر ضروری بقدر ضرورت و حاجت گرفتہ میشود نہ زیادہ از قدر حاجت ۱۲ ف۸ پل بالضم بمعنے فلس ۱۲

آں جماعہ را طعام خوردن حلال است یا نہ جماعہ داری وسپاہ گری را حیلۂ احتیاج ساختن وقرض بسود را باین علت گرفتن وآں را جائز وحلال دانستن از تدین دور است میباید کہ شیوہ امر بالمعروف ونہی منکر را مرعی داشتہ جماعہ کہ باین بلا گرفتار باشند منع نمایند وبعدم صدق این حیلہ آگاہ سازند چرا کسے را باید احتیاج کرد کہ آخر بارتکاب این قسم محظور مبتلا باید شد وجوہ معیشت بسیار است منحصر در سپاہ گری نیست چوں شما از اہل صلاح وتقوی اید روایت طیبب ذراکل فرستادہ شد نوشتہ بودند کہ درین زمان بے شبہ پیدا نمی شود راست است اما مہما امکن از شبہ باید احتراز نمود زراعت بے طہارت کہ منافی طیبب داشتہ اند در ہندوستان اجتناب ازاں ممکن نیست لَا یُکَلِّفُ اللّٰہُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَہَا اما ترک طعام بسود نمودن در کمال آسانی است حلال را حلال دانستن وحرام را حرام دانستن در حلال وحرام قطعی است کہ انکار آں بکفر میکشد در ظنیات نہ چنین است بسا امور مباحہ اند نزد حنفی کہ شافعی آنرا مباح نمیداند وبالعکس پس دریا نحن فیہ اگر کسے در حلیت قرض بسود مر محتاج مشکوک را کہ بظاہر مخالف حکم نص قطعی است توقف نماید نمیتواں او را تضلیل نمود وتکلیف باعتقاد حلیت او فرمود بلکہ صواب بجانب او راجح است بل متیقن ومخالف او در خطر است بعضے از یاران شما نقل کردند کہ روزے مولانا عبد الفتاح در حضور شما گفت کہ اگر قرض بے سود پیدا شود بہتر است چرا کسے بسود بگیرد شما او را زجر کردید وگفتید کہ از حلال انکار مے کنی مخدوما امثال این سخنان در حلال قطعی گنجائش دارند واگر حلال باشد شک نیست کہ ترک آں اولے است اہل ورع برخصت امر نمے کنند وبعزیمت دلالت می نمایند مفتیان لاہور احتیاج را دخل دادہ حکم بحلیت کردہ اند اختیاج را دامن فراخ است اگر چنین کنند ہیچ ربا نماند وحکم نص قطعی بحرمت ربا عبث می افتد چنانکہ بالا گذشت اما این قدر ملاحظہ بایستے نمود کہ دیگر از را طعام خورانیدن چہ قسم احتیاج است مر مستقرض بسود را روایت قنیہ بَعْدَ اللُّتَیَّا وَالَّتِیْ مجوز استقراض

ا؎ قول او قدس سرہ مشکوک را مؤید توقف نمودن است در حلیت قرض بسود وہمچنیں قول او قدس سرہ بظاہر مخالف الخ ۱۲ ۲؎ یعنی اگر قرض بسود در حالت مخمصہ حلال باشد اندرین شک نیست الخ ۱۲ ۳؎ ورع بالفتح پرہیز گار شدن وبفتحتین پرہیز گار شدن وپرہیز گاری وترسندہ ۱۲ من ۴؎ قولہ بعد اللتیا والتی اول مصغر است وثانی مکبر این مثل است واصل او این است کہ شخصے زنے خواست کلاں سال موافق طبعش نیامد بازنے دیگر خورد سال بزنے خواست آں ہم موافق طبعش نہ افتاد آنگاہ این قول گفت وذہب مثلا یعنی لعد از خورد وبزرگ زنے را نخواہم گرفت ودر محاورہ بمعنی بہر حال وبہر تقدیر مستعمل است ۱۲ ماخوذ از مجمع الامثال للمیدانی ۵؎ یعنی تکلیف نمید ہد وواجب نمیکند حق تعالے وتقدس ہیچ نفسے را در ہیچ کس مگر باندازہ ومقدار طاقت او آخر سورۂ بقرہ ۱۲ ۶؎ وحکم بکفر یکے ازیں دو اصلا کردہ نشود بلکہ حکم کردن جائز نیست والالزام بالمزم ۱۲

بسود است مر محتاج را نہ دیگراں را اگر کسے گوید کہ محتاج این طعام را شاید بہ نیت کفارت یمین یا ظہار یا صوم پختہ باشد وشک نیست کہ او باداے این کفارت محتاج است گوئیم اگر استطاعت الطعام ندارد روزہ دارد نہ آنکہ قرض بہ سود بگیرد واگر اقسام احتیاج ازیں قبیل دیگر ہم پیدا شود باندک توجہ ببرکت تقوی مندفع خواہند شد وَمَنْ یَّتَّقِ اللّٰہَ یَجْعَلْ لَّہٗ مَخْرَجًا وَّیَرْزُقْہُ مِنْ حَیْثُ لَا یَحْتَسِبُ زیادہ اطناب نہ رفت وَالسَّلَامُ عَلَیْکُمْ وَعَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْہُدٰی۔

مکتوب ۱۰۳ صد وسیوم

بسیادت ونقابت پناہی شیخ فرید صدور یافتہ در بیان معنی عافیت وطلب کردن قاضی از برائے ہر ہند حق سبحانہ وتعالے با عافیت دارد آں عافیت خواستہ می آید کہ عزیزے ہموارہ دعا میکرد وتمنائے عافیت یک روزہ می نمود شخصے ازاں عزیز سوال کرد این ہمہ کہ میگزرانی مگر عافیت نیست گفت آں میخواہم کہ روزے از صباح تا شام مرتکب معصیتی از معاصی حق سبحانہ نباشم۔ مدتیست کہ ہر ہند قاضی ندارد ودر اجرائے بعضے احکام شرعیہ کار بعجز میرسد مثلا برادر زادۂ یتیم داریم از پدر او پارۂ میراث ماندہ است وصی ندارد ودر تصرف آں مال بے اذن شرعی مضطر است اگر قاضی باشد باذن او کارے کشاید۔ عَلٰی ہٰذَا الْقِیَاسِ۔

مکتوب ۱۰۴ صد وچہارم

بقضات پرگنہ متکن صدور یافتہ در عزا ہر چند مصیبتے کہ از فوت مغفرت پناہی رسیدہ

ا؎ بدانکہ مراد از یمین این جا یمین منعقدہ است نہ غموس ونہ لغو کہ موجب کفارہ از اقسام ثلثۂ یمین ہمین است یعنی چوں بر فعل یا ترک فعل بزبان مستقبل سوگند خورد وخلاف آں ورزید لازم است مراد را آزاد کردن یک کنیز یا یک غلام یا طعام خورانیدن دہ مسکین صبح وشام یا لباس پوشانیدن ایشاں را وبر تقدیر عجز سہ روز پے درپے روزہ داشتن وظہار مشابہ گردانیدن است زوجہ خود را بیکے از محارم خود براں ہم بر تقدیر ارادہ عود آزاد نمودن مملوک لازم است وبر تقدیر عجز دو ماہ علی التوالی والتواتر روزہ داشتن وبر تقدیر عجز از روزہ شصت مسکین را طعام بقدر فطرہ دادن ہر یکے را وہم چنیں کسیکہ روزہ رمضان عمدا بلا ضرورت فاسد گرداند براں نیز کفارہ مانند کفارہ ظہار واجب است ہکذا فی کتب الفقہ ۱۲ ۲؎ عزا بفتح صبر بر مصیبت وصبر کردن ودراں استقامت ورزیدن وشکایت کردن ودر عرف حال حجاز المعنی ماتم پرسی (باقی بر صفحہ ۲۲۲)

بسیار شدید است بسے مستصعب اما بندگی است غیر از راضی بودن از فعل مولیٰ تعالیٰ و تقدس چارہ نیست آزبرائے بودن نیاوردہ اند از برائے کار کردن آوردہ اند کار باید کرد و اگر کار کردہ رفت بائے کے نیست بلکہ پادشاہ است اَلْمَوْتُ جِسْرٌ یُّوْصِلُ الْحَبِیْبَ اِلَی الْحَبِیْبِ ورشان او ثابت مصیبت بر رفتن نیست بر حال روندہ اِلَی الْحَبِیْبِ است تا با وجہ معاملہ کنند بدعا و استغفار و تصدق امداد باید نمود قَالَ رَسُوْلُ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ مَا الْمَیِّتُ فِی الْقَبْرِ اِلَّا کَالْغَرِیْقِ الْمُتَغَوِّثِ یَنْتَظِرُ دَعْوَۃً تَلْحَقُہٗ مِنْ اَبٍ اَوْ اُمٍّ اَوْ اَخٍ اَوْ صَدِیْقٍ فَاِذَا لَحِقَتْہُ کَانَ اَحَبَّ اِلَیْہِ مِنَ الدُّنْیَا وَمَا فِیْہَا وَاِنَّ اللّٰہَ تَعَالٰی لَیُدْخِلُ عَلٰی اَھْلِ الْقُبُوْرِ مِنْ دُعَاءِ اَھْلِ الْاَرْضِ اَمْثَالَ الْجِبَالِ مِنَ الرَّحْمَۃِ وَاِنَّ ھَدِیَّۃَ الْاَحْیَاءِ اِلَی الْاَمْوَاتِ الْاِسْتِغْفَارُ لَھُمْ التفات نامہ رسیدہ ہوائے سرما بر فقراء بسیار شدید است و الاخوند را معاف نمیداشت سفارش بتاکید نوشتہ است انشاء اللہ تعالیٰ سودمند گردد زیادہ تصدیع است محبت شعاری قاضی حسن و سائر اعزہ دعوات فراوان مطالعہ نمایند و از حق تعالیٰ در جمیع امور راضی و شاکر باشند ٭

مکتوب صد و پنجم ۱۰۵

بحکیم عبدالقادر صدور یافتہ در بیان آنکہ مریض تا زمانیکہ از مرض بر نشود دہیچ غذائے اور اسود مند

(بقیہ حاشیہ صفحہ ۲۲۱) ولنسبت داشتن بکسے یا بچیزے ۱۲ اعنت ۸ یعنی از برائے شما از حق جل وعلا آں عافیت و صحت طلب کردہ میشود کہ یکی از اجلہ اکابر دین از برائے خود خواستہ بود ۱۲ ۸ اشارت است بآیتے کہ درپارہ قد سمع و سورہ طلاق واقع است یعنی ہر کہ بترسد از خدا پیدا آرد برائے او مخلصی و رزق دہدش از انجا کہ گمان ندارد ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) ۱ حضرت مولوی میفرماید۔ روح سلطانی ز زندانے بجست ٭ جامہ چہ درّیم و چہ خایم دست ٭ روز ملک است و گہی شاہنشہی ٭ گر تو باشم از زندانیان آگہی ۱۲ ۲ یعنی موت پلیست کہ میرساند مشتاق حق را سبحانہ بمحبوب حقیقی جل و علا حضرت حذیفہ بن یمان در حالت احتضار خود دیدہ او بلند میفرمودند جاء حبیب علی فاقۃ لا افلح من ندم یعنی موت کہ محبوب من است در عین انتظار و کمال اشتیاق آمد و ہر کہ بر آمدن این محبوب ندامت داشتہ رستگار مباد و حضرت سعد بن ابی وقاص دعا مرخود بر ستم بن فرخ زاد کہ سردار لشکر کفار بود نوشتہ اند فان معی قوم یحبون الموت کما یحب الاعاجم الخمر کہ ہمراہ من قومی است کہ دوست میدارند موت را چنانکہ عجمیان شراب را ۱۲ از تفسیر عزیزی ۳ قولہ قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الخ یعنی رسول فرمود صلی اللہ علیہ وسلم نیست مردہ در گور مگر مانند غریق طالب غوث یعنی فریاد رسندہ انتظار میکشد دعا را کہ برسد او را از طرف پدر یا مادر یا از برادر یا از دوستی پس چون میرسد او را دوست تر میباشد آن دعا بسوئے او از دنیا و آنچہ در دنیاست و ہر آئینہ حق تعالی البتہ داخل میکند بر اہل قبور از دعاے اہل زمین امثال کوہہا از رحمت و ہر آئینہ تحفہ زندگان بسوئے مردگان آمرزش خواستن است از برائے ایشان اقول و ہذا الحدیث فی ذیلی بر صفحہ ۲۲۳)

۵ یعنی ما و شما بندہ حق الیم جل شانہ و بندہ را راضی بودن ۸ ۱۲۵ الخ

نیست و ما یناسب ذلک چونکہ نزد حکماء مقرر است کہ مریض تا زمانیکہ از مرض بر نشود دہیچ غذائے اور اسود مند نیست اگرچہ مرغ متنجن باشد بلکہ مقوی مرض است مصرع ہر چہ گیرد علتے علت شود پس اول فکر ازالۂ مرض او میفرمایند بعد ازاں بغذا ہائے مناسب بتدریج اور ابقوت اصلی او می آرند تا زمانیکہ بمرض قلبی مبتلا است فِیْ قُلُوْبِہِمْ مَّرَضٌ ہیچ عبادتے و طاعتے اور انافع نیست بلکہ مضر است رُبَّ تَالٍ لِلْقُرْاٰنِ وَالْقُرْاٰنُ یَلْعَنُہٗ حدیث معروف است وَرُبَّ صَائِمٍ لَیْسَ لَہٗ مِنْ صِیَامِہٖ اِلَّا الْجُوْعُ وَالظَّمَاُ خبر صحیح اطبائے امراض قلبیہ نیز اول بازالہ مرض امر میفرمایند و آن مرض عبارت از گرفتاری بغیر حق است سبحانہ بلکہ گرفتاری است بوجہیکہ ہر کسے ہر چیز را کہ میخواہد برائے خود میخواہد اگر فرزند را دوست میدارد برائے خود دوست میدارد و ہم چنین اموال و ریاست و حب جاہ پس فی الحقیقت معبود او ہوائے نفس اوست تا زمانیکہ ازین گرفتاری خلاصی نشود امید نجات لیبی مستبعد است پس بر علماء اولی الالباب و حکمائی ذوی الابصار فکر ازالۂ این مرض لازم است مصرع در خانہ اگر کس است یک حرف بس است ٭

مکتوب صد و ششم ۱۰۶

بمحمد صادق کشمیری صدور یافتہ در بیان آنکہ محبت این طائفہ کہ متفرع بر معرفت ایشان است

(بقیہ صفحہ ۲۲۲) المشکوۃ من روایۃ البیہقی فی شعب الایمان عن ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہم فوعا وقولہ من الرحمۃ بیان للمعنی ولیس من لفظ الحدیث علی ما فی المشکوۃ وفی معنی ہذا الحدیث حدیث ابی ھریرۃ رض قال صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان اللہ عز وجل لیرفع الدرجۃ للعبد الصالح فی الجنۃ فیقول یارب انی لی ھذہ فیقول باستغفار ولدک لک۔ یعنی خدا تعالی بلند میگرداند پایہ مر بندہ صالح را در بہشت پس میگوید آں بندہ صالح اے پروردگار من از کجا است مرا این درجہ پس میگوید حق تعالی این درجہ بسبب استغفار فرزند تست مر ترا۔ رواہ احمد ۱۲ مشکوۃ (حاشیہ صفحہ ہذا) ۱ مثنوی۔ این خورد گردد پلیدی زیں جدا ٭ وآں خورد گردد ہمہ نور خدا ٭ این خورد زاید ہمہ بخل و حسد ٭ واں خورد زاید ہمہ عشق احد ٭ ۱۲ ۲ قولہ فی قلوبہم الخ یعنی در دلہائی ایشان رنج است واقع شدہ است در رکوع دوم از سورہ بقرہ ۱۲ ۳ قولہ رب تال الخ یعنی بسیار خوانندہ و تلاوت کنندہ است مر قرآن کریم را در حالیکہ قرآن لعنت میکند بر آں کس قال المعرب ذکرہ الغزالی فی الاحیاء من قول انس بن مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہ وسکت عن مخرجہ لاحادیثہ قاطبۃ اقول و قدم الحدیث فی المکتوب التاسع ۱۲ ۴ قولہ ورب صائم لیس لہ الخ یعنی بسیار روزہ دار کہ نیست مر او را حاصلے از روزہ خود مگر گرسنگی و تشنگی چنانکہ روزہ دارد و از دروغ و از غیبت و دیگر مناہی خود را باز ندارد قال المعرب اخرجہ ابن ماجۃ بلفظ رب صائم لیس لہ من صیامہ الا الجوع وفی بعض طرقہ الا العطش و ذکر ابن حجر عن النسائی وابن ماجۃ بلفظ کم من صائم لیس لہ من صومہ الا الجوع والعطش وفی روایۃ الدارمی کم من صائم لیس لہ من صیامہ الا الظمأ اقول و ظما بفتحتین ممدود و مقصور تشنگی یا تشنگی سخت ۱۲ ۵ مولوی صادق او از کشمیر است ٭ کہ مس قلب را چون اکسیر است ٭ ۷ قال اللہ تعالیٰ افرأیت من اتخذ الٰہہ ہواہ ۱۲ الخ

از اَجَلِّ نعم خداوندی است جلشانه مکتوب مرغوب که مُنبئ از فرط محبت وکمال وداد بود وصول یافت لِلّٰهِ سُبْحَانَهُ الْحَمْدُ وَالْمِنَّةُ عَلٰی ذٰلِكَ محبت این طائفه که متفرع بر معرفت است از اجلّ نعم خداوندی است جل سلطانه تاکدام صاحب دولت را باین نعمت مشرف سازند شیخ الاسلام هروی میفرماید الٰہی چیست اینکه دوستان خود را کردی که هرکه ایشان را شناخت ترا یافت وتا ترا نیافت ایشان را نشناخت بغض این طائفه سم قاتل است وطعن ایشان موجب حرمان ابدی است نَجَّانَا اللّٰهُ سُبْحَانَهُ وَاِیَّاکُمْ عَنْ هٰذَا الْاِبْتِلَاءِ شیخ الاسلام فرمود الٰہی هرکرا خواهی بر اندازی او را با ما در اندازی بیت

بے عنایات حق وخاصان حق ✤ گر ملک باشد سیاهستش ورق

این رجوع وانابت که حق سبحانه وتعالیٰ بتجدید شما را کرامت فرموده است نعمت عظمی تصور فرمایند واز حضرت حق سبحانه استقامت بر آن طلبند وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ

مکتوب صد و هفتم

نیز بمحمد صادق کشمیری صدور یافته در اجوبهٔ اسولهٔ چند که نوشته بود که از آن جا بوئے تعنت می آمد واین مکتوب مشتمل است بر فواید ضروریه که در ایمان این طائفه علیه نافع اند حق سبحانه وتعالیٰ بسعادت ایمان این طائفه علیه مستسعد گرداناد وکتابتے که ارسال داشته بودند مشتمل بر اسولهٔ چند رسید هرچند سوالیکه شائبهٔ تعنت وتعصب داشته باشد مستحق جواب نیست معذالک تنزل نموده در جواب اقدام مینماید

ـه۱ قوله از اجل نعم یعنی از بزرگترین نعمتهائے حق است تعالیٰ شانه ۱۲ ـه۲ کنیت او ابو اسمعیل است ووے از فرزندان ابو منصور مت الانصاری است ومت الانصاری پسر ابو ایوب انصاری است که صاحب رحل رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم بود دران وقت که از مکه مکرمه بمدینه منوره هجرت کردند ومت الانصاری در عهد امیر المومنین عثمان رضی الله تعالیٰ عنه با احنف بن قیس بخراسان آمده بود ودر هرات ساکن شد ولادت وی بروز جمعه وقت غروب آفتاب دوازدهم از ماه شعبان سال سه صد وهشتاد ودو شش در فصل بهار ووفات وے بتاریخ نهم ربیع الاول سال چهار صد وهشتاد ویک هجری است از اکابر محدثین بوده است او گفته که من از سه صد تن حدیث نوشته ام که همه سنی بوده اند بسیارے از اشعار عربیه یاد داشت که زیاده از شش هزار است وسه صد هزار حدیث یاد داشت با سانید عدیده کثیره ۱۲ از نفحات مع تغییر یسیر ـه۳ یعنی در شناختن ایشان دیافتن تو تلازم است از جانبین که احدهما از آخر منفک نمیتوان شد ۱۲ ـه۴ قوله تعنت خطا وگناه وعیب کسے جستن وبدگوئی قوله تعصب حمایت کردن ویاری دادن وپشتی کردن وخویشاوندی کردن ۱۲ غیاث ـه۵ قوله منبئ اسم فاعل است از انباء خبر دادن یعنے مشعر است بزیادت دوستی وکمال آں ۱۲

اگر یکے را نفع نه کند شاید که دیگرے را نافع آید سوال اوّل آں بود سبب چیست که از اولیائے متقدمین کرامات وخوارق بسیار ظهور می کردند واز بزرگان این زمان کم ظاهر میشود اگر مقصود ازیں سوال نفی بزرگان این وقت است بواسطهٔ قلت ظهور خوارق از ایشان چنانکه ظاهر از فحوائے عبارت است فَالْعِیَاذُ بِاللّٰهِ سُبْحَانَهُ مِنْ تَسْوِیْلَاتِ الشَّیْطَانِ ظهور خوارق نه از ارکان ولایت است ونه از شرائط آن بخلاف معجزه مر نبی را عَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ که از شرائط مقام نبوت است لیکن ظهور خوارق از اولیاء الله شائع وذائع است کم است که تخلف کند اما کثرت ظهور خوارق بر افضلیت دلالت ندارد وتفاضل آنجا باعتبار درجات قرب الٰہی است جل سلطانه تواند بود که از ولی اقرب ظهور خوارق اقل باشد واز ابعد اکثر خوارقے که از بعضے اولیائے این امت بظهور آمده از اصحاب کرام رِضْوَانُ اللّٰهِ تَعَالٰی عَلَیْهِمْ اَجْمَعِیْنَ عشر عشیر آن بظهور نیامده باآنکه افضل اولیاء بمرتبهٔ ادنائے صحابی نرسد نظر بر ظهور خوارق از کوته نظری است ودلیل است بر قصور استعداد تقلیدی شایان قبول فیوض نبوت وولایت جماعه اند که استعداد تقلیدی در ایشان غالب باشد بر قوت نظری ایشان صدیق اکبر رضی الله تعالیٰ عنه بواسطهٔ قوت استعداد تقلیدی در تصدیق نبی علیه وعلی آله الصلوٰة والسلام اصلا محتاج بلم نه گشت وابوجهل لعین بواسطهٔ قصور همیں استعداد باوجود ظهور چندیں آیات باهره ومعجزات قاهره بدولت تصدیق نبوت مشرف نه شد وحضرت حق سبحانه در شان این بے دولتاں می فرماید وَاِنْ یَّرَوْا کُلَّ اٰیَةٍ لَّا یُؤْمِنُوْا بِهَا حَتّٰی اِذَا جَآءُوْكَ یُجَادِلُوْنَكَ یَقُوْلُ الَّذِیْنَ کَفَرُوْا اِنْ هٰذَا اِلَّا اَسَاطِیْرُ الْاَوَّلِیْنَ باآں که گوئیم که ظهور خوارق از اکثر متقدمین در طول عمر زیاده از پنج وشش خوارق نقل نه کرده اند جنید که سید این طائفه است معلوم

ـه۱ یعنی پس پناه بخدائے پاک از آرائشهائے شیطان ۱۲ ـه۲ اعلم ان الخارق للعادة ان صدر من النبی الصادق المصدق فمعجزة وان صدر من المومن المتقی العادف بالله الفانی فیه الباقی به فکرامة وان صدر من المومن العاصی فمعونة وان صدر من الکافر موافقا لغرضه فهو استدراج والا فهو اهانة ۱۲ من حواشی شرح العقائد ـه۳ قوله شائع وذائع است ودلیل بر وقوع آں کتاب وسنت وتواتر اخبار است از صحابه ومن بعدهم تواتری معنوی چنانکه وقدر مشترک میان آں نزد المضادات وترک عناد وجدال شبه وانکار نیست خصوصا از بعضے اکابر طریقت وسادات ایشان ۱۲ شیخ عبد الحق دهلوی ـه۴ قوله تعالیٰ وان یروا کل اٰیة الخ اشارت است به آیتے که در رکوع سوم از سوره انعام واقع شده یعنی واز ایشان کسے هست که گوش نهد بسوئے تو وپیدا کرده ایم بر دل ایشان پرده ها تا نفهمند آں را ودر گوش ایشان گرانی است واگر به بینند هر آیتے یعنی معجزه ایمان نیارند باآں تا وقتیکه بیایند پیش تو مکابره کناں باتو گویند ایں کافراں نیست این مگر قصه هائے اولین یعنے پیشینیاں ۱۲ ـه۵ یعنی امور خارجه موقوف علیها ۱۲

نیست کہ از وے دہ خوارق نقل کردہ باشند و حضرت حق سبحانہ و تعالیٰ از حال کلیم خود علیٰ نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام چنین خبر دادہ است حیث قال عزوجل وَلَقَدْ اٰتَیْنَا مُوْسٰی تِسْعَ اٰیٰتٍ بَیِّنٰتٍ واز مشائخ این وقت از کجا معلوم شد کہ امثال این خوارق بظہور نمی آید بلکہ اولیاء اللہ را چہ متقدم وچہ متاخر در ہر ساعت ظہور خوارق است مدعی آنرا داند یا نہ داند مصرع خورشید نہ مجرم ار کسے بینا نیست سوال دوم آں بود کہ در کشف و شہود طالبان صادق القاء شیطان را دخل باشد یا نہ اگر ہست وضوح کیفیت کشف شیطانی چگونہ است و اگر نیست سبب آنکہ در امور ملہمہ بعضی غلطیہا یافتہ میشود چیست جوابش این است وَاللہُ سُبْحَانَہٗ اَعْلَمُ بِالصَّوَابِ ہیچ کس از القائے شیطانی محفوظ نیست ہرگاہ کہ در انبیاء متصور باشد بلکہ متحقق در اولیاء بطریق اولے خواہد بود و طالب صادق چہ باشد غایت مافی الباب انبیاء را علیہم الصلوات والتسلیمات برآں القا متنبہ می سازند و باطل را از حق جدا مینمایند کریمہ فَیَنْسَخُ اللہُ مَا یُلْقِی الشَّیْطَانُ ثُمَّ یُحْکِمُ اللہُ اٰیٰتِہٖ دال است بدین معنی و در اولیاء این تنبیہ لازم نیست کہ او متابع نبی است ہرچہ مخالف نبی خواہد یافت رد خواہد کرد و باطل خواہد دانست اما در صورتے کہ شریعت نبی از اں ساکت است و باثبات و نفی آں حکم نمی کند امتیاز حق از باطل بطریق قطعیت دشوار است چہ الہام ظنی است لیکن درین عدم امتیاز ہیچ قصورے بولایت راہ نمی یابد چہ اتیان شریعت و متابعت نبی متکفل نجات دارین است و امور مسکوت عنہا زاید بر شریعت اند و ما مکلف باموز زائدہ نیستیم باید دانست کہ غلط کشف منحصر بر القاء شیطانی نیست بسا است کہ در متخیلہ احکام غیر صادقہ صورتے پیدا کنند کہ شیطان را در انجا ہیچ مدخلے نباشد ازیں قبیل است کہ بعضے در منامات حضرت پیغمبر را علیہ الصلوٰۃ والسلام می بینند و بعضی احکام را اخذ می کنند کہ فی الحقیقت خلاف آں احکام متحقق است درین صورت

ف۱ اشارت است بآیتے کہ واقع شدہ است در آخر سورۂ بنی اسرائیل و پارہ سبحان الذی یعنی و ہر آئینہ دادیم موسی را نہ نشان روشن پس بپرس از بنی اسرائیل چوں آمد بایشاں پس گفت اورا فرعون ہر آئینہ می پندارم ترا اے موسیٰ جادو کردہ شدہ ۱۲ ف۲ اشارت است بآیتے کہ واقع است در رکوع ہفتم از سورۂ حج وما ارسلنا من قبلک من رسول ولا نبی الا اذا الخ یعنی و نہ فرستادیم پیش از تو ہیچ فرستادہ و نہ ہیچ صاحب وحی مگر چوں آرزو ے بخاطر بست باگفند شیطان چیزے در آرزوے وے پس دور میکند خدا آنچہ شیطان انداختہ است باز محکم می کند خدا آیات خود را و خدا دانا با حکمت است ۱۲ ف۳ ومما یجب ان یعلم ان من قوی الادراک ما یسمی متخیلۃ ومفکرۃ ومن شانہا ترکیب الصور والمعانی وتفصیلہا والتصرف فیہا واختراع اشیاء لا حقیقۃ لہا ۱۲ مختصر معانی ف۴ یعنی سبب وقوع بعضے غلطہا در امور الہامیہ چیست ۱۲ ف۵ یعنی القائے معنی در قلب بطریق فیض ۱۲ شرح عقاید ف۶ یعنی مفید ظن است نہ یقین در حق عامہ خلق و صلاحیت حجت علی الغیر ندارد ۱۲

القائے شیطانی متصور نیست کہ مختار علما عدم تمثل شیطان است بصورت خیر البشر علیہ و علیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام بہر صورتے کہ باشد پس درین صورت نیست الا تصرف متخیلہ کہ غیر واقع را واقع وانمایندہ است سوال سیوم آن بود کہ چوں تصرف کرامات و تاثیرات استدراج در نمائش برابر است مبتدی چگونہ شناسد کہ این ولی صاحب کرامات است و این مدعی صاحب استدراج جوابش آنست واللہ سبحانہ اعلم بالصواب کہ طالب مبتدی را درین تفرقہ دلیل واضح است و آں وجدان صحیح اوست کہ اگر دل خود را در صحبت او بحق سبحانہ و تعالیٰ جمع خواہد یافت خواہد دانست کہ آں ولی صاحب کرامات است و اگر خلاف این معنی خواہد یافت معلوم خواہد کرد کہ او مدعی صاحب استدراج است و اگر خفائے درین معنے است عوام کالانعام راست نہ طالبان را و خفائے عوام نزد خواص از حیز اعتبار ساقط است کہ منشای آں مرض قلبی است و غشاوہ بصری چیزہائے بسیار بر عوام مخفی ماندہ کہ دانستن آنہا از دانستن این تفرقہ ضروری تر است وَلْنَخْتِمْ هٰذَا الْمَکْتُوْبَ بِبَعْضِ الْمَعَارِفِ الَّتِیْ تَنْفَعُکَ فِیْ اِزَالَۃِ مِثْلِ هٰذِہِ الشُّکُوْکِ وَالشُّبُهَاتِ بدانکہ معنی تَخَلُّقْ بِاَخْلَاقِ اللہِ کہ در ولایت ماخوذ است آنست کہ حاصل شود مر اولیاء اللہ را صفاتے کہ مناسب باشند مر صفات واجبی را تعالیٰ لیکن آں مناسبت در اسم بود و مشارکت در عموم صفات نہ در خواص معانی کہ آں محال است و مستلزم قلب حقائق در تحقیقات خواجہ محمد پارسا قدس سرہ مسطور باید در بیان مقام معنی تَخَلَّقُوْا بِاَخْلَاقِ اللہِ صفت

ف۱ اشارت است بحدیثے کہ اندرین باب بخاری و مسلم بروایت ابو ہریرہ آوردہ است ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال من رانی فی المنام فقد رانی فان الشیطان لا یتمثل فی صورتی یعنی ہر آئینہ فرمود رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم کسیکہ دید مرا در خواب پس بتحقیق دید مرا زیرا کہ شیطان تمثل نمی کند و نمی نماید خود را در صورت من یعنی شیطان را مجال آں نیست کہ در خواب یکی درآید و در خیال وے افگند کہ من آنحضرت ام و براں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم این دروغ بندد ۱۲ ف۲ یعنی و باید کہ ختم کنیم این مکتوب را بہ بعضی علوم کہ نفع بخشد ترا در دفع کردن امثال این شکوک و شبہات ۱۲ ف۳ یعنی تبدل حقیقۃ واجبہ بحقیقت امکانیہ چہ صفات حق تعالیٰ شانہ در رنگ ذات قدیم اند و واجب و ممکن بذاتہ و صفاتہ ممکن است ۱۲ ف۴ نام ایشان محمد بن محمد بن محمود الحافظ البخاری است قدس اللہ روحہ ایشان نیز از کبار اصحاب خواجہ بزرگ خواجہ نقشبند اند قدس سرہ و ملقب بپارسا خود ایشان نمودہ اند حضرت خواجہ در حق ایشان فرمودہ اند بحضور اصحاب خود بایشاں خطاب کردہ اند کہ حقے و امانتے کہ از خلفائے خاندان خواجگان باین ضعیف رسیدہ است و آنچہ درین راہ کسب کردہ است آں امانت بشما سپردیم قبول باید کرد و بخلق حق سبحانہ باید رسانید و نیز فرمودہ اند کہ ہرچہ او میگوید حق تعالیٰ آں میکند بحکم حدیث صحیح۔ وفات شاں در مدینہ منورہ در سال ہشت صد و بست و دو ہجری بروز چہار شنبہ شدہ در جوار قبہ حضرت عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ مدفون شدند ۱۲ از نفحات و رشحات و خزینہ ۱۲

دیگر ملِک است ومعنی ملک متصرف بود بر ہمہ چوں روندہ راہ بر نفس خود متصرف شود او را مقہور تواند داشت و تصرف او در دلہا نفاذ یابد بدین صفت موصوف شدہ باشد صفت دیگر سمیع است ومعنی سمیع شنوا است چوں روندۂ راہ سخن حق را از ہر کس کہ باشد بے گرانی قبول کند و اسرار غیبی وحقائق بگوش جان فہم کند بدیں صفت موصوف شدہ باشد صفت دیگر بصیر است ومعنی بصیر بینا است چوں روندۂ راہ را بصیرت یعنی بصیرت او بینا شدہ باشد و بنور فراست ہمہ عیوب خود بیند و کمال حال دیگراں یعنی ہمہ کس را بہ از خود بیند و نیز بصیری حق منظور نظر او شدہ باشد تا ہر چہ کند بر موجب پسندیدہ حق کند بدین صفت موصوف شدہ باشد صفت دیگر محی است ومعنی محی زندہ کنندہ بود چوں روندۂ راہ باحیائے سنت متروکہ قیام نماید بدین صفت موصوف شدہ باشد صفت دیگر ممیت است ومعنی ممیت میرانندہ بود چوں سالک بدعتہائے کہ بجائے سنت گرفتہ اند وے منع آں بدعتہا نماید بدین صفت موصوف شدہ باشد علیٰ ھٰذا القیاس وعوام معنی تخلق را برنگ دیگر فہمیدہ اند ناچار در تیہ ضلالت فرو نشستہ اند خیال کردہ اند کہ ولی را احیائے جسدی درکار است و اشیائے غیبی می باید کہ اکثر بروے منکشف شود و امثال اینہا و ھو کما ترٰی مِنَ الظُّنُوْنِ الْفَاسِدَۃِ اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ اِثْمٌ و ایضاً خوارق منحصر در اماتت و احیا نیست علوم و معارف

ل قولہ از ہر کس کہ باشد الخ چنانکہ ترمذی و ابن ماجہ از ابوہریرہ رضی اللہ عنہ روایت کردہ اند قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم کلمۃ الحکمۃ ضالۃ الحکیم فحیث وجدھا فھو احق بہا۔ رسول فرمود صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم سخن علم و حکمت گمشدہ حکیم است پس ہر جا کہ یافت و از ہر کس کہ یافت آں کلمہ را پس آں حکیم سزاوار تر است بآں کلمہ چنانکہ کسے گم شدہ خود را در دست ہر کہ یابد میگیرد ہم چنین حکیم از ہر جا کہ سخن دین بشنود قبول میکند و عمل بداں میکند و نظر بآں نمی کند کہ مردے فقیر و حقیر میگوید بیت مرد باید کہ گیرد اندر گوش در نوشت است پند بر دیوار ۱۲ ۲ قولہ احیائے سنت الخ عن ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم من تمسک بسنتی عند فساد امتی فلہ اجر مائۃ شہید رواہ البیہقی یعنی کسیکہ چنگ در زند و عمل کند بسنت من نزد فساد امت من پس مر او را است مزد و ثواب صد شہید۔ وعن بلال بن الحارث قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم من احیی سنۃ من سنتی قد امیتت بعدی فان لہ من الاجر مثل اجور من عمل بہا من غیر ان ینقص من اجورھم شیئاً یعنی کسیکہ زندہ گرداند سنتے از سنتہائے مرا کہ بتحقیق میرانیدہ شدہ است پس بدرستی مر آں کس را است از اجر و ثواب مقدار اجرہا و ثواب ہائے این کار کنندگان بے آنکہ کم کردہ شود از اجرہائے این کار کنندگاں چیزے ۱۲ ۳ یعنی اہل بدع و اہواء در دین احداث نمودہ اند چوں رافضہ و خارجہ و جبریہ و قدریہ و مجسمہ و غیر ہم امور در دین پیدا ساختہ اند بخاری و مسلم از عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا روایت کردہ رسول فرمود صلی اللہ تعالیٰ علیہ و آلہ وسلم کسے کہ نو پدید کرد در دین ما کہ این دین روشن و ہویدا است چیزے کہ نیست ازین دین یعنے چیزے کہ مخالف و مغیر آں باشد پس آں چیز بآں کس باطل و مردود است ۱۲ ۴ قولہ تیہ بالکسر بیابان و لاف زدن و تکبر کردن و گمراہ و حیران شدن و این جا مراد بیابان است ۱۲ منتخب ۵ و این مذکور چنانکہ می بینی از گمان ہائے فاسدہ است ۱۲ ۶ قولہ ان بعض الظن اثم الخ اشارت است بآیتے کہ در سورہ حجرات بپارہ حٰم واقع است یا ایہا الذین اٰمنوا اجتنبوا کثیرا من الظن ان بعض الظن اثم الخ یعنی اے مسلمانان احتراز کنید از بسیارے گمان ہائے بد ہر آئینہ بعض بدگمانی (باقی بر صفحہ ۲۲۵)

۷ قولہ بر موجب پسندیدہ حق یعنی بر وفق مقتضائی رضا حق سبحانہ کند ۱۲

الہامیہ از اعظم آیات است و ارفع خوارق لہٰذا معجزہ قرآنی از سائر معجزات اقوی و ابقی آمد چشم بکشاید کہ این علوم و معارف کہ در رنگ ابر نیساں می ریزند از کجا است علوم با ایں ہمہ کثرت تمامہا موافق علوم شرعیہ اند سر موئے مخالفت را گنجائش نیست این خصوصیت علامت صحت علوم است حضرت خواجہ ما قدس سرہ نوشتہ بودند کہ علوم شما ہمہ صحیح است اما چہ فائدہ کہ سخن حضرت خواجہ بر شما حجت نیست ہر چند خود را ابہر پرست نامید زیادہ چہ نوشتہ آید و این اسولۂ شما اولا ہر چند گراں نمود اما چوں باعث چندیں علوم و معارف گشتہ و این ہمہ سخن بتقریب آنہا در گفت آمدہ است نیک است بیت ہیچ زشتی نیست کور اخوبیٔ ہمراہ نیست ٭ زنگیٔ شب رنگ را دنداں چوں در و گوہر است ٭ عجب کاریست کہ در مکتوب سابق اخلاص بسیار ساختہ بودید و سبب آں را ظہور دو واقعہ پے در پے نمودہ نوشتہ بودید کہ اثر آں را در افاقت نیز یافت بحدے کہ ندامت تمام از وضع سابق متحقق گشت و بہ توبہ و انابت آوردہ و بہ تجدید ایمان مشرف ساخت یک ماہ نہ گذشتہ بود کہ تغیرے دریں وضع مفہوم گشت و برجوع قہقری بوضع سابق انتقال حاصل آمد و در صدد آں آمدید کہ آں دو واقعہ را وجہے پیدا شود کہ بالقائے شیطانی منجر گردد یا بغلط کشفی بکشد آں چہ بود و ایں چیست بیت بہ گفتا فلانے چہ بد میکند ٭ نہ با من کہ با نفس خود میکند ٭ وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْھُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَۃَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوٰتُ وَالتَّحِیَّاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ ٭

مکتوب صد و ہشتم ۱۰۸

بمیاں سید احمد بجواری صدور یافتہ در بیان آنکہ نبوت افضل از ولایت است بر عکس آنچہ گفتہ

(بقیہ حاشیہ صفحہ ۲۲۴) گناہ است و جاسوسی مکنید و غیبت نہ کند بعض شما بعض را الخ ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) ۱ نام باران کہ از قطرات آں در صدف مروارید پیدا شود ۱۲ ۲ واقعہ در اصطلاح صوفیہ چیزے است کہ وارد شود بر قلب بہر طریق کہ باشد خواہ بہ قوت قلب خواہ بغیر آن خواہ در تیقظ خواہ در منام اما تعطل حواس ضروری است مر واقعہ را ۱۲ از حواشی مثنوی شریف ۳ یعنی از بزرگترین نشانہای و بلند ترین کرامتہا ۱۲ ۴ سیاہ فام مانند شب ۱۲ ۵ پس پا رفتن چنانکہ روئے بمغرب نمودہ بسوئے مشرق رود ۱۲ ۶ ۱۲ اللہم اغفر لکاتبہ ولمن سعی فیہ چنانکہ از سوال دوم مفہوم مے شود ۱۲

اند کہ ولایت افضل از نبوت است ثَبَّتَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَاِیَّاکُمْ وَجَمِیْعَ الْمُسْلِمِیْنَ عَلٰی مُتَابَعَةِ سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ وَعَلَیْهِمْ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُهَا بعضے از مشائخ در سکر وقت گفتہ اند کہ ولایت افضل از نبوت است و بعضے دیگر ازیں ولایت ولایت نبی خواستہ اند تا وہم افضلیت ولی بر نبی رفع شود اما فی الحقیقت کار برعکس است زیرا کہ نبوت نبی از ولایت او افضل است در ولایت از تنگی سینہ رو بخلق نمی تواند آورد و در نبوت از کمال انشراح صدری نہ توجہ حق سبحانہ مانع توجہ خلق است و نہ توجہ خلق مانع توجہ حق تعالے در نبوت تنہا رو بخلق نیست تا ولایت را کہ رو بحق دارد ترجیح بروے بدہند عِیَاذًا بِاللّٰهِ سُبْحَانَهٗ رو بخلق تنہا مرتبۂ عوام کالانعام است شان نبوت ازاں برتر است فہم ایں معنی ارباب سکر را دشوار است اکابر مستقیم الاحوال بایں معرفت ممتاز ند مصرعہ هَنِیْئًا لِاَرْبَابِ النَّعِیْمِ نَعِیْمُهَا بقیۃ المقصود میاں شاہ عبد اللہ ولد میاں شیخ عبد الرحیم بایں فقراء قوت قرابت دارند و الد ایشاں مدتہا ملازم بہادر خاں بودند وجاہت مند الحال عذر لصبارت دارند پسر خود را فرستادہ اند کہ پیش بہادر خاں نوکر شود دریں باب اگر از جانب ایشاں نیز اشارتے رود سود مند خواہد بود والسلام

مکتوب ۱۰۹ صد و نہم

بہ حکیم عبد الصمد صدور یافتہ در بیان سلامتی قلب و نسیان او ما سوائے حق را سبحانہ اہل اللہ اطبا امراض قلبیہ اند ازالۂ عِلَل باطنیہ منوط بتوجہ ایں بزرگواراں است کلام ایشاں دوا است و نظر ایشاں شفا هُمْ قَوْمٌ

سلہ ثابت و قائم دارد ما را حق تعالے و شما را و جملہ مسلماناں را بر اتباع سرور مرسلاں بروے و بر آل وے و بر ایشاں باد از درودہا درجہہائے حق تعالے فاضل تر و از سلامہائے او کامل تر ۱۲ سلہ خوشگوار باد اصحاب و طالبان نعمت ہا را نعمتہائے آں یعنی جنت ۱۲ سلہ یعنی بما و بخاندان ما و در بعضی نسخ بایں فقیر واقع است و ہو الظاہر ۱۲ سلہ قولہ ہم قوم الخ یعنی میگوید حق تعالے کہ ایں قوم ہم نشینان اند کہ بد بخت نمی شود ہم نشین ایشاں بیت ہم نشینی اولیا چوں کیمیا است ✤ کیمیائے خود بایں خوبی کجا است ✤ روایت نمود ایں را بخاری و مسلم در حدیث طویل ۱۲ سلہ یعنی نبی من حیث نبی جامع است بین التوجہین بخلاف ولی من حیث ولی کہ صرف رو بحق دارد ۱۲ سلہ بفتح ذی عزت و باجاہ و وجاہت بفتح خوب روئے و روشنائی و عزت ۱۲ اللّٰہم اغفر لکاتبہ ولمن سعی فیہ آمین

لَا یَشْقٰی جَلِیْسُهُمْ وَهُمْ جُلَسَاءُ اللّٰهِ بِهِمْ یُمْطَرُوْنَ وَبِهِمْ یُرْزَقُوْنَ راس امراض باطنیہ و رئیس علل معنویہ گرفتاری قلب است بما دون حق سبحانہ و تعالے و تا ازیں گرفتاری بتمام آزادی میسر نہ شود سلامتی محال است چہ شرکت را دراں حضرت جل سلطانہ اصلا بار نیست اَلَا لِلّٰهِ الدِّیْنُ الْخَالِصُ فکیف کہ شریک را غالب ساختہ باشند نہایت بے حیائی است محبت غیر حق را سبحانہ بر نہجے غالب ساختن کہ محبت او تعالے در جنب آں معدوم گردد یا مغلوب اَلْحَیَاءُ شُعْبَةٌ مِّنَ الْاِیْمَانِ مگر ایں حیا را گفتہ باشد و علامت عدم گرفتاری قلب نسیان اوست مر ما سوا را کلیۃً و ذہول اوست از اشیاء جملہ کہ اگر بہ تکلف یاد اشیا کنند ہرگز بیادش نیاید پس گرفتاری اشیا را دراں موطن چہ مجال ایں حالت نزد اہل اللہ معبر بفناء است و قدم اول است دریں راہ و مبدأ ظہور انوار قدم است و منشأ ورود معارف و حکم وَبِدُوْنِهَا خَرْطُ الْقَتَادِ بیت ہیچ کس را تا نہ گردد او فنا ✤ نیست رہ در بارگاہ کبریا ✤

مکتوب ۱۱۰ صد و دہم

بشیخ صدر الدین صدور یافتہ در بیان آنکہ مقصود از خلقت انسانی ادائے وظائف بندگی است و کمال اقبال است بجناب حق سبحانہ و تعالی کمنتہائے متمنائے ارباب کمال است مقصود از خلقت انسانی ادائے وظائف بندگیست و دوام اقبال است بجناب حق سبحانہ و تعالی و ایں معنی بے تحقق شدن بکمال اتباع سید الاولین وَالْاٰخِرِیْنَ ظَاهِرًا وَّبَاطِنًا عَلَیْهِ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَتَمُّهَا وَمِنَ التَّحِیَّاتِ اَیْمَنُهَا میسر نیست رَزَقَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ

سلہ قولہ وہم جلساء اللہ ماخوذ است از قول آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم حاکیا عن اللہ عز وجل وانا معہ اذا ذکرنی رواہ البخاری والمسلم ۱۲ سلہ قولہ بہم یمطرون و بہم یرزقون ماخوذ من قولہ صلی اللہ علیہ وسلم ہل تنصرون وترزقون الا بضعفاءکم رواہ البخاری وایضا من قولہ صلی اللہ علیہ وسلم یسقی بہم الغیث وینتصر بہم علی الاعداء رواہ احمد ۱۲ من المشکوۃ سلہ قولہ الا للہ الخ اشارت است بہ آیتے کہ در شروع سورۂ زمر واقع است یعنی آگاہ باش مر خدائے را است یعنی مقبول نزدیک اوست پرستش خالص یعنی بغیر شرک ۱۲ سلہ یعنی شرم داشتن از ارتکاب مناہی و ناپسندیہا شعبۂ عظمی است از ایمان و عمدہ است در کار دین روایت کرد بخاری و مسلم ۱۲ سلہ یعنی و بدون تحصیل ایں حالت منتظر ظہور انوار قدم و امیدوار معارف و حکم بودن دست کشیدن است بر ثمر شاخ درخت خار دار یعنی بلا فائدہ و بلا سود رنج برداشتن و محنت کشیدن است ۱۲ سلہ یعنی بدون حصول فنا در بارگاہ حق تعالے ہیچکس را راہ نیست ۱۲ سلہ قولہ رزقنا اللہ الخ یعنی ارزانی فرماید خدائے پاک ما را و شما را کمال متابعت آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در قول و فعل در ظاہر و باطن از روئے عمل و اعتقاد و ہم چنیں کن اے پروردگار آدمیاں ۱۲ سلہ عبادات مقررہ از جانب مولائے حقیقی حق جل و علا ۱۲

نمایند حکم مجتہد[1] مخطی دارند کہ خطائے او را نیز یک اجر خواہد بود و حق بجانب علمائے اہل حق است شکر اللہ تعالیٰ سعیہم زیراکہ علوم علماء مقتبس[2] از مشکوٰۃ[3] نبوت است علیٰ صاحبہا الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ کہ مؤید است بوحی قطعی و مقتدائے معارف این صوفیہ کشف و الہام است کہ خطا را بوے راہ است و مصداق صحت کشف و الہام مطابقت است با علوم علماء اہل سنت اگر سر موئے مخالفت است از دائرۂ صواب بیرون است۔ ھٰذَا ھُوَ الْعِلْمُ الصَّحِیْحُ وَالْحَقُّ الصَّرِیْحُ فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ اِلَّا الضَّلَالُ۔ رَزَقَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمُ الْاِسْتِقَامَۃَ عَلٰی مُتَابَعَۃِ سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ ظَاھِرًا وَّبَاطِنًا عَمَلًا وَّاِعْتِقَادًا عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ مِنَ الصَّلَوٰاتِ اَکْمَلُھَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَفْضَلُھَا وَالسَّلَامُ عَلَیْکُمْ وَعَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْھُدٰی۔

مکتوب ۱۱۳ صد و سیزدہم

بجمال الدین حسین کولابی صدور یافتہ در بیان فرق در میان جذبۂ مبتدی و جذبۂ منتہی و آنکہ مشہود مجذوبان در ابتدا نیست الا روح کہ فوق قلب است و ہماں شہود روح را شہود الٰہی جل شانہٗ تخیل میکنند اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ وَسَلَامٌ عَلٰی عِبَادِہِ الَّذِیْنَ اصْطَفٰی انجذاب و کشش نمی باشد الا بمقام فوق نہ بفوق فوق وَکَذَا الْحَالُ فِی الشُّھُوْدِ و نحوہ پس مجذوبان سلوک ناکردہ را کہ در مقام قلب اند انجذاب نیست الا بمقام روح کہ فوق مقام قلب است انجذاب الٰہی در جذبۂ منتہیان است کہ فوق آنہا مقام دیگر نیست و مشہود در جذبۂ بدایت نیست الا روح منفوخ[5] و چوں روح بصورت اصل خود موجود است اِنَّ اللّٰہَ

[1] عن ابی ہریرۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا حکم الحاکم فاجتہد و اصاب فلہ اجران واذا حکم فاجتہد و اخطأ فلہ اجر واحد متفق علیہ [2] قولہ مقتبس اسم مفعول است از اقتباس یعنی علم آموختن از کسے و آتش فراگرفتن و فایدہ گرفتن ۱۲ من [3] مشکوٰۃ بالکسر طاق فراخ کہ دران چراغ و قندیل گزارند یعنی از سینۂ پیغمبر علیہ الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ ۱۲ [4] یعنی القائے خیر در قلب بطریق فیض ۱۲ [5] ہمین است علم صحیح و حق آشکار البس چیست بعد حق بجز گمراہی۔ خدائے پاک ما را و شما را بر متابعت سرور مرسلان استقامت ارزانی فرماید در ظاہر و باطن از روئے عمل و اعتقاد ۱۲ [6] یعنی و ہم چنین است حال در شہود و مانند آں ۱۲ [7] قولہ صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ خلق آدم علی صورتہ متفق علیہ من حدیث ابی ہریرۃ رضی اللہ تعالیٰ بلفظ خلق اللہ آدم علی صورتہ ۱۲ مشکوٰۃ و شرحش بحاشیہ مکتوب نود و پنجم نوشتہ شدہ است دراں جا ملاحظہ نمایند ۱۲ [8] دمیدہ شدہ در بدن انسان ۱۲

خَلَقَ اٰدَمَ عَلٰی صُوْرَتِہٖ شہود روح را شہود حق میدانند تعالیٰ و تقدس و چوں روح را بعالم اجساد نحوے از مناسبت ثابت است گاہے آں شہود را شہود احدیت در کثرت میگویند و گاہے بمعیت قائل میشوند شہود حق جل و علا بے حصول فنائے مطلق کہ بہ نہایت سلوک متحقق است متصور نیست

شعر
ہیچکس را تا نہ گردد او فنا ۔ نیست رہ در بارگاہ کبریا ۔

و این شہود را با عالم ہیچ کارے نیست فرق در میان شہودین آنست کہ اگر با عالم بوجہ من الوجوہ مناسبت دارد شہود حق نیست تعالیٰ و تقدس و اگر بے مناسبت است علامت شہود الٰہی است جل و علا شہود بواسطۂ تنگی عبارت اطلاق مے یابد و الا نسبت بے رنگ منتسب الیہ بیچون و بے چگونہ است ع چون را بہ بے چوں راہ نیست ۔ لَا یَحْمِلُ عَطَایَا الْمَلِكِ اِلَّا مَطَایَاہُ

مکتوب ۱۱۴ صد و چہاردہم

بصوفی قربان صدور یافتہ در تحریض بمتابعت سید المرسلین عَلَیْہِ وَعَلَیْھِمْ وَاٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ حق سبحانہ و تعالیٰ ما مفلسان بے سر و برگ را بدولت اتباع سید اولین و آخرین کہ بطفیل دوستی او کمالات اسمائی و صفاتی خود را در عرصہ ظہور آورد و او را بہترین جمیع کائنات خلق کرد۔ عَلَیْہِ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُھَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُھَا مشرف گرداناد و بر آں استقامت بخشاد کہ ذرۂ این متابعت مرضیہ از جمیع تلذذات دنیاوی و تنعمات اخروی بمراتب بہتر است فضیلت منوط بمتابعت سنت سنیہ اوست و مزیت مربوط باتیان شریعت او عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ مثلاً خواب نیمروزی کہ از روئے این متابعت واقع شود از کرور کرور احیائے لیالی کہ نہ از متابعت است اولیٰ و افضل است و ہمچنین افطار یوم فطر کہ شریعت مصطفوی بآں امر فرمودہ است از صیام ابد الآباد کہ نہ ماخوذ از شریعت اند بہتر است اعطائے جیتلے[1] بامر شارع

[1] واحسرتا اگر ازین مرتبہ او را نگذرانند و از باطل بحق نبرند بعضی مشائخ درین مقام سی سال روح را بجدائے پرستیدند چوں از اں مقام گذرانیدند قناعت آں را حاد انستند ۱۲ معارف [2] یعنی بخششہائے بادشاہ را بر داشتن نتوانند مگر شتران او ۱۲ [3] بیائے وحدت یعنی در راہ خدا یک جیتل دادن و آں بالکسر یائے معروف و فتح تائے فوقانی نوعے از سیم مسکوک و بعضی نوشتہ کہ بمعنی دام است کہ بست و ہشتم حصہ فلس باشد ۱۲ غیاث [4] صوفی کہ بنام قربان بود و اوبہ از گنج یزداں بود ۱۲

از اتفاق کوہ زر کہ از تزد خود باشد فاضل تر است امیر المؤمنین عمر رضی اللہ تعالے عنہ روزے نماز بامداد را بجماعت ادا کردہ در اصحاب نگاہ کرد یک کس را حاضر نیافت پرسید اصحاب عرض کردند کہ آں کس تمام شب را زندہ میدارد و شاید دریں وقت خوابش بردہ باشد امیر المؤمنین فرمود کہ اگر او تمام شب خواب میکردے و نماز بامداد را بجماعت می گذاردے بہتر بودے اہل ضلالت ریاضات و مجاہدات بسیار کردہ اند اما چوں موافق شریعت حقہ نیستند بے اعتبار و خوار اند اگر اجرے بر آں اعمال شاقہ مترتب میشود ہم مقصور بر بعضے منافع دنیوی است تمام دنیا چیست تا بعضے منافع او را کسے اعتبار نہد مثل ایشاں مثل کناسی است کہ ریاضتش از ہمہ بیش است و اجر تش از ہمہ کمتر مثل تابعان شریعت مثل آں جماعت است کہ در جواہر نفیسہ بالماسات لطیفہ کار میکنند عمل اینہا در نہایت قلت است و اجر ایشاں در غایت رفعت عمل یک ساعت تواند بود کہ با جر صد ہزار برابر بود سر آنست عمل کہ بموافقت شریعت واقع میشود مرضی حق است سبحانہ و خلاف آں نامرضی او تعالے پس در نامرضی چہ جائے ثواب بلکہ متوقع عقاب است این معنی را در عالم مجاز شاہد واضح است باندک التفات بظہور می آید بیت ہر چہ گیرد علتی علت شود + کفر گیرد کاملے ملت شود + پس سرمایہ جمیع سعادات متابعت سنت است و ہیولائے جمیع فسادات خلاف شریعت ثَبَّتَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمْ عَلٰی مُتَابَعَۃِ سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْہِ وَعَلَیْہِمْ

سلہ عن ابی بکر بن سلیمان ابن ابی حثمۃ قال ان عمر بن الخطاب فقد سلیمان ابن ابی حثمۃ فی صلوۃ الصبح وان عمر غدا الی السوق ومسکن سلیمان بین المسجد والسوق فمر علی الشفاء ام سلیمان فقال لہا لم ار سلیمان فی الصبح فقالت انہ بات یصلی فغلبتہ عیناہ فقال عمر لان اشہد صلوۃ الصبح فی جماعۃ احب الی من ان اقوم لیلۃ رواہ مالک ۱۲ مشکوۃ۔

سلہ الماس بالفتح جوہرے است سفید شفاف بغایت سخت گراں قیمت کہ بہندی ہیرا گویند و قسمیست از فولاد جوہردار و کارد و قلمتراش و تیغ و خنجر را نیز گویند ۱۲ غث سلہ کاملے گر خاک گیرد زر شود + ناقص ار زر برد خاکستر شود + دست ناقص دست شیطان است و دیو زانکہ اندر دام تلبیس است دریو + چوں قبول حق بود آں مرد راست + دست او در کارہا دست خدا است + جہل آید پیش او دانش شود + جہل شد علمی کہ در ناقص بود + حاصل آنکہ صحبت ناقص کہ علمے عبارت از وست ناقص گرداند و صحبت کامل کفر را بایمان مبدل سازد چنانچہ سعدی میفرماید۔ پسر نوح با بداں بنشست + خاندان نبوتش گم شود + سگ اصحاب کہف روزے چند + پے نیکاں گرفت مردم شد + و یحتمل کہ معنی چنیں باشد یعنی ہر چہ گیرد صاحب علت کہ در قلب وے مرض است کہ مانع است از ادراک حقائق کما ہی آں چیز علت گردد موجب بُعد از حق تعالے چنانچہ بباعث مرض قلبی خود قرآن کریم را موافق مرض خود تاویل نماید کفر گیرد کاملے یعنی آنچہ عوام او را کفر دانند چوں از کامل صادر شود عین اسلام و ایمان بودہ باشد۔ بمے سجادہ رنگیں کن گرت پیر مغاں گوید + کہ سالک بیخبر نہ بود ز راہ و رسم منزلہا + و می تواند کہ مراد این باشد ہر چہ گیرد علتی اگرچہ بظاہر صحیح و درست باشد ولیکن بر معنی فاسد حمل کردہ فاسد گرداند و ہر چہ کامل گیرد اگرچہ بظاہر فاسد و غیر صحیح نماید او را برمحلے صحیح و درست فرود می آرد و یحتمل غیر ذلک ۱۲ سلہ یعنی آنچہ بظاہر از جنس عبادت نیست چنانکہ خواب نیمروز یا افطار روز عید ۱۲

وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ وَالسَّلَامُ +

مکتوب ۱۱۵ صد و پانزدہم

بملا عبد الحق دہلوی صدور یافتہ در بیان آنکہ این راہ کہ ما در صدد قطع آنیم ہمگی ہفت گام است مصرع از ہر چہ میرود سخن دوست خوشتر است + این راہ کہ ما در صدد قطع آنیم ہمگی ہفت گام است دو گام در عالم خلق است و پنج گام در عالم امر بگام اول کہ در عالم امر نہند تجلی افعال رو میدہد و بگام دوم تجلی صفات و بگام سوم شروع در تجلیات ذاتیہ مے افتد ثُمَّ وَثُمَّ عَلٰی تَفَاوُتِ دَرَجَاتِ الْکَمَالِ کَمَا لَا یَخْفٰی عَلٰی اَرْبَابِہَا کُلُّ ذٰلِکَ مَنُوْطٌ بِمُتَابَعَۃِ سَیِّدِ الْاَوَّلِیْنَ وَالْاٰخِرِیْنَ عَلَیْہِ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَکْمَلُہَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَفْضَلُہَا و آنکہ گفتہ اند کہ این راہ دو خطوہ است مراد ازاں عالم خلق و عالم امر داشتہ اند عَلٰی سَبِیْلِ الْاِجْمَالِ تَسْہِیْلًا لِلْاَمْرِ عَلٰی نَظَرِ الطُّلَّابِ. وَحَقِیْقَۃُ الْاَمْرِ مَا حَقَّقْتُ بِتَوْفِیْقِ اللّٰہِ سُبْحَانَہٗ ہٰذَا +

مکتوب ۱۱۶ صد و شانزدہم

بملا عبد الواحد لاہوری صدور یافتہ در بیان آنکہ سلامتی قلب موقوف بر نسیان ماسوی است از قلب و در منع کردن از کثرت اشتغال دنیوی مبادا رغبتے در دنیا پیدا شود مکتوب مرغوب اخوی اعزی رسید و از سلامتی قلب کہ تحریر یافتہ بود بوضوح انجامید بلے سلامتی قلب موقوف بر نسیان

سلہ بدانکہ مولانا شیخ عبد الحق محدث بخاری الاصل اند و دہلوی المتوطن علم حدیث از مشائخ حرمین شریفین گرفتہ اند و در خدمت این علم شریف بعد از حصول اجازت در مقام استقامت نشستہ اشاعت نمودہ اند از خلفائے خواجہ محمد الباقی قدس سرہ ہم پیرہ حضرت امام ربانی مجدد الف ثانی قدس اللہ اسرارہم اند مناقبہ مشہودۃ و فضائلہ معلومۃ و من مصنفاتہ المشہورۃ ترجمۃ المشکوۃ بالفارسیۃ ۱۲

سلہ وی از آں جماعہ است کہ حضرت خواجہ محمد الباقی قدس سرہ بخدمت حضرت امام ربانی فرستادہ اند کثیر المراقبہ والعبادۃ است روزے در حالت ذوقی کہ از عبادت یافتہ بود ازیں فقیر پرسید کہ در بہشت نماز ہست گفتم نہ کہ آں دار جزائے عمل است نہ دار عمل وے آہے برکشید و بگریست و بگفت آہ بے نماز و بندگی آں صاحب بے نیاز چوں تواں زیست او فرمود دراں ایام کہ حضرت امام ربانی بہ لاہور تشریف آوردہ بودند آنجا پیرے سبزی فروش بزیارت ایشاں آمد ایشاں وے را احترام بسیار نمودند حیرانی روئے داد سر آں پرسیدہ شد فرمودند وے از ابدال است ۱۲ از زبدۃ المقامات

ماسوٰی است از قلب بحدے کہ اگر بہ تکلف یادش دہند بیاد نیارد و بریں تقدیر خطور ماسوے را معنی نباشد این حالت معبّر بفنائے قلبی است و قدم اول است دریں راہ و مبشر کمالات مراتب ولایت است عَلٰی تَفَاوُتِ دَرَجَاتِ الْاِسْتِعْدَادِ ہمت را بلند دارند و بجوزے و مویزے قناعت نکنند اِنَّ اللّٰہَ یُحِبُّ مَعَالِی الْھِمَمِ از کثرت اشتغال با مور دنیویہ خوف رغبت است دریں امور دنیہ زنہار بآں سلامتی قلب غرہ نشوند کہ امکان رجوع است و در اشتغال دنیوی مہما امکن اقدام ننمایند کہ مبادا رغبتے پیدا شود و در خسارت اندازد عِیَاذًا بِاللّٰہِ سُبْحَانَہٗ کناسی در فقر بمراتب بہتر است از صدر نشینی در غناء ہگی ہمت آں باشد کہ بہ فقر و نامرادی زندگانی چند روزہ بسر بردہ شود فَقْرٌ مِنَ الْغَنَاءِ وَاَدَبًا بِہٖ اَکْثَرَ مَا تَقَرَّہُمْ مِنَ الْاَسْبَابِ وَالسَّلَامُ۔

مکتوب ۱۱۷ صد و ہفدہم

بہ ملا یار محمد قدیم بدخشی صدور یافتہ در بیان آنکہ در ابتدا قلب تابع حس است و در انتہا این تبعیت نمی ماند مولانا یار محمد فراموش نہ کردہ باشند چندگاہ قلب تابع حس است پس ناچار ہر چہ از حس دور است از قلب نیز دور است حدیث مَنْ لَّمْ یَمْلِکْ عَیْنَہٗ فَلَیْسَ الْقَلْبُ عِنْدَہٗ اشارہ بایں مرتبہ است و در نہایت کار چونکہ قلب را تبعیتے بہ حس نہ ماند دوری از حس در قرب قلبی تاثیر نہ کند لہذا مشائخ طریقت

۱؎ قولہ ان اللہ یحب معالی الھمم یعنی ہر آئینہ حق تعالے دوست میدارد ہمت ہائے بلند را قال المعرب اوردہ السیوطی فی الجامع الکبیر من ابن حبان والطبرانی والخرائطی وابن عساکر والضیاء المقدسی عن سہل بن سعد بلفظ ان اللہ یحب مکارم الاخلاق ویکرہ سفسافہا والخرائطی ایضا عن طلحۃ بن عبید بن کریز والبیہقی فی الشعب والطبرانی فی الکبیر والاوسط بلفظان اللہ یحب معالی الامور الخ والحاکم عن طلحۃ بن عبید اللہ الکریز الخرائطی ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ان اللہ کریم یحب الکرم ومعالی الامور ویبغض او قال یکرہ سفسافہا وذکر فی انیس الغرباء بلفظان اللہ یحب معالی الھمم ویبغض سفسافہا ولم یبین کہ لہ مخرجا ولا راویا واللہ اعلم قولہ السفساف الردی من کل شئ والشئ الحقیر ۱۲ ق ۲؎ قولہ فہم من الغناء الخ یعنی بگریزاز دولتمندی و توانگری واہل آں زیادہ تر ازانکہ میگریزی از شیر درندہ ۱۲ ۳؎ قولہ ملا یار محمد قدیم و سے را قدیم ازاں خوانند کہ بعد از وے یار محمد دیگر کہ جامع مکاتیب دفتر اول است بآستان عالی حضرت ایشاں رسیدہ بود ثانی را جدید گفتند و اول را قدیم نامیدند آنجناب بر طبق لقب خود از قدمائے اصحاب ایشان است قائم اللیل صائم النہار بودہ نسبت و حضور این بزرگاں از جبہت او پیدا میشد و کثیر السکوت والمراقبہ و حسن الوجہ بود ۱۲ زبدۃ المقامات۔ بیت در بدخشاں بود صاحب ۰ آں قدیمی بود محمد یار ۴؎ قولہ من لم یملک الخ یعنی ہر کہ مالک و قابض بر چشم خود نیست پس دل او نیز نزدیک او نیست یعنی در تصرف و قبضہ وے نیست قال المخرج لا اجد لہ اصلا ۱۲ ۵؎ در دل این چنیں شخص ۱۲

بلندی و متوسط را مفارقت از صحبت شیخ کامل مکمل تجویز نفرمودہ اند بالجملہ بحکم مَا لَا یُدْرَکُ کُلُّہٗ لَا یُتْرَکُ کُلُّہٗ بر ہماں طریق باشند و از صحبت ناجنس بوجہ ابلغ اجتناب نمایند قدوم میاں شیخ مزمل مقدمہ سعادت دانستہ صحبت ایشاں را غنیمت شمرند و اکثر اوقات با ایشاں صحبت دارند کہ بسیار عزیز الوجود اند والسلام۔

مکتوب ۱۱۸ صد و ہیزدہم

بہ ملا قاسم علی بدخشی صدور یافتہ در بیان خسارت جماعۂ کہ بر اہل اللہ اعتراض کنند کتابتے کہ محبت آثارے مولانا قاسم علی فرستادہ بودند رسید مضمون بوضوح پیوست قَالَ اللّٰہُ تَعَالٰی مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِہٖ وَمَنْ اَسَاءَ فَعَلَیْہَا۔ خواجہ عبد اللہ انصاری میفرماید الٰہی ہر گرا خواہی بر اندازی با ما در اندازی بیت ترسم آں قوم کہ بر درد کشاں مے خندند: بر سر کار خرابات کنند ایمان را۔ حق سبحانہ وتعالٰے کافۂ اہل اسلام را از انکار فقراء و طعن در ایشاں نگاہ دارد بحرمۃ سید البشر علیہ و علٰی اٰلہ الصَّلَوٰتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ وَالسَّلَامُ۔

مکتوب ۱۱۹ صد و نوزدہم

بمیر محمد نعمان بدخشی صدور یافتہ در ترغیب بر صحبت شیخ مقتدا و در بیان آنکہ گاہ است کہ کاملان

۱؎ شیخ مزمل رحمہ اللہ تعالٰی از قدمائے اصحاب حضرت ایشاں است قدس سرہ و از مقبولان آنحضرت در سفر و حضر اکثر بخدمات حضور عالی اقدام می نمود و بانواع الطاف و عنایات مشرف بگردید و در حسن اخلاق و مکارم اوصاف بے نظیر روزگار و در انکسار و ایثار منفرد لہ آخر ما فی زبدۃ المقامات من احوالہ الشریفہ ۱۲ ۲؎ قولہ ملا قاسم علی او نیز از اں اصحاب حضرت خواجہ محمد الباقی قدس سرہ است کہ تربیت او بحوالہ حضرت ایشاں شدہ بود در آخر مکتوب اول از جلد اول حضرت ایشاں بآں خواجہ عالی شان از احوال او چنیں رقم فرمودہ اند حال ملا قاسم علی بہتر است و غلبہ استہلاک و استغراق است الی آخرہ ۱۲ از زبدۃ ۳؎ قولہ من عمل صالحا الخ اشارت است بآیتے کہ در آخر پارہ بست و چہارم واقع است یعنی ہر کہ بکند کار نیک پس از برائے نفع نفس اوست و ہر کہ بدکاری کند پس وبال بروے است و نیست پروردگار تو ستم کنندہ بر بندگاں ۱۲ ۴؎ قولہ خواجہ عبد اللہ انصاری یعنی ابو اسمٰعیل عبد اللہ بن ابی منصور محمد الانصاری ملقب بشیخ الاسلام از فرزندان ابو منصور مت الانصاری است و باقی احوال او بحاشیہ مکتوب صد و ششم از جلد اول اجمالا بمعرض تحریر آمدہ شد من شاء فلینظر ثمہ ۱۲ ۵؎ قولہ میر محمد نعمان والد ماجد آں جناب خدمت سید شمس الدین یحیی معروف بمیر بزرگ اند کہ در نسبت والا و فضل و تقوی و حضور و صفا از مشاہیر بدخشان و ماوراء النہر بودند والد ماجد میر بزرگ (باقی بر صفحہ ۲۴۰)

بعضے از مریدان ناقص خود را ہم بہ تعلیم طریقت اجازت می نمایند بواسطۂ بعضی نیّات مکتوب شریف خدمت میر وصول یافت این راہ دیوانگی می طلبید در خبر آمدہ است لَنْ یُّؤْمِنَ اَحَدُکُمْ حَتّٰی یُقَالَ اِنَّهٗ مَجْنُوْنٌ وچون جنون آمد از تدبیر زن وفرزند فارغ گشت واز اندیشۂ کذا وکذا جمعیت میسر شد این دیوانگی در نہاد شما ہست اما لعوارض لاطائل آن را خس پوش ساختہ اید چہ تواں کرد درین مفارقت کسب بے مناسبتی بسیار مفہوم میگردد زود تدارک آن نمایند وبے استطاعتی را عین استطاعت دانستہ رفع بعد صوری نمایند جمعیت این طائفہ در ماورائے جمعیت خلق است اسباب جمعیت خلق باعث تفرقۂ ایشان است دست در اسباب تفرقہ خلق باید زد تا جمعیت حاصل آید واگر فرضاً در جمعیت خلائق این طائفہ را جمعیت بخشند آن جمعیت باید تر سید وبجناب حق سبحانہ التجا باید آورد تا آں جمعیت بلائے جان نہ گردد وقیاس باحوال فلاں وفلاں نباید کرد کہ پیش از تمامی ہمہ مراتب نقص است عَلٰی تَفَاوُتِ دَرَجَاتِهَا ع فراق دوست اگر اندک است اندک نیست ✤ مشائخ طریقت پیش از تمامی بعضی مریداں را اجازت تعلیم طریقت دادہ اند حضرت

(بقیہ حاشیہ صفحہ ۲۴۳) میر جلال الدین وجد امجد ایشان سید حمید الدین نیز از علماء پرہیزگار بودہ اند از مشاہیر قدمائے ایشان میر جلیل اند کہ وقت تلاوت قرآن مجید از حلاوت آں عندلیبان پیرامون ایشان جمع می شدند ولادت میر نعمان در سمرقند در ۹۷۷ھ سبع وسبعین وتسعمائۃ بودہ پیش از ولادت ایشان والد ایشان امام اعظم ابو حنیفہ نعمان بن ثابت را رضی اللہ تعالی عنہ را بخواب دیدہ اند کہ فرمودہ اند از تو فرزندے سعادتمندے متولد میگردد او را مسمی باسم ما گردان در بدایت ایام شباب بخدمت امیر عبید اللہ بلخی عشقے رسیدہ انابت نمودہ اند چوں بہندوستان وارد شدند قائد توفیق بآستان حضرت خواجہ محمد الباقی قدس سرہ رسانید الطاف بسیار دیدہ اند وبطریقہ نقشبندیہ مشرف گشتہ حضرت خواجہ در حق میر فرمودہ کہ این جز دیدن ماست خدمت میر فرمودہ کہ از اخر نظر حضرت خواجہ چناں گشتم کہ ہر کارے کہ از من وقوع می یافت درین اندیشہ می رفتم کہ آیا رضائے او تعالے دراں باشد یا نہ چنانچہ اگر قدمے بجائے می نہادم می گفتم آیا مرضی بود یا غیر مرضی وچوں حضرت خواجہ قدس سرہ حضرت امام ربانی را رخصت ارشاد فرمودند وجمہور اصحاب را بایشان سپردند و متکفل تربیت آنہا ساختند میر نعمان نیز فرمودند کہ خدمت ایشان را سعادت دانستہ ملازم آں باش میر بمقتضائے ہم پیرگی معروض داشتند کہ قبلہ توجہ من درگاہ شما است خواجہ از روئے غضب فرمودند کہ میاں شیخ احمد آفتابے اند کہ مثل ما ہزاراں ستارگان در ضمن ایشان گم است میر نعمان بعد باعتقاد درست ونیاز تمام بخدمت امام ربانی رسیدہ عجز وانکسار نمود فرمودند کہ تو آخوازان مالی المحال چندگاہ در خدمت قبلہ گاہ باش بعد از انتقال حضرت خواجہ قدس سرہ حضرت ایشان میر نعمان را در سلک اہل ارادت داخل ساختند ودر کنف تربیت گرفتند واز دہلی لبسر ہند بردند سالہا میر نعمان در آستانہ علیہ گذاردند الی آخر احوالہ المسطورۃ فی الاسفار من شاء فلیطالع ہنا ۱۲ از زبدہ مع الاختصار (حاشیہ صفحہ ہذا) لہ جمعی گمان بردند کہ جمعیت در جمع اسباب است در تفرقہ ابد ماندند وفرقہ بہ یقین دانستند کہ جمع اسباب از اسباب تفرقہ است ۔ دست از ہمہ افشاندند بیت چوں علت تفرقہ است اسباب جہاں ✤ جمعیت دل ز جمع اسباب مجوے ✤ بد چوں تفرقہ دل است حاصل ز ہمہ ✤ دل را بہ یکے سپار وبگسل ز ہمہ ✤ ہر فکر کہ جز ذکر خدا وسوسہ است ✤ شرمے ز خدا بدار واین وسوسہ چند ۱۲ سے امت کہ از ارباب غنا وجاہ وغیرہ بودند احوال خود را قیاس نباید کرد کہ این ہمہ بعد از تمامی ہمہ مراتب بود ۱۲ ھ وقد تقدم تحقیق ہذا الحدیث فی حاشیۃ المکتوب الخامس والستین فطالعہ ہناک ۱۲ ھ تفرقہ عبارت است از انکہ دل را بواسطہ تعلق بامور متعددہ پراگندہ سازی ۱۲ ھ پس باید کہ مرید باین چنین اجازت مغرور نگردد وخود را از کاملاں نشمرد واندرین کلام تعریض است بمیر نعمان ۱۲

خواجہ نقشبند قدس اللہ تعالے سرہ مولانا یعقوب[1] چرخی را بعد از تعلیم طریقت وتسلیک بعضی از منازل فرمودہ بودند کہ اے یعقوب ہر چہ از ما بتو رسیدہ است بخلق برساں وحال آنکہ فرمودہ بودند کہ بعد از من در خدمت علاؤ الدین خواہی بود اکثر کار در خدمت خواجہ علاؤ الدین کردہ اند حتی کہ خدمت مولانا عبد[2] الرحمن جامی در نفحات ایشان را اول از مریدان خواجہ علاؤ الدین مے شمارند وثانیاً بحضرت خواجہ نقشبند نسبت می دہند بالجملہ علاج این تفرقہ صحبت ارباب جمعیت است مکرر او مؤکداً گذارش شدہ است وخلیدہ شد کہ مولانا محمد صدیق نوکری اختیار کردہ وضع فقراء را گذاشتہ است افسوس ہزار افسوس کہ کسے را از اعلی علیین باسفل سافلین برند امر او از دو حال بیروں نخواہد بود یا در نوکری جمعیتش خواہند داد یا نخواہند داد اگر جمعیت خواہند داد بدو اگر نخواہند داد بدتر رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوْبَنَا بَعْدَ اِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَّدُنْكَ رَحْمَةً اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ ✤ وَالسَّلَامُ

مکتوب صد وبستم

نیز بہ میر محمد نعمان بدخشی صدور یافتہ در ترغیب بر صحبت ارباب جمعیت وَمَا يُنَاسِبُ ذٰلِكَ

لہ قولہ مولانا یعقوب ایشان از کبار اصحاب حضرت خواجہ بزرگ خواجہ بہاؤ الدین اند قدس سرہ وعالم بودہ اند بعلوم ظاہری وباطنی ودر اصل از چرخ چند کہ دہے است در ولایت غزنین مولانا یعقوب گفتند کہ حضرت خواجہ بزرگ مرا فرمودند کہ بخواجہ علاؤ الدین عطار مصاحب باشید بعد از وفات حضرت خواجہ بزرگ قدس سرہ در ملازمت ایشان یعنی خواجہ علاؤ الدین بودم مولانا یعقوب در بعض احوال این بیت فرمودہ اند ۔ چوں غلام آفتابم ہم ز آفتاب گویم ✤ نہ شبم نہ شب پرستم کہ حدیث خواب گویم ۱۲ رشحات بالاختصار ۲ھ مولانا عبد الرحمن بن احمد الجامی بن محمد الدشتی من دشت اصفہان وہو علم المحلۃ ولد ثالث عشرین من شعبان سنہ ۸۱۷ سبع عشرۃ وثمان مائۃ وقت العشاء بجام من قصبات خراسان وکان لقنا فطنا فی العربیۃ والفارسیۃ ولہ فیہما مصنفات کثیرۃ بلغت مبلغ اربعۃ وخمسین بحسب اعداد تخلصہ جامی ۵۴ صحب اکثر المشائخ الصوفیۃ واستفاد من سعد الدین الکاشغری واخذ منہ الطریقۃ النقشبندیۃ واستفاد من خواجہ عبید اللہ الاحرار السمرقندی وینتہی نسبہ الشریف من الابوین الی العالم الربانی محمد بن الحسن الشیبانی التلمیذ للامام الاعظم ولما وصل عمرہ الشریف الی احدی وثمانین سنۃ بعدد لفظ کاش حضرتہ الوفاۃ فتوفی قدس سرہ فی الثامن عشر من محرم سنہ ۸۹۸ ثمان وتسعین وثمان مائۃ وتاریخ وفاتہ من آیۃ القرآن ومن دخلہ کان آمنا ونظم بعضہم ✤ جامی کہ بود بلبل جنت بشوق رفت ✤ فی روضۃ نخلہا ارضہا السماء ✤ کلک قضا نوشت بدروازۂ بہشت ✤ تاریخہ ومن دخلہ کان آمنا ✤ ۱۲ من ثمرات الحیات لمحمد احوال شان اجمالا در حاشیہ مکتوب ششم از جلد اول نوشتہ شدہ ✤ ۱۲

بانا[1] که خدمت میر فراموشتی گزیدند که بسلامے و پیامے هم یاد آوری نمی نمایند فرصت بسیار است وصرف آں در اهمّ[2] مهام ضروری است و آں صحبت ارباب جمعیت است لا[3] تعدل بالصحبة شیئا کائنا ما کان الا تری ان اصحاب رسول الله صلی الله تعالی علیه وعلیهم وسلم وبارک فضلوا بالصحبة علی من عداهم سوی الانبیاء علیهم السلام وان کان اویسا قرنیا او عمرا مروانیا مع بلوغهما نهایة الدرجات ووصولهما غایة الکمالات سوی الصحبة فلا جرم صار خطاء معاویة خیرا من صوابهما ببرکة الصحبة وسهو عمرو بن العاص افضل من صحوهما لما ان ایمان هؤلاء الکبراء صار بالصحبة شهودیا برؤیة الرسول وحضور الملک وشهود الوحی ومعاینة المعجزات وما اتفق لمن عداهم هذه الکمالات التی هی اصول سائر الکمالات کلها ولو علم ویس فضیلة الصحبة بهذه الخاصیة لم یمنعه مانع من الصحبة وما آثر شیئا من الاشیاء علی هذه الفضیلة والله یختص برحمته من یشاء والله ذو الفضل العظیم ۞ بیت

سکندر را نمے بخشند آبے ✤ بزور و زر میسر نیست این کار ✤

اللهم وان لم تخلقنا فی هذه النشأة فی قرن هؤلاء الاکابر فاجعلنا فی النشأة الآخرة محشورین فی زمرتهم بحرمة سید المرسلین علیه وعلیهم الصلوات والتحیات والتسلیمات والسلام ✤

[1] قوله بانا بمعنی تشبیه ونظیر ومانند شود وبمعنی تحقیق وبمعنی شاید وبهانا یعنی پنداری وگوئے ۱۲ [2] در اعلی ترین مقاصد وضروری ترین مرادات ۱۲ [3] یعنی برابر مکن چیزے را با صحبت پیغمبر صلی الله علیه وسلم هر چیزیکه باشد آیا نمی بینی که اصحاب رسول خدا صلی الله علیه وسلم وبارک از جهت صحبت فضیلت داده شدند بر غیر خود ما سوائے انبیا علیهم السلام اویس قرنی باشد آں غیر یا عمر مروانی با وجود بلوغ این هر دو بنهایت همه درجات و وصول این هر دو بغایت جمله کمالات بجز صحبت رسول خدا صلی الله علیه وسلم پس لاجرم خطائے حضرت معاویه رضی الله تعالی عنه بهتر آمد از صواب این هر دو وسهو ونسیان حضرت عمرو بن عاص افضل گشت از صحو وافاقت وهوشیاری این هر دو بزرگواران این همه بدین سبب است که ایمان این اکابر ببرکت صحبت آنحضرت صلی الله علیه وسلم شهودی گشته بود بسبب رویت جمال آں سرور علیه الصلوة والسلام ومواجهت ملک ومشاهده وحی ومعاینه معجزات وهیچکس را غیر ازیشاں اجتماع این کمالات که اصول اند مر کمالات دیگر را اتفاق نیفتاده اگر اویس فضیلت صحبت را باین خاصیت دانستے او را هیچ مانع از صحبت منع نه نمودے وچیزے را از چیزها برین فضیلت ترجیح نه دادے وحق سبحانه مخصوص میکند به بخشائش خود هر کرا خواهد وحق تعالے خداوند فضل بزرگ است خدایا اگرچه ما را اندرین دار دنیا قرن این بزرگواران پیدا نکردی پس در آخرت ما را بزمرهٔ ایشاں محشور گردان بحرمت سرور مرسلان بروے وبر ایشاں درودها وتحفه ها وسلامها وسلام بر شما ۱۲ م

مکتوب ۱۲۱ صد و بست ویکم

نیز بمیر محمد نعمان صدور یافته در بیان آنکه این راه همگی هفت گام قرار یافته است بعضے از یاراں به شش گام رسیده اند خدمت میر دعوات فراواں مطالعه فرمایند مدتے است که از احوال خود اطلاع نداده اند واز فقرائے اینجا خبرے نه گرفته الحمد لله سبحانه والمنة که فقرا مرفه الاحوال اند شمه بطریق اجمال در معرض بیان می آرد محبت آثارا این راه همگی هفت[1] گام قرار یافته است جمعی از یاراں کار را تا شش گام رسانیده اند وجمعے تا پنج گام وطائفه تا چهار گام وفرقه تا سه گام علی تفاوت درجاتهم وصاحب سه گام هم بردم افاده می نماید فکیف جماعه که پیش قدم باشند بلند همتی درکار است تا به حقیر ونقیر[2] اکتفا نشود زیاده برین گنجائش وقت نبود والسلام ✤

مکتوب ۱۲۲ صد و بست ودوم

به ملا طاهر[3] بدخشی صدور یافته در ترغیب بر بلند همتی وعدم التفات بهر چه در دست افتد ✤ مولانا محمد طاهر معذور دارند مولانا یار محمد وجه انتقال را خواهند گفت چوں اراده سفر بجانب هندوستان مصمم دارند بروند واز اهل وعیال خبرے بگیرند الباقی عند التلاقی مثل مشهور است دوام حضور

[1] تفصیل این گامها در مکتوب صد و پانزدهم عنقریب گذشته است ۱۲ [2] نقیر مغاک وچاهک دانه خرما مراد ازاں چیزے حقیر وقلیل دارند ۱۲
[3] قوله ملا طاهر بدخشی وے در اوائل از عسکریاں بود در وقتیکه سپاه متوجه فتح یکے از قلاع بود آں سرور علیه الصلوة والسلام را بخواب دید وصدیق اکبر وخلفائے دیگر واصحاب رضی الله عنهم در خدمت حاضر اند آں سرور وے را فرمودند که بعد انقضائے این سفر تو از میان ایشاں بیروں شو وفقر وتجرید اختیار کن بعد از مراجعت هم چنین کرد وبخدمت یکے از مشائخ آں حدود رسید وے گفت که نصیب تو از نقشبندیاں معلوم میگردد وبحدود دهلی ولاهور اشارت کرد وچوں بچند روز حضرت خواجه فانی زخود باقی بحق بسرائے باقی رحلت فرموده بودند بخدمت حضرت امام ربانی که جانشین بزرگ حضرت خواجه بودند بشرف انابت مشرف شد وآں آستانه علیا را لازم گرفت تا به نصیب خود رسید مدتها در خلوت وجلوت همیشه صورت مبارک حضرت سید کائنات صلی الله علیه وسلم مشاهده می کرد وحضرت امام اجازت تعلیم طریقت داده ایشاں را بجونفور فرستادند الے آخر احواله المسطوره فی کتب القوم ۱۲ [4] از زبده [5] اندکے از احوال ایشاں ۱۲ [6] یعنی نقل وحرکت ما ۱۲

واجتناب از اختلاط باغیار لابد است ہمت را بلند باید داشت و بہر چہ بدست افتد نباید پرداخت بیت ما
از پے نورے کہ بود مشرق انوار[۱] از مغربی و کوکب و مشکوٰة گذشتیم * فقراء این زمانہ اکثر در مقام ریّ[۲] والکفاف
اقامت[۳] دارند صحبت ایشان سمّ قاتل است فِرّ منهم کما تفر من الاسد بر تہمیں طریق ملازم باشند و واقعات
را چنداں اعتبار نہند کہ مجال تاویل را میداں وسیع است زنہار بخواب و خیال گول[۴] نشوند شعر کَیْفَ الْوُصُوْلُ
اِلٰی سُعَادَ[۵] وَدُوْنَهَا * قُلَلُ الْجِبَالِ وَدُوْنَهُنَّ خُیُوْفٌ[۶] * والسلام

قَدْ تَمَّ الْقِسْمُ الثَّانِیْ مِنَ الدَّفْتَرِ الْاَوَّلِ بِعَوْنِ اللّٰهِ تَعَالٰی وَحُسْنِ تَوْفِیْقِهٖ وَیَتْلُوْهُ
الْقِسْمُ الثَّالِثُ اِنْ شَاءَ اللّٰهُ تَعَالٰی وَصَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی عَلٰی خَیْرِ خَلْقِهٖ سَیِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّعَلٰی
اٰلِهٖ وَصَحْبِهٖ اَجْمَعِیْنَ وَعَلَیْنَا مَعَهُمْ بِرَحْمَتِهٖ وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِیْنَ ٥

ف۱ قولہ ری بالفتح والکسر وتشدید یا سیراب شدن والکفاف بمعنی کفایت نمودن وقانع بودن ۱۲ ف۲ قولہ اقامت دارند یعنی خواہان ترقی نیند و بلند ہمتی ندارند بلکہ ہر چہ بدست شان افتد بدو پردازند و بر قول رب زدنی علما کاربند نمی شوند آیا نمی دانند کہ رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ است منهومان لا یشبعان منهوم فی العلم لا یشبع منه ومنهوم فی الدنیا لا یشبع منها یعنی دو حریص سیر نمی شوند یکے حریص در علم سیر نمی شود از تحصیل علم ہر چند بیشتر حاصل می کند متعطش تر می گردد و حریص در دنیا کہ در ہیچ مرتبہ سیر نمی گردد از ان ۱۲ ف۳ بگریز ازین فقراء چنانکہ از سیر درندہ میگریزی ۱۲ ف۴ سعاد بروزن غراب نام حبیبہ است وخیوف بضمتین جمع خیف بالفتح جائے بلند تر از راہ آب و فرود تر از کوہ و ہر بلندی و پستی کہ در کنارہ کوہ باشد یعنی چہ طور رسیدن است بسعاد و پیش آن کوہہا است و پیش آنہا بلندی ہا است و پستیہا الحاصل وصول بہ آں بسیار دشوار است و بسے مستصعب ۱۲
ف۵ بالضم و واو مجہول ابلہ و نادان واحمق و بمعنی مکر و فریب ۱۲ غث ف۶ مشکوٰة بالکسر طاق فراخ کہ دراں چراغ و قندیل گذارند ۱۲ غث

فهرست جدید کتاب مستطاب مکتوبات امام ربانی مجدد الف ثانی رح حصه سوم از دفتر اول

صفحه — مضمون کتاب

صفحه — مضمون کتاب

صفحه — مضمون کتاب

صفحه — مضمون کتاب

صفحه مضمون کتاب

صفحه مضمون کتاب

صفحه مضمون کتاب

صفحه مضمون کتاب

صفحه | مضمون کتاب

صفحه | مضمون کتاب

صفحه | مضمون کتاب

صفحه | مضمون کتاب

الحمد للہ اولاً و آخراً والصلوة والسلام علی سید الخلائق دائماً و سرمداً۔

تمت الفہرسة بالخیر

ناشر

نور کمپنی ۰ ۱۷۴ ۰ انارکلی ۰ لاہور

پاکستان

اِنْ اُرِیْدُ اِلَّا الْاِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِیْقِیْ اِلَّا بِاللّٰہِ عَلَیْہِ تَوَکَّلْتُ

بللہ الحمد ہر آن چیز کہ خاطر میخواست ۔ آخر آمد زپس پردۂ تقدیر پدید

اَعْنِی

بفضلِ رحمانی و امدادِ یزدانی بآئینِ نَو

حصۂ سیوم دفترِ اوّل

مکتوباتِ امامِ ربّانی

حضرت مجدد الفِ ثانی

الشیخ احمد سرہندی قدس سرہ

مع حواشی و شرح

از علامۂ اجل حضرت الحاج مولانا نور احمد صاحب

رحمۃ اللہ علیہ

بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ

حَسۡبُنَا اللّٰهُ وَنِعۡمَ الۡوَكِيۡلُ نِعۡمَ الۡمَوۡلٰى وَنِعۡمَ النَّصِيۡرُ

مکتوب ۱۲۳ صد و بست و سوم

نیز بہ ملا طاہر بدخشی صدور یافتہ در بیان آں کہ اداء نفل اگرچہ حج باشد اگر مستلزم باشد فوت فرضے را از فرائض داخل لایعنے است مکتوب شریف اخوی ارشدی لاَزَالَ كَاسۡمِهٖ طَاهِرًا عَنۡ دَنَسِ التَّعَلُّقَاتِ رسید لے برادر در خبر آمدہ است[۱] عَلَامَةُ اِعۡرَاضِهٖ تَعَالٰى عَنِ الۡعَبۡدِ اشۡتِغَالُهٗ بِمَا لَا يَعۡنِيۡهِ اشتغال[۲] بہ نفلے از نوافل بہ اعراض فرضے از فرائض داخل مالایعنے است پس تفتیش احوال خود نمودن لازم آمد تا معلوم گردد کہ اشتغال او بچہ چیز است بہ نفل است یا بہ فرض بواسطۂ اداے یک حج نفل مرتکب چندین محظورات

۱ یعنی علامت روگردانی حق تعالے از بندہ مشغولی بندہ است باموِر لاطائلہ و تحقیق تخریج این حدیث بحاشیہ مکتوب ہفتاد و سوم از جلد اول گذشتہ ۱۲ ۲ یعنی اشتغال بادلے باعراض از اعلے چنانکہ اشتغال بہ مستحبے باعراض از سنتے و بہ سنتے باعراض از واجبے و بواجبے باعراض از فرضے داخل مالایعنی است ۱۲

باید شد نیک ملاحظہ نمایند اَلۡعَاقِلُ تَكۡفِيۡهِ الۡاِشَارَةُ وَالسَّلَامُ عَلَيۡكُمۡ وَعَلٰى رُفَقَائِكُمۡ ❊

مکتوب ۱۲۴ صد و بست و چہارم

نیز بہ ملا طاہر بدخشی صدور یافتہ در بیان آن کہ استطاعت راہ شرط وجوب حج است اداء حج باوجود بے استطاعتی نسبت بہ حصول مطلب داخل تضییع اوقات است مکتوب شریف اخوی خواجہ محمد طاہر بدخشی رسید لِلّٰهِ سُبۡحَانَهُ الۡحَمۡدُ وَالۡمِنَّةُ کہ فتورے در اخلاص و محبت فقرا راہ نیافتہ است باوجود تمادی ایام مہاجرت این علامت سعادت عظیمہ است محبت آثار اچول شما رخصت طلبید بدو بہ رفتن عزم مصمم گردید در وقت وداع این قدر مذکور[۱] ساختہ بود باحتمال کہ شاید ما ہم بشما درین سفر ملحق شویم ہرچند قصد کردہ شد استخارہا موافق نیامدند و تجویزے درین باب مفہوم نہ گشت بضرورت بقاعدہ ورزید صلاح فقیر از اول در رفتن شما نہ بود اما شوق شما را ملاحظہ نمودہ منع صریح نہ کرد استطاعت شرط راہ است بے استطاعت تضییع اوقات است آمر اہم[۲] گذاشتہ بہ امر غیر ضروری پرداختن مناسب نیست در چند کتابت بہ شما این مضمون را نوشتہ است رسیدہ باشد یا نہ سخن این است بیشتر مختار اند وَالسَّلَامُ ❊

مکتوب ۱۲۵ صد و بست و پنجم

بہ میر صالح نیشاپوری صدور یافتہ در بیان آنکہ عالم چہ صغیر و چہ کبیر مظاہر اسماء

۱ یعنے وعدۂ لحوق بشما کردہ بود لیکن باحتمال نہ بہ یقین ۱۲

۲ بحذف حرف استفہام انکاری ۱۲

وصفات الٰہیہ اند تعالیٰ شانہ و عالم را با صانع خویش ہیچ نسبتے نیست اِلّا
اَلْمَخْلُوْقِیَّۃُ وَالْمَظْہَرِیَّۃُ وَمَا یُنَاسِبُ ذٰلِکَ اَللّٰہُمَّ اَرِنَا حَقَائِقَ
الْاَشْیَآءِ کَمَا ہِیَ عالم چہ صغیر و چہ کبیر مظاہر اسماء و صفات الٰہیہ است تعالیٰ
شانہ و مرایائے شیون و کمالات ذاتیہ اوعز سلطانہ گنجے بود مخفی و سرّے بود
مکنون خواست کہ از خلا بہ ملا عرض دہد و از اجمال بہ تفصیل آرد عالم را بر نہجے خلق
فرمود کہ بہ ذوات و صفات خویش دوال باشند بر ذات و صفات او سبحانہ
پس عالم را با صانع خویش ہیچ نسبتے نیست اِلّا آنکہ مخلوقات وے اند
و دوال اند بر اسماء و شیونات او تعالیٰ حکم بہ اتحاد و عینیت و نسبت احاطہ
و سریان و معیت ذاتیہ آنجا از غلبۂ حال و سکر وقت است اکابر مستقیم
الاحوال کہ از قدح صحو الیشان را شربے ارزانی داشتہ اند عالم را با صانع ہیچ
نسبتے اثبات نہ می کنند اِلّا اَلْمَخْلُوْقِیَّۃُ وَالْمَظْہَرِیَّۃُ و احاطہ و
سریان و معیت علمی میدانند مطابق علماء اہل حق اند شَکَرَ اللّٰہُ تَعَالٰی
سعیہم عجب است کہ جماعۂ صوفیہ کہ اثبات بعضے نسبت ذاتیہ
مینمایند کَالْاِحَاطَۃِ وَالْمَعِیَّۃِ مثلاً معترف اند بآن کہ از ذات جمیع نسب
مسلوب است حتی کہ صفات ذاتیہ نیز سلب مے نمایند فَہَلْ ھٰذَا

ف۱ یعنی خداوندا غشاوہ غفلت از بصر بصیرت ما بکشائے و ہر چیزے را چنانکہ ہست بما بنما نیستی را در صورت ہستی برما جلوہ مدہ و از نیستی بر جمال ہستی پردہ منہ ۱۲ ف۲ قولہ او عز سلطانہ گنجے بود الخ اشارت است بحدیث قدسی کہ اندرین باب روایت می کنند کنت کنزا مخفیا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق ڈفاعرف یعنی بودم من گنج مخفی کہ معروف نبودم پس پیدا کردم خلق را تا معروف شوم یعنے معروف شوم در خلق و خلق مرا بشناسد در خود و ظاہر آنست کہ مراد از کنز ذات متصفہ است باسماء و صفات واحدیت آن و معرفہ شدن این ذات در انسان بوجہ اتم است و این معرفت علت غائیہ پیدا کردن خلق است و این معرفت انسان آن ذات موصوفہ را در خود علم ذوقی است و در غیر خود علم شہودی است ۱۲ بحر العلوم ف۳ قولہ قدح بفتحتین کاسۂ بزرگ و خوردو اقداح جمع و قولہ صحو بالفتح ہوشیاری و قولہ شربے شرب بالکسر آب و حصہ از آب یعنی از کاسۂ ہوشیاری حصہ بخشیدہ اند ۱۲

اِلَّا تَنَاقُضٌ و در ذات مراتب اثبات نمودن از برائے دفع این تناقض تکلف
است در رنگ تدقیقات فلسفیہ ارباب کشف صحیح ذات را تعالیٰ
جز بسیط حقیقی نہ مے دانند و ماورائے او ہر چہ باشد داخل اسماء مے شمرند
فرد فراق دوست اگر اندک است اندک نیست + درون دیدہ اگر نیم موست
بسیار است + مثالے از برائے تحقیق این مبحث بیان کنیم مثلاً عالمے
نحریرے ذو فنونے خواہد کہ کمالات مکنونۂ خود را در عرصۂ ظہور آرد ایجاد حروف
و اصوات نماید تا در پردۂ آں آن کمالات را جلوہ دہد پس درین صورت این حروف
و اصوات دوال را با معانی مخزونہ ہیچ نسبتے نیست الا آنکہ این حروف و اصوات
مظاہر آن معانی مخفیہ است و مرایائے آن کمالات مخزونہ حروف و اصوات
را عین آن معانی مخفیہ گفتن معنے نہ دارد و ہم چنین حکم باحاطہ و معیت درین صورت
غیر واقع است معانی بہماں صرافت مخزونہ اند ہیچ تغیرے در ذات و صفات
آں معانی راہ نیافتہ است لیکن چوں درمیان معانی و این حروف و اصوات
دوال نحوے از مناسبت دالیت و مدلولیت متحقق است بعضے معانی
زائدہ ازاں در تخیل مے آید فی الحقیقت آن معانی مخزونہ ازاں معانی زائدہ
منزہ و مبرا است آنچہ معتقد ماست درین مسئلہ این است اثبات امر زائد
ورائے مظہریت و مرآتیت نمودن از اتحاد و عینیت و احاطہ و معیت از سکر
است ذات او تعالیٰ فی الحقیقت از نسب معرا است و از مناسبت
مبرا مَا لِلتُّرَابِ وَرَبِّ الْاَرْبَابِ با این قدر مناسبت ظاہریت و
مظہریت وحدت وجود گویند یا نہ گویند فی الواقع وجودات متعددہ است لیکن
بطریق اصالت و ظلیت و ظاہریت و مظہریت نہ آنکہ یک[1] موجود است و

ف۱ قولہ نہ آنکہ یک موجود است الخ بدانکہ این مسئلہ را خود حضرت امام ربانی مجدد الف ثانی قدس سرہ در جائے دیگر منقح و مشروح نمودہ اند ازاں جملہ مکتوب اول است از جلد ثانی و در مکتوب چہل و چہارم از جلد ثانی نیز فرق درمیان مذاہب صوفیہ و سوفسطائیہ واضح تر مذکور ساختہ اند و علیہ المعول و الاعتماد فافہم قال المعرب ھذا ابا قی برص۶

ما سوائے او اوہام و خیالات است این مذہب بعینہ مذہب سوفسطائیست[1] اثبات حقیقت و روئے نمودن از اوہام و خیالات او را نمے برآرد کہ مقصود سوفسطائیست مثنوی[2] چون بدانستی تو او را از نخست ٭ سوئے آنحضرت نسب کردی درست ٭ وانکہ دانستی کہ ظل کیستی ٭ فارغی گر مردی و گر زیستی ٭

مکتوب[126] صد و بست و ششم

نیز بمیر صالح نیشاپوری صدور یافتہ در بیان آنکہ طالب را باید کہ اہتمام در نفی آلہۂ باطلہ نماید چہ آفاقی و چہ انفسی و در جانب اثبات معبود بحق جل سلطانہ ہر چہ در حوصلۂ فہم و در حیطۂ ادراک آید آن را نیز در تحت نفی داخل ساختہ اکتفا بموجودیت مطلوب نماید اگرچہ وجود را نیز دراں موطن گنجائش نیست وَمَا یُنَاسِبُ ذٰلِکَ ٭ سیادت و نقابت دستگاہا طالب را باید کہ اہتمام در

(بقیہ حاشیہ ص۵) القول منسوخ بما یاتی بعد مرۃ من ان العالم واقع فی مرتبۃ الوہم والخیال وابداء الفرق بین مذہب السوفسطائی وبین مذہب الصوفیۃ والمعول علی ما ہنالک لا علی ما ہنا ۱۲ [2] بکسر باالکسر نیکو داننده و عالم ماہر تحاریر جمع ۱۲ من

(حاشیہ صفحہ ہذا) [1] سوفسطائی منسوب بہ سوفسطا بالضم کہ بنائے آن بر وہم بود السوفسطائیۃ انواع منہم من ینکر حقائق الاشیاء ویزعم انہا اوہام وخیالات باطلۃ وہم العنادیۃ ومنہم من ینکر ثبوتہا ویزعم انہا تابعۃ للاعتقاد وہم العندیۃ ومنہم من ینکر العلم بشئ ما ویزعم انہ شاک وشاک فی انہ شاک وہم اللاادریۃ ۱۲ شرح عقاید مع اختصار یسیر ۱۲ [2] مربوط است بقول او قدس سرہ لیکن بہ طریق اصالت و ظلیت و ظاہریت و مظہریت ۱۲

نفی آلہۂ باطلہ آفاقی و انفسی نماید و در جانب اثبات معبود بحق جَلَّ سُلْطَانُہٗ ہر چہ در حوصلۂ فہم و در حیطۂ وہم درآید آن را نیز در تحت نفی داخل سازد و اکتفا بموجودیت مطلوب نماید مصرع بیش ازین پے نبردہ اند کہ ہست ٭ اگرچہ وجود را نیز دراں موطن گنجائش نیست ماورائے وجود باید طلبید علمائے اہلسنت شَکَرَ اللّٰہُ تَعَالٰی سَعْیَہُمْ زیبا گفتہ اند کہ وجود واجب تعالیٰ زائد است بر ذات او سبحانہ و وجود را عین ذات گفتن و ماورائے وجود امر دیگر اثبات ناکردن از قصور نظر است قَالَ[1] الشَّیْخُ عَلَاءُ الدَّوْلَۃِ فَوْقَ عَالَمِ الْوُجُوْدِ عَالَمُ الْمَلِکِ الْوَدُوْدِ این درویش را چو از مرتبۂ وجود بالا گزرانیدند تا چندگاہ کہ مغلوب آن حال بود خود را از روئے ذوق و وجدان از ارباب تعطیل مے یافت و حکم بوجود واجب جَلَّ شَانُہٗ نمیکرد چہ وجود را در راہ گذاشتہ بود در مرتبۂ ذات و وجود را گنجائش نمے یافت اسلام او دران وقت اسلام تقلیدی بود نہ تحقیقی بالجملہ ہر چہ در حوصلۂ ممکن درآید بطریق اولیٰ ممکن شاید فسبحان[2] مَنْ

[1] یعنی شیخ رکن الدین علاؤ الدولہ سمنانی قدس سرہ کنیت وے شمس الدین ابو المکارم و نام وے احمد بن محمد از ملوک سمنان مرید شیخ نور الدین عبد الرحمن است ولادت وے در سال ششصد و پنجاہ و نہ و وفات وے لشب جمعہ بست و دوم رجب سنہ ہفت صد و سی و شش و مدت عمر ہفتاد و ہفت سال و قبر وے در مقبرۂ شیخ عماد الدین عبد الوہاب است از خزینۃ الاصفیا و باقی احوال شان از نفحات بحاشیہ مکتوب اول از جلد اول نقل نمودہ شدہ است ۱۲ [2] یعنی پس پاک و منزہ است آنکہ نگردانیدہ است مر خلق را بسوئے خود راہے بجز عجز از معرفت خود قال بعض العارفین العجز عن الادراک ادراک حضرت خواجہ عبید اللہ احرار قدس سرہ مے فرمودند کہ عجز از معرفت آنست کہ معلوم گردد کہ لا یعرف اللہ الا اللہ یعنی معرفت مقتضائے ترکیب انسانی نیست آنچہ در ترکیب انسان ظاہر است از معرفت از ان انسان نیست بلکہ انسان آئینہ شدہ است کہ در وے صورت معرفت حق سبحانہ عکس انداختہ است این عجز منافی معرفت انسان نیست چنانچہ بعضے گمان بردہ اند کہ عجز از معرفت جہل است و این باطل است انتہی علی ما فی الرشحات ابو الحسن نوری گوید رضی اللہ تعالیٰ عنہ لا دلیل علی اللہ سواہ یعنی جز او دلیل دلہا نیست شبلی گوید قدس سرہ المعرفۃ العجز عن المعرفۃ یعنی حقیقت معرفت عجز است از معرفت و نیز او گوید باقی بر حاشیہ ص۸

لَمْ یَجْعَلْ لِلْخَلْقِ اِلَیْهِ سَبِیْلًا اِلَّا بِالْعِجْزِ عَنْ مَعْرِفَتِهٖ از
حصول فنا فی اللہ والبقاء باللہ کسے گمان نہ کند کہ ممکن واجب گردد کہ آن محال
است ومستلزم قلب حقائق۔ پس چوں ممکن واجب نہ گردد نصیب ممکن غیر
از عجز از ادراک واجب جَلَّ شَانُهٗ امر دیگر نہ باشد فرد عنقا
شکار کس نہ شود دام باز چین ✽ کاینجا ہمیشہ باد بدست است دام را ✽ بلند ہمتے
ہمیں طور مطلب رامیخواہد کہ ہیچ ازو بدست نیاید و ہیچ نام ونشان ازو پیدا
نہ شود جمعے ہستند کہ مطلبے میخواہند کہ آن را عین خود یابند و قرب ومعیت
بہ او پیدا سازند مصرع آنہ ایشان اند من چنینم یارب ✽ وَالسَّلَامُ
اَوَّلًا وَّاٰخِرًا ✽

مکتوب صد وبست و ہفتم ۱۲۷

بہ ملا صفر احمد رومی صدور یافتہ در بیان آنکہ خدمت والدین ہرچند
از حسنات است امادر جذب ووصول بہ مطلب حقیقی بے کاری محض است
وتعطیل صرف بلکہ داخل سیئہ است حَسَنَاتُ الْاَبْرَارِ
سَیِّئَاتُ الْمُقَرَّبِیْنَ وَمَا یُنَاسِبُ ذٰلِكَ ✽ مکتوب مرغوب
رسید عذرے کہ درباب توقف[1] نمودہ بودند صحیح است زیادہ از آنچہ بوقوع
مے آید باید کرد و خود را مقصر باید دانست قَالَ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَتَعَالٰی

(بقیہ حاشیہ صک) المعرفۃ دوام الحیرۃ یعنے حیرت اندر چگونگی معرفت است اما حیرت در ہستی
پس شرک باشد وکفر ۱۲ از کشف المحجوب ۔ ادلش ✽ دور بیناں بارگاہ الست ✽ ۔ قولہ اگرچہ
وجود را الخ مربوط است بقول او قدس سرہ و اکتفا بموجودیت مطلوب نماید ۱۲
(حاشیہ متعلقہ صفحہ ہذا) ۱ التعریب ✽ لکل من الانسان شان یخصہ ✽
اللھم اغفر لکاتبہ ولمن سعی فیہ ۱۲

وَوَصَّیْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَیْهِ اِحْسَانًا حَمَلَتْهُ اُمُّهٗ
كُرْهًا وَّوَضَعَتْهُ كُرْهًا ۰ وَقَالَ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ اَیْضًا
اَنِ اشْكُرْ لِیْ وَلِوَالِدَیْكَ مع ذلک معتقد آن باید بود کہ این ہمہ
در جذب ووصول بہ مطلب حقیقی بے کاری محض است بلکہ در تخطی منازل
سلوک نیز تعطیل صرف حَسَنَاتُ الْاَبْرَارِ سَیِّئَاتُ
الْمُقَرَّبِیْنَ شنیدہ باشند بیت ✽ ہرچہ جز عشق خدائے احسن
است ✽ گر شکر خوردن بود جان کندن است ✽ حق اللہ سبحانہ بر حقوق جمیع
خلائق مقدم است ادائے حقوق ایشان بامتثال الامر است سبحانہ والا کرا مجال آن بود کہ خدمت او را گذاشتہ
بخدمت دیگرے اشتغال نماید پس خدمات ایشان بایں تقریب از جملۂ خدمات حق است سبحانہ اما از خدمت
تا خدمت فرق بسیار است مزارعان وقلبہ رانان نیز خدمت پادشاہاں میکنند و اہل خدمت مقربان
دیگر است آنجا نام زراعت وقلبہ رانی بردن عین معصیت است ومزد ہر کار باندازہ آن کار است
قلبہ رانان بمحنت تمام در روزے یک تنکہ اجرت میگیرند ومقرب در ساعتے بخدمت حضور مستحق لکھا
میگردد مع ذلک او را بایں لکھا ہیچ تعلقے نیست گرفتار قرب شاہ است ولیس شَتَّانَ مَا
بَیْنَهُمَا فرخ حسین خیلے موفق است خاطر از جانب او جمع دارند زیادہ چہ نویسم والسلام ✽

خلائق ۱۲ بجہت فرمانبرداری حکم او ۱۲ اعتبار ۱۲ زراعت کنندگان ۱۲ بالضم اجرت ۱۲ بسیار ۱۲ بر ترقی واجتہاد ۱۲

مکتوب صد وبست وہشتم ۱۲۸

بخواجہ مقیم صدور یافتہ در ترغیب بر بلند ہمتی وعدم اکتفا بغیر مطلب بیچونی ✽ خدمت خواجہ محمد مقیم

۱ اشارت است بآیتے کہ در سورۂ لقمان واقع است یعنی وحکم فرمودیم آدمی را بہ نسبت پدر و مادر وے ۔ در شکم برداشتہ است وے را مادر وے
در حالت سستی بالائے سستی دیگر واز شیر باز کردن او در دو سال است بدین مضمون حکم کردیم کہ شکر گذاری کن مرا و پدر و مادر خود را
ولسوئے من است بازگشت ۱۲ ۲ یعنی شایاں وسزاوار یعنی چنانکہ شاید وباید ۱۲ ۳ قال المعرب ھو من کلام الشیخ ابی سعید
الخراز قدس سرہ ۱۲ ۴ بیت دل در پے این وآن نہ نیکوست ترا ✽ یک دل داری بس است یک دوست ترا ۱۲ ۵ قلبہ
بالضم وبائے موحدہ چوبے دراز آہنی زدہ کہ بداں بواسطۂ جفت گاؤ زمین را شگافند ۱۲ غث ۶ واقع است در سورۂ احقاف یعنی وامر کردیم
آدمی را در حق پدر و مادر او نیکوکاری در شکم برداشتہ است او را مادر او بدشواری وزادہ است او را بدشواری ۱۲ ۷ تنکہ بالفتح وکاف عربی یعنی قرص
رائج از زر باشد یا نقرہ یا مس مفرس ٹکہ است ۱۲ غث ۸ یعنی میان قلبہ ران ومقرب پادشاہ فرقے است بسیار وبعدے ست فراوان ۱۲

دور افتادگان را فراموش نسازند بلکہ دور ندانند اَلْمَرْءُ مَعَ مَنْ اَحَبَّ المقصود مسلک بغایت طویل است ومطلب درکمال رفعت وہمم درغایت منقصت ومنازل وسطی ہیچو سراب مطلب نما است عِیَاذًا بِاللہِ سُبْحَانَہٗ وسط را نہایت انگاشتہ بیک بار غیر مقصد را مقصد دانند وچون را بے چون تصور نماید واز وصول بمطلب حقیقی باز ماند ہمت را بلندمی باید ساخت وبہیچ حاصل سرفرو نمیباید کرد ودر وراء الوراء می باید جست حصول اینچنین ہمت وابستہ بہ توجہ شیخ مقتدا است وتوجہ آں بقدر اخلاص ومحبت مرید مقتدی است ذٰلِكَ فَضْلُ اللہِ یُؤْتِیْہِ مَنْ یَّشَاءُ وَاللہُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیْمِ

مکتوب ۱۲۹ صد وبست ونہم

بسید نظام صدور یافتہ دربیان آنکہ جامعیت انسان باعث تفرقۂ اوست وہمیں جامعیت است کہ سبب جمعیت اوست کَمَاءِ نِیْلٍ مَاءٌ لِلْمَحْبُوْبِیْنَ وَبَلَاءٌ لِلْمَحْجُوْبِیْنَ مکتوب شریف وصول یافت آدمی چونکہ جامع ترین موجودانست وبواسطہ ہرجزوے از اجزاے او تعلقے وگرفتاری دروے بموجودات متکثرہ پیدا است پس فی الحقیقت جامعیت او باعث دوری او ازجناب قدس خداوندی جل سلطانہ ازہمہ بیش گشت وتعلقات متعددہ سبب محرومی او ازہمہ زیادہ آمد واگر بہ توفیق ایزدی عزشانہ خودرا ازین تعلقات پراگندہ جمع سازد ورجوع قہقری نماید فقد فاز فوزا عظیما والا فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِیْدًا بہترین موجوات بواسطۂ جامعیت چوں کہ انسان است بدترین مخلوقات بواسطۂ جامعیت ہم اوست آئینہ او بواسطۂ جامعیت اتم است اگر رو بعالم دارد ازہرچہ گویند مکدرتر است واگر رو بحق سبحانہ وتعالے دارد مصفا است وازہمہ بیش نما است کمال آزادی از دلنس این تعلقات خاصہ محمد رسول اللہ است صَلَّی اللہُ تَعَالٰی عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ وَسَلَّمَ وبعد ازیں انبیاء واولیاء دیگر عَلٰی تَفَاوُتِ دَرَجَاتِہِمْ صَلَوَاتُ اللہِ وَتَسْلِیْمَاتُہٗ عَلٰی نَبِیِّنَا

ل قولہ المرء مع الخ یعنی مرد با کسے است کہ دوست داشتہ است اورا اشارت است بحدیثے کہ آوردہ است بخاری ومسلم عن ابن مسعود رضی اللہ تعالی عنہ قال جاء رجل الی النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقال یا رسول اللہ کیف تقول فی رجل احب قوما ولم یلحق بہم فقال المرء مع من احب ۱۲ مشکوٰۃ ۲ سراب بفتح آنچہ در ایام گرما مسافر تشنہ را تابش آفتاب ریگ صحرا از دور چوں آب نماید وگاہے در شب مہتاب نیز ہمچنین بنماید ۱۲ ۳ در رنگ آب نیل کہ آب بود درحق دوستان حق تعالے وبلا یعنی خون بود درحق آنانکہ از حق تعالے درحجاب اند (باقی بر صفحہ ۲۵۱)

وَعَلَیْہِمْ وَعَلٰی اَتْبَاعِہِمْ اَجْمَعِیْنَ اِلٰی یَوْمِ الدِّیْنِ رَزَقَنَا اللہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمْ نَجَاتًا عَنْ ہٰذِہِ التَّعَلُّقَاتِ بِحُرْمَۃِ النَّبِیِّ الْمُصْطَفٰی الْمَمْدُوْحِ بِقَوْلِہٖ سُبْحَانَہٗ وَتَعَالٰی مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغٰی عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَتَمُّہَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُہَا زیادہ برین موجب املال است وَالسَّلَامُ وَالْاِکْرَامُ

مکتوب ۱۳۰ صد وسی ام

بہ جمال الدین صدور یافتہ دربیان آں کہ تلوینات احوال را چنداں اعتبارے نیست حصول مقصد بے چونی وبے چگونی باید کرد تلوینات احوال را چنداں اعتبار نیست بہ آں مقید نباید شد کہ چہ آمد وچہ رفت وچہ گفت وچہ شنود مقصود دیگر است کہ از گفت وشنود ودید وشہود منزہ ومبرا است طفلان سلوک را بجوز ومویز تسلی میدہند ہمت بلند باید داشت کار دیگر است اینہا ہمہ خواب وخیال است درخواب اگر کسے خودرا پادشاہ دید نفس الامر پادشاہ نیست اما این خواب امیدواری مے بخشد در طریق نقشبندیہ قَدَّسَ اللہُ تَعَالٰی اَسْرَارَ اکابرہم وقائع را اعتبار نمی دہند۔ این بیت در کتب ایشاں نوشتہ اند بیت

چو غلام آفتابم ہم از آفتاب گویم ✤ نہ شبم نہ شب پرستم کہ حدیث خواب گویم ✤

اگر حالے از احوال بیاید وبرود جائے شادی وغم نیست منتظر حصول مقصود بے چونی وبے چگونی باید بود والسلام ✤

(بقیہ حاشیہ صفحہ ۲۵۰) سبطیاں زاں آب صافی میخورند ✤ پیش قبطی خوں شد آب از چشم بند ✤ قبطیاں نک مے مرند از تشنگی ✤ از پئے ادبار خود یا بدرگی ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) ل قولہ ما زاغ البصر الخ اشارت است بآیتے کہ واقع است در سورۂ نجم یعنی کجروی نہ کرد چشم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم واز مطلوب ومقصود تجاوز ننمود ۱۲ ۲ فان التلوین صفۃ ارباب الاحوال والتمکین صفۃ اہل الحقائق فما دام العبد فی الطریق فہو صاحب التلوین لانہ یرتقی من حال الی حال وینتقل من وصف الی وصف ویخرج من مرحل ویحصل فی مربع فاذا وصل تمکن وصاحب التلوین ابدا فی الزیادۃ غیر واصل ۱۲ رسالہ قشیریہ ۱۲ ۳ مقدس است از وصمت تغیر وتبدل ومبرا است از وصمت تکثر وتحول از ہمہ نشانہا بے نشان نہ در علم گنجد نہ در عیان ۱۲ ۴ قولہ جوز بالفتح گردگان کہ بہندی اخروٹ گویند وبعضی ثمر درخت کہ بدور باشد ۱۲ غ ۵ قولہ مویز بفتح ویاے معروف قسمی است کلاں از انگور کہ خشک کردہ نگہدارند مردم عام آنرا منقی گویند ۱۲ غ ۶ یعنی مخلصی ارزانی فرماید ما را وشما را خدائے پاک ازین گرفتاری ہا ۱۲

مکتوب ۱۳۱ صد وسی ویکم

بخواجہ محمد اشرف کابلی صدور یافتہ دربیان علو شان طریقہ حضرات خواجہا قَدَّسَ اللّٰہُ تَعَالٰی اَسْرَارَھُمْ وشکایت از حال جماعہ کہ درین طریقہ علیہ احداثات نمودہ اند وآں را تکمیل این طریقہ دانستہ

اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ وَالصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ عَلٰی سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ وَاٰلِہِ الطَّاھِرِیْنَ اَخَوِی ارشدی خواجہ محمد اشرف شَرَّفَہُ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ بِتَشْرِیْفَاتِ اَوْلِیَائِہِ الْکِرَامِ بدانند کہ طریقہ حضرات خواجگان قدس اللہ تعالی اسرارھم اقرب طرق موصلہ است ونہایت دیگران دربدایت این بزرگواران مندرج ونسبت ایشاں فوق ہمہ نسبتہا است این ہمہ بواسطہ آنست کہ درین طریق التزام سنت است واجتناب از بدعت مَہْمَا اَمْکَنَ عمل برخصت تجویز نمی نمایند اگرچہ بظاہر درباطن نافع یابند وعمل بعزیمت از دست نمی دہند اگرچہ بصورت دربیرت متضرر دانند احوال ومواجید را تابع احکام شرعیہ ساختہ اند اذواق ومعارف را خادم علوم شرعیہ والسنۃ جواہر نفیسہ شرعیہ را دررنگ طفلاں بجوز ومویز وجد وحال عوض نمی کنند وبترہات صوفیہ مغرور ومفتون نمیگردند از نص بفص نمیگرایند واز فتوحات مدنیہ بفتوحات مکیہ التفات نمی کنند حال ایشاں بردوام است ووقت ایشاں باستمرار آں تجلی ذاتی کہ دیگراں را کالبرق است این بزرگواراں را دائمی است حضورے کہ غیبت درقفائے آں باشد نزد این عزیزاں از حیز اعتبار ساقط است رِجَالٌ لَّا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَّلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ اما فہم ہرکس بمذاق این اکابر نرسد نزدیک است کہ قاصراں این طریقہ علیہ نیز از بعضے کمالات ایشاں انکار نمایند بیت

قاصرے گر کند این طائفہ را طعن قصور ❖ حاش للّٰہ کہ برآرم بزباں این گلہ را ❖

آرے بعضی از خلفائے متاخرین این طریقہ علیہ دریں طریق نیز احداثہا نمودہ اند وروش اصل اکابر را از دست دادہ جمعی از مریداں ایشاں اعتقاد آں دارند کہ باین محدثات تکمیل این طریقہ نمودہ اند حاشا وکلا کَبُرَتْ کَلِمَۃً تَخْرُجُ مِنْ اَفْوَاھِھِمْ بلکہ در تخریب وتضییع

۱؎ قولہ ترہات بضم اول وہائے مہملہ مشددہ سخنہائے باطل لغو آمیز جمع ترہت کہ بمعنی باطل است ۱۲ غیاث ۲؎ آنچہ از شارع علیہ السلام بوضوح انجامیدہ باشد ۱۲ ۳؎ اشارت است بکتاب فصوص الحکم مولف شیخ محی الدین عربی قدس سرہ ۱۲ ۴؎ اشارت است بآیتے کہ واقع است در سورۂ نور یعنی یاد میکنند خدا را آنجا در صبح وشام مردانیکہ باز ندارد ایشاں را سوداگری ونہ خرید وفروخت از یاد کردن خدا ۱۲ ۵؎ نام کتاب شیخ محی الدین عربی قدس سرہ ۱۲ ۶؎ اشار قوم الی بقاء الاحوال ودوامہا وقالوا انہا اذا المرتد مرفہی لوائح ۱۲

آں کوشیدہ اند افسوس ہزار افسوس بعضے از بدعتہا کہ در سلاسل دیگر اصلا موجود نیست درین طریقہ عَلِیَّہ احداث نمودہ اند نماز تہجد را بجماعت می گذارند از اطراف وجوانب دراں وقت مردم از برائے نماز تہجد جمع میگردند وبجمعیت تمام ادا می نمایند واین عمل مکروہ است بکراہت تحریمیہ جمعے از فقہا کہ تداعی شرط کراہت داشتہ اند جواز جماعت نفل را مقید بناحیہ مسجد ساختہ زیادہ از سہ کس را باتفاق مکروہ گفتہ اند وایضا نماز تہجد را باین وضع سیزدہ رکعت میدانند کہ دوازدہ رکعت را ایستادہ میگذارند ودو رکعت را نشستہ تا حکم یک رکعت پیدا کند وباں سیزدہ رکعت گردد نہ چنین است حضرت پیغمبر را عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ کہ گاہے سیزدہ رکعت ادا فرمودہ اند وگاہے یازدہ وگاہے نہ وگاہے ہفت نماز تہجد ہمراہ وتر حکم فردیت پیدا کردہ است نہ آنکہ دو رکعت قعود را حکم یک رکعت قیام دادہ اند منشاء امثال این علم وعمل عدم تتبع سنت سنیہ مصطفویہ است عَلٰی صَاحِبِہَا الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ عجب است در بلاد علماء کہ ماورائے مجتہدین است علیہم الرضوان این قسم محدثات رواج یافتہ باآنکہ با فقیراں علوم اسلامیہ را از برکات ایشاں استفاضہ بینمائیم وَاللّٰہُ سُبْحَانَہٗ الْمُلْھِمُ لِلصَّوَابِ فرد

اندکے پیش تو گفتم غم دل ترسیدم ❖ کہ دل آزردہ شوی ورنہ سخن بسیار است ❖ والسلام

مکتوب ۱۳۲ صد وسی ودوم

بملا محمد صدیق بدخشی صدور یافتہ در اجتناب از صحبت ارباب غنا وترغیب بر صحبت فقرا وزیرا

۱؎ قال فی الدر المختار ولا یصلی الوتر ولا التطوع بجماعۃ خارج رمضان ای یکرہ ذلک لو علی سبیل التداعی بان یقتدی اربعۃ بواحد کما فی الدرر قولہ علی سبیل التداعی بان یدعو بعضہم بعضا کما فی المغرب وفسرہ الوانی بالکثرۃ وہو لازم معناہ قولہ اربعۃ بواحد اما اقتداء واحد بواحد واثنین بواحد فلا یکرہ وثلاث بواحد فیہ خلاف بحر عن الکافی وقولہ ای یکرہ ذلک اشارۃ الی ماقالوا من ان المراد من قول القدوری فی مختصرہ لا یجوز الکراہۃ لا عدم اصل الجواز ثم ان ذلک لو کان احیانا کما فعل عمر کان مباحا غیر مکروہ وان کان علی سبیل المواظبۃ کان بدعۃ مکروہۃ لانہ خلاف المتوارث وعلیہ یحمل ما ذکرہ القدوری فی مختصرہ ۱۲ ملتقطا من رد المحتار ۱۲ ۲؎ یعنی بعضے از خلفائے متاخرین این طریقہ ۱۲ ۳؎ چہ اجر قاعد نصف است بہ نسبت اجر قائم چنانچہ وارد است عن عمران ابن حصین انہ سال النبی صلی اللہ علیہ وسلم عن صلوۃ الرجل قاعدا قال ان صلی قائما فہو افضل ومن صلی قاعدا فلہ نصف اجر القائم رواہ البخاری ۱۲ مشکوۃ ۴؎ قولہ سیزدہ رکعت الخ لما جاء عن عبد اللہ ربانی برصفحہ ۲۵۴)

کہ کناسی فقراء بہ از صدر نشینی اغنیا است رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوْبَنَا بَعْدَ اِذْ ھَدَیْتَنَا وَھَبْ لَنَا مِنْ لَّدُنْكَ رَحْمَةً اِنَّكَ اَنْتَ الْوَھَّابُ اے برادر ظاہرا از صحبت فقراء دل تنگ گشتہ مجلس اغنیا اختیار کردہ اید بسیار بد کردہ اید امروز اگر چشم شما پوشیدہ است فردا خواہند کشاد و غیر از ندامت فائدہ نخواہد کرد خبر شرط است اے بوالہوس امر تو از دو حال خالی نیست در مجلس اغنیا جمعیت خواہند داد یا نہ اگر بدہند بد و اگر ندہند بدتر اگر بدہند استدراج است عِیَاذًا بِاللّٰہِ سُبْحَانَہٗ مِنْ ذٰلِكَ و اگر ندہند خَسِرَ الدُّنْیَا وَالْاٰخِرَةَ نشان حال کناسی فقراء بہ از صدر نشینی اغنیا است امروز این سخن معقول شما شود یا نشود آخر معقول خواہد شد و فائدہ نخواہد داشت آرزوے طعام چرب و تمنائے لباس فاخر شما را دریں بلا انداخت ہنوز ہم ہیچ نرفتہ است فکر بر اصل بکنید و ہرچہ از حق سبحانہ و تعالے مانع آید آں را دشمن دانستہ از و فرار نمائید و حذر کنید اِنَّ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ وَاَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَّكُمْ فَاحْذَرُوْھُمْ نص قاطع است حقوق صحبت بر آں داشت کہ یک مرتبہ بشما نصیحتے کردہ شود بعمل در آرید یا نہ من از اول مید انستم از قبولہائے شما کہ استقامت بر فقر باین وضع دشوار است شعر وَقَدْ کَانَ مَا خِفْتُ اَنْ یَّکُوْنَا + اِنَّا اِلَی اللّٰہِ رَاجِعُوْنَا + وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْھُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ اَتَمُّھَا وَاَکْمَلُھَا من از فطرت و استعداد شما توقع دیگر داشتم جوہر نفیس را شما در سرگین انداختید اِنَّا لِلّٰہِ وَاِنَّا اِلَیْہِ رَاجِعُوْنَ +

(بقیہ حاشیہ ۲۵۳) بن ابی قیس قال سالت عائشة بکم کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یوتر یعنی بتہجد مع الوتر قالت کان یوتر باربع وثلث وست وثلث وثمان وثلث وعشر وثلث ولم یکن یوتر بانقص من سبع ولا باکثر من ثلث عشرة رواہ ابوداؤد ۱۲ مشکوة ۵ قولہ حکم فردیت پیدا کردہ است یدل علیہ ما اوردہ البخاری ومسلم عن ابن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم صلوة اللیل مثنی مثنی فاذا خشی احدکم الصبح صلی رکعة واحدة توتر لہ ما قد صلی ۱۲ مشکوة (حاشیہ صفحہ ہذا) ۱ قولہ ربنا لا تزغ الخ اشارت است بآیتے کہ واقع است در اول سورۂ آل عمران یعنی اے پروردگار ما کج مکن دلہائے ما را بعد از انکہ راہ نمودی ما را و عطا کن برائے ما از نزد خود نعمت ہر آئینہ توئی عطا کنندہ ۱۲ ۲ اشارت است بآیتے کہ در رکوع دوم از سورۂ حج واقع است ومن الناس من یعبد اللہ علی حرف فان اصابہ خیر الخ یعنی و از مردماں کسے است کہ عبادت میکند خدا را بر کنارہ پس اگر برسد او را بلائے برگردد بر روئے خود زیاں کار شد در دنیا و آخرت این زیان بر دو جہان آنست زیان آشکارا ۱۲ ۳ اشارت است بآیتے کہ واقع است در سورۂ تغابن یعنی اے گروہ مومناں بدرستیکہ بعضی از زناں و فرزنداں شما دشمناں شمایند پس بترسید از ایشاں واگر عفو کنید و درگزرید و ببخشید پس ہر آئینہ خدا آمرزگار مہربان است جز این نیست کہ اموال شما و اولاد شما امتحان اند و خدا نزد اوست مزدے بزرگ ۱۲ ۴ و بتحقیق لبشد آنچہ از وی ترسیدم و بتحقیق ما بسوئے حق تعالی رجوع کنندگانیم ۱۲ ۵ مرکب است از لفظ بو مخفف ابو بمعنی پدر و صاحب و ہوس بفتحتین بمعنی آرزوئے و نوعے از جنون و بمعنی دیوانہ شدن والف (باقی بر صفحہ ۲۵۵)

مکتوب صد و سی و سوم ۱۳۳

نیز بہ ملا محمد صدیق صدور یافتہ در بیان آنکہ فرصت را غنیمت باید شمرد و وقت را عزیز باید داشت

مکتوبے کہ بدست قاصد ارسال داشتہ بودند رسید فرصت را غنیمت باید شمرد و وقت را عزیز باید داشت از رسوم و عادات کارے نمی کشاید و از تحمّل و تعلل جز خسارت و حرمان نمی افزاید مخبر صادق عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَتَمُّھَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُھَا فرمود ھَلَكَ الْمُسَوِّفُوْنَ سَوْفَ اَفْعَلُ گویندگاں ہلاک شدند عمر موجود را صرف امر موہوم نمودن و موہوم را از برائے موجود نگاہداشتن لبسی مستکرہ است باید کہ نقد وقت مصروف امر اہم گردد و نسیہ از برائے مزخرفات لایعنی مدخر باشد حق سبحانہ و تعالے ذرہ بے آرامی بدہد کہ از آرام بما سوائے او تعالے نجاتے میسر گردد گفت و گو ما حصل ندارد و سلامتی قلب می طلبند فکر بر اصل باید کرد و از مالایعنی اعراضے تام باید نمود بیت ہرچہ جز عشق خدائے احسن است + گر شکر خوردن بود جان کندن است + مَا عَلَی الرَّسُوْلِ اِلَّا الْبَلَاغُ +

مکتوب صد و سی و چہارم ۱۳۴

نیز بملا محمد صدیق صدور یافتہ در منع از تسویف حضرت حق سبحانہ و تعالے در مدارج قرب عروجات بے اندازہ کرامت فرماید بحرمة سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْہِ وَعَلَیْھِمْ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ اَتَمُّھَا محبت آثارا اَلْوَقْتُ سَیْفٌ قَاطِعٌ معلوم نیست تا فردا فرصت

(بقیہ حاشیہ ۲۵۴) ولام از برائے تعریف ۱۲ اغث ۶ یعنی اہمال و اللّٰہ تعالے سنستدرجہم من حیث لا یعلمون واملی لہم ان کیدی متین ۱۲ الف ۷ بیائے مصدری و کناس بالفتح و تشدید نون و سین مہملہ آنکہ خاشاک خانہ مردم روبد و آنرا خاکروب گویند پس کناسی بمعنی خاک روبیدن بود ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) ۱ قولہ تحمل و تعلل ہر دو بر وزن تکلف اول بمعنی مکر و حیلہ نمودن و ثانی بمعنی بہانہ جستن ۱۲ ۲ قولہ صلی اللہ علیہ وسلم ہلك المسوفون تحقیق تخریج این حدیث بحاشیہ مکتوب ہفتاد و سوم از جلد اول گذشتہ ۱۲ ۳ قولہ الوقت سیف قاطع یعنی وقت مانند شمشیر برندہ است کہ او را بر ہرچہ میزنی از اں بگذرد و وقت ہم بسرعت میگذرد و باز نمی آید۔ مثنوی۔ قالی الطمعنی فانی جائع + واعجل فالوقت سیف قاطع + باشد ابن الوقت صوفی اے رفیق + نیست فردا گفتن از شرط طریق + و نیز صفت شمشیر بریدن است (باقی بر صفحہ ۲۵۶)

دہند بانہ امر اہم را امروز باید کرد وغیر اہم را بر فردا باید انداخت حکم عقل این است نہ عقل معاش (دنیا ۱۲) بلکہ عقل معاد (آخرت ۱۲) زیادہ برین چہ نویسد والسلام ٭

(ضروری کام ۱۲)

مکتوب[۱۳۵] صد و سی و پنجم

اصل

ھٰذَا الْمَکْتُوْبُ اُرْسِلَ اِلَی الْمُخْلِصِ الصِّدِّیْقِ مُحَمَّدِنِ الصِّدِّیْقِ فِیْ بَیَانِ مَرَاتِبِ الْوِلَایَۃِ عَامَّۃً کَانَتْ اَوْ خَاصَّۃً مَعَ بَعْضِ خَوَاصِّ الْخَاصَّۃِ اِعْلَمْ اَنَّ الْوِلَایَۃَ عِبَارَۃٌ عَنِ الْفَنَاءِ وَالْبَقَاءِ وَھِیَ اِمَّا عَامَّۃٌ اَوْ خَاصَّۃٌ وَنَعْنِیْ بِالْعَامَّۃِ مُطْلَقَ الْوِلَایَۃِ وَبِالْخَاصَّۃِ الْوِلَایَۃَ الْمُحَمَّدِیَّۃَ عَلٰی صَاحِبِھَا الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ وَالْفَنَاءُ فِیْھَا اَتَمُّ وَالْبَقَاءُ اَکْمَلُ وَمَنْ شُرِّفَ بِھٰذِہِ النِّعْمَۃِ الْعُظْمٰی فَقَدْ لَانَ جِلْدُہٗ لِلطَّاعَۃِ وَانْشَرَحَ صَدْرُہٗ لِلْاِسْلَامِ وَ

ترجمہ از مصحح

مکتوب صد و سی و پنجم بصدیق مخلص محمد صدیق (بفتح اول و تخفیف دال بمعنی دوست ۱۲) صدور یافتہ در بیان ولایت عامہ باشد آن ولایت یا خاصہ با بیان بعضے از خصائص ولایت خاصہ بدآں کہ ولایت عبارت است از فنا وبقا وآں دو نوع است عامہ وخاصہ ومراد ما از ولایت عامہ مطلق ولایت است واز ولایت خاصہ ولایت محمدیہ است علی صاحبہا الصلوۃ والسلام والتحیۃ وفنا در ولایت خاصہ اتم ست وبقا دروے اکمل وہر کہ مشرف گشت باین نعمت عظمی بدنش بلا ریب بطاعت حق سبحانہ وتعالے منقاد (مطیع ۱۲) گردید وصدر (سینہ ۱۲) وے از برائے

(بقیہ حاشیہ صد ۲۵۵) وصفت وقت نیز بریدن - وقت بیخ مستقبل و ماضی برود اندوہ وے دفرد از دل محو کند وسابق ولاحق را قطع کند وحکم خود بنشاند پس صفت شمشیر با خطر بود واما ملک واما ہلاک یا ہالک گرداند یا ہلاک سازد واگر کسے ہزار سال شمشیر را خدمت کند وکتف عزیز خود را حال او ساز اندر حال برید نش تمیز نکند میان گردن صاحب خود وغیر وے فالکیس من کان بحکم وقتہ ان کان وقتہ الصحو فقیامہ بالشریعۃ وان کان وقتہ المحو فالغالب علیہ احکام الحقیقۃ اقول لعل المراد بالوقت فی قولھم الوقت سیف قاطع التوجہ الی الحق والاعراض عن الخلق بالکلیۃ والاقبال علی الحق ونسیان الخلق من کل الوجوہ فمثل ھذا المحو ما مضی من الافراط والتفریط کالسیف ویحتمل الاشارۃ الی قولہ صلی اللہ علیہ وسلم لی مع اللہ وقت لا یسعنی فیہ الخ علی ما فی ورد فان الفناء الاتم حاصل فیہ ھذا واللہ اعلم بحقیقۃ الحال وعلیہ التوکل والاعتماد فی الحال والمآل وقیل من ساعدہ الوقت فالوقت لہ وقت ومن ناکدہ الوقت فالوقت علیہ مقت ۱۲ ع موہوم یعنی دنیا ولذات آں کہ لقرار نشاید ۱۲ اعـه نسیہ بالکسر آنچہ نقد نباشد وبزمانہ بعید وعدہ ادائے آں کردہ باشد ۱۲ اللعـه یعنی اطمینان بما دون حق سبحانہ کہ بلائے است عظیم ومصیبتے است جسیم ومرضی است مہلک ودائے ست معضل ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) لـه اشارتست بتصفیہ عناصر اربعہ ۱۲ ٢ـه اشارت

وَاطْمَأَنَّتْ نَفْسُہٗ فَرَضِیَتْ عَنْ مَوْلَاھَا وَرَضِیَ مَوْلَاھَا عَنْھَا وَسَلِمَ قَلْبُہٗ لِمُقَلِّبِہٖ وَتَخَلَّصَ رُوْحُہٗ کُلِّیَّۃً اِلٰی مُکَاشَفَۃِ حَضْرَۃِ صِفَاتِ اللَّاھُوْتِ وَشَاھَدَ سِرُّہٗ مَعَ مُلَاحَظَۃِ الشُّیُوْنِ وَالْاِعْتِبَارَاتِ ثُمَّ فِیْ ھٰذَا الْمَقَامِ شُرِّفَ بِالتَّجَلِّیَاتِ الذَّاتِیَّۃِ الْبَرْقِیَّۃِ وَتَحَیَّرَ (الکتراص بین المعطوف والمعطوف علیہ ۱۲) خَفِیُّہٗ بِکَمَالِ التَّنَزُّہِ وَالتَّقَدُّسِ وَالْکِبْرِیَاءِ وَاتَّصَلَ اَخْفَاہُ اِتِّصَالًا بِلَا تَکَیُّفٍ وَضَرْبٍ مِنَ الْمِثَالِ ٭ ھٰذَا ٭ مصرعہ

٭ ھَنِیْئًا لِاَرْبَابِ النَّعِیْمِ نَعِیْمُھَا ٭

وَمِمَّا یَنْبَغِیْ اَنْ تُعْلَمَ اَنَّ الْوِلَایَۃَ الْخَاصَّۃَ الْمُحَمَّدِیَّۃَ عَلٰی صَاحِبِھَا الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ مُتَمَیِّزَۃٌ عَنْ سَائِرِ مَرَاتِبِ الْوِلَایَۃِ فِیْ طَرَفَیِ الْعُرُوْجِ وَالنُّزُوْلِ اَمَّا فِیْ طَرَفِ الْعُرُوْجِ فَلِاَنَّ فَنَاءَ الْاَخْفٰی وَبَقَاءَہٗ مُخْتَصَّانِ بِتِلْکَ الْوِلَایَۃِ الْخَاصَّۃِ وَعُرُوْجَ سَائِرِ الْوِلَایَاتِ اِلَی الْخَفِیِّ فَقَطْ مَعَ تَفَاوُتِ دَرَجَاتِھَا یَعْنِیْ اَنَّ عُرُوْجَ بَعْضِ اَرْبَابِ الْوِلَایَاتِ اِلٰی مَقَامِ الرُّوْحِ وَعُرُوْجَ الْبَعْضِ اِلَی السِّرِّ

اسلام حقیقی انشراح (کشادگی ۱۲) یافت ونفس[۱] او از اماریگی ولوامگی مخلصی یافتہ باطمینان رسید پس وے از مولائے خویش حق جل وعلا راضی گشت ومولائے وے از وے راضی شد[۲] وقلب وے مر مقلب قلب را (صحیح وسالم ۱۲) سپرد وسالم گشت مانند روح او کلیۃً بمکاشفہ حضرت صفات لاہوت[۴] واصل گشت وسر وے بمقام مشاہدہ بلوغ یافت با ملاحظہ شیون واعتبارات واندرین مقام بتجلیات ذاتیہ برقیہ نیز مشرف گردید وخفی وے بسبب کمال تنزہ وتقدس وکبریاء مطلوب حقیقی متحیر ماند واخفا وے با اتصالے[۵] بے تکیف وبیقیاس بحصول انجامید ہذا (مضمون بگیر این ۱۲ یعنی لازم)

مصرع ہنیئا لارباب النعیم نعیمہا ٭
(گوارا باد اصحاب نعمت را نعمتہائے آن یعنی جنت ۱۲)

وبباید دانست کہ ولایت خاصہ محمدیہ علی صاحبہا الصلوۃ والسلام والتحیۃ ممتاز است وبائن از تمامی مراتب ولایت در ہر دو طرف عروج ونزول اما در طرف عروج پس زیرا کہ فناء اخفی وبقای آں مختص است باین ولایت خاصہ وعروج در سائر ولایات تا بخفی است فقط با تفاوت درجات اینہا یعنی بعضے را از ارباب ولایات عروج صرف تا بمقام روح است وبعضی دیگر را تا بمقام

لـه قولہ ونفس وقلب وروح وسر وخفی واخفی اشارت است بسیر لطائف ستہ ۱۲ ٢ـه قال عز من قائل رضی اللہ عنہم ورضوا عنہ ۱۲ ٣ـه قال تعالی الا من اتی اللہ بقلب سلیم ۱۲ ٤ـه قولہ لاہوت یعنی عالم ذات آلہی بعضے گفتہ اند کہ در اصل لا ہو الا ہو بودہ است وحرف تاء زاید است پس بحذف بعضی از حروف لاہوت گردید وبعضے گفتہ کہ مصدر است مانند رغبوت وجبروت واللہ اعلم بالصواب والیہ المرجع والمآب ۱۲ غث ٥ـه مثنوی ٭ اتصالے بے تکیف بے قیاس ٭ ہست رب الناس را با جان ناس ٭ لیک گفتم ناس من نسناس نے ٭ ناس غیر از جان جان اشناس نے ٭ ناس مردم باشد و کو مردمی ٭ تو سر مردم ندیدستی دمی ۱۲ (کجا ۱۲)

وَعُرِجَ الْبَعْضُ الْآخَرُ اِلَى الْخَفِيِّ وَهُوَ اَقْصٰى
دَرَجَاتِ الْوِلَايَةِ الْعَامَّةِ وَاَمَّا فِيْ طَرَفِ
النُّزُوْلِ فَلِاَنَّ لِاَجْسَادِ الْاَوْلِيَاءِ الْمُحَمَّدِيَّةِ
عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ نَصِيْبًا مِنْ كَمَالَاتِ
دَرَجَاتِ تِلْكَ الْوِلَايَةِ لِمَا اَنَّهٗ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ
اُسْرِيَ لَيْلَةَ الْمِعْرَاجِ بِالْجَسَدِ اِلٰى مَا شَاءَ اللّٰهُ
تَعَالٰى وَعُرِضَ عَلَيْهِ الْجَنَّةُ وَالنَّارُ وَاُوْحِيَ اِلَيْهِ
مَا اُوْحِيَ وَشُرِّفَ ثَمَّةَ بِالرُّؤْيَةِ الْبَصَرِيَّةِ
وَهٰذَا الْقِسْمُ مِنَ الْمِعْرَاجِ مَخْصُوْصٌ بِهٖ
عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالْاَوْلِيَاءُ الْمُتَابِعُوْنَ

خفی و این اعلی مراتب ولایت عامه است و اما
در طرف نزول پس زیرا که اجساد اولیائے امت محمدیہ
را علیه و علی آله الصلوٰة والسلام والتحیة نیز نصیبے است
از کمالات درجات این ولایت چه آنحضرت را صلی الله
علیه و آله وسلم بجسد شریف وے سیر کنانیده شد
در شب معراج تا بمکانے که خواست حق تعالے
و عرض کرده شد بروے جنت و نار و وحی نموده شد
بسوئے او آنچه وحی نموده شد و مشرف شد آنجا
برویت بصری و این نوع از معراج مخصوص است
بآں سرور علیه الصلوٰة والسلام و مر اولیا را که متابع
یعنی و این قسم تشریف و تکریم خاص است از حق سبحانه بوے علیه السلام ۱۲

ـــه قوله بجسد شریف وے همین است مذهب جمهور فقهاء و متکلمین و صوفیه و تواتر نموده بران ظواهر احادیث صحیحه و آثار صریحه از صحابه در غایت کثرت و در واقع اگر در منام بودے باعث این همه فتنه و غوغا نمی شد و باعث اختلاف و ارتداد نمیگشت ۱۲ ترجمه مشکوٰة از شیخ رح ـــه قوله برویت بصری شیخ محی الدین نووی گفته راجح و مختار نزد اکثر علماء کبار آن است که آنحضرت دید پروردگار خود را بچشم سر و مختار اکثر از مشائخ صوفیه نیز ثبوت رویت است و فی الحقیقت آنحضرت را کمالے است ورائے افهام خلق و عقول ایشان خصوصا در شب معراج که اتم و اکمل و اعلی و ارفع مقام قرب اوست ۱۲ ترجمه شیخ عبد الحق دہلوی رحمة الله علیه ـــه قوله از معراج و فهم این معنی از حوصله گرفتاران مضیق حس و عادت بیرون است اینجا ایمان باید آورد و کیفیت آں بعلم الٰہی تفویض باید نمود و بحقیقت تمامه اطوار نبوت و وحی و معجزات از حیطه عقل و قیاس بیرون است هر که آنرا تابع قیاس خود دارد و گوید تا معقول من نشود اعتقاد نکنم از نصیبه ایمان محروم باشد ۱۲ ترجمه از حضرت شیخ دہلوی ـــه قوله بالجسد قال القاضی فی الشفا ثم اختلف السلف والعلماء هل کان الاسراء بروحه ای فقط او جسده ای مع روحه فی جمیع اسرائه او فی بعضه فی ثلث مقالات فذهبت طائفة الی انه اسراء بالروح وانه رؤیا منام و ذهب معظم السلف والمسلمین الی انه اسراء بالجسد ای مع الروح فی الیقظة وهذا هو الحق وهو قول ابن عباس وجابر وانس و عمر وابی هریرة ومالک بن صعصعة وابی حبة البدری وابن مسعود والضحاک وسعید بن جبیر وقتادة وابن المسیب وابن شهاب وابن زید والحسن وابراهیم ومسروق ومجاهد وعکرمة وابن جریج وهو قول عائشة وهو قول اکثر المتاخرین من الفقهاء والمحدثین والمتکلمین والمفسرین وقالت طائفة کان الاسراء بالجسد یقظة الی بیت المقدس والی السماء بالروح انتهی کلامه الشریف مع اختصار یسیر ۱۲ ـــه قوله بالرؤیة البصریة قال القاضی فی الشفاء واما رؤیته صلی الله علیه وسلم لربه جل وعز فاختلف السلف فیها فانکرتها عائشة رضی الله تعالی عنها وقال جماعة بقول عائشة وهو المشهور عن ابن مسعود وقال ابن عباس رضی الله تعالی عنه انه رآه بعینه الخ قال العلی القاری فی شرح المشکوٰة فقال الامام النووی الحاصل ان الراجح عند اکثر العلماء ان رسول الله صلی الله علیه وسلم رای ربه بعینی راسه لیلة الاسری ۱۲ ـــه ای من هیها المخالطها فلا ینافی ما روی عنها ۱۲

بِهٖ بِكَمَالِ الْمُتَابَعَةِ السَّالِكُوْنَ تَحْتَ قَدَمِهٖ
اَجْرًا اَيْضًا نَصِيْبٌ مِنْ هٰذِهِ الْمَرْتَبَةِ الْمَخْصُوْصَةِ
مصرع وَلِلْاَرْضِ مِنْ كَاْسِ الْكِرَامِ نَصِيْبٌ
غَايَةُ مَا فِي الْبَابِ اَنَّ وُقُوْعَ الرُّؤْيَةِ فِي الدُّنْيَا
مَخْصُوْصٌ بِهٖ عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالْحَالَةُ
الَّتِيْ حَصَلَتْ لِاَوْلِيَائِهِ الَّذِيْنَ تَحْتَ قَدَمِهٖ
لَيْسَتْ بِرُؤْيَةٍ وَالْفَرْقُ بَيْنَ الرُّؤْيَةِ
وَتِلْكَ الْحَالَةِ كَالْفَرْقِ بَيْنَ الْاَصْلِ وَ
الْفَرْعِ وَالشَّخْصِ وَالظِّلِّ وَلَيْسَ اَحَدُهُمَا
عَيْنَ الْاٰخَرِ ؛

اند براه کمال متابعت و سالکند زیر قدم وے نیز
نصیبے است ازیں مرتبه مخصوصه ع و للارض
من کاس الکرام نصیب ؛ غایة ما فی الباب
اینست که وقوع این رویت در دنیا مخصوص است
بآں سرور علیه الصلوٰة والسلام و حالتیکه حاصل
است مر اولیا را که زیر قدم وے اند رویت
نیست و فرق میان رویت و آں حالت
در رنگ فرق است میان اصل و فرع
و شخص و ظل و نیست هیچ یکے ازیں هر دو
عین دیگر ؛

مکتوب ۱۳۶ صد و سی و ششم

نیز به ملا محمد صدیق صدور یافته در منع از تسویف و تاخیر در تحصیل مطلوب حقیقی مکتوب مرغوب وصول یافت چون قاصد اواخر عشره متبرکه رسید بعد از مضی آن بجواب کتابها پرداخت جواب کتابت خانخانان و جواب کتابت خواجه عبد الله را نیز نوشته فرستاده است ملاحظه خواهند نمود رفتن شما درین دفعه به لشکر معقول فقیر نمی شود تا حکمت چه باشد وَالْاَمْرُ عِنْدَ اللّٰهِ سُبْحَانَهٗ ملاحظه فرمایند که حضرت حق سبحانه و تعالے از کمال کرم قوت یومیه عطا فرموده است این را غنیمت شمرده فکر کار خود باید کرد نه آں را وسیله قوت دیگر باید ساخت که کار به تسلسل میکشد در درویشی طول امل کفر است و معامله تخلیص از

ـــه یعنی اگر به قوت یومیه قناعت کرده نشود بلکه یک قوت را ذریعه قوت دیگر کرده آید لابد که معامله بلا الے نهایت منجر گردد چنانچه حدیث متفق علیه از ابن عباس مروی است قال صلی الله علیه وسلم لو کان لابن آدم وادیان من مال لابتغی ثالثا ولا یملأ جوف ابن آدم الا التراب ویتوب الله علی من تاب یعنی اگر باشد مر آدمی را دو رود از مال هر آئینه طلب میکند سوم را و سیر نمیشود شکم (حرص وے) پر نمی کند شکم آدمی را مگر خاک یعنی تا در گور نرود حرص از وے نمیرود و این حکم بر غالب است و رجوع برحمت میکند حق تعالے بر هر که توبه کند ۱۲ از مشکوٰة و ترجمه اش مثنوی
کاسه چشم حریصان پر نشد ؛ تا صدف قانع نشد پر در نشد ؛ بند بگسل باش آزاد اے پسر ؛ چند باشی بند سیم و بند زر ؛ ۱۲ ـــه قال دربه هفت ۲۶ باقی)

فرض معلوم نیست کہ از خواجگی صورتے پیدا کند و اگر اشتباہی دارند باید بخواجگی چیزے نوشت منقح و مرتب اگر او در جواب ہم منقح بنویسد وعدۂ مؤکد مفہوم شود باین نیت بروند ما علاج تسویف و تاخیر چہ باشد ہر چہ بکند زود تر بکنند کہ فرصت بسیار غنیمت است ✦

مکتوب ۱۳۷ صد و سی و ہفتم

بحاجی خضر افغان صدور یافتہ در علو شان ادائے نماز کہ منوط است کمال آن بنہایت النہایت و مایناسب ذٰلک مکتوب مرغوب رسید مضمون بوضوح پیوست التذاذ در عبادات و رفع کلفت در ادائے آنہا از اجل نعم حق است سبحانہ خصوصاً در ادائے صلوٰۃ کہ غیر منتہی را میسر نیست علی الخصوص در ادائے فرائض صلوٰۃ زیرا کہ در ابتدا و نہایت با دائے صلوٰۃ نافلہ ملتذ میسازند و در نہایت النہایت این نسبت بفرائض منوط میگردد و در اداء نوافل خود را بیکار می داند کار عظیم نزد او ادائے فرائض است و بس مصرع این کار دولت است کنون تا کرا رسد ✦ باید دانست التذاذے کہ در حین ادائے صلوٰۃ دست میدہد نفس را اصلاً دراں حظے نیست در عین این التذاذ او در نالہ و فغان است سبحان اللہ چہ رتبہ عالیست مصرع ہَنِیْئًا لِّاَرْبَابِ النَّعِیْمِ نَعِیْمُھَا ✦ امثال ما مردم بو الہوس را لفت و شنود این سخناں ہم مغتنم است مصرع بارے بہ ہیچ خاطر خود شاد میکنم ✦ و نیز بدانند کہ رتبۂ نماز در دنیا در رنگ رتبۂ رویت است در

(بقیہ حاشیہ ص ۲۵۹) صلی اللہ علیہ وسلم اول صلاح ھذہ الامۃ الیقین والزھد۔ یعنی نخستین نیکی این امت یقین است بر ازقیت حق و ضمانت وے تعالیٰ ارزاق را۔ و زہد وبے رغبتی در دنیا و اول فسادھا البخل والامل۔ و نخستین فساد امت بخیلی و رزیدن در صرف دالقا مال و دراز داشتن امل و بقا در دنیا است کہ ضد یقین بر ازقیت حق و زہد در دنیا است رواہ البیہقی فی شعب الایمان وقال علی اللہ علیہ وسلم ان اخوف ما اتخوف علی امتی الھوی وطول الامل فاما الھوی فیصد عن الحق واما طول الامل فینسی الاخرۃ از مشکوٰۃ و ترجمہ شیخ ۱۲ ع ۵ یعنی عشرہ اخیرہ ماہ مبارک رمضان و برکتش بر ظاہر است ۱۲ ۱۱م ۵ بحث اشتغال بآداب عشرہ از اعتکاف وغیرہ ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) ۱ از منظوران حضرت امام ربانی است و او از آنحضرت بتعلیم طریقت مجاز نیز گردیدہ و خلق کثیر از وے بفیض رسیدہ وے اکثر شب بگریہ و زاری بسر بردے خداوند مسکنت و انکسار و صفا و حضور بود و اوقاتش بتلاوت و اذکار و نوافل و اشغال معمور در قصبہ بہلول پور کہ از مضافات سرہند است سکونت داشت اول بجفل خلد منزل شیخ عبدالواحد والد بزرگوار حضرت مجدد حاضر ماندہ سرمایہ سعادت اندوخت بعد ازاں بخدمت حضرت شیخ تکمیل یافت وفات حاجی خضر در سال یک ہزار و پنجاہ و دو است و مزار در قصبہ بہلول پور ۱۲ از زبدہ و خزینہ اللہم اغفر لکاتبہ

آخرت نہایت قرب در دنیا در نماز است و نہایت قرب در آخرت در حین رویت است و بدانند کہ سائر عبادات وسائل اند از برائے نماز و نماز از مقاصد است وَالسَّلَامُ وَالْاِکْرَامُ

مکتوب ۱۳۸ صد و سی و ہشتم

بشیخ بہاؤ الدین سرہندی صدور یافت در مذمت دنیائے دنیہ و اجتناب از صحبت ارباب دنیا فرزندے ارشدے باین دنیۂ مبغوضہ خورسند نباشد و سرمایۂ دوام اقبال را بجناب قدس خداوندی جل سلطانہ از دست ندہد فکر باید نمود کہ چہ چیز میفروشد و چہ چیز میخرد آخرت را بدنیا عوض نمودن و از حق سبحانہ بخلق باز ماندن از سفاہت و بیخردی است جمع دنیا و آخرت از قبیل جمع اضداد است مَا اَحْسَنَ الدِّیْنُ وَالدُّنْیَا لَوِ اجْتَمَعَا ازین دو ضد ہر کدام را اختیار کند و ہر کہ خواہد خود را بفروشد عذاب آخرت ابدی است و متاع دنیا قلیل است دنیا مبغوضۂ حق است سبحانہ و آخرت مرضیۂ او تعالیٰ و تقدس عِشْ مَا شِئْتَ فَاِنَّکَ مَیِّتٌ ✦ وَاَحْبِبْ مَا شِئْتَ فَاِنَّکَ مُفَارِقُہٗ ✦ آخر زن و فرزند را میباید گذاشت و تدبیر اینہا را بحق سبحانہ باید سپرد و امروز خود را مردہ باید انگاشت و مہمات اینہا را باو تعالیٰ باید تفویض نمودان مِنْ اَزْوَاجِکُمْ وَاَوْلَادِکُمْ عَدُوًّا لَّکُمْ فَاحْذَرُوْھُمْ نص قاطع است مکرر شنیدہ باشد خواب خرگوش تا چند خواہد بود آخر چشم باید کشود صحبت اہل دنیا و اختلاط با ایشان سم قاتل است کشتہ این سم بموت ابدی گرفتار است اَلْعَاقِلُ تَکْفِیْہِ الْاِشَارَۃُ فَکَیْفَ التَّصْرِیْحُ مَعَ الْمُبَالَغَۃِ وَالتَّاکِیْدِ

۱ قولہ سفاہت بالفتح بیخردی و سبکی نمودن ۱۲ ۲ یعنی چہ زیبا است دین و دنیا اگر مجتمع بودندے ۱۲ ۳ اشارت است باحادیثے کہ وارد اند درین باب چنانکہ قال صلی اللہ علیہ وسلم لو کانت الدنیا تعدل عند اللہ جناح بعوضۃ ما سقی کافرا منہا شربۃ رواہ احمد والترمذی وابن ماجۃ یعنی اگر میبود دنیا کہ برابری شدے نزد خدا بازوے پشہ را نمی نوشانید ہیچ کافرے را از دنیا یک آب خوردن ۱۲ مشکوٰۃ و ترجمہ شیخ رح ۴ یعنی زندہ بمان چند انکہ خواہی پس ترا از موت ناگزیر است و لازم گیر ہر چیزے را کہ خواہی پس ترا از مفارقتش لابد است ۱۲ ۵ قولہ خود را مردہ الخ عن ابن عمر قال اخذ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وبارک ببعض جسدی فقال کن فی الدنیا کانک غریب او عابر سبیل وعد نفسک من اصحب القبور رواہ البخاری ۱۲ مشکوٰۃ ۶ قولہ ان من ازواجکم الخ ترجمہ این آیت بحاشیہ مکتوب صد و سی و دوم نوشتہ شد حضرت عطار میفرماید مال و اولادت بمعنی دشمن اند ✦ گرچہ نزدیک تو چشم روشن اند ✦ انما اموالکم را یاد گیر ✦ مال و ملک این جہان بہ باد گیر ۱۲ ۷ یعنی مرد عقلمند را اشارت کافی است پس تصریح کردن بمطلوب و مبالغہ نمودن دران و موکد گردانیدن اورا چگونہ باشد ۱۲

لقمۂ چرب ملوک[۱] در ازدیاد مرض قلبی میکوشد فَکَیْفَ الْفَلَاحُ وَالنَّجَاتُ اَلْحَذَرُ اَلْحَذَرُ اَلْحَذَرُ ؎ من آنچہ شرط بلاغ است باتو میگویم ❊ تو خواہ از سخنم پند گیر خواہ ملال ❊ فِرَّ مِنْ صُحْبَتِهِمْ اَكْثَرَ مَا تَفِرُّ مِنَ الْاَسَدِ فَاِنَّهٗ يُوْجِبُ الْمَوْتَ الدُّنْيَوِيَّ وَهُوَ قَدْ يُفِيْدُ فِي الْاٰخِرَةِ وَاخْتِلَاطُ الْمُلُوْكِ يُوْجِبُ الْهَلَاكَ الْاَبَدِيَّ وَالْخَسَارَةَ السَّرْمَدِيَّ فَاِيَّاكَ وَصُحْبَتَهُمْ وَاِيَّاكَ وَلُقْمَتَهُمْ وَاِيَّاكَ وَمَحَبَّتَهُمْ وَاِيَّاكَ وَرُؤْيَتَهُمْ وَقَدْ وَرَدَ[۲] فِي الْخَبَرِ الصَّحِيْحِ مَنْ تَوَاضَعَ غَنِيًّا لِغِنَاهُ ذَهَبَ ثُلُثَا دِيْنِهٖ باید اندیشید کہ این ہمہ تواضع وچاپلوسی از جہت غناء ایشان است ونتیجۂ آں ذہاب دو ثلث دین است فَاَيْنَ اَنْتَ مِنَ الْاِسْلَامِ وَاَيْنَ اَنْتَ مِنَ النَّجَاتِ این ہمہ مبالغہ وابرام بواسطۂ آنست کہ میداند کہ لقمۂ چرب وصحبت ناجنس دل آں فرزند را از تذکر مواعظ وتعقل نصائح در پردہ انداختہ باشد بکلمہ وکلام متاثر نخواہد شد فَالْحَذَرُ[۳] اَلْحَذَرُ مِنْ صُحْبَتِهِمْ وَالْحَذَرُ اَلْحَذَرُ مِنْ رُؤْيَتِهِمْ وَاللّٰهُ سُبْحَانَهُ الْمُوَفِّقُ نَجَّانَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَاِيَّاكُمْ عَمَّا لَا يَرْضٰى عَنْهُ رَبُّنَا الْمُتَعَالِيْ بِحُرْمَةِ سَيِّدِ الْبَشَرِ الْمَمْدُوْحِ بِمَا زَاغَ الْبَصَرُ عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِيْمَاتِ اَكْمَلُهَا ❊ وَالسَّلَامُ

مکتوب ۱۳۹ صد و سی و نہم

بجعفر بیگ نہانی صدور یافتہ در بیان آنکہ جماعۂ بے دولتاں کہ طعن در اہل اللہ می نمایند ہجو د

۱ قولہ فِرَّ مِنْ صُحْبَتِهِمْ الخ یعنی بگریز از صحبت ملوک واغنیا زیادہ تر از انکہ میگریزی از شیر زیراکہ شیر لموت دنیوی میرساند وموت دنیوی گاہ است کہ در آخرت مفید گردد واختلاط با ملوک واغنیا ہلاک ابدی وزیاں کاری سرمدی با نجامد پس پرہیز کن از صحبت شاں وپرہیز کن از لقمۂ ایشاں وپرہیز کن از محبت ایشاں وپرہیز کن از دیدن ایشاں شیخ عطار فرماید ؎ مردگانند اغنیائے روزگار ❊ اے پسر با مردگاں صحبت مدار ❊ قرب سلطان آتش سوزاں بود ❊ باہداں الفت ہلاک جاں بود ❊ ۲ قولہ وقد ورد فی الخبر تحقیق تخریج این حدیث بحاشیہ مکتوب ہشتاد و پنجم نوشتہ شد حضرت عطار اندریں معنی میفرماید ؎ سرمکن در پیش دنیا دار پست ❊ ورکنی بے شک رود دینت ز دست ❊ بہر زر منتائے دنیا دار را ❊ تاچہ خواہی کردن این مردار را ❊ ۳ قولہ فالحذر الحذر الخ پس لازم بگیر ترسیدن وخوف کردن را از صحبت ایشاں ولازم بگیر خوف کردن وترسیدن را از دیدن شاں وخدائے پاک است توفیق دہندہ خدائے پاک ما را وشما را نجات بخشد از ہر آنچہ پسند نہ فرماید رب ما برتر بطفیل سردار آدمیان کہ ممدوح است بصفت ما زاغ البصر ۱۲ ۴ بالکسر استوار کردن ولبتوہ آوردن وملول کردن وجامہ را باریسمان دوتا بافتن وریسن دوتا تافتن ۱۲ من ۵ یعنی بعید ودور افتادہ از اسلام دور ماندہ از مخلصے آخرت ۱۲

نکوہش آں جماعہ مجوز است بلکہ مستحسن التفات نامۂ گرامی مشرف ساخت حق سبحانہ وتعالے ایشاں را سلامت دارد کہ تفقد احوال فقراء میفرمایند وحضور وغیبت را یکساں میدارند مخدوما کفار قریش چوں از کمال بے سعادتی در ہجو ونکوہش اہل اسلام مبالغہ نمودند حضرت پیغامبر[۱] علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام بہ بعضی از شعراء اسلامیہ امر فرمودند کہ ہجو کفار نگونسار نمایند آں شاعر در حضور آنسرور عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِيْمَاتِ اَكْمَلُهَا بر بالائے منبر می برآمد واشعار ہجویۂ کفار بر ملا میخواند آں سرور میفرمودند کہ روح القدس با اوست مادامیکہ ہجو کفار میکند ملامت وایذاء خلق از مغتنمات عشق است اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا مِنْهُمْ بِحُرْمَةِ سَيِّدِ الْمُرْسَلِيْنَ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمْ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ ❊

مکتوب ۱۴۰ صد و چہلم

بملا محمد معصوم کابلی صدور یافتہ در بیان آنکہ رنج ومحنت از لوازم محبت است محبت آثار رنج ومحنت از لوازم[۲] محبت است اختیار فقر را درد وغم لابد است بیت غرض از عشق توام چاشنیٔ درد وغم است ❊ ورنہ زیر فلک اسباب تنعم چہ کم است ❊ دوست آوارگی میخواہد تا از غیر او بکلیہ انقطاعے حاصل گردد اینجا آرام در بے آرامی است وساز در سوز است وقرار در بے قراری وراحت در جراحت درین

۱ قولہ حضرت پیغامبر الخ عن عائشۃ رضی اللہ تعالی عنہا قالت کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یضع لحسان بن ثابت منبرا فی المسجد یقوم علیہ قائما یفاخر عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او ینافح ویقول رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ تعالی یؤید حسان بروح القدس ما نافح او فاخر عن رسول اللہ رواہ البخاری وفی الاستیعاب لابن عبد البر ان کعب بن مالک قال یا رسول اللہ ماذا تری فی الشعر فقال ان المومن یجاہد بسیفہ ولسانہ وعن البراء قال قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم یوم قریظۃ لحسان بن ثابت اہج المشرکین فان جبریل معک وکان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول لحسان اجب عنی اللہم ایدہ بروح القدس متفق علیہ وعن عائشۃ رض ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال اہجوا قریشا فانہ اشد علیہم من رشق النبل رواہ مسلم ۱۲ مشکوۃ ۲ عن عبد اللہ بن مغفل رضی اللہ تعالی عنہ قال جاء رجل الی النبی صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم فقال انی احبک قال انظر ما تقول فقال واللہ انی لاحبک ثلث مرات قال ان کنت صادقا فاعد للفقر تجفافا للفقر اسرع الی من یحبنی من السیل الی منتہاہ رواہ الترمذی وقال ہذا حدیث حسن غریب ۱۲ از مشکوۃ ۱۲ ابدانکہ این حدیث را بمعنی حدیث لقد اخفت فی اللہ وما یخاف احد ولقد اوذیت فی اللہ وما یوذی احد فرود باید آورد ۱۲ ۳ چہ خوش گفتہ ؎ یارب ہمہ خلق را بمن بدخو کن ❊ در جملہ جہانیاں مرا یکسو کن ❊ روی دل من صرف کن از ہر جہتے ❊ وز عشق خودم یک جہت ویک رو کن ۱۲ ۴ توحید المعرفت صوفی صاحب بسیر تخلیص دل از توجہ اوست بغیر ۱۲

مقام فراغت طلبیدن خود را در محنت انداختن است تمام خود را بہ محبوب باید سپرد ہرچہ از و بیاید بہ انشد رضا باید قبول کرد و ابرو نباید پیچید طریق زندگانی درین وضع است تا توانید استقامت ورزید و الا فتور در قفا است مشغولی شما خوب شدہ بود اما پیش از قوت بضعف کشید غم نیست اگر اندکے خود را ازین تردد جمع سازند بہتر از بیشتر خواہد شد باید کہ این اسباب تفرقہ را عین اسباب جمعیت دانند تا توانند کارے کردو السلام ✦

مکتوب ۱۴۱ صد و چہل و یکم

بملا محمد قلیچ صدور یافتہ در بیان آنکہ عمدۂ این کار محبت و اخلاص است حضرت حق سبحانہ و تعالے ترقیات کرامت فرماید بحُرمَۃِ سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْہِ وَعَلَیْھِمْ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ از احوال قلبی گاہے نمی نویسند کہ چہ صورت دارد البتہ ازاں باب نیز چیزے می نوشتہ باشند کہ موجب توجہ غائبانہ است عمدۂ این کار محبت و اخلاص است اگر الحال ترقی مفہوم نشود غم نیست چوں استقامت بر اخلاص است امید است کہ کار سنین بساعات میسر گردد وَالسَّلَامُ ✦

مکتوب ۱۴۲ صد و چہل و دُویم

بملا عبد الغفور سمرقندی صدور یافت در بیان آنکہ از نسبت این بزرگواراں اگر اندک بدست افتد اندک نیست مکتوب شریف کہ از روئے التفات ارسال داشتہ بودند رسید محبت فقراء و توجہ بایں طائفہ از اجل نعم خداوندی ست جل سلطانہ از حضرت حق سبحانہ و تعالے استقامت براں مسئول و مرجو است نیازے کہ بدرویشاں فرستادہ بودند نیز وصول یافت فاتحۂ سلامت خواندہ شد طریقۂ کہ اخذ کردہ بودند و نسبتے کہ از انجا فرارسیدہ بود ازاں مقولہ ہیچ ذکر نیافتہ معاذ اللہ کہ دراں فتورے رفتہ باشد بیت یک چشم زدن خیال او

له فرا بفتح بروزن سرا بمعنی پیش کہ بعربی قبل گویند و بمعنی نزدیک و دور و بالا نیز آمدہ و این کلمہ ایست کہ گاہے زاید می آید ۱۲ غیاث ۲ه از بزرگترین نعمائے الٰہی است عز سلطانہ ۱۲

پیش نظر ✦ بہتر ز وصال خوب رویان ہمہ عمر ✦ از نسبت این بزرگواراں اگر اندک بدست افتد اندک نیست زیرا کہ نہایت دیگراں در بدایت ایشاں مندرج ست مصرع قیاس کن ز گلستان من بہار مرا ✦ اما ازین فتور غم نیست چوں رشتۂ محبت بجملہ این نسبت قوی است فرجی کہ مکرر پوشیدہ شدہ است ارسال داشتہ شد گاہ گاہ آن را بپوشند و بادب نگاہ دارند کہ فوائد بسیار ازاں متوقع است ہر گاہ آں جامہ را بپوشند باوضو بپوشند و تکرار سبق نمایند امید است کہ جمعیت تمام رو دہد ہر گاہ چیزے نویسند باید کہ اوّل از احوال باطن خود نویسند کہ احوال ظاہر بے احوال باطن از حیز اعتبار ساقط است مصرع از ہرچہ میرود سخن دوست خوش تر است ✦ ثَبَّتَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمْ عَلٰی مُتَابَعَۃِ سَیِّدِ الْبَشَرِ الْمُطَھَّرِ عَنْ زَیْغِ الْبَصَرِ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ ظَاھِرًا وَّبَاطِنًا مصرع کار این است و غیر این ہمہ ہیچ ✦

مکتوب ۱۴۳ صد و چہل و سیوم

بملا شمس صدور یافت در بیان آنکہ موسم جوانی را غنیمت شمردہ بلہو و لعب صرف نکنند محبّ فقراء

له التعریب وقس من حال بستانی دبیجی ۱۲ ۲ه قولہ بجملہ الخ حملہ بفتحات جمع حامل یعنی حاملان این نسبت سنیہ و بردارندگان این دولت علیہ ۱۲ ۳ه قولہ فرجی قسمی است از لباس کہ دامن او از پس مشقوق باشد ہکذا سمعت لبعض العلماء من اہل کابل و مولانا بحر العلوم در شرح مثنوی فرمودہ عادت صوفیاں آنست کہ جامہ از میان دریدہ بپوشند بے آستین آنرا فرجی نام نہادند و مولوی در ابیات لاحقہ می فرمایند کہ صفائے این نام آن قوم صاف بردند کہ این نام اشارہ است در آنکہ در دریدن فرج حاصل است و این قوم صوفیاں وجود خود را دریدہ بقا حاصل کردند و آں کس کہ صوفی واقعی نیست پیش او این نام حرف محض است کہ او متخلق بایں اشارہ نیست انتہی و میر محمد رح فرمودند کہ فرجی را بدین جہت نام شد کہ شیخ را ازدریدن آن پیرہن فرج حاصل شدہ بود و معنی کہ پاک و صاف است شیخ را و اصل گشت و لباس و پوشش کہ در دآں صاف است در طبع خلقاں جائے گرفت کہ فرجی را لباس و پیرایہ برائے تحصیل معاش ساختہ اند و ہرگز بسوئے معنی کہ فرج و بسط است نپرداختہ اند کہ گاہے فرج و بسط حاصل کردہ باشند انتہی بدانکہ فرج بفتحتین بمعنی کشائش و آسائش است و بفتح اول و سکون ثانی و جیم عربی اندام نہانی زن و مرد۔ و رخنہ و شگاف و دریچہ و شگافتن و کشادن و کشادگی میان دو چیز و واشدن اندوہ۔ از غیاث و منتخب و مولانا روم در دفتر پنجم میفرمایند بیان آنکہ فرجی را چرا فرجی نام نہادند صوفئے بدرید جبہ در حرج ✦ پیشش آمد بعد بدریدن فرج ✦ کردہ نام آن دریدہ فرجی ✦ این لقب شد فاش زاں مرد نجی ✦ این لقب شد فاش صافش شیخ بُرد ✦ ماند اندر طبع خلقاں حرف دُرد ✦ صاف خواہی جبہ بشگاف اے پسر ✦ تا ازاں صفوت برآری زود سر ✦ ہست صوفی آنکہ شد صفوت طلب ✦ نز لباس صوف و خیاطی و دَب ✦ صوفی گشتہ بہ پیش این لئام ✦ الخیاطۃ واللواطۃ والسلام ✦ ۴ه قال تعالی و تبارک فلما ان جاء البشیر القاہ علی وجہہ فارتد بصیرا ۱۲ ۵ه تعریبہ - واحسن ما یملی حدیث الاحبۃ ۶ه پس از سی سال این معنی محقق لشد بہ خاقانی ✦ کہ یک دم باخدا بودن بہ از ملک سلیمانی ۱۲ ۷ه از پس رفتن یعنی از دبر جماع کردن ۱۲

مولانا شمس موفق باشد کہ موسم جوانی را غنیمت شمردہ بلہو و لعب صرف نکند و بجوز و مویز عوض نماید کہ آخر غیر از ندامت و پشیمانی امرے دیگر نخواہد بود و سود نخواہد داشت خبر شرط است پنج وقت نماز بجماعت ادا نماید و حلال را از حرام امتیاز کند طریق نجات اخروی متابعت صاحب شریعت است علیہ و علی آلہ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ تلذذات فانیہ و تنعمات ہالکہ منظور نظر نباشد وَاللّٰہُ سُبْحَانَہٗ الْمُوَفِّقُ لِلْخَیْرَاتِ +

مکتوب ۱۴۴ صد و چہل و چہارم

بحافظ محمود لاہوری صدور یافت در بیان معنی سیر و سلوک و بیان سیر الی اللہ و سیر فی اللہ و دو سیر دیگر کہ بعد از ین دو سیر است + حضرت حق سبحانہ و تعالیٰ در مدارج کمالات ترقیات بے اندازہ کرامت فرماید بِحُرْمَةِ سَیِّدِ الْبَشَرِ الْمُطَهَّرِ عَنْ زَیْغِ الْبَصَرِ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ مصرعہ از ہر چہ میرود سخن دوست خوشتر است + سیر و سلوک عبارت از حرکت[1] در علم است کہ از مقولہ کیف[2] است حرکت[3] أینی اینجا گنجائش ندارد پس سیر الی اللہ عبارت از حرکت علمیہ است کہ از علم اسفل بعلم اعلیٰ میرود و از اں اعلیٰ باعلائے دیگر اِلٰی اَنْ یَّنْتَهِیَ اِلٰی عِلْمِ الْوَاجِبِ تَعَالٰی بَعْدَ مَحْوِ عُلُوْمِ الْمُمْکِنَاتِ کُلِّهَا وَ زَوَالِهَا بِاَسْرِهَا وَهٰذِهِ الْحَالَةُ هُوَ الْمُعَبَّرُ بِالْفَنَاءِ و سیر فی اللہ عبارت از حرکت علمیہ است در مراتب وجوب از اسماء و صفات و شیون[4] و اعتبارات و تقدیسات و تنزیہات اِلٰی اَنْ یَّنْتَهِیَ اِلَی الْمَرْتَبَةِ

سلہ قولہ حرکت در علم یعنی انتقال علمی ۱۲ سلہ قولہ کیف اعلم ان الموجود اما جوہر او عرض والجوہر اما مجرد او مادی والعرض تسعۃ اقسام الکم والکیف والاین والمتی والاضافۃ والملک والوضع والفعل والانفعال و الکیف ہو عرض لا یتوقف تعقلہ علی تعقل الغیر ولا یقتضی القسمۃ واللاقسمۃ فی محلہ اقتضاء اولیا وینقسم الکیف الی کیفیات محسوسۃ راسخۃ وغیرہا والی کیفیات نفسانیۃ والعلم علی الاصح من الکیفیات والیہ اشار الامام الربانی قدس سرہ بقولہ از مقولہ کیف است ۱۲ سلہ قولہ حرکت اینی یعنی انتقال مکانی ۱۲ سلہ بجدے کہ منتہی گردد آں حرکت علمیہ بمرتبہ کہ ممکن نیست تعبیر نمودن از اں بعبارتے و نہ اشارہ کردہ شود بسوئش بہیچ اشارتے و نام نہادہ نہ شود آں مرتبہ بنامے و برمز و کنایت ہم در بیان آوردہ نشود و ندانداورا ہیچ دانشمندے و در نیابد اورا ہیچ یابندہ و اینست سیر کہ بیقا نامیدہ شدہ است ۱۲ سلہ بدانکہ شیونات الٰہی فرع اند مر ذات را عزوجل عزوجل شانہ و صفات او تعالیٰ متفرع بر شیونات اند و اسماء کالخالق والرازق متفرع بر صفات و افعال متفرع بر اسماء و سائر موجودات نتائج افعال و متفرع بر آنہا است پس شیون دیگر است و صفات دیگر و اول عین ذات اند و ثانیہ زائد بر ذات اند در خارج و من لم یطلع علی ہذا الفرق زعم ان الشیون ہی الصفات فحکم بعینیۃ الصفات مع الذات کالشیون فلزم انکار اجماع اہل الحق من

الَّتِیْ لَا یُمْکِنُ التَّعْبِیْرُ عَنْهَا بِعِبَارَةٍ وَلَا یُشَارُ اِلَیْهَا بِاِشَارَةٍ وَلَا تُسَمّٰی بِاسْمٍ وَلَا تُکَنّٰی بِکِنَایَةٍ وَلَا یَعْلَمُهَا عَالِمٌ وَلَا یُدْرِکُهَا مُدْرِکٌ وَهٰذَا السَّیْرُ مُسَمًّی بِالْبَقَاءِ و سیر عن اللہ باللہ کہ سیر ثالث است نیز عبارت از حرکت علمیہ است کہ از علم اعلیٰ بعلم اسفل فرود می آید و از اں اسفل باسفل دیگر اِلٰی اَنْ یَّرْجِعَ اِلَی الْمُمْکِنَاتِ رُجُوْعَ الْقَهْقَرٰی فَیَنْزِلَ عَنْ عُلُوْمِ مَرَاتِبِ الْوُجُوْبِ کُلِّهَا وَهُوَ الْعَارِفُ الَّذِیْ نَسِیَ اللّٰهَ بِاللّٰهِ وَرَجَعَ عَنِ اللّٰهِ مَعَ اللّٰهِ وَهُوَ الْوَاجِدُ الْفَاقِدُ وَهُوَ الْوَاصِلُ الْمَهْجُوْرُ وَهُوَ الْقَرِیْبُ الْبَعِیْدُ و سیر رابع کہ سیر در اشیا است عبارت از حصول علوم اشیا است شَیْئًا فَشَیْئًا بَعْدَ زَوَالِ عُلُوْمِ الْاَشْیَاءِ کُلِّهَا فِی السَّیْرِ الْاَوَّلِ فَالسَّیْرُ الرَّابِعُ مُقَابِلٌ لِلسَّیْرِ الْاَوَّلِ وَالسَّیْرُ الثَّالِثُ لِلسَّیْرِ الثَّانِیْ کَمَا تَرٰی و سیر الی اللہ و سیر فی اللہ از برائے تحصیل نفس ولایت است کہ عبارت از فنا و بقا است و سیر ثالث و رابع از برائے حصول مقام دعوت است کہ مخصوص بانبیاء مرسل است صَلَوَاتُ اللّٰهِ تَعَالٰی وَتَسْلِیْمَاتُهٗ عَلٰی جَمِیْعِهِمْ عُمُوْمًا وَعَلٰی اَفْضَلِهِمْ خُصُوْصًا و متابعان کمل را از مقام این بزرگواران عَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ نیز نصیب است کما قال تبارک و تعالیٰ قُلْ[1] هٰذِهٖ سَبِیْلِیْ اَدْعُوْا اِلَی اللّٰهِ عَلٰی بَصِیْرَةٍ اَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِیْ این است حدیث بدایت و نہایت کہ مقصود از ذکر آں تنویہ[2] و تشویق طلاب است؂ بر شکر غلطید اے صفرائیاں + از برائے کورئے سودائیاں + وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ +

مکتوب ۱۴۵ صد و چہل و پنجم

بملا عبد الرحمٰن مفتی صدور یافت در بیان آنکہ مشائخ طریقہ علیہ نقشبندیہ قَدَّسَ اللّٰهُ تَعَالٰی اَسْرَارَهُمْ ابتداء سیر از عالم امر اختیار کردہ اند و در بیان سِرّ عدم تاثر بعضے از مبتدیاں این طریق بسبر ثَبَّتَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَاِیَّاکُمْ عَلٰی جَادَّةِ الشَّرِیْعَةِ الْمُصْطَفَوِیَّةِ عَلٰی صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَ

سلہ اشارت است بآیتے کہ در آخر سورہ یوسف واقع است یعنی بگوئے محمد این راہ من است میخوانم بسوئے خدا با حجت ظاہر من و پیروان من نیز میخوانند ۱۲ سلہ تنویہ بلند کردن و خواندن بچیزے ۱۲ من سلہ النغریب و تہافتوا فی سکر یا اہل صفم داء لاجل تغافل السوداو

السَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ وَیَرْحَمُ اللّٰہُ عَبْدًا قَالَ اٰمِیْنًا مشائخ طریقہ نقشبندیہ قَدَّسَ اللّٰہُ تَعَالٰی اَسْرَارَھُمْ ابتدا سیر از عالم امر اختیار کردہ اند و عالم خلق را در ضمن آں سیر قطع مینمایند بخلاف مشائخ سائر طرق کہ ابتداء سیر ایشاں از عالم خلق است بعد از طی عالم خلق قدم در عالم امر مے نہند و بہ مقام جذبہ میرسند لہذا طریق نقشبندیہ اقرب طرق آمد و لاجرم نہایت دیگراں در بدایت ایشان مندرج گشت ع قیاس کن ز گلستان من بہار مرا جمعے باشند از طلاب ایں طریقہ علیہ کہ باآنکہ ابتداء سیر ایشاں از عالم امر است بسرعت متاثر نشوند و التذاذ و حلاوت کہ مقدمہ جذبہ است بزودی پیدا نہ کنند و جہش آنست کہ عالم امر در ایشاں بنسبت بعالم خلق ضعیف افتادہ است و ہمیں ضعف سد راہ سرعت تاثیر و تاثر شدہ و این لطوء تاثر تا زمانے متحقق است کہ عالم امر در ایشاں بر عالم خلق قوت پیدا کند و امر منعکس گردد و علاج این ضعف مناسب این طریقہ علیہ تصرف تام است مر صاحب تصرف تام را و علاجے کہ مناسب طرق دیگران است تقدیم تزکیہ نفس است و ریاضات و مجاہدات شاقہ کہ موافق شریعت واقع شوند عَلٰی صَاحِبِھَا الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ باید دانست کہ لطوء تاثر علامت نقصان استعداد نیست گروہے باشند تام الاستعداد کہ باین بلا مبتلا گردند والسلام ✦

مکتوب ۱۴۶ صد و چہل و ششم

بشرف الدین حسین بدخشی صدور یافت در نصیحت بر تکرار سبق ✦ مکتوب فرزندے شرف الدین حسین وصول یافت لِلّٰہِ سُبْحَانَہُ الْحَمْدُ وَالْمِنَّۃُ کہ بسعادت یاد فقراء مُسْتَسْعِد اند سبقے کہ گرفتہ بودند بہ تکرار آں وقت را معمور دارند و فرصت را از دست ندہند مبادا کر و فر فانیہ از جا ببرد و طمطراق زائلہ بے حلاوت سازد بیت ہمہ اندر زمن بہ تو این است ✦ کہ تو طفلی و خانہ رنگین است ✦ چہ نغمتی است

ے قولہ کر بالفتح و تشدید را بمعنی باز گشتن و بانگ دانیدن و حملہ بردن۔ و قولہ فر بالفتح و تشدید در عربی بمعنی گریختن و در فارسی بالفتح و تخفیف بمعنی شان و شوکت و بمعنی نور و پرتو ۱۲ ے۲ قولہ طمطراق بضم ہر دو طا بمعنی کر و فر و شان و تجمل و بعضی گفتہ اند کہ طم بمعنی علو و طراق بمعنی آواز خوش و طمطراق ازین مرکب است ۱۲ ے تاخیر اخر کردن و تاخر قبول نمودن اخر ۱۲ ے قولہ لطوء بالضم درنگ کردن و آہستگی نقیض سرعت ۱۲ من ے مستسعد اسم فاعل از استسعاد نیک بختی و سعادت جوئیندہ و یاری خواہندہ ۱۲ اللہم اغفر لکاتبہ ولمن سعی فیہ ولوالدیہم اجمعین ۱۲

کہ حضرت حق سبحانہ و تعالے بندہ را در عنفوان شباب توفیق توبہ کرامت فرماید و بران استقامت بخشد توان گفت کہ تنعمات تمام دنیا در جنب آں نعمت حکم شبنمے دارد در جنب دریائے عمیق چہ آن نعمت موجب رضائے مولی است سبحانہ کہ فوق جمیع نعم است چہ دنیوی و چہ اخروی وَرِضْوَانٌ مِّنَ اللّٰہِ اَکْبَرُ وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْھُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَۃَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ اَتَمُّھَا وَاَکْمَلُھَا ✦

مکتوب ۱۴۷ صد و چہل و ہفتم

بخواجہ محمد اشرف کابلی صدور یافتہ در بیان آنکہ گسستن بر پیوستن مقدم است یا پیوستن بر گسستن حضرت حق سبحانہ و تعالے در مدارج کمال ترقیات کرامت فرماید بحرمۃ سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْہِ وَعَلَیْھِمْ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ اَتَمُّھَا جمعے از مشائخ طریقت قَدَّسَ اللّٰہُ تَعَالٰی اَسْرَارَھُمْ گسستن را بر پیوستن مقدم داشتہ اند و جمعی دیگر ازین بزرگواراں پیوستن را بر گسستن تقدیم دادہ اند و طائفہ ثالث بتوقف رفتہ اند ابو سعید خراز گوید قدس سرہ تا نرہی نیابی تا نیابی نرہی ندانم کدام پیش بود راقم این سطور گوید گسستن و پیوستن در یک زمان متحقق میگردند جائز نیست کہ گسستن از پیوستن جدا شود و پیوستن بے گسستن ہوید اگردد غایۃ مافی الباب اگر خفائے ہست در تقدم ذاتی است و تعیین علیت یکے مر دیگرے را شیخ الاسلام ہروی قدس سرہ اختیار مذہب ثانی مینماید و میفرماید کہ سبقت ازاں طرف نکوست بلے اما جمعی کہ گسستن را تقدم داشتہ اند انکار این سبقت نمی نمایند مراد ایشاں از پیوستن ظہور تام است و آں منافی سبقت بر ظہور مطلق نیست ظہور مطلق مقدم باشد بر گسستن و ظہور تام موخر ازاں بریں تقدیر نزاع ایشاں بلفظ راجع میگردد اما نظر طائفہ اولے بلند است کہ قلیل را در حیز اعتبار

ے و گفتہ اند تا نرہی نیابی ۱۲ ے۲ فرمودہ اند تا نیابی نرہی ۱۲ ے۳ یعنی بہ تقدم و تاخر حکم نکردہ اند بلکہ سکوت ورزیدہ و بحق سبحانہ تفویض نمودہ و بہ لا اعلم و لا ادری ناطق شدہ و گفتہ کہ با و نہ پیوستم تا از خود نہ گسستم و از خود نگسستم تا با و نہ پیوستم کدام پیش بود او داند خواہ سنگ بر سبو و خواہ سبو بر سنگ ۱۲ ے۴ یعنی حضرت امام ربانی قدس سرہ ۱۲ ے۵ الحاصل پیوستن بوجہ ما من حیث ہو مقدم است بر گسستن و اما پیوستن علی وجہ التمام والکمال پس موخر است از گسستن و مترتب است بران ترتب ذاتی بلکہ زمانی چنانکہ فرمودہ اند تقدم زمانی نیز پیدا گشت یعنی و لو بالنسبۃ الی بعض الاشخاص و بعض الافراد (باقی بر صفحہ ۲۷۰)

نمی آرند باید دانست کہ برین توجیہ تقدم زمانی نیز پیدا گشت وَاللّٰہُ سُبْحَانَہٗ اَلْمُلْہِمُ لِلصَّوَابِ بہرحال مظہر گسستن و پیوستن باید شد کہ مرتبۂ ولایت منوط باین دو مرتبہ است وَ دُوْنَہُمَا خَرْطُ الْقَتَادِ مرتبۂ اولی مربوط بسیر الی اللہ است و مرتبۂ ثانی بسیر فی اللہ و مجموع این دو سیر بمرتبۂ ولایت و کمال میرسد عَلٰی تَفَاوُتِ دَرَجَاتِہِمَا و دو سیر دیگر از برائے تحصیل تکمیل است و وصول بدرجہ دعوت۔

ع بانگ دو کردم اگر در دہ کس است ❊ والسلام

مکتوب ۱۴۸ صد و چہل و ہشتم

بہ ملا صادق کابلی صدور یافتہ در بیان آنکہ صاحب ری بے تجے حاصل است و در بیان آنکہ زنہار بتوسط روحانیات مشائخ و امدادات ایشان مغرور نشوند و آں صور مشائخ فی الحقیقت لطائف شیخ مقتدا است ❊ دو مکتوب پے در پے رسید مکتوب اول از حصول و سیری انبا نمود و مکتوب ثانی از تشنگی و بے حاصلی الحمد للہ سبحانہ کہ عبرت مرغاتم راست صاحب ری بے حاصل است و آنکہ خود را بے حاصل دانست واصل است مکرر بشما گفتہ شدہ است کہ زنہار بتوسط روحانیات مشائخ و امدادات ایشان مغرور نشوید کہ آں صور مشائخ فی الحقیقت لطائف شیخ مقتدا است کہ بآں صور

(بقیہ حاشیہ صفحہ ۳۲۹) للظہور التام فتامل فیہ تاملا صادقا فانہ لابد لک من ذلک ہنا لک ۱۲

۶ اما در معنی ہیچ نزاعے نیست کہ ہر یکے از فریقین بمراد دیگر قائل است ۱۲ ۱ بضم اول و ضم فالمعنی اول ہر چیز و آغاز جوانی ۲ شمہ از حال شیخ ابو سعید خراز بحاشیہ مکتوب اول نوشتہ شد ۱۲ ۳ ہروی بفتحتین منسوب بسوئے ہرات کہ شہریست بخراسان ۱۲ ۴ یعنی اندک را انہ پیوستن کہ مطلق است و مقدم اعتبار نہ کردہ حکم بہ تقدم گسستن بر پیوستن مے کنند ۱۲

(حاشیہ متعلقہ صفحہ ہذا) ۱ ان یکون المتقدم فی زمان متقدم والمتاخر فی زمان متاخر ہذا فی الزمانیات و اما الزمان فالتقدم والتاخر بین اجزائہ فلیس بہذا المعنی ۱۲ ۲ یعنی بدوں طے این ہر دو مسافت خواہاں تحصیل مرتبۂ ولایت بودن دست کشیدن است بر درخت خار دار کہ قتاد نام دارد یعنی بے سود محنت و رنج برداشتن است ۱۲ ۳ یعنی سیر عن اللہ باللہ و سیر فی الاشیاء بدانکہ معانی این چہار سیر در مکتوب صد و چہل و چہارم عنقریب مشرح فرمودہ اند ۱۲ ۴ اشارت است بحدیث انما الاعمال بالخواتیم متفق علیہ یعنی و نیست اعتبار اعمال مگر بخاتمہا تا خاتمہ بر کدام عمل است ہماں اعتبار دارد ۱۲ ۵ یعنی بما حصل قناعت نباید کرد بلکہ ہمت بلند باید داشت و خواہاں ترقی باید شد و نعرۂ رب زدنی علما باید بر آورد کار دیگر است قال صلی اللہ علیہ وسلم لن یشبع المؤمن من خیر یسمعہ حتی یکون منتہاہ الجنۃ رواہ الترمذی یعنی سیر نمی گردد مسلمان از شنیدن سخن نیک یعنی از علم تا آنکہ می باشد عاقبت کار وے بہشت یعنی تا آخر عمر در طلب علم می باشد ۱۲ ۶ اولش بس کنم غوغا و کل لا این بس است ۱۲

ظہور نمودہ است قبلۂ توجہ را وحدت شرط است توجہ را پراگندہ ساختن موجب خسران است عِیَاذًا بِاللّٰہِ سُبْحَانَہٗ ثانیاً آنکہ مکرر و مؤکد بشما گفتہ ایم کہ سر رشتۂ کار را مختصر بگیرید تا بسرعت سر انجام یابد امر ضروری را گذاشتہ بامر لاطائل پرداختن از عقل دور اندیش بسیار مستبعد است اما شما معتقد رائے خود اید سخن کس در شما کم است کہ مؤثر افتد شما دانید مَا عَلَی الرَّسُوْلِ اِلَّا الْبَلَاغُ ❊

مکتوب ۱۴۹ صد و چہل و نہم

نیز بہ ملا صادق کابلی صدور یافتہ در بیان آنکہ ہر چند مسبب الاسباب تعالی اشیا را بر اسباب مترتب ساختہ است اما چہ در کار کہ نظر بر سبب معین دوختہ شود اخوی مولانا محمد صادق عجب است کہ این ہمہ خود را بعالم اسباب واگذاشتہ است ہر چند مسبب الاسباب تعالی و تقدس اشیا را بر اسباب مترتب ساختہ است اما چہ در کار کہ نظر بر سبب معین دوختہ شود مصرع گر در بے بستہ شد راے دل دگر بے بکشاید این قسم کوتاہ نظری بسیار بے مناسبتی مے طلبد از امثال شما مردم بسیار مستہجن است ساعتے بحال خود فرو باید رفت و این شناعت را باید فہمید در کسوت فقرا این ہمہ تلاش در تحصیل مبغوضۂ حق جل شانہ چہ بلا مستنکر است عجب است کہ این مستکرہ را در نظر شما چہ طور زیبا نمودہ اند در تحصیل امور ضروریہ بقدر ضرورت باید کوشید تمام ہمت را بآں مصروف ساختن و عمر را در پے آں گذرانیدن سفاہت محض ست فرصت بسیار غنیمت است ہزار افسوس کہ آں را کسے در تحصیل امور لاطائل صرف کند خبر شرط است مَا عَلَی الرَّسُوْلِ اِلَّا الْبَلَاغُ از گفت و شنود مردم آزار نکشند چیز ہاے کہ بشما نسبت میکنید ہر گاہ در شما نباشد ہیچ غم نیست چہ دولتے است کہ مردم کسے را بد دانند و فی الحقیقت نیک باشد اگر عکس این قضیہ متحقق شود محل خطر است والسلام ❊

۱ یعنی مستقبح لے تبیح و مکروہ و زشت و عیب دار دانستہ شدہ ۱۲ ۲ یعنی مردم کسے را نیک دانند و فی الحقیقت او بد باشد ۱۲ ۳ حضرت سعدی میفرمایند۔ نیک باشی و بدت گوید خلق ❊ بہ کہ بد باشی و نیکت بینند ۱۲ ۴ بیت خداوند حکمت بہ بندد درے ❊ کشاید بفضل و کرم دیگرے ۱۲ ۵ یعنی بکلیۃ خود باسباب متوجہ گشتہ است ۱۲ ۶ بالفتح فرزانگی و بیخردی و سبکی عقل ۱۲

مکتوب ۱۵۰ صد و پنجاہم

بخواجہ محمد قاسم صدور یافتہ در بیان آنکہ شایان مطلوبیت جز حضرتِ واجب الوجود تعالی و تقدس نیست • التفات نامۂ اخوی خواجہ محمد قاسم وصول یافت موجب فرحت گشت از تشتت اوضاع دنیوی و تفرق احوال صوری دلتنگ نشوند کہ گرا ئے آن نمی کند زیرا کہ این نشاۂ در معرض فناست بمرضی حق سبحانہ و تعالٰی می باید بسر برد درین ضمن عُمر باشد یا کسیر شایانِ مطلوبیت را جز ذات واجب الوجود نیست جل شانہ خصوصا امثال شما مردم عزیز را مع ذلک اگر بخدمتے و کارے اشارت نمایند بمنت در سعیِ آن خواہد کوشید والسلام •

مکتوب ۱۵۱ صد و پنجاہ و یکم

بمیر مومن بلخی صدور یافتہ در بیان بزرگی طریقہ حضرات خواجگان قَدَّسَ اللّٰہُ تَعَالٰی اَسْرَارَھُمْ و بیان معنی یادداشت کہ مخصوص باین اکابر است مصراع از ہرچہ میرود سخن دوست خوشتر است یادداشت در طریقۂ حضراتِ خواجگان قَدَّسَ اللّٰہُ تَعَالٰی اَسْرَارَھُمْ عبارت از حضور بے غیبت است یعنی دوام حضور حضرت ذات تعالی و تقدس بے تخلل حجب شیونی و اعتبارات و اگر گاہے حضور است و گاہے غیبت یعنی وقتے حجب بتمام مرتفع شوند و وقتے دیگر درمیان آیند چنانچہ در تجلی ذاتی برقی کہ کالبرق حجب تمام از پیش حضرت ذات تعالٰی و تقدس مرتفع میگردد و بسرعت باز در پردۂ شیون و اعتبارات می آید پیش نزد این اکابر از حیز اعتبار ساقط است پس حاصل حضور بے غیبت آن گشت کہ

ـــہ یعنی دنیائے دنیہ عوض عمر گران نمی تواند شد کہ از برائے او پراگندہ شود ۱۲ ـــہ مکن عمر ضائع بتحصیل مال • کہ ہم ترخ گوہر نباشد سفال • مبادا دل آں فرومایہ شاد • کہ از بہر دنیا دہد دین بباد • ۱۲ ـــہ یعنی عمر خود را در خوشنودیہائے حق تعالٰی بسر باید برد و آتش در خاشاک غیر باید انگند تا از ہموم و غموم دنیائے دنیہ نجات یابی و از زندگانی خود راحت بینی کہ الدنیا کلہا غموم و ھموم قال صلی اللہ علیہ وسلم من جعل الھموم ھما واحدا ھم الاخرۃ کفاہ اللہ ھم دنیاہ ۱۲ ـــہ یعنی چون دوام پذیرد و از تکلف یادکرد دار بدو چنان ملکہ گردد کہ نفی منتفی نہ گردد یادداشت بود • بیت دارم ہمہ جا باہمہ کس در ہمہ حال • در دل ز تو آرزوے و در دیدہ خیال ۱۲

تجلی ذاتی برقی کہ عبارت از ظہور ذات است بے توسط شیون و اعتبارات کہ در نہایت این راہ میسر مے گردد و فنائے اکمل را دراں مقام اثبات میکنند دائمی گردد و حجب ہرگز رجوع نکند و اگر رجوع کند حضور بغیبت متبدل خواہد گشت و یادداشت نخواہند گفت پس متحقق گشت کہ شہود این اکابر بروجہ اتم و اکمل است و اکملیت فناو اکملیت بقا باندازۂ اتمیت و اکملیت مشہود است ع قیاس کن زگلستان من بہار مرا •

مکتوب ۱۵۲ صد و پنجاہ و دوم

بسیادت و نقابت پناہی شیخ فرید صدور یافتہ در بیان آنکہ اطاعت رسول عین اطاعت حق است سُبْحَانَہٗ وَمَا یُنَاسِبُ ذٰلِکَ قَالَ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَتَعَالٰی مَنْ یُّطِعِ الرَّسُوْلَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰہَ حضرت حق سُبْحَانَہٗ وَتَعَالٰی اطاعت رسول را عین اطاعت خود فرمودہ پس اطاعت خدائے عزوجل کہ در غیر اطاعت رسول باشد اطاعت او نیست سبحانہ و از برائے تاکید و تحقیق این معنے کلمہ قد آوردتا بوالہوسے درمیان این دو اطاعت جدائی پیدا نکند و یکے را بر دیگرے نگزیند و در جائے دیگر حضرت حق سبحانہ و تعالٰی شکایت میکند از حال جماعۂ کہ درمیان این دو اطاعت تفرقہ مینمایند کما قال سُبْحَانَہٗ یُرِیْدُوْنَ اَنْ یُّفَرِّقُوْا بَیْنَ اللّٰہِ وَرُسُلِہٖ وَیَقُوْلُوْنَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَّنَکْفُرُ بِبَعْضٍ وَّیُرِیْدُوْنَ اَنْ یَّتَّخِذُوْا بَیْنَ ذٰلِکَ سَبِیْلًا اُولٰٓئِکَ ھُمُ الْکٰفِرُوْنَ حَقًّا • آرے بعضی از مشائخ کبار قدس اللہ تعالی اسرارہم در سکر وقت و غلبہ حال سخنان گفتہ اند کہ موذن تفرقہ اند میان این دو اطاعت و مشعر باختیار محبت یکے بر دیگرے۔ منقول است کہ سلطان محمود غزنوی در ایام پادشاہت خود نزدیک

ـــہ بلکہ سالک تا زمانے کہ در طریقت و تصنع است و بحقیقت در ملکۂ حضور نہ پیوستہ است در مقام یادکرد است ۱۲ ـــہ پس متحقق گشت کہ فنا و بقا این اکابر نیز بر وجہ اتم و اکمل است ۱۲ ـــہ اشارت است بآیۂ کریمہ کہ در سورۂ نسا در آخر ربع ثانی پارۂ والمحصنت واقع است یعنی ہر کہ اطاعت و فرمانبرداری کند رسول را پس ہر آئینہ اطاعت و فرمانبرداری خدا کرد ۱۲ ـــہ اشارت است بآیۂ کریمہ کہ در سورۂ نساء در شروع پارہ لایحب اللہ واقع است ان الذین یکفرون باللہ ورسلہ ویریدون ان یفرقوا الخ یعنے ہر آئینہ کسانے کہ کافر مے شوند بخدا و پیغمبران او و کسانے کہ مے خواہند کہ تفرقہ کنند درمیان خدا و پیغامبران او و کسانے کہ میگویند ایمان مے آریم بہ بعض پیغمبر و نا معتقد شویم بعض را و مے خواہند کہ راہے گیرند درمیان این و آں آنجماعت ایشانند کافران بہ تحقیق و آمادہ ساختہ ایم برائے کافران عذاب رسوا کنندہ و خوار کنندہ ۱۲ ـــہ اسم فاعل از ایذان بمعنے مشعر و مبنی ۱۲ ـــہ منسوب بغزنین و غزنی و غزنہ مولد محمود غزنوی ۱۲ ـــہ والسکاری معذورون ولکن لا یقلدون ۱۲

خرقان بالفتح وسکون رائے وفتح رائے خطاست دیہی است به بسطام ۱۲

بخرقان فرود آمده بود از آنجا وکلائے خود را بخدمت شیخ ابوالحسن[۱] خرقانی فرستاد والتماس نمود که حضرت شیخ بدیدن او بیایند وبوکلائے خود گفت که اگر از شیخ توقفے فہم کنید کریمہ اَطِیْعُوا اللّٰہَ وَاَطِیْعُوا الرَّسُوْلَ وَاُولِی الْاَمْرِ مِنْکُمْ برخوانید چوں وکلا از شیخ توقف فہمیدند کریمہ مذکورہ را برخواندند شیخ در جواب فرمودند که چنداں گرفتار اَطِیْعُوا اللّٰہَ ام که شرمندۂ اَطِیْعُوا الرَّسُوْلَ ام وباطاعت اُولِی الْاَمْرِ چه رسد حضرت شیخ اطاعت حق را سبحانه درغیر اطاعت رسول او دانسته این سخن از استقامت دور است مشائخ مستقیم الاحوال ازین قسم سخنان تنزه می نمایند ودر جمیع مراتب شریعت وطریقت وحقیقت اطاعت حق سبحانه را در اطاعت رسول او میدانند واطاعت حق سبحانه که در غیر اطاعت رسول اوست علیه الصلوٰة والسلام عین ضلالت می انگارند ونیز منقول است که شیخ مہنہ[۲] شیخ ابوسعید ابوالخیر مجلسے داشتند وسید اجل از اکابر سادات خراسان نیز در مجلس ایشاں نشسته بودند اتفاقاً دراں اثنا مجذوبے مغلوب الاحوال پیدا شد حضرت شیخ او را بر سید اجل تقدیم دادند سید را ناخوش آمد لسید فرمودند که تعظیم شما بواسطۂ محبت رسول است علیه الصلوٰة والسلام وتعظیم این مجذوب بواسطۂ محبت حق سبحانه این قسم تفرقه را نیز اکابر مستقیم الاحوال تجویز نه مینمایند وغلبۂ محبت حق را سبحانه بر محبت رسول او علیه الصلوٰة

---

[۱] قوله شیخ ابوالحسن خرقانی نام وے علی بن جعفر است یگانه وغوث روزگار بود وقبلۂ وقت که در روزگار وے رحلت بوے بود وانتساب شیخ ابوالحسن در تصوف بسلطان العارفین شیخ ابویزید بسطامی است قدس سره وتربیت ایشان در سلوک از روحانیت شیخ ابویزید است وولادت شیخ ابوالحسن بعد از وفات شیخ ابویزید بمدتے است وشیخ ابوالحسن شب سه شنبه عاشورا سنه خمس وعشرین وار بعمایة از دنیا برفته روزے با اصحاب خود گفت که چه چیز بهتر بود گفتند شیخا تو هم بگوئے گفت دلی که در وے همه یاد کرد او بود از وے پرسیدند که صوفی کیست گفت بمرقع وسجاده صوفی نبود وصوفی برسوم وعادات صوفی نبود وصوفی آں بود که نبود وهم وے گفته که صوفی روزے بود که بآفتابش حاجت نبود وشبے بود که بماه وستاره اش حاجت نبود ونیستی است که بهستیش حاجت نبود از وے پرسیدند که اخلاص چیست گفت هر چه برائے حق کنی اخلاص است وهم وے گفته که وارث رسول الله صلی الله علیه وسلم آں کس است که بفعل رسول الله اقتدا کند نه آں بود که روئے کاغذ سیاه کند شبلی گفته است که آں خواهم که نخواهم ووے گفته این هم خواستنیست وهم وے گفته که روشن ترین دلها آں بود که دران خلق نبود وبهترین کارها آں بود که دران اندیشه خلق نه بود وبهترین نعمت ها آں بود که بجهد مقرون بود وبهترین رفیقاں آں بود که زندگانی اش با حق بود ۱۲ از نفحات الانس ۱۲ بدانکه قصۂ پیشین گوئی کردن حضرت بایزید بولادت ابوالحسن در دفتر چهارم از مثنوی مولانا روم بتفصیل مذکور است ۱۲

[۲] قوله شیخ مهنه شیخ ابوسعید ابوالخیر شیخ ابوسعید بن ابوالخیر قدس سره نام نامی وے فضل الله واصلش از شهر خراسان است مقتدائے وقت وپیشوائے اہل طریقت بود وصاحب علوم ظاہر وباطن نسبت ارادت بشیخ ابوالحسن بن حسن سرخسی داشت ویرا گفتند که فلاں کس بر روئے آب میرود فرمودند غوکان آب هم بر روئے آب میروند گفتند فلاں کس در هوا میرود فرمود زغن وزاغ هم بر هوا میرود گفتند که فلاں کس در یک لحظه از شهرے بشهرے میرسد فرمودند شیطان نیز در یک نفس از شرق تا غرب سیر میکند وایچنین چیزها را در حضرت حق عزتے وتوقیرے نیست مرد آنست که در خلق نشیند وداد وستد کند وزن بخواهد وبا مردم آمیزد ویک لحظه از خدا غافل نباشد ـ وفات وے در شب جمعه چهارم شعبان سال چهار صد وچهل وولادت در سه صد وپنجاه وهفت است ۱۲ خزینة الاصفیاء [۳] بکسر میم وسکون ها وبعده نون موضع است در خراسان یعنی شیخ که بلاده

والسلام از سکر حال میدانند وجز فضولی نمی انگارند اما این قدر هست که در مقام کمال که مرتبۂ ولایت است محبت حق سبحانه غالب است ودر مقام تکمیل که نصیبے از مقام نبوت است محبت رسول غالب ثَبَّتَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَهٗ عَلٰی اِطَاعَةِ الرَّسُوْلِ الَّتِیْ هِیَ عَیْنُ اِطَاعَةِ اللّٰہِ سُبْحَانَهٗ

مکتوب ۱۵۳ صد وپنجاه وسیوم

بمیاں شیخ مزمّل[۱] صدور یافته دربیان خلاصی تام از رقیّت ماسوائے که مربوط بفنائے مطلق است کتابتے که ارسال داشته بودند رسید اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ ذِی الْاِنْعَامِ وَالْمِنَّةِ که طالبان خود را در طلب بیقرار وبے آرام میدارد ودرین بے آرامی از آرام بغیر خود نجات می بخشد اما خلاصی تام از رقیّت اغیار وقتے میسر شود که بفنائے مطلق مشرف شود ونقوش ماسوی را بالکل از آئینه دل محو سازد وتعلق علمی وحبی او را بهیچ چیز نماند وغیر از حق سبحانه وتعالےٰ او را مقصودے ومرادے نباشد وَدُوْنَهٗ خَرْطُ الْقَتَادِ هرچند گمان بے تعلقی دارد اما اِنَّ الظَّنَّ لَا یُغْنِیْ مِنَ الْحَقِّ شَیْئًا **مصراع** این کار دولت است کنوں تا کرا رسد گرفتار احوال ومقامات گرفتار غیر است از چیزهائے دیگر چه گوید ؎ بهر چه از دوست وامانی چه کفر آں حرف وچه ایماں ٭ بهر چه از راه دور افتی چه زشت آں نقش وچه زیبا ٭ غربت شما بتطویل انجامید فرصت غنیمت است اگر یاران اہل اند در رخصت چوں توقف خواهند کرد واگر نا اہل چه احتیاج

---

[۱] شیخ مزمل رحمه الله تعالےٰ از قدمائے اصحاب حضرت ایشان است قدس سره واز مقبولان آنحضرت در سفر وحضر اکثر بخدمات حضور عالی اقدام مینمود وبانواع الطاف وعنایات ممتاز میگردید ودر حسن اخلاق ومکارم اوصاف بے نظیر روزگار ودر انکسار وایثار منفرد وحال شیخ مشار الیه از مین تربیت آنحضرت انیست که حضرت ایشاں در عرضه داشتے بحضرت خواجه بزرگوار رقم نموده اند شیخ مزمل خود را گم می یابد وصفات را از اصل می بیند ومطلق را در همه جا می یابد واشیاء را در رنگ سراب بے اعتبار می داند بلکه هیچ نمی یابد انتهی کلامه الشریف بعد ازین ماجرا نیز سالها فراواں شیخ در خدمت آستان حضرت ایشاں قدس سره گذرانده وبه داند والله رسید وبتعلیم طریقت مجاز گشت در یکے از مکاتیب که حضرت ایشاں به مخلص نوشته اند مسطور است که صحبت این بزرگان اگر میسر شود مغتنم باید شمرد وخود را بایشاں باید سپرد وصحبت میاں شیخ مزمل شما را مغتنم است وامثال این عزیز الوجود اعز من الکبریت الاحمر انتهی ـ شیخ مذکور در حدود هزار وبست وشش بآخرت شتافت حضرت ایشاں از فوت او اظهار تالم نمودند وبر الفاتحه ودعا یاد وشاد فرمودند رحمه الله تعالےٰ ۱۲ از زبدة المقامات مع الاختصار [۲] اشارت است بکریمه که در سورة النجم پاره بست وسیم واقع است یعنی وهر آئینه وهم وگمان نفع نمیدهد از شناخت حقیقت چیزیرا ۱۲ [۳] بالکسر وتشدید قاف مکسور وتشدید یائے تحتانی بندگی وغلامی نمودن ۱۲ غ

رخصت است مرضی حق سبحانہ را میباید ملاحظہ کرد اہل عالم راضی باشند یا نباشند عدم رضائے ایشاں (توقف باید نمود ۱۲)
چہ خواہد بود ع طفیل دوست باشد ہرچہ باشد * مقصود حق را سبحانہ باید دانست با او ہرچہ جمع شود شود (یعنے اعتبار را نشاید ۱۲)
واگر نشود گو نہ شود ع رخسار من اینجا و تو در گل نگری * والسلام

مکتوب ۱۵۴ صد و پنجاہ و چہارم

نیز بمیاں مزمل صدور یافتہ در بیان آنکہ از خود باید گزشت و در خود باید رفت حق سبحانہ و تعالے
با خود دارد و یک لحظہ با غیر خود نگذارد اَللّٰهُمَّ[1] لَا تَكِلْنَا إِلٰى أَنْفُسِنَا طَرْفَةَ عَيْنٍ فَنَهْلِكَ وَلَا أَقَلَّ
مِنْهَا فَنَضِيعَ * ہر بلائے کہ ہست از گرفتاری[2] بخود است چوں از خود خلاص شد از گرفتاری ما دون او سبحانہ
خلاص شد اگر بت می پرستد فی الحقیقت خود را می پرستد کہ أَفَرَأَيْتَ[3] مَنِ اتَّخَذَ إِلٰهَهُ هَوَاهُ مصراع
از خود چو گذشتی ہمہ عیش است و خوشی * ع[4] دَعْ نَفْسَكَ وَتَعَالَ ہم چنانکہ از خود گذشتن فرض
است در خود رفتن ہم لازم است کہ یافت اینجا است در بیرون خود یافت نمی باشد ے با تو در زیر
گلیم است ہرچہ ہست * ہم چو نابینا مبر ہر سوئے دست * سیر آفاقی بعد در بعد است و سیر[5] انفسی
قرب در قرب اگر شہود است در خود است و اگر معرفت است ہم در خود و اگر حیرت است ہم در خود بیرد
خود قدم گاہے نیست سخن بکجا رفت مبادا سادہ دلی از اینجا حلول یا اتحاد فہم کند و بورطۂ[6] ضلالات رود ع اینجا
حلول کفر بود اتحاد ہم * پیش از تحقق باین مقام تفکر آں ممنوع است رَزَقَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهُ وَإِيَّاكُمْ

[1] یعنی خداوندا مسپار ما را بسوئے نفسہائے ما یک چشم زدن پس ہلاک گردیم و نہ کمتر ازاں پس ضائع شویم یعنی الٰہی ما را با ما مگذار تو ما را از ما رہائی ارزانی دار کہ محرومی و مہجوری ما از ماست ۱۲ [2] قولہ افرایت الخ اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سورۂ جاثیہ پارہ الیہ یرد بست و پنجم واقع است یعنی آیا دیدی کسے را کہ معبود خود گرفتہ است خواہش نفس خود را ۱۲ [3] بیت تا ترک علائق و عوائق نہ کنی * یک سجدۂ شائستہ لایق نہ کنی * ہرگز براہ خویش واصل نشوی * تا ترک خود و جملہ خلائق نہ کنی * ۱۲ [4] سیر انفسی در خود آمدن و گرد دل خود گردیدن کہ آنرا جذبہ و سفر در وطن نیز گویند ۱۲ [5] یعنی نزول و فرود آمدن حق تعالے و متحد گشتن او سبحانہ در خلق و با خلق مثنوی کے شود کشف از تفکر آں انا * این انا مکشوف شد بعد الفنا * می فتد این عقلہا در انتقاد * در مغاکے حلول و اتحاد * این انا ہو بود در سرائے فضول * زاتحاد لور نزراہ حلول ۱۲ [6] قولہ ورطہ بالفتح محل ہلاکت و زمینے کہ دراں راہ نباشد و مجاز المعنے گرداب مستعمل و بکسر داو خطا است ۱۲ غ [7] چہ خوش گفتہ ع در تو یک آرزو ابلیس نشست ۱۲ ع با مار سیاہ نشین و با خود منشین ۱۲ اللّٰهم اغفر لکاتبہ ولمن سعی فیہ ۱۲

الْاِسْتِقَامَةَ عَلَى الطَّرِيقَةِ الْمَرْضِيَّةِ عَلٰى صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ از احوال
خود می نوشتہ باشند کہ دخل[1] تمام دارد با وجود علائق صوریہ آزاد باشند وجود و عدم آنرا مساوی انند وَالسَّلَامُ وَالْاِكْرَامُ

مکتوب ۱۵۵ صد و پنجاہ و پنجم

نیز بمیاں شیخ مزمل صدور یافتہ در ترغیب رجوع باصل خود * حق سبحانہ و تعالے با خود دارد ے
بعد از خدائے ہرچہ پرستند ہیچ نیست * بے دولت است آنکہ بہ ہیچ اختیار کرد * غرۂ[2] ماہ جمادی الاول روز
جمعہ بطواف (زیارت ۱۲) حضرت دہلی مشرف گشت و محمد صادق (صاحبزادہ قدس سرہ ۱۲) نیز ہمراہ است چند روز اگر ارادۂ خداوندی موافق است
اینجا بسر بردہ بسرعت متوجہ وطن اصلی خواہد شد حُبُّ[3] الْوَطَنِ مِنَ الْإِيمَانِ خبر صحیح است بیچارہ بہ کجا
رود ناصیہ (پیشانی) بدست او دارد (حق تعالے ۱۲) وَمَا[4] مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ *
این المفر مگر آنکہ فَفِرُّوا[5] إِلَى اللّٰهِ گفتہ روے بوے بگریزند بہر حال اصل را اصل دانستہ فرع را طفیلے
ساختہ (گریزگاہ ۱۲) رو باصل باید آورد ے ہرچہ جز عشق خدائے احسن است * گر شکر خوردن بود جان کندن است *

مکتوب ۱۵۶ صد و پنجاہ و ششم

نیز بمیاں مزمل صدور یافتہ در ترغیب بر صحبت اہل اللہ * کتابتے کہ بدست قاضی زادۂ جالندھر (مکتوب بے کرد ۱۲)

[1] یعنی احوال خود را پیش پیر طریقت عرضہ داشتن در توجہ و عنایت پیر و محبت با ایں مداخلت تمام دارد ۱۲ [2] قولہ حب الوطن من الایمان المشہور انہ حدیث قال السخاوی لم اقف علیہ و معناہ صحیح۔ من المخرج۔ قلت بذکرہ الصوفیۃ کثیرا ولہ عندہم معنی اخر ہذا ما قالہ المعرب اقول معنی الحدیث ہو معنی قولہ تعالی ففروا الی اللہ کما ذکرہ الشیخ قدس سرہ وقال العارف عبد الرحمن الجامی قدس سرہ ے دلا تا کے درین کاخ مجازی * کنی مانند طفلاں خاک بازی * توئی آں مرغ پرور مرغ گستاخ * کہ بودت آشیاں بیروں ازین کاخ * چرا از آشیاں بیگانہ گشتی * چو دوناں چغد این ویرانہ گشتی * بیفشاں بال و پر زآمیزش خاک * بپر تا کنگرہ ایوان افلاک ۱۲ از کتاب یوسف زلیخا ۱۲ [3] قولہ وما من دابۃ الخ اشارت است بآیۂ کریمہ کہ در سورۂ ہود در رکوع چہارم پارہ دوازدہم واقع است یعنی نیست ہیچ جنبندہ مگر خدا بدست گرفتہ است موئے پیشانی او را ہر آئینہ پروردگار من بر راہ راست است ۱۲ [4] اشارت است بکریمہ کہ در سورۂ ذاریات و پارہ قال فما خطبکم واقع است یعنی پس بگریزید و رجوع کنید بسوئے حق سبحانہ و تعالی ۱۲ [5] بالضم و تشدید را سفیدی پیشانی اسپ بزرگتر از درم و سید قوم و بہتر از ہر چیزہ و اول روز ماہ را نیز غرہ گویند بر وجہ استعارہ ۱۲ غیاث

فرستادہ بودند در دہلی رسانید اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ وَالْمِنَّۃُ کہ محبت فقراء نقد وقت دارند وبحکم اَلْمَرْءُ[1] مَعَ مَنْ
اَحَبَّ با ایشانند ماہ رجب ہر چند بحسب اوقات وازمان نزدیک است اما بسبب دور است ع فراق
دوست اگر اندک است اندک نیست + درون دیدہ اگر نیم مواست بسیار است + چوں بواسطۂ رعایت
حقوق ارباب حقوق این معنی را اختیار کردہ اند ہماں طور بکنند فقیر ہم تا ماہ رجب شاید انجا بماند وَاللّٰہُ
سُبْحَانَہٗ اَعْلَمُ بِالصَّوَابِ وَاِلَیْہِ الْمَرْجِعُ وَالْمَآبُ بہر حال چند روزہ عمر را بفقراء می باید گذرانید
وَاصْبِرْ[2] نَفْسَکَ مَعَ الَّذِیْنَ یَدْعُوْنَ رَبَّہُمْ بِالْغَدَاوۃِ وَالْعَشِیِّ یُرِیْدُوْنَ وَجْہَہٗ خود نص
قاطع است کہ حق سبحانہ وتعالے حبیب خود را عَلَیْہِ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَتَمُّہَا وَمِنَ التَّحِیَّاتِ اَیْمَنُہَا
بآں امر فرمودہ عزیزے میفرماید الٰہی چیست اینکہ دوستان خود کردی کہ ہر کہ ایشاں را شناخت ترا
یافت وتا ترا نیافت ایشاں را نشناخت رَزَقَنَا اللّٰہُ تَعَالٰی وَاِیَّاکُمْ مَحَبَّۃَ ھٰذِہِ الطَّائِفَۃِ
الْعَلِیَّۃِ الشَّرِیْفَۃِ +

مکتوب ۱۵۷ صد وپنجاہ وہفتم

بحکیم عبد الوہاب صدور یافتہ در بیان آنکہ چوں کسے پیش درویشاں برود باید کہ خود را خالی کردہ رود
تا مملو باز گردد ودر بیان آنکہ اول تصحیح عقاید باید کرد + دو مرتبہ شما قدم رنجہ نمودہ آمدہ اید وزود برخاستہ رفتید
فرصت آں نشدہ کہ بعضی از حقوق صحبت ادا کردہ شود مقصود از ملاقات افادہ است یا استفادہ وچوں
مجلس ازین ہر دو خالی باشد از اعتداد خارج است پیش این طائفہ خالی شدہ باید آمد تا مملو باز گردد واظہار
افلاس خود باید نمود تا ایشاں را بروے شفقت آید وراہ افاضہ بکشاید سیر آمدن وسیر رفتن مزہ ندارد وابتلا
راجز علت یار نیست واستغنا[3] راجز طغیان کار نہ حضرت خواجہ نقشبند قدس اللہ تعالے سرہ فرمودہ

---

[1] قولہ المرء مع من احب الخ عن ابن مسعود رضی اللہ تعالی عنہ قال جاء رجل الی النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقال یا رسول اللہ کیف تقول فی رجل احب قوما ولم یلحق بہم فقال المرء مع من احب متفق علیہ ۱۲ مشکوۃ [2] اشارت است بآیہ کہ واقع است در سورۂ کہف یعنی وبند کن خود را با آناں کہ یاد میکنند پروردگار خود را بصبح وشام میخواہند ذات او را الخ ۱۲ [3] قال اللہ تعالی کلا ان الانسان لیطغی ان راٰہ استغنی ۱۲ [4] بالکسر چیز شدن یعنی بجائے رسیدن کہ گویند فلسے ندارد ودرین لفظ خاصیت باب افعال سلب ماخذ است ۱۲

اند اول[1] نیاز خستہ بعد ازاں توجہ خاطر شکستہ پس توجہ را نیاز شرط آمد مَعَ ذٰلِکَ دریں اوان کہ طالب
علمے آمدہ طلب سفارش بجانب ایشاں ظاہر ساخت بخاطر ریخت کہ چوں مجرد آمدن ایشاں را ہم حقے
ہست پس از جانب خود حتی الامکان اداء حق باید نمود لاجرم بزبان قلم از جہت تدارک ما مضی وتلافی ما
سبق چند کلمہ بمقتضائے وقت وحال املا نمودہ بجانب ایشاں ارسال داشت وَاللّٰہُ سُبْحَانَہٗ
الْمُلْہِمُ لِلصَّوَابِ وَالْمُوَفِّقُ لِلسَّدَادِ سعادت آثارا آنچہ بر ما وشما لازم است تصحیح عقاید
بمقتضائے کتاب وسنت بر نہجیکہ علماء اہل حق شَکَرَ اللّٰہُ تَعَالٰی سَعْیَہُمْ از کتاب وسنت آن
عقائد را فہمیدہ اند واز آنجا اخذ کردہ چہ فہمیدن ما وشما از حیز اعتبار ساقط است اگر موافق افہام این
بزرگواراں نباشد زیرا کہ ہر مبتدع[2] وضال احکام باطلۂ خود را از کتاب وسنت می فہمد وازاں جا اخذ
مینماید وَالْحَالُ اِنَّہٗ لَا یُغْنِیْ مِنَ الْحَقِّ شَیْئًا وثانیاً علم باحکام شرعیہ است از حلال وحرام وفرض
وواجب وثالثاً عمل بمقتضائے این علم است ورابعاً طریق تصفیہ وتزکیہ کہ مخصوص بصوفیہ کرام
است قَدَّسَ اللّٰہُ تَعَالٰی اَسْرَارَہُمْ پس تا تصحیح عقاید ننمایند علم باحکام شرعیہ فائدہ نمیدہد وتا این
ہر دو متحقق نہ شوند عمل نافع نیاید وتا این ہر سہ میسر نہ گردند حصول تزکیہ وتصفیہ محال است بعد ازین
چہار رکن باتممات ومکملات اینہا کَالسُّنَّۃِ[3] مُکَمِّلَۃً لِلْفَرْضِ ہر چہ ہست از فضول است وداخل
دائرہ مالایعنی وَمِنْ[4] حُسْنِ اِسْلَامِ الْمَرْءِ تَرْکُہٗ مَا لَا یَعْنِیْہِ وَاشْتِغَالُہٗ بِمَا یَعْنِیْہِ وَالسَّلَامُ
عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْہُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَۃَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ +

---

[1] قولہ اول نیاز یعنی حاجت خستہ یعنی زخمی وشکستہ بعد ازاں توجہ خاطر شکستہ یعنی بعد از اظہار حاجت از طرف شخص شکستہ دل توجہ اہل اللہ بجبر خاطر آن شکستہ بوقوع می آید مثنوی دست اشکستہ برآور در دعا + سوئے اشکستہ پرد فضل خدا + شکر کن مر شاکراں را بندہ باش + پیش ایشاں مردہ شو پایندہ باش + خاک شو مردان حق را زیر پا + خاک بر سر کن حسد را ہم چو ما + تا کہ نان ناشکستہ قوتے کے دہد + نا شکستہ خوشہ ہا کے مے دہد + تا ہلیلہ نشکند با ادویہ + کے شود صحت فزا خود دریہ ۱۲ [2] قال صلی اللہ علیہ وسلم ان لنفسک علیک حقا ۱۲ [3] یعنی چنانکہ سنت مکمل است مر فرض را قال صلی اللہ علیہ وسلم ان اول ما یحاسب بہ العبد یوم القیمۃ من عملہ صلوتہ فان صلحت فقد افلح وانجح وان فسدت فقد خاب وخسر فان انتقص من فریضتہ شئ قال الرب تبارک وتعالی انظروا ھل لعبدی من تطوع فیکمل بہا ما انتقص من الفریضۃ ۱۲ رواہ ابو داؤد واحمد ۱۲ مشکوۃ [4] قولہ من حسن اسلام الخ عن علی ابن الحسین قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من حسن اسلام المرء ترکہ ما لا یعنیہ رواہ مالک واحمد ورواہ ابن ماجۃ عن ابی ھریرۃ والترمذی والبیہقی فی شعب الایمان عنہما از مشکوۃ یعنی از علامات حسن وکمال ایمان مرد ترک کردن اوست چیزے را کہ اہتمام وعنایت بدان ندارد وغرض وارادہ بداں نگرفتہ وشان او نیست کہ اہتمام کند بداں ومشتغل گردد بتحصیل آں یعنی ضرورت ندارد ونفع او دراں نیست لا یعنی کہ میگویند باین معنی است از ترجمہ مشکوۃ ۱۲ [5] صاحب بدعت چنانکہ رافضہ وخارجہ وجبریہ وقدریہ وغیرہم ۱۲

مکتوب[158] صد وپنجاہ وہشتم

اصل

بشیخ حمید بنگالی صدور یافته فی بیان تفاوت مراتب الکمال بحسب تفاوت الاستعدادات وما یناسب ذلک اعلم ان مراتب الکمال متفاوتة بحسب تفاوت الاستعدادات والتفاوت فی الکمال قد یکون بحسب الکمیة وقد یکون بحسب الکیفیة وقد یکون بهما معا فکمال البعض مثلا بالتجلی الصفاتی وکمال الآخرین بالتجلی الذاتی مع تفاوت فاحش بین افراد ذینک التجلیین وبین اربابهما ایضا فکمال البعض بسلامة القلب وتخلص الروح وکمال الآخر بهما وبالشهود السری ایضا وکمال الثالث بذلک

ترجمہ از مصحح

بشیخ حمید[1] بنگالی صدور یافتہ در بیان آنکہ تفاوت مراتب کمال بحسب تفاوت استعدادات است وما یناسب ذلک بدانکہ مراتب کمال متفاوت اند بحسب تفاوت استعدادات وتفاوت در کمال گاہے بحسب کمیت (مقدار وچندگی ۱۲) میباشد وگاہے بحسب کیفیت (صفت ۱۲) وگاہے بہر دو معاً وکمال بعضے مثلا بہ تجلی صفاتی است وکمال دیگراں بہ تجلی ذاتی با وجود تفاوت کثیر میان افراد این دو تجلی ومیان ارباب اینہا نیز پس کمال بعضے صرف بسلامت قلب است وتخلص روح یعنے از ما دون حق سبحانہ وتعالے وکمال شخص دیگر باین ہر دو متحقق است وبشہود سری نیز وکمال سوم (شخص ۱۲) باین ہر سہ

۱ قولہ بشیخ حمید آنجناب از اقصائے ولایت بنگالہ است تحصیل علوم دینی را بشہر معظم لاہور آمدہ بود بعد از فراغ تحصیل متوجہ وطن مالوف شد چوں بدار السلطنت آگرہ رسید در جوار خواجہ عبد الرحمن مفتی کابلی منزل گزید خواجہ مذکور میفرماید کہ چوں شیخ حمید را در علوم ماہر دیدم بشیخ قرار دادہ شد کہ تا در آگرہ باشند باہم ہمنشین باشیم روزے بتقریب ذکر مشائخ وعلم تصوف شد شیخ را برین طائفہ منکر ومعترض یافتم وبحضرت ایشاں یعنی امام ربانی منکر تر وحضرت ایشاں نیز از سرہند بآگرہ تشریف آوردند ودر ہمسائگی ما منزل گزیدند شیخ این خبر شنودہ بباعث نفرت بمحلہ دیگر نقل نمود روزے تقریباً بخانہ ما آمدہ بود وسخن علمی میکرد ناگاہ یکے آمد کہ حضرت ایشاں اینک بدروازہ استادہ اند چوں در آمدند بعد از گفتگوے قلیل رو بجانب شیخ حمید فرمودند کہ ہاے شیخ حمید اینجا بودہ اند ویک دو نظر بجانب او دیدہ ساعتی مراقب شدند وبرخاستند شیخ حمید ہم از قفاے حضرت ایشاں رفت وبدروازہ حضرت گریاں وحیران ایستادہ شد بعد از مدتے اورا طلبیدہ باعطائے نسبت وتعلیم طریقت نوازش فرمودند بالجملہ قریب دو سال در غلبہ حضرت ایشاں بسر بردہ وآنحضرت ویرا اجازت تعلیم طریقت دادہ بوطنش فرستادند واجازت نامہ نگاشتند الی آخر ما فی زبدة المقامات من احوال الشیخ المذکور وهذا ما لخصه منها ۱۲

الثلث وبالحیرة المنسوبة الی الخفی وکمال الرابع بذلک الاربع وبالاتصال المنسوب الی الاخفی ذلک فضل الله یؤتیه من یشاء والله ذو الفضل العظیم وبعد حصول الکمال فی ای مرتبة کانت من المراتب المذکورة اما رجوع القهقری او ثبات واستقرار فی ذلک الموطن والاول هو مقام التکمیل والارشاد ورجوع من الحق الی الخلق للدعوة والثانی هو موطن الاستهلاک والعزلة من الخلق والسلام اولا واخرا +

است وبحیرت کہ بلطیفۂ خفی منسوب است وکمال چہارم باین ہر چہار وباتصال کہ منسوب است بسوئے لطیفۂ اخفی آنیست فضل خدا میدہدش بہر کہ میخواہد وخدا خداوند فضل بزرگ است وبعد حصول کمال از مراتب مذکورہ بہر مرتبہ کہ باشد رجوع قہقری (یعنی رجوع قہقری ۱۲) است یا ثبات واستقرار دراں موطن واولین این ہر دو ہموں است مقام تکمیل (ناقصاں ۱۲) وارشاد (گمراہاں ۱۲) ورجوع از حق بخلق از برائے دعوت[1] وثانی (ثبات واستقرار ۱۲) اینہا ہماں است موطن (مقام ۱۲) استہلاک (نیست کردن خود را ۱۲) وعزلت (یکسو شدن ۱۲) از خلق والسلام اولا واخرا +

مکتوب[159] صد وپنجاہ ونہم

بشرف الدین حسین بدخشی صادر شدہ در عزا[1] ہر چند آلام[2] ومصائب بظاہر تلخ است ومولم جسم لیکن بباطن شیرین است ولذت بخش روح زیرا کہ جسم وروح گویا بر دو طرف نقیض واقع شدہ اند الم یکے مستلزم لذت دیگر است پست فطرتے[3] کہ در میان این دو نقیض ولوازم آنہا تمیز نتواند کرد از مبحث خارج است وقابلیت مخاطبت ندارد اولئک کالانعام بل هم اضل[4]

۱ یعنی خلق را بسوئے حق تعالے دعوت نمودن قال تبارک وتعالی ومن احسن قولا ممن دعا الی الله الخ ۱۲ ۲ قولہ آلام بالمد جمع الم بفتحتین بمعنی درد کردن ودرد ومصائب جمع مصیبت ومولم بالضم وکسر اللام درد رسانندہ ۱۲ ۳ اشارتست بآیہ کہ واقع است در سورۂ اعراف ۹ پارہ قال الملا یعنی ولقد ذرأنا لجهنم الخ یعنی ایشاں مانند چہارپایاں اند بلکہ ایشاں گم راہ تر اند ۱
۱ پس بازرفتن یعنے بخلق رو آوردن از برائے دعوت بحق جل وعلا ۱۲ منہ ۲ عزا بالفتح صبر کردن ودر اصل استقامت [illegible] کردن ودر عرف حال مجازاً بمعنے ماتم پرسی ۱۲ ۵ یعنی کسے کہ فطرتش پست واقع شدہ باشد واین مبتدا است خبرش از مبحث خارج است ۱۲

آگہ از خویشتن چو نیست چنین + چہ خبر دارد از چنان و چنین + شخصے کہ روح او تنزل نمودہ در مرتبۂ جسم استقرار نمودہ باشد و عالم امر او تابع عالم گشتہ سرّ این معمّا را چہ شناسد تا روح بمقرّ اصلی خود رجوع قہقری ننماید و امر از خلق جدا نشود جمال این معرفت جلوہ گر نہ گردد حصول این دولت وابستہ بموتے ست کہ پیش از ورود اجل مسمّی صورت می بندد و مشائخ طریقت قدّس اللہ تعالیٰ اسرارہم آں را بفنا تعبیر کردہ اند ؎ خاک شو خاک تا بروید گل + کہ بجز خاک نیست مظہر گل + و کسے کہ پیش از مردن نمرد مصیبت او باید داشت و عزا انجا باید آورد خبر ارتحال والد مرحومی شما کہ بہ نیک نامی شہرت داشتند و شیوۂ امر معروف و نہی منکر را نیک رعایت میکردند مسلمانان را موجب حزن و مستلزم اندوہ گشت اِنَّا لِلّٰهِ وَ اِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُوْنَ آں فرزند شیوۂ صبر را پیش گرفتہ پیش رفتگاں را بصدقہ و دعا و استغفار ممد و معاون باشد کہ موتی را شد احتیاج است بامداد احیاء در حدیث نبوی عَلَيْهِ وَ عَلٰى اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَ التَّحِيَّاتُ آمدہ است مَا الْمَيِّتُ اِلَّا كَالْغَرِيْقِ الْمُتَغَوِّثِ يَنْتَظِرُ دَعْوَةً تَلْحَقُهٗ مِنْ اَبٍ اَوْ اُمٍّ اَوْ اَخٍ اَوْ صَدِيْقٍ فَاِذَا لَحِقَتْهُ كَانَ اَحَبَّ اِلَيْهِ مِنَ الدُّنْيَا وَ مَا فِيْهَا وَ اِنَّ اللّٰهَ لَيُدْخِلُ عَلٰى اَهْلِ الْقُبُوْرِ مِنْ دُعَاءِ اَهْلِ الْاَرْضِ اَمْثَالَ الْجِبَالِ مِنَ الرَّحْمَةِ وَ اِنَّ هَدِيَّةَ الْاَحْيَاءِ

ف۱ اشارة الی ما ورد من الحدیث موتوا قبل ان تموتوا امتثوی موت قبل الموت اگر دستت نداد + میکند کار ت اجل حسب المراد + غیر مردن ہیچ فرہنگ دگر + در نگیرد با خدائے حیلہ گر + یک عنایت بہ ز صد گوں اجتہاد + جہد را خوف است صد گوں فساد + واں عنایت ہست موقوف ممات + تجربہ کردند این را ہر ثقات + بلکہ مرگش بے عنایت نیز نیست + بے عنایت ہاں وہاں جائے مایست + چوں عنایاتت شود با ما مقیم + ہیچ بیمے نیست زاں دزد لئیم + ف۲ اجل مسمی یعنے اجل معین یعنی موت معروف ۱۲ ف۳ امتثال لقولہ تعالیٰ اذا اصابتہم مصیبة قالوا انا للہ وانا الیہ راجعون ۱۲ ف۴ قولہ المیت الخ یعنی نیست میت مگر مانند شخص غریق در آب میخواہد کہ کسے بہ فریاد وے برسد منتظر دعا است کہ برسد باو از طرف پدر یا مادر یا برادر یا دوست پس چوں برسد باو دوست تر باشد نزد او از دنیا و ہر آنچہ در دست و ہر آئینہ حق تعالےٰ داخل کند بر اہل قبور از دعائے اہل زمین امثال کوہہا از رحمت و ہر آئینہ ہدیہ و تحفہ زندگاں بمردگان آمرزش خواستن است مر ایشاں را از حق تعالےٰ آوردہ فی المشکوٰۃ فی باب الاستغفار من روایة البیہقی فی شعب الایمان عن ابن عباس رضی اللہ تعالےٰ عنہما مرفوعا ۱۲ ف۵ ای فی القبر و ہو من لفظ الحدیث علی ما فی المشکوٰۃ ف۶ بجیم عربی بروزن کریم بچہ در شکم مادر ۱۲ اللمعہ مسلم باید داشت و او را مصیبت زدہ باید دانست ۱۲ ف۷ بیائے مجہول ناز و کرشمہ و طرز و روش یعنے ہنر و کمال ۱۲

للعلّہ وفی البحر الرائق من صام او صلی او تصدق وجعل ثوابہ لغیرہ من الاموات و الاحیاء جاز و یصل ثوابہا الیہم عند اہل السنة والجماعة کذا فی البدائع الخ ثم قال وبہذا علم انہ لا فرق بین ان یکون المجعول لہ میتا او حیا والظاہر انہ لا فرق ان ینوی بہ عند الفعل للغیر او یفعل لنفسہ ثم بعد ذلک یجعل ثوابہ لغیرہ لاطلاق کلامہم ۱۲ رد المحتار ۱۲ ف بیان للمعنی ولیس من لفظ الحدیث علی ما فی المشکوٰۃ ۱۲

اِلَى الْاَمْوَاتِ الْاِسْتِغْفَارُ لَهُمْ بَقِيَّةُ النُّصْحِ مُدَاوَمَةُ الذِّكْرِ وَ مُلَازَمَةُ الْفِكْرِ فَاِنَّ الْفُرْصَةَ قَلِيْلَةٌ جِدًّا يَنْبَغِيْ اَنْ تُصْرَفَ اِلٰى اَهَمِّ الْمُهَامِّ وَ السَّلَامُ +

مکتوب صد و شصتم ۱۶۰

نامزد این کمترین بندۂ خود فرمودہ اند اعنی یار محمد الجدید البدخشی الطالقانی در بیان آنکہ مشائخ طریقت قدّس اللہ تعالیٰ اسرارہم سہ طائفہ اند باشرح احوال ہر کدام اینہا و کمال و نقصان ہر طائفہ از اینہا مشائخ طریقت قدّس اللہ تعالیٰ اسرارہم سہ طائفہ اند طائفہ اولی قائل اند بآں کہ عالم بایجاد حق سبحانہ در خارج موجود است و ہرچہ در دست از اوصاف و کمال ہمہ بایجاد حق است سبحانہ و خود را شبحے تبیش نمیدانند بلکہ شبحیت ہم از دست عزشانہ در بحر نیستی چناں گم میگردند کہ نہ از عالم خبر دارند و نہ از خود در رنگ شخصے برہنہ کہ جامۂ عاریت پوشیدہ باشد و بداند کہ این جامہ عاریت است و این دید عاریت بروے چناں غالب می آید کہ درست جامہ را باصل میدہد و خود را برہنہ می یابد و اگر این چنیں شخصے را از بے شعوری و سکر بشعور و بصحو آنند و بہ بقا بعد الفنا مشرف سازند ہرچند جامہ را با خود می یابد اما بیقین میداند کہ از دیگر است چہ آں فنا اکنوں در علم مندرج است و گرفتاری و تعلقے کہ باں جامہ داشت ہیچ نمی ماند و ہم چنیں است حال شخصے کہ اوصاف و کمالات خود را بعد رنگ جامۂ عاریت می انگارد اما میداند کہ این جامہ در وہم است در خارج ہیچ جامہ ندارم برہنہ ام این دید غالب می آید بحدے کہ آں لباس و ہمیہ را درست می اندازد و خود را برہنہ می یابد و بعد از افاقت و صحو آں جامہ و ہمیہ را نیز ہمراہ خود میابد لیکن فنائے شخص اوّل اتم است و بقائے مترتب براں اکمل کما سَيَجِيْءُ عَنْ قَرِيْبٍ اِنْشَاءَ اللّٰهُ تَعَالٰى و این بزرگواران در جمیع معتقدات کلامیہ کہ بروفق کتاب و سنت و اجماع ثابت شدہ اند بعلماء اہل سنت و جماعت متفق

ف۱ قولہ بقیة النصح الخ یعنی باقی نصیحت مداومت و ہمیشگی کردن است بر ذکر حق تعالےٰ و لازم گرفتن است فکر آخرت را زیرا کہ بقا در دنیا کم است پس سزاوار است کہ در ضروری ترین کارہا صرف کردہ شود ۱۲ ف۲ قولہ شبح بفتحتین کالبد و سواد شخص کہ از دور بنظر در آید و سکون با نیز آمدہ ۱۲ من ف۳ بتشدید یائے تحتانی و تخفیف آں نیز آنچہ بد ہند و بگیرند و در صراح نوشتہ کہ منسوب بسوئے عار چرا کہ طلبیدن آں عار و ننگ است ۱۲ غیاث ف۴ الی ہنا تم حال الشخص الاول ۱۲ ف۵ قولہ ای انگارد و ہذا مشترک بینہ و بین الاول و قولہ اما میداند کہ این جامہ الخ ہذا امتازبہ الثانی من الاول ۱۲ ف۶ یعنی قوت وہمیہ ۱۲

اند و فرق نیست در میان متکلمین و ایشاں الا آنکه متکلمین این معنی را علماً و استدلالاً دریافته اند و ایشاں کشفاً و ذوقاً و ایضاً این بزرگواراں عالم را بحق سبحانه و تعالی بغایت تنزیه[۱] هیچ نسبت اثبات نمیکنند و جمیع نسب را سلب میکنند فکیف العینیة والجزئیة تعالی شانه الا نسبت[۲] مولویت و عبودیت و صانعیت و مصنوعیت بلکه در غلبه حال این نسبت را هم گم میکنند این زمان بفنائے حقیقی مشرف شده قبول تجلیات ذاتیه پیدا میکنند و مظهر تجلیات بے نهایت میگردند طائفه دیگر عالم را ظل حق سبحانه میدانند اما قائل اند بآنکه عالم در خارج موجود است لیکن بطریق ظلیت نه بطریق اصالت و وجود اینها قائم بوجود حق است سبحانه کقیام الظل بالاصل مثلاً از شخصے سایه ممتد شد و آں شخص از کمال قدرت خود صفات خود را نیز در آن سایه منعکس ساخت از علم و قدرت و اراده وغیرها حتی که لذت والم پس اگر بالفرض آن سایه بر آتش افتد و بآن متالم شود عقلاً و عرفاً خواهند گفت که آں شخص متالم شد چنانکه طائفه ثالث بآں قائل اند علی هذا القیاس جمیع افعال ذمیمه که از مخلوقات صادر میشوند نمی تواں گفت که فعل حق است سبحانه چنانکه سایه باراده خود حرکت کند نمی تواں گفت که شخص متحرک شد آرے میتواں گفت که اثر قدرت و ارادت اوست یعنی مخلوق اوست و مقرر است که خلق قبیح قبیح[۴] نیست بلکه فعل و کسب[۳] قبیح قبیح است طائفه ثالث قائل اند بوحدت وجود یعنی در خارج یک موجود است و بس و آں ذات حق است سبحانه و عالم را در خارج اصلاً تحقق نیست ثبوت علمی دارند میگویند الاعیان ما شمت رائحة الوجود و هر چند این جماعه هم عالم را ظل حق سبحانه میگویند لیکن میگویند که وجود ظلی ایشاں در مرتبه حس است فقط در نفس الامر و خارج عدم محض است و ذات حق را عز و جل متصف بصفات وجوبیه و امکانیه میدانند و مراتب[۵] تنزلات اثبات میکنند و در هر مرتبه

له یعنی بسبب منزه دانستن ایشاں حق را جل وعلا بدرجه نهایت ۱۲ ۲ه یعنی نسبة الربوبیة والعبدیة یعنی انه تعالی مولاهم وهم عبیده و هو صانعهم وخالقهم ومصورهم بالکسر وهم مصنوعاته ومخلوقاته ومصوراته بالفتح ۱۲

۳ه قوله وکسب اعلم ان صرف العبد قدرته المودعة فیه وارادته الی الفعل کسب وایجاد الله تعالی الفعل عقیب ذلک خلق والکسب واقع بآلة کالجوارح والقلب والعقل والخلق واقع لا بآلة وصفاته تعالی لا تسمی بآلة والکسب لا یصلح انفراده القادریة والخلق یصح ۱۲ ۴ه قوله قبیح نیست لانه قد ثبت ان الخالق حکیم لا یخلق شیئا الا وله عاقبة محمودة وان لم نطلع علیها بخلاف الکاسب فانه قد یفعل الحسن وقد یفعل القبیح فجعلنا کسبه للقبیح مع ورود النهی عنه قبیحاً وسفهاً ۱۲ من شرح العقائد للعلامة ۵ه قوله مراتب تنزلات اثبات میکنند الخ میگویند وجود مطلق را دو مرتبه است اطلاق و تعیین تعیین را دو مرتبه است اجمال و تفصیل مرتبه اطلاق را احدیت ذاتی گویند و اجمال را وحدت و برزخ ذو الوجهین میگویند آن قائم مقام دو مرتبه است و تفصیل را واحدیت نامند و بعضی این مراتب را مراتب خمسه خوانند الی آخر ما قالوا و نقل فی رسائلهم (باقی ۳۳۷)

همان ذات احد را باحکام لائقه آں مرتبه متصف میسازند و متلذذ و متالم همان ذات عز شانه را می دانند لیکن در پرده این ظلال محسوسه متوهمه و محظورات عقلاً و شرعاً بر اینها بسیار وارد میشود که در جواب آنها تحلات و تکلفات مینمایند هر چند این طائفه واصل و کامل اند علی تفاوت درجات الوصل والکمال اما [illegible] راسخان اینها بضلالت والحاد منتهی [illegible] طائفه اولی اکمل واتم اند و اسلم و اوفق بکتاب و سنت اما اسلمیت و اوفقیت ظاهر است و اکملیت و اتمیت بنا بر آں است که بعض مراتب وجود انسانی بغایة لطافة و تجرد به مبدا مشابهت و مناسبت تمام دارند کالخفی والاخفی پس جماعه که با وجود فنا تری این مراتب را از مبدا جدا نتوانستند کرد تا به تحت لا در آورده نفی آں کنند بلکه بمبدا نزد ایشان ممتزج و متشابه ماند و خود را عین حق یافتند گفتند که در خارج حق است سبحانه فقط و مارا اصلاً وجودے نیست اما چوں بعدد آثار خارجیه متحقق بود بضرورت به ثبوت علمی قائل شدند و از همیں جا است که اعیان را برازخ بین الوجود والعدم میگویند چوں بعض مراتب وجودات مخلوقات را از مبدا جدا نه ساختند قائل بوجوب وجود او نا شده به برزخیت گویا شدند او رنگ وجوب را در ممکن ثابت کردند و ندانستند که آں رنگ هم رنگ ممکن است مشابه بواجب ولو فی الصورة والاسم و اگر آں رنگ را جدا میکردند و تمام ممکن را از واجب جدا میساختند هرگز خود را حق عز و جل نمیدیدند و عالم را از حق جدا میساختند و بیک وجود قائل نمی گشتند و تا آنکه اثرے از این کس باقی نماند خود را حق نداند هر چند بداند که اثرے از من باقی نمانده است این نیز از کوتاه نظری اوست و طائفه ثانیه هر چند این مراتب را هم از مبدا جدا دیدند و بکلمه لا در آورده نفی آں نمودند اما بواسطه ظلیت و اصالت یک چیزے از بقایائے وجود اینها ثابت ماند چه رتبه ظل را با اصل رتبه تعلق بسیار قوی است این نسبت از نظر ایشاں محو نشد اما طائفه اولی بواسطه کمال مناسبت و متابعت

(بقیه حاشیه ص۳۳۶) واسقاطهم المطولة والمختصرة قال العارف الجامی قدس سره رباعی + واجب چو کند تنزل از حضرت ذات + پنجست تنزلات او را درجات + غیب است و شهادت بواسطه روح و مثال + والخامس جمعیة تلک الحضرات ۱۲ بیت + هر مرتبه از وجود حکمے دارد + گر حفظ مراتب نکنی زندیقی + قال قائلهم الا الله لیس غیرک فی الوجود + هل تری الدیار فی دیو الشهود + والصناع همه نیستند آنچه هستی تو توئی ۱۲ ۷ه یعنی اشیائے خارجیه نزد وجودیه لا انه بوئے هستی ۱۲ الا حاشیه صفحه هذا ۸ه و هذا من قبیل اثبات الفضیلة للشئ باثبات نفی ضده کما قالوا و بضدها تتبین الاشیاء فان الشیخ ره کان غرضه بیان اکملیة الطائفة الاولی واتمیتها دبین نقص الطائفة الثالثة فافهم ۱۲ ۹ه قوله پس جماعه که با وجود الخ الموصوف بالصفت یا موصول با صله مبتدا است خبرش قوله گفتند که در خارج الخ یا قوله چوں بعض مراتب وجودات الخ بر تقدیر اول جمله شرطیه علت است مرقبل خود را و بر تقدیر ثانی قوله گفتند بیان فعل خود است هذا ما ادانا الله اعلم بالصواب والیه المرجع والمآب ۱۰ه قوله مانند بتون الدتی هکذا فی النسخ الموجودة عندنا والظاهر مانند بابناء الموحدة والله اعلم بالصواب والیه المرجع والمآب ۱۲ ۱۱ه یعنی قول قائل تا آنکه اثرے از این کس الخ از کوتاه نظری آن

یعنی همه مراتب ممکن را از عالم امر و عالم خلق ۱۲ ه یعنی آں بعض مراتب وجود انسانی ۱۲ ه یعنی حق داند و هو کما تری ۱۲ قائل است چه او نیز قائل است بآنکه فی الجمله خود را عین حق داند

واصل و کامل بودن قائلین بوحدت وجود

حضرتِ رسالت خاتمیت عَلَیْهِ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَتَمُّهَا وَمِنَ التَّحِیَّاتِ اَکْمَلُهَا جمیع مراتب ممکن را از واجب جدا ساختند و ہمہ را تحت کلمۂ لا در آوردہ نفی نمودند و ممکن را با واجب ہیچ مناسبتے ندیدند و ہیچ نسبت را با او اثبات نہ کردند و خود را غیر از عبد مخلوق غیر مقدور نشناختند و او را عز شانہ خالق و مولائے خود دانستند خود را مولا دانستن و یا ظل او انگاشتن برین بزرگواران بسیار گران و دشوار می آید مَا لِلتُّرَابِ وَرَبِّ الْاَرْبَابِ این بزرگواران اشیا را بواسطۂ آنکہ مخلوق حق اند سبحانہ دوست میدارند و محبوب در نظر شان می در آیند و بہمین واسطہ کہ مصنوع حق اند و افعال آنہا نیز مصنوع اوست جل شانہ تمام منقاد و تسلیم اشیا میگردند و بر افعال انکار نمی توانند کرد اِلَّا بِاِنْکَارِ الشَّرِیْعَةِ چنانکہ ارباب توحید را بواسطۂ مظہریت بلکہ عینیت اشیا نسبت بحق سبحانہ این قسم محبت و انقیاد دست میدہد ایشان را بہ مجرد مصنوعیت و مخلوقیت آنہا دست میدہد ع ببین تفاوت راہ از کجاست تا بہ کجا عین محبوب را باندک محبت ہم دوست میتوان داشت اما مصنوعات و مخلوقات و عبید او را تا کمال محبت بمحبوب پیدا نہ کند دوست نمیدارد و محبوب نمی انگارد این طائفہ علیہ را از مقام عبدیت کہ نہایت جمیع مقامات ولایت است بہرۂ تمام است و کدام دلیل بر صحت حال این برگزیدگان ازین تمام تر است کہ تمام کشف ایشان موافق کتاب و سنت و ظاہر شریعت است و سر موئے از ظاہر شریعت مخالفت بر اینہا راہ نیافتہ است اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا مِنْ مُحِبِّیْهِمْ وَمُتَابِعِیْهِمْ بِحُرْمَةِ مُحَمَّدِنِ الْمُصْطَفٰی صَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی عَلَیْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ وَبَارَكَ درویشے کہ این سطور از وے مستفاد گشت اول معتقد توحید بود از زمان صبیٰ علم این توحید داشت و بہ یقین پیوستہ بود ہرچند حال نداشت و چوں درین راہ در آمد اول راہ توحید منکشف شد و مدتے در مراتب این مقام جولان نمود و علوم بسیار کہ مناسب این مقام بودند فائض گشتند و مشکلات و واردات کہ بر ارباب توحید وارد میشوند ہمہ بکشوف و علوم فائضہ حل شدند بعد از مدتے نسبت دیگر برین درویش غلبہ آورد در غلبۂ آں در توحید توقف نمود اما این توقف بحسن ظن بود نہ بانکار بعد مدتے متوقف بود آخر الامر کار بانکار انجامید و نمودند کہ این پایہ پایان است

ف۱ اشارتست بآیۂ واللّٰہ خلقکم وما تعملون ای عملکم او معمولکم وکذا بآیہ اللّٰہ خالق کل شیءٍ کہ در سورۂ زمر پارہ فمن اظلم واقع است والحال ان فعل العبد ایضاً شیءٌ۔ ھذا۔ وفیہ خلاف للمعتزلۃ ۱۲ ف۲ اعلم ان ما قالہ قدس سرہ من قولہ بعض مراتبہ جود انسانی الی ھٰذا بل الیٰ قولہ قدس سرہ راہ نیافتہ است بیان وتفصیل لوجہ الاکملیۃ والاتمیۃ فافہم ولا تکن من الممترین ۱۲ ف۳ یعنی این مرتبہ اعنی وحدت وجود پایان است یعنی پست تر است کہ فوق آں مقام ظلیت است و فوق آن مقام عبدیت ۱۲ ف یعنی بلکہ برا زو بہت راہ حب وراہ یافت و کمال راہ داں بیشتر دید از مقولہ ہمہ اوست ۱۲

رخت بمقام ظلیت برد اما درین انکار بے اختیار بود و نمی خواست کہ ازاں مقام بر آید بواسطۂ آنکہ مشائخ عظام باں مقام اقامت دارند و چوں بہ مقام ظلیت رسید و خود را و عالم را ظل یافت چنانکہ طائفۂ ثانیہ باں قائلند آرزوئے آں شد کہ کاشکے ازین مقام تبر بندکہ کمال در وحدت وجود میدانست و این مقام فی الجملہ با و مناسبت دارد و اتفاقاً از کمال عنایت و غریب نوازی ازاں مقام ہم بالا بردند و بمقام عبدیت رسانیدند این زمان کمال این مقام در نظر آمد و علو آن واضح گشت و از مقامات گذشتہ تائب و مستغفر شد و اگر آن درویش را باین طریق نمیبردند و فوقیت بعض را از بعض نمی نمودند تنزل خود را درین مقام میدانست چہ نزد او بالاتر از توحید مقام دیگر نبودہ وَاللّٰهُ یُحِقُّ الْحَقَّ وَهُوَ یَهْدِی السَّبِیْلَ باید دانست کہ منشأ تفاوت علوم و معارف در مکتوبات و رسائل کہ ازین درویش بلکہ از ہر سالک کہ صادر شدہ است ہمین تفاوت حصول مقامات متفاوتہ است ہر مقام را علوم و معارف جدا است و ہر حال را قال علاحدہ پس فی الحقیقت تدافع و تناقض در علوم نباشد در رنگ نسخ احکام شرعیہ است فَلَا تَکُنْ مِّنَ الْمُمْتَرِیْنَ وَصَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی عَلٰی سَیِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّاٰلِهٖ وَسَلَّمَ

مکتوب ۱۶۱ صد و شصت و یکم

بہ ملا صالح بدخشی کولابی صدور یافتہ در بیان آنکہ مقصود از طے منازل سلوک حصول ایمان حقیقی است کہ وابستہ باطمینان نفس است مقصود از طے منازل سلوک حصول ایمان حقیقی است کہ وابستہ

ف۱ یعنی چوں ظاہر ساختند کہ رتبہ وحدت وجود رتبہ الیست پائیں این درویش رخت خود را بمقام ظلیت برد چنانچہ فرمودند و چوں بہ مقام ظلیت رسید الخ و یحتمل کہ این قول زیر نمودند داخل باشد بحذف لفظ باید از اولش یا بردو بلفظ مضارع باشد بمعنی امر ۱۲ ف۲ کہ اولاً بمقام وحدت وجود بردند و ثانیاً بمقام ظلیت و ثالثاً بمقام عبدیت ۱۲ ف۳ پس مشو از شک کنندگان در رفع تدافع و تناقض در علوم و معارف این درویش و سائر اہل طریقت ۱۲ ف۴ یعنی در مقام عبدیت ۱۲ ف۵ وے از قدمائے اصحاب حضرت ایشان بود از وے شنودم کہ گفت چوں طلب این معنی در من پیدا شد اکثر مشائخ وقت را کہ قریب بودند ملازمت کردم اما از ہیچکس کشائشے دست نداد تا وقتیکہ از جمعات در آگرہ در جامع مسجد حضرت ایشان را دیدم بہ مجرد دیدن دلم را با آنحضرت انجذابے پیدا گشت قدمبوس نمودہ بمنزل شریف رفتہ التماس تعلیم ذکر نمودم باجابت رسید مدتہا دراں آستان بسر بردم اما از پستی استعداد مرا فتح نہ شد تا آنکہ حضرت ایشان در ماہ مبارک رمضان معتکف شدند دراں اعتکاف آفتابہ و طشت ہمراہ بود شبی چوں حضرت ایشان دست مبارک شستند من غسالہ را گوشہ بردہ بتمام در کشیدم آں آب شراب مستی افزائے من شد کہ نوشیدن ہماں بود و کشائشے در کار و حال خود دیدن ہماں و چوں ہمین و کمال توجہ و عنایت آنحضرت کار باخر انجامید باجازت تعلیم طریقت ممتاز فرمودند الخ ۱۲ زبدہ

باطمینان نفس است تا نفس مطمئنہ نگردد نجات متصور نیست و نفس بمرتبۂ اطمینان نرسد تا سیاست قلب بروے نہ گمارند و سیاست قلب وقتے میسر شود کہ قلب از کارے کہ بپیش خود داشت فارغ گردد و سلامتی از گرفتاری ما دون حق سبحانہ حاصل کند و علامت سلامتی از گرفتاری نسیان ماسوائے اوست تعالے و تقدس و تا سر مو از غیر آگاہ است از سلامتی گمراہ است فَطُوْبٰی لِمَنْ سَلِمَ قَلْبُهٗ لِرَبِّهٖ سعی لازم است تا بسلامتی قلب مشرف گردد و باطمینان نفس انجامد ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيْهِ مَنْ يَّشَآءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ وَالسَّلَامُ

مکتوب ۱۶۲ صد و شصت و دوم

بخواجہ محمد صدیق بدخشی صدور یافتہ در بیان فضیلت ماہ مبارک رمضان و بیان مناسبت او با قرآن مجید کہ سبب نزول آں درین ماہ گشتہ است و بیان جامعیت تمر کہ افطار بآن مستحب است وَمَا يَتَعَلَّقُ بِذٰلِكَ بِاسْمِهٖ سُبْحَانَهٗ شان کلام کہ از جملہ شیونات ذاتیہ است جامع جمیع کمالات ذاتی و شیونات صفاتی است چنانکہ در علوم سابق مذکور گشت و ماہ مبارک رمضان جامع جمیع خیرات و برکات است و ہر خیر و برکت کہ ہست مُفَاض از حضرت ذات است تعالے و تقدس و نتیجہ شیونات او سبحانہ چہ ہر شر و نقص کہ بوجود می آید منشا آں ذات و صفات محدثہ است مَآ اَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ وَمَآ اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَّفْسِكَ خود نص قاطع است پس جمیع خیرات و برکات این ماہ مبارک نتیجۂ آں کمالات ذاتیہ است کہ شان کلام جامع آنہا است و قرآن مجید حاصل تمام حقیقت آن شان جامع است پس این ماہ مبارک را با قرآن مجید مناسبت تمام است کہ قرآن جامع

۱؎ بدانکہ نتیجۂ این ہمہ مقدمات این است کہ حصول ایمان حقیقی بدون تحقق نسیان ماسوا حق تعالے و تقدس متصور نیست کیف وقد قال صلی اللہ علیہ وسلم لسلمان رضی اللہ تعالی عنہ مرحبا لقد رأی ان نبی اللہ یرید ان یمنحك من الرحمن کلمات ترغب الیہ فیهن وتدعوهن فی اللیل والنهار اللهم انی اسألك صحة فی ایمان و ایمانا فی حسن خلق ونجاة یتبعها فلاح ورحمة منك وعافية ومغفرة منك ورضوانا رواه الطبرانی فی الاوسط عن ابی هريرة رضی اللہ تعالی عنہ ۱۲ حصن حصین للجزری ۲؎ اشارت است بآیہ کریمہ کہ در پارۂ والمحصنات در سورۂ نسا واقع است یعنی آنچہ رسید بتو از نیکی پس از خدا است و آنچہ رسید بتو از بدی پس از نزد یک نفس تست و قال صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وبادك والشر لیس الیك رواه مسلم ۱۲

جمیع کمالات است و این ماہ جامع جمیع خیرات کہ نتائج و ثمرات آن کمالات اند و ہمیں مناسبت باعث نزول قرآن درین ماہ شد شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِیْٓ اُنْزِلَ فِیْهِ الْقُرْاٰنُ و شب قدر درین ماہ خلاصہ و زبدۂ این ماہ است آن لب است و این ماہ در رنگ قشر آن پس ہر کہ درین ماہ بجمعیت گذراند و از خیرات و برکات این بہرہ مند شود تمام سال بجمعیت گذراند و بخیر و برکت مملو و محتوی باشد وَفَّقَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَتَعَالٰی لِلْخَيْرَاتِ وَالْبَرَكَاتِ فِیْ هٰذَا الشَّهْرِ الْمُبَارَكِ وَرَزَقَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ النَّصِیْبَ الْاَعْظَمَ حضرت رسالت خاتمیت عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ فرمودہ است اِذَا اَفْطَرَ اَحَدُكُمْ فَلْيُفْطِرْ عَلٰی تَمْرٍ فَاِنَّهٗ بَرَكَةٌ سر در افطار صوم بتمرہ کردہ اند در بودن آں تمرہ برکت آنست کہ شجرہ آں نخلہ است بعنوان جامعیت و صفت اعدلیت مخلوق است در رنگ انسان لہذا حضرت پیغمبر صَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی عَلَيْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ وَسَلَّمَ نخلہ را عمۂ بنی آدم فرمودہ کہ از طینت آدم مخلوق است كَمَا قَالَ عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ اَكْرِمُوْا عَمَّتَكُمُ النَّخْلَةَ فَاِنَّهَا خُلِقَتْ مِنْ بَقِيَّةِ طِيْنَةِ اٰدَمَ و تسمیہ او ببرکت باعتبار ہمیں جامعیت تواند بود پس افطار بثمرۂ آں کہ تمر است جزو صاحب افطار میشود و حقیقت جامعہ آں باعتبار این جزئیت جزو حقیقت آکل آں میگردد و آکل آن باآن اعتبار جامع کمالات بےنہایت کہ در حقیقت جامعۂ آں تمر مندرج اند میشود و این معنی ہر چند در اکل مطلق آں حاصل است اما در وقت افطار کہ اوان خلو صائم است از شہوات مانعہ و لذات فانیہ بیشتر تاثیر میکند و آں معنی بروجہ اتم و اکمل ظاہر میشود و آنکہ آں سرور فرمودہ عَلَيْهِ مِنَ الصَّلَوٰتِ اَتَمُّهَا وَمِنَ التَّحِيَّاتِ

۱؎ اشارہ است بہ کریمہ کہ در پارہ دوم و سورۂ بقرہ واقع است یعنی ماہ رمضان است کہ فرود آوردہ شدہ است دروے قرآن ۱۲ ۲؎ قولہ اذا افطر الخ یعنی چوں خواہد کہ افطار کند یکے از شما پس باید کہ افطار کند بر خرما پس بدرستیکہ خرما یا افطار بخرما سبب برکت و زیادتی ثواب است رواہ الترمذی ۱۲ مشکوۃ ۳؎ فی صحیح البخاری عن ابن عمر عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال ان من الشجر شجرۃ لا یسقط ورقہا و انہا مثل المسلم فحدثونی ما ہی فوقع الناس فی شجر البوادی قال عبد اللہ ووقع فی نفسی انہا النخلۃ فاستحییت ثم قالوا حدثنا ما ہی یا رسول اللہ قال ہی النخلۃ ۱۲ ۴؎ رواہ ابو یعلی فی مسندہ و العقیلی فی الضعفاء و ابن عدی و ابن ابی حاتم و ابن السنی و ابو نعیم فی الطب و ابن مردویہ فی التفسیر عن علی بلفظ اکرموا عمتکم النخلۃ فانہا خلقت من فضلۃ طینۃ ابیکم آدم قال الجزری اسانیدہا ضعیفۃ ولکن باجتماعہا تتقوی ۔ قال المعرب یعنی اعزاز نمائید خواہر پدر خود درخت خرما را زیرا کہ بدرستی او پیدا کردہ شدہ است از باقی ماندہ گل خمیر آدم علیہ و علی نبینا و علی آلہ الصلوۃ و السلام دائمین متلازمین الی ابد الآباد ۱۲ ۵؎ عن انس قال کان النبی صلی اللہ علیہ وسلم یفطر قبل ان یصلی علی رطبات فان لم تکن رطبات فتمیرات فان لم تکن تمیرات حسا حسوات من ماء رواہ الترمذی و ابو داؤد ۱۲ مشکوۃ ۶؎ بقصد امتثال امر الشارع علیہ الصلوۃ و السلام و یکون الغذاء حلالا طیبا ۱۲

اَکْمَلُہَا نِعْمَ سُحُوْرُ الْمُؤْمِنِ التَّمْرُ باعتبار آن تواند بود کہ در غذائے آن کہ جزو صاحب غذا میگردد
تکمیل حقیقت اوست نہ حقیقتِ آں غذا وچون این معنی در صوم مفقود است از برائے تلافی
آن بسحور تمر ترغیب فرمود کہ گویا اکل آن فائدۂ اکل جمیع ماکولات دارد وبرکت آن باعتبار جامعیت
تا وقت افطار میماند وآین فائدۂ غذا کہ مذکور شد بر تقدیرے مترتب میشود کہ آن غذا بتجویز شرعی واقع
شود وسر موئے از حدود شرعیہ متجاوز نباشد وایضاً حقیقت این فائدہ وقتے میسّر شود کہ آکل آں از
صورت گزشتہ بحقیقت پیوستہ باشد واز ظاہر بباطن آرمیدہ ظاہر غذا ممد ظاہر او باشد وباطن غذا مکمل باطن او
والا بر امداد ظاہری مقصور است وآکل آں در عین قصور ست سعی کن تا لقمہ را سازی گہر بعد ازاں چندانکہ
میخواہی بخور وہمیں سِرّ تکمیل غذا است مر صاحب غذا را در تعجیل افطار وتاخیر تسحر والسلام

مکتوب ۱۶۳ صد وشصت وسیوم

بسیادت ونقابت پناہی شیخ فرید صدور یافتہ دربیان آنکہ اسلام وکفر ضد یک دیگر اند احتمال جمع
شدن این دو ضد محال است وعزت دادن یکے را مستلزم خواری دیگر است الی اخر ما قال سَلَّمَہُ اللّٰہُ
تَعَالٰی فِیْ تَذْلِیْلِ الْکُفَّارِ وَعَدَمِ الْاِخْتِلَاطِ مَعَہُمْ مَعَ مَضَارِّ ہٰذَا الْاِخْتِلَاطِ ودربیان آں کہ
دنیا وآخرت نیز ضد یک دیگر اند اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ الَّذِیْ اَنْعَمَ عَلَیْنَا وَ ھَدَانَا اِلَی الْاِسْلَامِ وَجَعَلَنَا
مِنْ اُمَّۃِ مُحَمَّدٍ عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالتَّحِیَّۃُ وَالسَّلَامُ لقد سعادت دارین وابستہ باتباع سید کونین
است وبس عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُہَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُہَا متابعت او
علیہ الصلوۃ والسلام باتیان احکام اسلامیہ است ورفع رسوم کفریہ چہ اسلام وکفر ضد یک
دیگر اند اثبات یکے موجب رفع دیگر است احتمال جمع شدن این دو ضد محال است وعزت دادن

سلہ قولہ علیہ الصلوۃ والسلام نعم سحور المومن التمر یعنی نیکو طعام سحر مسلمان خرما است یعنے یکی خود سحور مطلقا برکت است وتمر زیادہ برکت است چوں در افطار بوے نیز برکت است سحر بوئے موجب برکت اول وآخر خواہد بود۔ رواہ ابو داؤد عن ابی ہریرہ رضی اللہ تعالے عنہ ۱۲ از مشکوۃ وترجمہ شیخ ۱۲ سلہ مثنوی این خورد گردد پلیدی زو جدا وآں خورد گردد ہمہ نور خدا این خورد زاید ہمہ بخل وحسد وآں خورد زاید ہمہ عشق احد ۱۲ سلہ یعنی ما بہ الافطار بسبب افطار یعنی تمر ۱۲ سلہ خوردن تمر فائدہ خوردن تمام اشیاء خوردنی دارد ۱۲

یکے را مستلزم خواری دیگر است حق سبحانہ وتعالی حبیب خود را عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالتَّحِیَّۃُ میفرماید
یٰاَیُّہَا النَّبِیُّ جَاہِدِ الْکُفَّارَ وَالْمُنَافِقِیْنَ وَاغْلُظْ عَلَیْہِمْ پس پیغمبر خود را کہ موصوف بخلق عظیم
است بجہاد کفار وغلظت بر ایشان امر فرمود معلوم شد کہ غلظت با ایشان داخل خلق عظیم است پس
عزت اسلام در خواری کفر واہل کفر است کسے کہ اہل کفر را عزیز داشت اہل اسلام را خوار ساخت
عزیز داشتن عبارت ازاں نیست کہ البتہ ایشان را تعظیم کنند وبالا نشانند در مجالس خود جا دادن وبا
ایشان مصاحبت نمودن وہمزبانی کردن با ایشان داخل اعزاز است در رنگ سگاں ایشان را دور
باید داشت واگر غرضے از اغراض دنیاوی با ایشان مربوط باشد وبے ایشان میسر نشود شیوۂ بے اعتباری
را مرعی داشتہ بقدر ضرورت با ایشان باید پرداخت وکمال اسلام آنست کہ ازان غرض دنیاوی نیز باید
گزشت وبا ایشان نباید پرداخت حق سبحانہ در کلام مجید خود اہل کفر را دشمن خود ودشمن پیغمبر خود فرمودہ
است پس اختلاط وموانست با این دشمنان خدا ورسول او از اعظم جنایات باشد اقل ضرر در مصاحبت
ومخالطت این دشمنان آن است کہ قدرت اجراء احکام شرعی ورفع رسوم کفری زبون میگردد وحیائے
موانست مانع آں می آید واین ضرر بسیار عظیم است دوستی والفت با دشمنان خدا منجر بدشمنی خدائے
عز وجل ودشمنی پیغمبر او علیہ الصلوۃ والسلام میشود شخصی گمان میکند کہ او از اہل اسلام است تصدیق
وایمان باللہ ورسولہ دارد اما نمیداند کہ این قسم اعمال شنیعہ دولت اسلام او را پاک وصاف می برد نعوذ
بِاللّٰہِ مِنْ شُرُوْرِ اَنْفُسِنَا وَمِنْ سَیِّئَاتِ اَعْمَالِنَا خواجہ پندارد کہ مرد واصل است حاصل
خواجہ بجز پندار نیست کار این نابکاراں استہزاء وسخریت الست باسلام واہل آن ومنتظر اند اگر قابو

سلہ اشارت است بآیہ کہ واقع است درپارہ قد سمع اللہ در سورۂ تحریم یعنی اے پیغامبر جہاد کن با کافراں ومنافقاں نیز درشتی کن بر ایشان ونیز واقع است در سورہ توبہ وپارہ واعلموا ۱۲ سلہ قال تعالی ن والقلم وما یسطرون ما انت بنعمۃ ربک بمجنون وان لک لاجرا غیر ممنون وانک لعلی خلق عظیم۔ پارہ تبارک ۱۲ سلہ چنانکہ فرمود جلشانہ در سورہ ممتحنہ وپارہ قد سمع اللہ یا ایہا الذین آمنوا لاتتخذوا عدوی وعدوکم اولیاء یعنی اے مسلماناں دوست مگیرید دشمنان مرا ودشمنان خود را ۱۲ سلہ لایتخذ المومنون الکافرین اولیاء من دون المومنین ومن یفعل ذلک فلیس من اللہ فی شئ الا ان تتقوا منہم تقاۃ ویحذرکم اللہ نفسہ والی المصیر پارہ تلک الرسل سورہ آل عمران سلہ قولہ تعالی یا ایہا الذین آمنوا لاتتخذوا الذین اتخذوا دینکم ہزوا ولعبا من الذین اوتوا الکتاب من قبلکم والکفار اولیاء واتقوا اللہ ان کنتم مومنین واذا نادیتم الی الصلوۃ اتخذوہا ہزوا ولعبا الخ پارہ لایحب وسورہ مائدہ وایضا پارہ دوم۔ زین للذین کفروا الحیوۃ الدنیا ویسخرون من الذین آمنوا ۱۲ سلہ حق تعالے در سورہ تحریم پارہ قد سمع اللہ باقی بر ۳۴۴
سلہ یعنی وثوق واعتماد بقول شاں نباید نمود ۱۲

بیابند و مار از اہل اسلام برآرند یا ہمہ را بقتل برسانند یا بکفر باز گردانند پس اہل اسلام را ہم شرمے درکار است کہ اَلْحَیَاءُ مِنَ الْاِیْمَانِ[1] وننگ مسلمانی ضروری است ہموارہ در مقام خواری اینہا باید بود جزیہ[2] از اہل کفر کہ در ہندوستان برطرف شدہ است بواسطۂ شومی مصاحبت اہل کفر است با سلاطین این زمان و مقصود اصلی از جزیہ گرفتن از ایشان خواری ایشان است و این خواری بحدے است کہ از ترس جزیہ جامۂ خوب نمیتوانند پوشید و بہ تجمل[3] نمیتوانند بود و ہمیشہ ترسان و لرزان می باشند از اَخذ اَموال پادشاہان راچہ میرسد کہ منع جزیہ گرفتن کنند حق سبحانہ وتعالے جزیہ را از برائے خواری ایشان وضع کردہ است[4] مقصود رسوائی ایشان است و عزت و غلبۂ اہل اسلام ع جہود ہر کہ شود کشتہ سود اسلام است ✤ علامت حصول دولت اسلام بغض است با اہل کفر و عناد است با ایشان حق سبحانہ وتعالے در کلام مجید خود ایشان را نَجَسْ[5] فرمودہ و درجائے رِجْسْ[6] فرمودہ پس در نظر اہل اسلام میباید کہ اہل کفر نجس و پلید درآیند و چون چنین بینند و دانند لاجرم از صحبت ایشان پرہیز نمایند و در مجالست ایشان مستکرہ[7] بوند چیزہا از ایشان پرسیدن و بمقتضائے حکم اینہا عمل کردن از کمال اعزاز این دشمنان است ہمتے کہ کسے از ایشان طلبد و دعا کہ بتوسط

(بقیہ حاشیہ صفحہ ۲۹۱) میفرماید ان یثقفوکم یکونوا لکم اعداء ویبسطوا الیکم ایدیہم والسنتہم بالسوء وودوا لو تکفرون یعنی اگر کافران بیابند شما را دشمن باشند در حق شما و بکشایند بسوئے شما دستہائے خود را و زبانہائے خود را بہ بدی و ایذاء و دوست دارند کہ کافر شوید و نیز در سورۂ توبہ فرمودہ کیف وان یظہروا علیکم لا یرقبوا فیکم الا ولا ذمۃ یعنی چگونہ بود مشرکان را عہد و اگر غالب آیند بر شما نگاہ نہ دارند در باب شما حق خویشی را ونہ عہد را ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) ۱ فی صحیح البخاری عن سالم ابن عبد اللہ عن ابیہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مر علی رجل من الانصار وھو یعظ اخاہ فی الحیاء فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دعہ فان الحیاء من الایمان ۱۲ ۲ جزیہ بالکسر آنچہ بر کفار ذمی در سالے مقرر دارند معرب گزیہ ۱۲ ۳ بروزن تکلف شان و شکوہ و جمال و آرائش خود نمودن ۱۲ ۴ قال اللہ تعالیٰ قاتلوا الذین لا یؤمنون باللہ ولا بالیوم الاخر ولا یحرمون ما حرم اللہ ورسولہ ولا یدینون دین الحق من الذین اوتوا الکتب حتی یعطوا الجزیۃ عن ید وھم صاغرون یعنی جنگ کنید با آنانکہ ایمان نمی آرند بخدا ونہ بروز قیامت و حرام نمی شمرند آنچہ حرام کردہ است خدا و پیغمبر او و اختیار نمی کنند دین درست از اہل کتاب تا آنکہ بدہند جزیہ را از دست خود خوار شدہ ۱۲ پارہ ۱۰ اعلموا سورہ توبہ۔ وتوضع الجزیۃ علی کتابی ومجوسی ووثنی عجمی لا علی وثنی عربی ومرتد وصبی وامرأۃ وعبد وزمن واعمی وراہب لا یخالط ۱۲ تنویر ۵ اشارت است بآیہ کہ واقع است در سیپارہ واعلموا سورۂ توبہ یا ایہا الذین امنوا انما المشرکون نجس فلا یقربوا المسجد الحرام بعد عامہم ہذا یعنی اے مسلمانان جز این نیست کہ مشرکان پلید اند پس باید کہ نزدیک نشوند بمسجد حرام بعد ازین سال ۱۲ ۶ اشارت است بآیہ کہ در پارۂ یعتذرون وسورہ توبہ واقع است سیحلفون باللہ لکم اذا انقلبتم الیہم لتعرضوا عنہم فاعرضوا عنہم انہم رجس وماواہم جہنم جزاء بما کانوا یکسبون یعنی سوگند خواہند خورد پیش شما چون باز آئید بسوئے ایشان تا رو بگردانید از ایشان پس شما رو بگردانید از ایشان ہر آئینہ ایشان پلید اند و جزائے ایشان دوزخ است سزائے آنچہ میکردند ۱۲ ۷ بمعنی ہلاک و در مردم بمعنی دماغ شہرت دارد
۷ مستکرہ بکسر را بمعنی زشت دانندہ و بفتح را بمعنی مجبور و اینجا بر دو محتمل

ایشان خواہد چہ خواہد بود حق سبحانہ وتعالے در کلام مجید خود میفرماید وَمَا دُعَاءُ الْکٰفِرِیْنَ اِلَّا فِیْ ضَلٰلٍ[1] دعا این دشمنان باطل و بے حاصل است اجابت را در آنجا چہ احتمال این قدر فساد لازم می آید کہ اعزاز این سگان می افزاید ایشان اگر دعا خواہند کرد بتان خود را وسیلہ خواہند آورد خیال باید کرد کہ کار نابکجا می کشد واز مسلمانی بوئے نمی ماند عزیزے فرمودہ است تا یکے از شما دیوانہ نشود بمسلمانی نرسد دیوانگی عبارت از درگذشتن است از نفع و ضرر خود بواسطۂ اعلائے کلمۂ اسلام با مسلمانی ہرچہ شود گو شود و اگر نشود گو نشود و چون مسلمانی است رضائے حق عز وجل است و رضائے پیغمبر حبیب او عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ دولتے عظیم تر از رضائے مولا نیست رَضِیْنَا بِاللّٰہِ سُبْحَانَہٗ رَبًّا وَبِالْاِسْلَامِ دِیْنًا وَبِمُحَمَّدٍ عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ نَبِیًّا وَّرَسُوْلًا مصرع ہم برینیم بداریم یارب ✤ بِحُرْمَۃِ سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُہَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُہَا وَالسَّلَامُ اَوَّلًا وَّاٰخِرًا عُجَالَۃُ الْوَقْتِ آنچہ ضروری و لابدی دانست بطریق اجمال نوشتہ فرستاد بعد ازین اگر توفیق رفیق گشت مفصل تر ازین نوشتہ ارسال خواہد گشت ہم چنانکہ اسلام ضد کفر است آخرت نیز ضد دنیا است دنیا و آخرت جمع نشوند ترک دنیا بر دو نوع است نوعے است کہ از مباحات آن ہمہ ترک کردہ شود مگر بقدر ضرورت این قسم اعلائے ترک دنیا ست و نوعے دیگر آن است کہ از محرمات و مشتبہات[1] آن اجتناب کردہ شود و بامور مباحہ آن تنعم نمودہ آید این قسم نیز خصوصاً درین اوان بسیار عزیز الوجود است ع آسمان نسبت بعرش آمد فرود ✤ ورنہ بس عالی است پیش خاک تود ✤ پس ناچار از استعمال[2] ذہب و فضہ و لبس حریر و امثال آنہا کہ شریعت مصطفویہ علی صاحبہا

۱ عن النعمان بن بشیر رضی اللہ تعالی عنہما قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الحلال بین والحرام بین وبینہما مشتبہات لا یعلمہن کثیر من الناس فمن اتقی الشبہات استبرأ لدینہ وعرضہ ومن وقع فی الشبہات وقع فی الحرام کالراعی یرعی حول الحمی یوشک ان یرتع فیہ الا ان لکل ملک حمی الا وان حمی اللہ محارمہ متفق علیہ ۱۲ مشکوۃ
۲ قولہ استعمال فضہ الخ عن حذیفۃ رضی اللہ عنہ قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول لا تلبسوا الحریر ولا الدیباج ولا تشربوا فی اٰنیۃ الذہب والفضۃ ولا تاکلوا فی صحافہا فانہا لہم فی الدنیا وہی لکم فی الاخرۃ رواہ البخاری ومسلم واحمد قال الزیلعی فاذا ثبت فی الشرب والاکل فکذا فی التطیب وغیرہ لانہ مثلہ فی الاستعمال قال فی الدر المختار وکرہ الاکل والشرب والادہان والتطیب من اناء ذہب وفضۃ للرجل والمرأۃ وکذا یکرہ الاکل بملعقۃ الفضۃ والذہب والاکتحال بمیلہما وما اشبہ ذلک کمکحلۃ ومرأۃ وقلم ودوات ونحوہا قال فی الخانیۃ والنساء فیما سوی الحلی من الاکل والشرب والادہان من الذہب والفضۃ بمنزلۃ الرجال ولا باس لہن بلبس الدیباج والحریر والذہب والفضۃ واللؤلؤ ۱۲ ہذا کلہ من رد المحتار ۱۲ ۳ واقع است در پارہ وما ابری وسورۂ رعد ۱۲ ۴ از ہمت طلبیدن از کفار ۱۲

الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ آں را محرم ساختہ است اجتناب باید نمود اوانی ذہب وفضہ را اگر
برائے تجمل کنند فی الجملہ گنجائش[1] دارد اما استعمال اینہا حرام است از آب وطعام خوردن دریںہا وخوشبوئے
انداختن وسرمہ دان ساختن وجز آں القصہ حق سبحانہ وتعالٰی دائرہ امور مباحہ را بسیار وسیع ساختہ است
تنعمات وتمتعات باینہا در عیش ولذت زیادہ از آں است کہ در امور محرمہ است در مباحات رضائے
حق است سبحانہ ودر محرمات عدم رضائے او تعالٰی عقل سلیم ہرگز تجویز نمی کند کہ کسے برائے لذتے کہ بقائے
ہم ندارد عدم رضائے مولائے خود اختیار کند وحال آنکہ در عوض آں لذت محرمہ لذت مباحہ ہم تجویز فرمودہ
است رَزَقَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمُ الْاِسْتِقَامَۃَ عَلٰی مُتَابَعَۃِ صَاحِبِ الشَّرِیْعَۃِ عَلَیْہِ وَعَلٰی
اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالتَّحِیَّۃُ در معاملہ حل وحرمت ہموارہ بعلمائے دین دار رجوع باید نمود وازینہا استفسار
باید کرد وبہ مقتضائے فتوی ایشاں عمل باید نمود کہ راہ نجات شریعت است وبعد شریعت ہرچہ ہست
باطل است وبے اعتبار فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ اِلَّا الضَّلَالُ[2] وَالسَّلَامُ اَوَّلًا وَّاٰخِرًا ✣

مکتوب ۱۶۴ صد وشصت وچہارم

بحافظ بہاؤ الدین سرہندی صدور یافتہ در بیان آں کہ فیض حق سبحانہ علے الدوام برخواص وعوام
وارد است تفاوت قبول وعدم قبول آں ازین طرف ناشی است ✣ حق سبحانہ وتعالٰی بر
جادۂ شریعت استقامت بخشد بِمَنِّہٖ وَکَرَمِہٖ فیض حق سبحانہ وتعالٰی علی الدوام برخواص
وعوام وکرام ولئام چہ از قسم اموال واولاد وچہ از جنس ہدایت وارشاد بے تفرقہ وارد است تفاوت
ازین طرف ناشی است در قبول بعضے فیوض وعدم قبول بعضے دیگر وَمَا ظَلَمَہُمُ اللّٰہُ وَلٰکِنْ

---

[1] قولہ فی الجملہ گنجائش دارد قال محمد رحمہ اللہ تعالٰی ولا باس بان یتخذ الرجل فی بیتہ سریرا من ذہب او فضۃ وعلیہ الفرش من الدیباج یتجمل بذلک من غیر ان یقعد او ینام علیہ فان ذلک منقول عن السلف من الصحابۃ والتابعین کذا فی المحیط۔ فتاوی ہندیۃ اقول ولکن التجمل بالاوانی متخذۃ من ذہب او فضۃ لاباس بہ کما فی الدر المختار ۱۲ [2] اشارت است بکریمہ کہ در سورۂ نحل وپارہ ربما واقع است یعنے خدائے تعالٰی برایشاں ستم نکرد ولیکن بودند کہ برنفسہائے خود ستم میکردند ۱۲ [3] قولہ فماذا بعد الحق الا الضلال واقع است در پارۂ یعتذرون وسورۂ یونس یعنی پس چیست بعد راستی مگر گمراہی ۱۲ منہ

کَانُوْا اَنْفُسَہُمْ یَظْلِمُوْنَ آفتاب تابستان بر گازر وجامہ یکساں می تابد روئے گازر سیاہ میگردد
وجامۂ او سفید این عدم قبول بواسطہ اعراض است از جناب قدس خداوندی جل سلطانہ معرض[1] را ادبار
لازم است وحرمان از نعمت واجب آنجا کسے نگوید کہ بسیارے از معرضان باشند کہ بہ تنعمات عاجلہ
ممتاز اند واعراض سبب حرمان ایشاں نگشتہ است باید دانست کہ آں نقمت است کہ بصورت نعمت
ظاہر گردانیدہ اند بطریق استدراج از برائے خرابی او تا در اعراض وضلالت منہمک گردد قَالَ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ
وَتَعَالٰی اَیَحْسَبُوْنَ اَنَّمَا نُمِدُّہُمْ بِہٖ مِنْ مَّالٍ وَّبَنِیْنَ نُسَارِعُ لَہُمْ فِی الْخَیْرَاتِ بَلْ لَّا
یَشْعُرُوْنَ[2] پس دنیا وتنعمات او باوجود اعراض عین خرابی است اَلْحَذَرُ اَلْحَذَرُ وَالسَّلَامُ ✣

مکتوب ۱۶۵ صد وشصت وپنجم

بسیادت ونقابت پناہی شیخ فرید صدور یافتہ در ترغیب بر متابعت صاحب شریعت عَلَیْہِ
وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ وعداوت وبغض وغلظت با مخالفان شریعت او عَلَیْہِ
الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ ✣ شَرَّفَکُمُ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ بِتَشْرِیْفِ الْمِیْرَاثِ الْمَعْنَوِیِّ مِنَ النَّبِیِّ الْاُمِّیِّ
الْقُرَیْشِیِّ الْہَاشِمِیِّ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُہَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ
اَکْمَلُہَا کَمَا شَرَّفَکُمْ بِتَشْرِیْفِ الْمِیْرَاثِ الصُّوْرِیِّ وَیَرْحَمُ اللّٰہُ عَبْدًا قَالَ اٰمِیْنًا میراث صوری
آں سرور عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ بعالم خلق[3] تعلق دارد ومیراث معنوی بعالم
امر کہ آں جا ہمہ ایمان ومعرفت است ورشد[4] وہدایت شکر نعمت عظمی میراث صوری آنست کہ بمیراث
معنوی متحلی گردند والتحلی بالمیراث المعنوی لا یتیسر الا بکمال الاتباع المصطفوی

---

[1] اسم فاعل از اعراض یعنی روئے از چیزے گردانید ۱۲ [2] اشارت است بکریمہ کہ واقع است در سورۂ مومنون وپارہ قد افلح یعنی آیا می پندارند کہ آنچہ امداد میکنیم ایشاں را بآں از مال وفرزنداں سعی در نیکوئیہا میکنیم برائے ایشاں بلکہ نمیدانند وقال تعالٰی واملی لہم ان کیدی متین [3] قولہ بعالم خلق وبعالم امر چنانکہ حق سبحانہ وتعالٰی میفرماید الا لہ الخلق والامر ۱۲ [4] قولہ رشد بالضم وبفتحتین براہ شدن وراہ راست یافتن ۱۲ غ [5] وتزیین بمیراث معنوی حاصل نشود مگر بہ کمال متابعت صاحب شریعت علیہ الصلوۃ والسلام والتحیہ پس لازم گیرید متابعت او را واطاعت او را در ہمہ مامورات ومنہیات او ۱۲ [6] اسم فاعل از اعراض یعنی روئے از چیزے گردانیدن ادبار بالکسر پشت دادن دولت وحرمان بالکسر ناامیدی وبے نصیبی ۱۲ غ [7] خرق عادت کہ از کافر یا فاسق ظاہر شود ھکذا فی الغیاث قال فی القاموس استدرجہ خدعہ واستدراج اللہ تعالٰی العبد انہ کلما جدد خطیئۃ جدد لہ نعمۃ وانساہ الاستغفار او ان یاخذہ قلیلا قلیلا ولا یباغتہ۔ اقول ھذا ھو المراد ھہنا ۱۲

عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ فَعَلَیْکُمْ بِاتِّبَاعِہٖ وَاِطَاعَتِہٖ فِیْ اَوَامِرِہٖ وَنَوَاھِیْہِ وکمال متابعت فرع کمال محبت است بآنسرور عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ مصرع اِنَّ الْمُحِبَّ لِمَنْ یُّحِبُّ مُطِیْعٌ ٭ وعلامت کمال محبت کمال بغض است با اعداء او صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ و اظہار عداوت با مخالفان شریعت او عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ در محبت مداہنت گنجائش ندارد محب دیوانۂ محبوب است تاب مخالفت ندارد و با مخالفان محبوب بہیچ وجہ آشتی نمی نماید دو محبت متباینہ جمع نشوند جمع ضدین را محال گفتہ اند محبت یکے مستلزم عداوت دیگرے است نیک تامل باید فرمود کہ ہنوز کار از دست نرفتہ است تدارک ما مضی میتواں نمود فردا کہ کار از دست برود غیر از ندامت حاصلے نخواہد بود ؎ بوقت صبح شود ہمچو روز معلومت ٭ کہ با کہ باختۂ عشق در شب دیجور ٭ متاع دنیا غرور در غرور است و معاملۂ اخروی ابدی برآں مترتب زندگانی چند روزہ را اگر بمتابعت سید اولین و آخرین عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ بسر بردہ شود امید نجات ابدی است و الا ہیچ در ہیچ است ہر کہ باشد و ہر عمل خیر کہ بکند ؎ محمد عربی کآبروئے ہر دو سرا است ٭ کسیکہ خاک درش نیست خاک بر سر او ٭ حصول دولت عظمی متابعت موقوف بر ترک کلی دنیاوی نیست تا دشوار نماید بلکہ اگر زکوۃ مفروضہ مثلاً مودی شود حکم ترک کل دارد در عدم وصول مضرت چہ مال مزکی از ضرر برآمدہ است پس معالجۂ دفع ضرر از مال دنیاوی اخراج زکوۃ است ازاں اگرچہ ترک کلی اولے و افضل است اما ادائے زکوۃ ہم کار آں میکند ؎ آسماں نسبت بعرش آمد فرود ٭ ورنہ بس عالی است پیش خاک تود ٭ پس لازم است کہ ہمگی

ــــــــــ

[1] یعنی کمال متابعت بدون کمال محبت بآنسرور علیہ الصلوۃ والسلام متصور نیست بلکہ مترتب است برآں و لازم است بداں چنانکہ فرمودہ است ان المحب الخ یعنی ہر آئینہ محب مطیع است مر محبوب خود را قال القاضی فی الشفا فالصادق فی حب النبی صلی اللہ علیہ وسلم من تظہر علامۃ ذلک علیہ واولہا الاقتداء بہ و استعمال سنتہ واتباع اقوالہ وافعالہ وامتثال اوامرہ واجتناب نواھیہ والتادب بادابہ فی عسرہ ویسرہ ومنشطہ ومکرھہ وایثار ما شرعہ وحض علیہ علی ھوی نفسہ وموافقۃ شہوتہ ۱۲ [2] ان المحب لمن الخ اولہ ٭ تعصی الالہ وانت تظہر حبہ ٭ ھذا لعمری فی القیاس بدیع ٭ لو کان حبک صادقا لاطعتہ ٭ ان المحب لمن یحب مطیع ٭ ۱۲ [3] قولہ وعلامت کمال محبت کمال بغض است الخ قال القاضی ومنہا بغض من ابغض اللہ ورسولہ ومعاداۃ من عاداہ ومجانبۃ من خالف سنتہ وابتدع فی دینہ واستثقالہ کل امر یخالف الشریعۃ قال تعالٰی لا تجد قوما یومنون باللہ والیوم الاخر یوادون من حاد اللہ ورسولہ الخ [4] بالفتح وجیم عربی مضموم و واو معروف شب تاریک دیاجر جمع آن است ۱۲ غ [5] قال تعالٰی وقدمنا الی ما عملوا من عمل فجعلناہ ھباءً منثورا ۱۲ [6] کنایہ است از ذلیل بودن و خوار و رسوا گردیدن ۱۲

ہمت در اتیان احکام شرعیہ باید صرف نمود و اہل شریعت را از علماء و صلحا تعظیم و توقیر باید داشت و در ترویج شریعت باید کوشید و اہل ہوا و بدعت را ذلیل و خوار باید داشت مَنْ وَقَّرَ صَاحِبَ بِدْعَۃٍ فَقَدْ اَعَانَ عَلٰی ھَدْمِ الْاِسْلَامِ و با کفار کہ دشمنان خدائے عزوجل اند و دشمنان رسول وے عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ دشمن باید بود و در ذل و خواری ایشاں سعی باید نمود و بہیچ وجہ عزت نباید داد و این بے دولتاں را در مجلس خود راہ نباید داد و انس نباید نمود و راہ شدت و غلظت را با ایشاں پیش باید کرد و حتی الامکن در ہیچ امرے با ایشاں رجوع نباید نمود۔ و اگر فرضا ضرورتے افتد در رنگ قضائے حاجت انسانی بکرہ و اضطرار قضائے حاجت از ایشاں باید نمود۔ راہیکہ بجناب قدس جد بزرگوار شما عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ میرساند این است اگر باین راہ رفتہ نشود وصول بآں جناب قدس دشوار است ھَیْھَاتَ ھَیْھَاتَ ؎ کَیْفَ الْوُصُوْلُ اِلٰی سُعَادَ وَدُوْنَھَا ٭ قُلَلُ الْجِبَالِ وَدُوْنَھُنَّ حُیُوْفٌ زیادہ چہ ابرام نماید ؎ اندکے پیش تو گفتم غم دل ترسیدم ٭ کہ دل آزردہ شوی ورنہ سخن بسیار است ٭

مکتوب صد و شصت و ششم ۱۶۶

بہ ملا محمد امین صدور یافتہ در بیان آنکہ مدار بر حیات بے مدار چند روزہ نباید نہاد و فکر ازالۂ مرض قلبی درین فرصت یسیر باید کرد کہ از اہم مہام است باید نمود مخدوما تا چند بر خود چوں مادر مہربان باید لرزید و تا کے بر خود از غصہ و غم باید پیچید خود را و ہمہ را مردہ باید انگاشت و جماد چند بے حس و حرکت باید پنداشت اِنَّکَ مَیِّتٌ وَّاِنَّھُمْ مَّیِّتُوْنَ نص قاطع است فکر ازالۂ مرض قلبی درین فرصت یسیر باید کرد

ــــــــــ

[1] رواہ البیہقی فی شعب الایمان مرسلا عن ابراہیم بن میسرۃ وھو تابعی ثقۃ صحیح الحدیث لا مثیل لہ فی زمانہ حدیثہ فی اہل مکۃ قالہ الشیخ عبد الحق الدہلوی رح وعلی القاری رح یعنی کسے کہ تعظیم و تبجیل کند خداوند بدعت را پس بتحقیق مدد میکند بر ویران کردن دین اسلام چہ در توقیر وے استخفاف و اہانت سنت است و این میکشد بویران کردن بنائے اسلام و بہمیں قیاس در توقیر و تبجیل متبعین آباد انی بنائے اسلام خواہد بود بسبب تعظیم و ترویج سنت ۱۲ ترجمہ مشکوۃ ۱۲ [2] قولہ تا چند و تا کے حاصل فقرتین اینست کہ تا چند منافع نفس خود را منظور نظر داشتہ برائے تحصیل آنہا سرگرم باید بود قال المعرب ایہا المخدوم الام تحن الی نفسک کالام الشفیقۃ و حتام تتجرع الغصص من اجلہا و تغتم علیہا کالاخت الشفیقۃ ۱۲ [3] وعدنفسک عن اصحاب القبور قول مخبر صادق است ۱۲ [4] قولہ انک میت الخ اشارت است بکریمہ کہ واقع است در سورہ زمر و پارہ وللی یعنی یا محمد ہر آئینہ تو خواہی مرد و باقی بر صفحہ ۲۹۸

کثیر از اہم مہام است وعلاج علت معنوی درین مہلت قلیل بیاد رب جلیل از اعظم مقاصد دلے که گرفتار غیر است از وچہ توقع خیر و چگونه مائل بکبتر است نفس اماره ازو بهتر است آنجا همه سلامتی قلب میطلبند و خلاصی روح میجویند و با کوته اندیشان در فکر تحصیل اسباب گرفتاری روح وقلبیم هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ چه تواں کرد وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ وَلٰكِنْ كَانُوْٓا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُوْنَ دیگر از ضعف ظاہر اندیشه نکنند ان شاء الله تعالیٰ بصحت وعافیت تبدیل خواهد یافت خاطر این جانب ازیں رہگذر جمع است جامهٔ فقراء که طلب داشته بودند پیراهن فرستاده شد خواهند پوشید و مترصد نتائج و ثمرات آں خواهند بود که کثیر البرکت است ؎ هر کس افسانه بخواند افسانه است ✤ وآں که دیدش نقد خود مردانه است ✤
وَالسَّلَامُ عَلٰى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰى عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ

مکتوب ۱۶۷ صد و شصت و هفتم

بهَرَدِی رام هندو که اظهار اخلاص باین طائفه علیه نموده بود صدور یافته در ترغیب بر عبادت پروردگار عالمیان که بے چون و بے چگونه است واجتناب از عبادت آلهه باطلهٔ هنود ✤ دو کتاب شما رسید از هر دو محبت فقراء والتجا باین طائفه علیه مفهوم گشت چه نعمتے است که کسے را باین دولت بنوازند ثانیاً ؎ من آنچه شرط بلاغ است باتو میگویم ✤ تو خواه از سخنم پند گیر وخواه ملال ✤ بدان وآگاه باش که پروردگار ما و شما بلکه پروردگار عالمیان چه سموات وچه ارضین وچه علیین وچه سفلیین یکے است و بے چون و بے چگونه از شبه ومانند منزه است واز شکل ومثال مبرا پدری و فرزندی در حق او تعالیٰ محال

(بقیه حاشیه صفحه ۲۹۷) مرد و مرآئینه ایشاں خواهند مرد ۱۲ ۵ قال الله یا ایها الذین آمنوا اذکروا الله ذکرا کثیرا وسبحوه بکرة و اصیلا ۱۲ ۶ بدانکه تحقیق این بیت در حاشیه مکتوب دهم نوشته شده است از انجا مطالعه نمایند ۱۲ ۷ چنانچه فرموده جل شانه در سورهٔ ممتحنه وپاره قد سمع الله یا ایها الذین آمنوا لا تتخذوا عدوی وعدوکم اولیاء الخ (حاشیه صفحه هذا) ۱ قوله وما ظلمهم الله الخ اشارت است بکریمه که در پاره ربما و سورهٔ نحل واقع است یعنی وستم نه کرد بر ایشاں خدا ولیکن بر خویش ستم میکردند الخ ۱۲ ۲ قال تعالیٰ حکایة عن یوسف علی نبینا وعلیه الصلوٰة والسلام اذهبوا بقمیصی هذا فالقوه علی وجه ابی یأت بصیرا ایضا فلما ان جاء البشیر القاه علی وجهه فارتد بصیرا ۱۲ ۳ یعنی نزد حق جل وعلا ۱۲ ۴ یعنی از ماده دون حق سبحانه وتعالیٰ قال تعالیٰ الا من اتی الله بقلب سلیم ۱۲

است کفاءت وتماثل را در آں حضرت چه مجال شائبهٔ اتحاد وحلول در شان او سبحانه مستهجن است ومظنهٔ کمون و بروز در آں جناب قدس مستقبح زمانے نیست که زمان مخلوق است مکانی نیست که مکان مصنوع او وجود او را بدایت نیست وبقائے او را نهایت نه هر چه از خیر وکمال است باو سبحانه ثابت وهر چه از نقص وزوال است ازو تعالیٰ مسلوب پس مستحق عبادت او تعالیٰ باشد وسزاوار پرستش او سبحانه رام وکرشن ومانند آنها که آلهه هنود اند از کمینهٔ مخلوقات ویند واز مادر وپدر زائیده اند رام پسر جسرت است وبرادر لکهمن وشوهر سیتا هر گاه رام کوچ خود را نگاه نتواند داشت غیرے را چه مدد نماید عقل دور اندیش را کار باید فرمود وبتقلید ایشاں نباید رفت هزاران عار است که کسے پروردگار عالمیان را باسم رام یا کرشن یاد کنند در رنگ آن است که بادشاه عظیم الشان را باسم ارذل کناس یاد کنند رام ورحمن را یکے دانستن از نهایت بے عقلی است خالق با مخلوق یکے نمی شود وبیچون با چون متحد نمیگردد وپیش از خلقت رام وکرشن پروردگار عالم را رام وکرشن نمی گفتند بعد از پیدا شدن اینها چه شد که نام رام وکرشن باو سبحانه وتعالیٰ اطلاق میکنند ویاد کرشن ورام را یاد پروردگار میدانند حاشا وکلا ثم حاشا وکلا پیغمبران علیهم الصلوات والتسلیمات که قریب یک لکهه وبست وچهار هزار گذشته اند خلائق را بعبادت خالق ترغیب فرموده اند واز عبادت غیر منع نموده وخود را بنده عاجز دانسته اند واز هیبت وعظمت او تعالیٰ ترساں ولرزاں بوده اند وآلهه هنود خلق را بعبادت خود ترغیب کرده اند وخود را آلهه دانسته هر چند به پروردگار قائل اند اما او را

۱ شائبه بکسر حرف سوم که همزه است یعنی آمیزش چیزے بد در چیزے بهتر وآلودگی ۱۲ غ ۲ بضم میم وسکون سین وفتح فوقانی وسکون ها وفتح جیم مکروه وزشت وعیب گرفته شده ۱۲ ۳ قوله مظنه بفتح وکسر ظائے معجمه وتشدید نون موضع ظن یعنی جائے گماں بردن ۱۲ ۴ قوله کمون بالضم پنهاں شدن وقوله بروز بالضم بیروں آمدن وآشکارا شدن یعنی در چیزے فرود آمدن ونزول کردن ودر چیزے پنهاں شدن ودر چیزے ظهور نمودن ودر حلول کرده آشکارا شدن ۱۲ ۵ الاضافة لادنی ملابسة یعنی الذین ارسلوا الینا ویجب علینا ان نؤمن بهم ونصدقهم ۱۲ ۶ فی المشکوٰة قال ابو ذر قلت یا رسول الله کم وفاء عدة الانبیاء قال مائة الف واربعة وعشرون الفا المرسل من ذلک ثلاث مائة وخمسة عشر جما غفیرا یعنی گفت ابو ذر گفتم یا رسول الله چند است تمام شمار انبیاء فرمود صد هزار وبست وچهار هزار مرسل از میان ایشاں سه صد وپانزده تن اند جماعتے عظیم رواه احمد قال المعرب اخرجه البزار والطبرانی وابن مردویه وابن حبان وصححه قال العلی القاری رح فی شرح المشکوٰة العدد فی هذا الحدیث وان کان مجزوما لکنه لیس بمقطوع فیجب الایمان بالانبیاء والرسل مجملا من غیر حصر فی عدد لئلا یخرج احد منهم ولا یدخل احد من غیرهم فیهم وشیخ عبد الحق فرموده که در عدد انبیاء دو لک وبست وچهار هزار نیز روایت آمده وبسبب این اختلاف محققین از تعیین عدد انبیاء منع کرده اند ومجمل باید گفت آمنا بالانبیاء کلهم اجمعین اقول حضرت امام ربانی قدس سره نیز ازینجا لفظ قریب زیاده نموده اند فافهم ۱۲ ۷ حاشا کلمه تنزیه است وکلا کلمه ردع ۱۲ ۸ چه راوان بران تغلب کرده او را گرفته بود ۱۲

درخود حلول و اتحاد اثبات کرده اند و ازین جهت خلق را بعبادت خود میخوانند و خود را آلهه گویا بنده اند و در محرمات بے تحاشی افتاده اند بزعم آنکه اله از هیچ چیز ممنوع نیست در خلق خود هر تصرفے که خواهد بکند. اقسام این تخیلات فاسده بسیار دارند ضلوا فاضلوا بخلاف پیغمبران عَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَ التَّسْلِیْمَاتُ که خلائق را از انچه منع فرموده اند خود را نیز ازاں چیز باز داشته اند بوجه اتم و اکمل خود را البشر مثل سائر بشر میگفتند مصراع برین تفاوت راه از کجاست تا بکجا

مکتوب صد و شصت و هشتم

به مخدوم زاده املکنکی اعنی خواجه محمد قاسم صدور یافته دربیان علو سلسلۂ علیه نقشبندیه و شکایت از حال جماعه که محدثات و مخترعات درین طریقه شریفه لاحق کرده اند و ما یناسب ذٰلِكَ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰی سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ وَاٰلِهِ الطَّاهِرِیْنَ اَجْمَعِیْنَ امابعد دعوات موفوره و تحیات نامحصوره بعالی جناب سُلَالَةِ الْمَشَائِخِ الْکِرَامِ نَتِیْجَةِ الْاَوْلِیَاءِ الْعِظَامِ خدمت مخدوم زاده مستقیم بر جاده سَلَّمَهُ اللّٰهُ تَعَالٰی سُبْحَانَهٗ وَاَبْقَاهُ تبلیغ نموده اظهار اشتیاق و آرزومندی می نماید شعر کَیْفَ الْوُصُوْلُ اِلٰی سُعَادَ وَدُوْنَهَا قُلَلُ الْجِبَالِ وَدُوْنَهُنَّ خُیُوْفٌ معلوم شریف مخدوم زادگے باد که علو این طریقه علیه و رفعت طبقۂ نقشبندیه بواسطۂ التزام سنت است و اجتناب از بدعت لهٰذا اکابر این طریقه علیه از ذکر جهر اجتناب فرموده بذکر قلبی دلالت نموده اند و از سماع و رقص و وجد و تواجد که در زمان آں سرور علیه الصلوٰة والسلام و در زمان خلفائے راشدین نبوده علیهم الرضوان منع فرموده و خلوت و اربعین که در صدر اول نبوده بجائے آن خلوت در انجمن اختیار کرده لاجرم

سه قوله محدثات و مخترعات بفتح دال و بفتح را اسم مفعول از احداث و اختراع یعنی کارهائے جدید و نو اختراع کرده شده و بیرون آورده شده ۱۲
سه قوله بعد حمد و صلوٰة دعوات و تحیات بعالی جناب تبلیغ نموده اظهار شوق می نماید ۱۲ سه قد مر ترجمة البیت مع تحقیق اللغات بحاشیة المکتوب العاشر فراجع ۱۲ سه قوله خلوت در انجمن یعنی در انجمن که محل تفرقه است از راه باطن با مطلوب خلوت داشته باشد و تفرقه بیرونی بحجره درونی راه نیابد از برون درمیان بازارم وز درون خلوتے ست با یارم و در ابتدا این معنی به تکلف است و در انتها بے تکلف درین طریقه این معنی چوں در ابتدا دست میدهد و اسبے برائے حصول آں وضع کرده اند از خصائص این طریقه آمده است هر چند منتهیان طرق دیگر را نیز دست میدهد و اندرین معنی گفته اند از درون شو آشنا و از برون بیگانه باش این چنین زیبا صفت کم می بود اندر جهاں از مکتوب صد و شصت و پنجم از مکاتیب خواجه محمد معصوم ۱۲ سه مبالات نکردن و پروا نداشتن و اصل تحاشی بیک سو شدن است ۱۲ سه ابن خواجه خواجگی املکنکی

نتائج عظیمه برین التزام مترتب گشته است و ثمرات کثیره بران اجتناب متفرع شده ازینجاست که نهایت دیگراں در بدایت این بزرگواران مندرج است و نسبت ایشاں فوق همه نسبتها آمده کلام ایشاں دواء امراض قلبیه است و نظر شاں شفاء علل معنویه و توجه وجیه ایشاں طالباں را از گرفتاری کونین نجات می بخشد و همت رفیع شاں مریداں را از حضیض امکان بذروۂ وجوب میبرد نقشبندیه عجب قافله سالارانند که برند از ره پنهاں بحرم قافله را از دل سالک ره جاذبۂ صحبت شاں میبرد وسوسۂ خلوت و فکر چله را لیکن درین اواں که آن نسبت شریفه عنقاء مغرب گشته است و رو باستتار آورده جمعے ازهمیں طبقه از نایافت آں دولت عظمی و از فقدان آن نعمت قصوی دست و پا بهر سو زده اند و از جواهر نفیسه بخزف ریزه چند خرسند گشته و بدرنگ طفلاں بجوز و مویز آرام یافته از غایت اضطراب و حیرانی طریق اکابر خود را گزاشته گاهے بجهر تسلی میجویند و زمانے بسماع و رقص آرام می طلبند و چوں در انجمن ایشاں را خلوت میسر نشده اربعین خلوت اختیار می نمایند عجب تر آنکه این بدعت ها را متمم و مکمل این نسبت شریفه می انگارند و این تخریب را عین تعمیر می شمرند حضرت حق سبحانه و تعالے ایشاں را انصاف دهاد و شمه از کمالات اکابر این طریقه بمشام جانهائے ایشاں رساناد بِالنُّوْنِ وَالصَّادِ وَبِحُرْمَةِ النَّبِیِّ وَاٰلِهِ الْاَمْجَادِ عَلَیْهِ وَعَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ و چوں این محدثات دراں دیار شیوعے پیدا کرده است

سه قوله عنقاء بالفتح طائرے ست دراز گردن که نزد بعضے وجود فرضی دارد چرا که هیچ کس او را نه دیده است و عنقا آں را ازیں جهت گویند که طویل العنق بوده باشد و بالفارسی نام آں سی مرغ است و در نفائس الفنون از تفاسیر مسطور است که در زمینے اصحاب الرس مرغے بس عظیم با چهار پائے و روئے مانند آدمی و با پرهائے الوان و بافراط درازی گردن پیدا شده بود هر جا که کودکے دیدے ببردے آن قوم پیش حنظله بن صفوان که پیغمبر ایشاں بود شکایت کردند حنظله دعا کرد حق تعالی آن مرغ را در بعضے از جزائر انداخت و او دراں جزائر فیل و اژدها شکار کرده میخورد و قوله مغرب بضم میم و سکون غین معجمه و کسر رائے مهمله ازین جهت گویند که طیور را فرد میبرد و اطفال و دختراں را بلع میکرد و بعضے گفته اند که بفتح رائے مهمله بمعنی نو و غریب آورده شد و چوں عنقا را حق تعالے به هیئت عجیب و غریب پیدا کرده بود ازین جهت مغربه گفتند و بعضے مغرب بمعنی مخفی و نابود نوشته اند ۱۲ غیاث اللغات سه قوله بمشام بفتح میم اول و تشدید دوم مگر در استعمال فارسی بتخفیف خوانده می شود محل قوت شامه که در منتهائے بینی و مقدم دماغ مودع است و این لفظ جمع است در واحد استعمال یافته اسم ظرف شم بمعنی بوئیدن ۱۲ سه اشارت است به مقطعات قرآنیه یعنے به یمن و برکت این حروف قرآنیه ۱۲ سه شمه بالفتح و تشدید در عربی بمعنے بوئے اندک و یک بار بوئیدن چیزے و بالکسر خطا است ۱۲

بجدے کہ طریق اصل اکابر را پوشیدہ ساختہ و وضیع و شریف آنجا وضع محدث وجدید را اختیار نمودہ اند و از طریق اصل وقدیم اعراض نمودہ بخاطر ریخت کہ شمۂ ازین ماجرا بخادمان آن عتبۂ علیہ اظہار نماید و باین وسیلہ درد دل بیرون اندازد نمیداند کہ انیس مجلس خدمت مخدومزادگی از کدام طائفہ است و مونس محفل از کدام فرقہ

سے خوابم بشد از دیدہ درین فکر جگر سوز ✤ کاغوش کہ شد منزل و آسائش خوابت ✤ وَالْمَسْئُوْلُ مِنَ اللّٰهِ سُبْحَانَهٗ اَنْ یَّعْصِمَ جَنَابَ قُدْسِكُمْ عَنْ عُمُوْمِ هٰذِهِ الْبَلْوٰی وَاَنْ یَّحْفَظَ عَتَبَةَ شَرِیْفِكُمْ عَنْ شُمُوْلِ هٰذَا الْاِبْتِلَاءِ مخدوما مکرما احداث و ابداع را درین طریقہ علیہ بحدیکے رواج دادہ اندکہ اگر مخالفاں گویند کہ درین طریق التزام بدعت است و اجتناب از سنت ہم گنجائش دارد نماز تہجد را بجمعیت تمام ادا مینمایند و این بدعت را در رنگ سنت تراویح در مساجد رواج و رونق می بخشند و این عمل را نیک میدانند و مردم را بران ترغیب میکنند و حال آنکہ اداء نوافل را بجماعت فقہاء شکر اللہ تعالی سعیہم مکروہ گفتہ اند اشد کراہت و جمعے از فقہا کہ تداعی شرط کراہت در جماعت نفل دانستہ اند جواز جماعۂ نفل را مقید بناحیہ مسجد ساختہ اند و زیادہ از سہ کس را باتفاق مکروہ گفتہ اند و ایضاً نماز تہجد را باین وضع سیزدہ رکعت می انگارند کہ دوازدہ رکعت ایستادہ میگذارند و دو رکعت نشستہ کہ حکم یک رکعت پیدا کند از انجا گرفتہ اند کہ ثواب قاعد نصف ثواب قائم است و این علم و عمل نیز مخالف سنت است علی صاحبہا الصلوۃ والسلام والتحیۃ حضرت پیغامبر کہ سیزدہ رکعت ادا فرمودہ اند ہمراہ وتر است و فردیت در رکعات نماز تہجد از فردیت رکعات وتر پیدا شدہ است لا کما زعم ہؤلاء العظام

سے اندکے پیش تو گفتم غم دل ترسیدم ✤ کہ دل آزردہ شوی ورنہ سخن بسیار است ✤ عجب است کہ در بلاد ماوراء النہر کہ ماوائے علمائے اہل حق است این قسم بدعتہا رواج یافتہ و این نوع مخترعات شیوع پیدا کردہ و حال آنکہ ما فقیران علوم شرعیہ را از برکات ایشان استفادہ می نمائیم واللہ سبحانہ الملہم للصواب

سلہ یعنی از دیدۂ من خواب رفت اندرین فکر سوزندہ جگر کہ بغل و کنار کدامین مردم شد منزل تو و آسائش گاہ خواب تو ۱۲ سلہ یعنی از خدائے پاک سوال کردہ می آید کہ جناب قدس ایشان را از وصول این بلیہ پاک دامن دارد و عتبہ علیہ شاں را از بلوغ این آفت نگہدارد ۱۲ سلہ بدانکہ این ہمہ مضامین ذیل در مکتوب صد و سی و یکم کہ بخواجہ محمد اشرف کابلی صدور یافتہ است مندرج اند و حواشی کہ مناسب مقام اند نیز بر حاشیہ محررہ و مسطور فلا حاجۃ لہ الی التکرار من اراد فلیطالع ثمہ ۱۲ سلہ یعنی آنچہ آں روئے رود باشد و چون ملک توران از ایران آں روئے رود جیحون واقع است لہذا ملک توران را اہل عرب در ماوراء النہر نامند ۱۲ اغ سلہ قولہ نماز تہجد آغاز تفصیلی محدثات است یعنی یکے از انہا آنکہ نماز تہجد الخ ۱۲

ثَبَّتَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَاِیَّاكُمْ عَلٰی جَادَّةِ الشَّرِیْعَةِ الْمُصْطَفَوِیَّةِ عَلٰی صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّةُ وَیَرْحَمُ اللّٰهُ عَبْدًا قَالَ اٰمِیْنًا ✤

مکتوب ۱۶۹ صد و شصت و نہم

بشیخ عبد الصمد سلطان پوری صدور یافتہ در جواب سوال او از حال مریدی کہ بہ پیر خود گفتہ اگر در وقت خاص من کہ با حضرت حق سبحانہ باشد تو در میان درآئی سر از تن جدا کنم پیر آں سخن او را پسندید و در کنار گرفت اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰی سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ مُحَمَّدٍ وَّاٰلِهِ الطَّاهِرِیْنَ اَجْمَعِیْنَ مراسلۂ شریفہ و مفاوضۂ لطیفہ کہ از روے کرم صادر فرمودہ بودند رسید موجب فرحت گشت استفسار سے رفتہ بود مخدوما مقصد اقصی و مطلب اسنی وصول بجناب قدس خداوندی است جل سلطانہ لیکن چون طالب در ابتدا بواسطۂ تعلقات شتی در کمال تدنس و تنزل است و جناب قدس او تعالی در نہایت تنزہ و ترفع و مناسبتے کہ سبب افاضہ و استفاضہ است در میان مطلوب و طالب مسلوب است لاجرم از پیر راہ دان رہ بین چارہ نہ بود کہ برزخ بود و از ہر دو طرف حظ وافر دارد تا واسطۂ وصول طالب بمطلوب گردد و ہر قدر کہ طالب را بمطلوب مناسبت پیدا میگردد ہماں قدر پیر خود را از میان میکشد و چون طالب را بمطلوب مناسبت تام پیدا شود پیر بتمام خود را از میان بر کشید و طالب را بمطلوب بے توسط خود واصل گردانید پس در ابتدا و در توسط مطلوب را بے آئینۂ پیر نمیتواں دید و در انتہا بے توسط آئینۂ پیر جمال مطلوب جلوہ گر مے گردد و وصل عریاں حاصل مے شود و آں کہ گفتہ کہ پیر اگر دراں وقت حاضر شود سر از تن جدا سازم از دیوانگی گفتہ ارباب استقامت چنیں نہ گویند و براہ بے ادبی نپویند و مرادات را از برکات پیر جویند والسلام ✤

سلہ قولہ شتی بالفتح و تشدید تائے مفتوح و در آخر الف بصورت یا بمعنی پراگندہا و این جمع شتیت است کہ بمعنی پراگندہ باشد و در استعمال لفظ شتی بمعنی کثرت و بسیاری چیزے مراد میگردد چہ اکہ پراگندگی اعداد را کثرت و بسیاری لازم است ۱۲ غیاث سلہ قولہ تدنس چرکین شدن ۔ قولہ تنزل بدرنگ فرود آمدن ۔ قولہ تنزہ بروزن تصرف دور شدن از عیب قولہ ترفع بلندی نمودن قولہ افاضہ بسیار کردن و فرو ریزانیدن آب و خیر رسانیدن قولہ استفاضہ خیر خواستن ۱۲ ع و من

مکتوب ۱۷۰ صد و ہفتادم

بشیخ نور صدور یافتہ دربیان آنکہ آدمی راہمچنانکہ از امتثال اوامر و نواہی حق سبحانہ و تعالےٰ چارہ نیست
از مراعات اداءِ حقوق خلق و مواسات با ایشان نیز چارہ نہ وَمَا یُنَاسِبُ ذٰلِکَ ۔ اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ وَسَلَامٌ
عَلٰی عِبَادِہِ الَّذِیْنَ اصْطَفٰی برادر ارشد آدمی راہم چنانکہ از امتثال اوامر حق جل و علا و انتہا از نواہی چارہ
نیست از مراعات اداءِ حقوق خلق و مواسات با ایشان نیز چارہ نہ اَلتَّعْظِیْمُ لِاَمْرِ اللّٰہِ وَالشَّفْقَۃُ عَلٰی
خَلْقِ اللّٰہِ بیان اداء این دو حقوق میفرماید و بمراعات ہر دو شطر آن دلالت مینماید پس اقتصار بر یکے ازاں
دوام از قصور است و اکتفا بر جزو از کل از کمالیت دور پس تحمل ادائے حق خلق ضروری آمد و حسن معاشرت
با ایشان واجب گشت بے دماغی نمی زیبد و ناپروائی نمی سزد ؎ ہر کہ عاشق گشت اگرچہ نازنین عالم
است ۔ نازکی کے راست آید بار میباید کشید ۔ چوں مدتہا در صحبت بودہ اید و مواعظ و نصائح شنیدہ از
اطالت سخن اعراض نمودہ بر فقرۂ چند اختصار افتاد ۔ ثَبَّتَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمْ عَلٰی جَادَّۃِ الشَّرِیْعَۃِ
الْمُصْطَفَوِیَّۃِ عَلٰی صَاحِبِہَا الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ ۔

مکتوب ۱۷۱ صد و ہفتاد و یکم

بملا طاہر بدخشی صدور یافتہ دربیان آنکہ آنچہ بر فقراء لازم است دوام ذل است و افتقار و اداء
وظائف عبودیت و محافظت حدود شرعیہ و متابعت سنت سنیہ عَلٰی صَاحِبِہَا الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ
و مشاہدۂ استیلاءِ ذنوب و خوف انتقام علام الغیوب وَمَا یُنَاسِبُ ذٰلِکَ ۔ اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ رَبِّ
الْعٰلَمِیْنَ وَالصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ عَلٰی سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ وَاٰلِہِ الطَّاہِرِیْنَ آنچہ بر ما فقیران
لازم است دوام ذل است و افتقار و انکسار و تضرع و التجا و اداء وظائف عبودیت و محافظت

ف۱ قال علی القاری فی المرقات قال بعض العارفین العبودیۃ ھی التعظیم لامر اللہ و الشفقۃ علی خلق اللہ ۱۲ ف۲
وکلاھما ماموز بھما فی الشرع ولھا شواھد من غیر حصر قال صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم الدین النصیحۃ ثلثا قلنا لمن ۔ قال
للہ و لکتابہ و لرسولہ و لائمۃ المسلمین وعامتھم رواہ مسلم ۱۲ مشکوٰۃ ف۳ قولہ مواسات یاری کردن و رعایت و صلح کردن و غمخواری نمودن ۱۲

حدود شرعیہ و متابعت سنت سنیہ عَلٰی صَاحِبِہَا الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ و تصحیح نیات و تحصیل
خیرات و تخلیص بواطن و تسلیم ظواہر و رویت عیوب و مشاہدۂ استیلائے ذنوب و خوف انتقام علام
الغیوب و قلیل پنداشتن حسنات خود را اگرچہ بسیار باشد و کثیر انگاشتن سیئات خود را اگرچہ اندک باشد
و ترسان و لرزاں بودن از شہرت و قبول خلق قَالَ عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ بِحَسْبِ امْرِءٍ مِّنَ الشَّرِّ
اَنْ یُّشَارَ اِلَیْہِ بِالْاَصَابِعِ فِیْ دِیْنٍ اَوْ دُنْیَا اِلَّا مَنْ عَصَمَہُ اللّٰہُ و متہم داشتن افعال و نیات خود
را اگرچہ مثل فلق صبح باشد و عدم اعتنا با حوال و مواجید خود اگرچہ صحیح و مطابق باشد و اعتماد نباید کرد و مستحسن
نباید پنداشت مجرد تائید دین و تقویت ملت را و ترویج شریعت و دعوت خلق را بحق جل و علا چہ این
قسم تائید گاہ ہست کہ از کافر و فاجر ہم آید قَالَ عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ اِنَّ اللّٰہَ لَیُؤَیِّدُ ھٰذَا الدِّیْنَ
بِالرَّجُلِ الْفَاجِرِ مریدے کہ بطلب آید و ارادۂ مشغولی نماید آن را در رنگ ببر و شیر باید دانست و
باید ترسید کہ مبادا ازین راہ خرابی او خواہند و استدراج او نمایند و اگر فرضاً در قدوم مرید در خود فرحے و سرورے
یابند آن را کفر و شرک دانند و تدارک آن بہ ندامت و استغفار چنداں نمایند کہ اثرے ازاں سرور نماند بلکہ
بجائے آن فرح حزن و خوف نشیند و نیک تاکید نمایند کہ طمعے در مال مرید و توقعے در منافع دنیوی او پیدا
نشود کہ مانع رشد مرید است و باعث خرابی پیر چہ آنجا ہمہ دین خالص می طلبند اَلَا لِلّٰہِ الدِّیْنُ الْخَالِصُ
شرک راہ روان حضرت بہ ہیچ وجہ گنجائش نیست وعدا اند کہ بہر ظلمتے و کدورتے کہ بر دل طاری گردد ازالہ آن

ف۱ یعنی بس است مرد را از بدی کہ انگشت نما کردہ شود در دین یا در دنیا مگر کسے کہ معصوم و محفوظ دارد او را خدائے تعالےٰ روایت کرد
بیہقی در شعب الایمان از حضرت انس شیخ عبد الحق در شرح این فرمودہ اما مشہور و انگشت نما شدن در دنیا خود ظاہر است کہ محل
آفت و سبب بیروں افتادن از طریق امن و سلامت است و اما در دین زیرا کہ آن نیز مظنہ وقوع در شبکہ ریا و حب ریاست و امامت
و تقدم و اعتقاد مردم و تعظیم ایشان و شہوات خفیہ نفسانیہ و مکائد نفس و غوائل شیطان است و کمتر کسے بود کہ نجات یابد ازان و سلامت
ماند داں مگر مقربان و صدیقان چنانکہ گفتہ اند آخر ما یخرج من راس الصدیقین حب الجاہ پس خمول و گمنامی بہر حال بہتر باشد و بسلامت
و حفظ حال نزدیکتر ۱۲ ف۲ قولہ ان اللہ لیؤید الخ قد مر الحدیث فی المکتوب الثالث و الثلثین مع تحقیق التخریج
فارجع ۱۲ ف۳ قولہ ببر بروزن صبر درندہ ایست کہ دشمن شیر باشد و در برہان و رشیدی نوشتہ کہ ببر بفتحتین جانور صحرائی شبیہ بگربہ کہ دم ندارد
و بفتح اول و سکون ثانی درندہ معروف و مسموع شدہ کہ نوعی از شیر است کہ پشم دار باشد و در بہار عجم نوشتہ کہ ببر بفتحتین درندہ ایست از قسم
شیر ببر جمع آن فارسیان بسکون استعمال نمایند ۱۲ غ ف۴ قولہ الا للہ الدین الخالص الخ اشارت است بکریمہ کہ واقع است در
شروع سورہ زمر و پارہ و مالی یعنی آگاہ باش و بداں کہ مر خدا راست پرستش و عبادت خالص ۱۲ ف۵ و دلے کہ مسکن ماسوا است در
بارگاہ کبریا خوار و بینوا است و تہی از انوار او تعالےٰ ؎ در خانہ دو مہمان نہ گنجند ۔ فکر تخلیۂ سر از اہم مہام است کہ مہمان خانہ خالی میخواہد ۔
جاء ربہ بقلب سلیم نص قاطع است ۱۲ ف۶ بمعنی کینہ کشیدن از کسے و بمعنی کشیدن و گرفتن مستعمل ۱۲

بتوبہ واستغفار وندامت والتجا باسہل وجوہ میسر است مگر ظلمتے وکدورتے کہ از راہ محبت دنیائی دنی بر دل طاری شود کہ منغص میگرداند ومنجس میسازد ودر ازالۂ آں تعسر تام است وتعذر بر کمال صَدَقَ رَسُوْلُ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلَیْہِ وَسَلَّمَ حُبُّ الدُّنْیَا رَأْسُ کُلِّ خَطِیْئَۃٍ نَجَّانَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمْ عَنْ مَحَبَّۃِ الدُّنْیَا وَمَحَبَّۃِ اَبْنَائِہَا وَاَرْبَابِہَا وَالْاِخْتِلَاطِ بِہِمْ وَالْمُصَاحَبَۃِ مَعَہُمْ فَاِنَّہَا سَمٌّ قَاتِلٌ وَمَرَضٌ ہَالِکٌ وَبَلَاءٌ عَظِیْمٌ وَدَاءٌ عَمِیْمٌ اخوی ارشدی شیخ حمید باحسن وجوہ متردد آں حدود اند استماع سخنان نو وتازہ را از ایشاں غنیمت دانند وَالْبَاقِیْ عِنْدَ التَّلَاقِیْ

مکتوب ۱۷۲ صد و ہفتاد و دویم

بشیخ بدیع الدین صدور یافتہ در بیان بعضے از اسرار خاص کہ نصیب اقل قلیل است از خواص وبیان آنکہ درین موطن عارف خود را از دائرۂ شریعت بیروں میابد باذکر سبب آں وتطبیق آن با ظاہر شریعت غرا مع مَا یَتَعَلَّقُ بِذٰلِکَ ٭ بَعْدَ الْحَمْدِ وَالصَّلٰوۃِ معلوم اخوی واعزی باد کہ شریعت را صورتے است وحقیقتے صورتش آنست کہ علماء ظواہر بہ بیان آں متکفل اند وحقیقتش آنکہ صوفیۂ علیہ بآں ممتاز اند نہایت عروج صورت شریعت تا نہایت سلسلۂ ممکنات است بعد ازاں اگر در مراتب وجوب سیر واقع شود صورت باحقیقت ممتزج خواہد بود واین معاملۂ امتزاج نیز

سلہ قولہ حب الدنیا راس کل خطیئۃ یعنی محبت دنیا سر ہر گناہ است چہ ارتکاب معاصی ومحظورات وشہوات کہ کنندہ محبت دنیا کنند ومحبت آخرت موجب ارتکاب معصیت نشود واین حدیث را روایت نمود حضرت حذیفہ ازاں سرور عالم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم۔ رواہ رزین وروی البیہقی فی شعب الایمان عن الحسن مرسلا ہکذا فی المشکوٰۃ ۱۲ سلہ۲ یعنی حق سبحانہ مایاں وشمایان را از دوستی دنیائے دنیہ ودوستی پسرانش واز اصحابش واز آمیختگی با اینہا واز صحبت اینہا نجات بخشاد بالنون والصاد زیراکہ محبتش زہر لیست قاتل ومرضیست ہلاک وبلائیست عظیم ودائیست عمیم فاللہ خیر حافظا وھو ارحم الراحمین ۱۲ سلہ۳ ای مہلک کانہ لمبالغۃ فی الاھلاک ھالک فی نفسہ کما قیل النار یاکل بعضھا بعضا ۱۲ سلہ۴ او بزرگزادہ ہائے ہندوستان است در بدایت حال در خدمت حضرت ایشان قدس سرہ توضیح وتلویح میخواند وبدرویشاں اعتقادے نداشت بلکہ بیکے از جوانان صاحب جمال تعلقی داشت تا آنکہ منظور نظر فیض اثر حضرت ایشان گشت بخلوتے بردہ تعلیم ذکر فرمودند وسالہا در آستانہ علیہ گذراند واجازت تعلیم طریقت گرفتہ بوطن مالوف خود بلدۂ سہارنپور بارشاد طلاب مشغول گشت بعد از چندگاہ ببلدۂ آگرہ بحکم حضرت ایشاں اقامت نمود وقبول تمام یافت وبعد ازاں بوطن مالوف خود رجعت نمودہ وفات کرد رحمۃ اللہ تعالی ۱۲ سلہ۵ منغص اسم مفعول از تنغیص بمعنی تیرہ گردانیدن عیش را یعنی تیرہ میگرداند ۱۲

تا عروج بشان العلم است کہ مبدأ تعین سید البشر است عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ بعد ازاں اگر ترقی واقع شود صورت وحقیقت ہر دو وداع خواہند نمود ومعاملۂ عارف بشان الحیوٰۃ خواہد افتاد واین شان عظیم الشان را با عالم ہیچ مناسبتے نیست از شیونات حقیقیہ است کہ گرد اضافت باں نرسیدہ است تا تعلقے بعالم پیدا کند واین شان دروازۂ مقصود است ومقدمۂ مطلوب درین موطن عارف خود را از دائرۂ شریعت بیروں می یابد اما چون محفوظ است دقیقہ از دقائق شریعت فرو نمیگذارد جماعۂ کہ باین دولت عظمی مشرف شدہ اند اقل قلیل اند اگر عدد آں را بیان کند شاید کہ اقل قلیل قبول کند وجمعے کثیر از صوفیہ اند کہ بظلال این مقام عالی رسیدہ اند چہ ہر مقام عالی را در سافل ظلے است از ظلال آن انگاشتہ اند کہ قدم از دائرۂ شریعت بیروں نہادہ اند وپوست را گذاشتہ بمغز رسیدہ این مقام از مزلت اقدام صوفیہ است جمعے از ناقصاں ازین راہ بالحاد وزندقہ رسیدہ اند وسر از ربقۂ شریعت غرا برآوردہ ضَلُّوْا فَاَضَلُّوْا وجمعے از کاملاں کہ بدرجہ از درجات ولایت مشرف شدہ اند واین معرفت را در ظلے از ظلال آن مقام عالی حاصل نمودہ ہرچند باصل آں مقام نرسیدہ اند اما محفوظ اند وادبے از آداب شریعت را فروگذاشت تجویز نمی نمایند ہرچند سر این معرفت را نمیدانند وحقیقت معاملہ را نمی فہمند وچوں براین فقیر بعنایۃِ اللّٰہِ سُبْحَانَہٗ وَصَدَقَۃِ حَبِیْبِہٖ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ سر این معما منکشف شدہ است وحقیقت کار کما ینبغی بوضوح پیوستہ شمہ ازاں ماجرا در معرض بیان می آرد بحیثیتے کہ ناقصاں را براہ آرد وکاملاں را حقیقت معاملہ وانماید باید دانست کہ تکلیفات شرعیہ مخصوص بقالب اند وبقلب چہ تزکیۂ نفس متفرع بر اینہا است وآنچہ از لطائف قدم از دائرۂ شریعت بیروں می نہد ماسوائے اینہا است پس آنچہ بشریعت مکلف است ہمیشہ مکلف است وآنچہ مکلف نیست ہرگز مکلف نبودہ غَایَۃُ مَا فِی الْبَابِ پیش از سلوک لطائف با یک دیگر ممتزج بودند از قلب جدائی نداشتند چوں سیر وسلوک ہر کدام را از دیگر جدا ساخت وبمقر اصلی خود

سلہ قولہ الحاد بالکسر میل کردن ومجادلہ کردن وشرک نمودن در حرم واز دین حق برگشتن ودر حرم قتال کردن وستم کردن ۱۲ من سلہ۲ قولہ زندقہ بالفتح بیدین وملحد شدن واز راہ شرع سر پیچیدن ۱۲ من سلہ۳ قولہ ربقہ بالکسر حلقہ از رسن کہ در گردن بندند وآن رسن را ربق بالکسر گویند ۱۲ سلہ۴ قولہ معما این لفظ در اصل اسم مفعول است از تعمیہ بمعنی پوشیدہ کردن وکور کردن ودر اصطلاح کلامیکہ بوجہ صحیح دال باشد بر اسمے بطریق رمز وایما کہ پسند طبع باشد ودر بعضی کتب چنین نوشتہ کہ معما بمعنی بے ہید وبے نظیر ودر اصطلاح کلامیکہ دلالت کند بطریق رمز وایما بر اسمے بطریق قلب یا تشبیہ یا بحساب جمل یا بوجہے دیگر ۱۲ اغ سلہ۵ ظلال جمع ظل است یعنی چیزے در مرتبۂ ثانی از اصل ۱۲

رسانید معلوم شد کہ مکلف کہ بود و غیر مکلف کدام **سوال** اگر گویند دران مقام عارف قالب و قلب خود را نیز بیروں دائرۂ شریعت می یابد وجہ آں چہ باشد **جواب** گوئم کہ آں یافت تحقیقی نیست تخیلی است منشأ تخیل انصباغ قلب و قالب است برنگ الطف لطائف کہ قدم بیرون نہادہ اند اگر گویند کہ اگرچہ تکلیفات صورت شریعت مخصوص بقلب و قالب است اما حقیقت شریعت را در ماورائے قلب نیز گنجائش است پس قدم از مطلق شریعت بیرون ماندن چہ معنی باشد گوئم کہ حقیقت شریعت نیز از روح و سر نمیگذرد و بخفی و اخفی نمیرسد و قدم بیرون ماندگان فی الحقیقت ہمین خفی و اخفی اند واللّٰہ سبحانہ اعلم بحقیقۃ الحال ثبتنا اللّٰہ سبحانہ وجمیع المسلمین علی متابعۃ سید المرسلین علیہ وعلیہم وعلی آلہ الصلوات والتسلیمات اتمہا واکملہا ٭

مکتوب ۱۷۳ صد و ہفتاد و سیوم

بمیر محمد نعمان[1] صدور یافتہ در جواب سوالیکہ کردہ بودند با بیان بعضے از اسرار غریبہ کہ متعلق اند بہ نفی و اثبات کلمہ طیبہ لا الٰہ الا اللّٰہ یعنی الحمد والصلوٰۃ معلوم جناب سیادت پناہی باد کہ پرسیدہ بودند چوں ہرچہ در دید و دانش در آید بکلمۂ لا نفی آں ضروری ست چہ مطلوب مثبت ماورائے دید و دانش ست پس ازینجا لازم می آید کہ مشہود محمد رسول اللّٰہ صلی اللّٰہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم نیز شایان نفی باشد و مطلوب مثبت در ماورائے آں متحقق بود اے برادر محمد رسول اللّٰہ صلی اللّٰہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم با آں علو شان بشر بود و بداغ حدوث و امکان متسم بشر از خالق البشر جل سلطانہ چہ دریابد و ممکن از واجب تعالیٰ شانہ چہ فراگیرد و حادث قدیم را جلت عظمتہ چہ طور احاطہ نماید لا یحیطون[3]

---

[1] بدانکہ شمہ از احوال میر محمد نعمان قدس سرہ بحاشیہ مکتوب صد و نوزدہم بمعرض تحریر آمدہ فلیراجع ۱۲ [2] حضرت خواجہ خواجگان خواجہ بزرگ خواجہ بہاؤ الدین قدس سرہ میفرمایند ہرچہ دیدہ شد و شنیدہ شد ہمہ غیر حق است بکلمۂ لا نفی باید کرد۔ و حضرت سعدی شیرازی چنین می سرایند۔ قطعہ۔ اے برتر از خیال و قیاس و گمان و وہم ٭ وز ہرچہ گفتہ اند شنیدیم و خواندہ ایم ٭ دفتر تمام گشت بپایاں رسید عمر ٭ ما ہمچناں در اول وصف تو ماندہ ایم ۱۲ [3] اشارت است بکریمہ کہ در سورہ طٰہٰ پارہ قال الم اقل واقع است یعلم ما بین ایدیہم وما خلفہم ولا یحیطون بہ علما یعنی میداند آنچہ در پیش ایشان است و آنچہ پس ایشان ولی تو انند نیک دریافت اورا از روئے دانش ۱۲

بہ علما نص قاطع است شیخ عطار فرماید ؎ نمی بینی کہ شاہی چوں پیمبر ٭ نیافت او فقر کل تو رنج کم بر ٭ اے عزیز این مقام تفصیل مے طلبد بگوش ہوش باید شنید بدانکہ کلمۂ طیبہ لا الٰہ الا اللّٰہ را دو مقام است نفی و اثبات و ہر کدام نفی و اثبات را دو اعتبار اعتبار اول آنکہ نفی استحقاق عبادت آلہۂ باطلہ کردہ شود و اثبات استحقاق عبادت معبود بحق نمودہ آید و اعتبار ثانی آنکہ نفی متعلق شود بمقصودات غیر مقصودہ و متعلقات غیر مطلوبہ و متعلق اثبات جز مطلوب حقیقی نباشد و ورائے مقصود اصلی نبود و کمال در اعتبار اول در ابتدا آنست کہ ہرچہ معلوم و مشہود شدہ است ہمہ در تحت لا داخل شود و در جانب اثبات غیر از تکلم بکلمۂ مستثنیٰ ہیچ چیز ملحوظ نبود و بعد از چندگاہ کہ بصیرت[3] حدت[4] پیدا کند و بہ کحل[5] خاک راہ مطلوب مکتحل[6] گردد مستثنیٰ نیز در رنگ مستثنیٰ منہ مشہود شود معذلک سالک خود را گرفتار ماورائے آں مشہود دیابد و مطلوب را در بیروں آں مے طلبد چہ در ابتدا این کمال ہرچہ در تحت لا داخل شدہ بود بتمام از دائرۂ ممکنات بود کہ استحقاق عبادت نداشت و بہ برکت تکرار این کلمہ از معبودے کہ مستحق عبادت است جدا شدہ بود لیکن از ضعف بصیرت مرتبۂ وجوب را کہ شایان عبادت است و بکلمۂ الا مثبت گشتہ نمیدید و غیر از تکلم بکلمۂ مستثنیٰ ازاں مقام نصیبے نداشت اما بعد از قوت بصیرت مستثنیٰ نیز در رنگ مستثنیٰ منہ مشہود گشت و چوں مرتبۂ وجوب جامع اسماء و صفات الٰہی است جل سلطانہ و متعلق ہمت سالک احدیت مجردہ است کہ استحقاق عبادت نیز دراں موطن در رنگ عدم استحقاق عبادت در راہ ماندہ است لاجرم مقصود خود را در ماورائے اسماء و صفات مے طلبد و اگر گرفتاری بما دون آں تحاشی مینماید ؎ چو دل با دلبرے آرام گیرد ٭ ز وصل دیگرے کے کام گیرد ٭ نہی صد دستہ ریحاں[8] پیش بلبل ٭ نخواہد خاطرش جز نکہت[9] گل ٭ ز مہر آتش چو در نیلو فر[10] افتد ٭ تماشائے مہش کے در خور افتد ٭ چو خواہد

---

[1] یعنی لا الٰہ الا اللّٰہ بمعنی لا معبود الا اللّٰہ باشد ۱۲ [2] یعنی لا الٰہ الا اللّٰہ بمعنی لا مقصود الا اللّٰہ بود ۱۲ [3] قولہ بصیرت بینائی دل یعنی دانائی و زیرکی ۱۲ [4] قولہ حدت بالکسر و تشدید تیزی و تندی ۱۲ غ [5] قولہ کحل بالضم سرمہ ۱۲ غ [6] قولہ مکتحل بالضم و فتح تائے و کسر حائے سرمگین ۱۲ [7] یعنی میداند کہ مطلوب من در حقیقت این مشہود نیست بلکہ چیزے دیگر است ورائے آں و آں مرتبہ احدیت مجردہ است ۱۲ [8] قولہ ریحان ناز بو و ہر گیاہ کہ خوشبو دارد و بمعنی گلہائے کہ سوائے گل سرخ باشند ریاحین بفتح اول جمع آن ۱۲ غ [9] نکہت بفتح اول و سکون ثانی بوئے خوش و بوے دہان ۱۲ [10] قولہ نیلوفر دو قسم باشد آفتابی و ماہتابی آفتابی سرخ باشد بوقت طلوع آفتاب شگفتہ میشود و بہندی اور اکول گویند و دیگر ماہتابی و آں دو نوع است یکے سفید محض و دیگر سفید مائل بکبودی و این ہر دو نوع بوقت شام شگفتہ میشود و در ادویہ یونانیاں ہمیں بکار برند ۱۲ غ [11] لا یخفی ما فی ایراد لفظ خود دھہ ھھنا نفیا و اثباتا من الایہام ۱۲

تشنہ جاں نے شربت آب ❊ نیفتد سود مندش شکر ناب ❊ وکمال در اعتبار ثانی کہ مقصود از ان نفی مقصودات غیر مقصودہ است آنست کہ شہود مرتبہ وجوب نیز در رنگ شہود مراتب امکانی در تحت لا داخل شود و در جانب اثبات ہیچ چیز ملحوظ نبود مگر تفوہ بکلمۂ مستثنیٰ ؎ چہ گویم با تو از مرغے نشانہ ❊ کہ با عنقا بود ہم آشیانہ ❊ ز عنقا ہست نامی پیش مردم ❊ ز مرغ من بود آں نام ہم گم ❊ والحق کہ فطرت علیا و ہمت قصوی ہمیں قسم مطلب را خواہاں است کہ ہیچ از ان در دست نیاید بلکہ ہیچ گردے بدامن ادراک آں نرسد رویت اخروی حق است اما تصور از اں مرا از جا مے برد مردم بوعدۂ رویت اخروی مسرور و محظوظ اند و گرفتاری من بحز غیب الغیب نہ ہمگی ہمت خواہاں آنست کہ سر موئے از مطلوب از غیب بشہادت نیاید و از گوش با غوش نرسد درخت از علم بعین نہ کشد چہ تواں کرد مرا چنین آفریدہ اند ؎ ہر کسے را بہر کارے ساختند ❊ ہر چند درین مقام از دیوانگی ہا بسیار دارم اما از ادب لب نمیتوانم جنبانید ع جُنُوْنِیْ مِنْ حَبِیْبٍ ذِیْ فُنُوْنٍ ؎ عمر بگذشت و حدیث درد ما آخر نشد ❊ شب بآخر شد کنوں کوتاہ کنم افسانہ را ❊ وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ اَتَمُّهَا وَاَكْمَلُهَا ❊

مکتوب ۱۷۴ صد و ہفتاد و چہارم

بخواجہ محمد اشرف کابلی صدور یافتہ در بیان آنکہ دیوانگان این راہ باین معیت تسلی نمے گیرند و باین بعد قرب تسکین نمی یابند قرب بے مثل میخواہند بعد نما و صلے بیچونید ہجر آسا و در بیان آنکہ واقعہ کہ نوشتہ بودند ظہور جن بود و تصرف باطل او مکتوب مرغوب اخوی اعزی وصول یافت چوں مبنی از محبت فقراء

ل یعنی دیدن مومناں حق را تعالے و تقدس بروز قیامت در جنت علی تفاوت الدرجات والکمالات علی ما ورد به المنصوص من الآیات والاحادیث حق است و عقیدۂ اہلسنت والجماعت اما نہ بآں معنی کہ احاطہ ذات حقہ و ادراک کنہ آں متحقق شود بلکہ نوعے را از تجلی حق تعالے مشاہدہ کنند نہ مرتبہ احدیت مجردہ را کہ آں وراء الوراء ثم وراء الوراء ست و تصور این معنی و حمل رویت اخرویہ بران مرا در قلق و اضطراب می اندازد و از جامے برد و ان شئت الاطلاع علیه تفصیلا فارجع الی المکتوب الرابع والاربعین من المجلد الثالث ۱۲ ۲ یعنی دیوانگی من از محبوب ذی فنون است یعنی صاحب شیون گوناگون و احوال بوقلموں کل یوم هو فی شان بیان شان اوست و فعال لما یرید تتمۂ از حال اوست ۱۲ ۳ تحقیق این لفظ قبل ازین بحاشیہ مکتوب صد و شصت و ہفتم نوشتہ شد ۱۲ الملہ قولہ بمعنی اسم فاعل است از انباء بالکسر بمعنی خبر دادن ۱۲

والتجا باین طائفہ علیہ بود موجب فرحت گشت اَلْمَرْءُ مَعَ مَنْ اَحَبَّ نقد وقت دانند اما بدانند کہ دیوانگان این راہ باین معیت تسلی نمیگیرند و باین بعد قرب تسکین نمی یابند قرب بے مثل میخواہند کہ بعد نما باشد و وصلے بیچونید کہ ہجر آسا بود تسویف و تاخیر را تجویز نمی نمایند تعطیل و تاجیل را مستہجن می انگارند نقد وقت را بزخرفات بیہودہ صرف نمی کنند و سرمایۂ عمر را بموہات لاطائل تلف نمی فرمایند از شریف بخسیس نمیگرایند و از مرضی بمغضوب التفات نمی نمایند بلقمہائے چرب و شیرین خود را نمی فروشند و بجامہائے رقیق و مزین حظ بندگی نمید ہند عار دارند از آنکہ تخت شاہی را بقاذورات تعلقات ملوث دارند و ننگ دارند از آنکہ در ملک خداوندی جل سلطانہ لات و عزی را شرکت دہند اے برادر اینجا ہمہ دین خالص میطلبند اَلَا لِلّٰهِ الدِّیْنُ الْخَالِصُ و غبارے از شرکت تجویز نہ فرمایند لَئِنْ اَشْرَكْتَ لَیَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ ساعتے بحال خود رسید اگر دین خالص میسر شدہ است لبشری لکم والا علاج واقعہ پیش از وقوع باید کرد و اقعہ کہ نوشتہ بودند ظہور جن بود و تصرف باطل او این قسم ظہور و تصرف او بر طالباں بسیار واقع مے شود غم نیست اِنَّ كَیْدَ الشَّیْطٰنِ كَانَ ضَعِیْفًا و اگر باز ظہور کند بتکرار کلمہ تمجید لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ الْعَلِیِّ الْعَظِیْمِ دفع آن مفسد نمایند وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْهِ وَاٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ اَتَمُّهَا وَاَكْمَلُهَا ❊

ل یعنی مرد با کسے است کہ دوست داشتہ است آنرا۔ روایت کرد این حدیث را بخاری و مسلم ۲ قولہ مزخرفات بضم میم و فتح دوم و سکون معجمہ و فتح راء مہملہ جمع مزخرف بمعنی دروغہا کہ مثل راست آراستہ شدہ باشد ۱۲ ۳ قولہ مموہات بضم میم اول و فتح ثانی و تشدید واو مفتوحہ جمع مموہ زر اندودہ و ملمع کردہ شدہ ۱۲ ۴ قولہ لاطائل یعنی بے فائدہ ۱۲ ۵ قولہ لات بتاء فوقانی نام بتے است کہ در طائف بود قال قتادہ وقیل ببطن نخلة کانت قریش تعبده وعن ابن عباس انه کان رجلا یلت السویق للحاج فلما مات عکفوا علی قبره وقیل غیر ذلك ۱۲ خازن ۶ قولہ عزی بالضم و تشدید زائے معجمہ و در آخر الف مقصورہ بصورت یا مونث اعز و نام بتے است قال مجاهد هی شجرة لغطفان کانوا یعبدونها فبعث رسول الله صلی الله علیه وسلم خالد بن الولید فقطعها فخرجت منها شیطانة ناشرة شعرها داعیة ویلها واضعة یدها علی راسها وقال الضحاك هی صنم لغطفان وکانهم اشتقوها من اسم الله العزیز ۱۲ معالم ۷ قولہ الا لله الخ اشارت است بکریمہ کہ واقع است در ابتدا سورہ زمر و پارہ و مالی یعنی آگاہ باشید مر خدا را است تعالی و تقدس عبادت و پرستش خالص ۱۲ ۸ قولہ لئن اشرکت الخ اشارہ است بآیہ کریمہ کہ واقع شدہ است در آخر سورۂ زمر و پارہ و من اظلم یعنی ولقد اوحی الیك الخ یعنی ہر آئینہ وحی فرستادہ شد یا محمد بسوئے تو و بسوئے آنانکہ پیش از تو بودند کہ اگر شریک خدا مقرر کنی و شرک آری البتہ نابود گردد عمل تو و البتہ شوی از زیان کاران ۱۲ ۹ قولہ ان کید الشیطان الخ اشارت است بکریمہ کہ واقع شدہ است در سورۂ نساء و پارہ والمحصنات یعنی الذین امنوا یقاتلون فی سبیل الله الخ یعنے مومناں کارزار میکنند در راہ خدا و کافراں می جنگند در راہ معبود باطل یعنی شیطان پس جنگ کنید با دوستان شیطان ہر آئینہ حیلہ شیطان سست است ۱۲ ۱۰ قال ابن مسعود رض کنت عند النبی صلی الله علیه وسلم فقلت هذه الکلمة فقال ما تفسیرها قلت الله ورسوله اعلم قال لا حول عن معصیة الله الا بعصمة الله (باقی بر صفحہ ۳۱۲)

مکتوب صد و ہفتاد و پنجم

بحافظ محمود صدور یافتہ در بیان تلوینات احوال و حصول تمکین و معنی حدیث لِی مَعَ اللہِ وَقْتٌ مفاوضۂ شریفۂ برادرے وصول یافت شمہ از تلوینات احوال خود نوشتہ بودند بدانند کہ سالکان را چہ در بدایت و چہ در نہایت از تلوینات احوال چارہ نبود غایت مافی الباب اگر آں تلوین بر قلب است سالک از ارباب قلوب است و مسمی یابن الوقت و اگر قلب از تلوین رستہ است و از رقیت احوال آزاد گشت و بمقام تمکین پیوست این زمان ورود احوال متلونہ بر نفس است کہ بمقام قلب بخلافت آن نشستہ است آیں تلوین بعد از حصول تمکین است و صاحب این تلوین را اگر ابو الوقت گویند گنجائش دارد و اگر بہ محض فضل ایزدی جل سلطانہ نفس نیز ازین تلوینات برگذشت و بمقام تمکین و اطمینان پیوست این زمان ورود تلوینات بر قالب است کہ از امور مختلفہ ترکیب یافتہ است این تلوین دائمی است چہ تمکین در حق قالب متصور نیست اگرچہ منصبغ شدہ باشد برنگ الطف لطائف زیرا کہ تمکینے کہ از راہ این انصباغ می آید بطریق تبعیت است و ورود احوال متلونہ بطریق اصالۃ وَالْعِبْرَۃُ لِلْاَصْلِ لَا لِلتَّبَعِ و صاحب این مقام از اخص خواص است و فی الحقیقۃ ابو الوقت ہم او تواند بود کہ معنی حدیث لِی مَعَ اللہِ وَقْتٌ کہ از آں سرور عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ نقل کردہ اند و جمعے از وقت وقت مستمر مراد داشتہ اند و جمعے دیگر وقت نادر راجع باین بیان باشد چہ نسبت ببعضے لطائف استمرار است و نسبت ببعضے دیگر ندرت فلا خلاف بالجملہ ظاہر الشریعت را متحلی داشتہ بہ تکرار سبق باطن مداومت نمایند سے اندرین تجربے کرانہ چو غوک + دست و پائے

(بقیۃ حاشیہ ص ۳۱۱) ولا قوۃ علی طاعۃ اللہ الا بعون اللہ وھی معہ ولا منجا من اللہ الا الیہ کنز من کنوز الجنۃ ۱۲ حصن حصین

سے قولہ مزیب بضم میم و فتح زائے و تشدید تحتانی مفتوح و باء موحدہ زیب دادہ شدہ و این لفظ صناعی ماخوذ از زیب کہ کلمہ فارسی است از جنس مزلف و ملیب و مرغن وغیرہ ۱۲ سے یعنی تجسس احوال خود کنید و غور و فکر را بکار برید ۱۲ (خاتمۃ مخفی ہذا) سے قولہ ابو الوقت یعنی مالک الوقت والا حوال یعنی مالک است بر احوال و اوقات خود ۱۲

سے التلوین صفۃ ارباب الاحوال والتمکین صفۃ اہل الحقائق فما دام العبد فی الطریق فہو صاحب التلوین لانہ یرتقی من حال الی حال و من وصف الی وصف و یخرج من مرحل و یحصل فی مربع فاذا وصل تمکن ۱۲ سے سالک گاہے معزور وصل است و گاہے مفتون فصل زمانے تنہا بالطاف و عنایات دوست مباہی و مفتخر و زمانے دیگر بکردار و اعمال خود مناجی و مستغفر ہنگامے بملاحظہ کمال بے نیازی سبحی خود تا آن جناب مقدس مقبوض و مایوس و ہنگامے نظر بشوق خود و اشد شوق او مبسوط و امیدوار این ہمہ اختلافات بمقتضائے کل یوم ھو فی شان اند ۱۲ سے قد مر تحقیق تخریج ھذا الحدیث فیما علق علی المکتوب التاسع والتسعین فارجع الی ھنالک ۱۲ سے قال ابو علی الدقاق رح وما قال لی وقت

عسہ غوک لواو مجہول جانور یست کہ در آب و زمین نمناک مے ماند بعربی آنرا ضفدع گویند ۱۲

بزن چہ دانی بوک + اخوی اعزی مولانا محمد صدیق در آگرہ اند ملاقات ایشان را غنیمت دانند +

مکتوب صد و ہفتاد و ششم

بملا محمد صدیق صدور یافتہ در بیان آنکہ محافظت اوقات از ضروریات این راہ است تا بامور لا طائل تلف نشود اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ وَسَلَامٌ عَلٰی عِبَادِہِ الَّذِیْنَ اصْطَفٰی مِنْ حُسْنِ اِسْلَامِ الْمَرْءِ اِشْتِغَالُہٗ بِمَا یَعْنِیْہِ وَاِعْرَاضُہٗ عَمَّا لَا یَعْنِیْہِ پس از محافظت اوقات خود چارہ نبود تا بامور لا طائل تلف نشود شعر خوانی و قصہ پردازی را نصب اعداء دانستہ بسکوت و حفظ نسبت باطن باید پرداخت اجتماع یاران درین طریق از برائے جمعیت باطن است نہ از برائے تشتت خاطر لہذا انجمن را بر خلوت اختیار کردہ اند و جمعیت را از اجتماع جستہ اجتماعے کہ سبب تفرقہ باشد تحاشی ازاں لازم است با جمعیت باطن ہرچہ جمع شود مبارک است و ہرچہ جمع نشود شوم و نا مبارک نوعے باید زندگانی نمود کہ جمعے را در صحبت انیکس جمعیتے حاصل شود نہ آنکہ در تفرقہ اندازد ورق خود را باید گردانید و از گفت بسکوت آمد وقت مشاعرہ نیست و ہنگام محاورہ نہ ع چہ وقت مدرسہ و بحث کشف و کشاف است + والسلام

سے قولہ بوک بواو معروف بمعنی شاید و مگر و محتمل است کہ مخفف باشد از بود کہ ۱۲ سے اشارت است بحدیثے کہ روایت کردہ مالک و احمد و ابن ماجہ و ترمذی و بیہقی قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من حسن اسلام المرء ترکہ ما لا یعنیہ یعنی از علامات حسن و کمال ایمان مرد ترک کردن اوست چیزے را کہ عنایت و اہتمام بدان ندارد و غرض و ارادت باں تعلق نگرفتہ و شان او نیست کہ اہتمام کند بدان و مشتغل گردد بہ تحصیل آں یعنی ضرورت ندارد و نفع او دران نیست ۱۲ ترجمہ شیخ رح سے قولہ بسکوت قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من صمت نجا رواہ احمد والترمذی والبیہقی یعنی کسے کہ خاموشی گزید از سخن بد نجات یابد از آفات و بلیات در دنیا و آخرت وقال صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم علیک بطول الصمت فانہ مطردۃ للشیطان وعون لک علی امر دینک رواہ البیہقی یعنی برتو باد بخاموشی دراز و سکوت بسیار زیرا کہ وے سبب راندن است مر شیطان را و یاری دہندہ است مر ترا بر کار دین ۱۲ سے یعنی شعر مذموم و اشتغال و انہماک دران اگرچہ حسن باشد و بلا رعایت اوقات و شرائط قال صلی اللہ علیہ وسلم ھو کلام فحسنہ حسن وقبیحہ قبیح رواہ الشافعی ۱۲ سے قولہ چہ وقت مدرسہ الخ یعنی وقت تدریس و بحث نیست کشف کتابے است در فروع از مؤلفات ابو جعفر ہندوانی رح و کشاف تفسیرے است مشہور از تالیفات علامہ زمخشری۔ مثنوی تو مشو غرہ بعلمش عہد جو + علم چوں قشر است عہدش مغز او + علم جوئے از کتب ہائے فسوس + ذوق جوئے تو ز حلوائے سبوس

سے یعنی از خوبی و زیبائش و زینت اسلام مرد است مشغولی اوست بامور و کارہائے نافعہ و رو گردانی او از امور لا طائلہ ۱۲ سے قولہ از گفت بسکوت اقول ھذا الکنایۃ عن العبور والتجاوز عن القال الی الحال ۱۲

مکتوب ۱۷۷ صد و ہفتاد و ہفتم

بجمال الدین حسین بدخشی صدور یافتہ در ترغیب بر تصحیح عقائد بمقتضائے آرائے صائبہ اہلسنت وجماعت شَکَرَ اللّٰہُ تَعَالٰی سَعْیَہُمْ خواجہ جمال الدین حسین عنفوان شباب را غنیمت شمرند و ہمالمکن صرف مرضیات حق نمایند جل وعلا یعنی اولاً تصحیح عقاید بمقتضائے آرائے صائبہ اہل سنت و جماعت شَکَرَ اللّٰہُ تَعَالٰی سَعْیَہُمْ لازم دانند وثانیاً عمل بموجب احکام شرعیہ فقہیہ وثالثاً سلوک طریقہ علیہ صوفیہ قَدَّسَ اللّٰہُ تَعَالٰی اَسْرَارَہُمْ وَمَنْ وُفِّقَ لِهٰذَا فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيْمًا وَمَنْ تَخَلَّفَ عَنْ هٰذَا فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُّبِيْنًا خدمتگاری فرزندان خواجہ محمد صالح را از سعادت عظمی دانند چہ آن خدمت فی الحقیقت امداد واعانت بخواجہ مشار الیہ است کہ از مقبلان است مصراع دادیم ترا ز گنج مقصود نشان ۔ والسلام

مکتوب ۱۷۸ صد و ہفتاد و ہشتم

بمرزا مظفر صدور یافتہ در سفارش شخصے و در ترغیب بر متابعت سید عالمیان وخلاصہ آدمیان عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ عَظَّمَ اللّٰہُ تَعَالٰی اَجْرَكُمْ وَرَفَعَ قَدْرَكُمْ وَيَسَّرَ اَمْرَكُمْ وَشَرَحَ صَدْرَكُمْ بِحُرْمَةِ سَيِّدِ الْمُرْسَلِيْنَ عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ وَعَلَيْهِمُ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ متخلقان اخلاق نبویہ را علیہ الصلوۃ والسلام چہ احتیاج بآنکہ کسے باحسان وحسن معاشرت دلالت نماید بلکہ نزدیک است کہ آن دلالت داخل سوء ادب شود غَايَةُ مَا فِي الْبَابِ آدمی در وقت احتیاج بہر حقیر ونقیر تشبث می نماید واز ہر ضعیف ونحیف تسلی خود می جوید بنا بر آن تصدیع دہ گشتہ

1 قولہ ومن وفق الخ یعنی آنکہ موفق شد باین پس بمطلوب رسید مطلب رسیدن عظیم وآنکہ پس ماند ازین پس زیان کار گردید زیان کاری ظاہر ۱۲ 2 حق جل وعلا اجر شما را عظیم گرداناد وقدر شما را بلند کناد وکار شما را آسان وسینہ شما را کشادہ سازاد ۱۲ 3 حاصل کلام آنکہ شما بدلالت غیر محتاج نباید اما چون سائل بفقیر تشبث کرد از جہت تسلی او تصدیع دہ گشت وفیہ تحضیض وترغیب بلیغ علی ما لا یخفی ۱۲

تسلی ارباب مسئلہ نمودہ آمد مخدوما مکرما احسان در ہمہ جا محمود است علی الخصوص نسبت بجماعۂ کہ قرب جوار دارند حضرت رسالت خاتمیت عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ در اداء حقوق جوار آن قدر مبالغہ میفرمودند کہ اصحاب کرام از آن مبالغہ گمان می بردند کہ شاید باہل جوار ارث ہم بدہانند

مثنوی چون چنین با یک دگر ہمسایہ ایم ✤ تو چو خورشیدی وما چون سایہ ایم ✤ چہ بدے اے مایۂ بے مائیگان ✤ گر نگہ داری حق ہمسائیگان ✤ والسلام

مکتوب ۱۷۹ صد و ہفتاد و نہم

بمیر عبد اللہ ابن امیر محمد نعمان صدور یافتہ در نصیحت ✤ فرزندی اعزی لَا زَالَ كَاسْمِهٖ موفق باشند موسم جوانی را غنیمت دانستہ بتحصیل علوم شرعیہ وعمل بمقتضائے آن علوم اشتغال دارند واہتمام نمایند کہ این عمر گرامی در ما لا یعنی صرف نشود وبلہو ولعب تلف نگردد دیگر والد بزرگوار شما بعد از چند روز بشما ملحق خواہند شد انشاء اللہ تعالے تا رسیدن ایشان از متعلقان بواقعی خبردار خواہند بود مصرع پدر خویش باش اگر مردی ✤

مکتوب ۱۸۰ صد و ہشتادم

بمخدوم زادہ الملکی یعنی خواجۂ ابو القاسم صدور یافتہ در استفسار بعضے از اسامی پیران کہ در آن تردد پیدا شدہ بود ✤ مخدوما مکرما آنچہ از حضرت خواجۂ ما اعنی حضرت خواجہ محمد باقی علیہ الرحمۃ بما رسیدہ است

1 قال المعرب اخرج الطبرانی فی مکارم الاخلاق عن ابی امامۃ الباہلی رضی اللہ عنہ سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وہو علی ناقتہ الجدعاء یقول اوصیکم بالجار حتی اکثر فقلت انہ یورثہ وقال ابن حجر فی الفتح ولعبد اللہ بن عمرو فی لفظ سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یوصی بالجار حتی ظننت انہ سیورثہ وآما حدیث ما زال یوصینی بالجار حتی ظننت انہ سیورثہ فہو غیر ہذا ۔ انتہی کلامہ الشریف اقول وفی باب الکف عن اذی الجار والاحسان الیہ احادیث کثیرۃ مرویۃ فی باب الشفقۃ والرحمۃ علی الخلق من المشکوۃ وغیرہا من کتب الاحادیث ۱۲ 2 جوار بالکسر وبضم نیز بمعنی ہمسائیگی نہ بفتح چنانکہ مشہور است ۱۲ اغ ملہ 3 مصرع دوم ۔ گرد نام پدر چہ میگردی ۱۲

در تحقیق اسامی پیر اینکه مابین حضرت مولانا خواجگی امکنگی[۱] و حضرت خواجهٔ احرار گذشته اند آن است که دو بزرگ اند یکے ازین دو بزرگ والد بزرگوار حضرت مولانا است اعنی مولانا درویش محمد[۲] دومی ازیشان مولانا محمد زاہد[۳] است که خال مولانا درویش محمد است درین نزدیکی مشیخت پناہی خواجه خاوند محمود[۴] باین حدود تشریف آورده بودند یاول ملاقات سخن از حضرت مولانا مذکور ساختند و گفتند که ایشان از کسے مجاز نه بودند لہذا در اوائل مرید نمیگرفتند و در اواخر عمر شروع در شیخی کردند گفته شد که ایشان نهنگ[۵] بودند و تمام ماوراء النہر[۶] بزرگی ایشان قائل ہرگز تجویز نمی توان کرد که بے اجازت ایشان مرید گرفته باشند در اوائل یا در اواخر که این قسم عمل داخل خیانت است یا در بنائے مسلم این ظن نمیتوان کرد فکیف به اکابر دین بعد ازاں خواجه خاوند محمود گفتند که یک روز مولانا پیش خواجه کلاں ده بیدی رفته بودند و ایشان خربوزه میخوردند مولانا اظہار طلب فرمودند ایشان گفتند که خربوزه شما تمام است مولانا فرمودند که شما گواہی میدہید که خربوزهٔ ما تمام است فرمودند که گواہی میدہم که خربوزه شما تمام است ازاں وقت مولانا مرید گرفتن شروع نمودند این نقل ہم[۷] بسیار مستبعد نمود که بمجرد این قول مولانا خود را شیخ بگیرند و در پے مرید گرفتن شوند بعد ازاں خدمت خواجه خاوند محمود گفتند که این دو

۱. بدانکه حضرت خواجه محمد باقی قدس سره دہلوی نسبت ظاہر بخواجه مولانا خواجگی امکنگی داشت و امکنگ قریه ایست از مضافات سمرقند و خواجه امکنگی مرید شیخ درویش محمد است و وے مرید شیخ محمد زاہد و وے مرید خواجه عبید الله احرار و وے مرید مولانا یعقوب چرخی و وے مرید خواجه علاؤ الدین عطار و وے مرید خواجه بہاؤ الدین نقشبند قدس الله تعالے اسرارہم ۱۲ ۲. مولانا درویش محمد جامع علوم ظاہری و باطنی و واقف رموز صوری و معنوی و باوصاف جذبه و استغراق موصوف و بسخاوت و عطا معروف بودند پانزده سال بزہد و ریاضت گذرانیده بحالت تجرید در ویرانه بسر کردند و بہدایت خضر پیش شیخ محمد زاہد قدس سره آمدند و به تکمیل رسیدند و در سنه ۹۷۰ وفات یافتند ۱۲ از حواشی ہدیه مجددیه ۱۲ ۳. مولانا محمد زاہد در فقر و تجرید و تفرید و ورع و تقوی و زہد و اتباع سنت مقامات عالی داشتند و قبل از حضوری خواجه احرار تا چند سال بریاضت چشم را بخواب آشنا نساختند و باشارهٔ غیبی بخدمت خواجه حاضر شده بشرف بیعت مشرف شده اند خواجه بنور باطن دریافته باستقبال برآمدند و در راه اتفاق ملاقات شد بغلگیر شده در سایهٔ درختے نشسته به بیعت خود سرفراز کردند و ہماں وقت خرقهٔ خلافت پوشانیده مرخص فرمودند بجز یک صحبت اتفاق صحبت دیگر نیفتاد ۱۲ از حواشی ہدیه مجددیه ۴. بدانکه نسب خواجه خاوند محمود ظاہری متصل است بخواجه علاؤ الدین عطار نقشبندی واسطه و تحصیل نمود نسبت معنویه را در صحبت خواجه اسحق ده بیدی بعد ازاں سیاحت اختیار نمود و بکشمیر اقامت نموده خانقاه بنا ساخته بترویج طریقت اشتغال کرد و ازانجا ببلده لاہور آمده و اصل بحق گشت و خواجه اسحاق از اولاد مخدوم کلاں ده بیدی است و آں خلیفه قاضی محمد بود و آن از خلفائے خواجه احرار بود و خواجه اسحاق از مولانا لطف الله تحصیل نسبت معنویه کرده بود و مولانا لطف الله از خلفائے والد خود بود ۱۲ قاله المعرب بالعربیة ۵. یعنی ازین طرف بخواجه خاوند محمود گفته شد که قول شما راست نمیتوان شد که ایشان الخ ۱۲ ۶. ماوراء النہر یعنی آنچه آں ورائے رود باشد چوں ملک توران از ایران آنرد نے رود جیحون واقع است لہذا ملک توران را ایرانیاں عربی داں ماوراء النہر نامند ۱۲ غ ۷. یعنی چنانکه قول خواجه خاوند محمود که ایشان از کسے مجاز نبودند مستقیم نه بود این نقل ہم الخ ۱۲

اسامی بزرگاں که بین حضرت مولانا و حضرت خواجه احرار نقل میکنند و مسمّی باین دو اسم میدانند خطا ست. باسامی دیگر یاد کردند و نیز گفتند که مولانا درویش محمد را از خال خود نسبتے نیست از شخصے دیگر است آزین سخنان ایشان تعجب بسیار حاصل شد بضرورت تصدیع داده گشت که اسامی آں دو بزرگ را از روئے تحقیق نویسند که مجال سخن احدے نماند و حدیث اجازت[۸] را چه احتیاج است که نوشته شود بزرگی ایشان گواه عدل است مع ذلک اگر نویسند قطع لسان طاعنان شود دیگر معلوم نه شد که مقصود خدمت خواجه خاوند محمود ازین سخنان پریشان چه بود اگر مقصود نفی این فقراء بے بضاعت بود بابلغ وجوه چه نفی پیر مستلزم نفی مرید است با کدوجود پس نفی این بے بضاعتاں را طرق بسیار بود چه احتیاج بآنکه از برائے این غرض نفی بزرگاں نموده آید و اگر مقصود[۹] دیگر داشته باشند و نفی بزرگان بالاصالة خواسته نیز مستحسن نیست کما لا یخفی علی من له ادنی درایة

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوْبَنَا بَعْدَ اِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَّدُنْكَ رَحْمَةً اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ[۱۰] بِحُرْمَةِ سَيِّدِ الْمُرْسَلِيْنَ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمْ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ وَالسَّلَامُ عَلٰى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى

مکتوب ۱۸۱ صد و ہشتاد و یکم

بحضرت مخدوم زاده میاں خواجه محمد صادق[۱] سَلَّمَهُ اللّٰهُ تَعَالٰى وَاَبْقَاهُ عَلٰى مَفَارِقِ الْمُحِبِّيْنَ صدور یافته در جواب استفسار آنکه سبب چیست که جمعے از مشائخ را می بینیم که در مراتب قرب

۱. قوله خواجه محمد صادق وے رحمه الله تعالے نخستین فرزند برومند حضرت ایشان اعنی حضرت امام ربانی بوده اند ولادت شاں در سنه ہزار روئے نموده در ایام طفولیت جد امجد ایشان در کنف تعلیم و تربیت مید اشتند و میگفتند که این طفل عجائب چیزہا از کیفیت و حقیقت اشیاء از ما می پرسد که جواب آں بد شواری توان گفت بعمر ہشت سال بنظر قبول حضرت خواجه فانی ز خود و باقی بحق مشرف گشتند و از برکات حضرت خواجه احوال شگرف و معاملات عظیمه نصیب شاں گردید بعد ازاں حضرت خواجه بحیات خود مخدوم زاده را بحواله حضرت ایشاں کردند و به نہایت کمالی و اکمال رسیدند و انتقال حضرت مخدوم زاده بزرگ بروز دوشنبه نہم ربیع الاول بوقوع پیوسته و تاریخ وصال ایشاں ہم ازین لفظ بر می آید حضرت مجدد رحمه الله در مکاتیب متعدده از بعضے کمالات مخدوم زاده کلاں سخن فرموده اند ۱۲ خلاصه زبده ۱۲ ۸. یعنی از نفی این بزرگان نفی این فقراء علی وجه الاستلزام مراد داشته اند بلکه نفی این بزرگان بالاصالة مراد شاں بوده است ہم مستحسن نیست ۱۲ ۹. اشارت است بآیه که در اوائل سورهٔ آل عمران واقع است یعنے اے پروردگار ما کج مکن دلہائے ما را بعد ازانکه راه نمودی ما را و عطا کن برائے ما از نزد خود نعمت ہر آئینه توئی عطا کننده ۱۲ ۱۰. که حضرت مولانا خواجگی امکنگی مجاز بودند ۱۲

الٰہی جل شانہ درجۂ ادنیٰ دارند مع ذٰلک در مقاماتِ زہد و توکل و غیرہما ایشاں را درجاتِ علیا است و جمعے دیگر را از مشائخ می بینیم کہ در مراتبِ قرب تفوّق دارند و در مقاماتِ مذکورہ تنزل و با یناسب ذٰلک فرزندی ارشدی محمد صادق پرسید کہ سبب چیست کہ جمعے از مشائخ را می بینیم کہ در مراتبِ قربِ الٰہی جل سلطانہ درجۂ ادنیٰ دارند مع ذٰلک در مقاماتِ زہد و توکل و صبر و رضا ایشاں را درجاتِ علیا مفہوم میشود و جمعے دیگر را از مشائخ می بینیم کہ در مراتبِ قرب درجۂ علیا دارند و در مقاماتِ زہد و توکل و غیرہما اقدامِ سفلیٰ[1] و مقرر است کہ اکملیتِ این مقامات باعتبار اتمیتِ یقین است و اتمیتِ یقین بسببِ اقربیت است بجنابِ قدسِ خداوندی جل شانہ پس از چند امر خالی نیست یا نظرِ کشفی ما خطا میکند کہ قریب را بعید میداند و بعید را قریب یا سببِ اکملیتِ این مقامات امرے ست ورائے یقین یا ترتبِ یقین بر قرب نیست در جواب گفتیم کہ ترتّبِ یقین بر قرب است ہرچند قرب بیشتر یقین زیادہ تر و سببِ اکملیتِ آن مقامات نیز اتمیتِ یقین است نہ امرِ دیگر و نظرِ کشفی ہم صحیح است غَایَۃُ مَا فِی الْبَابِ حصولِ قرب مر الطف لطائف را است پس یقین نیز نصیب ہمینہا باشد و اکملیتِ آن مقامات چوں مترتب بر اتمیتِ یقین است نیز ایشاں را حاصل بود پس تواند بود کہ بزرگی با وجود قلتِ قرب در مقامے از مقاماتِ الطف لطائف اقامت ورزیدہ باشد و باکثفِ لطائف رجوع ناکردہ بود و در مقاماتِ مذکورہ اکمل بود از بزرگی دیگر کہ قرب بیشتر دارد و باکثفِ لطائف کہ لطیفۂ قالب است رجوع کردہ چہ لطیفۂ قالب چوں از اں قرب محروم است پس یقین نیز نصیبِ او نباشد پس اکملیتِ آں مقامات از کجا پیدا کند و بزرگی کہ رجوعِ او باین لطیفہ افتادہ است حکمِ این لطیفہ پیدا کردہ است و یقینیاتِ لطائفِ دیگر کہ سابقاً حاصل شدہ بود مستور گشتہ بخلافِ بزرگی کہ بقالب رجوعِ او نیفتادہ است حکمِ او حکمِ الطف لطائف است قرب و یقین در حقِ او استقامت دارد و استتار پیدا نکردہ پس ناچار در مقامات

---

[1] پس اکملیت این مقامات بدون اقربیت متحقق نخواہد شد و ہم چنین عکس آن و حال ہر دو جمع مذکور برخلاف این دیدہ میشود پس از چند امر خالی نیست الخ ۱۲ [2] خلاصۃ الجواب و تحریرہ جمعے کہ در مراتبِ قرب درجہ ادنیٰ دارند و در مقاماتِ مذکورہ ایشاں را درجاتِ علیا مفہوم میشود علوِ مقاماتِ ایشاں از مقاماتِ جمع دیگر نہ بہ نسبتِ مقاماتِ الطف لطائفِ ایشان است بلکہ بہ نسبتِ اکثف آنہا پس جماعۂ ادنیٰ در قرب در مقاماتِ مذکورہ نیز ادنیٰ اند بہ نسبتِ جماعۂ ثانیہ لیکن بہ نسبتِ الطف لطائفِ شان و جماعہ کہ در مراتبِ قرب درجۂ علیا دارند و در مقاماتِ مذکورہ اقدامِ شان سفلی این اسفلیتِ اقدامِ شان باعتبار اکثفِ لطائفِ ایشان است اما باعتبار اکثفِ لطائفِ خود پس در مقاماتِ مذکورہ نیز اکمل اند از جماعۂ اولیٰ پس آنکہ اقرب است اکمل است و آنکہ غیر اقرب غیر اکمل پس منشاء سوال عدمِ امتیاز است میان مراتبِ لطائف واللہ اعلم و علمہ اتم ۱۲

مذکورہ اتم و اکمل بود اما باید دانست کہ صاحبِ رجوع ہمچنانکہ در قرب و یقین اکمل است در مقامات نیز اکمل است لیکن این کمالات او را مستور ساختہ اند و برائے دعوتِ خلق و حصولِ مناسبت بخلائق کہ سببِ افادہ و استفادہ است ظاہرِ او را ہمچو ظاہرِ عوام الناس گردانیدہ این مقام بالاصالت مقامِ انبیاءِ مرسل است عَلَیْہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ لہٰذا حضرت ابراہیم خلیل الرحمٰن عَلٰی نَبِیِّنَا وَعَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ طلبِ اطمینانِ[1] قلب نمودہ و در حصولِ یقین در رنگِ عوام الناس محتاج برؤیتِ بصری گشت و حضرت عزیر عَلٰی نَبِیِّنَا وَعَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ گفت اَنّٰی یُحْیِ[2] ہٰذِہِ اللّٰہُ بَعْدَ مَوْتِہَا و آنکہ رجوع نکردہ است از یقینِ خود گفتہ لَوْ کُشِفَ[3] الْغِطَاءُ مَا ازْدَدْتُ یَقِیْنًا این کلام اگر ثابت شود کہ از حضرتِ امیر است کرم اللہ تعالیٰ وجہہ پس حمل بر آں باید کرد کہ پیش از حصولِ رجوع فرمودہ باشند چہ بعد از رجوع صاحبِ رجوع در رنگِ عوام الناس در حصولِ یقین محتاج بدلائل و براہین است این درویش را پیش از رجوع جمیع معتقداتِ کلامیہ بدیہی شدہ بود و یقینِ آن معتقدات را زیادہ از یقینِ محسوسات می یافت اما بعد از رجوع آں یقین مستور شد و در رنگِ عوام الناس محتاج بدلائل و براہین گشت ع چنانکہ پرورشم میدہند میرویم ✤ والسلام

مکتوب ۱۸۲ صد و ہشتاد و دوم

بہ ملا صالح کولابی صدور یافتہ در بیانِ حدیثِ نبوی عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ کہ فرمودہ مر بعضے از اصحابِ خود را کہ شکایت از خواطرِ سوءِ خود نمودہ اند ذٰلِکَ مِنْ کَمَالِ الْاِیْمَانِ وَمَا یُنَاسِبُ ذٰلِکَ جمعے از درویشاں نشستہ بودند سخنے از خطرات و وساوسِ طالبان در میان

---

[1] اشارت است بکریمہ کہ واقع است در پارۂ تلک الرسل و سورۂ بقرہ اذ قال ابراہیم رب ارنی کیف تحی الموتیٰ قال او لم تؤمن قال بلیٰ ولکن لیطمئن قلبی قال فخذ اربعۃ من الطیر الخ یعنی و یاد کن چوں گفت ابراہیمؑ اے پروردگار من بنما مرا چگونہ زندہ میکنی مردگاں را گفت آیا باور نداشتۂ گفت آرے باور داشتہ ام لیکن میخواہم کہ آرام گیرد دلِ من و مطمئن گردد گفت خدا پس بگیر چہار تن از پرندگان تا آخر ۱۲ [2] اشارت است بآیۂ کریمہ کہ واقع است در سورۂ بقرہ و پارۂ تلک الرسل او کالذی مر علیٰ قریۃ و ہی خاویۃ علیٰ عروشہا قال انّٰی یحیی ہٰذہ اللّٰہ بعد موتہا الخ یعنی آیا ندیدی مانند آں کسے کہ گذشت بر دیہے و آن دہ افتادہ بود بر سقفہائے خود گفت چگونہ زندہ کند این را خدا بعد از مردن و خرابی این الخ ۱۲ [3] اشارۃ الی ما ورد عن علی رضی اللّٰہ تعالیٰ عنہ یعنی اگر از امورِ غیب حجاب دور کردہ شود یقینِ من زیادہ نگردد بلکہ ہم چنانکہ بود باقی بماند و ہٰذا الکمال بلوغہ درجۃ الکمال ۱۲ [4] یعنی خود بنفس نفیس حضرت

آوردند درین ضمن حدیثے مذکور شد کہ روزے بعضے از اصحاب خیر البشر عَلَیْہِ وَعَلَیْہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ پیش آن سرور از خطرات سوءِ خود شکایت کردند آں سرور فرمود عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَ السَّلَامُ ذٰلِكَ مِنْ کَمَالِ الْاِیْمَانِ این فقیر را دراں وقت معنی این حدیث چنین بخاطر گذشت وَاللّٰہُ سُبْحَانَہٗ اَعْلَمُ بِحَقِیْقَۃِ الْحَالِ ✦ کہ کمال ایمان عبارت از کمال یقین است وکمال یقین مترتب بر کمال قرب وہر چند قلب ومافوق او را از لطائف قرب الٰہی جل شانہ بیشتر پیدا شود ایمان و یقین زیادہ تر خواہد بود وبے تعلقی او بقالب افزون تر خواہد گشت این زمان خطرات در قالب بیشتر ظہور خواہد یافت ووساوس نامناسب تر لائح خواہد گردید پس ناچار بسبب خطرات سوء کمال ایمان بود پس منتہی نہایت النہایت را ہر چند خطرات بیشتر ونامناسب تر اکملیت ایمان زیادہ تر چہ کمال ایمان تقاضائے بے مناسبتی تام دارد الطف لطائف را بالطیفۂ قالب واین بے مناسبتی ہر چند افزوں تر قالب خالی تر و بظلمت وکدورت نزدیک تر وورود خواطر ووساوس دراں بیشتر بخلاف مبتدی ومتوسط کہ این قسم خواطر ایشاں را سم قاتل است وزیادتی بخش مرض باطن فَلَا تَکُنْ مِنَ الْقَاصِدِیْنَ این معرفت از معارف غامضہ این درویش است وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْھُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَۃَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ ✦

مکتوب ۱۸۳ صد وہشتاد وسوم

بہ ملا معصوم کابلی صدور یافتہ در نصیحت ✦ حضرت حق سبحانہ وتعالے بر جادۂ شریعت مصطفویہ

ــــــــــ

۱ عن ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالی عنہ قال جاء ناس من اصحاب رسول اللہ الی النبی صلی اللہ علیہ فسالوہ انا نجد فی انفسنا ما یتعاظم احدنا ان یتکلم بہ قال اوقد وجدتموہ قالوا نعم قال ذلك صریح الایمان رواہ مسلم یعنی روایت است از ابی ہریرہ رضی اللہ تعالے عنہ آمدند جماعہ از یاران رسول اللہ بسوئے پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم پس پرسیدند آنحضرت را بدرستی کہ ما می یابیم در ذات ہائے خود از خواطر ووساوس چیزیکہ سخت بزرگ وبس گراں ومکروہ میدارد یکے از ما کہ بگوید بزبان آورد آنرا گفت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آیا بتحقیق یافتید شما کراہیت وگرانی بر زبان آوردن آن چیزہا در نفسہائے خود گفتند آرے یافتیم فرمود این گراں یافتن ومکروہ پنداشتن محض ایمان است چہ قبیح پنداشتن معصیت چنانکہ بزبان نتوان آورد دانتم صدق ایمان است روایت نمود این حدیث را مسلم ۱۲ ترجمۃ الشیخ

۲ پس مباش از قصور کنندگان در فہم کلام ما واعرف لکل ذی حق حقہ قال تعالی وأتوا البیوت من ابوابہا ۱۲

عَلٰی صَاحِبِہَا الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ استقامت کرامت فرمودہ بکلیت گرفتار جناب قدس خود گرداند امید است کہ تعلقات شتی وتوجہات پراگندہ کہ بر ظاہر استیلا یافتہ اند مانع نسبت باطن نباشند مع ذلک سعی نمایند کہ تخفیفے کہ در تفرقۂ ظاہر میسر آید مبادا اگر در باطن سرایت کند دازہ وصول بطلب باز دارد عِیَاذًا بِاللّٰہِ سُبْحَانَہٗ مِنْ ذٰلِكَ دنیا وما فیہا گرائے آن نمیکند کہ کسے آنرا بصرف عمر گرامی حاصل کند خبر شرط است خواب خرگوش تا کے خواہد بود ؎ اے سراے وباغ تو زندان تو ✦ خان ومان تو بلائے جان تو ✦ پیش از مرگ اگر کارے کرد فبہا والّا خرابی در خرابی ست سبق باطن را عزیز باید دانست وہر چہ منافی آں باشد آنرا دشمن باید داشت ؎ ہر چہ جز عشق خدائے احسن است ✦ گر شکر خوردن بود جان کندن است ✦ مَا عَلَی الرَّسُوْلِ اِلَّا الْبَلَاغُ ✦ وَالسَّلَامُ

مکتوب ۱۸۴ صد وہشتاد وچہارم

بہ قلیج اللہ صدور یافتہ در ترغیب بر متابعت سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ وَعَلَیْہِمُ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ ✦ مکتوب مرغوب فرزندے اعزے کہ از روئے محبت واخلاص نوشتہ بودند میر سید خواجہ رسانیدند موجب فرحت گشت حضرت حق سبحانہ وتعالے توفیق مرضیات خود رفیق گرداناد بِحُرْمَۃِ النَّبِیِّ وَاٰلِہِ الْاَمْجَادِ عَلَیْہِ وَعَلَیْہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ اَتَمُّہَا اے فرزند آنچہ فردا بکار خواہد آمد متابعت صاحب شریعت است عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ احوال ومواجید وعلوم ومعارف واشارات ورموز اگر باآن متابعت جمع شوند فبہا ونعمت والّا جز خرابی واستدراج ہیچ نیست سید الطائفہ جنید را بعد از فوت شخصے بخواب دید واز حالش پرسید

ــــــــــ

۱ یعنی تخفیفے کرالخ بفائین از خفت یعنی سبکی ضد گرانی وثقل حاصل آنکہ مبادا کہ جمعیت اسباب ظاہر مخل نسبت باطن گردد ۱۲ ۲ فملتبس بالفعلۃ الحسنۃ المحمودۃ یعنی خوب است وزیبا ۱۲ ۳ کنیت وی ابو القاسم مولد ومدفن وے بغداد است مذہب سفیان ثوری داشت وفات وے بروز چہار شنبہ بیست وہفتم ماہ رجب سال دو صد ونود وہفت یا ہشت یا نہ یا سہ صد است ۱۲ خزینہ

۵ یعنی فملتبسۃ بالخصلۃ المحمودۃ ونعمت ھذہ الفعلۃ الحسنۃ یعنی پس چہ خوش وچہ زیبا است این ۱۲

جنید در جواب او گفت طَاحَتِ الْعِبَادَاتُ وَفَنِيَتِ الْاِشَارَاتُ وَمَا نَفَعَنَا اِلَّا رُكَيْعَاتٌ رَكَعْنَاهَا فِيْ جَوْفِ اللَّيْلِ فَعَلَيْكُمْ بِمُتَابَعَتِهٖ وَمُتَابَعَةِ خُلَفَائِهِ الرَّاشِدِيْنَ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمُ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَاِيَّاكُمْ وَمُخَالَفَةَ شَرِيْعَتِهٖ قَوْلًا وَّعَمَلًا وَّاِعْتِقَادًا فَاِنَّ الْاُوْلٰى يُمْنٌ وَّبَرَكَةٌ وَالثَّانِيَةُ شُؤْمٌ وَّهَلَكَةٌ ✦ هٰذَا ✦ دیگر رسالہ کہ فرستادہ بودند رسید بعضے جاہا کہ خوانده شد در نظر خوب در آمد اما کار دیگر از تصنیف اہم تر است باو پرداختن انسب واولی است والسلام ✦

مکتوب ۱۸۵ صد و ہشتاد و پنجم

بمنصور عرب صدور یافتہ در سفارش شخصے ✦ حضرت حق سبحانہ وتعالے بر جادۂ شریعت مصطفویہ عَلٰى صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ استقامت ارزانی داشتہ بکلی ہمت متوجہ جناب قدس خود گردانا د آنچہ بر ما و شما لازم است سلامتی قلب است از گرفتاری ما دون حق سبحانہ واین سلامتی بر تقدیرے میسر گردد کہ غیر او را سبحانہ بر دل خطورے نماند اگر فرضا ہزار سال حیات وفا کند غیر بر دل نہ گذرد بواسطۂ نسیانیکہ دل را از ماسوائے او تعالے حاصل شده است ع کار این است وغیر این ہمہ ہیچ ✦ بقیۃ المرام آنکہ مولانا فاضل سرہندی کہ بخدمت علیہ قیام دارد پدر او در سرہند ست آرزوے آں دارد کہ در پیری وضعف خود بملاقات پسر خود مبتہج ومسرور گردد بِنَاءً عَلٰى ذٰلِكَ

ـــــــــــــــــــ

۱ قولہ طاحت الخ یعنی سرگرداں شد ورفت وہلاک شد وبر باد رفت آں ہمہ عبارتہا وسخنہا کہ در حقائق ومعارف میگفتیم وفانی شد آں اشارتہا کہ میکردیم وسودمند نکرد ما را مگر آن رکعت چند کہ میان شب میگزاردیم ۔ ترغیب داد مر طالباں را باہتمام وجد بعبادت وریاضت وعدم اعتزاز واعتبار بر طامات وترہات صوفیہ بیت کار کن کار بگذر از گفتار ✦ کاندرین راه کار دارد کار ۱۲ ازترجمہ ۲ قولہ الا رکیعات عن ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالی عنہ قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول افضل الصلوۃ بعد المفروضۃ صلوۃ فی جوف اللیل رواہ احمد یعنی افزوں ترین نماز در ثواب نماز است در درون شب ۔ این باعتبار زمان است ونماز نفل در خانہ افضل است باعتبار مکان ۱۲ ازترجمہ ۳ پس لازم گیرید اتباع پیغمبر را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم واتباع خلفائے راشدین وے را واجتناب نمائید از مخالفت شریعت وے صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در قول وعمل واعتقاد زیرا کہ متابعت آنسرور علیہ الصلوات والتسلیمات سراسر یمن وبرکت است ومخالفت آں سرور کائنات علیہ الصلوات والتسلیمات والتحیات شوم وبے برکتی است وبربادی وخرابی در خرابی ورسوائی در رسوائی اعاذنا اللہ تعالے منہا ۱۲

فقیر را بر تصدیع این معنی متوسل ساخت وَالْاَمْرُ عِنْدَكُمْ بَلْ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَالسَّلَامُ

مکتوب ۱۸۶ صد و ہشتاد و ششم

بخواجہ عبد الرحمن مفتی کابلی صدور یافتہ در تحریض بر متابعت سنت واجتناب از بدعت ودر بیان آنکہ ہر بدعت ضلالت است ✦ از حضرت حق سبحانہ وتعالے بتضرع وزاری والتجا وافتقار وذل وانکسار در سر وجہار مسالت مینماید کہ ہر چہ در دین محدث شده است ومبتدع گشتہ کہ در زمان خیر البشر وخلفائے راشدین او نبوده عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ اگرچہ آں چیز در روشنی مثل فلق صبح بود این ضعیف را با جمعے کہ باو مستند اند گرفتار عمل آن محدث نگرداناد ومفتون حسن آن مبتدع نکناد بِحُرْمَةِ سَيِّدِ الْمُخْتَارِ وَاٰلِهِ الْاَبْرَارِ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمُ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ گفتہ اند کہ بدعت بر دو نوع است حسنہ وسیئہ حسنہ آن عمل نیک را گویند کہ بعد از زمان آنسرور وخلفاء راشدین عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمْ مِّنَ الصَّلَوَاتِ اَتَمُّهَا وَمِنَ التَّحِيَّاتِ اَكْمَلُهَا پیدا شده باشد ورفع سنت ننماید وسیئہ آنکہ رافع سنت باشد این فقیر در ہیچ بدعتے ازین بدعتہا حسن ونورانیت مشاہده نمی کند

ـــــــــــــــــــ

۱ یعنی کار نزد شما است وشما اندرین امر مختار اید واختیار شما باقی است بلکہ ہر چیز از نزد حق است تعالے وتقدس چہ اختیار وچہ غیر آں اشارت است بکریمہ کہ در سورۂ آل عمران واقع است قل ان الامر کلہ للہ یعنی بگو کہ کار ہمہ مر خدائے راست ونیز با آنکہ در سورۂ نساء واقع است قل کل من عند اللہ یعنی بگو کہ ہمہ از نزد خدا است تعالے وتقدس ۱۲ ۲ یقول المعرب عفی عنہ قد شدد الامام الربانی قدس سرہ فی البدعۃ تشدیدا کثیرا فی غیر موضع من مکاتیبہ ویحق لہ ذلک فلولا ھذا الاستغراق ظلمات البدعۃ جمیع بلاد الھند وما وراء النھر ولا یخالف قولہ فی ذلک قول العلماء الاسلاف رحمہم اللہ حیث قسموا البدعۃ علی حسنۃ وسیئۃ وارادوا بالحسنۃ ما یکون لہ اصل فی الصدر الاول ولو اشارۃ کبناء المنائر والمدارس والرباطات وتدوین الکتب وترتیب الدلائل ونحو ذلک والسیئۃ ما لیس لہ اصل فیہ اصلا فالامام قدس سرہ لا یطلق اسم البدعۃ علی القسم الاول لوجود اصلہ فی الصدر الاول فلا یکون مبتدعا ومحدثا بل یخصہ بالقسم الثانی فقط لکونہ مبتدعا ومحدثا حقیقۃ ولقولہ صلی اللہ علیہ وسلم وکل بدعۃ ضلالۃ فالنزاع بینہما لفظی اعنی فی اطلاق اسم البدعۃ علی القسم الاول وعدم اطلاقہ قال السیدی الشیخ محمد مظہر قدس سرہ فی المقامات السعیدیہ وکان والدی رضی اللہ عنہ یقول البدعۃ الحسنۃ عند الامام الربانی قدس سرہ داخلۃ فی السنۃ ولا یطلق علیہا اسم البدعۃ بموجب کل بدعۃ ضلالۃ والنزاع لفظی بینہ وبین العلماء القائلین بوجود الحسن فی البدعۃ واثبت ھذا بابلغ الوجوہ فی رسالۃ الرابطۃ اھ وقال فی ھامشہا قولہ لفظی ای فکل بدعۃ لم تخالف السنۃ وھی البدعۃ الحسنۃ عند العلماء داخلۃ عند الامام الربانی قدس سرہ فی السنۃ وانما کتب ذالک ردا للوھابیۃ القائلین لعدم باقی بر صفحہ ۳۷۶

جز ظلمت وکدورت احساس نمی نماید اگر فرضاً عمل مبتدع را امروز بواسطۂ ضعف بصارت بطراوت
ونضارت بینند فردا که حدید البصر گردند دانند که جز خسارت وندامت نتیجه نداشت بیت بوقت
صبح شود ہمچو روز معلومت * که باکه باختۂ عشق در شب دیجور * سید البشر میفرماید علیه وعلی آله
الصلوات والتسلیمات مَنْ اَحْدَثَ فِیْ اَمْرِنَا هٰذَا مَا لَیْسَ مِنْهُ فَهُوَ رَدٌّ چیزے که مردود
باشد حسن از کجا پیدا کند وقال علیه الصلوة والسلام اَمَّا بَعْدُ فَاِنَّ خَیْرَ الْحَدِیْثِ کِتَابُ اللّٰهِ
وَخَیْرَ الْهُدٰی هُدٰی مُحَمَّدٍ وَشَرَّ الْاُمُوْرِ مُحْدَثَاتُهَا وَکُلُّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ وقال علیه
الصلوة والسلام اُوْصِیْکُمْ بِتَقْوَی اللّٰهِ وَالسَّمْعِ وَالطَّاعَةِ وَاِنْ کَانَ عَبْدًا حَبَشِیًّا فَاِنَّهٗ
مَنْ یَّعِشْ مِنْکُمْ بَعْدِیْ فَسَیَرٰی اخْتِلَافًا کَثِیْرًا فَعَلَیْکُمْ بِسُنَّتِیْ وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِیْنَ
الْمَهْدِیِّیْنَ تَمَسَّکُوْا بِهَا وَعَضُّوْا عَلَیْهَا بِالنَّوَاجِذِ وَاِیَّاکُمْ وَمُحْدَثَاتِ الْاُمُوْرِ فَاِنَّ کُلَّ
مُحْدَثَةٍ بِدْعَةٌ وَکُلَّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ هرگاه هر محدث بدعت باشد وهر بدعت ضلالت
پس معنی حسن در بدعت چه بود وایضاً آنچه از احادیث مفهوم میگردد آنست که هر بدعت رافع سنت
است تخصیص به بعض ندارد پس هر بدعت سیئه بود قال علیه الصلوة والسلام مَا اَحْدَثَ قَوْمٌ

(بقیة حاشیة صفحه ۳۲۳) الحسن فی البدعة اصلاً متمسکین بقول الامام الربانی قدس سره اه قلت وکون هذا النزاع لفظیا انما
هو بینه وبین العلماء المتقدمین واما المتاخرون الذین وسعوا ذیل البدعة الحسنة وادخلوا فیها کثیرا من البدعات السیئة
خصوصا فی زمنه وفی بلاده قدس سره کما دعلیهم اعمالهم المخصوصة التی لیس لها اصل فی الصدر الاول ولم یرو بحسنها
نقل من العلماء المتقدمین المتشرعین فالنزاع بینه وبینهم معنوی حقیقی فادر ذلک ایضا وقد وقع فی کثیر من مکاتیبه
منع عن قراءة المولد لعلة البدعة ولکن هذا المنع من وصف قراءة المولد لا من اصلها کما فصل ذلک فی المکتوب الثانی
والسبعین من المجلد الثالث وانما اطنبنا الکلام فی ذلک لئلا یغتر بظاهر کلامه الجاهلون انتهی کلام المعرب فی ترجمة
المبدء والمعاد ۱۲ (حاشیه صفحه ہذا) ۱ه قوله من احدث الخ یعنی کسیکه نو پیدا کرد در دین ما که این دین روشن وہویدا است چیزے را که نیست از این
دین پس آن چیز باطل ومردود است رواه البخاری ومسلم عن عائشة رضی الله تعالی عنها ۱۲ ۲ه قوله اما بعد الخ یعنی بعد از حمد وصلوة بهترین سخنان کتاب
خدا است که فرقان مجید است وبهترین طریقها وبهترین طریقه وسیرت محمدیه است صلی الله علیه وآله وسلم وبدترین چیزها چیزے ست که نو پیدا کرده شده است
که بدعت عبارت از آن است وهر بدعت سبب گمراهی است رواه مسلم عن جابر رضی الله تعالی عنه ۱۲ ۳ه قوله وقال علیه الصلوة والسلام
اوصیکم الخ یعنی فرمود پیغامبر خدا صلی الله علیه وسلم وصیت میکنم شمارا به پرہیزگاری وترس از خدا وبقبول کردن حکم امراء وفرمانبرداری ایشان در آنچه موافق
حکم شرع بود وتقوی جمع شود اگر رضا حاکم غلام حبشی بود زیرا که بدرستی کسیکه زنده باشد از شما بعد از من پس او خواهد دید اختلاف بسیار را در مردم ودر سمع وطاعت امرا امن است از فتنه
پس لازم گیرید بر خود سنت مرا وسنت خلیفه ہائے مرا که اہل رشد ورشاد وراه یافتگانند وچنگ درزنید بسنت من وسنت خلفائے راشدین وسخت
برزنید بر سنت دندانہا را وحکم گیرید آنرا ودور دارید خود را از کارہائے نو پیدا شده که در زمان آنسرور کائنات وزمان راشدین نبوده اند زیرا که ہر خصلت احداث
کرده شده بدعت است وہر بدعت ضلالت است یا سبب ضلالت ۱۲ رواه احمد والترمذی وابوداؤد وابن ماجه ۴ه قوله ما احدث قوم الخ یعنی نو پیدا نه
کرد ہیچ قومے بدعت را مگر آنکه برداشته شده مانند آن در مقدار از سنت پس چنگ درزدن بسنت اگرچه اندک باشد بهتر است از نو پیدا کردن بدعت رواه احمد ۱۲

بِدْعَةً اِلَّا رُفِعَ مِثْلُهَا مِنَ السُّنَّةِ فَتَمَسُّكٌ بِسُنَّةٍ خَیْرٌ مِّنْ اِحْدَاثِ بِدْعَةٍ وَعَنْ حَسَّانَ قَالَ
مَا ابْتَدَعَ قَوْمٌ بِدْعَةً فِیْ دِیْنِهِمْ اِلَّا نَزَعَ اللّٰهُ مِنْ سُنَّتِهِمْ مِثْلَهَا ثُمَّ لَا یُعِیْدُهَا اِلَیْهِمْ اِلٰی
یَوْمِ الْقِیَامَةِ باید دانست که بعضے از بدعتها که علماء ومشائخ آنرا حسنه دانسته اند چون نیک ملاحظه
نموده می آید معلوم میشود که رافع سنت اند مثلاً در تکفین میت عمامه را بدعت حسنه گفته اند با آنکه ہمیں بدعت
رافع سنت است چه زیادتی بر عدد مسنون که سه ثوب باشد نسخ است ونسخ عین رفع وہم چنین مشائخ
ارسال فش را بجانب دست چپ مستحسن داشته اند وسنت در فش ارسال آن بین الکتفین ست پُر ظاهر
است که این بدعت رافع سنت است وہم چنین است آنچه علماء در نیت نماز مستحسن داشته اند که با وجود
ارادۂ قلب بزبان نیز باید گفت وحال آنکه از آن سرور عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ ثابت
نشده است نه بروایت صحیح ونه بروایت ضعیف ونه از اصحاب کرام وتابعین عظام که بزبان نیت کرده
باشند بلکه چون اقامت می گفتند تکبیر تحریمه میفرمودند پس نیت بزبان بدعت باشد واین بدعت را حسنه گفته
اند واین فقیر میداند که این بدعت چه جائے رفع سنت که رفع فرض مینماید چه در تجویز آن اکثر مردم بزبان اکتفا
مینمایند واز غفلت قلبی باک ندارند پس درین ضمن فرضے از فرائض نماز که نیت قلبی باشد متروک میگردد وبفساد

۱ه قوله وعن حسان قال الخ روایت است از حسان بن ثابت رضی الله تعالی عنه پیدا نکردند ہیچ قومے بدعت را در دین خود مگر آنکه کشید
خدا تعالی از سنتے که در دین ایشان است مانند آن پس باز نمی گرداند آن سنت را بسوئے ایشان تا روز قیامت رواه الدارمی ۱۲ ۲ه عن
عائشة رضی الله تعالی عنها قالت ان رسول الله صلی الله علیه وسلم کفن فی ثلثة اثواب یمانیة بیض سحولیة من کرسف
لیس فیها قمیص ولا عمامة یعنی آنحضرت کفن کرده شد در سه جامه یمنی سپید منسوب بدیہے که نامش سحول بود از پنبه بودند نبود در آن سه جامه پیراہن
ونه دستار رواه البخاری ومسلم ۳ه قوله فش بالفتح مرادف وش بمعنی مانند وبمعنی شمله دستار وبمعنی موئے بال اسپ ۱۲ ۴ه ازغ ماناکه غرض
ایشان ازین عمل تشبه است بمردگان ندانند که این عمل رافع سنت است ومودی الی البدعة وموصل بحرام ونه بینند که تشبه بمردگان افضل است یا تشبه
بمحمد صلی الله علیه وسلم واو است که بموت قبل از موت مشرف گشته پس اگر ایشان طالب تشبه بمردگان اند پس آن سرور علیه السلام والصلوة اولی
است وافضل ۱۲ ۵ه عن ابن عمر رضی الله تعالی عنه قال کان رسول الله صلی الله علیه وسلم اذا اعتم سدل
عمامته بین کتفیه رواه الترمذی یعنی بود آنحضرت چون مے بست دستار فرو میگذاشت گوشۂ دستار مبارک را میان
دو شانه خود ۱۲ ۶ه قال المحقق الامام ابن الهمام قال بعض الحفاظ لم یثبت عن رسول الله صلی الله علیه وسلم
بطریق صحیح ولا ضعیف انه کان علیه الصلوة والسلام یقول عند الافتتاح اصلی کذا ولا عن احد من الصحابة والتابعین
بل المنقول انه علیه الصلوة والسلام اذا قام الی الصلوة کبر وهذه بدعة ۷ه لانه عون علی استحضار النیة القلبیة
وعبادة اللسان ۱۲ ۸ه قال العلی القاری فی شرح المشکوة ثم لا یخفی ان النیة باللسان مع غفلة الجنان
غیر معتبر وقال فی در المختار والمعتبر فیها عمل القلب اللازم للارادة فلا عبرة للذکر باللسان ان خالف القلب فانه کلام
لا نیة الا اذا عجز عن احضاره لهموم اصابته فیکفیه اللسان ۱۲

نماز میرساند عَلٰى هٰذَا الْقِيَاسِ سَائِرُ الْمُبْتَدِعَاتِ وَالْمُحْدَثَاتِ فَإِنَّهَا زِيَادَاتٌ عَلَى السُّنَّةِ وَلَوْ بِوَجْهٍ مِّنَ الْوُجُوْهِ وَالزِّيَادَةُ نَسْخٌ وَالنَّسْخُ رَفْعٌ فَعَلَيْكُمْ بِالْاِقْتِصَارِ عَلٰى مُتَابَعَةِ سُنَّةِ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ وَسَلَّمَ وَالْاِكْتِفَاءِ عَلَى اقْتِدَاءِ اَصْحَابِهِ الْكِرَامِ فَإِنَّهُمْ كَالنُّجُوْمِ بِاَيِّهِمُ اقْتَدَيْتُمْ اِهْتَدَيْتُمْ وَاَمَّا الْقِيَاسُ وَالْاِجْتِهَادُ فَلَيْسَ مِنَ الْبِدْعَةِ فِيْ شَيْءٍ فَإِنَّهٗ مُظْهِرٌ لِمَعْنَى النُّصُوْصِ لَا مُثْبِتٌ اَمْرًا زَائِدًا فَاعْتَبِرُوْا يَا اُولِي الْاَبْصَارِ وَالسَّلَامُ عَلٰى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰى عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ ✦

مکتوب ۱۸۷ صد و ہشتاد و ہفتم

بخواجہ محمد اشرف کابلی صدور یافتہ دربیان آنکہ طریق رابطہ اقرب طرق موصلہ است و دربیان آنکہ رابطہ نافع تر است مرید را از ذکر گفتن او ✦ کتابتے کہ بیاراں نوشتہ بودند بنظر درآمد و بر احوال مسطورہ مطلع گشت بدانند کہ حصول رابطہ شیخ مر مرید را بے تکلف و بے تعمل علامت مناسبت تام است درمیان پیر و مرید کہ سبب افادہ و استفادہ است و ہیچ طریقے اقرب بوصول از طریق رابطہ نیست تا کدام دولت مند را آن سعادت مستسعد سازند حضرت خواجۂ احرار قدس اللہ تعالیٰ سرہ العزیز در فقرات می آرند کہ ع سایۂ رہبر بہ است از ذکر حق ✦ بہ گفتن باعتبار نفع است یعنی سایۂ رہبر نافع تر است مرید را از ذکر گفتن او چہ مرید را درین وقت بمذکور جل و علا مناسبت کامل حاصل نیست تا براہ ذکر نفع تمام

۱؎ اشارت است بحدیثے کہ اندرین باب وارد است قال عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وبارک اصحابی کالنجوم بایہم اقتدیتم اہتدیتم رواہ رزین یعنی اصحاب من بمنزلہ ستارگان اند کہ بآنہا راہ یافتہ میشود پس بہر کدام ایشان کہ اقتدا کنید و پیروی نمائید راہ راست مے یابید۔ وازین مفصل تر ہم آمدہ ۱۲ ۲؎ قولہ واما القیاس الخ جواب سوال مقدر و ہو ان القیاس ایضا بدعۃ مع ان الامۃ قائلون بہ فاجاب بانہ لیس من البدعۃ فی شیء فانہ مظہر للحکم المنصوص فی الاصل المقیس علیہ فی الفرع لوجود العلۃ فیہ لا مثبت حکم جدید کما تقرر فی موضعہ ۱۲ ۳؎ قولہ فاعتبروا الخ اشارت است بکریمہ کہ واقع است درپارہ قد سمع اللہ و سورۂ حشر یعنی پس عبرت گیرید اے خداوندان دیدہا و ہذا اما استدلوا بہ علی کون القیاس حجۃ فان الاعتبار رد الشیء الی نظیرہ و العبرۃ لعموم اللفظ لا لخصوص السبب و اللفظ عام یشتمل الاتعاظ وکل ما ہو رد الشیء الی نظیرہ ای الحکم علی الشیء (باقی بر صـ ۳۲۷)

تواند گرفت وَالسَّلَامُ اَوَّلًا وَّاٰخِرًا ✦

مکتوب ۱۸۸ صد و ہشتاد و ہشتم

بخواجہ محمد صدیق بدخشی صدور یافتہ دربیان حل مسائل کہ پرسیدہ بودند ✦ مکتوب مرغوب اخوی و اعزی وصول یافت از امور سہ گانہ پرسیدہ بودند محبت آثار اختفائے بعضے از لطائف در مرتبۂ قلب مقصور براں لطائف است کہ قلب متضمن آنہا است نہ آں لطائف کہ درماورائے قلب تحقق دارند کہ اختفائے آنہا در مرتبۂ قلب معنی ندارد و دیگر شخصے را کہ استعدادش تا مرتبۂ قلب یا روح است پیر صاحب تصرف تواند در ابمراتب فوق رساند اما اینجا دقیقہ ایست کہ بحضور تعلق دارد و تحریر بیان آن متعسر است دیگر چون ظاہر برنگ باطن متلون شود و باطن بلون ظاہر منصبغ گردد چہ دشوار است کہ احکام ظاہر در باطن و احوال باطن در ظاہر پیدا آید والسلام ✦

مکتوب ۱۸۹ صد و ہشتاد و نہم

بشرف الدین حسین بدخشی صدور یافتہ دربیان آنکہ با دفقراء با وجود گرفتاریہائے لاطائل اشد مناسبت ست بافقراء و بطراوت دنیائے دنی فریفتہ نباید شد و سبق باطن را عزیز باید داشت و دربیان آنکہ از احکام شریعت سر نباید پیچید و بمنت و زاری تمام قبول باید نمود و ما یناسب ذٰلک ✦ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰى سَيِّدِ الْمُرْسَلِيْنَ وَاٰلِهِ الطَّاهِرِيْنَ اَجْمَعِيْنَ مکتوب شریف فرزندے ارجمندے اعزے ارشدے شرف الدین حسین وصول یافت موجب

(بقیہ حاشیہ صـ ۳۲۶) بما ہو ثابت لنظیرہ ہذا اولا لتفصیل محل آخر ۱۲ ۴؎ بیانش آنست کہ مرید بیچارہ چونکہ گرفتار عالم سفلی است بعالم علوی مناسبت ندارد تا اخذ فیوض و برکات از آنحضرت بے توسط نماید متوسطے باید خداوند ہر دو جہت کہ از علوم علوی حظے وا گرفتہ بعالم سفلی جہت دعوت و ارشاد آوردہ باشد و از راہ مناسبت اولی از عالم غیب اخذ فیوض نمودہ از راہ مناسبت ثانیہ کہ بعالم سفلی دارد آن فیوض بمستعدان رساند و آن واسطہ در حق مرید پیر است کہ اتصال بے چونی بغیب الغیب نمودہ بعالم شہادت رجوع نمودہ است پس مرید ہر چند وجوہ مناسبت بہ پیر بیشتر داشتہ باشد اخذ فیوض از باطن او زیادہ تر نماید ۵؎ زال رو ئے کہ چشم تست احول ✦ معبود تو پیر تست اول ۱۲ خواجہ محمد معصوم قدس سرہ ۱۲ ۶؎ بدانکہ رابطہ حفظ صورت پیر است در دل ۱۲

فرحت و باعث بہجت[۱] گردید چہ نعمتے است کہ با وجود گرفتاریہاے لاطائل فقراء دور از کار از یاد نرفتہ اند این معنی یاد از شست مناسبت میدہد کہ سبب افادہ و استفادہ است بعضی از وقائع کہ اندراج یافتہ بود نیک و اصیل است و برار نباط معنوی اول دلیل آے فرزند بطراوت دنیاے دنی فریفتہ نشوی و بکرو فرے بے معنی او مفتون نگردی کہ بے مدار و بے اعتبار است امروز اگر این معنی معقول شما نشود فردا البتہ معقول خواہد شد و فائدہ نخواہد داشت سے گوشش از بار فرو گران شدہ است ٭ نشنود نالہ و فغان مراد بآید کہ سبق باطن را از اجل نعم خداوندی جل شانہ دانستہ بتکرار آن مولع[۲] و حریص باشند و پنج وقت نماز را بجماعت بے کسل و فتور ادا نمایند و از جہل یکے زکوٰۃ را منت بفقرا و مساکین رسانند و از محرمات و مشتبہات[۳] اجتناب دارند و بر خلائق مشفق[۴] و مہربان باشند طریق نجات و رستگاری اینست[۵] والسلام

مکتوب ۱۹۰ صد و نود م

بہ یکے از فرزندان میر محمد نعمان بدخشی صدور یافتہ در تحریض بر دوام ذکر الٰہی جل سلطانہ و در ترغیب بر اختیار نمودن طریقہ علیہ نقشبندیہ قدس اللہ تعالیٰ اسرارھم با بیان طرز ذکر و ما یناسب ذالک ٭

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم الحمد للہ رب العٰلمین والصلوٰۃ والسلام علیٰ سید المرسلین وآلہ الطاہرین اجمعین دانا و آگاہ باش کہ سعادت تو بلکہ سعادت جمیع بنی آدم و فلاح و رستگاری ہمہ در ذکر مولائے خود است جل سلطانہ تا ممکن باشد جمیع اوقات را مستغرق ذکر الٰہی جل شانہ باید ساخت و یک لحظہ تجویز غفلت نباید کرد للہ سبحانہ الحمد والمنۃ کہ دوام ذکر در طریقہ حضرات خواجگان قدس اللہ تعالیٰ اسرارھم در ابتدا میسر میگردد و بطریق اندراج النہایۃ فی البدایۃ حاصل مے شود پس اختیار این طریقہ علیہ مر طالب را اولے و انسب باشد

ف۱ قولہ بہجت بالفتح شادمانی و تازگی و زیبائی و خوبی و بالضم چنانکہ مشہور است غلط است ۱۲ غ ف۲ قولہ مولع بضم میم و واو معروف و فتح لام و عین مہملہ صیغہ اسم مفعول بمعنی حریص گردانیدہ شدہ ۱۲ غ ف۳ قال صلی اللہ علیہ وسلم ومن وقع فی الشبہات وقع فی الحرام یعنی و کسیکہ بیفتد در شبہات می افتد یا نزدیک است کہ بیفتد در حرام رواہ الشیخان ۱۲ مشکوۃ ف۴ قال صلی اللہ علیہ وسلم لا یرحم اللہ من لا یرحم الناس رحمت نمی کند خدا تعالیٰ برحمت خاص کامل خود کسے را کہ رحمت نمیکند او آدمیاں را رواہ الشیخان ۱۲ مشکوۃ ف۵ اشارۃ الی قولہ تعالیٰ انما الصدقات للفقراء والمساکین الخ ۱۲ سورہ توبہ پارہ یعتذرون ۱۲

بلکہ واجب و لازم پس بر تو باد[۱] کہ قبلۂ توجہ را از ہمہ سو گردانیدہ بکلیت بجناب عالی اکابر این طریقہ علیہ اقبال نمائے و ہمتی از باطن شریف ایشان خواہی و در ابتدا از ذکر گفتن چارہ نبود باید کہ متوجہ قلب[۲] صنوبری گردی کہ آن مضغہ ہیچ حجرہ الیست مر قلب حقیقی را و اسم[۳] مبارک اللہ را بران قلب بگذرانی و درین وقت بقصد ہیچ عضوے را حرکت ندہی و بکلیت متوجہ قلب نشینی و در متخیلہ صورت قلب را جا ندہی و بآں ملتفت نباشی چہ مقصود توجہ بقلب است نہ تصویر صورت آن و معنی لفظ مبارک اللہ را بیچونی و بے چگونگی ملاحظہ نمائی و ہیچ صفت را با آن منضم نسازی و بحاضر و ناظر نیز ملحوظ نہ کنی تا از ذروۂ حضرت ذات تعالیٰ و تقدس بتخصیص صفات فرود نیائی و از آنجا بشہود وحدت در کثرت نیفتی و از گرفتاری بیچون بشہود چون آرام نگیری چہ ہر چہ در مرآت چون ظاہر شود بیچون نبود و ہر چہ در کثرت نمود ار گردد واحد حقیقی نباشد بیچون را در ائے دائرہ چون باید جست بسیط حقیقی را بیرون محاوطۂ[۴] کثرت باید طلبید اگر در وقت ذکر گفتن صورت پیر بے تکلف ظاہر شود آں را نیز بقلب باید برد و در قلب نگاہ داشتہ ذکر باید گفت میدانی کہ پیر کیست پیر آنکس است کہ از و طریق وصول بجناب قدس خداوندی جل شانہ استفادہ نمائی و مددہا و اعانتہا درین طریق یابی مجرد کلاہ و دامنی و شجرہ کہ عرف شدہ است از حقیقت پیری و مریدی خارج است و داخل رسوم و عادات مگر آنکہ تجامۂ تبرک از شیخ کامل و مکمل بدست آری و با عتقاد و اخلاص با و زندگانی نمائی احتمال ثمرات و نتائج درین صورت نیز قوی است و بدانی کہ منامات و واقعات[۵] شایان اعتماد و اعتبار نیست۔ اگر کسے خود را در خواب یا در واقعہ بادشاہ دید یا قطب وقت یافت فی الحقیقت نہ چنین است بیرون خواب و واقعہ اگر بادشاہ شود یا قطب گردد

ف۱ یعنی چون طریقہ علیہ نقشبندیہ این چنین است پس بر تو واجب و لازم باد کہ قبلہ الخ ۱۲ ف۲ بدانکہ مقام قلب صنوبری یعنی پارۂ از گوشت کہ بشکل صنوبر است در جسم انسان دو انگشت فرو تر زیر پستان چپ است و نور او سرخ است ٭ اے خواجہ بکوئے اہل دل منزل کن ٭ در پہلوئے اہل دل دلے حاصل کن ٭ خواہی کہ بہ بینی جمال محبوب ازل ٭ آئینہ تو دل است رو در دل کن ٭ ۱۲ ف۳ قال اللہ تبارک و تعالیٰ واذکر اسم ربک و تبتل الیہ تبتیلا ۱۲ ف۴ فی القاموس وحاوطہ فلانا داورہ فی امر یریدہ و ہو یاباہ کان کل منہما یحوط صاحبہ یعنی بیرون از محیطہ و دائرہ کثرت الخ ۱۲ ف۵ جمع واقعہ و واقعہ بکسر قاف و فتح عین مہملہ خواب و بمعنی جنگ و حادثہ و سختی و زبان قیامت و مردن و حال و کارزار ۱۲ غیاث و در اصطلاح صوفیہ چیزے کہ وارد شود بر قلب بہر طریق کہ باشد خواہ بقوت قلب خواہ بغیر آن ۱۲ ولی محمد واقعہ در اصطلاح صوفیہ گویند امرے را کہ در قلب واقع شود خواہ در یقظہ و بیداری خواہ در نوم معروف اما لتعطل حواس ضروری ست مر واقعہ را ۱۲ محمد افضل رح۔ اقول پس ثابت و متحقق شد کہ نسبت میان منام و واقعہ عموم و خصوص است و در کلام حضرت شیخ قدس سرہ مراد از واقعہ غیر منام است کما ہو مقتضی التقابل ۱۲

مسلم است پس از احوال و مواجید ہرچہ در بیداری وافاقت ظاہر شود گنجائش اعتماد دارد والا فلا و بدانی کہ نفع ذکر و ترتب آثار برآں مربوط باتیان شریعت است پس در ادائے فرائض و سنن و اجتناب از محرم و مشتبہ نیک احتیاط باید کرد و در قلیل و کثیر بعلماء رجوع باید نمود و بمقتضائے فتوے ایشاں زندگانی باید نمود والسلام۔

مکتوب ۱۹۱ صد و نود و یکم

بخان خانان صدور یافتہ در ترغیب بر متابعت انبیا علیہم الصلوٰۃ والسلام و در بیان آنکہ در تکلیفات شرعیہ مراعات[۱] یسر تمام نمودہ اند و تخفیف تام فرمودہ۔ اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ الَّذِیْ ھَدٰنَا لِھٰذَا وَمَا کُنَّا لِنَھْتَدِیَ لَوْلَآ اَنْ ھَدٰنَا اللّٰہُ لَقَدْ جَآءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ[۲] سعادت ابدی و نجات سرمدی مربوط بمتابعت انبیا است صَلَوَاتُ اللّٰہِ تَعَالٰی وَتَسْلِیْمَاتُہٗ سُبْحَانَہٗ عَلٰی اَجْمَعِھِمْ عُمُوْمًا وَّعَلٰی اَفْضَلِھِمْ خُصُوْصًا اگر فرضاً ہزار سال عبادت کردہ شود و ریاضات شاقہ و مجاہدات شدیدہ بجا آوردہ اگر بہ نور متابعت این بزرگواراں منور نگردد بجوے نمی خرند و بخواب نیمروزے کہ سراسر غفلت و تعطیل است کہ بامر این برگزیدگان واقع شود برابر نمی اندازند و مثل سرابے بقیعۃ[۲] می شمرند کمال عنایت خداوندی جل سلطانہ آن است کہ در جمیع تکلیفات شرعیہ و مامورات دینیہ نہایت یسر[۴] و غایت سہولت را مراعات فرمودہ است مثلاً در ہشت پہر شبانہ روزی بہ ہفتدہ[۳] رکعت نماز تکلیف فرمودہ کہ وقت ادائے آن مجموع بیک ساعت نمی کشد معذلک در قراءۃ آن ہرچہ میسر شود کفایت نمودہ و اگر قیام متعذر شود بقعود تجویز فرمودہ و در وقت تعذر قعود بہ

[۱] اشارت است بکریمہ کہ در پارہ ولو اننا و سورہ اعراف واقع است وقالوا الحمد للہ الذی ھدنا الخ یعنی و گویند سپاس آں خدائے راست کہ دلالت کرد مارا بسوئے این و ہرگز مستعد راہ یافتن نبودیم اگر راہ نہ نمودے مارا خدا ہر آئینہ آمدند فرستادگان پروردگار ما براستی ۱۲ [۲] اشارت است بکریمہ کہ واقع است در پارہ قد افلح و سورۂ نور یعنی والذین کفروا اعمالھم کسراب بقیعۃ الخ یعنی و آنانکہ کافر شدند اعمال ایشان مانند سرابے است بزمین ہموار الخ ۱۲ [۳] قولہ ہفتدہ رکعت نماز یعنی فرض صبح دو رکعت ظہر چہار رکعت عصر چہار رکعت مغرب سہ رکعت عشا چہار رکعت مجموع ہفتدہ رکعت ۱۲ [۴] اشارۃ الی ما قالہ صلی اللہ علیہ وعلی آلہ وسلم ان الدین یسر یعنی بدرستیکہ دین مسلمانی مبنی بر آسانی است ۱۲ رواہ البخاری [۵] قال تعالیٰ فاقرءوا ما تیسر من القرآن ۱۲ [۶] یعنی رعایت آسانی بتمام و کمال نمودہ اند ۱۲

اضطجاع اشارت فرمودہ و چون رکوع و سجود متعسر شود بایما و اشارت دلالت نمودہ و در طہارت اگر قدرت بر استعمال آب متحقق نشود تیمم را خلیفۂ آں ساختہ و در زکوٰۃ از چہل یک حصہ را بفقراء و مساکین تعین فرمودہ و آنرا نیز مقید باموال نامیہ و انعام سائمہ داشتہ و در تمام عمر یک[۱] حج را فرض ساختہ مع ذلک مشروط بزاد و راحلہ و امن طریق گردانیدہ و دائرۂ مباح را وسیع ساختہ چہار زن بنکاح و از سراری[۲] ہر قدر کہ بخواہد مباح فرمودہ و طلاق را وسیلۂ تبدیل نساء گردانیدہ و از اطعمہ[۴] و اشربہ و اقمشہ اکثر را مباح ساختہ و اندک را محرّم و آنہم بواسطۂ مصالح عباد اگرچہ یک شراب بے مزہ بضرر را حرام گردانیدہ اما چندین اشربہ خوشخور پر نفع را در عوض آں مباح ساختہ عرق قرنفل[۵] و عرق دارچینی باں خوشخوری و خوشبوئی چنداں منافع و فواید دارد کہ چہ نویسد چیز تلخ و بدمزہ تندبوئے بدخوئے ہوش برے پر خطرے را باآن عرق خوشبوئے خوشخورے چہ مناسبت شتّان ما بینہما مع ذلک فرقے کہ از راہ حل و حرمت می خیزد جدا است و تمیزے کہ از رہگذرے رضائے پروردگار جل سلطانہ و عدم رضائے او تعالیٰ پیدا میشود علاحدہ و بعضے[۶] از لباسہائے ابریشم را کہ محرم فرمودہ چہ باک کہ چندین انواع جامہائے مزیب و قماشہائے مزین در عوض آن حلال گردانیدہ است و لباسہائے پشمین کہ مطلقاً مباح ساختہ است بمراتب از لباسہائے ابریشم بہتر است معذلک لباس ابریشم بزنان مباح فرمودہ کہ منافع آن نیز عائد بمردان است و ہمچنین است حال ذہب[۷] و فضہ کہ حلی زنان از برائے تمتع مردان است اگر بے انصافے با این یسر و با این سہولت متعسر و متعذر داند بمرض قلبی مبتلا است و بعلت باطنی گرفتار بسیارے از کارہا است کہ اصحّا بر فعل آں یسیر تمام دارند و بر ضعفا متعسر است بعسر تمام مرض قلبی عبارت از

[۱] قال تعالیٰ وللہ علی الناس حج البیت من استطاع الیہ سبیلا ۱۲ [۲] ستور بارکش و شتر سواری و مرکب نر باشد یا مادہ و تادر آخر برائے مبالغہ ۱۲ [۳] جمع سریہ بضم اول و تشدید را المکسورہ و بتشدید تحتانی بمعنی کنیزک برائے جماع و تمتع باشد و این لفظ منسوب است بلفظ سر کہ بکسر اول بمعنی جماع باشد و این ضمہ سین از تغیرات نسبت است از منتخب و قاموس و غیاث [۴] قولہ اطعمہ جمع طعام بمعنی اشیاء خوردنی و اشربہ جمع شراب یعنی اشیاء نوشیدنی و اقمشہ جمع قماش بضم اول رخت و اسباب و متاع خانہ ۱۲ [۵] قرنفل بفتحتین و ضم فا نام دوائے معروف و این معرب کرن پھول ۱۲ ع [۶] کہ تار و پود آنہا ابریشم باشد یا پود از ابریشم و تار از چیزے دیگر اما اگر پود از غیر ابریشم باشد مباح است و ہمچنین علم جامہ بقدر چہار انگشت از ابریشم نیز مباح است و در مذہب امام رحمۃ اللہ علیہ ازین نیز وسعت و گنجائش است والتفصیل فی کتب الفقہ ۱۲ منہ [۷] کہ در اں افزائش ممکن بود باشد یا سیم مسکوک یا تبر یا زیور یا ظرف طلا و نقرہ باشد یا مال تجارت کہ بہ نیت تجارت خریدہ شود ۱۲ منہ [۸] چہار پایگان چرندہ کہ اکثر سال بر چریدن در صحرا کفایت کنند ۱۲ [۹] در میان این ہر دو فرقے است بسیار و امتیاز نیست بشمار ۱۲ [۱۰] کہ یکے حرام و دیگرے حلال و یکے موجب خوشنودی و دیگرے باعث غیظ و غضب آن تعالیٰ و تقدس ۱۲ منہ [۱۱] کہ مقصود اصلی از زیب و زینت زناں تمتع و انتفاع مردان است باآنہا ۱۲

عدم تیقن قلب است باحکام منزلہ سماوی تصدیقے کہ دارند صورت تصدیق است نہ حقیقت (جواب سوال ۱۲) تصدیق علامت حصول حقیقت تصدیق ثبوت یسر است در اتیان احکام شرعیہ و بیّنہ دونہا خرط القتاد و قال اللّٰہ تبارک و تعالیٰ کَبُرَ عَلَی الْمُشْرِکِیْنَ مَا تَدْعُوْھُمْ اِلَیْہِ اَللّٰہُ یَجْتَبِیْٓ اِلَیْہِ مَنْ یَّشَآءُ وَیَھْدِیْٓ اِلَیْہِ مَنْ یُّنِیْبُ وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْھُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَۃَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْہِ وَعَلٰٓی اٰلِہِ الصَّلَوٰاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ اَتَمُّھَا وَاَکْمَلُھَا +

مکتوب ۱۹۲ صد و نود و دوم

بشیخ بدیع الدین سہارنپوری صدور یافتہ در جواب استفسار کہ نمودہ بودند + اخوی اعزی ارشدی (آغاز مکتوب ۱۲) شیخ بدیع الدین استفسار نمودہ بودند کہ در عرضداشت یازدہم کہ بحضرت خواجہ قدس سرہ نوشتہ واقع شدہ است کہ بمقامی رنگین گشت (این فقیر ۱۲) کہ بلندتر از مقام حضرت صدیق اکبر است رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُ الخ معنی این کلام چہ باشد بدان اَرْشَدَکَ اللّٰہُ تَعَالٰی لَا نُسَلِّمُ کہ این عبارت مستلزم تفضیل است (آغاز جواب ۱۲) باآنکہ لفظ ہم نیز واقع شدہ است (خود بر صدیق اکبر ۱۲) وَلَوْ سَلَّمْنَا گوئیم کہ این سخن و سخنان دیگر کہ دران عرضداشت واقع شدہ است از جملۂ واقعات است کہ بہ پیر خود نوشتہ و مقرر این طائفہ است کہ ہرچہ از وقائع رو میدہد صحیح باشد یا سقیم (بے تکلف ۱۲) بے تحاشی بہ پیر خود اظہار می نمایند چہ در غیر صحیح نیز احتمال تاویل و تعبیر است پس از اظہار آں چارہ نبود و در مانحن فیہ (آنچہ ما در وے ایم ۱۲) بملاحظہ این معنی ہیچ محظور (استحالہ ۱۲) لازم نمی آید و حل دیگر آنکہ تجویز نمودہ اند (علماء ۱۲) کہ اگر در جزئے از

۱۔ قولہ کبر علی المشرکین واقع است در پارہ الیہ یرد سورۂ شوریٰ یعنی دشوار آمد بر مشرکان آنچہ میخوانی ایشان را بآن خدا برمیگزیند بسوئے خود ہر کرا بخواہد و راہ مینماید بسوئے خود ہر کرا رجوع میکند ۱۲ ۲۔ شمہ از حال شیخ بدیع الدین بحاشیہ مکتوب صد و ہفتاد و دوم بمعرض تحریر آمدہ من شاء فلیرجع الی ہناک ۱۲ ۳۔ یعنی پیر بزرگوار خود اعنی حضرت محمد الباقی قدس سرہ الاقدس ۱۲ ۴۔ حیث قال فی المکتوب الحادی عشر خود را ہم بانعکاس آں مقام رنگین و منقش یافت و لفظ ہم دلالت نمیکند مگر بر شرکت و لو بوجہ من الوجوہ فاین المساواۃ فضلا عن التفضیل فلا استلزام ولا ایہام الا ان المعاند یجعل العناد و حسبنا رب العباد وھو یقضی یوم التناد اعاذنا اللہ من حسد الحساد ۱۲ ۵۔ یعنی اگر تسلیم کنیم کہ این عبارت مستلزم تفضیل است گوئیم الخ ۱۲ ۶۔ یعنی بدون تحقق این علامت تحقق تصدیق و وجود یقین قلبی باحکام شرعیہ غیر ممکن است بلکہ محال و خرط القتاد کہ عبارت از دست مالیدن و کشیدن است بر شاخ درخت خاردار یعنی رنج و محنت برداشتن ۱۲ ۷۔ بدانکہ تاویل و تعبیر عبارت است از بیان مراد و مآل و صرف کلام از ظاہر آن ۱۲ ۸۔ فان الوقائع سیما قبل العرض علی الشیخ لا تکون مبنیۃ علی الظاہر ولا مستلزمۃ لصحتہا بل تکون بین بین ۱۲ ۹۔ راہرو را در اثناء طریق ۱۲

جزئیات غیر نبی را بر نبی فضل متحقق شود باکے نیست بلکہ واقع است چنانکہ در مادۂ شہداء زیادتیہا واقع شدہ است کہ در انبیاء نیست عَلَیْہِمُ الصَّلَوٰاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ باآنکہ فضل کلی مر نبی راست عَلَیْہِ وَعَلٰٓی اٰلِہِ الصَّلَوٰاتُ وَالتَّحِیَّاتُ برین تقدیر اگر سیر غیر نبی در کمالات آں جزئی واقع شود و خود را دران (و غیر نبی ۱۲) مقام بلندتر یابد ہم مجوز باشد (از مقام نبی ۱۲) ہرچند حصول آں مقام او را بواسطۂ متابعت نبی است و نبی را نیز ازان مقام بحکم حدیث مَنْ سَنَّ سُنَّۃً حَسَنَۃً فَلَہٗ اَجْرُھَا وَاَجْرُ مَنْ عَمِلَ بِھَا نصیب تام ست پس ہرگاہ فضل جزئی غیر نبی را بر نبی مجوز (جائز ۱۲) گشت بر غیر نبی بطریق اولے مجوز خواہد بود (اگرچہ صدیق اکبر باشد یا فاروق رضی اللہ عنہما ۱۲) فلا اشکال (فیما نحن فیہ ۱۲) اَصْلًا وَالسَّلَامُ +

مکتوب ۱۹۳ صد و نود و سیوم

بسیادت پناہی شیخ فرید صدور یافتہ در ترغیب بہ تصحیح عقاید بر وفق آرائے اہل سنت و جماعت و تحریض (برانگیختن ۱۲) بر تعلم احکام فقہیہ از حلال و حرام و فرض و واجب و سنت و مندوب و در بیان غربت اسلام و اغراء (بالکسر برانگیختن ۱۲) بر ترویج و تائید آن بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ اَللّٰہُ تَعَالٰی نَاصِرُکُمْ وَمُعِیْنُکُمْ عَلٰی کُلِّ

۱۔ قولہ باکے نیست چہ مدار تفضیل و مناط فضیلت بر فضل کلی است نہ جزئی والا لزم ما لزم من خلاف المعتقدات المفردۃ المسلمۃ عند الکل فافہم فانہ من مزال الاقدام ۱۲ ۲۔ اقول بلکہ در مادۂ غیر شہداء نیز واقع شدہ است قال صلی اللہ علیہ وسلم ان من عباد اللہ لاناسا ما ہم بانبیاء ولا شہداء یغبطہم الانبیاء والشہداء یوم القیمۃ قالوا تخبرنا من ہم قال ہم قوم تحابوا بروح اللہ علی غیر ارحام بینہم ولا اموال یتعاطونہا فواللہ ان وجوہہم لنور وانہم لعلی نور ولا یخافون اذا خاف الناس ولا یحزنون اذا حزن الناس وقرء ہذہ الآیۃ الا ان اولیاء اللہ لا خوف علیہم ولا ہم یحزنون رواہ ابوداؤد بدانکہ انبیاء بر حال ایشان غبطہ می برند نہ ازاں جہت کہ درجات و کمالات ایشان از درجات و کمالات انبیاء زیادہ است لیکن ایشان را شرف عالی است کہ دائم در قرب حضرت حق اند و حضرت حق ایشان را از نظر خلق پوشیدہ داشتہ است و بر سبیل دوام ایشان را بخود مشغول گردانیدہ مانند بادشاہ جمیع امور ممالک را بیکے از مقربان خود تفویض مینماید و او با مر بادشاہ در ممالک تصرف میکند دیگرے آفتابہ دار است و آب وضو بادشاہ ترتیب میکند و دائم پیش بادشاہ است البتہ آں متصرف در ممالک نزد بادشاہ مقرب تر است و برگزیدہ تر و مرتبہ و درجۂ وے عالی تر اگر قابلیت وے بیشتر نبودے متصرف در ممالک نشدے لیکن آفتابہ دار این شرف دارد کہ دائم در قرب بادشاہ است و خدمت خاصہ او میکند و بغیر او مشغول نیست ۱۲ ملتقط من رشحات ۳۔ قولہ من سن الخ یعنی کسیکہ بنا د و پیدا کردہ در دین مسلمانی راہ و روش نیک را در مردم پس مراو راست ثواب آں سنت کہ خود کردہ و ثواب کسیکہ کار کرد بآں سنت بعد از وے رواہ مسلم۔ و قال صلی اللہ علیہ وسلم من دل علی خیر فلہ مثل اجر فاعلہ رواہ مسلم یعنی کسیکہ راہ بنماید بر خیرے پس مراو راست مانند مزد کنندہ خیر و دلالت خیر در حکم خیر است ۱۲ ۴۔ قولہ اللہ تعالیٰ ناصرکم الخ یعنی حق سبحانہ و تعالیٰ یاری کنندہ شما و اعانت کنندہ شما بر ہر چیز کہ عیبناک کند شما را و زشت سازد شما را ۱۲ ۵۔ کما یدل علیہ الآیات والاحادیث العدیدۃ الواردۃ فیہم کما لا یخفی علی المطلع الماہر ۱۲

مَا يُعِيْنُكُمْ وَيُبَشِّرُكُمْ نخستین ضروریات بر ارباب تکلیف تصحیح عقائد است بر وفق آراء علماء اہلسنت و جماعت شَکَرَ اللّٰہُ سَعْیَهُمْ کہ نجات اخروی وابستہ باتباع آراء صواب نمائی این بزرگواران است و فرقۂ ناجیہ ہم ایشان و اتباع ایشان اند و ایشانند کہ بر طریق آں سرور و اصحاب آں سرور اند صَلَوَاتُ اللّٰہِ وَتَسْلِیْمَاتُہٗ عَلَیْہِ وَعَلَیْہِمْ اَجْمَعِیْنَ و آں علومیکہ از کتاب و سنت مستفاد ند ہماں معتبر اند کہ این بزرگواران از کتاب و سنت اخذ کردہ اند و فہمیدہ زیراکہ ہر مبتدع و ضال عقاید فاسدۂ خود را بزعم فاسد خود از کتاب و سنت اخذ میکند پس ہر معنی از معانی مفہومہ ازینہا معتبر نباشد و از برائے تصحیح این عقاید حقہ رسالۂ امام اجل تورپشتی بسیار مناسب است و قریب بفہم مذکور مجلس شریف بودہ باشد امّا رسالۂ مذکورہ چونکہ مشتمل بر استدلالات است و طول و بسط بسیار دارد اگر رسالۂ کہ متضمن مسائل صرف بودہ باشد اولٰے و انسب خواہد بود درین اثنا بخاطر حقیر نیز خطور کردہ کہ درین باب رسالۂ بنویسد کہ متضمن عقاید اہل سنت و جماعت باشد و سہل المأخذ اگر میسر شد نوشتہ متعاقب بخدمت خواہد فرستاد و بعد از تصحیح این عقاید علم [3] حلال و حرام و فرض و واجب و سنت و مندوب و مکروہ کہ علم فقہ متکفل آنست و عمل بمقتضائے این علم نیز ضروری است بعضی از طلبہ فرمایند کہ از کتاب فقہ کہ بعبارت فارسی بودہ باشد در مجلس میخوانده باشند مثل مجموعۂ [4] خانی و عمدۃ [5] الاسلام و اگر عیاذاً باللہ سبحانہ در مسئلہ از مسائل اعتقادیہ ضروریہ خلل رفت از دولت نجات اخروی محروم است و اگر در عملیات مساہلہ رود تحمل کہ بے [6] توبہ ہم درگذرانند و اگر مواخذہ ہم کنند آخر کار نجات است پس عمدۂ کار تصحیح عقائد است از حضرت خواجہ احرار قدس اللہ تعالٰے سرہ منقول است کہ میفرمودند کہ اگر تمام احوال و مواجید را بما دہند و حقیقت ما را بعقائد اہل سنت و جماعت متحلی نہ سازند جز خرابی ہیچ نمیدانیم و اگر تمام خرابیہا را بر ما جمع کنند و حقیقت ما را بعقائد اہلسنت و جماعت

---

[1] احتراز است از مجانین و صبیان و سفیہاں و معذوران ۱۲ [2] اللہ تعالٰے کوششہائے ایشاں را مشکور گرداناد و جزائے خیر بایشاں رساناد ۱۲ [3] قولہ علم حلال و حرام مبتدا است و قولہ و عمل بمقتضائے این علم معطوف است بر آں و قولہ نیز ضروری است خبر مبتدا است ۱۲ [4] مجموعۂ خانی از تالیفات شیخ کمال الدین کریم رحمۃ اللہ علیہ مسائل فقہیہ را اندران کتاب بحوالہائے کتب معتبرہ مذہب رقم نمودہ اند جزاہ اللہ عن المسلمین خیر الجزاء ۱۲ [5] عمدۃ الاسلام از مولفات شیخ ابو طاہر ابن کمال ملتانی است رحمۃ اللہ تعالٰے در اول حصہ آں عقاید را و در ثانی فروعات فقہیہ را بیان کردہ اند ۱۲ [6] یعنی بلا توبہ قال اللہ تبارک و تعالٰی یغفر لمن یشاء و یعذب من یشاء وقال ان اللہ لا یغفر ان یشرک بہ و یغفر ما دون ذلک لمن یشاء ۱۲ [7] عابہ و نشانہ ضد زانہ ۱۲

بنوازند ہیچ باکے نداریم ثَبَّتَنَا [1] اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمْ عَلٰی طَرِیْقَتِہِمُ الْمَرْضِیَّۃِ بِحُرْمَۃِ سَیِّدِ الْبَشَرِ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُہَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُہَا درویشے از جانب لاہور آمدہ بود گفت کہ شیخ [2] جیو در مسجد جامع نخاس کہنہ از برائے نماز جمعہ حاضر شدہ بودند و میاں رفیع الدین بعد از اظہار التفات ایشاں گفتند کہ نواب شیخ جیو در حویلی خود مسجد جامع بنا کردہ اند اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ سُبْحَانَہٗ عَلٰی ذٰلِکَ حضرت حق سُبْحَانَہٗ وَتَعَالٰی مزید توفیق ارزانی فرماید این قسم اخبار کہ مخلصاں می شنوند غایت الغایت مسرور و مبتہج میگردند سیادت پناہا مگر ما امروز اسلام بسیار غریب است جیتلے [3] کہ امروز در تقویت آں صرف میکنند بکروڑہا میخرند تا کدام شاہباز را این دولت عظمی مشرف سازند ترویج دین و تقویت ملت در ہمہ وقت از ہر کس کہ بوقوع می آید زیبا است و رعنا اما درین وقت کہ غربت اسلام است از امثال شما جوانمردان اہل بیت زیباتر و رعناتر است کہ این دولت خانہ زاد خاندان بزرگ شما است از شما ذاتی است و از دیگران عرضی حقیقت وراثت نبوی عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُہَا وَمِنَ التَّحِیَّاتِ وَالتَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُہَا در تحصیل این امر عظیم القدر است حضرت پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم اصحاب را مخاطب ساختہ فرمودند [4] کہ شما در زمانے موجود شدہ اید کہ اگر از اوامر و نواہی یک دہم حصہ را ترک کنید ہلاک شوید و بعد از شما گروہے خواہند آمد کہ اگر دہم حصہ را از اوامر و نواہی بوقوع آرند خلاص شوند این آن وقت است و این گروہ آن گروہ است گوئے توفیق و سعادت در میاں افگندہ اند کس بمیداں در نمی آید سواراں را چہ شد درین وقت کشتن کافر [5] لعین گوبند و آل او بسیار خوب واقع شد و باعث شکست عظیم بر ہنود مردود گشت بہر نیتے کہ کشتہ باشند و بہر غرض کہ ہلاک کردہ خوارے کفار خود نقد وقت اہل اسلام است این فقیر پیش از آں کہ این کافر را بکشند در خواب دیدہ بود کہ بادشاہ

---

[1] یعنی ثبات و قیام و دوام بخشد ما را و شما را حق سبحانہ بر طریقہ پسندیدہ اہل سنت و جماعت بحرمت سرور کائنات صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم تسلیماً کثیراً کثیراً ۱۲ [2] یعنی میاں رفیع الدین اولا التفات و توجہ شیخ فرید بترویج دین و ملت اسلام و رغبت او بطرف کارہائے دین اظہار نمودند و بعد ازاں گفتند کہ نواب شیخ جیو یعنی شیخ فرید الخ [3] قولہ جیتلے یعنی یک جیتل بالکسر و یائے معروف و فتح تائے فوقانی نوعے از سیم مسکوک و بعضی نوشتہ کہ بمعنی دام است کہ بیست و پنجم حصہ فلس باشد ۱۲ [4] عن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انکم فی زمان من ترک منکم عشر ما امر بہ ہلک ثم یاتی زمان من عمل منہم بعشر ما امر بہ نجا رواہ الترمذی ۱۲ [5] بدانکہ گورو ہرگوبند نائب ششم است مر گورو نانک را کہ بانی قوم سکھ است و مولف کتب گرنتھ و گوبند سخت متعصب بود در مذہب خود با اہل اسلام و اسلام عداوت شدید داشت او ست کہ این قوم را بصورت فوج و لشکر بر آوردہ و پیش ازاں نیز ہمی فقراء بود بحیل گو بند طریق بغاوت بر بادشاہ وقت .... اختیار نمود کشتہ شد ۱۲ [6] یعنی مانند مسافر کہ کسے آشنا او نباشد و احوال او نپرسد ۱۲

وقت کلہ سر شرک را شکستہ است والحق کہ آن گبر رئیس اہل شرک بود و امام اہل کفر خَذَلَهُمُ اللهُ سُبْحَانَهٗ
و آن سرور دین و دنیا عَلَیْهِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ در بعضے ادعیۂ خود اہل شرک را باین عبارت نفرین نمودہ اند
اَللّٰهُمَّ شَتِّتْ شَمْلَهُمْ وَفَرِّقْ جَمْعَهُمْ وَخَرِّبْ بُنْیَانَهُمْ وَخُذْهُمْ اَخْذَ عَزِیْزٍ مُّقْتَدِرٍ
عزت اسلام و اہل آن در خواری کفر و اہل کفر است مقصود از اخذ جزیہ خواری کفار است و اہانت ایشان
ہر قدر کہ اہل کفر را عزت باشد ذلت در اسلام ہمان قدر است این سر رشتہ را نیک باید نگاہ داشت و
اکثر مردم این سر رشتہ را گم کردہ اند و از شومی آن دین را برباد دادہ قَالَ اللهُ تَعَالٰی سُبْحَانَهٗ یٰۤاَیُّهَا النَّبِیُّ
جَاهِدِ الْکُفَّارَ وَالْمُنٰفِقِیْنَ وَاغْلُظْ عَلَیْهِمْ جہاد با کفار و غلظت بر ایشان از ضروریات دین است
بقایائے رسوم کفر کہ در قرن سابق پیدا شدہ بود درین وقت کہ بادشاہ اسلام را آن توجہ باہل کفر نماندہ
است بر دلہائے مسلمانان بسیار گران است بر مسلمانان لازم است کہ بادشاہ اسلام را از زشتی رسوم
آن بدکیشان اعلام بخشند و در رفع آن کوشند شاید بقایائے اینہا مبتنی باشد بر عدم علم بادشاہ بر زشتی آنہا
اگر فی الجملہ گنجائش وقت یابند بعضے از علماء اسلام را اعلام بخشند کہ آمدہ بر شناعت رسوم اہل کفر اعلام
نمایند کہ از برائے تبلیغ احکام شرعی اظہار خوارق و کرامات ہیچ در کار نیست در قیامت عذر نخواہند
شنید کہ بے تصرف تبلیغ احکام شرعی نکرد انبیا علیہم الصلوات والتسلیمات کہ بہترین موجودات
اند تبلیغ احکام شرعی میکردند اگر امتان معجزات می طلبیدند فرمودند کہ معجزات از نزد خدا است
عزوجل بر ما تبلیغ احکام است و تواند بود کہ دران اثنا شاید حق سبحانہ و تعالی بروے امرے ظاہر سازد
کہ باعث اعتقاد حقیت این جماعہ باشد . . . . بہر حال از حقیقت مسائل
شرعیہ اطلاع دادن ضروری است تا این واقع نشود عہدہ بر ذمہ علماء و مقربان حضرت بادشاہ است
چہ سعادت کہ درین گفتگو جمعے بآزار رسند انبیاء علیہم الصلوات والتحیات در تبلیغ احکام شرعیہ

---

۱ کلہ بالکسر و تشدید لام آنچہ مثل خیمہ کوچک از جامۂ باریک و تنک بجہت منع پشہ و مگس سازند و مؤید بمعنی خیمہ و سائبان نوشتہ ۱۲ ع ۲ قولہ اللّٰهم شتت الخ یعنی اے خدا پراگندہ ساز اجتماع ایشان را و متفرق کن جماعت ایشان را و بگیر ایشان را گرفتن شخص باعزت و اقتدار ۱۲ ۳ واقع است در سورۂ تحریم و پارہ قد سمع یعنی اے پیغامبر جہاد کن با کافران و با منافقان نیز و درشت شو بر ایشان ۱۲ ۴ یعنی فردا در قیامت این عذر از کسے مسموع نہ گردد کہ چون من بر کرامات و خوارق عادات تصرف نداشتم تبلیغ احکام شرعیہ نکردم چہ تبلیغ احکام را این امر لازم نیست ۱۲ ۵ قولہ اگر امتان الخ بدانکہ این مضمون در قرآن کریم بکثرت وارد است چنانچہ بر ماہر تالی آن مخفی نیست ۱۲ ۶ یعنی آوردن آن بر ما لازم نیست چون حق جل و علا خواہد اظہار آن نماید و آنچہ بر ما است تبلیغ احکام است و بس ۱۲ ۷ قال الله تبارک و تعالی فالذین هاجروا و اخرجوا من دیارهم و اوذوا فی سبیلی و قاتلوا و قتلوا لاکفرن عنهم سیاتهم ولادخلنهم جنات تجری من تحتها الانهار ثوابا من عند الله والله عنده حسن الثواب ۱۲

چہ آزارہا کہ نہ کشیدہ اند و محنت ہا کہ ندیدہ بہترین ایشان عَلَیْهِمْ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّحِیَّاتِ
اَکْمَلُهَا فرمودہ مَا اُوْذِیَ نَبِیٌّ مِثْلَ مَا اُوْذِیْتُ عمر بگذشت و حدیث درد ما آخر نشد شب بآخر شد
کنون کوتہ کنم افسانہ را والسلام والاکرام

مکتوب ۱۹۴ صد و نود و چہارم

بصدر جہاں صدور یافتہ در بیان تحریض بر ترویج ملت و تائید دین وَمَا یَتَعَلَّقُ بِذٰلِکَ
سَلَّمَکُمُ اللهُ سُبْحَانَهٗ وَعَافَاکُمْ استماع سخنان ترویج احکام شرعیہ و تذلیل اعداء ملت مصطفویہ
عَلٰی صَاحِبِهَا الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ مسلمانان ماتم زدگان را فرح بخش و روح افزا است اَلْحَمْدُ
لِلّٰهِ سُبْحَانَهٗ وَالْمِنَّةُ عَلٰی ذٰلِکَ وَالْمَسْئُوْلُ مِنَ اللهِ سُبْحَانَهُ الْمَلِکِ الْقَدِیْرِ اِزْدِیَادُ
هٰذَا الْاَمْرِ الْخَطِیْرِ بِحُرْمَةِ النَّبِیِّ الْبَشِیْرِ النَّذِیْرِ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُهَا
وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ اَکْمَلُهَا یقین است کہ مقتدایان اسلام از سادات عظام و علماء کرام در خلا
و ملا متصدی از دیاد این دین متین و تکمیل این صراط مستقیم خواہند بود بے سروبرگے درین باب چہ درازہ
نفسی نماید شنیدہ شد کہ بادشاہ اسلام از حسن استعداد اسلامی خواہان علماء اند اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ سُبْحَانَهٗ
عَلٰی ذٰلِکَ معلوم شریف است کہ در قرن سابق ہر فسادے کہ پیدا شد از شومی علماء سوء بظہور آمد درین
باب تتبع تمام مرعی داشتہ از علماء دیندار انتخاب نمودہ اقدام خواہند فرمود علماء سوء لصوص دین اند
مطلب ایشان حب جاہ و ریاست و منزلت نزد خلق است وَالْعِیَاذُ بِاللهِ سُبْحَانَهٗ مِنْ فِتْنَتِهِمْ

---

۱ قولہ ما اوذی نبی الخ یعنی رنجانیدہ نشد ہیچ یکے پیغمبر چنانچہ من رنجانیدہ شدم یعنی در راہ خدا و در تبلیغ احکام شرعیہ الٰہیہ و اندرین باب نیز وارد شدہ است قال صلی الله علیه وسلم لقد اخفت فی الله و ما یخاف احد و لقد اوذیت فی الله وما یوذی احد و واہ الترمذی یعنی ترسانیدہ شدہ ام در دین خدا و ترسانیدہ نشد ہیچ یکے مثل من و ایذا رسانیدہ شدہ ام در راہ خدا و ایذا رسانیدہ نشد ہیچ یکے چون من شیخ عبد الحق رحمہ الله گفتہ چنانکہ در حدیث دیگر آمدہ ما اوذی نبی مثل ما اوذیت ۱۲ ۲ یعنی شخصے کہ بے سروبرگ است و عاجز ماندہ یعنی خود حضرت ایشان اندرین باب چہ تطویل سخن نماید یعنی و ماذا یظهر عدیم الطاقة و فاقد الاستطاعة فی هذا الباب ۱۲ ۳ یعنی سلامت دارد شما را خدائے پاک و عافیت بخشد شما را از جمیع آفات ۱۲ ۴ لصوص بضمتین جمع لص بالکسر و التشدید بمعنی دزد در اہزان ۱۲

آرے بہترین ایشان بہترین خلائق است ایشانند کہ فردائے قیامت سیاہی ایشان را بخون شہدائے فی سبیل اللہ وزن خواہند کرد و پلہ[1] این سیاہی خواہد چربید شَرُّ النَّاسِ[2] شِرَارُ الْعُلَمَاءِ وَخَیْرُ النَّاسِ خِیَارُ الْعُلَمَاءِ ثانیاً ملتمس آں کہ بعضے بیات برآں آمدہ کہ خود در العسکر رسانند بتقریب ماہ مبارک رمضان در حضرتِ دہلی توقف واقع شد اِنْشَاءَ اللّٰہُ تَعَالٰی بعد از مضی این ماہ مبارک بخدمت اعزہ خواہد رسید والسلام

مکتوب ۱۹۵ صد و نود و پنجم

نیز بصدر جہان صدور یافتہ در اغراء و تحریض بر ترویج شریعت غرّا و اظہار تاسف بر ضعف اسلام و اہل آں ۔ سَلَّمَکُمُ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاَبْقَاکُمْ احسان سلاطین چونکہ نسبت بکافۂ خلائق حاصل است بضرورت دلہائے خلائق بحکم جُبِلَتِ[3] الْخَلَائِقُ عَلٰی حُبِّ مَنْ اَحْسَنَ اِلَیْہِمْ بجانب محسنان مائل است پس ناچار بواسطۂ این ارتباط حبی اخلاق و اوضاع پادشاہان بعموم خلائق عَلٰی تَفَاوُتِ دَرَجَاتِ الْاِحْسَانِ ساری ست از خیر و شر و صلاح و فساد مانا[4] ازینجا گفتہ اند اَلنَّاسُ عَلٰی دِیْنِ مُلُوْکِہِمْ کار و بار قرنِ سابق مصداق این سخن است اکنوں کہ انقلاب دول بظہور پیوستہ و سَوْرت[5] عناد اہل ملل بر ہم شکستہ برائمہ اسلام از صدور عظام و علماء کرام لازم است کہ تمام ہمت خود را مصروف رواج شریعت غرا ساختہ در بدایت امر ارکان اسلام منہدمہ را برپا سازند کہ در تسویف خیریت طائفہ نمی شود و دلہائے غریباں ازین تاخیر در اضطراب است شدت ہائے قرنِ سابق در دلہائے

---

[1] قولہ سیاہی الخ اشارت است بحدیثے کہ ذکر کرد او را غزالی در احیاء و نیز روایت کرد او را ابن عبد البر و آورد شیرازی در القاب و ذہبی در فضل علم و ابن جوزی در علل و دیلمی از ابن عمرؓ قالہ المعرب [2] قولہ شر الناس الخ اشارت است بحدیثے کہ وارد است اندرین باب قال صلی اللہ علیہ وسلم الا ان شر الشر شرار العلماء وان خیر الخیر خیار العلماء یعنی دانا و آگاہ باشید کہ بدترین بدان بدان علما اند و بدرستی کہ نیک ترین نیکاں۔ نیکان علماء اند زیرا کہ علماء متبوع انند و مردم تابع ایشان پس بدی و نیکی ایشان در خلق بیشتر سرایت میکند کہ از مردم دیگر رواہ الدارمی قال السیوطی فی الجامع الصغیر شرار الناس شرار العلماء فی الناس۔ البزار عن معاذ حسن۔ و اورده المناوی ایضا بھذا اللفظ ۱۲ [3] قولہ جبلت الخلائق الخ یعنی خلائق مجبول اند یعنی در جبلت و خلقت و طینت ایشان داخل گشتہ است بر محبوب داشتن کسیکہ احسان کردہ باشد بایشان یعنی مطبوع اند بر محبت محسن خود قال المعرب رواہ ابو نعیم فی الحلیۃ والعسکری فی الامثال مرفوعا بلفظ جبلت القلوب علی حب من احسن الیہا و بغض من اساء الیہا قال السیوطی رواہ البیہقی عن ابن مسعود مرفوعا وھو المحفوظ قال ابن عدی وھو المعروف ۱۲ [4] قولہ مانا بمعنی شبیہ و نظیر و مانند شوندہ و بمعنی تحقیق و بمعنی شاید و ہمانا یعنی پنداری دگوئی ۱۲ فارغ [5] سورت بالفتح تیزی و حدت و تیزی ہر چیز و ظلم و خشم ۱۲

مسلمانان متمکن است مبادا تلافی آن نشود و غربت اسلام بتطویل انجامد ہرگاہ پادشاہان را گرمی ترویج سنت سنیّہ مصطفویہ عَلٰی صَاحِبِہَا الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ نباشد و مقربان ایشان نیز درین باب خود را معاف دارند و حیات چند روزہ را عزیز شمرند کار بر فقراء اہل اسلام بسیار تنگ و تیرہ خواہد بود اِنَّا لِلّٰہِ[1] وَاِنَّا اِلَیْہِ رَاجِعُوْنَ عزیزے میفرماید ع آنچہ از من گم شدہ گر از سلیمان گم شدے ؛ ہم سلیمان ہم پری ہم اہرمن بگریستے ؛ شعر صُبَّتْ[2] عَلَیَّ مَصَائِبُ لَوْ اَنَّہَا ؛ صُبَّتْ عَلَی الْاَیَّامِ صِرْنَ لَیَالِیَا ؛ از جملہ شعائر اسلام تعیین قضاۃ است در بلاد اسلام کہ در قرنِ سابق محو شدہ بود سرہند کہ اعظم بلاد اسلام است چند سال است کہ قاضی ندارد و حامل رقیمہ دعا قاضی یوسف آبائی او تا بناء سرہند است قاضی شدہ آمدہ اند چنانکہ اسناد سلاطین بدست دارد مشار الیہ بصلاح و تقوی متحلی است اگر صلاح دانند این امر عظیم القدر را باو تفویض فرمایند ثَبَّتَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَتَعَالٰی وَاِیَّاکُمْ عَلٰی جَادَۃِ الشَّرِیْعَۃِ الْحَقَّۃِ عَلٰی مُصَدِّرِہَا الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ ؛

مکتوب ۱۹۶ صد و نود و ششم

بہ منصور عرب صدور یافتہ در بیان آنکہ راہے کہ ما در صدد قطع آنیم ہمگی ہفت گام است و ہر گامے ازین گامہا سالک از خود دور می افتد و بحق سبحانہ نزدیک ؛ صحیفۂ مرحمت و رقیمۂ مکرمت در اعز ازمنہ ورود یافت لِلّٰہِ سُبْحَانَہُ الْحَمْدُ وَالْمِنَّۃُ کہ خواص از یاد عوام فارغ نیستند و مہتران از غم خوارگی کہتران خالی نیند جَزَاکُمُ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ خَیْرَ الْجَزَاءِ مخدوما ع از ہر چہ میرود سخن دوست خوشتر است ؛ این[3] راہ کہ ما در صدد قطع آنیم ہمگی ہفت گام است دو گام بعالم خلق تعلق دارد و پنج گام بعالم امر بگام اول کہ سالک در عالم امر مینہد تجلی افعال رومیدہد و بگام دوم تجلی صفات

---

[1] قولہ انا للہ وانا الیہ راجعون امتثال لقولہ تعالی وبشر الصابرین الذین اذا اصابتہم مصیبۃ قالوا انا للہ الخ واشارۃ الی ان مصیبۃ غربۃ الاسلام وضعفہ وذلتہ اعظم المصائب کما قال صبت علی الخ والکریمۃ ھذہ فی الجزء الثانی من المثانی ۱۲ [2] یعنی ریختہ شدند بر من مصیبت ہا و غمہا چنانکہ اگر بدرستی آن غمہا ریختہ شوند بروزہا آن روزہا با وجودے کہ روشن اند بباعث تاریکی و ظلمتہائے مصائب مذکورہ مبدل شوند بشبہائے تاریک ۱۲ [3] یعنی راہ وصول بحق عز و جل بطور حضرات صوفیہ کرام علیہم الرضوان ۱۲

وبگام سیوم شروع در تجلیات ذاتیہ می افتد ثُمَّ وَثُمَّ عَلٰی تَفَاوُتِ دَرَجَاتِہَا کَمَالًا یَخْفٰی عَلٰی اُدَبَائِہَا کُلُّ ذٰلِکَ مَنُوْطٌ بِمُتَابَعَۃِ سَیِّدِ الْاَوَّلِیْنَ وَالْاٰخِرِیْنَ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَفْضَلُہَا وَمِنَ التَّسْلِیْمَاتِ وَالتَّحِیَّاتِ اَکْمَلُہَا ❊ آنکہ گفتہ اند کہ این راہ ہفت خطوہ است مراد ازاں عالم خلق و عالم امر داشتہ اند عَلٰی سَبِیْلِ الْاِجْمَالِ وَتَیْسِیْرًا لِلْاَمْرِ عَلٰی نَظَرِ الطُّلَّابِ بہر گامے ازین گامہائے ہفتگانہ از خود دور می افتد و بحق سبحانہ نزدیک و بعد از طے این گامہائے فنائے اتم است کہ بقائے اکمل بران مترتب است و باین فنا و بقا حصول ولایت خاصہ محمدیہ است عَلٰی صَاحِبِہَا الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ مصرع این کار دولت است کنون تا کرا رسد ❊ ما فقیران نامراد را با مثال این سخنان چہ مناسبت است غیر از انکہ کام و دہان خود را بزلال اہل کمال سیراب و شیرین داریم رباعی گرنداریم از شکر جز نام بہر ❊ این بسے خوشتر کہ اندر کام زہر ❊ آسمان نسبت بعرش آمد فرود ❊ ورنہ بس عالی ست پیش خاک تود ❊ وَالسَّلَامُ اَوَّلًا وَّاٰخِرًا ❊

مکتوب ۱۹۷ صد و نود و ہفتم

بہ پہلوان محمود صدور یافت در بیان آنکہ سعادت مند کسے است کہ دلش از دنیا سرد شدہ باشد و بحرارت محبت حق سبحانہ و تعالی گرم وَمَا بَیْنَا بِسَبَبِ ذٰلِکَ ثَبَّتَکُمُ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ عَلٰی جَادَّۃِ الشَّرِیْعَۃِ سعادتمند کسے است کہ دلش از دنیا سرد شدہ باشد و بحرارت محبت حق سبحانہ و تعالی گرم محبت دنیا سر گناہانست و ترک آن سر جمیع عبادات چہ دنیا مبغوضۂ حق است سبحانہ و تعالی و تا آنرا آفریدہ است بسوئے آن نظر نہ فرمودہ و او و اہل او بداغ طرد و لعن موسوم اند

ل زلال بضم و تخفیف بروزن غراب آب خوش و شیرین ۱۲ ۲ بہرہ بالفتح حصہ و نصیبہ۔ بہر مخفف آن ۱۲ ۳ قولہ کہ اندر کہ بمعنی از یا بمعنی نہ یعنی نام شکر از بودن زہر اندر کام بسے خوشتر است یا گوئی کہ نام شکر بسے خوشتر است نہ زہر اندر کام کہ او خوشتر نیست ۱۲ ۴ محبت بہ فتح صحیح است و آنچہ بضم مشہور است غلط چہ مصدر میمی از ثلاثی مجرد بضم اول مستعمل نشدہ ۱۲ غ ۵ قال صلی اللہ علیہ وسلم حب الدنیا راس کل خطیئۃ رواہ رزین والبیہقی فی شعب الایمان ۱۲ ۶ قال صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ لم یخلق خلقا ابغض الیہ من الدنیا وما نظر الیہا منذ خلقہا بغضا لہا رواہ ابن ابی الدنیا والبیہقی والحاکم وابن عساکر ھذا خلاصۃ ما قالہ المعرب ۷ قولہ طرد بالفتح و بفتحتین راندن و دور کردن و قولہ لعن بالفتح راندن و دور کردن از نیکی و رحمت و نفرین کردن ۱۲ منتخب۔ مثنوی۔ اہل دنیا چہ کہین و چہ مہین ❊ لعنۃ اللہ علیہم اجمعین ۱۲

در خبر است کہ اَلدُّنْیَا مَلْعُوْنَۃٌ وَّمَلْعُوْنٌ مَّا فِیْہَا اِلَّا ذِکْرَ اللّٰہِ چون ذاکران بلکہ ہر ذرہ از ذرات وجود ایشان بذکر اللہ سبحانہ مملو است پس ذاکران حق سبحانہ ازین وعید خارج باشند و در شمار اہل دنیا نیایند زیرا کہ دنیا چیزے ست کہ دل را از حق سبحانہ باز دارد و بغیر او مشغول سازد خواہ اموال و اسباب باشد آن چیز و خواہ جاہ و ریاست و خواہ ننگ و ناموس فَاَعْرِضْ عَنْ مَّنْ تَوَلّٰی عَنْ ذِکْرِنَا نص قاطع است ہر چہ از دنیا ست بلائے جان است اہل آن در دنیا ہمیشہ در تفرقہ اند و در آخرت از اہل ندامت و حسرت حقیقت ترک آن عبارت از ترک رغبت دران است و ترک رغبت وقتے متحقق شود کہ وجود و عدم آن مساوی شدہ باشد و حصول این معنی بے صحبت ارباب جمعیت متعسر است صحبت این بزرگان اگر میسر شود مغتنم میباید شمرد و خود را با ایشان باید سپرد و صحبت میان شیخ مزمل ہر چند شما را مغتنم است و امثال این عزیز عزیز الوجود اَعَزُّ مِنَ الْکِبْرِیْتِ الْاَحْمَرِ اما شیوۂ اہل کرم ایثار است یعنی تقدیم حاجت غیر بر حاجت خود چند روز اگر میان شیخ مزمل را رخصت فرمایند بر محل است بعد از فراغ کار انشاء اللہ العزیز باز خواہند رفت و اخلاص غائبانہ ہم شما را کار حضور میکند زیادہ تصدیع است رَزَقَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمُ الْاِسْتِقَامَۃَ عَلٰی مُتَابَعَۃِ سَیِّدِ الْبَشَرِ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَتَمُّہَا وَمِنَ التَّحِیَّاتِ اَکْمَلُہَا وَالسَّلَامُ وَالْاِکْرَامُ ❊

مکتوب ۱۹۸ صد و نود و ہشتم

بخانخانان صدور یافتہ در بیان آنکہ آشنائی فقرا با غنیا درین زمان بسیار متعسر است وما

ل قولہ الدنیا ملعونۃ الخ نظم الحدیث ھکذا الا ان الدنیا ملعونۃ ملعون ما فیہا الا ذکر اللہ وما والاہ رواہ الترمذی وابن ماجۃ یعنی آگاہ باشید بدرستی کہ دنیا راندہ شدہ است از درگاہ رحمت۔ راندہ شدہ است ہر چیزیکہ در دنیا است مگر ذکر خدا و چیزیکہ دوست میدارد وے تعالی آن چیز را از طاعات و قربات یا چیزیکہ قریب است آن چیز ذکر را از ذکر انبیاء و اولیاء و صلحاء یا چیزیکہ تابع است ذکر را از لوازم و مقتضیات او از اتباع او امر و نواہی الٰہی عز اسمہ ۱۲ ۲ قولہ فاعرض عن من تولی یعنی اعراض کن از طائفہ کہ از ذکر ما اعراض کردہ اند کہ اہل جحود و غفلت اند مفہوم از ظاہر آیت ہمین است کہ گفتہ شد و مناسب این مقام ہم ہمین است و تاویلے دیگر آنکہ طائفہ ہستند کہ از کمال استغراق و استہلاک در شہود مذکور اند و صفت ذکر از ایشان مرتفع شدہ است اگر فرضا ایشان را بذکر تکلیف کنند ذکر ایشان را مانع از شہود مذکور مستغرق بشدہ باین معنی کہ ایشان را بذکر گفتن تکلیف نہ فرمایند و آیت مذکورہ واقع است در سورہ النجم و پارہ قال فما خطبکم ۱۲ ملتقط ۳ چیست دنیا از خدا غافل بدن ❊ نے قماش و نقرہ و فرزند و زن ۱۲ ۴ یعنی گوگرد سرخ کنایہ از اکسیر چراکہ اکسیر از وساختہ میشود و آں جزو اعظم اکسیر طلا است و گوگرد سرخ بغایت کمیاب است ۱۲ غ

یُنَاسِبُ ذٰلِكَ فتوحاتِ مکیہ مفتاح فتوحات مدنیہ باد بحرمة النَّبِيِّ وَاٰلِهِ الْاَمْجَادِ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمُ الصَّلَوٰاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ التفات نامۂ گرامی کہ نامزد فقراء فرمودہ بودند وصول یافت باعث ازدیاد محبت گشت بُشْرٰى لَكُمْ ثُمَّ بُشْرٰى لَكُمْ مخدوما فقراء را با اغنیا آشنائی کردن درین زمان بسیار متعسر است اگر فقراء بگفتن یا نوشتن راہ تواضع و حسن خلق کہ از لوازم فقراست پیش میگیرند کوتہ اندیشان از سوء ظن خود می انگارند کہ طامع و محتاج اند لاجرم درین ظن خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةَ میگردند و از کمالات این بزرگواران محروم میمانند و اگر فقراء با ستغنا حرف میزنند قاصر نظران از بدخلقی خود قیاس میکنند کہ متکبر و بدخلق اند نمیدانند کہ استغناء نیز از لوازم فقراست کہ جمع ضدین اینجا از استحالہ برآمدہ است ابو سعید خراز میفرماید عَرَفْتُ رَبِّيْ بِجَمْعِ الْاَضْدَادِ ہرچند ارباب نظر این مقدمہ را قبول نمیکنند و محال انگارند لیکن غم نیست طور ولایت ورائے طور نظر عقل است باقی احوال را میر و مولانا بہ تفصیل معروض خواہند داشت وَالسَّلَامُ عَلٰى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى ❖

مکتوب ۱۹۹ صد و نود و نہم

بہ ملا محمد امین کابلی صدور یافتہ در بیان قبول فرمودن آنچہ او طلب نمودہ بود از ورد و مشغولی ❖ صحیفۂ گرامی کہ منبئ بود از فرط محبت و اخلاص و مشعر از مودت و اخلاص ورود یافت موجب فرحت گشت عَافَاكَ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ اظہار طلب وردے از اوراد نمودہ بودند بِنَاءً عَلٰى ذٰلِكَ اخوی ارشدی مولانا محمد صدیق را فرستادہ شد تا بذکرے ازین طریقہ علیہ مشغول سازد و بآنچہ امر فرماید در امتثال آن سعی بلیغ خواہند نمود امید است کہ مثمر نتائج گردد چون مجرد نوشتن کفایت نمی کرد و تعلق بحضور صحبت داشت بنابران تصدیع اخوی مشار الیہ را دادہ شد والسلام ❖

ف ۱ یعنی جمعیت صوری باعث بر جمعیت معنوی باد با احوال و مواجید و مطالعہ کلمات قدسیہ حضرات صوفیہ کرام علیہم الرضوان موجب اتباع شریعت غرا و سنن مصطفویہ باد واللہ اعلم وعلمہ اتم ۱۲ ف ۲ مثنوی ۔ از قیاسش خندہ آمد خلق را ❖ کو چو خود پنداشت صاحب دلق را ❖ کار پاکان را قیاس از خود مگیر ❖ گرچہ ماند در نوشتن شیر و شیر ۱۲ ف ۳ حضرت شیخ ابو سعید خراز قدس سرہ پرسیدہ شد کہ بچہ چیز دانستی حق را فرمود ابو سعید عرفت الخ یعنی دانستم حق را بسبب جمع کردن حق اضداد را در خود هو الاول والاخر والظاهر والباطن و بندگان حق نیز متخلق اند باخلاق حق یعنی معلوم کردم کہ او عز شانہ منبع کمالات و شیون و اعتبارات است ۱۲ ف ۵ اسم فاعل از انباء بمعنی خبر دادن ۱۲ ف ۶ جواب است سوال یعنی نوشتن ورد کافی بود چہ حاجت کہ محمد صدیق فرستادند ۱۲

مکتوب ۲۰۰ دو صدم

بہ ملا شکیبی اصفہانی صدور یافتہ در حل عبارت نفحات کہ اغلاق داشت و طلب شرح او نمودہ بود اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰى سَيِّدِ الْمُرْسَلِيْنَ وَعَلٰى اٰلِهِ الطَّاهِرِيْنَ اَجْمَعِيْنَ عبارت نفحات کہ فی الجملہ اغلاقے داشت فرمودہ بودند کہ آن را شرح باید کرد بنابران بچند کلمہ جرأت نمود مخدوما مکرما عین القضاۃ ہمدانی میگوید در بیان حال جماعۂ کہ بے راہبرے راہ نامسلوک رفتند بعضے از ایشان را مغلوبی در پناہ خود نگاہداشت و مستی سایۂ سر ایشان شد و ہر کہ با تمیز بود سرش بر داشتند مراد از راہ مسلوک ❖ واللہ سبحانہ اعلم ❖ طریق سلوک ست و طی مقامات عشرہ مشہورہ بہ ترتیب و تفصیل و درین طریق تزکیہ نفس مقدم است بر تصفیۂ قلب و انابت شرط ہدایت است و راہ نامسلوک عبارت از طریق جذبہ و محبت است و تقدم تصفیہ است بر تزکیہ و راہ اجتبا است کہ مشروط با نابت نیست و این طریق طریق محبوبان و مرادان است بخلاف طریق اول کہ طریق محبین است و راہ مریدین بعضی از ایشان کہ قوت جذبہ داشتند و استیلاء محبت کہ مغلوبی و مستی عبارت ازان است از شر شیاطین آفاقی و انفسی محفوظ ماندند و از اغوا و اضلال ایشان مصئون ہرچند راہبر نداشتند اما فضل ایزدی جل سلطانہ رہنمونی فرمودہ ایشان را بمطلوب حقیقی رسانید و ہر کہ از ایشان با تمیز بود یعنی قوت جذب نداشت و استیلاء محبت در حق وے مفقود بود چون راہ بر نداشت اعداء دین او را از راہ بردند

ف ۱ عین القضاۃ ہمدانی قدس سرہ کنیت وے و نام وے ابو الفضائل عبد اللہ بن محمد المیانجی است و عین القضاۃ لقب وے است با شیخ محمد بن حمویہ صحبت داشتہ و با شیخ احمد غزالی نیز و فضائل و کمالات صوری و معنوی وے از مصنفات وے ظاہر است چہ عربی و چہ فارسی آن قدر کشف حقائق کہ وے کردہ است کم کسے کردہ و از وے خوارق عادت چون احیاء و امانت بظہور آمدہ است و میان وے و حضرت شیخ احمد مکاتبات و مراسلات بسیار است و از انجملہ رسالہ عینیہ است کہ بشیخ احمد نوشتہ است کہ در فصاحت و بلاغت و روانی و سلاست توان گفت کہ آن را نظیرے نیست الی آخر ما فی النفحات من ترجمتہ قدس سرہ ف ۲ یعنی والذی کان منہم صاحب تمیز قطعوا راسہ یعنی اہلکوہ ۱۲ تہذیب ف ۳ قولہ و راہ اجتبا الخ اشارت است بآیہ کریمہ کہ واقع است در پارہ الیہ یرد و سورۂ شوری اللہ یجتبی الیہ من یشاء و یہدی الیہ من ینیب یعنی خدا برگزیند بسوئے خود ہر کرا خواہد و راہ بنماید بسوئے خود ہر کرا انابت آرد و رجوع کند ۱۲ ف ۴ قولہ مصئون اسم مفعول است از صون بالفتح بر وزن مقول بمعنی نگاہ داشتہ شدہ و محفوظ و بہمزہ نوشتن و خواندن غلط محض است ۱۲ ف ۵ اغلاق بالکسر در بستن و باصطلاح دشوار کردن حصول مدعا ۱۲ ف ۶ اغوا و اضلال ہر دو بکسر اول بمعنی گمراہ کردن ۱۲

بلاکش ساختند و بموت ابدی گرفتارش گردانیدند و از جملهٔ مغلوبان آن دو ترکمان بودند که حسین قصاب برمز و اشارت از ایشان حکایت کرد که با کاروان عظیم در راہے میرفتیم ناگاہ دو ترکمان از میان آن کاروان بیرون شدند و راہ نا مسلوک را در پیش گرفتند الے آخر القصه راہیکه کاروان عظیم بآں راہ میرفتند راہ سلوک است که بقطع مقامات عشرهٔ مشهوره بترتیب و تفصیل صورت بندد چه اکثر مشائخ علی الخصوص از متقدمین بهمیں طریق بمقاصد خود رسیده اند و راہ نا مسلوک که آن دو ترکمان اختیار کردند و حسین قصاب ایشان (ابتدا ۱۲) دراں راہ متابعت نمود طریق جذبه و محبت است که نزدیک تر است بوصول ازاں راہ مسلوک معهود و مقدمهٔ این طریق التذاذ و آرام است (خبر ۱۲) که سبب غیبت است از حس و باعث ذہول است از شعور و کنایت ازاں حالت بشب نموده است و چوں این غیبت و ذہول از خلق متضمن حضور و شعور بخالق است تعالی و تقدس آن حضور و شعور را بماه اشارت فرموده این مقام بیان مے طلبد بگوش ہوش باید شنید که مدبر جسد روح است و مربی قالب قلب قوائے جسدی مکتسب (حاصل کرده شده ۱۲) از قوت روحانی است و حواس قالبی مستفاد از نورانیت قلبی پس ناچار در وقت توجه قلب و روح بجناب قدس خداوندی جل شانه که لازم طریق جذبه است در ابتداء حال که اوان نقص است فتورے در تدبیر جسد و تربیت قالب راه مییابد که سبب تعطیل حس و ذہول از شعور میگردد و سستی (سستی ۱۲) قوی و جوارح میرساند و بے اختیار

ے درنفحات بترجمه امیر علی عبو آورده که بهم وے گفته حین القضاة در بیان جماعتے که بے راہبرے راہ نا مسلوک رفتند بعضے از ایشان را مغلوبی در پناه خود نگهداشت و مستی ساٹیان بسر ایشان شد و هر که با تمیز بود سرش بر داشتند و از جمله مغلوبان آن دو ترکمان بودند که حسین قصاب از ایشان حکایت کرد که با کاروانے عظیم در راہے میرفتیم ناگاه دو ترکمان از میان آن کاروان بیرون شدند و راه نا مسلوک را پیش گرفتند با خود گفتیم این دو ترکمان مگر راہے میدانند نزدیک تر ازین راه معهود پے در پے ایشان نهادیم و بر فتیم و کارواں را ہم چناں بگذاشتیم شب درآمد چوں پاره راه برفتیم ناگاه روئے ماه پوشیده شد با برے سیاه من ۱۲ گم کردم ولیکن چاره نمیدانستم جز رفتن چون نیم شبے شد دیگر باره ماه از ابر بیروں آمد و اثر قدم آں جوانمرد باز یافتم چون صبح شد کوہے پدید آمد آن دو ترکمان مردوار قدم براں کوه نهادند و یک ساعت براں بالا شدند و من نیز جانے میکندم ساعت بیفتادمے و ساعتے برفتمے آخر بسر آن کوه شدم آفتاب طلوع میکرد و لشکر گاہے عظیم دیدم خیمه ہائے بے نهایت زده و دراں میان خیمه دیدم عظیم پرسیدم که این خیمه از آنِ کیست گفتند از آنِ سلطان است پائے راست از رکاب بیروں آورده آوازے بگوشم رسید که سلطان درخیمه نیست بر نشسته است و لشکرگاه شده مرا عقل زائل شد پائے چپ در رکاب و پائے راست باز آورده هنوز در انتظار آنم که سلطان باز گردد ۱۲ نفحات الانس ے اولش توبه است و آخرش رضا و میان هر دو زہد است و توکل و قناعت و صبر و شکر و غیر ہا بدانکه تمامی این طریق و وصول بنهایة النهایت مربوط به طے مقامات عشره مذکوره است و ہیچ مقامے در مراتب کمال فوق مقام رضا متصور نیست ۱۲ ے یکے محمد معشوق طوسی است و دیگرے امیر علی عبو قدس سرہما ۱۲

بر زمین میخوابانند و این حالت را شیخ اجل شیخ محی الدین بن العربی ے قدس سره در فتوحات مکیه تعبیر بسماع روحی فرموده است و سماعے که برقص و حرکت دوری است آں را سماع طبیعی گفته و مبالغه منع آن نموده تحسین محقق شد که این غیبت صوری متضمن حضور معنویست و این ذہول جسدی مشتمل بر شعور روحی که تعبیر ازاں بماه مناسب است ۱۲ بر سر اصل سخن رویم باید دانست که پوشیدن روئے ماه با بر سیاه کنایه از ظهور صفات بشریه است که مبتدیان را باستتار آن حضور و آگاہی میرساند و این استتار تا توسط احوال است چه متوسطان را این استتارے (بحق جل و علا ۱۲) است هر چند بے استتار نیست تواند بود که بهمین معنی گفته باشد که چوں نیم شبے شد دیگر باره ماه از ابر بیروں (یعنی ظهور صفات بشریه ۱۲) آمد و اثر قدم آن دو جوانمرد باز یافتم چه در حالت بسط که اوان حضور و آگاہی است راه روشن میگردد و قطع (یعنی بنحوے از استتار موجود است ۱۲) مسافت بیشتر نموده می آید چوں صبح رسید یعنی آن غیبت و ذہول زائل شد و آن حضور و آگاہی قوت گرفت با توجه خلق جمع گشت و کنایه ازاین حضور بطلوع آفتاب کرده است کوه عبارت از وجود بشریت (یعنی حضور و آگاہی بسبب قوت گرفتن با توجه خلق جمع گشت و توجه بخلق مانع آن حضور و آگاہی نشد ۱۲) است که درین وقت بروے ظاہر ساخته اند چه درین طریق تزکیه نفس بعد از تصفیهٔ قلب است و چوں آن دو ترکمان قوت جذب داشتند و استیلاء محبت لاجرم مردوار پائے بر بالائے کوه بشریت نهادند و بیک ساعت برآن بالا شدند و بنحوے از فنا مشرف گشتند و حسین قصاب چوں آن قوت جذب نداشت بمحنت تمام بالائے آں کوه برآمد آنهم ببرکت متابعت آن دو ترکمان میسر شد والا سرش بر میلا (یعنی بهلاک میرسانیدند ۱۲) فشلند لشکرگاه عبارت از مرتبهٔ اعیان ثابته است که جامع تعینات حقائق امکانی است و تعین علمی وجوبی که خیمهائے بے نهایت کنایت از ان تعینات است و دراں میان خیمه عظیم اشارت بتعین علمی وجوبی است تعالی و تقدس که آنرا خیمهٔ سلطانی گفتند و چوں حسین قصاب شنیده که آن خیمه خیمهٔ سلطانی است خیال کرده

ے وے قدس سره قدوهٔ قائلان بوحدت وجود است و بسیارے از فقهاء و علماء ظاہر بروے طعن کرده اند اندکے از فقهاء و جماعتے از صوفیه وے را بزرگ دانسته اند و برا اشعار لطیف و غریب است و اخبار نادر و عجیب و مصنفات بسیار دارد و یکے از مشائخ بغداد امام یافعی رح در مناقب وے کتابے جمع کرده است که دراں جا آورده که مصنفات حضرت شیخ انیا بقصد زیادت است و ویرا با شیخ شهاب الدین سهروردی قدس سره اتفاق ملاقات افتاده است و هر یک از ایشان در دیگرے نظر کرده است و از یک دیگر مفارقت نموده بے آنکه در میان ایشان کلامے واقع شود بعد ازاں ویرا از حال شیخ شهاب الدین پرسیدند گفته است رجل مملوٌ من فرقه الی قدمه من السنة و شیخ شهاب الدین را پرسیدند از حال وے گفت هو بحر الحقائق نسبت وے در تصوف بیک واسطه بشیخ محی الدین عبد القادر گیلانی قدس سره میرسد و نسبت دیگر وے در خرقه بخضر علیه السلام میرسد بیک واسطه ولد رضی الله تعالی عنه لیلة الاثنین السابع عشر من رمضان سنة ستین و خمسمائة و توفی لیلة الجمعة الثانیة والعشرین من شهر ربیع الآخر سنة ثمان و ثلثین و ستمائة بدمشق و دفن بظاهرها فی سفح قاسیون و حالیا آں موضع بصالحیه مشهور است ۱۲ از نفحات بالاختصار ۱۲

که به مطلب رسیده خواست که از مرکب سکر و مستی که قطع این راه بے مدد آں مرکب میسر نیست فرود آید و بوصول مطلوب بپا ساید پائے راست که عبارت از روح است چه درین راه نا مسلوک بپاۓ قلب و روح میروند نه بپائے علم و عمل که آں براه مسلوک مناسبت دارد و اول از مستی که فرود می آید ہماں روح است و ثانیاً قلب که پائے چپ معبر ازان است از رکاب بیرون آورده بود که الہام بگوشش رسید که سلطان در خیمہ نیست والحق که خیمن است و حسین قصاب چوں قوت جذب نداشت یاند ک بشارت از مستی فرود آمد و آں دو ترکمان چوں جذب قوی داشتند و غلبۂ محبت یا مثال این مبشرات گوش نه شدند و مردوار بالا گذشتند حسین قصاب اگر ہزار سال انتظار بکشد سلطان را ہرگز در خیمہ نخواہد یافت که او تعالے وراء الوراء است قولہ برنشسته است و بشکار شده یعنی بر مجلّے و مظاہر جمیلہ برنشسته است و بصید دلہائے عشاق شده این آواز و این معنی باندازۂ فہم و درایت حسین قصاب بود که بطریق تنزل باوے سخن کرده اند و الا آنجا که اوست تعالے و تقدس برنشستن و بشکار شدن معنی ندارد بیت لا دبو زاں سرا روزے بہی ✤ باز گشتند و جیب و کیسه تہی ✤ و این عبارت را معنی دیگر نیز بخاطر فاتر میرسد که مناسب مقام تفرد و کبریائی است ہر چند این معنی نیز شایان جناب قدس آنحضرت نیست جل سلطانه اما از معانی دیگر اولے و انسب است و آں معنی این است که بر وحدت که تعین اول است و فوق مرتبۂ واحدیت برنشسته است و چوں در مرتبۂ وحدت اضمحلال و استہلاک تعینات علمی و عینی است شکار که سبب ہلاک وحوش[1] و طیور[2] است مناسب آن مقام دالنسته لبشکار شده فرموده[3] شیخ محمد معشوق[4]

ـــــــ

[1] بضمتین جمع وحش و وحش بمعنی وحشی است بمعنی جانوران صحرائی ۱۲ غ [2] بضمتین جمع طیر بالفتح بمعنی مرغ و مرغان و لفظ طیر جمع و مفرد ہر دو آمده ۱۲ غ [3] یعنی لفظ شکار مناسب آں مقام دالنسته بلفظ لبشکار شده تعبیر نموده ۱۲ [4] محمد معشوق طوسی قدس سره نام وے محمد است از عقلاء و مجانین بوده است و سخت بزرگوار و صاحب حالت بکمال در شہر طوس میبوده است و قبر وے آنجا است حضرت شیخ ابو سعید ابوالخیر از میہنہ عزیمت نیشاپور کرده بود چوں بیکے از دہا که در نواحی طوس بوده رسید درویشے را گفت که بطوس باید برفت و بخواجه محمد معشوق باید گفت که دستورے ہست که بشہر و ولایت تو در آئیم خواجه بجماعۂ صوفیان بیک فرسنگ درویش را استقبال کرد و گفت برو بگو تا در آید چوں معشوق این سخن بگفت شیخ از آنجا اسپ براند و در راه آن درویش بشیخ رسید و سخن معشوق باو گفت شیخ بپیش معشوق آمد و وے شیخ را استقبال کرد و در بر گرفت و گفت فارغ باش که این نوبت کرا نجا زنند بعد روزے چند بر درگاه تو خواہند زد و عین القضاة در بعضی رسائل نوشته که محمد معشوق نماز نه کردے از خواجه محمد حمویہ و از خواجه احمد غزالی شنیده شد که روز قیامت صدیقان را ہمه این تمنا بود که کاشکے خاکے بودندے که روزے محمد معشوق قدم بران خاک نہاده بودے الے آخر ما فی النفحات ۱۲ و ہذا بالاختصار الیسیر [5] گول بالضم و واو مجہول ابلہ و نادان و احمق ۱۲ غ [6] التہذیب ✤ وکم من سائر ساد و اوطاد دام ✤ فعادوا صفر حیب و الیدین ۱۲ [7] قوله مجالی بفتح میم و کسر لام صیغہ اسم ظرف است بمعنی جائے جلا که آئینه باشد پس مجالی بمعنی آئینہا است و بمعنی جاہائے جلوه ۱۲

طوسی و امیر علی عبو لبشکارگاه سلطان رسیدند و صید او گشتند اما معشوق طوسی اقدم و اقرب است و حسین قصاب بامید برگشتن سلطان در خیمہ ہائے واحدیت ماند وَاللّٰهُ سُبْحَانَهٗ اَعْلَمُ بِحَقِيْقَةِ الْمُرَادِ وَمَا فِيْهِ مِنَ الصَّوَابِ وَالسَّدَادِ ✤ مخدومنا اکابر طریقہ نقشبندیہ قدس اللّٰه تعالے اسرارہم ہمیں راه نا مسلوک را اختیار کرده اند و آن راه نا معہود در طریقۂ این بزرگواران راه معہود گشته است و عالم عالم را ازین راه بتوجه و تصرف بمطلب میرسانند آئین طریق را وصول لازم است اگر مراعات آداب پیر مقتدا نموده آید چه درین طریق پیر و جوان در وصول برابر اند و نساء و صبیان متساوی بلکه موتی نیز ازین دولت امید وارند حضرت خواجه نقشبند قدس سره فرموده اند که از حق سبحانه و تعالے طریقے خواسته ام که البته موصل باشد و حضرت خواجه علاؤ الدین عطار قدس سره که خلیفہ[3] نخستین ایشان است درین معنی این بیت میخوانند ✤ گر نگسستے[2] دل دربان راز ✤ قفل جہان را ہمه بکشادمے ✤ ثَبَّتَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ عَلٰى طَرِيْقَةِ هٰٓؤُلَآءِ الْاَكَابِرِ وَالسَّلَامُ ✤

مکتوب[1] دو صد و یکم ۲۰۱

بکوچک بیگ حصاری صدور یافته در جواب استفسار او ✤ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلٰى عِبَادِهِ الَّذِيْنَ اصْطَفٰى ✤ جناب کوچک بیگ حصاری پرسیده اند که شخصے میگوید که علوم به تمام در دو[2] سه[3] حرف مندرج است این سخن را باور میتواں کرد یا نه در جواب گفته شد که ظاہراً آن شخص از روے علم و سماع و مطالعۂ کتب گفته باشد که از کبار متقدمین امثال این سخنان سر بر زده اند حضرت امیر کرم اللّٰه تعالی وجہه فرموده اند که جمیع علوم در باءِ بسمله مندرج است بلکه در نقطۂ آن باء و اگر آن شخص درین سخن دعوی کشف میکند پس امر از دو حال خالی نیست اگر گوید بر من منکشف ساخته اند که تمام علوم در دو[2] سه[3] حرف مندرج

ـــــــ

[1] قد تم الی ہنا شرح ما فی عبارۃ النفحات من الاغلاق ۱۲ [2] التہذیب ✤ لوما خشیت ملال قلب الخازن لفتحت اقفال العوالم کلہا ✤ [3] حضرت خواجه خواجگان در ایام حیات خود تربیت بسیارے از طالبان حواله بایشان میکرد و میفرمود که علاؤ الدین خیلے بار برما سبک کرده است۔ سید شریف جرجانی گفته که تا من بصحبت خواجه علاؤ الدین عطار قدس سره نه پیوستم خدائے را نشناختم وفات حضرت خواجه علاؤ الدین عطار قدس سره بعد از نماز خفتن شب چہار شنبه بستم رجب سنة اثنین و ثمان مائة بوده است ۱۲ نفحات [4] یعنی ظاہر اینست که آن شخص الخ ۱۲

است عام تر از آنکہ آن دو سہ حرف را بخصوص معلوم او کردہ باشند یا نہ احتمالِ صدق دارد و اگر گوید کہ تمام علوم را در ضمن دو سہ حرف بر من منکشف گردانیدہ اند و در صفحۂ آن دو سہ حرف تمام علوم را مطالعہ میکنم پس مدّعی کذّاب است از و باور نباید کرد وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ اَتَمُّهَا وَاَکْمَلُهَا +

مکتوب ۲۰۲ دو صد و دوم

بمیرزا فتح اللہ حکیم صدور یافتہ در تاسف از حالِ جماعہ کہ خود را در سلک ارادت این اکابر داخل ساختہ اند و بے موجب قطع این بزرگواران نمودہ ثَبَّتَنَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَاِیَّاکُمْ عَلَی الطَّرِیْقَةِ الْمُسْتَقِیْمَةِ الْمَرْضِیَّةِ الْمُصْطَفَوِیَّةِ عَلٰی صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّةُ روزے سخنے از غیرت مشائخ نقشبندیہ قَدَّسَ اللّٰهُ تَعَالٰی اَسْرَارَهُمْ مذکور می شد در اثناء مذکور شد کہ حال آن جماعہ چہ خواہد شد کہ خود را در سلک ارادت این اکابر داخل ساختہ اند و یا در ضمن ایشان خود را در آوردہ اند و ایشان ان قبول فرمودہ و در ثانی الحال بے جہت و بے موجب قطع این بزرگواران نمودہ اند و بظن و تخمین تشبث اذیال دیگران گشتہ درین ضمن نام شما و نام قاضی سنام مذکور شدہ بود و آن مذاکرہ معلوم نیست کہ یک لمحہ کشیدہ باشد و آن ہم مبتنی بر تقریب بودہ بعد ازان خدا نہ کند جل شانہ کہ فقیرے آزار مسلمانے را خواستہ باشد یا در دل کینہ نگاہداشتہ خاطر شریف ازین رہگذر جمع باشد معلومِ شما شدہ باشد کہ طریق باطریق دعوت اسماء نیست اکابر این طریقت استہلاک در مسمائے این اسماء اختیار فرمودہ اند از ابتدا توجہ ایشان با حدیت صرف است از اسم و صفت جز ذات نمی خواہند تعالٰی و تقدس لاجرم نہایت دیگران در بدایت ایشان مندرج گشتہ است ع قیاس کن ز گلستان من بہار مرا + الحال چون آن مذاکرہ بتوسط نقلہائے متعددہ ہیئتِ دیگر پیدا کردہ و شایانِ آن گشتہ کہ از انجا توہمات دیگر ناشی گردد از برائے دفع آن باین چند کلمہ اقدام نمود از آشنائی شما ہیچ نمی افزاید و از عدم آشنائی ہیچ نقصے راہ نمی یابد ملحوظ و منظور خیر اندیشی شما بود اَمَّا الرَّاضِیْ بِالضَّرَرِ لَا یَسْتَحِقُّ النَّظْرَ مثل مشہور است یقین دانند کہ این فقیر ضرر شما نخواستہ و نخواہد خواست اِنْشَاءَ اللّٰهُ تَعَالٰی سخنے بود از روئے غیرت کہ درویشان

را می باشد بتقریبے گفتہ بود بخاطر بارند ہند دیگر شخصے کہ خود را از حضرت صدیق رضی اللہ تعالٰی عنہ افضل داند امر او از دو حال خالی نیست زندیق محض است یا جاہل صرف این فقیر پیش ازین بچند سال بمکتوبے کہ بجناب شما نوشتہ بود در بیان فرقۂ ناجیہ کہ اہل سنت و جماعت اند عجب است کہ بعد از مطالعۂ آن این قسم سخنان را تجویز نماید کسے کہ حضرت امیر را افضل از حضرت صدیق گوید از جرگہ اہل سنت می بر آید فکیف کہ خود را افضل داند و مقرر این طائفہ است اگر سالکے خود را از سگ گین بہتر داند از کمالات این بزرگواران محروم است اجماعِ سلف بر افضلیت حضرتِ صدیق بہ جمیع البشر بعد از انبیاء عَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ منعقد گشتہ است احمقے باشد کہ توہم خرق این اجماع نماید این فقیر در کتب و رسائلِ خود نوشتہ است کہ وحشی قاتل حضرت حمزہ کہ یک مرتبہ بہ صحبتِ خیر البشر عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ رسیدہ است از اویس قرنی کہ خیر التابعین است بہتر است پس در حق این طور شخصے آن قسم سخنان تخیل نمودن از عقل دور اندیش دور است عبارتے کہ مردم این توہم را از انجا پیدا کردہ اند باید دید و بحقیقت معاملہ وا رسید مجرد تقلید ارباب حسد نمودن چہ مناسب است با آنکہ مشائخ در غلبۂ سکر چیزہائے نامناسب گفتہ اند شیخ بسطام میگوید لِوَائِیْ اَرْفَعُ مِنْ لِوَاءِ مُحَمَّدٍ از ان جا پے بافضلیت نتوان برد کہ عین زندقہ است و در عبارت فقیر حَاشَا وَکَلَّا کہ این قسم چیزے مذکور شدہ باشد والسلام +

مکتوب ۲۰۳ دو صد و سیوم

بہ ملا حسینی صدور یافت در تحریض بر محبت این طائفہ علیہ و در بیان آنکہ جلیس ایشان از شقاوت محفوظ است وَمَا یُنَاسِبُ ذٰلِكَ + اَحْسَنَ اللّٰهُ تَعَالٰی اَحْوَالَکُمْ وَاَصْلَحَ سُبْحَانَهٗ اَعْمَالَکُمْ

۱؎ قولہ جرگہ بالفتح و کاف فارسی مفتوح صف کشیدن و انبوہ مردم و نوعے از شکار کردن کہ چند مردم گرد صید حلقہ بستہ میگیرند و بالکسر خطا است ۱۲ غ ۲؎ قولہ سگ گرگین بالفتح صاحب مرض خارش و بالضم نام پہلوانے ایرانی ۱۲ غ ۳؎ یعنی در مکتوب یازدہم از جلد اول و قد اشر نا ہناک ۱۲ عہ ۴؎ حاشا کلمہ تنزیہ و کلا بمعنی زجر و منع ۱۲ عہ ۵؎ بدانکہ شمہ از احوال شیخ ابویزید بسطامی قدس سرہ بحاشیہ بمکتوب چہل و سیوم نوشتہ ۱۲ عہ ۶؎ یعنی علم و نشانِ من رفیع و بلند تر است از نشان محمد صلی اللہ علیہ و آلہ و بارک وسلم ۱۲

والحمد لله مکتوب شریف چوں منبی از محبت فقراء بود برسیدن آن فرحت فراوان روئے داد حق سبحانہ وتعالے محبت این طائفہ علیہ را روز بروز زیادہ گرداند و نیازمندی نسبت بایشان سرمایۂ روزگار سازد و بحکم اَلْمَرْءُ[1] مَعَ مَنْ اَحَبَّ محبانِ ایشان با ایشانند و ایشانند کہ جلیس ایشان از شقاوت محفوظ است در حدیث نبوی[2] است عَلَیْہِ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَتَمُّہَا وَمِنَ التَّحِیَّاتِ اَکْمَلُہَا کہ خدائے تعالے را فرشتگانند و رائے[3] کتبۂ اعمال در راہہا و گذرہا میگردند و طلب اہل ذکر میکنند تا آنکہ یابند این طائفہ را کہ در ذکر اند و بہ یک دیگر ندا کنند کہ بشتابید بسوئے حاجت خویش پس گرد گیرند ایشان را با جنحہ[4] خویش و از بسیاری تا آسمان رسند پس خداوند تعالے کہ داناتر است بحال بندگان از ملائکہ بپرسد[5] چوں دید ید بندگان مرا فرشتگان گویند الٰہی حمد و ثنائے تو میگفتند و ترا بہ بزرگی یاد میکردند و ترا از جملۂ عیوب و نقصان تبری مینمودند خداوند تعالے فرماید ایشان مرا دیدہ اند گویند ندیدہ اند فرماید اگر بہ بینند چگونہ باشند ملائکہ گویند بیشتر تحمید و بیشتر تمجید و تکبیر گویند پس خداوند تعالے فرماید ایشان از من چہ میطلبیدند گویند بہشت میطلبیدند خداوند تعالے فرماید ایشان بہشت را دیدہ اند گویند ندیدہ اند فرماید اگر بہ بینند چگونہ باشند گویند بیشتر طلبند و بیشتر حرص آن نمایند ملائکہ گویند یا ربّ آن طائفہ از دوزخ تو میترسیدند و بہ تو پناہ می جستند حق سبحانہ وتعالی فرماید ایشان دوزخ را دیدہ اند گویند ندیدہ اند فرماید اگر بہ بینند چگونہ باشند گویند اگر بہ بینند بیشتر تعوذ نمایند و راہ فرار ازاں بیشتر اختیار کنند خداوند تعالے فرشتگاں را فرماید شمارا گواہ گرفتم ایشان را ہمہ بیامرزیدم ملائکہ گویند یا رب دراں مجلس ذاکران فلاں از برائے ذکر نیامدہ بود حاجت دنیاوی داشت برائے آں آمدہ بود حق سبحانہ فرماید ایشاں جلیسانند یعنی جلیسان من اند بحکم اَنَا جَلِیْسُ مَنْ ذَکَرَنِیْ ہمنشین ایشان بدبخت[6] نباشد پس ازین حدیث و حدیث سابق کہ اَلْمَرْءُ مَعَ مَنْ اَحَبَّ لازم مے آید کہ محبان این طائفہ با ایشانند و ہر کہ با ایشان است بدبخت نباشد ثَبَّتَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمْ عَلٰی مَحَبَّتِہٖ

---

[1] یعنی مرد با کسے است کہ دوست داشتہ است مرادرا رواہ البخاری ومسلم رحمہما اللہ تعالے ۱۲ [2] رواہ البخاری ومسلم عن ابی ہریرۃ رضی اللہ تعالے عنہ ۱۲ [3] یعنی غیر آں فرشتگان کہ اعمال بنی آدم را نوشتہ میکنند ۱۲ [4] اجنحہ جمع جناح بفتحہ جیم بمعنی بازو ۱۲ [5] وفائدہ سوال اظہار شرف بنی آدم و صلاح و تسبیح و تقدیس ایشان است و تعریض بملائکہ بہ فساد و فسق ایشان گواہی میدادند و تسبیح و تقدیس را بخود نسبت میکردند ۱۲ [6] عن ابی ہریرۃ رضی اللہ تعالی عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان اللہ تعالی یقول انا مع عبدی اذا ذکرنی وتحرکت بی شفتاہ رواہ البخاری ونیز در حدیث متفق علیہ است وانا معہ اذا ذکرنی ۱۲ مشکوۃ [7] قال غوث الثقلین الشیخ محی الدین عبد القادر رضی اللہ تعالی عنہ شعر - انا من رجال لا یخاف جلیسہم ✽ ریب الزمان ولا یری ما یرہب ۱۲ [8] لفظ الحدیث ہکذا ہم الجلساء لا یشقی جلیسہم ۱۲

ہٰؤُلَآءِ الْکِرَامِ بِحُرْمَۃِ النَّبِیِّ الْاُمِّیِّ الْہَاشِمِیِّ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ کُلَّمَا ذَکَرَہُ الذَّاکِرُوْنَ وَکُلَّمَا غَفَلَ عَنْ ذِکْرِہِ الْغَافِلُوْنَ و آنچہ از احوالِ خویش در مکتوب میان شیخ الہ داد قلمی نمودہ بودند این قسم غذیات وگم شدنہا طالبان را بسیار رومیدہد ہمت بلند دارند و بہرچہ بدست افتد قناعت نہ کنند ؎ لیس بے رنگ است یار دلخواہ اے دل ✽ قانع نشوی برنگ ناگاہ اے دل ✽ صحبت این طائفہ از جملہ ضروریات است حق سبحانہ وتعالی در صحبت ایشان اندازد ؎ گردِ مستان گرد اگر مے کم رسد بوئے رسد ✽ گرچہ بوئے ہم نباشد رویتِ ایشاں بس است ✽ ہماں طریقے کہ از حضرت قبلہ گاہی یعنی خواجہ عبد الباقی قدس سرہ اخذ کردہ اند باشند[2] اسم مبارک اللہ را بمعنے بے چونی و بے چگونگی بعد از توجہ بالکلیہ بقلب در دل گزرانند و معنی حاضر و ناظر تصور نہ کنند ہیچ صفت ملحوظ ندارند ہمیں اسم مبارک را بعد از توجہ مذکور ہموارہ در دل حاضر دارند بعضی امور ضروریہ منوط بحضور و صحبت اند اگر ملاقات میسر شد ند کور خواہد شد تا زمان ملاقات احوال مجددہ نویسان باشند کہ مطالعۂ آنہا باعث توجہ غائبانہ میگردد والسلام ✽

مکتوب ۲۰۴ دوصد و چہارم

بمیر محمد نعمان بدخشی صدور یافت در بیان آنکہ از تعرضات اہل خسران محنت نکشند و بہ کارے کہ در پیش دارند مشغول باشند و در جمعیت دوستان و حصول ترقیات ایشان و ما یناسب ذلک ✽ خدمت میر نعمان از سخنان پریشان ارباب خسران محنت نکشند کُلٌّ[3] یَّعْمَلُ عَلٰی شَاکِلَتِہٖ لائق آن کہ بمکافات و مجازات متعرض نشوند دروغے را فروغے نیست باعث کسادت بازار آنہا کلمات متناقضۂ آنہا خواہد بود مَنْ[4] لَّمْ یَجْعَلِ اللّٰہُ لَہٗ نُوْرًا فَمَا لَہٗ مِنْ نُّوْرٍ شغلیکہ در پیش دارند در ہمان کوشند و از غیر آن

---

[1] اے برادر بے نہایت در گہے است ✽ ہر چہ بروے میرسی بروے مایست ۱۲ [2] یعنی ہمان طریق معلوم باشند و ازاں راہ غفلت نہ ورزند و اعراض روا ندارند کہ کبریت احمر است ۱۲ [3] این قول اشارت است بآیہ کریمہ کہ در پارہ سبحان الذی و سورہ بنی اسرائیل واقع است ونظم الآیۃ ہکذا قل کل یعمل علی شاکلتہ فربکم اعلم بمن ہو اہدی سبیلا یعنی بگو ہر کس کار میکند بر صورت حال خویش و طریقہ خود پس پروردگار شما داناتر است بآنکہ وے یابندہ تر است راہ را ۱۲ [4] قولہ من لم یجعل الخ اشارت است بآیہ کہ واقع است در سورۂ نور پارہ قد افلح یعنی و ہر کہ نداد اورا خدا روشنی پس نیست اورا ہیچ روشنی ۱۲

چشم بپوشند قُلِ اللّٰهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِیْ خَوْضِهِمْ یَلْعَبُوْنَ - اخوی خواجہ محمد صادق بوقت رسیدند عشرۂ اعتکاف باتفاق بجا آوردند و بفتوحات وواردات مجددہ مشرف گشتند وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ سُبْحَانَهٗ کہ اوقات سائر دوستان نیز مقرون بجمعیت است وترقیات پے در پے است ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ یُؤْتِیْهِ مَنْ یَّشَآءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیْمِ وَصَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی عَلٰی خَیْرِ خَلْقِهٖ سَیِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّاٰلِهٖ وَصَحْبِهٖ وَسَلَّمَ وَبَارَكَ عَلَیْهِ وَعَلَیْهِمْ اَجْمَعِیْنَ ❊

مکتوب ۲۰۵ دوصد و پنجم

بخواجہ محمد اشرف کابلی صدور یافتہ فِیْ بَیَانِ اَنَّ مُتَابَعَةَ صَاحِبِ الشَّرِیْعَةِ عَلَیْهِ وَاٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّةُ مِلَاكُ الْاَمْرِ ❊ شَرَّفَکُمُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ بِکَمَالِ الْمُتَابَعَةِ الْمُصْطَفَوِیَّةِ عَلٰی صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّةُ فَاِنَّهٗ مِلَاكُ الْاَمْرِ وَمُنْیَةُ الصِّدِّیْقِیْنَ وَمَا سِوٰی ذٰلِكَ فَاَوْهَامٌ بَاطِلَةٌ وَّخَیَالَاتٌ فَاسِدَةٌ نَجَّانَا اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَاِیَّاکُمْ عَنْهَا وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ دَائِمًا ❊

مکتوب ۲۰۶ دوصد و ششم

بملا عبد الغفور سمرقندی صدور یافتہ در مذمت دنیا ونکوہش گرفتاری بتنعمات آن اَلْهٰکُمْ نَبِّهْنَا قَبْلَ اَنْ یُّنَبِّهَنَا الْمَوْتُ بِحُرْمَةِ سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ وَعَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ

---

۱ قولہ قل اللہ ثم ذرہم الخ اشارت است بکریمہ کہ واقع در پارہ واذا سمعوا و سورۂ انعام در رکوع دہم یعنی بگو خدا یعنی خدا فرود آورد باز بگذار ایشان را در گفتار بیہودہ ایشان در حالتیکہ بازی میکنند ۱۲ ۲ قولہ فی بیان ان الخ یعنی در بیان آنکہ متابعت صاحب شریعت علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام والتحیۃ مدار کار دین است حق سبحانہ وتعالی شما را بکمال متابعت مصطفویہ علی صاحبہا الصلوۃ والسلام والتحیۃ مشرف گرداند چہ بدرستی او است مدار کار دین و آرزوے صدیقان و ما سوائے این پس اوہام اند باطل وخیالات اند فاسد نجات بخشند ما را حق سبحانہ و شما را ازینہا والسلام علی الخ ۱۲ ۳ بفتحات وتشدید میم یعنی گفتن وبد گفتن ونکوہیدن ۱۲ ۴ خدایا ہوشیار و آگاہ کن ما را پیش ازانکہ آگاہ و ہوشیار و بیدار سازد ما را موت بطفیل سرور مرسلان علیہ وعلی آلہ الخ ۵ یعنی لو فتنکہ میباشد آدمی شاید رسید قولہ قدس سرہ عشرۂ الخ بیان آنست ۱۲

وَالتَّسْلِیْمَاتُ اَتَمُّهَا وَاَفْضَلُهَا مفاوضۂ لطیفہ وملاطفۂ شریفہ کہ نامزد این حقیر دور افتادہ نمودہ بودند بوصول آن مبتہج ومسرور گردید جَزَاکُمُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ عَنَّا خَیْرَ الْجَزَآءِ اے برادر آدمی را در دنیا از برائے طعامہائے چرب ولذیذ ولباسہائے مزیّن ونفیس نیاوردہ اند واز برائے تمتع وتنعم ولہو ولعب نیافریدہ مقصود از خلقت او ذل وانکسار وعجز وافتقار اوست کہ حقیقت بندگی است اما آن انکسار وافتقار کہ شریعت مصطفویہ عَلٰی صَاحِبِهَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّةُ بآن اذن فرمودہ چہ ریاضات ومجاہدات اہل باطل کہ موافقت بشریعت غرّا ندارد جز خسارت وخذلان نمی آرد وغیر از حسرت وندامت نمی گمارد باید کہ بعد از تحلّی وتزیّن باتیان احکام شرعیہ عملاً واعتقاداً بر وفق آرائے علماء اہل سنت وجماعت شَکَرَ اللّٰهُ تَعَالٰی سَعْیَهُمْ باطن خود را بذکر الٰہی جل سلطانہ معمور دارند وسبقے کہ بر طریقۂ علیہ اکابر نقشبندیہ قَدَّسَ اللّٰهُ تَعَالٰی اَسْرَارَهُمْ اخذ کردہ اند تکرار فرمایند کہ در طریق این بزرگواران اندراج نہایت در بدایت است ونسبت ایشان فوق ہمہ نسبتہا است کوتہ اندیشان این سخن را باور دارند یا نہ مقصود ترغیب وتشویق است مخالفان خارج از مبحث اند ہر کس افسانہ بخواند افسانہ است ❊ وانکہ دیدش نقد خود مردانہ است بالجملہ فلاح اخروی را مربوط بذکر کثیر داشتہ اند کریمہ وَاذْکُرُوا اللّٰهَ کَثِیْرًا لَّعَلَّکُمْ تُفْلِحُوْنَ شاہد این معنی است پس بذکر کثیر باید قرار داد وہر چہ منافی این دولت است آن را دشمن باید داشت علاج رستگاری این است مَا عَلَی الرَّسُوْلِ اِلَّا الْبَلَاغُ ❊ ذکر گو ذکر تا ترا جان است ❊ پاکیٔ دل ز ذکر رحمان است ❊ اَلَا بِذِکْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوْبُ نص قاطع است اَلْمَسْئُوْلُ مِنَ اللّٰهِ سُبْحَانَهُ التَّوْفِیْقُ عَلٰی ذٰلِكَ وَالثَّبَاتُ وَالْاِسْتِقَامَةُ عَلَیْهِ فَاِنَّهٗ مِلَاكُ الْاَمْرِ وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ اَتَمُّهَا وَاَکْمَلُهَا جامۂ فرجی کہ در اوقات

---

۱ زیب دادہ شدہ واین لفظ صناعی است ماخوذ از زیب کہ کلمہ فارسی است از عالم مزلف وملیب ۱۲ غ ۲ قولہ تمتع یعنی برخورداری یافتن ومنفعت گرفتن است وقولہ تنعم بناز ونعمت پروردہ شدن وقولہ لہو بالفتح بازی قولہ لعب بالفتح لام وکسر عین مہملہ نیز بمعنی بازی وبسکون عین نیز آمدہ ۱۲ ۳ اشارت است بتفسیر آیہ کریمہ کہ در پارہ قال فما خطبکم وسورۂ والذاریات واقع شدہ است وما خلقت الجن والانس الا لیعبدون ۱۲ ۴ جمع ریاضت بکسر اول بمعنی رنج کشیدن ونفس کشی ۱۲ ۵ جمع مجاہدہ بمعنی رنج ومشقت وکوشش وباکفران جنگ کردن وانیجا جہاد با نفس خود مراد است ۱۲ ۶ بیت دل چون ماہی وذکر چون آب است ❊ زندگی دل ز ذکر وہاب است ۷ ونظم الایۃ ہکذا الذین آمنوا وتطمئن قلوبہم بذکر اللہ الا بذکر اللہ تطمئن القلوب یعنی راہ مینماید بسوئے خود آنان را کہ ایمان آوردند وآنانکہ آرام میگیرند دلہائے ایشان بذکر خدا آگاہ شوید بیاد خدا آرام میگیرند دلہا واین کریمہ واقع است در پارہ وما ابرئ وسورۂ رعد ۱۲ ۸ بدانکہ تحقیق این لفظ ووجہ تسمیہ این علی التفصیل بحاشیہ مکتوب صد وچہل ودوم گذشتہ است از انجا ملاحظہ باید نمود ۹ مذکور است در سورۂ جمعہ یعنی یاد کنید خدا را بسیار تا باشد کہ رستگار شوید ۱۲

نیک بکار پوشیدہ شدہ است مرسل داشتہ خواہند پوشید عواقب جمیع امور بخیر باد بالنبی وآلہ الامجاد
عَلَیْہِ وَعَلَیْہِمُ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ ✦

مکتوب ۲۰۷ دوصد و ہفتم

بمیرزا حسام الدین احمد صدور یافتہ در بیان آنکہ قرب ابدان را در قرب قلوب تاثیر عظیم است و در بیان آنکہ وجد و حال را تا بمیزان شرع نسنجند بہ نیم جیتل نمیخرند۔ اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ وَسَلَامٌ عَلٰی عِبَادِہِ الَّذِیْنَ اصْطَفٰی مدتے است کہ اخبار سلامتی جناب شما و حضرات مخدوم زادہا و فرزندی میان جمال الدین حسین سائر اعزہ و خدمۃ علیہ علیہ علی الخصوص میان شیخ الہداد و میان شیخ الہدیا نرسیدہ مانع آن غیر از نسیان دور افتادہ نخواہد بود آرے قرب ابدان را در قرب قلوب تاثیر عظیم است لہذا ہیچ ولی بمرتبہ صحابی نرسد و لیس قرنی باآن رفعت شان کہ بشرف صحبت خیر البشر عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ نرسیدہ بمرتبہ ادنی صحابی نرسد شخصے از عبد اللہ بن مبارک رضی اللہ تعالی عنہ پرسید اَیُّہُمَا اَفْضَلُ مُعَاوِیَۃُ اَمْ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِیْزِ در جواب فرمود اَلْغُبَارُ الَّذِیْ دَخَلَ اَنْفَ فَرَسِ مُعَاوِیَۃَ مَعَ رَسُوْلِ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّمَ خَیْرٌ مِّنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِیْزِ کَذَا مَرَّۃً احوال و اوضاع این حدود مع لواحق و توابع مقرون بعافیت است لِلّٰہِ سُبْحَانَہُ الْحَمْدُ وَالْمِنَّۃُ عَلٰی ذٰلِکَ بَلْ عَلٰی جَمِیْعِ النَّعْمَاءِ وَالْاٰلَاءِ وَعَلَی الْخُصُوْصِ عَلٰی نِعْمَۃِ الْاِسْلَامِ وَمُتَابَعَۃِ سَیِّدِ الْاَنَامِ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ فَاِنَّہٗ مِلَاکُ الْاَمْرِ وَمَدَارُ النَّجَاتِ وَمَنَاطُ الْفَوْزِ بِالسَّعَادَاتِ الدُّنْیَوِیَّۃِ وَالْاُخْرَوِیَّۃِ ثَبَّتَنَا اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ وَاِیَّاکُمْ عَلٰی ذٰلِکَ بِحُرْمَۃِ سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ وَعَلَیْہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ اَتَمُّہَا وَاَکْمَلُہَا ع کار این است وغیر

ف۱ قال صلی اللہ علیہ وسلم ان خیر التابعین رجل یقال لہ اویس ولہ والدۃ وکان بہ بیاض فمروہ فلیستغفر لکم رواہ مسلم یعنی بدرستی بہترین تابعین مردیست کہ گفتہ میشود مراورا اویس و مراورا مادریست و بود بوے برصے پس امر کنید و درخواہید از وے کہ استغفار کند مر شمارا ۱۲ ف۲ یعنی کدام یکے ازین دو افضل است معاویہ بن ابو سفیان امیر شام رضی اللہ تعالے عنہما یا عمر بن عبد العزیز بن مروان اموی ۱۲ ف۳ قولہ الغبار الذی الخ یعنی غبارے کہ داخل شد و در آمد در بینی اسپ معاویہ ہمراہ رسول خدا بمراتب بہتر است از عمر بن عبد العزیز ۱۲ ف۴ احد الائمۃ الاعلام والفقہاء العظام المروزی مولی بنی حنظلۃ ثقۃ ثبت فقیہ عالم جواد مجاہد جمعت فیہ خصال الخیر مات سنۃ احدی وثمانین ولہ ثلث وستون ۱۲ تقریب

این ہمہ ہیچ ✦ از ترہات صوفیہ چہ میکشاید و از احوال ایشان چہ می افزاید آنجا وجد و حال را تا بمیزان شرع نسنجند بہ نیم جیتل نمیخرند و کشوف و الہامات را تا بر محک کتاب و سنت نزنند بہ نیم جوے نمی پسندند مقصود از سلوک طریق صوفیہ حصول ازدیاد یقین است بمعتقدات شرعیہ کہ حقیقت ایمان ست و نیز حصول یسر است در اداء احکام فقہیہ نہ امر دیگر وراے آں چہ رویت موعود باخرت است در دنیا البتہ واقع نیست و مشاہدات و تجلیاتیکہ صوفیہ بآن خرسند اند آرام بظلال است و تسلی بشبہ و مثال او تعالے وراء الوراء است عجائب کاروبار است اگر حقیقت مشاہدات و تجلیات ایشان را کما ہی گفتہ شود خوف آں دارد کہ فتورے در طلب مبتدیان این راہ پیدا شود و قصورے در شوق ایشان افتد و از آں نیز می ترسد کہ اگر نگوید باوجود علم تجویز التباس باطل بحق کردہ باشد یا دَلِیْلَ الْمُتَحَیِّرِیْنَ دُلَّنِیْ بِحُرْمَۃِ مَنْ جَعَلْتَہٗ رَحْمَۃً لِّلْعَالَمِیْنَ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ گاہ گاہ از کیفیات احوال اعلام فرمایند موجب ازدیاد محبت است وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْہُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَۃَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ اَفْضَلُہَا وَاَکْمَلُہَا ✦

مکتوب ۲۰۸ دوصد و ہشتم

بحضرت مخدوم زادہ اعنی میان محمد صادق سَلَّمَہُ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ عَلٰی مَفَارِقِ الْمُحِبِّیْنَ

ف۱ قولہ ترہات بضم اول و راء مہملہ مشددہ سخنہائے باطل لہو آمیز جمع ترہۃ کہ بمعنی باطل است ۱۲ غیاث و اینجا مراد کلمانیست کہ از راہروان در اثناء راہ بحالت سکر و مستی بصدور پیوندد و بظاہر مخالف ظاہر شریعت غرا بود فافہم ۱۲ ف۲ یعنی اے راہبر حیران شدگان راہبری کن مرا در راہ بنما بحرمت کسیکہ گردانیدی اورا رحمت عالمیان علیہ الف الف صلوۃ وسلام ۱۲ ف۳ خواجہ محمد صادق قدس سرہ نخستین فرزند برومند حضرت ایشان بودند ولادت لازم السعادت آن نخل برومند بوستان ولایت در سال ہزار و سے نمودہ از بدایت صبی و آغاز نشو و نما سیمائے صفا و آثار ذکا از ایشان پیدا بودہ در ایام طفولیت جد امجد ایشان علیہ الرحمۃ در کنف تربیت میداشتہ حضرت ایشان میفرمودند کہ والد ما میگفتند کہ این طفل عجائب چیز ہا از کیفیت و حقیقت اشیا از ما می پرسد کہ جواب آن بدشواری تواں گفت در حدود سنہ ہزار و ہشت بصحبت گرامی حضرت خواجہ فانی ز خود باقی بحق قدس سرہ بنظر قبول ایشان و اخذ ذکر و مراقبہ و جذبہ و نسبت شریفہ مشرف گشتند الی آخر احوالہ المسطورہ فی الدفاتر۔ انتقال پر ملال مخدوم زادہ بزرگ روز دوشنبہ نہم ربیع الاول در حدود سنہ ۱۰۲۵ بوقوع پیوستہ انا للہ۔ ملتقط من زبدۃ المقامات ف۴ بفتحتین و کسر اول و فتح حائے مہملہ بمعنی سنگ زرکش کہ سیاہ باشد و بران آزمائش زر کنند ۱۲ ف۵ از وجد و حال و کشف و الہام حتی کہ محبت و عشق نیز کہ بیش از معدات و مقدمات نیست ۱۲ ف۶ یعنی دیدن حق جل وعلا کہ در قرآن و حدیث بآں وعدہ دادہ اند و مبشر ساختہ ۱۲

صدور یافته در جواب سوالے که نموده بودند که سالک این طریق گاه است که خود را در مقامات انبیاء می یابد عَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ بلکه در بعضے اوقات می بیند که ازاں مقامات نیز بالا رفته است سِرِّ این معنی چیست * فرزندی پرسیده بود که سالک این طریق در مقامات عروج گاه است که خود را در مقامات انبیاء عَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ اَتَمَّهَا وَاَکْمَلَهَا می یابد بلکه در بعضے اوقات میداند که ازاں مقامات نیز بفوق رفته است سِرِّ این معنی چیست و حال آنکه مقرر است و مجمع علیه که فضل انبیاء راست عَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ اولیا هرچه مییابند بطفیل ایشاں مییابند و به کمالات ولایت بمتابعت ایشاں میرسند جواب ایش آنست که آن مقامات انبیا عَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالْبَرَکَاتُ نهایات مقامات عروج ایشاں نیست بلکه عروج این بزرگواراں بمراتب ازاں مقامات بالا رفته است چه آن مقامات عبارت از اسماء الٰهی ست جل سلطانه که مبادی تعینات ایشاں است و وسائل فیوض از حضرت ذات تعالی و تقدس چه حضرت ذات را بے توسط اسماء بعالم هیچ مناسبتے نیست و غیر از غنا هیچ نسبتے حاصل نه کریمه اِنَّ اللّٰهَ لَغَنِیٌّ عَنِ الْعَالَمِیْنَ شاهد این معنی است و چوں این بزرگواراں از مراتب عروج نزول میفرمایند و انوار بالا را با خود گرفته فرود می آیند درین اسماء عَلٰی تَفَاوُتِ مَرَاتِبِهَا که شباهت باحیاز طبیعهٔ ایشاں دارند اقامت میفرمایند و توطن مینمایند لهذا اگر کسے ایشاں را بعد از استقرار بوید درهماں اسماء یابد پس بلند استعداد که متوجه حضرت ذات است تعالے و تقدس ناچار در وقت عروج بآں اسماء خواهد رسید و ازاں جا بفوق خواهد گذشت اِلَّا مَا شَاءَ اللّٰهُ تَعَالٰی امّا آں سالک چوں از بالا فرود آید و باسمیکه مبدا التعین وجودی اوست نزول نماید آن اسم البته پایاں تر ازاں اسامیکه مقامات انبیا است عَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ خواهد بود و تفاوت مقامات اینجا ظاهر خواهد شد که مناط افضلیت است هر که مقام او بلند است

۱ بحیثیکه وصول سالک هرچند بلند استعداد باشد آنجا نیست پس توهم مساوات مندفع گردد فضلا عن الفضل ففی هذا القول ایماء الی جواب السوال المذکور ۱۲ ۲ و عروج این بزرگواران بفوق است از اسماء الی ماشاء الله تعالی ۳ واقع شده است در پاره امن خلق و سوره عنکبوت و نظم الآیة هکذا و من جاهد فانما یجاهد لنفسه ان الله لغنی عن العالمین یعنی و هر که جهاد کند جز این نیست که جهاد میکند برائے نفس خویش هر آئینه خدا البته بے نیاز است از عالمیان ۱۲ ۴ پس لازم نیامد خلاف مقرر و مجمع علیه و اندرین قول جوابے است دیگر مر سوال مذکور را و این جواب را بمثالے واضح گردانیده اند ۱۲ ۵ پس توهم مساوات بایشاں پیدا میشود ۱۲

افضل است و تا سالک باز باسم خود نه گردد و اسم خود را پایاں تر ازاں اسامی نیابد افضلیت آن بزرگواراں را بطریق ذوق و حال نتواند دریافت بتقلید ایشاں را افضل میگوید و به یقین سابق حکم بافضلیت آنها میکند اما وجدان او مکذب حکم اوست درین وقت التجا و تضرع و عجز و نیاز بحضرت حق سبحانه در کار است تا آنچه حقیقت کار است ظاهر گردد و آن مقام از مزلت اقدام سالکان است این جواب را به مثالے واضح گردانیم ارباب معقول گفته اند که دخان مرکب از اجزاء ارضی و اجزاء ناری است و قتیکه دخان صعود نماید اجزاء ارضی بمصاحبت اجزاء ناری بالا خواهند رفت و بحصول قسر قاسر عروج خواهند نمود گفته اند اگر دخان قوی باشد عروج او تا کرهٔ نار متحقق میشود درین صعود اجزاء ارضی بمقامات اجزاء آبی و اجزاء هوائی که بالطبع تفوق دارند خواهند رسید و ازاں جا عروج نموده بالا خواهند رفت درین صورت نمیتواں گفت که رتبه اجزاء ارضی بلند تر است از مرتبهٔ اجزاء آبی و هوائی چه آن تفوق باعتبار قاسر بوده است نه باعتبار ذات و بعد از وصول بکرهٔ نار چوں آں اجزاء ارضی هبوط نمایند و بمرکز طبیعی خود برسند هر آئینه مقام اینها فرود تر از مقام آب و هوا خواهد بود پس و ما نحن فیه عروج آں سالک ازاں مقامات باعتبار قاسر است که آں قاسر افراط حرارت محبت است و قوت جذب عشق و باعتبار ذات مقام او تحت آن مقامات است این جواب که گفته شد مناسب حال منتهی است امّا در ابتدا اگر این توهم پیدا شود و خود را در مقامات اکابر یابد وجهش آنست که هر مقام را در ابتدا و توسط ظل و مثال است و مبتدی و متوسط چوں بظلال آنها میرسند خیال میکنند که بحقیقت آن مقامات رسیدند فرق درمیان ظلال و حقائق نمیتوانند کرد و همچنین شبه و مثال اکابر را چوں در ظلال مقامات ایشاں مییابند خیال میکنند که شرکتے با کابر در مقامات پیدا کرده اند نه چنین است بلکه اینجا اشتباه ظل شے است بنفس شے اَللّٰهُمَّ اَرِنَا حَقَائِقَ الْاَشْیَاءِ کَمَا هِیَ

۱ قوله قسر بالفتح بستم برکارے داشتن و قوله قاسر بزور بکارے دارنده یعنے بجبر جابره که از طبع اجزاء عارضی خارج است یعنی اجزائے ناری ۱۲ ۲ قوله کره بضم اول و فتح و تخفیف رائے حمله یعنی گوئے که بدان بازی کنند و هر چیز مدور و گرد مثل گوئے باشند ۱۲ غ ۱۲ ۳ یعنی اشتباه ظلال اکابر بنفوس نفیسه عالیه ایشاں و اشتباه ظلال مقامات آں بزرگواراں به نفس مقامات ایشاں قدس الله اسرارهم ۱۲ و نفس عنا ما بنا من الکرب بانفاسهم الشریفة المقدسة الزاکیة ۱۲ ۴ بدانکه کرهٔ نار فوق کره باد است متصل بآسمان کما زعموا ۱۲ ۵ خداوندا بنما بما نمائے هر چیزے را چنانکه در نفس الامر هست و دور دار مارا از اشتغال بآنچه از تو غافل کند مارا بحرمت سرور بینیاں و پیشواں علیه الصلوة والسلام الاتمان الاکملان ما دام الملوان ۱۲ ۶ لغزش گاه پاهائے راه روندگان طریقت ۱۲ ۷ ازین سیر و سلوک و عروج که بالفعل بحصول پیوست ۱۲

وَجَنِّبْنَا عَنِ الْاِشْتِغَالِ بِالْمَلَاهِیْ بِحُرْمَةِ سَیِّدِ الْاَوَّلِیْنَ وَالْاٰخِرِیْنَ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهٖ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ اَتَمُّهَا وَاَکْمَلُهَا۔

مکتوب ۲۰۹ دو صد و نهم

به میر محمد نعمان بدخشی صدور یافته در حل بعضے از عبارات مغلق رسالهٔ مبدأ و معاد که پرسیده بود و بعضے از عبارات دیگر که به تقریب مسطور گشته در جواب مکتوب او که مشتمل است به بعضے ضروریات این راه بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰی سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ وَاٰلِهِ الطَّاهِرِیْنَ اَجْمَعِیْنَ۔ سیادت پناهی اخوی اعزی میر محمد نعمان بجمعیت باشند احوال این حدود مستوجب حمد است در وقت وداع در سرائے فرخ شما و اخوی خواجه محمد اشرف معنی آن عبارت که در رسالهٔ مبدأ و معاد واقع شده پرسیده بودند چون وقت مساعدت نه کرد موقوف مانده بود الحال بخاطر رسید که در حل آن عبارت چیزے نوشته شود که موجب تشفی احباب گردد عبارت آن رساله اینست که بعد از هزار و چند سال از زمان رحلت آن سرور عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ زمانے می آید که حقیقت محمدی از مقام خود عروج فرماید و بمقام حقیقت کعبه متحد گردد این زمان

ل بدانکه حضرت امام ربانی در رسالهٔ مبدأ و معاد فرموده اند حقیقت قرآنی و حقیقت کعبهٔ ربانی فوق حقیقت محمدی است علی مظهرها الصلوة والتحیة لهذا حقیقت قرآنی امام حقیقت محمدی آمده حقیقت کعبهٔ ربانی مسجود حقیقت محمدی گشت مع ذلک حقیقت کعبهٔ ربانی فوق حقیقت قرآنی است آنجا همه بے صفتی و بیرنگی است و شیون و اعتبارات را دراں موطن گنجائش نیست۔ تنزیه و تقدیس را دراں حضرت مجال نه ع آنجا همه آنست که برتر زبیان است + این معرفتے است که هیچ یکے از اهل الله بآن لب نه کشاده است و برمز و اشارات هم ازان مقوله سخن نرانده این درویش را باین معرفت عظمی مشرف ساخته و در میان ابنائے جنس ممتاز گردانیده کل ذلک بصدقة حبیب الله و برکة رسول الله علیه وعلی آله من الصلوات افضلها و من التسلیمات اکملها باید دانست که صورة کعبه هم چنانکه مسجود صور اشیا است حقیقت کعبه نیز مسجود حقائق آن اشیاء است واقول قولا عجیبا لم یسمعه احد وما اخبره مخبر باعلام الله سبحانه والهامه تعالی ایای بفضله وکرمه انکه بعد از هزار و چند سال الخ ۱۲ عه للامام الهمام حجة الله علی الانام قدوة الاقطاب والاوتاد وقبلة الابدال و الافراد کاشف اسرار السبع المثانی المجدد للالف الثانی الشیخ احمد الفاروقی قدس سره صاحب هذه المکاتیب نور الله مرقده لعه شمه از احوال میر محمد نعمان بحاشیه مکتوب صد و نوزدهم از زبدة المقامات نقل نموده شد از انجا ملاحظه باید نمود ۱۲ عه از توهمات فاسده و خیالات باطله که از نافهمی مراد ناشی میگردد ۱۲

حقیقت محمدی حقیقت احمدی نام یابد و مظهر ذات احد جل سلطانه گردد و هر دو اسم مبارک به مسمی متحقق شود و مقام سابق از حقیقت محمدی خالی ماند تا زمانے که حضرت عیسی عَلٰی نَبِیِّنَا وَعَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ نزول فرماید و عمل بشریعت محمدی نماید عَلَیْهِمَا الصَّلَوَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ دراں وقت حقیقت عیسوی از مقام خود عروج فرموده به مقام حقیقت محمدی که خالی مانده بود استقرار کند باید دانست که حقیقت شخصی عبارت از تعین وجوبی است که تعین امکانی آن شخص ظل آن تعین است و آن تعین وجوبی اسمی است از اسمائے الٰهی جَلَّ سُلْطَانُهٗ کَالْعَلِیْمِ وَالْقَدِیْرِ وَالْمُرِیْدِ وَالْمُتَکَلِّمِ وَاَمْثَالِهَا و آن اسم الٰهی جَلَّ سُلْطَانُهٗ رب آن شخص است و مبدأ فیوض وجودی و توابع وجودی او و این اسم را نسبت به حضرت ذات تعالی شانه مراتب شتی است در مرتبهٔ صفت که وجود آن زائد است بر وجود ذات این اسم اطلاق می یابد و در مرتبهٔ شان که زیادتی آن بر ذات بمجرد اعتبار است نیز این اسم صادق می آید و فرق درمیان صفت و شان در مکتوبیکه در بیان سلوک و جذبه نوشته شده به تفصیل ذکر یافته است اگر خفائے باشد بآن مکتوب رجوع نمایند و شک نیست که حصول شان اگرچه بمجرد اعتبار است نیز تقاضائے آن میکند که فوق آن معنی زائد دیگر باشد مناسب آن شان که مبدأ وجود اعتباری او گردد لیس این اسم را ازاں مرتبه نیز نصیبے حاصل شد و در فوق آن معنی زائد نیز این احتمال جاری است اما قوت بشری از ضبط آن عاجز است این فقیر کم بضاعت یک مرتبهٔ دیگر را هم گذرانیده است اما در فوق آن مرتبه غیر از استهلاک و اضمحلال نصیبے ندارد وَفَوْقَ کُلِّ ذِیْ عِلْمٍ عَلِیْمٌ شعر هَنِیْئًا لِاَرْبَابِ

له قوله متحقق شود چه مانع است که یک مسمی بدو اسم خود که عبارت از دو کمالات مخصوصه اند متعاقب یک دیگر بعد از ازمنه متطاوله متحقق شود و از کمالے بکمالے دیگر که بالقوة داشت ترقی فرماید سخن فلاسفه است که در مجردات جمیع کمالات را بالفعل اعتبار کرده اند و ترقی از قوه بفعل تجویز نموده این از کوته نظری ایشان است من استوی یوماه فهو مغبون اینجا قلب حقیقت نیست تقلیب حقیقت است از کمالے بکمالے و انصباغ اوست از رنگے برنگے ۱۲ ۲ه قوله مراتب شتی یعنی متفاوته وهی علی ما بینه الشیخ قدس سره اربعة بعضها فوق بعض۔ مرتبة الصفة و مرتبة الشان و مرتبة المعنی الزائد المناسب للشان المبدء الوجوده و مرتبة اخری فوق هذا المعنی قد حصل للشیخ قدس سره نصیب منها ۱۲ ۳ه حیث قال قدس سره و فرق درمیان صفات و شیونات بسیار دقیق است لایظهر الا علی الاحاد من الاولیاء المحمدی المشرب ولم یعلم انه تکلم به احد بالجمله صفات در خارج موجود اند بوجود زائد بر ذات تعالی و تقدس و شیونات بمجرد اعتبار اند در ذات عز سلطانه الی آخر ما قال الشیخ قدس سره بمالک ۱۲
۴ه اشارت است بآیتیکه واقع است در سورهٔ یوسف و پاره و ما ابرئ نفسی یعنی و بالائے هر خداوند دانش دانائے هست ۱۲ ۱۲
۵ه یعنی مکتوب دو صد و هشتاد و هفتم از جلد اول که بنام حقائق آگاه برادر حقیقی حضرت الیشان میان غلام محمد صدور یافته ۱۲

النَّعِيْمِ بِنَعِيْمِهَا ❊ وَلِلْعَاشِقِ الْمِسْكِيْنِ مَا يَتَجَرَّعُ ❊ تفاضل اقدام اہل اللہ باعتبار طے این مراتب شتی است عَلٰی تَفَاوُتِ الْاِسْتِعْدَادَاتِ وَالْقَابِلِيَّاتِ وَالْوَاصِلُوْنَ اِلَى الْاِسْمِ قَلِيْلُوْنَ مِنَ الْاَوْلِيَاءِ[1] فَاِنَّ اَكْثَرَهُمْ وَاصِلُوْنَ اِلٰی ظِلٍّ مِنْ ظِلَالِ ذٰلِكَ الْاِسْمِ بَعْدَ اَنْ عَرَجُوْا مِنَ الْمَرَاتِبِ الْاِمْكَانِيَّةِ بِاَسْرِهَا بِطَرِيْقِ السُّلُوْكِ وَالسَّيْرِ التَّفْصِيْلِيِّ وَقَدْ يَتَيَسَّرُ لَهُمُ الْوُصُوْلُ اِلٰی ذٰلِكَ الْاِسْمِ فِیْ طَرِيْقِ الْجَذْبَةِ الصِّرْفَةِ اَيْضًا لٰكِنَّهٗ غَيْرُ مُعْتَبَرٍ وَلَا يُعْتَدُّ بِهٖ وَالَّذِيْنَ عَرَجُوْا مِنْ ذٰلِكَ الْاِسْمِ وَقَطَعُوْا مَرَاتِبَهُ الْمُتَفَاوِتَةَ قَلَّتْ اَوْ كَثُرَتْ فَهٰؤُلَاءِ اَقَلُّ قَلِيْلٍ مِنْهُمْ بر سر اصل سخن رویم و گوئیم کہ حقیقت شخص چنانکہ تعین وجوبی او را گویند تعین امکانی او را نیز گویند چوں این مقدمات معلوم شد گوئیم کہ محمد رسول اللہ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّحِيَّاتُ در رنگ کافۂ انام مرکب از عالم خلق و عالم امر است و اسم الٰہی جل شانہ کہ رب عالم خلق اوست شان العلیم است و آنکہ تربیت عالم امر او میفرماید آن معنی است کہ مبدأ وجود اعتباری آن شان است کہ نام حقیقت محمدی عبارت از شان العلیم است و حقیقت احمدی کنایہ ازان معنی است کہ مبدأ آن شان است و حقیقت کعبہ سبحانی نیز ہمان معنی است و نبوتے کہ پیش از خلق حضرت آدم عَلٰی نَبِيِّنَا وَعَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ آں سرور را حاصل بودہ و ازاں مرتبہ خبر دادہ و گفتہ كُنْتُ نَبِيًّا وَّاٰدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّيْنِ[2] باعتبار حقیقت احمدی بودہ است کہ بعالم امر تعلق دارد و ہمیں اعتبار حضرت عیسٰی عَلٰی نَبِيِّنَا وَعَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ کہ کلمۃ اللہ[3] بودہ اند و بعالم امر بیشتر مناسبت داشتہ بشارت قدوم آں سرور را عَلَيْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ باسم احمد دادہ و فرمودہ

1. یعنی رسیدگان بحد اسم کمتر اند از اولیاء چہ اکثر شان واصل اند بظلے از ظلال آں اسم بعد ازانکہ عروج نمودند و ترقی کردند از مراتب و منازل امکان تمامہا بطریق سلوک و سیر تفصیلی و گاہ است کہ ظن کردہ میشود رسیدن بحد آں اسم نیز در طریق جذبہ محضہ ولیکن آں معتبر و معتد بہ نیست و اما آنکہ عروج نمودند و ترقی کردند ازان و قطع کردند و طے نمودند مراتب مختلفہ آں را کم و بیش پس این چنین کسان بغایت کمتر اند از اولیاء کرام قدس اللہ تعالٰی اسرارہم و افاض علینا من فیوضاتہم ۱۲ 2. عن ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ قال قالوا یا رسول اللہ متی وجبت لک النبوۃ قال وآدم بین الروح والجسد رواہ الترمذی یعنی گفتند صحابہ یا رسول اللہ کے ثابت شد مر ترا نبوت و در کدام وقت نامزد گشتی بداں۔ گفت آنحضرت ثابت شد مرا نبوت و حال آنکہ آدم میان روح و جسد بود یعنی خلقت آدم تمام نہ شدہ بود و روح او بجسد متعلق نشدہ بود کنایت از سبق و تقدم است و نیز مروی است انی عند اللہ مکتوب خاتم النبیین وان آدم لمنجدل فی طینتہ رواہ فی شرح السنۃ ۱۲ مشکوۃ 3. کما قال تعالٰی یا مریم ان اللہ یبشرک بکلمۃ منہ اسمہ المسیح عیسی ابن مریم الآیۃ آل عمران پارہ تلک الرسل ۱۲ 4. بالفتح بمعنی مخلوقات از جن و انس و آنام بالمد نیز آمدہ و انیم ہم نوشتہ اند و این ہر سہ لفظ جمع است نہ جمع مثل قوم و رہط ۱۲ غ

وَمُبَشِّرًا بِرَسُوْلٍ يَّاْتِیْ مِنْ بَعْدِی اسْمُهٗ اَحْمَدُ[1] و نبوتے کہ بنشاۂ عنصری تعلق دارد نہ باعتبار حقیقت محمدی است بلکہ باعتبار حقیقتین است و رب او درین مرتبہ آں شان است و مبدأ آن شان لہذا دعوت این مرتبہ اتم است از دعوت مرتبہ سابق چہ در اں مرتبہ دعوت او مخصوص بعالم امر بود و تربیت او مقصور بر روحانیاں و درین مرتبہ دعوت او شامل خلق و امر است و تربیت او مشتمل بر اجساد و ارواح غَايَةُ مَا فِی الْبَابِ درین نشاۂ نشاۂ عنصری او را عَلَيْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ غالب ساختہ بودند بر نشاۂ ملکی او تا مناسبت کہ سبب افادہ و استفادہ است بیشتر پیدا شود بخلائق کہ جانب بشریت در ایشان غالب است حضرت حق سبحانہ و تعالٰی حبیب خود را صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ وَسَلَّمَ باکد وجہ امر میفرماید باظہار بشریت خود کَمَا قَالَ سُبْحَانَهٗ وَتَعَالٰی قُلْ اِنَّمَاۤ اَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوْحٰۤی اِلَیَّ[2] اتیان لفظ مثلکم از برائے تاکید بشریت است و بعد از ارتحال از نشاۂ عنصری جانب روحانیت او عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ غالب آمد و مناسبت بشریت رو بہ نقص آورد و لنورانیت دعوت تفاوت پیدا کرد بعضے از اصحاب کرام فرمودہ اند[3] کہ ہنوز از دفن آں سرور عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمُ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ فارغ نہ شدہ بودیم کہ در دلہائے خود تفاوت یافتیم بلے ایمان شہودی بایمان غیبی مبدل گشت و معاملہ از آغوش بگوش کشید و از دیدن بشنیدن آمد و از زمان رحلت او علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام چوں ہزار سال گذشت کہ مدت مدیدہ است و ازمنہ متطاولہ جانب روحانیت بر نہجے غالب آمد کہ جانب بشریت را بتمام متلون بلون خود ساخت و عالم خلق را منصبغ بصبغ عالم امر گردانید پس ناچار آنچہ از عالم خلق او علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام رجوع بحقیقت خود نمودہ بود ❊ یعنی حقیقت محمدی ❊ عروج فرمودہ ملحق بہ حقیقت احمدی گشت و حقیقت محمدی با حقیقت احمدی متحد شد مراد

1. اشارت است بآیہ کریمہ کہ در پارہ قد سمع اللہ و سورہ صف واقع شدہ است یعنی و بشارت دہندہ پیغامبرے کہ بیاید بعد از من نام او احمد است صلی اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وبارک وسلم تسلیما کثیرا کثیرا ۱۲ 2. واقع است در آخر سورۂ کہف و پارہ الم اقل یعنی گو جز این نیست کہ من آدمی ام مانند شما وحی فرستادہ شود بسوئے من الخ ۱۲ 3. وفی روایۃ الترمذی قال لما کان الیوم الذی دخل فیہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم المدینۃ اضاء منہا کل شئ فلما کان الیوم الذی مات فیہ اظلم منہا کل شئ وما نفضنا ایدینا عن التراب وانا لفی دفنہ حتی انکرنا قلوبنا یعنی و در روایت ترمذی اینچنین آمدہ کہ گفت انس رضی اللہ تعالٰی عنہ کہ چوں شد روزے کہ در آمد در وے آنحضرت بمدینہ روشن شد از مدینہ ہر چیز یعنی در و دیوار و ہرگاہ کہ شد روزے کہ مرد آنحضرت در وے تاریک شد از مدینہ ہر چیز و نیفشاندیم دستہائے خود را از خاک تا آنکہ منکر یافتیم دلہائے خود را و آشنا نیافتیم اور اکنایت است از کم شدن صفا و نورانیت کہ حاصل بود از مشاہدہ و حضور آں حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ۱۲

مراد از حقیقت احمدی و حقیقت محمدی

از حقیقت احمدی و حقیقت محمدی درینجا تعین امکانی خلق وامر اوست علیه وعلی آله الصلوة والسلام نه تعین وجوبی که تعین امکانی او ظل آنست چه عروج تعین وجوبی را معنی نیست و متحد گشتن با آن تعین معقول نه و چون حضرت عیسٰی علی نبینا وعلیه الصلوة والسلام نزول خواهد فرمود و متابعت شریعت خاتم الرسل عَلَيْهِمُ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ خواهد نمود از مقام خود عروج فرموده به تبعیت بمقام حقیقت محمدی خواهد رسید و تقویت دین او عَلَيْهِمَا الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ خواهد نمود آزین جاست که نقل میکنند از شرائع ما تقدم که بعد از هزار سال از ارتحال پیغمبر اولے العزم از انبیاء کرام و رسل عظام مبعوث میشدند که تقویت شریعت آن پیغمبر فرمایند و اعلاء کلمۂ او نمایند و چون دورۂ دعوت شریعت او تمام میشد پیغمبر اولی العزم دیگر مبعوث می گشت و تجدید شریعت خود میفرمود و چون شریعت خاتم الرسل عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيمَاتُ از نسخ و تبدیل محفوظ است علماء امت او را حکم انبیا داده کار تقویت شریعت و تائید ملت را بایشان تفویض فرموده مع ذلک یک پیغامبر اولی العزم را متابع او ساخته ترویج شریعت او نموده است قَالَ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ وَتَعَالٰى اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَاِنَّا لَهٗ لَحَافِظُوْنَ بدانند که بعد از هزار سال از ارتحال خاتم الرسل عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمُ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ اولیاء امت او که بظهور آیند هر چند اقل باشند اکمل بوند تا تقویت این شریعت بروجه اتم نمایند حضرت مهدی که خاتم الرسل عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّحِيَّاتُ از قدوم مبارک او بشارت فرموده اند بعد از هزار سال بوجود خواهد آمد و حضرت عیسٰی عَلٰى نَبِيِّنَا وَعَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ نیز بعد از هزار سال نزول خواهد فرمود بالجمله کمالات اولیائے این طبقه شبیه بکمالات اصحاب کرام است هر چند بعد از انبیاء فضل مر اصحاب کرام راست عَلَيْهِمُ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ اما جائے آن دارد که از کمال تشابه یکے را بر دیگرے فضل نتوان داد از ینجا تواند بود که آن سرور فرموده عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَ

ف۱ بدانکه بتحقیق ثابت شده است باحادیث صحیحه که عیسٰی علیه السلام فرود می آید از آسمان بزمین و میباشد تابع دین محمد را صلی الله علیه وسلم و حکم میکند بشریعت آنحضرت صلی الله تعالٰے علیه وآله وسلم الا در بعضے از احکام که از باب بدل است چنانکه نسخ میباشد ۱۲ از ترجمه شیخ عبد الحق دہلوی رحمة الله علیه ۱۲ ف۲ لکونه صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین لا نبی بعده ۱۲ ف۳ یعنی هر آئینه ما فرو فرستادیم قرآن را و هر آئینه ما او را نگاه بانیم۔ این کریمه واقع است در پاره ربما و سوره حجر ۱۲ ف۴ عن ام سلمة رضی الله تعالی عنها قالت سمعت رسول الله صلی الله تعالی علیه وآله وسلم یقول المهدی من عترتی من اولاد فاطمة رواه ابو داؤد وایضاً قال صلی الله علیه وسلم المهدی منی الخ رواه الترمذی ۱۲

السَّلَامُ لَا يُدْرٰى اَوَّلُهُمْ خَيْرٌ اَمْ اٰخِرُهُمْ نه فرمود لَا اَدْرِيْ اَوَّلُهُمْ خَيْرٌ اَمْ اٰخِرُهُمْ لعلمه بحال كُلٍّ مِّنَ الْفَرِيْقَيْنِ لِهٰذَا قَالَ خَيْرُ الْقُرُوْنِ قَرْنِيْ اما چون از کمال مشابهت جائے تردد بوده فرمود لَا يُدْرٰى اگر بپرسند که آن سرور عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ بعد از قرن اصحاب قرن تابعین را خیر ساخته است و بعد از قرن تابعین قرن تبع تابعین را پس خیریت این دو قرن نیز برین طبقه متیقن باشد پس تشابه این طبقه در کمالات باصحاب کرام چه خواهد بود در جواب گوئیم که تواند بود که خیریت آن دو قرن برین طبقه باعتبار کثرت ظهور اولیاء الله باشد و قلت وجود اهل بدعت و ندرت ارباب فسق و معصیت وَهُوَ لَا يُنَافِيْ كَوْنَ بَعْضِ الْاَفْرَادِ مِنْ اَوْلِيَاءِ اللّٰهِ فِيْ هٰذِهِ الطَّبَقَةِ خَيْرًا مِّنْ اَوْلِيَاءِ ذَيْنِكَ الْقَرْنَيْنِ كَحَضْرَةِ الْمَهْدِيِّ مَثَلًا فیض روح القدس ار باز مدد فرماید دیگران هم بکنند آنچه مسیحا میکرد اما قرن اصحاب از جمیع وجوه خیر است آنجا سخن کردن از فضولی است سابقان سابقان اند در جنت نعیم مقربان ایشان اند که انفاق کوه ذهب دیگران بمد شعیر ایشان نرسد وَاللّٰهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهٖ مَنْ يَّشَاءُ باید دانست که از بیان سابق واضح گشت معنی آن عبارت که در رساله مبدا و معاد فوق این عبارت مذکوره مسطور گشته است که حقیقت کعبۂ ربانی مسجود حقیقت محمدی گشت چه حقیقت کعبۂ ربانی بعینها حقیقت احمدی است که حقیقت محمدی فی الحقیقت ظل اوست پس ناچار مسجود حقیقت محمدی باشد۔ اگر سوال کنند که کعبه بطواف اولیاء امت او می آید و از ایشان برکات میجوید و چون حقیقت او را تقدم باشد بر حقیقت محمدی این معنی چگونه جائز باشد در جواب گوئیم که حقیقت محمدی نهایت مقامات نزول محمد است از اوج تنزیه و تقدیس

کما قال صلی الله علیه وسلم خیر القرون قرنی ثم الذین یلونهم ثم الذین یلونهم الخ کما مر غیر مرة ۱۲

ف۱ تمام الحدیث هکذا۔ مثل امتی مثل المطر لا یدری اوله خیر ام آخره رواه الترمذی یعنی قصه و حال امت من مشابه قصه و حال باران است دریافته نمیشود که نخست باران بهتر و نافع تر است یا پسین و این کنایت است از بودن همه امت خیر چنانکه مطر همه نافع و خیر است قال المعرب واخرج ابن عساکر عن عمرو بن عثمان رضی الله تعالٰی عنه مرسلاً بلفظ امتی مبارکة لا یدری اولها خیر او آخرها ۱۲ انتهی ف۲ ای ولاجل کونه صلی الله علیه وسلم عالما بحال کل من الفریقین اخبر عن خیریة القرون السابقة ۱۲ ف۳ عن ابی سعید الخدری قال قال النبی صلی الله علیه وسلم لا تسبوا اصحابی فلو ان احدکم انفق مثل احد ذهبا ما بلغ مد احدهم ولا نصیفه رواه الشیخان ۱۲ مشکوة ف۴ مد بالضم پیمانه ایست و آن دو رطل است یا یک رطل و ثلث یا پری دو کف آدمی مستوی الخلقة و رطل بالفتح و بالکسر نیم من و آن دوازده اوقیه است و اوقیه چهل درم است ۱۲ منتخب ف۵ وجه مانع است از مسجود بودن اصل مر ظل خود را و ساجد بودن ظل مر اصل خود را ۱۲

وحقیقتِ کعبہ نہایتِ مقامات عروج کعبہ است زینہ اول مرعروج حقیقتِ محمدی[1] را بر مرتبۂ تنزیہ حقیقتِ کعبہ[2] است و نہایت عروجات اورا غیر از حق سبحانہ اطلاع ندارد و چون اولیائے کمل امت اورا از عروجاتِ آں سرور عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ نصیب تام است اگر کعبہ از برکاتِ این بزرگواراں دریوزہ نماید چہ عجب بیت زمین زادہ بر آسمان تاختہ ✽ زمین و زماں را پس انداختہ ✽ وعبارت[3] دیگر ازاں رسالہ کہ درین مقام واقع شدہ بود نیز حل شد و آں عبارت اینست کہ صورتِ کعبہ ہمچنانکہ مسجودِ صُورِ اشیاست حقیقت کعبہ نیز مسجودِ حقائق آں اشیاء است چہ از مقدمات سابق معلوم شدہ است کہ حقائق اشیاء عبارت از اسماء الٰہی است جل سلطانہ کہ مبادی فیوض وجودی وتوابع وجودی ایشانست وحقیقتِ کعبہ فوق آں اسما است پس ہر آئینہ حقیقت کعبہ متبوعِ حقائق اشیا باشد آرے اگر کمّل اولیا را سیر بالاتر از حقیقتِ کعبہ واقع شود و انوار بالا را گرفتہ بمراتب حقائق خود کہ شبیہ باحیاز طبعی اشیاست در مراتبِ عروج فرود آیند کعبہ از برکات ایشان توقع خواہد نمود کما مرّ سابقا وایضاً در رسالہ مبدأ معاد چند فقرہ[4] نوشتہ است در بیان افضلیتِ انبیاء[5] اولوالعزم صَلَوٰاتُ اللهِ تَعَالٰی وَتَسْلِیْمَاتُهٗ عَلَیْهِمْ یعنی افضلیت بعضی ایشاں را از بعض دیگر و چوں مبناء آں بر کشف والہام است کہ ظنی است ازاں نوشتن وتفرقہ نمودن درفصل نادم ومستغفر است چہ دراں باب

---

[1] باید دانست کہ لفظ حقیقت محمدی درعبارت حضرت امام ربانی قدس سرہ بمعانی مختلفہ والحاشتی وارد شدہ وہم چنین حقیقت کعبہ بمعانی شتی آمدہ فافہم وتثبت وکلی علم کلی شئ الی عالمہ ۱۲ [2] یعنی محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وعلی آلہ وسلم وعیسٰی وموسٰی وابراہیم ونوح علیہم الصلوات والتسلیمات اجمعین ۱۲ [3] یعنی فلا محذور فی تقدم اخر مراتب عروج الکعبۃ وتفضلہ علی اخر مراتب نزول محمد صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم فلا وجہ للطعن فی ذلک ۱۲ المعرب ج [4] آنجا کہ فرمودہ اندکہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم سید المرسلین است علیہ وعلیہم الصلوات والتسلیمات فکیف سائر البشر وحضرت عیسٰی وموسٰی را علیہما الصلوات والتسلیمات والتحیات اگرچہ از مقام تجلی ذات نصیب علی قدر المرتبہ والاستعداد قال اللہ سبحانہ وتعالی خطابا لموسٰی واصطفیتک لنفسی ای لذاتی وحضرت عیسٰی علیہ السلام روح اللہ است وکلمۂ اوست سبحانہ وکثیر المناسبت است بآں سرور علیہ الصلوۃ والسلام اما ابراہیم را علی نبینا وعلیہ الصلوۃ والسلام باوجود آنکہ در مقام تجلی صفات است اما حدید البصر است شان خاص کہ پیغمبر ما را در مقام تجلی ذات میسر شدہ است حضرت ابراہیم را در مقام تجلی صفات حاصل گشتہ مع تفاوت الاستعداد بینہما۔ پس بایں اعتبار او از حضرت عیسٰی وموسٰی افضل باشد وحضرت عیسٰی از حضرت موسٰی افضل است ورتبہ او فوق حضرت موسٰی است وحدید البصر است وناقد النظر بعد از ایشاں حضرت نوح است علی نبینا وعلیہ الصلوۃ والسلام ومقام حضرت نوح در مقام صفات ہرچند بالاتر از مقام حضرت ابراہیم است اما حضرت ابراہیم را دراں مقام شان خاص است وحدت بصر است کہ دیگری را نیست لیکن اولاد کرام ایشاں را ازاں مقام نیز نصیب است بہ تبعیت وفرعیت وحضرت آدم بعد از حضرت نوح است علی نبینا وعلی جمیعہم الصلوات والتسلیمات ھذہ اما علمنی ربی والہمنی بفضلہ وکرمہ والعلم عند اللہ سبحانہ

سخن کردن جز بدلیل قطعی جائز نیست اَسْتَغْفِرُ اللهَ وَاَتُوْبُ اِلَی اللهِ مِنْ جَمِیْعِ مَا کَرِهَ اللهُ قَوْلًا وَّفِعْلًا در مکتوب خود نوشتہ بودید کہ در سرائے فرخ پرسیدہ بودم کہ تعلیم طریقت مرطالباں را نسبت بمن مرضی است یا نہ تو در جواب گفتہ بودی کہ نہ بخاطر فقیر نماندہ است کہ نفی مطلق کردہ باشد بلکہ گفتہ بود کہ مشروط بشرائط است مطلقا مرضی نیست والحال ہم ہمیں طور میداند باید کہ در رعایت شرائط نیک احتیاط نمایند مبادا مساہلہ کنند تا باستخارہا یقین نہ شود کہ باید گفت نگویند و اخوی مولانا یار محمد قدیم را نیز بہمیں معنی دلالت نمایند وبتاکید بگویند کہ در تعلیم طریقت شریعت ننماید مقصود دکان پہن کردن نیست مرضی حق را سبحانہ باید ملاحظہ نمود خبر شرط است دیگر از مستفرشداں خود گلہ نمودہ بودند گلہ از وضع خود باید کرد کہ باں جماعت بر نہجے زندگانی میکنند کہ البتہ عاقبت آں آزار است گفتہ اندکہ پیر باید کہ در نظر مرید خود را متجمل[2] نماید نہ آنکہ در اختلاط را بکشاید و مصاحبانہ سلوک کند وبحرف وحکایت ہنگامہ را گرم دارد۔ والسلام ✽

مکتوب بست ودوم وصد ودہم

بملا شکیبی اصفہانی صدور یافتہ در حل عبارت نفحات کہ پرسیدہ بود ودر ذکر بعضے از نصائح ضروریہ کہ مسألت نمودہ بود ✽ مراسلہ شریفہ وملاطفۂ لطیفہ کہ از روئے شفقت ومہربانی نامزد این حقیر قلیل البضاعت فرمودہ بودند بمطالعۂ آں مشرف گشتہ مبتہج ومسرور گردید سلامت باشند وبہ سلامت بروند وتا باشند بہ محبت فقراء باشند وچوں بروند محبت ایشاں را سرمایہ ببرند وچوں خیزند بہ محبت ایشاں خیزند بجُرْمَةِ[1] مَنِ افْتَخَرَ بِالْفَقْرِ وَاٰثَرَہٗ[2] عَلَی الْغِنَاءِ ✽ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلٰوٰتُ وَ

---

[1] کما ورد الفقر فخری وھو صحیح المعنی ۱۲ [2] قولہ واثرہ علی الغنا الخ روی الترمذی عن ابی امامۃ رضی اللہ تعالی عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عرض علیّ ربی ان یجعل لی بطحاء مکۃ ذھبا قلت لا یا رب ولکن اشبع یوما واجوع یوما او قال ثلثا او نحو ھذا فاذا جعت تضرعت الیک وذکرتک فاذا شبعت شکرتک وحمدتک انتہی ۱۲ بیت وراودتہ الجبال الشم من ذھب ✽ عن نفسہ فاراھا ایما شمم ۱۲ [1] قولہ دکان بالضم وتشدید کاف وتخفیف آں ہر دو صحیح است و دوکان بواو محض غلط است ونوشتن وخواندن آں بزیادت واو خطا است ۱۲ غیاث [2] فانہ قد ورد فی الخبر عن النبی الصادق الابر انہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کان یتجمل لاصحابہ صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم ۱۲

وَالتَّسْلِيمَاتُ اَتَمُّهَا وَاَكْمَلُهَا۔ از روئے کرم مرقوم فرمودہ بودند کہ حقیقت معاملہ آں حکایت چیست کہ در نفحات[۱] مذکور است از مرید شیخ ابن السکینہ قدس سرہ کہ روزے در آب دجلہ بتقریب غسل غوطہ زدہ بود و سر از آب نیل بر آوردہ بمصر در آمد و آنجا کدخدا شد و فرزنداں بہم رسانید و تا ہفت سال در مصر اقامت ورزید اتفاقاً روزے بتقریب غسل در آب نیل غوطہ زدہ بود سر از آب دجلہ بر آورد دید کہ در کنار دجلہ ہمہ جامہائے او کہ اول در کنار دجلہ گذاشتہ بود بحال خود است جامہا را پوشیدہ بخانہ در آمد اہلیۂ او گفت طعامے کہ از برائے مہماناں فرمودہ بودی طیار شدہ است الیٰ آخر القصہ مخدوما مکرما اشکال این حکایت نہ ازاں رہگذر است کہ در یک ساعت کار سنین چگونہ میسر شود چہ این قسم معاملہ بسیار بوقوع آمدہ است حضرت رسالت خاتمیت عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ در شب معراج بعد از طی معارج عروج و قطع منازل وصول کہ بالوف[۲] سنین میسر شود چوں بوثاق[۳] خود رجوع فرمودند دیدند کہ ہنوز حرارت[۴] بستر

[۱] یعنی در احوال شیخ موسیٰ سدرانی کہ شیخ الشیوخ ابن السکینہ رضی اللہ تعالےٰ عنہ را مریدے بود صائغ و وظیفہ وے آں بود کہ سجادہائے صوفیاں را روز جمعہ بمسجد جامع میبرد و می انداخت و بعد از ادائے نماز جمعہ جمع میکرد و بخانقاہ می آورد در یکے از جمعہا سجادہا را بریکدیگر بست تا بمسجد برد بکنار دجلہ رفت تا غسل جمعہ بجائے آرد جامہا بیروں کرد و بکنار دجلہ نہاد و بآب فرو رفت چوں سر بیروں کرد دید کہ آں دجلہ نیست جائے دیگر است پرسید کہ این چہ جائے است گفتند این نیل مصر است تعجب کرد و از آب بیروں آمد و بشہر درون رفت ناگاہ بدکان صائغ رسید آنجا بایستاد و بروے جز میزرے کہ ستر عورت وے کردہ بود چیزے دیگر نیافت صاحب دکان بفراست دانست کہ وے صائغ است ویرا آزمائش کرد دید کہ آں صنعت را نیک میداند ویرا گرامی داشت بخانہ برد و دختر خود را بوے نکاح کرد و از وے سہ فرزند آمد و ہفت سال برآں گذشت روزے بکنار نیل آمد در آب غوطہ خورد و چوں سر برآورد دید کہ در دجلہ بغداد است و در ہماں موضع کہ پیش ازین بہفت سال بآب در آمدہ بود و جامہائے وے ہمچنین کہ نہادہ بود بر کنار دجلہ است جامہا را پوشید و بخانقاہ آمد دید کہ سجادہائے صوفیاں ہمچنانکہ بر ہم بستہ بود بر ہم بستہ است بعض از اصحاب با وے گفتند کہ زود تر باش کہ بعضے از جماعت بیگاہ بمسجد رفتہ اند سجادہا را بمسجد برد و پس از ادائے نماز بخانقاہ آورد و بہ تعجیل تعجب کناں بخانہ خود رفت اہلیت وے گفتہ مہمانانے کہ فرمودہ بودی کہ برائے ایشاں ماہی بریاں کنم کجا نید کہ ماہی بریاں شدہ است مہماناں را آورد و ماہی خوردند بعد ازاں پیش شیخ خود ابن سکینہ آمد و آنچہ بروے گذشتہ بود ویرا اخبار کرد و قضیہ اولاد خود در المصر با وے بگفت فرمود کہ فرزنداں را از مصر ببغداد حاضر کن چوں فرزنداں را حاضر کرد و آنچہ گفتہ بود راست آمد شیخ ابن سکینہ از وے پرسید کہ در چہ اندیشہ بودی گفت ازین آیت کہ کان مقدارہ الف سنۃ دغدغہ و نزاعی بود شیخ گفت این واقعہ رحمتے است برتو و رفع اشکال تست الخ ۱۲ [۲] قولہ الوف جمع الف بمعنی ہزار و قولہ سنین جمع سنۃ بمعنی سال یعنی ہزاراں سال ۱۲ [۳] قولہ وثاق بفتح و کسر بند و قید و برائے معنی خانہ و حرم سرا می آید ۱۲ غ [۴] قولہ کہ ہنوز حرارت بستر الخ قیل جہ حدیث المعراج یکفی لاثبات المدعی واما ما ذکرہ فلم یثبت قال فی تاریخ الخمیس وفی زین القصص عن عمار کان ذہابہ ومجیئہ ثلاث ساعات وعن وہب بن منبہ ومحمد بن اسحاق فی اربع ساعات وفی کلام السبکی کان قدر لحظۃ ولابدع لان اللہ تعالیٰ قد یطیل الزمان القصیر کما یطوی الطویل لمن یشاء الخ انتہی ما قالہ المحشی ۱۲ [۵] کد بالفتح خانہ و دہ و کدخدا و کتخدا یعنی صاحب خانہ کنایت از ازدواج است ۱۲

خواب زائل نشدہ است و حرکت آب کہ در ابریق برائے طہارت جدا کردہ بودند تسکین نیافتہ وجہش ہماں است کہ در نفحات بعد از نقل این حکایت مذکور است کہ از قبیل بسط[۱] زمان است بلکہ اشکال آں حکایت ازین رہگذر است کہ در بغداد یک آں باشد و در مصر ہماں آن امتداد ہفت سال پیدا کند مثلاً اہل بغداد دراں زماں در سال سہ صد و شصت باشند از تاریخ ہجری و اہل مصر دراں وقت در سال سہ صد و شصت و ہفت عقل و نقل تجویز این معنی نمی نماید این معاملہ نسبت بیک شخص یا دو شخص مجوز است اما نسبت بہ بلاد مختلفہ و امکنہ متعددہ محال + آنچہ بخاطر کلیل این حقیر میگذرد آن است کہ این حکایت نہ از عالم یقظہ است بلکہ از قبیل رؤیا و واقعات است کہ مستمع را رؤیا برؤیت مشتبہ گشتہ است و نوم بہ یقظہ التباس یافتہ این قسم اشتباہ بسیار واقع میشود بلکہ از مظان اشتباہ است در خواب دیدہ است و در خواب بہ پیر خود گفتہ و فرزنداں را آوردہ و حکایتے[۲] کہ بعد ازین حکایت از شیخ محی الدین بن العربی قدس سرہ نقل میکنند نیز ازین قبیل است وَاللّٰهُ سُبْحَانَهٗ اَعْلَمُ بِحَقَائِقِ الْاُمُوْرِ كُلِّهَا نوشتہ بودند کہ شرح این عبارت باید نوشت کہ مربی جسد روح است و مربی قالب قلب مخدوما مکرما این ہر دو عبارت واحد است و آن تربیت عالم خلق انسان است از عالم امر او و چوں لفظ جسد مقرون بلفظ روح در اطلاقات بسیار واقع میشود و مناسبت لفظی درمیان قالب و قلب بود ہر کدام را بمناسب خود جمع کردہ تفنن[۳] عبارت اختیار افتادہ است طلب نصائح رفتہ بود مخدوما عطوفت آثارا شرم می آید کہ باوجود این ہمہ خرابی و گرفتاری و کم بضاعتی و بے حاصلی از ان باب چیزے

[۱] یعنی حق تعالےٰ قادر است بر آنکہ نسبت بہ بعض بندگان خود زمان را بسط کند و دراز فرماید با آنکہ آں کوتاہ باشد نسبت بہ بعض دیگر ہمچنین است حال در قبض زمان کہ زمان دراز را کوتاہ نماید ان اللہ علی کل شیء قدیر چنانکہ از شیخ موسیٰ سدرانی رحمۃ اللہ در نفحات بروایت ثقات از اصحاب وے نقل نمودہ کہ ویرا در ہر شبا روزے وردے است کہ ہفتاد ہزار ختم قرآن میکند و شیخ عماد الدین محمد بن شیخ الشیوخ شہاب الدین سہروردی روبروے والد بزرگوار خود گفتہ کہ من ہم ازین سخن شنیدہ بودم و در خاطر من فی الجملہ انکارے بود تا آنکہ وقتے شیخ موسیٰ را در مطاف کعبہ یافتم کہ از حجر اسود از اول فاتحہ تلاوت آغاز کرد تلاوت و در شوط اول چوں از در کعبہ گذشت ختم نمود و من حرف حرف را شنیدم و شیخ الشیوخ این ہمہ را تصدیق کرد ۱۲ [۲] قال فی النفحات و نزدیک بآں قصہ است آنکہ صاحب فتوحات رضی اللہ تعالےٰ عنہ ذکر کردہ است کہ شخصے جوہری از خود حکایت کرد کہ مقدارے خمیر از خانۂ خود بفرن برد تا نان بزند ویرا اجابت رسیدہ بود بکنار نیل رفت و بآب در آمد تا غسل کند از خود غایب شد و دید ہمچنانکہ کسے در خواب بیند کہ وے در بغداد است آنجا کدخدا شد و مدت شش سال با خاتون خود بسر برد از وے فرزنداں آمد بعد ازاں باخود آمد خود را در میان آب دید غسل تمام کرد و جامہ پوشید و بفرن رفت و نان گرفت و بخانہ آمد و با اہل خانہ آں واقعہ را باز گفت و چوں ماہے چند بر آمد آن خاتون از بغداد آمد و فرزنداں را ہمراہ آورد و خانہ جوہری را پرسید چوں باہم ملاقات کردند جوہری خاتون را و فرزنداں را بشناخت از آں زن پرسیدند کہ چند گاہ است کہ ترا کدخدا است گفت شش سال ۱۲ [۳] تفنن مصدر باب تفعل بمعنی گوناگوں و شاخ در شاخ شدن یعنی انقلاف ۱۲

نویسد و بصریح یا باشارت ازان مقوله حرف زند لیکن ازاں نیز می ترسد که اگر از قول معروف هم خود را معاف
دارد مبادا کار بخست و دنائت بکشد و بضنت و بخل انجامد بناءً عَلٰی ذٰلِکَ بچند کلمه جرأت مینماید. مخدوما
مدت بقائے دنیا بسیار[1] قلیل است و ازاں قلیل هم اکثر تلف شده است و اقل مانده و مدت بقائے
آخرت خلود و دوام است معامله خلود را ببقائے چند روزه مربوط ساخته اند بعد ازاں یا تنعم دائمی است
یا عذاب سرمدی مخبر صادق ازاں خبر داده است احتمال تخلف ندارد عقل دور اندیش را کار باید فرمود
مخدوما اشرف عمر در هوا و هوس گذشت و بمراضیٔ اعدائے خدا جل شانه بسر آمد و ارذل عمر مانده اگر امروز
آں را هم بمرضیات حق جل سلطانه صرف نه کنیم و تلافی اشرف بارذل هم ننمائیم و محنت اقل را وسیلۂ راحت
مخلد نسازیم و کفارت سیئات کثیره را بحسنات قلیله هم نه فرمائیم فردا بکدام روے پیش او تعالے خواهیم رفت
و کدام حیله را پیش خواهیم برد خواب خرگوش تا کے خواهد بود و پنبۂ غفلت درگوش تا چند آخر غشاوه[2] از ابصار
خواهند برداشت و پنبۂ غفلت از سامعه ازاله خواهند نمود اما بیود نخواهد داشت و جز حسرت و ندامت
نقد وقت نخواهد بود پیش از ورود موت کار خود باید ساخت و واشوقا گویان باید مرد اولاً از درستی اعتقاد
چاره نبود و از تصدیق[3] بآنچه از دین معلوم شده است بطریق ضرورت و تواتر گذر نه و ثانیاً علم و عمل بآنچه
علم فقه متکفل آنست نیز ضروری است و ثالثاً سلوک طریق صوفیه هم در کار است نه از برائے آنکه غرض
که صور و اشکال غیبی را مشاهده نمایند و انوار و الوان را معاینه فرمایند این خود داخل لهو و لعب است
صور و انوار حسی چه نقصان دارد که کسے اینها را گذاشته بریاضات و مجاهدات هوس صور و انوار غیبی نماید
این صور و انوار و آں صور و انوار هر دو مخلوق حق اند سبحانه و از آیات داله بر صانعیت او تعالے. نور
آفتاب و ماهتاب که از عالم شهادت است بوجوه مزیت دارد بر آں انوار که در عالم مثال بینند اما چوں این
دید دائمی است و خواص و عوام دراں شرکت دارند از نظر اعتبار ساقط ساخته هوس انوار غیبی مینمایند بلے
ع آبے که رود پیش درت تیره نماید * بلکه[4] مقصود از سلوک طریق صوفیه تحصیل از دیاد یقین است در
معتقدات شرعیه تا از مضیق استدلال بفضائے کشف آیند و از اجمال به تفصیل گرایند مثلاً وجود واجب
الوجود تعالے و تقدس و وحدت او سبحانه اول بطریق استدلال یا بتقلید معلوم شده بود و باندازۂ او

۱ قال صلی الله علیه وآله وسلم اعمار امتی ما بین ستین الی السبعین واقلهم من یجوز ذلک وفی روایة عمر امتی من ستین سنة الی سبعین رواه الترمذی ۱۲ ۲ فکشفنا عنک غطاءک فبصرک الیوم حدید نص قاطع است ۱۲ ۳ یعنی راست داشتن و بجزم و یقین ۱۲ ۴ متصل است بقول او قدس سره نه از برائے آں غرض الخ ۱۲

یقین بهم رسیده و چوں سلوک طریق صوفیه میسر شود آں تقلید و استدلال بکشف و شهود مبدل میگردد
و یقین اکمل حاصل میشود عَلٰی هٰذَا الْقِیَاس سائر الاعتقادیات و ایضاً مقصود تحصیل تیسر است
در اداء احکام فقهیه و ازاله عسر که از امارگی نفس میخیزد و یقین این فقیر آنست که طریق صوفیه فی الحقیقت
خادم علوم شرعیه است نه امرے مباین از شریعت و این معنی را در کتب و رسائل خود تحقیق نموده
است و از برائے حصول این غرض اختیار طریقه علیه نقشبندیه در میان سائر طرق صوفیه اولی و انسب
است چه این بزرگواراں التزام متابعت سنت نموده اند و اجتناب از بدعت فرموده لهذا اگر
دولت متابعت دارند و از احوال هیچ نه دارند خورسندند و اگر با وجود احوال در متابعت فتور دانند آں
احوال را نمی پسندند حضرت خواجه احرار قدس الله تعالی سره فرموده اند که اگر احوال و مواجید را بما بدهند و
حقیقت ما را باعتقاد اهل سنت و جماعت نوازند جز خرابی هیچ نمی دانیم و اگر اعتقاد اهلسنت و جماعت را
بدهند و از احوال هیچ ندهند غم نداریم و ایضاً درین طریق اندراج نهایت در بدایت است پس در اول
قدم آں بیابند که دیگراں در نهایت یابند اگر فرق است باجمال و تفصیل است و شمول و عدم شمول همیں
نسبت بعینها نسبت اصحاب کرام است علیهم الرضوان چه در اول صحبت خیر البشر عَلَیْهِ وَعَلٰی
اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ آں یافته اند که اولیاء امت را معلوم نیست که در نهایت میسر شود.
ازینجاست که ویس قرنی قدس سره که خیر التابعین[1] است بمرتبۂ وحشی قاتل حضرت حمزه علیه الرضوان که
یک بار بصحبت خیر البشر عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ رسیده نرسد زیرا که فضل صحبت فوق جمیع
فضائل و کمالات است چه ایمان ایشان شهودی است و دیگراں را هرگز این دولت میسر نشده است
مصرع شنیده کے بود مانند دیده * لهذا[2] انفاق مد شعیر ایشاں بهتر از انفاق کوه ذهب دیگراں آمد و جمیع
اصحاب درین فضیلت برابر اند پس همه را بزرگ باید داشت و به نیکی یاد باید کرد زیرا که صحابه همه عدول[3] اند
و در روایت و تبلیغ احکام همه برابر روایت یکے را بر روایت دیگرے مزیتے نیست حاملان[4] قرآن مجید

۱ عن عمر بن الخطاب رض قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وعلی آله وسلم یقول ان خیر التابعین رجل یقال له اویس وله والدة وکان به بیاض فمروه فلیستغفر لکم ۱۲ رواه مسلم ۲ قال صلی الله علیه وسلم لا تسبوا اصحابی فلو ان احدکم انفق مثل احد ذهبا ما بلغ مد احدهم ولا نصیفه - متفق علیه ۳ قوله عدول بفتحتین جمع عدل بالفتح بمعنی مرد صالح و شائسته گواهی و عدالت در روایت بمعنی ملازمت تقوی و مروت یعنی اجتناب از اعمال سیئه از شرک و فسق و بدعت و تنزه از خسائس و نقائص که خلاف مقتضائے همت است مانند اکل و شرب در سوق و بول در طریق و امثال اینها ۱۲ ۴ بردارندگان و اخذ کنندگان ۱۲

ایشان بوده اند و آیات متفرقه را باعتماد عدالت ایشان از هر کدام دو آیته سه آیته کم و بیش اخذ نموده جمع ساخته اند اگر در یکے از اصحاب کسے جرح نماید آن جرح منجر بقرآن مجید میگردد و حیۂ حائل بعضے آیات تواند بود که او باشد و مخالفات و منازعات که درمیان این بزرگواران گذشته است بر محامل نیک صرف باید نمود و از ہوا و تعصب خود را دور باید ساخت قَالَ الشَّافِعِيُّ رَحِمَهُ اللهُ سُبْحَانَهُ وَهُوَ اَعْلَمُ بِحَالِ الصَّحَابَةِ عَلَيْهِمُ الرِّضْوَانُ تِلْكَ دِمَاءٌ طَهَّرَ اللهُ تَعَالٰى عَنْهَا اَيْدِيَنَا فَلْنُطَهِّرْ عَنْهَا اَلْسِنَتَنَا و مثل این مقوله از امام اجل جعفر صادق نیز منقول است وَالسَّلَامُ اَوَّلًا وَّ اٰخِرًا ❖

مکتوب ۲۱۱ دو صد و یازدہم

بمولانا یار محمد قدیم بدخشی صدور یافته در جواب سوال او که کرده بود از مقولۂ مولوی علیه الرحمۃ و در بیان شرائط ضروریه مقام تکمیل و ارشاد ❖ مکتوب مرغوب اخوی اعزی مولانا یار محمد قدیم وصول یافت موجب فرحت گشت حضرت حق سبحانه و تعالیٰ بذروۂ کمال و تکمیل رساناد بِحُرْمَةِ النَّبِيِّ الْمُخْتَارِ وَاٰلِهِ الْاَمْجَادِ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ از مقولۂ مولوی علیه الرحمۃ پرسیده بودند که گفته آن نازنینے که در کنار من بوده حق بوده است آیا این گفتن جائز است یا نه بدانند که این قسم امور درین راه بسیار واقع میشود و بزبان می آید این نوع معامله تجلی صوری است که صاحب معامله آن صورت متجلی را حق می انگارند تعالے شانه سخن همان است که شیخ اجل امام ربانی حضرت خواجه یوسف

ف۱ یعنی خونهائے که فیمابین اصحاب کرام علیهم الرضوان در منازعات و مشاجرات ریخته شد حق سبحانه و تعالیٰ دستهائے ما را ازانها پاک داشت پس باید که پاک داریم ازانها زبانهائے خود را ۱۲ ف۲ هو جعفر بن محمد بن علی بن الحسین ابن علی بن ابی طالب الهاشمی ابو عبد الله المعروف بالصادق صدوق فقیه امام من السادسة ۱۲ تقریب ف۳ بدانکه شمه از احوال مولانا یار محمد قدیم و وجه تسمیه شان باین اسم بحاشیه مکتوب صد و ہفدہم از جلد اول نوشته شده است ۱۲ ف۴ ولادت ایشان در سنه اربعین و اربعمائة بوده است و وفات ایشان در سنه خمسمائة در عمر ہیژده ساله بودند که ببغداد رفته از ابی اسحاق فقیه علم فقه آموختند و در علم نظر بدرجه کمال رسیدند بر مذهب امام ابو حنیفه رضی الله تعالے عنه بوده اند و در اصفهان و بخارا تعلم کردند و در عراق و خراسان و خوارزم و ماوراء النهر قبول بودند و خرقه از دست شیخ عبد الله جوینی پوشیدند در تاریخ امام یافعی قدس سره مذکور است که خواجه یوسف ہمدانی صاحب احوال و صاحب کرامات در بغداد و اصفهان و خراسان و سمرقند و بخارا افاده و استفاده نمودند حدیث ورزیده موعظت فرموده خلقے ازو منتفع شدند چون حضرت خواجه یوسف را قدس سره وفات نزدیک رسید (باقی بر صفحہ ۲۷)

ہمدانی فرموده اند تِلْكَ خَيَالَاتٌ تُرَبِّي بِهَا اَطْفَالُ الطَّرِيْقَةِ دیگر چون نوعے از اجازت تعلیم طریقت بشما کرده شده است درین باب بعضی فوائد نوشته میشود بگوش ہوش استماع نموده بعمل خواہند در آورد بدانند که چون طالبے بارادت پیش شما بیاید در تعلیم طریقت او تامل بسیار باید کرد مبادا درین امر استدراج شما خواسته باشند و خرابی منظور باشد علی الخصوص که در آمدن مرید فرحے و سرورے پیدا شود باید که درین باب راه التجا و تضرع اختیار نموده استخارهائے متعدد نمایند تا آنکه به یقین پیوندد که طریقه را باو باید گفت و استدراج و خرابی مراد نیست زیرا که در بندهائے حق سبحانه تصرف کردن و وقت خود را در عقب ایشان غارت نمودن بے اذن او سبحانه مجوز نیست کریمه لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمٰتِ اِلَى النُّوْرِ بِاِذْنِ رَبِّهِمْ دلالت برین معنی دارد عزیزے فوت کرد خطاب آمد که تو ئی که زره پوشیده بودی در دین من بر بندهائے من گفت بلے فرمود هَلَّا وَاَكَلْتَ خَلْقِيْ اِلَيَّ وَاَقْبَلْتَ بِقَلْبِكَ عَلَيَّ و اجازتے که بشما و دیگران کرده شده است مشروط بشرائط است و منوط است بحصول علم بمرضی او تعالے ہنوز آن وقت نیامده است که اجازت مطلق کرده شود تا ورود آن وقت شرائط را نیک مرعی دارند خبر شرط است و میر نعمان ہم این معنی را نوشته است از انجا نیز معلوم خواہند نمود با جمله سعی نمایند که آن وقت برسد و از تنگی شرائط وارہند والسلام ❖

مکتوب ۲۱۲ دو صد و دوازدہم

بمولانا محمد صدیق بدخشی صدور یافت در جواب بعضے اسوله که پرسیده بود و حل واقعه که دیده بود و نوشته ❖ دو مکتوب مرغوب پے در پے رسید فرحت بر فرحت افزود حضرت حق سُبْحَانَهٗ

(بقیه حاشیه صفحہ ۲۷) چہار کس را در مرتبه دعوت و ارشاد یافته بخلافت و نیابت خود نصب کردند اول خواجه عبد الله برقی دوم خواجه حسن اندانی سوم خواجه احمد یسوی چہارم خواجه عبد الخالق غجدوانی قدس الله اسرارهم و رضی الله تعالی عنهم و غفر لنا بحرمتهم ۱۲ از رشحات ف۵ ترکیب توصیفی است و یحتمل الاضافة ۱۲ ف۶ ذروة بالضم و بالکسر یعنی بلندی کوه و بالائے سر کوه۔ برائے ہموز نوشتن بالفتح خواندن خطا است ۱۲ غ (حاشیه صفحه ہذا) ف۱ یعنی این خیالات اند که پرورده میشود بآنها طفلان طریقت یعنی مبتدیان این راه را موجب ازدیاد شوق و باعث بر ترقی مزید میگردد ۱۲ ف۲ اشارت است بکریمه که واقع است در سورۂ ابراهیم در پاره ومآ ابرئ یعنی تا تو بیرون آری مردمان را از تاریکیها بسوئے روشنی بحکم و فرمان پروردگار ایشان ۱۲ ف۳ یعنی چرا تفویض نمودی بندگان مرا بسوئے من و اقبال نه کردی بدل خود بر من یعنی سزاوار بود مرا ترا تفویض و اقبال ۱۲ ف۴ یعنی بغیر اجازت از شیخ کامل مکمل که گفته او گفته حق بود راه ارشاد و تکمیل را گرفته بودی ...

وتعالیٰ ترقیات بے نہایت کرامت فرماید بحرمۃ سید المرسلین علیہ وعلی آلہ و علیہم الصلوات والتسلیمات اتمہا واکملہا پرسیدہ بودند کہ پیر صاحب تصرف مرید مستعد را بتصرف خود بمراتبے کہ فوق از استعداد اوست تواند رسانید یا نہ بلے تواند رسانید اما بآن مراتب فوق کہ مناسب استعداد اوست نہ بمراتبے کہ مباین استعداد او باشد مثلاً مریدیکہ استعداد ولایت موسوی دارد و نہایت قوت استعداد تا وصول بنصف راہ آن ولایت است پیر صاحب تصرف او را بہ تصرف خود تواند باقصائے درجات آن ولایت رسانید اما آنکہ او را از ولایت موسوی بولایت محمدی آرد و درین ولایت او را ترقیات بخشد معلوم الوقوع نیست وایضاً پرسیدہ بودند کہ آن کدام مرتبہ است کہ اخفی کہ الطف لطائف انسانی است دراں مرتبہ حکم نفس امارہ دارد و در دناءت و خساست شبہ او پیدا میکند معلوم اخوی باد کہ اخفی ہر چند الطف لطائف است اما داخل دائرہ امکان است و بداغ حدوث متسم[1] چوں سالک پا از دائرہ امکان بیروں نہد و در مراتب وجوب سیر فرماید و از ظلال وجوبی باصول آں برسد و از تقید صفت و شان وارہد ناچار ممکن در نظر او خوار و بے اعتبار درآید و اخص و الطف او را در دناءت و خساست برابر بیند و نفس و اخفی را درین مقام توأمین[2] انگارد نوشتہ بودند کہ بواسطہ یا بے واسطہ از تو شنیدہ ایم کہ در وقت عبادت حق را سبحانہ حاضر دیدہ عبادت کردن موجب تنزل اوست سبحانہ بندہ وار عبادت باید کرد یعنی این کہ او را سبحانہ حاضر داشتہ عبادت کند سوء ادب است محبت آثارا این قسم مقولہ معلوم نیست کہ ازین فقیر سر برزدہ باشد جائے دیگر دیدہ باشند و واقعہ کہ نوشتہ بودند و حضرت آدم را علیٰ نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام دراں واقعہ دیدہ بسیار نیک است و اصالت دارد و آب کہ کنایت از علم است دست دراں کردن حصول قدرت است در علم و مشارکت حضرت آدم علیٰ نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام درین معنی مؤکد آں حصول است چہ آنحضرت تلمیذ حضرت رحمن است وَعَلَّمَ آدَمَ الْاَسْمَاءَ كُلَّهَا[3]۔ غایۃ ما فی الباب مراد از علم درین واقعہ علم باطن است

سے[1] از اتسام بالکسر و تشدید تا مکسورہ بچیزے نشان مند شدن ۱۲ سے[2] توأمین و توأمان دو بچہ کہ یک بار از شکم زاید تثنیہ توأم بالفتح یکے ازاں دو ۱۲ سے[3] و بیاموخت خدا آدم را نام ہائے مخلوقات تمام آں الخ واقع است در رکوع چہارم از سورۂ بقرہ ۱۲

بلکہ نوعے از علم باطن کہ مناسبت بہ نسبت اہل بیت دارد عَلَيْهِمُ الرِّضْوَانُ وَالْبَاقِي عِنْدَ التَّلَاقِي وَالسَّلَامُ۔

مکتوب ۲۱۳ دوصد و سیزدہم

بسیادت پناہی شیخ فرید صدور یافت در بیان مواعظ و نصائح و در ترغیب بر متابعت علمائے اہل سنت و جماعت کہ فرقۂ ناجیہ اند و اجتناب از صحبت علماء سوء کہ علم را وسیلۂ حطام دنیوی ساختہ اند عَصَمَكُمُ اللهُ سُبْحَانَهٗ عَمَّا لَا يَلِيْقُ بِجَنَابِكُمْ بِحُرْمَةِ جَدِّكُمُ الْاَمْجَدِ عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ قَالَ اللهُ سُبْحَانَهٗ وَتَعَالٰى هَلْ جَزَاءُ الْاِحْسَانِ اِلَّا الْاِحْسَانُ[1] نمیداند کہ احسان شما را بکدام احسان مکافات نماید غیر ازانکہ در اوقات نیک بدعائے سلامتی دارین رطب اللسان باشد اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ سُبْحَانَهٗ وَالْمِنَّةُ کہ این معنی بے خواست میسر است و احسان دیگر کہ لائق مکافات است موعظہ و تذکیر است اگر در معرض قبول افتد چہ نعمتی است نقابت و نجابت دستگاہا خلاصۂ مواعظ و زبدۂ نصائح اختلاط و انبساط با اہل تدین و ارباب تشرع است تدین و تشرع مربوط بسلوک طریقۂ حقہ اہل سنت و جماعت است کہ فرقۂ ناجیہ اند در میان سائر فرق اسلامیہ نجات بے متابعت این بزرگواران محال است و فلاح بے اتباع آرائے اینہا ممتنع دلائل عقلی و نقلی و کشفی برین معنی شاہد است کہ احتمال تخلف ندارد اگر معلوم شود کہ شخصے برابر دانہ خردلہ از صراط مستقیم این بزرگواران جدا افتادہ است صحبت او را سم قاتل باید دانست و مجالست او را زہر افعی باید انگاشت طالب علمان بے باک از ہر فرقہ کہ باشند لصوص دین اند اجتناب از صحبت اینہا نیز از ضروریات است این ہمہ فتنہ و فساد کہ در دین پیدا شدہ است از شومی این جماعت است کہ بواسطۂ حطام[2] دنیوی آخرت خود را برباد دادہ اند اُولٰٓئِكَ الَّذِيْنَ اشْتَرَوُا الضَّلٰلَةَ بِالْهُدٰى[3]

سے[1] واقع شدہ است در سورۂ رحمن و پارہ فما خطبکم یعنی نیست جزائے احسان و سلوک نیک مگر احسان و انعام سے[2] قولہ حطام بضم اول بر وزن غلام بمعنی فرو شکستہ شدہ و بمعنی ریزۂ گیاہ خشک و ریزۂ ہر چیز و کنایہ از اندک مال دنیا و در جہابان نوشتہ کہ حطام ریزۂ کاہ و مراد ازاں مال دنیا است چہ مال دنیا بمقابلہ درجات اخروی یا بعوض انسان اشرف مخلوقات است حکم ریزۂ کاہ دارد بہ مقابلہ خرمنہائے غلہ۔ و کسانیکہ بہ تشدید طا خوانند خطا است ۱۲ سے[3] یعنی ایشاں آں کسانند کہ خریدند گمراہی را عوض ہدایت پس سود نداد تجارت ایشاں ۲۷

فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوْا مُهْتَدِيْنَ۔ ابلیس لعین را شخصے دید آسودہ و فارغ البال نشستہ است و دست را از اغوا و اضلال کوتاہ کردہ سرّ آں را پرسید لعین گفت کہ علماء سوء این وقت کار مرا کفایت کردہ اند و متکفل اغواء و اضلال گشتہ از طلبۂ آنجائے مولانا عمر نیک نہاد دست بشرط آنکہ اورا دل بدہند و در اظہار حق دلیر سازند و حافظ امام نیز جنون اسلام دارد کہ در اسلام ازاں جنون چارہ نبود لَنْ يُؤْمِنَ أَحَدُكُمْ حَتّٰى يُقَالَ إِنَّهٗ مَجْنُوْنٌ معلوم شریف است کہ این فقیر بگفتن و نوشتن در تحریض بر صحبت نیک تقصیر نہ کردہ است و در مبالغہ نمودن از اجتناب از مصاحب سوء خود را معاف نداشتہ کہ آنرا اصل عظیم میداند وَالْقَبُوْلُ عِنْدَكُمْ بَلْ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ اللّٰهِ فَطُوْبٰى لِمَنْ جَعَلَهُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ مَظْهَرَ الْخَيْرِ تذکر احسانہائے شما برین گفتگو می آرد و ملاحظۂ تصدیع و ملال را از میان بر می اندازد والسلام۔

مکتوب ۲۱۴ دوصد و چہاردہم

بخانخانان صدور یافتہ در بیان آنکہ دنیا مزرعۂ آخرت است و در جواب آن سوال مشہور کہ کفار را بواسطۂ کفر موقت عذاب مخلد چوں باشد و سفارش حاجتمندے۔ طُوْبٰى لِمَنْ جَعَلَهُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ مَظْهَرَ الْخَيْرِ حضرت حق سبحانہ دنیا را مزرعۂ آخرت گردانیدہ بیدولت باشد کسیکہ تخم را درست بخورد و بزمین استعداد نیفگند از دوازیک دانہ ہفتصد دانہ نسازد و از برائے روزیکہ برادر از برادر گریزد و مادر بفرزند نیامیزد ذخیرہ نہ کند خسارت دنیا و آخرت نقد وقت اوست و حسرت و ندامت دارین بر کف دست او صاحب دولتان فرصت دنیا را غنیمت می شمارند از برائے آن غرض کہ دران فرصت

(بقیہ حاشیہ صفحہ ۲۷۳) نیافت بازرگانی ایشان و نیستند راہ یافتگان واقع شدہ است در رکوع دوم از سورۂ بقرہ پارہ الم ۱۲ ع ۵ یعنی مکافات شما احسان شما را می شاید ۱۲ (حاشیہ صفحہ ہذا) ۱ دقد مر الحدیث فی المکتوب الخامس والستین و ترجمة هناك و نبهت علی تخریجه فارجع الیها ایها الطالب ۱۲ ۲ مثنوی گر زدستت بشود تخمی بکار۔ تا براری خرمنے روز شمار۔ ورنہ کاری مفلسی یوم التناد۔ گشتہ مغبون و خاسر بے مراد۔ ورنہ می کاری چہ برداری از و۔ روز محشر اے عتل اے عنو۔ ۱۲ ۳ اشارت است بقول حق جل و علا مثل الذین ینفقون اموالهم فی سبیل الله کمثل حبة انبتت سبع سنابل فی کل سنبلة مائة حبة الخ سورة البقرة پارہ ۳ ۱۲ ۴ کما قال الله تعالیٰ یوم یفر المرء من اخیه وامه وابیه وصاحبته وبنیه الخ سورۂ عبس پارہ ۳۰ ۱۲

تنعمات و تلذذات فرمایند کہ بیم دارد و ثبات است مع ذلک معدات محن و عقبات بلکہ تا دران فر کشت و کار فرمایند و از یک دانہ عمل خیر بحکم کریمہ وَاللّٰهُ يُضٰعِفُ لِمَنْ يَّشَآءُ ثمرات بے نہایت حاصل کنند ازینجاست کہ اعمال صالحہ چند روزہ را بہ تنعمات مخلد جزا فرمودہ اند وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ اگر پرسند کہ تضاعف اجر در حسنات است و در سیئات جزا بہ مثل است پس کفار را بواسطۂ سیئات معدودہ عذاب مخلد چوں باشد گوئیم کہ مماثلہ جزا مر عمل را مفوض بعلم واجب است تعالی و تقدس علم ممکن از ادراک آن قاصر است مثلاً در قذف محصنات جزاء مماثل آں عمل ہشتاد تازیانہ فرمود و در حد سرقہ قطع یمین سارق جزاء آن نمود و در حد زنا در صورت بکر بہ بکر صد تازیانہ با تغریب عام تقدیر نمود و در صورت شیخ و شیخہ حکم برجم فرمود علم سر این حدود و تقدیرات از طوق بشر خارج است ذٰلِكَ تَقْدِيْرُ الْعَزِيْزِ الْحَكِيْمِ پس مادۂ کفار حق سبحانہ و تعالے کفر موقت را عذاب مخلد جزائے وفاق فرمود معلوم شد کہ جزاء مماثل مر کفر موقت را ہمیں عذاب مخلد است و کسیکہ خواہد کہ جمیع احکام شرعیہ را معقول خود سازد و بادلۂ عقل برابر نماید آں کس منکر طور نبوت است عَلَيْهِ مَا يَسْتَحِقُّ با او سخن کردن از بیخردیست بیت زانکس کہ بقرآن و خبر می نرہی۔ آنست جوابش کہ جوابش ندہی۔ بقیۃ المرام رافع رقیمہ فقراء میاں شیخ احمد ولد اعز مغفرت پناہی شیخ سلطان تھانیسری است ملاحظۂ الطاف و احسانہائے

۱ یعنی با وجود عدم ثبات تنعمات و تلذذات دینوی آنہا موجب اند مر محنتہا و دشواریہا را ۱۲ ۲ بفتحات راہہا دشوار و این جمع عقبہ است ۱۲ غ ۳ واقع است در پارہ تلک الرسل و سورۂ بقرہ یعنی و خدا دو چند میدہد ہر کرا خواہد ۱۲ ۴ بدانکہ حضرت مولانا شاہ عبد العزیز قدس سرہ در جواب این سوال طریق دیگر اختیار فرمودہ اند آنجا کہ نوشتہ اند گوئیم کہ این غلط فہمی است بلکہ این عذاب نامتناہی عین عدل است و درین اعمال جزا دادہ نخواہد شد مگر موافق جزائے اعمال ایشان است نہ زیادہ ازاں زیرا کہ بعد از تامل و امعان نظر معلوم میشود کہ عمل ایشان نیز دائم و ابدی و غیر متناہی است زیرا کہ ایشان بتحقیق امید نداشتند حساب اعمال خود را و چوں امید حساب نبود پس انقطاع اعمال ایشان محض بناچاری و فقدان آلات عمل باشد نہ بجہت خوف عقاب یا فوت ثواب زیرا کہ این ہر دو در صورت توقع حساب میباشد پس باز ماندن ایشان از اعمال بد ازاں قبیل است کہ گویند ع پارسائی بی بی از بے چادری است جب معاصی در جوہر روح ایشان جا گرفتہ بلکہ حکم روح پیدا کردہ و روح ابدی است بقائے ابدی دارد و انفکاک ملکات راسخہ ازاں محال محال است پس آن ملکات نیز با دوام الروح دائم اند و موجب عذاب و چوں سبب دائم باشد از دوام سبب چہ تعجب تواں کرد الخ ۱۲ تفسیر عزیزی ۵ قال الله تعالیٰ والذین یرمون المحصنات ثم لم یأتوا باربعة شهداء فاجلدوهم ثمانین جلدة الخ یعنی و آنانکہ بزنا دشنام میدہند زنان پرہیزگاراں را بازنیاوردند چہار گواہ بزنید ایشاں را ہشتاد درہ الخ سورہ نور پارہ قد افلح ۱۲ ۶ قال صلی الله علیه وسلم البکر بالبکر جلد مائة وتغریب عام والثیب بالثیب جلد مائة والرجم رواہ مسلم در زنائے بکر یعنی دوشیزہ بکر زدن صد تازیانہ است و بیرون کردن از شہر یک سال و در زنائے ثیب بہ ثیب صد تازیانہ و سنگسار کردن جمع درمیان جلد و رجم نزد جمہور منسوخ است ۱۲ ۷ اشارتست بکریمۂ منسوخ التلاوة الشیخ والشیخة اذا زنیا فارجموهما نکالا من الله والله عزیز حکیم ۱۲ ۸ متصل است بقول او قدس سرہ نہ برائے آن غرض ۱۲ ۹ قال تعالیٰ والسارق والسارقة فاقطعوا ایدیهما جزاء بما کسبا الخ ۱۲

شمارا که نسبت به پدر بزرگوار او بوده بنموده بخدمت علیه بتوسل این فقیر خود را رسانیده است و از جمله الطاف ایشان موضعے بود که در پرگنه اندور کرم فرموده بودند وَالْاَمْرُ عِنْدَکُمْ بَلْ کُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَالسَّلَامُ عَلَیْکُمْ وَعَلٰی سَائِرِ مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰی وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰی عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ ◆

مکتوب ۲۱۵ دوصد و پانزدهم

بمیرزا داراب صدور یافته در مذمت دنیا ◆ مکتوب شریف که از حسن نشأ[۱] استعداد فطری به نیاز تمام به فقراء بے بضاعت ارسال داشته بودند رسید جَزَاکُمُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ عَنَّا خَیْرَ الْجَزَاءِ بِالصِّدْقِ حَبِیْبِهٖ عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ اے فرزند ارباب دنیا و اصحاب غناء ببلائے عظیم گرفتار اند و بابتلاء عظیم مبتلا زیرا که دنیا که مبغوضهٔ حق است سبحانه و مردار ترین جمیع نجاسات در نظر ایشان مزین ساخته اند و فریب گردانیده در رنگ آنکه نجاستے را زر اندوده سازند و زهرے را شکر آلوده مع ذلک عقل دور اندیش را بر شناعت این دنیهٔ هیچ مند ساخت و بر قباحت این نامرضیه دلالت فرمود لهذا علماء فرموده اند که اگر شخصے وصیت کرد که مال مرا باعقل زمانه بدهند بزاهدی باید داد که از دنیا بے رغبت است و آن بے رغبتی از کمال عقل اوست مع هذا از کمال رحمت بیک شاهد عقل کفایت ننمود شاهد دیگر از نقل نیز با آن ضم فرمود و بزبان رسل عَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ که رحمت عالمیان اند بر حقیقت آن متاع کاسد اطلاع بخشید و از محبت و گرفتاری با آن قحبه[۳] مکار منع بلیغ فرمود باوجود این دو شاهد عدل هم اگر کسے بطمع شکر موهوم زهر بخورد و بامید زر متخیل نجاست اختیار کند سفیه محض است و بلید بالطبع بلکه فی الحقیقت منکر اخبار رسل است عَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ

---

[۱] قوله نشأ بفتح اول و سکون ثانی و همزه آنکه بعد خط مستقیم خط کج مغنی نویسند بیجا است و اگر بالفرض نویسند بالائے خط مستقیم نویسند تا اشارت شود که خط مستقیم در اینجا الف نیست همزه است و این لفظ را بر وزن سرائے گفتن غلط است و بصورت نشه نوشتن هم خطا بمعنی آفریدن و نو پیدا شدن و مجاز المعنی جهان و عالم مستعمل میشود ۱۲ غ [۲] قال فی الدر المختار ولو اوصی للعقلاء یصرف للعلماء الزاهدین لانهم هم العقلاء حقیقة ۱۲ باب الوصیة [۳] بالفتح زن بدکار و فاحشه مشتق از قحاب که بالضم است بمعنی سرفه و سعال چون فواحش عرب مردمان را بآواز سرفه طلب مینمایند لهذا باین اسم موسوم شدند ۱۲ غ

والتسلیمات حکم منافق دارد که صورت ایمان در آخرت سودمندش نخواهد گشت و نتیجه آن غیر از عصمت[۱] دماء و اموال دنیوی چیزے دیگر نخواهد بود. امروز پنبهٔ غفلت از گوش هوش باید برداشت که فردا غیر از حسرت و ندامت سرمایه نخواهد ماند خبر شرط است بیت همه اندرز[۲] من به تو این است که تو طفلی و خانه رنگین است ◆ والسلام

مکتوب ۲۱۶ دوصد و شانزدهم

بمیرزا حسام الدین احمد صدور یافته در بیان سِرّ کثرت ظهور خوارق از بعضے اولیاء و قلت ظهور آن از بعضے دیگر و در بیان المیت مقام تکمیل و ارشاد و ما یناسب ذلک ◆ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰی سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ وَعَلَیْهِمْ وَاٰلِهِ الطَّاهِرِیْنَ اَجْمَعِیْنَ بخاطر فاتر میرسد که چون در میان احبه بعد صوری حائل گشته است و ملاقات ظاهری عنقاء مغرب شده اگر احیانا بعضے از علوم و معارف بایشان نوشته مناسب مینماید بناءً علٰی ذلک گاه گاه ازین قسم چیزے مینویسد امید است که بملال نه کشد مخدوما چون مبحث ولایت در میان است و نظر عوام بر ظهور خوارق ازین مقوله سخنے چند مذکور میسازد استماع خواهند فرمود. ولایت عبارت از فنا و بقا است که خوارق و کشوف از لوازم آن نیست قلت[۳] او کثرت لیکن نه هر که خوارق بیشتر دارد ولایت او اتم و اکمل بود بلکه بسا است که خوارق کمتر ظاهر شود و ولایت او اکمل بود و مدار کثرت ظهور خوارق بر دو چیز است در وقت عروج بلند تر رفتن و در وقت نزول کمتر فرود آمدن بلکه اصل عظیم در ظهور کثرت خوارق قلت نزول است جانب عروج بهر کیف که باشد زیرا که صاحب نزول بعالم اسباب فرود می آید و وجود اشیا را مربوط باسباب مییابد و فعل مسبب الاسباب را در پس پردهٔ اسباب می بیند و آنکه نزول نه کرده است یا نزول کرده و باسباب نرسیده نظر او بر فعل مسبب الاسباب است و بس زیرا که اسباب بتمام از نظر او مرتفع گشته است لاجرم حضرت حق سبحانه و تعالی بمقتضائے

---

[۱] عصمت بالکسر باز داشتن و دماء جمع دم بمعنی خون یعنی حفاظت جان و مال از دست عساکر اسلام ۱۲ [۲] قوله اندرز بفتح اول و سوم نصیحت و پند و وصیت ۱۲ غ [۳] بدانکه در مکتوب صد و هفتم از جلد اول فرموده اند. ظهور خوارق نه از ارکان ولایت است و نه از شرائط آن. شاید اینجا لزوم باعتبار اغلب مواد مراد داشته باشند فافهم ۱۲

ظن ہر کدام با ہر کدام علیحدہ معاملہ میفرماید و کار اسباب بین را باسباب می اندازد و آنکہ اسباب را نمی بیند کار او را بتوسط اسباب مہیا مے سازد و حدیث قدسی اَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِیْ[1] شاہد این معنی است تا مدتہا بخاطر میخلید کہ وجہ چیست کہ اولیاء اکمل این امت بسیار گذشتہ اند اما آن قدر خوارق (کرامات ۱۲) کہ از حضرت سید محی الدین جیلانی قدس سرہ ظاہر گشتہ است از ہیچ کدام آنہا ظہور نیافتہ آخر الامر حضرت حق سبحانہ سر این معما (اشکال دقیق ۱۲) را بر ساخت و معلوم فرمود کہ عروج ایشان از اکثر اولیاء بلند تر واقع شدہ است و در جانب نزول تا مقام روح فرود آمدہ اند کہ از عالم اسباب بلند تر است مناسب این مقام حکایت خواجہ حسن بصری و حبیب عجمی است قدس سرہما منقول است کہ روزے خواجہ حسن بصری بر لب دریا استادہ بود و انتظار کشتی میبرد کہ از آب بگذرد درین اثنا حبیب عجمی رسید پرسید کہ چرا استادہ اید گفت انتظار کشتی میبرم حبیب گفت چہ احتیاج کشتی است شما یقین ندارید خواجہ حسن بصری گفت تو علم نداری حبیب بے اعانت (مدد ۱۲) کشتی از آب گذشتہ رفت و خواجہ در انتظار کشتی استادہ ماند حسن بصری چون بعالم اسباب فرود آمدہ بود با او بتوسط اسباب معاملہ میفرمودند و حبیب عجمی چون اسباب را در بست (بالتمام و الکمال ۱۲) از نظر انداختہ بود بے توسط اسباب با او زندگانی میکردند اما فضل حسن راست کہ صاحب علم است و عین الیقین را بالعلم الیقین جمع ساختہ است و اشیا را چنانکہ ہست دانستہ چہ نفس الامر قدرت[2] را در (در ۱۲) پس حکمت مستور ساختہ اند و حبیب عجمی صاحب سکر است یقینی بفاعل حقیقی دارد بے آنکہ اسباب را مداخلتے بود این دید مطابق نفس الامر نیست زیرا کہ توسط اسباب بحسب واقع کائن است اما معاملہ[3] تکمیل و ارشاد بر عکس معاملہ ظہور خوارق است زیرا کہ در مقام ارشاد ہر چند نازل تر کامل تر کہ در ارشاد حصول مناسبت در میان مرشد و مسترشد در کار است کہ منوط بہ نزول است و بداند کہ اغلب آنست کہ ہر چند بالا تر رود پایان تر فرود آید لہذا حضرت رسالت خاتمیت عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّۃُ از ہمہ بالا تر (در معارج عروج ۱۲) رفت و در وقت نزول از ہمہ پایان تر فرود آمد ازینجاست کہ دعوت او اتم گشت و بکافۂ انام (بتمام خلق ۱۲) مرسل شد چہ

---

[1] والحدیث بتمامہ ہکذا یقول اللہ انا عند ظن عبدی بی وانا معہ اذا ذکرنی فان ذکرنی فی نفسہ ذکرتہ فی نفسی و ان ذکرنی فی ملأ ذکرتہ فی ملأ خیر منہ الحدیث خ۔ م۔ ت۔ س۔ ق حصن حصین ای رواہ البخاری ومسلم والترمذی والنسائی وابن ماجۃ کلہم عن ابی ہریرۃ وسقط رمز الترمذی من نسخۃ الجلال ۱۲ حرف ثمین [2] یعنی حق سبحانہ وتعالیٰ قدرت خود را در پس پردہ حکمت خود پوشیدہ نمودہ است و بر ہر کس ظاہر نساختہ ۱۲ [3] یعنی این است معاملہ ظہور خوارق عادات و اما معاملہ تکمیل و ارشاد الخ ۱۲

بواسطۂ نہایت نزول مناسبت بہمہ پیدا کردہ و راہ افادہ تمام تر گشتہ و بسیار است کہ از متوسطان این راہ آن قدر افادۂ طالبان بوقوع آید کہ از منتہیان غیر مرجوع میسر نشود زیرا کہ متوسطان بیشتر مناسبت دارند بہ مبتدیان از منتہیان غیر مرجوع۔ ازینجاست کہ شیخ الاسلام ہروی قدس سرہ گفتہ کہ اگر خرقانی[1] و محمد قصاب بجائے بودندے من شما را بوے فرستادمے نہ بخرقانی کہ وے شما را سود مند تر بود از خرقانی یعنی خرقانی منتہی بود و مرید از وے بہرہ کمتر یافتے یعنی منتہی غیر مرجوع نہ منتہی مطلقا کہ عدم افادہ تام در حق او غیر واقع است زیرا کہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم منتہی تر بود از ہمہ و حال آنکہ افادۂ او از ہمہ زیادہ تر بود پس مدار زیادتی افادہ و کمتر آن بر رجوع و ہبوط آمد نہ بر انتہا و عدم انتہا اینجا دقیقہ ایست باید دانست کہ ہمچنانکہ در حصول نفس ولایت مر ولی را علم بولایت خود شرط نیست چنانکہ مشہور است علم بوجود خوارق خود ہم شرط نیست بلکہ بسا است کہ مردم از وے خوارق نقل کنند و او را از ان خوارق اصلا اطلاع نہ۔ و اولیائے کہ صاحب علم و کشف اند جائز است کہ بہ بعضے از خوارق خود اطلاع پیدا نہ کنند بلکہ صور مثالیہ ایشان را در امکنہ متعددہ ظاہر سازند و در مسافات بعیدہ کار ہائے عجیبہ و غریبہ از ان صور بظہور آرند کہ صاحب آن صور را از انہا اصلا اطلاعے نیست ع از ما و شما بہانہ بر ساختہ اند[2] حضرت مخدومی قبلہ گاہی قدس سرہ میفرمودند کہ عزیزے میگفت عجائب کار و بار است مردم از اطراف و جوانب می آیند۔ بعضے میگویند کہ ترا در مکہ معظمہ دیدہ ایم و در موسم حج حاضر بودہ اید و باتفاق حج کردہ ایم و بعضے دیگر میگویند کہ ترا در بغداد دیدہ بودیم و اظہار آشنائی مینمایند و من ہرگز از خانۂ خود نہ بر آمدہ ام و ہرگز این قسم مردم را نہ دیدہ ام چہ تہمتے است کہ بر من میکنند وَاللّٰہُ سُبْحَانَہٗ اَعْلَمُ بِحَقَائِقِ الْاُمُوْرِ کُلِّہَا زیادہ برین اطناب است اگر تعطش (یعنی تشنگی و خواست و ارادت ۱۲) ایشان را معلوم ساخت بزودتر و بیشتر خواہد نوشت۔ اِنْ شَاءَ اللّٰہُ تَعَالٰی۔

---

[1] شیخ ابو الحسن خرقانی رحمۃ اللہ علیہ نام وے علی بن جعفر است یگانۂ روزگار و غوث روزگار خود بود و قبلۂ وقت کہ در روزگار وے رحلت بود شیخ ابو العباس قصاب گفتہ بود کہ این بازار کہ اما بخرقانی افتد یعنی رحلت و زیارت پس از وفات وے بخرقانی گشت چنانکہ گفتہ بود و انتساب شیخ ابو الحسن در تصوف بسلطان العارفین شیخ ابو یزید بسطامی است قدس سرہ و تربیت ایشان در سلوک از روحانیت شیخ ابو یزید است و ولادت شیخ ابو الحسن بعد از وفات شیخ ابو یزید بمدتیست و شیخ ابو الحسن شب سہ شنبہ عاشورا سنۃ خمس و عشرین و اربعمایۃ از دنیا رفتہ وے گفتہ کہ بمرقع و سجادہ صوفی نبود و برسوم و عادات صوفی نبود بلکہ صوفی آن بود کہ نبود و وے گفتہ بیدار آنست کہ چون حق را یاد کند از فرق تا قدمش از یاد کرد حق خبر داشتہ باشد ۱۲ نفحات [2] یعنی حضرت خواجہ فانی زخود باقی بحق پیر بزرگوار خواجہ محمد الباقی قدس سرہ ۱۲ [3] شاگرد ابو العباس قصاب بود و سخن وے بلند بود شیخ ابو العباس وے را از مجلس داشتن باز داشتہ بود کہ عام را سخن نگوید وے بد امغان بود قدس سرہ ۱۲

مکتوب ۲۱۷ دوصد و هفدهم

به ملا طاہر بدخشی صدور یافت در بیان آنکه نسبت باطن ہرچند بجہالت و حیرت کشد زیبا تر است
و در بیان آنکه سبب چیست که در بعضے از کشوف اولیاء الله غلط واقع میشود و خلاف آں ظاہر میگردد
و فرق در میان قضاء معلق و قضاء مُبرم و حکم ہرکدام اینہا و در بیان آنکه آنچه قطعی است و شایان اعتماد
کتاب و سنت است و در بیان آنکه اجازت تعلیم طریقت بعضی مخلصاں را علامت کمال و تکمیل
نیست وَمَا یَتَعَلَّقُ بِذٰلِكَ ۔ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰی سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ
عَلَیْهِمْ وَعَلٰی اٰلِهِ الطَّاهِرِیْنَ وَعَلَیْهِمْ اَجْمَعِیْنَ مدتے است که از احوال و اوضاع خود اطلاع
نداده اند بہرحال استقامت مطلوب است سعی نمایند که سر موئے خلاف شریعت اعتقاداً و عملاً
بوقوع نیاید و محافظتِ نسبتِ باطن خود از اہم مہام است و ہرچند بجالت بجہالت کشد زیبا تر بود
و چندانکه بجانب حیرت انجامد بہتر باشد که کشوفِ الٰہی و ظہورات اسمائے در اثناء راه است بعد از
وصول اینہا ہمه کوتہی میکنند و غیر از جہالت و عدم یافت مطلوب امرے دیگر نمی ماند آنکه از کشوف کونی
چه نویسد که آنجا مجال خطا بسیار است و مَظِنّهٔ غلط غالب وجود و عدم آنرا مساوی باید دانست۔ اگر ما
پرسند که سبب چیست که در بعضے از کشوف کونی که از اولیاء الله صادر میگردد غلط واقع میشود و خلاف
آن بظہور می آید مثلاً خبر کردند که فلانے بعد از یک ماه خواہد مرد یا از سفر بوطن مراجعت خواہد نمود اتفاقاً
بعد از یک ماه ازین دو چیز ہیچ کدام بوقوع نیامد در جواب گوئیم که حصولِ آن مکشوف و مخبر عنه مشروط
بشرائط بوده است که صاحب کشف در ان وقت به تفصیلِ آن شرائط اطلاع نیافته و حکم کرده بحصول
آن شے مطلقاً یا آنکه گوئیم حکمے از احکام لوح محفوظ بر عارفے ظاہر شده که آں حکم فی نفسه قابل محو و اثبات
است و از قبیل قضاء معلق اما آں عارف را از تعلیق و قابلیتِ محوِ وے خبر نه درین صورت اگر بمقتضائے
علم خود حکم کند ناچار احتمال تخلف خواہد داشت منقول است که روزے حضرت جبرائیل عَلٰی نَبِیِّنَا وَ

ف۱ بدانکه شمه از حال ملا طاہر بدخشی بحاشیه مکتوب صد و بست و دوم از جلد اول نوشته شد آنجا ملاحظه نمایند ۱۲ ف۲ قال الله تبارك و تعالیٰ یمحوا الله ما یشاء ویثبت وعنده ام الکتاب ۱۲ ف۳ قال مخرج الاحادیث هذا باطل لا اصل له بل هو من
مخترعات الجهلة ولهذا رده الامام الربانی قدس سره حیث قال و این فقیر این نقل را الخ ۱۲ نمی پسندد الخ ۱۲

عَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ پیش حضرت پیغمبر ما عَلَیْهِ وَاٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ آمده اخبار کرد در حق شخصے
که این جوان فردا علی الصباح خواہد مرد حضرت پیغمبر را عَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ بر حال آن جوان رحم آمد
پرسیدند از دنیا چه آرزو داری گفت دو چیز آرزو دارم منکوحه بکر و حلوا فرمودند تا ہر دو مہیا ساختند آن جوان
شب با اہلیه خود در خلوتخانه نشسته بود و طبق حلوا در پیش۔ اتفاقاً سائل محتاج بر در آمده اظہار احتیاج نمود
این جوان طبق حلوا را درست بر داشته بآں فقیر داد چوں صباح شد حضرت پیغامبر علیه وعلی آله الصلوة
والسلام انتظار خبر فوت آن جوان بودند چوں دیر شد فرمودند که خبر بیارید که آن جوان چه حال دارد خبر آوردند
که خوش و خرم است متحیر ماندند درین اثنا حضرت جبرئیل عَلٰی نَبِیِّنَا وَعَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ آمده گفت
که تصدق حلوا دفع بلائے آں جوان نمود۔ زیر بستر او مار کلانے یافتند که مرده بود و در درون آن مار قدر حلوا
فرو کوفته اند که از بسیاری حلوا جان داده است۔ و این فقیر این نقل را نمی پسندد و تجویز خطا بر جبرئیل امین نه
مینماید که حامل وحی قطعی او ست و احتمال خطا بر حامل وحی تجویز نمودن مستقبح میداند مگر آنکه گوئیم که عصمت
و امانت و عدم احتمال خطائے او مخصوص بوحی است که تبلیغ است از قبل حق سبحانه و این خبر از قسم وحی نیست
بلکه اخبار است از علمے که مستفاد از لوح محفوظ است که محل محو و اثبات است پس خطا را درین خبر مجال
پیدا شد بخلاف وحی که مجرد تبلیغ است فَافْتَرَقَا كَالْفَرْقِ بَیْنَ الشَّهَادَةِ وَالْاِخْبَارِ فَاِنَّ الْاَوَّلَ مُعْتَبَرٌ
فِی الشَّرْعِ لَا الثَّانِیْ بدان اَرْشَدَكَ اللّٰهُ تَعَالٰی سُبْحَانَهٗ که قضا بر دو قسم است قضاء معلق و
قضاء مبرم در قضاء معلق احتمال تغییر و تبدیل است و در قضاء مبرم تغییر و تبدیل را مجال نیست قال
الله تعالیٰ مَا یُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَیَّ این در قضاء مبرم است و در قضاء معلق میفرماید یَمْحُو اللّٰهُ مَا
یَشَاءُ وَیُثْبِتُ وَعِنْدَهٗ اُمُّ الْكِتَابِ حضرت قبله گاہی ام قدس سره میفرمودند که حضرت سید محی الدین
جیلانی قدس سره در بعضے از رسائل خود نوشته اند که در قضاء مبرم ہیچکس را مجال نیست که تبدیل بدہد مگر مرا

ف۱ اے فرق متحقق گردید میان این ہر دو یعنی تبلیغ از جانب حق سبحانه وتعالیٰ و اخبار از علمے که مستفاد از لوح محفوظ است چنانکه در میان
شہادت و اخبار فرق متحقق است زیراکه بالتحقیق اول معتبر است در شریعت نه ثانی ۱۲ ف۲ الشهادة لغة خبر قاطع وشرعا
اخبار صدق لاثبات حق بلفظ الشهادة فی مجلس القاضی ولو بلا دعوی وشرطها احد و عشرون شرطا شرائط التحمل
ثلاثة وشرائط الاداء سبعة عشر وشرط مکانها واحد والتفصیل فی کتاب الشهادة من الفقه ۱۲ ف۳ ای الاخبار
المجرد الصرف الخالی عن شرائط الشهادة فانه غیر معتبر فی مقام الشهادة وان کان صادقا فی نفسه فافهم ۱۲۔
ف۴ یعنی تغیر داده نه شود سخن نزد من سورهٔ ق پاره حم ۲۶ ۱۲ ف۵ یعنی نابود میسازد خدا ہرچه میخواہد و ثابت میکند ہرچه میخواہد و نزدیک
اوست ام الکتاب یعنی لوح محفوظ۔ سورهٔ رعد پاره وما ابرئ ۱۲

که اگر خواهم آنجا هم تصرف بکنم وازین سخن تعجب بسیار میکردند واستبعاد میفرمودند واین نقل مدتها در خزینه
ذہن این فقیر بود تا آنکه حضرت حق سبحانه وتعالے باین دولت عظمی مشرف ساخت روزے در صدد
دفع بلیہ بودم که لبعضے از دوستان نامزد شده بود ودران وقت التجا وتضرع ونیاز وخشوع تمام داشتم
ظاہر شد که در لوح محفوظ قضاء این امر معلق بامرے نیست ومشروط بشرطے نه یک گونه یاس ونا امیدی
دست داد وسخن حضرت سید محی الدین قدس سره بیاد آمد مرۂ ثانیه باز ملتجی ومتضرع گشتیت درراه
عجز ونیاز پیش گرفته متوجه شد بمحض فضل وکرم ظاہر ساختند که قضاء معلق بر دو گونه است قضائیست
که تعلیق اورا در لوح محفوظ ظاہر ساخته اند وملائکه رابران اطلاع داده وقضائیکه تعلیق او نزد خدا است
جل شانه وبس ودر لوح محفوظ صورت قضاء مبرم دارد این قسم اخیر از قضاء معلق نیز احتمال تبدیل دارد
در رنگ قسم اول ازانجا معلوم شد که سخن سید مصروف باین قسم اخیر است که صورت قضاء مبرم دارد
نه بقضاء که بحقیقت مبرم است که تصرف وتبدیل دران محال است عقلاً وشرعاً کما لایخفی والحق که
کم کسے را بر حقیقت آن قضاء اطلاع است فکیف که دران جا تصرف نماید وبلیه که متوجه آن دوست
شده بود دران قسم اخیر یافت ومعلوم شد که حضرت حق سبحانه وتعالے دفع آن بلیه فرمود والحمد
لِلّٰہِ سُبْحَانَهٗ عَلٰی ذٰلِكَ حَمْدًا كَثِيْرًا طَيِّبًا مُبَارَكًا فِيْهِ مُبَارَكًا عَلَيْهِ كَمَا يُحِبُّ رَبُّنَا وَ
يَرْضٰی وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِيَّةُ عَلٰی سَيِّدِ الْاَوَّلِيْنَ وَالْاٰخِرِيْنَ خَاتَمِ الْاَنْبِيَاءِ وَالْمُرْسَلِيْنَ
الَّذِیْ اَرْسَلَهٗ رَحْمَةً لِّلْعَالَمِيْنَ وَعَلٰی اٰلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَعَلٰی جَمِيْعِ اِخْوَانِهٖ مِنَ النَّبِيِّيْنَ
وَالصِّدِّيْقِيْنَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصّٰلِحِيْنَ وَالْمَلٰئِكَةِ الْمُقَرَّبِيْنَ اَجْمَعِيْنَ اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا
مِنْ مُحِبِّيْهِمْ وَمُتَابِعِیْ اٰثَارِهِمْ بِبَرَكَةِ هٰؤُلَاءِ الْكُبَرَاءِ وَيَرْحَمُ اللّٰهُ عَبْدًا قَالَ اٰمِيْنًا
بر سر اصل سخن رویم وگوئیم که در بعضے اوقات خطائے که در بعضے علوم الہامی واقع میشود بسبب آن
است که بعضے از مقدمات مسلّمه که نزد صاحب الہام ثابت است ودر نفس امر کاذب با علوم
الہامی خلط میشود بحیثیتے که صاحب الہام نمیتواند تمیز نمود بلکه مجموع را علوم الہامی مے انگارد پس
ناچار در مجموع خطا واقع میشود بسبب خطاء بعضے اجزاء آن وایضا گاه است که در کشوف وواقعات

---

۱ که بظاہر در لوح محفوظ مشروط بامرے نه ساخته اند بلکه مطلق گذاشته لیکن نفس الامر مقید به قید ومشروط به شرط است ۱۲

امور غلطی را می بیند وخیال میکند که محمول بر ظاہر است ومقصور بر صورت وباندازۂ آن خیال حکم می
کند وخطا واقع میشود ونمیداند که آن امور مصروف از ظاہر است ومحمول بر تاویل وتعبیر این مقام نیز
از جمله اغلاط کشفیه است بالجمله آنچه قطعی است شایان اعتماد کتاب وسنت است که بوحی قطعی
ثابت شده است وبنزول ملک مقرر گشته واجماع علماء واجتہاد مجتہدین نیز راجع باین دو اصل است
وماورائے این چہار اصل شرعی ہرچه باشد اگر موافق است باین اصول مقبول والّا فلا اگرچه از علوم
ومعارف صوفیه باشد واز الہام وکشوف ایشان بود آنجا وجد وحال را تا بمیزان شرع نسنجند به نیم جو
نمیخرند وکشوف والہام را تا بر محک کتاب وسنت نزنند به نیم جو نمی پسندند مقصود از
سلوک طریق صوفیه حصول ازدیاد یقین است بحقیقت معتقدات شرعیه که حقیقت ایمان است
وحصول تیسر است در اداء احکام شرعیه نه امرے دیگر ورائے آن چه رویت موعود با خرت است
در دنیا واقع نیست ومشاہدات وتجلیات که صوفیه بآن خرسند اند آرام بظلال است وتسلی به شبه
ومثال او تعالے وراء الوراء است میترسم که اگر حقیقت این مشاہدات وتجلیات را کماہی بگویم
فتورے ستے در طلب مبتدیان این راه افتد وقصورے در شوق ایشان پیدا آید وازان نیز میترسم که اگر ته
گویم باوجود علم تجویز التباس حق بباطل کرده باشم بضرورت این قدر اظہار می نمایم که مشاہدات وتجلیات
این راه را بر محک تجلی وشہود کوه موسیٰ کلیم الله علی نبینا وعلیه الصلوٰة والسلام باید زد اگر درست
بیاید ناچار بظلال وشبه ومثال باید برد البته درست نخواهد آمد چه دک وفک مفقود است در دنیا
ازان چاره نبود اگر به باطن متجلی شود اگر بر ظاہر دک وفک البته باید خاتم الانبیاء علیهم الصلوات
والتسلیمات ازین وصمه مبرّا است او را در دنیا رویت میسر شد وسر موئے از جا نرفت وکمل بالعان
او را که ازین مقام نصیب گرفته اند بے پردۂ ظلے از ظلال نخواهد بود صاحب تجلی فهد یا نه ہرگاه کلیم الله
را از مشاہدۂ این حال بے آنکه تجلی شود صعقه درگرفت دیگران چه باشند دیگر بدانند که مقصود از اجازت

اجماع وقیاس راجع باین دو اصل است یعنی کتاب وسنت

---

۱ جواب سوال مقدر است فان العلماء قالوا اصول الشرع اربعة الکتاب والسنة والاجماع والقیاس ۱۲ ۲ از قبائل عرف ورسوم وعادات واخبار امم سابقه والہام وکشف ووجد وحال وغیر ذلک ۱۲ ۳ واگر موافق باین اصول نیست مقبول نیست ۱۲ ۴ جمع ظل بمعنی وجود شے در مرتبه ثانیه وثالثه الخ ۱۲ ۵ یعنی پس پردهائے ظلال وحجابہائے تجلیات ومشاہدات است ان لله سبعین الف حجاب ۱۲ ۶ اشارتست بسوئے قول سبحانه وتعالی فلما تجلی ربه للجبل جعله دکا وخر موسی صعقا ۱۲ ۷ دک بالفتح وتشدید بمعنی کوفتن وفک ایضا جدا کردن دو چیز بہم در شده ۱۲ غ ۸ بفتح الصاد المہملة بمعنی العیب ۱۲ ۹ وخر موسی صعقا نص قاطع است ۱۲

بعضے از مخلصان آن بود کہ درین طور گرداب ضلالت جمعے را براہ حق جل وعلا رہنمونی نمایند و خود ہم بہ اتفاق آں طالبان مشغولی کنند و ترقیات نمایند این سر رشتہ را نیک نگاہ داشتہ سعی نمایند کہ بقایائے خود را برباد دادہ کوشش کنند کہ مسترشدان نیز باین دولت مشرف شوند نہ آنکہ این اجازت در توہم کمال و تکمیل انداز دو از مقصود باز دارد وَمَا عَلَی الرَّسُوْلِ اِلَّا الْبَلَاغُ وَالسَّلَامُ۔

مکتوب ۲۱۸ دو صد و ہژدہم

بہ ملا داؤد صدور یافتہ در بیان رعایت آداب پیر طریقت + مکتوب شریف اخوی اعزی مولنا داؤد رسید موجب بہجت گشت حضرت حق سبحانہ و تعالے ظاہر و باطن را بمرضیات خود متحلی و متزین دارد بِحُرْمَةِ النَّبِيِّ وَاٰلِهِ الْاَمْجَادِ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِيْمَاتُ در تکرار سبق باطن و استقامت بر طریقت اکابر قَدَّسَ اللّٰهُ تَعَالٰی اَسْرَارَهُمْ باید کہ از توجہات شتی فتور و سستئے واقع نہ شود و اگر فرضاً ظلمتے و کدورتے طاری شود علاج آن التجا و تضرع و نیاز و شکستگی است بجناب قدس خداوندی جل سلطانہ و توجہ تام است بمربی خود کہ وسیلہ حصول این دولت اوست و در حضور و غیبت رعایت آداب وسائل این دولت عظمی را نیک نمایند و رضائے این بزرگواران را وسیلہ رضائے حق سازند سبحانہ طریق نجات و فلاح این است والسلام +

مکتوب ۲۱۹ دو صد و نوزدہم

بمیرزا ایرج صدور یافتہ در بیان آنکہ آدمی از نادانی خود در فکر ازالہ مرض ظاہر خود است و از مرض باطنی کہ عبارت از گرفتاری دل است غافل وَمَا يُنَاسِبُ ذٰلِكَ + عَصَمَكُمُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ عَمَّا يَصِمُكُمْ وَصَانَكُمْ عَمَّا شَانَكُمْ بِحُرْمَةِ سَيِّدِ الْاَوَّلِيْنَ وَالْاٰخِرِيْنَ عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ اَجْمَعِيْنَ مِنَ الصَّلَوَاتِ اَتَمُّهَا وَمِنَ التَّسْلِيْمَاتِ اَكْمَلُهَا سعادت و نجابت آثار آدمی

لہ بتعیین مقدارے از کتاب کہ ہر روز آموختہ شود ۱۲ سے یعنی متحقق شود ۱۲

را چون مرضے از امراض ظاہر طاری میگردد و عضوے را از اعضاے او آفتے میرسد آں قدر سعی و مبالغہ مینماید کہ آں مرض دفع شود و آں آفت زائل گردد مرض قلبی کہ عبارت از گرفتاری است بما دون حق جل وعلا بہ نہجے بردے استیلاء یافتہ است کہ نزدیک است کہ او را بموت ابدی رساند و بعذاب سرمدی گرفتارش گرداند ہیچ فکر ازالہ آں نمی نماید و سعی در دفع آں نہ میفرماید اگر این گرفتاری را مرض نمیداند سفیہ محض است و اگر میداند و باک نمیدارد و بلید صرف ماناکہ از برائے ادراک این مرض عقل معاد درکار است عقل معاش از کوتہ اندیشی خود مقصور بر ظاہر بینی است عقل معاش چنانچہ آفات معنویہ را بواسطہ تلذذات فانیہ مرض نمی انگارد عقل معاد نیز امراض صوریہ را بواسطہ مثوبات اخرویہ مرض نمیداند عقل معاش قصیر النظر است و عقل معاد حدید البصر عقل معاد نصیب انبیا و اولیا است علیہم الصلوات و التسلیمات و عقل معاش مرغوب اغنیا و ارباب دنیا شَتَّانَ مَا بَيْنَهُمَا و اسبابے کہ محصل عقل معاد است ذکر موت است و تذکر احوال آخرت و مجالست با جماعہ کہ بدولت ورد آخرت مشرف شدہ اند ؎ دادیم ترا ز گنج مقصود نشان + گر ما نرسیدیم تو شاید برسی + باید دانست کہ مرض ظاہر چنانچہ موجب تعسیر ادائے احکام شرعیہ است مرض باطن نیز مستلزم آن تعسر است قَالَ اللّٰهُ تَبَارَكَ وَتَعَالٰى كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِيْنَ مَا تَدْعُوْهُمْ اِلَيْهِ وقال سبحانہ وَاِنَّهَا لَكَبِيْرَةٌ اِلَّا عَلَى الْخٰشِعِيْنَ در ظاہر ضعف قوی و جوارح مستلزم آن عسر است و در باطن ضعف یقین و نقص ایمان موجب عدم یسر است و الا در تکالیف شرعیہ ہمہ تخفیف است و تمام یسر و سہولت کریمہ يُرِيْدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيْدُ بِكُمُ الْعُسْرَ و کریمہ يُرِيْدُ اللّٰهُ اَنْ يُّخَفِّفَ عَنْكُمْ وَخُلِقَ الْاِنْسَانُ ضَعِيْفًا ہر دو شاہد این معنی است۔ مصرع۔ خورشید نہ مجرم ار کسے بینا نیست + پس فکر ازالہ این مرض لازم آمد و با طبائے حاذق التجا آوردن فرض عین گشت مَا عَلَى الرَّسُوْلِ اِلَّا الْبَلَاغُ وَالسَّلَامُ +

لہ قولہ ماناای لفظ بمعنی شبیہ و نظیر و مانند شوندہ و بمعنی تحقیق و بمعنی شاید و ہمانا یعنی پنداری و گوئے می آید ۱۲ اغ ۲ یعنی بسبب اشتغال آن بتلذذات الخ ۳ یعنی بہ جہت تحصیل ثواب اخروی و اشتغال آن باعمال صالحہ کہ اسباب اند مر مثوبات اخرویہ را الخ ۱۲ ۴ یعنی دشوار آمد بر مشرکان آنچہ میخوانی ایشان را بآن۔ در سورۂ شوری پارہ الیہ یرد واقع است ۱۲ ۵ یعنی و ہر آئینہ نماز البتہ دشوار است مگر بر فروتنی کنندگان و بر ترسگاران سورۂ بقرہ آخر ربع اول ۱۲ ۶ یعنی میخواہد خدا بشما آسانی و نمیخواہد بشما دشواری۔ سورہ بقر پارہ سیقول رکوع ہفتم ۱۲ ۷ یعنی میخواہد خدا کہ سبک کند از شما و آفریدہ شدہ است۔ آدمی ضعیف۔ سورۂ نساء پارہ و المحصنات رکوع چہارم ۱۲ ۸ باریک و تیز بین ۱۲ ۹ یعنی بعد و دوری است میان ہر دو ۱۲

مکتوب ۲۲۶ صد و بستم

بشیخ حمید بنگالی صدور یافته در بیان بعضے از اغلاط صوفیه و منشأ غلط آنها اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ وَالصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ عَلٰی سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ وَعَلٰی اٰلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَعَلَیْهِمْ اَجْمَعِیْنَ احوال و اوضاع فقراء اینجائی روز بروز موجب ازدیاد شکر است و ہمیں توقع را درباره دوستان دور افتاده دارد آئے عزیز درین راه غیب الغیب مزلّۂ اقدام سالکان بسیار است سررشتۂ شریعت را در اعتقادیات و عملیات نیک نگاه داشته زندگانی فرمایند در حضور و غیبت ہمیں نصیحت است مبادا غفلت واقع شود بعضے از اغلاط این راه را مینویسد و منشأ غلط را التعیین مینماید بنظر اعتبار خواہند ملاحظه نمود و در جزئیات ماورا مذکوره باندازه آن کار خواہند فرمود بدانند که بعضے از اغلاط صوفیه آن است که گاه سالک در مقامات عروج خود را فوق دیگران یابد که فی الحقیقت افضلیت آنها باجماع علما ثابت شده است و بیقین مقام این سالک دون مقامات آن بزرگواران است بلکه این اشتباه گاه ہست که نسبت بانبیا که بہترین خلائق اند قطعاً عَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ واقع شود عیاذاً باللّٰه سُبْحَانَهٗ مِنْ ذٰلِكَ منشأ غلط جمعے را آنست که ہر یکے از انبیاء و اولیاء را اولاً عروج تا باسماء است که مبادی تعینات وجود ایشانست و باین عروج اسم ولایت متحقق میشود و ثانیاً عروج دران اسماء است و ازان اسما الی مَا شَآءَ اللّٰهُ تَعَالٰی اما با وجود این عروج ماوائے و منزل ہر کدام ایشان ہماں اسم است که مبدأ تعین وجود اوست لہٰذا در مقامات عروج ہر که ایشان را جوید اکثر در ہماں اسماء یابد چه مکان طبعی این بزرگواران در مراتب عروج ہماں اسماء است و عروج و ہبوط ازاں اسماء بواسطه عروض عوارض است پس سالک بلند فطرت چون سیر او از اسماء بلندتر واقع شود لاجرم ازاں اسماء نیز بالاتر خواہد رفت و آن توہم پیدا خواہد کرد عیاذاً باللّٰهِ سُبْحَانَهٗ ازانکه آن توہم لقین سابق را زائل گرداند و در افضلیت انبیاء

عَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ و اولویت اولیائے که باجماع افضل اند اشتباه پیدا آرد این مقام از مزال اقدام سالکان است و دراں وقت سالک نمیداند که آں اکابر ازاں اسماء عروجات بے نہایت فرموده اند و بفوق فوق رسیده و نیز نمیداند که آں اسماء امکنۂ طبعیۂ عروجے ایشان است و او را نیز دراں جا مکانے طبعی ہست که ادون آں اسماء است و انزل آنہا چه افضلیت ہر شخصے باعتبار اقدمیت اسم اوست که مبدأ تعین او گشته است ازین قبیل است آنچه بعضے از مشائخ گفته اند که گاه ہست که عارف در مقامات عروج برزخیت کبریٰ را حائل نیابد و بے توسط او ترقی فرماید حضرت خواجۂ ما میفرمودند که رابعه نیز ازین جماعه است این جماعه در وقت عروج چونکه از اسمے که مبدأ تعین برزخیت کبریٰ است بفوق گذشته اند توہم کرده اند که برزخیت کبریٰ در میان حائل نمانده است و آں برزخیت کبریٰ حقیقت حضرت رسالت خاتمیت عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ مراد داشته اند و حقیقت معامله آنست که بالا گذشت و منشأ آن غلط جمعے دیگر را آنکه چوں سیر سالک در اسمی واقع شود که مبدأ تعین اوست و آں اسم جامع جمیع اسما است بر سبیل اجمال چه جامعیت انسان بواسطه جامعیت ہماں اسم است پس ناچار درین ضمن اسمائے که مبادی تعینات مشائخ دیگر است بطریق اجمال نیز باں سیر قطع خواہد کرد و از ہر یکے گذشته بمنتہائے آن اسم خواہد رسید و توہم فوقیت خود پیدا خواہد کرد و نمیداند که آنچه او دیده است از مقامات مشائخ و ازانها گذشته انموذجے است از مقامات ایشان نه حقیقت آن مقامات و چوں درین مقام خود را جامع می یابد و دیگران را اجزاء خود می انگارد لاجرم توہم اولیت خود پیدا می آرد درین مقام شیخ بسطام میگوید لِوَائِیْ اَرْفَعُ مِنْ لِوَاءِ مُحَمَّدٍ

ف۱ بدانکه شمه از احوال شیخ حمید بنگالی بجاشیه عنوان مکتوب صد و پنجاه و ہشتم بمعرض تحریر آمده من شاء فلینظر ثمه ۱۲ ف۲ بفتح اول و فتح بائے موحده و کسر عین مہمله منسوب به طبیعت چراکه حرف ثالث را اگر یا باشد در نسبت حذف کنند چنانچه مدنی منسوب بمدینه و بہمیں حرکات نام فنے است از فنون حکمت ۱۲ غ ف۳ یعنی توہم افضلیت خود به انبیاء و اولیاء که افضلیت شان باجماع علما ثابت شده است ۱۲ ف۴ لغزش گاه پایہا راه روندگان ۱۲

ف۱ حضرت بی بی رابعه بصری قدس الله تعالی سرہا از اعاظم عارفات متقدمین صاحب کرامات بلند و مقامات ارجمند بود اوصاف حمیده او زیاده ازان است که در تحریر و تقریر گنجد اکابر دین برائے حل مشکلات باطنی نزد وے حاضر می شدند چنانچه سفیان ثوری وغیره علما و ائمه بجہت پرسیدن مسائل بخدمت وے آمد و رفت داشتند پدرش چہار دختر داشت این چہارم بود لہٰذا او را رابعه گفتند پدرش رسول الله صلی الله علیه وسلم را بخواب دیده بود میفرمود که ہفتاد ہزار کس از امت من بشفاعت دختر تو آمرزیده شوند وفات آں عارفه بقول صحیح در سال یک صد و ہشتاد و پنج بوقوع آمد و مزار وے در بصره است ۱۲ از خزینة الاصفیا ف۲ که در مقامات عروج برزخیت کبریٰ را حائل نمی یابد ۱۲ ف۳ خود را فوق یافتن از جماعه که افضلیت شان مجمع علیه است و توہم افضلیت خود پیدا کرده ۱۲ ف۴ یعنی شیخ ابویزید بسطامی قدس الله سره الاقدس از طبقه اولی است از اقران احمد خضرویه و یحیی معاذ و شقیق بلخی را دیده بود وفات وے در سنه احدی و ستین و مائتین بوده و اربع و ثلاثین نیز گفته اند وصیت کرده بود که قبر من فروتر از استاد من نہید حرمت استاد را نگاه داشته بعد مرگ گفته الٰہی ما ذکرتک الا عن غفلة وما خدمتک الا عن فترة گفته که حق تعالی را بخواب دیدم گفتم راه به تو چگونه است گفت از خود بگذر و رسیدی ۱۲ ف۵ بالضم و میم مضموم و ذال معجمه مفتوح بمعنی نمونه و نمو وارد در فارسی گاہے بمعنی اندک مستعمل میشود و صاحب قاموس نموذج بدون الف و بفتح نون معرب نوشته است و انموذج را که بالف است خطا گفته لیکن از مفتاح سکاکی و کتب معتبره دیگر معلوم شده که انموذج بزیادة [illegible]

از غلبہ سکر نمیداند کہ ارفعیت لواء او نہ از لواء محمد است علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام بلکہ از انموذج لوائے اوست کہ درضمنِ حقیقتِ اسم او مشہود گشتہ است ازین قبیل است آنچہ او گفتہ از وسعتِ قلب خود کہ اگر عرش وما فیہ در زاویۂ قلبِ عارف نہند ہیچ محسوس نشود اینجا نیز اشتباہ انموذج بحقیقت است و الّا عرش کہ حضرت حق سبحانہ او را عظیم میفرماید قلبِ عارف را در جنب او چہ اعتبار و چہ مقدار ظہورے کہ در عرش است عشرِ عشیر آں در قلب نیست اگرچہ قلبِ عارف باشد رویتِ اخروی نظہورِ عرشی متحقق خواہد شد این سخن امروز ہرچند بر بعضے از صوفیہ گراں خواہد آمد اما آخر معقولِ ایشاں خواہد شد این سخن را بہ مثالے واضح گردانیم انسان را کہ جامع عناصر وافلاک است ہرگاہ نظر بر جامعیتِ خود افتد و عناصر وافلاک را اجزاء خود بیند و چوں این دید غالب آید دور نباشد کہ بگوید کہ من از کرۂ زمین کلان ترم و از سموات عظیم تر درین وقت عاقلاں می فہمند کہ عظمت وکلانی او از اجزاء خود است و کرۂ زمین وسموات فی الحقیقت اجزاء او نیستند انموذجات اینہارا اجزاء او ساختہ اند وکلانی او از اں انموذجات است کہ اجزائے وے اند نہ از حقیقت کرہ ارضی وسماوی وہمین استباہِ انموذج شئے بحقیقت شئے صاحبِ فتوحاتِ مکیہ گفتہ است کہ جمع محمدی اجمع است از جمع الٰہی چہ جمع محمدی مشتمل است بر حقائق کونی والٰہی پس اجمع باشد نمیداند کہ آں اشتمال بر ظلے از ظلال مرتبۂ الوہیت است و انموذجے است از انموذجات آن نہ بر حقیقتِ آں مرتبۂ مقدسہ بلکہ نسبت بآں مرتبہ مقدسہ کہ عظمت وکبریائی او از لوازم آنست جمع محمدی را ہیچ مقدارے نیست مَا لِلتُّرَابِ وَرَبِّ الْاَرْبَابِ وہم درین مقام کہ سیر سالک در اسمے کہ رب اوست واقع شود گاہ ہست کہ پندارد کہ بعضے از اکابر کہ بیقین از وے افضل اند بتوسط او بہ بعضے از درجاتِ فوق رسیدہ اند و بتوسل او ترقی فرمودہ اینجا نیز مزالِ اقدامِ سالکان است عِیَاذًا بِاللّٰہِ سُبْحَانَہٗ کہ باین گمان خود را افضل داند

ل‍ـہ قال اللہ تعالیٰ فان تولوا فقل حسبی اللہ لا الہ الا ھو علیہ توکلت وھو رب العرش العظیم آخر سورۃ توبہ ۔

ل‍ـہ۲ قال صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فاکسی حلۃ من حلل الجنۃ ثم اقوم عن یمین العرش لیس احد من الخلائق یقوم ذلک المقام غیری رواہ الترمذی وروی الدارمی ثم اقوم عن یمین اللہ مقاما یغبطنی الاولون والآخرون ونقل البغوی عن مجاھد فی قولہ تعالیٰ عسی ان یبعثک ربک مقاما محمودا قال یجلسہ علی العرش وعن عبد اللہ بن سلام قال یقعدہ علی الکرسی ۱۲ ل‍ـہ۳ شیخ اکبر محی الدین بن العربی قدس سرہ ۱۲ ل‍ـہ۴ یعنی اشتمال جمع محمدی بر حقائق الٰہی ۱۲ ل‍ـہ۵ کما ورد فی الحدیث القدسی الکبریاء ردائی والعظمۃ ازاری ۱۲

ل‍ـہ۶ بضم اول وتخفیف رائے مہلہ بمعنی گوئے کہ بدان بازی کنند وہر چیز مدور وگرد کہ مثل گوئے باشد و بضم و تشدید رائے بچہ اسپ ۱۲ غ

وبخساراتِ ابدی پیوندد چہ عجب وکدام افضلیت اگر بادشاہ عظیم الشان وتمام السلطان در تصرف زمین داری کہ داخل مملکتِ اوست بر ود و بتوسط آن زمین دار بہ بعضے از مقامات برسد و بتوسل آں فتح بعضے مواضع نماید غایت مافی الباب اینجا احتمال فضل جزئی ہست کہ خارج از مبحث است چہ ہر حجام و حائک را بہ بعضے از وجوہ مخصوصۂ خود بر عالم ذو فنون وحکیم بوقلموں فضل دارد اما آں فضیلت از اعتبار خارج است آنچہ معتبر است فضل کلی است کہ عالم وحکیم را ثابت است این درویش را نیز ازین اشتباہات بسیار واقع شدہ بود وازین تخیلات بسیار ناشی گشتہ وتا مدتہا این حالت داشت معذلک حفظ خداوندی جل شانہ شامل حال او بودہ کہ در یقین سابق سر موئے تذبذب نرفت ودر اعتقاد مجمع علیہ فتورے راہ نیافت لِلّٰہِ سُبْحَانَہُ الْحَمْدُ وَالْمِنَّۃُ عَلٰی ذٰلِکَ وَعَلٰی جَمِیْعِ نَعْمَائِہٖ وآنچہ خلافِ مجمع علیہ ظاہر میشد در حیز اعتبار نمی آورد و بر محاملِ نیک صرف میکرد ومجملا این قدر میدانست کہ بر تقدیرِ صحت این کشف این زیادتی راجع بفضل جزئی خواہد بود ہرچند این وسوسہ معارض مے شد کہ مدار فضل بر قربِ الٰہی است جل سلطانہ واین زیادتی دراں قرب است پس جزئی چوں باشد اما در جنبِ یقینِ سابق این وسوسہ ہباءً منثوراً میگشت وہیچ اعتبار نداشت بلکہ توبہ واستغفار و انابت والتجا می آورد وبتضرع وزاری دعا میکرد کہ ازین قسم کشوف ظاہر نشود وخلافِ معتقداتِ اہل سنت وجماعت سر موئے منکشف نگردد روزے این خوف غلبہ کرد کہ مبادا برین کشوف مواخذہ نمایند وازین توہمات مسئلہ فرمایند وغلبۂ این خوف بے قرار و بے آرام ساخت والتجا وتضرع را بجناب قدس خداوندی جل سلطانہ مضاعف گردانید واین حالت تا مدتے کشید اتفاقا درین وقت گذر بر مزار عزیزے افتاد ودرین معاملہ آں عزیز را ممد ومعاون خود کرد درین اثناء عنایت خداوندی جل شانہ در رسید وحقیقت معاملہ را کما ینبغی وانمود وروحانیتِ حضرتِ رسالت خاتمیت عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہٖ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ کہ رحمت عالمیان است درین وقت حضور ارزانی فرمود وتسلی خاطرِ حزین نمود ومعلوم گشت کہ آرے قربِ الٰہی موجب فضل کلی است اما این قرب کہ ترا حاصل شدہ است قرب ظلی است

ل‍ـہ بوقلمون بفتح کاف وفتح لام نوعے از دیبائے رومی کہ ہر لحظہ برنگ دیگر نماید وبمعنی جرباد نام مرغے کہ ہر لحظہ برنگ دیگر نماید وحکیم بوقلمون یعنی دانندۂ فنون وصنائع رنگا رنگ ۱۲ ل‍ـہ۲ یعنی خود حضرت امام ربانی مجدد الف ثانی قدس سرہ ۱۲ ل‍ـہ۳ یعنی ازین قسم اشتباہات مذکورہ وتخیلات مزبورہ بسیار واقع شدہ بود وبسیار ناشی گشتہ ۱۲ ل‍ـہ۴ ہبا بالفتح غبار وگرد وہوا کہ از روزن در آفتاب پیدا آید ومجاز المعنے حقیر وذلیل وخوار وناچیز ۱۲ ل‍ـہ۵ کسیکہ سلطنت وغلبہ او بتمام وکمال باشد ۱۲

از ظلال مرتبۂ الوہیت کہ مخصوص باسمی است کہ ربّ تست پس موجب فضل کلی نباشند و صورتِ مثالی این مقام را بر نہجے منکشف گردانیدند کہ جائے رینیگ[۲] نماند و محل ریْن[۱] بالکلیہ زائل گشت و این درویش بعضے ازین علوم کہ محل اشتباہ دارند و گنجائشِ تاویل و توجیہ دارند[۲] در کتب و رسائل خود نوشتہ بود و منتشر گشتہ خواست کہ منشاء اغلاط آں علوم را کہ بمحض فضل خداوندی جل شانہ لائح گشتہ است بنویسد و انتشار دہد کہ گناہ منتشر را اشتہار[۱] توبہ در کاراست تا مردم ازاں علوم خلاف شریعت فہم نہ کنند و بہ تقلید در ضلالت نیفتند یا بہ تعصب و تکلف تضلیل و تجہیل ننمایند[۲] کہ دریں راہ غیب الغیب این گلہا بسیار می شگفد جمعے[۳] را بہ ہدایت می برد و جمعے دیگر را بضلالت رہنمونی[۲] میفرماید از والد بزرگوار خود شنیدہ[۱۲] قدس سرہ کہ میفرمودند کہ اکثر از گروہ ہائے ہفتاد و دو ملّت کہ بضلالت رفتہ اند و راہ راست را گم کردہ منشأ آں دخول در طریقِ صوفیہ است کہ کار را بانجام نارسانیدہ غلطہا کردہ اند و بضلالت رفتہ[۴] و السلام۔

قَدْ تَمَّ الْقِسْمُ الثَّالِثُ مِنَ الدَّفْتَرِ الْاَوَّلِ بِعَوْنِهٖ تَعَالٰی وَفَضْلِهٖ وَمَنِّهٖ وَكَرَمِهٖ وَحُسْنِ تَوْفِيْقِهٖ وَيَلِيْهِ الْقِسْمُ الرَّابِعُ اِنْشَآءَ اللّٰهُ تَعَالٰی وَصَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی وَسَلَّمَ وَبَارَكَ اَفْضَلَ الصَّلَوَاتِ وَالتَّسْلِيْمَاتِ وَالْبَرَكَاتِ عَلٰی خَيْرِ خَلْقِهٖ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّعَلٰی اٰلِهٖ وَصَحْبِهٖ اَجْمَعِيْنَ وَعَلَيْنَا مَعَهُمْ بِرَحْمَتِهٖ وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِيْنَ ؕ

[۱] رین بالفتح چرکردن و زنگ و چرک گرفتن و غالب شدن گناہ بر کسے و غلبیت و درشت نفس گشتن ۱۲ من۔ [۲] قال صلی اللہ علیہ وسلم وما عملت من سوء فاحدث للہ فیہ توبتہ السر بالسر والعلانیۃ بالعلانیۃ رواہ الطبرانی فی الکبیر عن معاذ ۱۲ حصن حصین [۳] یضل بہ کثیرا ویھدی بہ کثیر ۱۲۱ [۴] یعنی کسے کہ اندرین طریق دخول نماید او را لازم است و واجب کہ کار را بانجام رساند ورنہ چہ عجب کہ در مہلکہ افتد و از راہ راست دور افتد ۱۲

اِعْلَام

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ وَكَفٰی وَسَلَامٌ عَلٰی عِبَادِهِ الَّذِيْنَ اصْطَفٰی

اَمَّا بَعْدُ:۔ مخفی مباد کہ طالبانِ حق را جلّ وعلا قدیماً و حدیثاً بہ علمِ تصوف چہ دل بستگیہا است بنا بران مقبولان بارگاہ یزدانی و محبوبان درگاہ سبحانی در تحصیل ذرائعش مساعی جمیلہ بکار بردہ اند و در طیّ این ممرّ صعب جان نثاریہا نمودہ اند و بمطالعہ و سیر کتبِ تصوف اوقاتِ عزیزِ خود را صرف نمودہ اند علی الخصوص مکتوبات قدسی آیات حضرت غوث محققین قطب عارفین عارفِ ربانی عالم دقائق مثانی الشہیر عند الاقاصی والادانی اَلشَّيْخ اَحْمَدُ السَّرْهَنْدِیُّ النَّقْشَبَنْدِیُّ الْاُوَيْسِیُّ الرَّحْمَانِیُّ مُجَدِّدُ الْاَلْفِ الثَّانِیْ قَدَّسَ اللّٰهُ سِرَّهٗ وَرَوَّحَ رُوْحَهٗ وَنَوَّرَ ضَرِيْحَهٗ بیت

لَا يُدْرِكُ الْوَاصِفُ الْمُطْرِیْ خَصَائِصَهٗ   وَاِنْ يَّكُ سَابِقًا فِیْ كُلِّ مَا وَصَفَهْ

کہ ہر یکے از انہا بلکہ ہر جملہ آنہا دُرّ یست یتیم و جوہریست ثمین و این از ضیق ساحتِ عبارتست والّا مصرع چہ نسبت خاک را با عالمِ پاک ؛ سیرش سالکانِ ہویّت بحتہ را دلیلے است وافی و شیفتگانِ ذاتِ حقہ را بادہ الیست کافی صدہا اولیاءِ عظام از فہم مضامینش گشتند و ہزارہا صلحاء کرام بمطالعش فائز المرام شدند و لیکن الے اللہ المشتکٰی از غارتگری کہ نسخ را بجائے مسخ رسانیدند و فرق میان من و الیٰ تداقستند بسیارے از تصرفات را مخرب و اکثرے از تحریفات را معدن گشتہ بود و از دستبرد مطالع چہ غارتہا ست کہ بیرون تاختہ واز لغزشِ قلمہا کدام تصرفہاست کہ برو علم بر نیفراختہ بناءً علیہ داعیہ تصحیح آن در سر این مسکین ہیچ در ہیچ بلکہ کم از ہیچ از حق سبحانہ و تعالے پیدا شد و آنرا وسیلۂ نجاتِ اخروی خود تصور کردہ بہ تفحص وسیع و تصفح بلیغ نسخہائے خطی کثیر التعداد از اطراف و جوانب فراہم آوردہ بہ کمال جدّ و تمام جہد جملہ جملہ و حرف حرفش را بارہا مقابلہ نمودہ بہ فضل اللہ و حسن توفیقہ باہتمام خود حصّہ سوم کہ جزو ثالث از دفتر اوّل است نیز بحلیہ طبع متحلی و متزیّن گردانیدہ ہدیہ ناظرین پر تمکین برعایت امور ذیل گذرانیدہ

ازفضلِ حق سبحانه وتعالیٰ وتقدس امید واثق است که باقی حصص راهمبرین دتیره بانجام خواهد رسانید

اوّل:- آنکه متنش رابنسخهائے عدیدهٔ خطّی بکرّات ومرّات مقابله نموده شد۔

دوم:- آنکه حتی الوسع در مواقعِ اختلاف هیچ نسخه فرو نه گذاشته شد۔

سوم:- آنکه حتی الوسع تخریج احادیث مندرجه کتاب بیان کرده شد۔

چهارم:- آنکه در حلِّ الفاظِ مشکله و ربطِ عباراتِ مبهمه التزام تمام نموده شد۔

پنجم:- آنکه فهرستِ جدید که آنرا اجمالِ مکتوبات توان گفت بآن ملحق کرده شد۔

ششم:- آنکه بمکاتیبیکه بعبارات عربی بوده اند تراجم آنها بفارسی نوشته شد تَسْهِيلاً لِلطُّلَّابِ وَتَيْسِيْرًا لِلنُّظَّارِ۔

هفتم:- آنکه در بعضے جاها ولو اقلّ قلیل بدفع توهّمات باطله وخیالاتِ فاسده حسب الفهم برمز واشارت تعرّض نموده آمد۔

هشتم:- آنکه غالباً تراجم عبارات عَرَبی وآیاتِ قرآنی بتعیین سوره واحادیث نبوی بحاشیه نگاشته شد

نهم:- آنکه عبارات عربی را مُعرَب گردانیده شد ورعایتِ حرکاتِ اضافیه وتوصیفیه خصوصاً در مقاماتِ مُبهمه نموده شد۔

دهم:- آنکه حال بعضے از اکابر که اسمائے گرامی ایشان جابجا مذکور است از کتبِ قوم تلاش نموده به حاشیه درج کرده شد۔ علاوه ازین دیگر خصوصیات که بملاحظهٔ ناظرین متعلق است مرعی داشته شد

وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ عَلٰى ذٰلِكَ حَمْدًا كَثِيْرًا طَيِّبًا مُبَارَكًا عَلَيْهِ مُبَارَكًا فِيْهِ وَصَلَّى اللّٰهُ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّاٰلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ اَجْمَعِيْنَ وَاٰخِرُ دَعْوَانَا اَنِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ

رُباعی

غرض نقشیست کز ما یاد ماند | که هستی را نمے بینم بقائے
مگر صاحبدلے روزے برحمت | کند در حقِ این مسکین دعائے

خاکسار نور احمد عُفِیَ عنهُ

قیمت

حصہ اول - دوم - سوم مجلد سنہری سترہ روپیہ

بلا جلد پندرہ روپیہ

ملنے کا پتہ

مولانا محمد سلیمان فاروقی
بی - اے

نور کمپنی - ۱۷۴ - انارکلی - لاہور

مولانا محمد سلیمان فاروقی بی - اے طابع و ناشر نے نقوش پریس لاہور میں چھپوا کر
نور کمپنی - ۱۷۴ - انارکلی لاہور (پاکستان) سے شائع کی -

